

Алла Богуш

ВИБРАНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТВОРИ

У ДЕВ'ЯТИ ТОМАХ

Том 2

МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ
РАННЬОГО ВІКУ

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ
РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Кам'янець-Подільський
2025

*Загальна редакція: Алла Богуш.
Упорядкування: Любомира Калуська.*

*Над виданням працювали:
Алла Богуш, Любомира Калуська, Руслана Найда.*

Богуш А.М.

Б74 **Вибрані педагогічні твори. У 9-ти томах / А.М. Богуш; упоряд.
Л. Калуська; заг. ред. А.М. Богуш. Мовленнєвий розвиток дітей раннього
віку. Т. 2. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2025. 576 с.**

ISBN 978-617-8323-85-1

ISBN 978-617-8533-03-8 (Том 2)

Другий том вибраних праць академіка Алли Богуш представлений двома навчальними посібниками. У першому посібнику висвітлено теоретичні засади становлення і розвитку мовлення дітей перших трьох років життя. У другому посібнику розкрито особливості становлення і методика розвитку мовлення дітей першого, другого і третього років життя.

УДК 37(081.2)

ЗМІСТ

Передмова	4

Алла Богуш

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Навчальний посібник	7

Алла Богуш, Наталія Маліновська

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Навчально-методичний посібник	256

ПЕРЕДМОВА

Увага вчених усього світу (фізіологів, медиків, психологів, педагогів) спрямована на вивчення проблем, пов'язаних з народженням, розвитком, вихованням і навчанням дітей від запліднення до раннього віку (3 роки). Адже саме ці періоди є вирішальними у найбільш інтенсивному розвитку всього організму дитини, що в подальшому є визначальним у психічному і моральному станах особистості людини.

Таке ставлення до вивчення раннього дитинства можна пояснити надзвичайною складністю організації клінічних, психологічних і педагогічних досліджень психіки дітей у пренатальний та перинатальний періоди. Відтак, уявлення про розвиток майбутньої дитини та немовляти аж до другої половини XX ст. залишалося на рівні життєвих уявлень.

Пренатальний період розуміють як допологовий, від прийняття батьками рішення народити дитину і до 22 тижнів вагітності. Перинатальний період – з 22 тижня вагітності до 10 днів життя дитини.

Ученими було отримано достовірні результати про психічний, емоційний, інтелектуальний розвиток дитини під час вагітності майбутньої матері, пологів, перинатального періоду та малюка. Виявляється, що, перебуваючи в утробі матері, дитина вже відчуває думки та емоційний стан матері (позитивний, негативний), відбувається телепатичний зв'язок між матір'ю і плодом. Тому хронічне занепокоєння, суперечливе ставлення до майбутнього материнства можуть залишити глибокий негативний слід на особистості дитини ще до її народження.

Підвалини майбутньої особистості формуються насамперед у сім'ї. Від того, як спілкуються з малюком, як і чим його годують, великою мірою залежить характер майбутнього дорослого та його доля. Навіть ті батьки, які з усією відповідальністю ставляться до свого малюка, оточуючи його фізичним піклуванням та психологічним комфортом, не підозрюють, що у своїх зусиллях виховати гармонійну особистість вони йдуть із запізненням принаймні на дев'ять місяців.

На організм майбутньої дитини впливає спосіб життя матері. культура її харчування, відсутність або наявність шкідливих звичок.

Негативне мислення і поведінка матері, її надмірні емоційні реакції на стресові чинники є причиною таких післяпологових захворювань, як неврози, тривожні та фобічні стани, численні алергічні прояви, відставання у розумовому розвитку, дислексія, аутизм, органічні пошкодження головного мозку та багатьох інших патологічних станів.

Ефективними умовами розвитку дитини у пренатальному періоді є: сприятливий емоційний стан матері та умови життя; гармонія подружніх взаємин у сім'ї тощо.

Усвідомлюючи важливість розвитку дитини в усіх періодах (пренатальний, перинатальний, немовлячий, ранній і дошкільний) її життя, у 2010 році під егідою ЮНЕСКО вперше було проведено Всесвітню конференцію з виховання і освіти дітей молодшого віку, в якій взяли участь 1000 учасників зі 193 країн світу (членів ЮНЕСКО). Загальною темою конференції була: «Виховання і освіта дітей молодшого віку – перший і засновчий крок до створення багатства націй». У рамках світового форуму було проведено окрему конференцію «Розвиток і виховання дітей раннього віку», в матеріалах якої зазначено унікальну роль повноцінного розвитку дитини і матері з моменту запліднення, у пре- і перинатальний періоди, період раннього віку та їх вплив на подальше формування особистості дорослої людини. Світове товариство вчених визнало здорових, розвинутих і вихованих дітей раннього віку «неоцінним багатством» націй і держав усього світу. В резолюції конференції зазначалася необхідність комплексного (цілісного) підходу до розвитку і виховання насамперед дітей раннього віку, залучення до цього процесу медиків, психологів, педагогів та відповідної державної освітньої політики. Підкреслювалася також потреба розроблення комплексних програм розвитку дітей раннього віку (від 0 до 3 років) з урахуванням усіх періодів розвитку дитини: пренатального, перинатального немовлячого і раннього.

Це пояснюється тим, що формування особистості дитини відбувається за певними етапами, кожен з яких характеризується своїми особливостями і закономірностями. Незнання, недотримування їх у процесі розвитку, виховання і навчання дитини негативно впливає на її фізичне та психосоціальне здоров'я.

Унікальною особливістю раннього дитинства є те, що воно забезпечує загальний розвиток дитини (фізичний, психічний, моральний),

який слугує підґрунтям для набуття нею в подальшому спеціальних знань, умінь і навичок, формування стійких особистісних якостей.

Період раннього дитинства характеризується швидкими темпами фізичного і психічного розвитку дитини, що зумовлено інтенсивним дозріванням як органів чуття, так і нервової системи, вдосконаленням її функцій у результаті дозрівання і взаємодії організму з довкіллям, під впливом умов життя і виховання дитини.

З народження дитини започатковується її індивідуальне життя як результат розв'язання суперечностей між пренатальною формою органічної єдності матері та дитини і постнатальним перебуванням дитини у новому для неї соціофізичному середовищі. Заміна внутрішніх умов на зовнішні приводить до зміни функціонування всіх органів чуття, що створює можливості для утворення системи умовних рефлексів, перших тимчасових нервових зв'язків. Яким чином це відбуватиметься, багато в чому залежить від соціально-педагогічних умов, взаємодії дитини з дорослими, які її оточують. Основною формою життєдіяльності новонародженої дитини є її емоційне спілкування з дорослими, від якого залежить подальший як фізичний, так і психічний розвиток дитини.

Щоб уникнути кризових явищ у процесі розвитку дитини раннього віку, дорослі (батьки, вихователі) повинні бути добре обізнаними з характеристикою розвитку дитини, її якісними досягненнями на кожному віковому етапі від народження до трьох років.

З цією метою під науковим керівництвом академіка А.М. Богуш було розроблено й опубліковано освітню програму розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг» (Тернопіль, «Мандрівець», 2014 р.). З такими розділами: «Усвідомлене батьківство» (від запліднення до десятого дня життя), «Пренатальний період», «Перші 10 днів життя», «Дитина – немовля» (від 10 днів до одного року: від 10 днів до 3-х місяців; від 3-х місяців до 6 місяців; від 6 місяців до 9 місяців; від 9 місяців до 1 року). При цьому рубрика «Розвиток передмовленневих голосових реакцій» презентована у дітей від 10 днів до 3 місяців, а від 3 до 6 місяців – «Мовленнєвий розвиток».

Алла Богущ

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Спецкурс для студентів факультетів дошкільної освіти
Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник

Навчальний посібник

Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003. 344 с.

Висвітлено теоретичні засади становлення і розвитку мовлення дітей перших трьох років життя: звукової культури мовлення; появи перших слів і розвиток словника; формування граматичної правильності мовлення; розвиток діалогічного мовлення.

Розкрито зміст і методику розвитку мовлення і навчання дітей перших трьох років життя рідної мови в дошкільному закладі; подано конспекти занять з розвитку мовлення, приклади дидактичних ігор, зразки планування роботи з розвитку мовлення у групах раннього віку; висвітлено роботу в повсякденному житті з батьками з розвитку мовлення дітей. Для студентів вищих навчальних закладів, вихователів, батьків.

Зміст

Вступне слово	10
Розділ 1. Розвиток мовлення дітей першого року життя	11
1.1. Становлення мовлення дітей від народження до 6 місяців	11
1.2. Характеристика мовленнєвого розвитку дітей 6-12 місяців	19
1.2.1. Розуміння мовлення	19
1.2.2. Розвиток активного мовлення дитини	23
1.3. Особливості засвоєння дітьми перших слів	27
1.4. Методика розвитку мовлення дітей першого року життя	32
1.5. Методика роботи з картинкою на першому році життя	44
Розділ 2. Розвиток мовлення дітей другого року життя	54
2.1. Характеристика мовлення дітей другого року життя	54
2.2. Розвиток словника та активного мовлення дітей.....	59
2.3. Особливості засвоєння дитиною звуків рідної мови	72
2.4. Формування граматично правильного мовлення дітей	75
2.5. Розвиток діалогічного мовлення дітей на другому році життя	80
2.6. Розвиток описового мовлення дітей	85
2.7. Методика розвитку мовлення дітей другого року життя	89
Розділ 3. Розвиток мовлення дітей третього року життя	130
3.1. Характеристика розвитку мовлення дітей	130
3.2. Методика розвитку мовлення дітей третього року життя	158
3.3. Методика роботи з картинками в першій молодшій групі	186

3.4. Методика використання художніх творів у роботі з дітьми третього року життя	201
3.5. Робота з розвитку мовлення в повсякденному житті	218
3.6. Роль сім'ї в розвитку мовлення дітей раннього віку	226
Література	234
Додатки	235

Вступне слово

У ранньому віці закладається фундамент мовленнєвого розвитку дитини. Своєчасний розвиток мовлення, у свою чергу, є основою розумового і психічного розвитку особистості. Затримки і вади мовлення негативно впливають на формування навичок спілкування, ведуть до замкненості, відчуженості дитини в системі «дитина – одноліток», негативно відбиваються і на подальшому навчанні дитини у школі.

Період раннього дитинства охоплює вік від народження до 3 років. Розвиток мовлення в цей період відбувається здебільшого у процесі емоційного спілкування дорослого з дитиною. Таке спілкування може проводитись як індивідуально з кожною дитиною, так і з невеличкими групами дітей у ході спеціально організованих ігор-занять та індивідуально-групових занять. Ефективність розвитку мовлення залежить від кількості «розмов» з дитиною, тобто характеру мовленнєвої активності дитини. Організоване і цілеспрямоване навчання дітей навичок мовленнєвого спілкування здійснюється у групах раннього віку в дошкільних навчальних закладах під керівництвом педагогів.

Водночас позитивних результатів у своєчасному мовленнєвому розвитку кожної дитини можна досягти лише за умови спільної роботи дошкільного навчального закладу і сім'ї. Завдання педагогічної просвіти батьків з питань розвитку мовлення дітей раннього віку покладається на педагогічний персонал дошкільних закладів.

У цьому зв'язку виникає необхідність теоретичної і практичної підготовки педагогічних кадрів до роботи з розвитку мовлення дітей раннього віку.

Мета спецкурсу – озброїти майбутніх вихователів науковими знаннями про закономірності становлення і розвитку мовлення дітей від народження до 3 років, познайомити їх з методами і прийомами мовленнєвого розвитку дітей в кожній віковій групі раннього віку.

Навчальний посібник адресовано студентам факультетів дошкільної освіти вищих педагогічних навчальних закладів, а також магістрантам, аспірантам. Ним можуть користуватись також дошкільні працівники та батьки.

Розділ 1. Розвиток мовлення дітей першого року життя

1.1. Ставлення мовлення дітей від народження до 6 місяців

Розвиток мовлення дітей в ранньому віці одне з найважливіших завдань педагогіки раннього віку. Розвиток мовлення тісно пов'язаний із формуванням усіх психічних процесів (сприймання, пам'ять, мислення та ін.) і водночас є основою цілеспрямованої пізнавальної діяльності дитини. Саме тому означена проблема завжди була в центрі уваги дослідників.

Становлення і розвиток мовлення дітей першого року життя досліджували фізіологи (Сеченов І.М. та ін.), психологи (Баєв Б.Ф., Ніколенко Д.Ф. та ін.), лінгвісти (Потебня О.О. та ін.), лінгводидакти (Богущ А.М. та ін.), педагоги (Іваненко А.П., Науменко Т.І. та ін.). Розвиток мовлення дитини зумовлений певною закономірністю. Умови життя і виховання можуть сприяти розвитку і, навпаки, можуть його гальмувати.

Дитина народжується з готовим апаратом мовлення та не говорить. Це зумовлено не тільки недорозвитком усієї нервової системи і центрів мовлення, але й низкою інших причин:

- 1) новонароджений не володіє навичками користування своїм апаратом мовлення, йому потрібно цю навичку набути;
- 2) у нього відсутній зміст для мовлення, тому потрібно цей зміст здобути;
- 3) йому невідомі словесні форми мовлення, він повинен з ними познайомитись;
- 4) мовлення пов'язане з проявами мислення і зумовлено ним;
- 5) мова розвивається за умов соціального спілкування між людьми; між новонародженим й оточуючими його людьми, соціальні зв'язки, ще не встановлені, їх потрібно встановити.

Перші роки життя дитини мають вирішальне значення для подальшого розвитку її мовлення. Більшість з причин, що зумовлюють затримку розвитку та дефекти мовлення дітей більш старшого віку містяться в умовах їхнього життя в ранньому віці.

Розвиток мовлення дітей раннього віку вчені поділяють на два періоди: підготовчий період (1 місяць – 1,5-2 роки) та другий – період активного мовленнєвого розвитку (1,5-2 роки – 3 роки).

Перший рік життя належить до підготовчого періоду, в середині якого виділяють три етапи (47, с. 10).

Перший етап (1 місяць – 5-6 місяців) з провідною діяльністю – емоційне спілкування дитини з дорослим, він характеризується появою перших передмовленнєвих реакцій. Дитина розпочинає своє життя криком. Крик новонародженого – ознака нормального розвитку людини в організмі матері. Крик – це вроджена, безумовно-рефлекторна реакція, що викликається сильними органічними відчуттями негативного характеру (біль, голод, незручності). Крики не потребують спеціального навчання, вони не залежать від слухових сприймань, оскільки кричать і глухі діти. Крики не є результатом наслідування чи звички.

Із фонетичного боку, крик – це видих при звуженій голосовій щілині і більш чи менш відкритою порожниною рота – утворюється звук голосного типу різного ступеня відкритості.

У психології мовлення довгий час панувала думка, що в дитячих криках не можна виокремити якихось мовленнєвих елементів. У другій половині XX ст. в окремих дослідженнях було доведено, що у криках можна виділити окремі моменти, які сприймаються на слух, як звуки, що наближуються до фонем “а” та “е”. Хоча, звісно, ці звуки за їх акустичними характеристиками не можна ототожнювати з мовленнєвими звуками. Подібні звуки, як зазначає вчений, спостерігаються й у птахів. Їх не можна назвати фонемами, оскільки у дітей цього віку ще нерозвинений артикуляційний апарат, відсутній і фонематичний слух. Яку ж функцію виконує крик? Крик – це сигнал небезпеки, дитячого неблагополуччя. Крик новонародженого відразу викликає неспокій у батьків. Дорослі намагаються будь-якими шляхами заспокоїти дитину (беруть на руки, колишують, возять у колясці і т.ін.), завдяки чому крики поступово набувають умовнорефлекторного характеру. Утворення умовного рефлексу на крик досить швидкими темпами дало привід стверджувати, що начебто крики виконують комунікативну функцію. Крик має соціальне відтуння, оскільки він фактично слугує засобом вираження того, що переживає дитина», «досить рано крик сам по собі стає виразним, тобто виникає не тільки як рефлекторний, але й як виразний, внутрішньо зумовлений голосовий рух.

У криках дітей досить рано спостерігаються голосові нюанси, які дають можливість матері безпомилково визначати, що ж означає цей крик. За В.Штерном, мати вже в перші тижні життя може розрізнати, що означає крик дитини: біль, голод, чи те, що вона мокра.

Це питання, на нашу думку, залишається дискусійним. Не можна погодитись із тезою, що «малюк досить рано усвідомлює виразну силу крику і намагається її використати».

Окремі вчені заперечують це твердження і зазначають, що крики позбавлені функції спілкування. Та все ж ніхто з учених не заперечує позитивної ролі криків у підготовці мовленнєвого апарату до звуковимови. Одні вчені (Рубінштейн С.Л.) відносять крик до підготовчого етапу звуковимови, інші розглядають його як самостійний безумовно-рефлекторний прояв. Натомість крик не можна віднести до підготовчого етапу, оскільки він «протікає на тлі негативних емоцій», а в артикуляційному плані «вдосконалюється вельми мало».

Вважаємо, що не можна ігнорувати роль криків у розвитку мовленнєво-рухового аналізатора. Крики, як перші голосові реакції, відіграють досить суттєву роль у підготовці мовленнєвого апарату до звуковимови. Вони сприяють і розвитку мовленнєвого дихання. Саме тому дорослі не повинні лякатися дитячих криків, це цілком закономірне явище у становленні звуковимови. Натомість це не означає, що дитина мусить увесь час кричати. Голосні крики впродовж тривалого часу в перші місяці життя – це сигнал нездорового стану організму, дитині потрібна лікарська допомога. На позитивне значення перших голосових звукових реакцій у подальшому розвитку мовлення дітей вказували різні вчені.

У першому півріччі, в перші місяці життя у немовлят з'являються «недиференційовані голосові шуми, свисти, крики і верески різних відтінків, які поступово диференціюються у мовленнєві звуки. Перші голосові звуки є підготовкою, природними вправами дихальної і голосової мускулатури для організації майбутніх більш складних голосових реакцій. З перших днів життя дитина стає на шлях вправління свого голосового апарату. Ці перші голосові вправи ще не складають мовлення, а є лише рефлекторними звуками, які здійснюють величезний вплив на розвиток мовлення. Вони встановлюють асоціації між слуховими сприйманнями дитини й нервовими

центрами мовлення, асоціації, що зумовлюють надалі наслідувальне мовлення. Промовляючи мимовільно звуки, дитина одночасно чує їх і навчається поступово володіти органами мовлення так, щоб вимовляти звуки довільно.

Упродовж першого, підготовчого періоду розвитку мовлення, до того, як дитина починає говорити, вона передусім набуває деякого пасивного фонетичного матеріалу, оволодіває своїм голосовим апаратом і навчається розуміти мовлення оточуючих. Значення крику в житті дитини і в розвитку мовлення полягає в тому, що в криках спостерігаються перші прояви артикулювання звуків; а також має місце самонаслідування, що сприяє розвитку голосового апарату. Не можна забувати, що в породженні звука велике значення набуває дихання, коли «дитина кричить, вона вправляє легені».

Упродовж першого місяця життя в короткі проміжки активного неспання на руках у дорослого відбувається перше спілкування дитини з дорослим на емоційному тлі. Водночас у цей період ще досить тяжко викликати в дитині відповідну реакцію, отже, ініціатива спілкування належить дорослому.

На другому місяці життя значно збільшується тривалість періоду активного неспання. Це дозволяє дорослому спілкуватися з дитиною не тільки на руках, а й у ліжку чи в манежі.

На другому місяці в дитини з'являються перші короткі звуки (г, кх, к) і звукосполучення: гу-гу, агу, що отримали назву «гукання». На відміну від крику, гукання – це збудження приємного позитивного характеру і виникає воно передусім у відповідь на ніжні, ласкаві слова дорослого. Ось чому спілкування дитини з дорослим упродовж другого місяця життя повинно носити характер «розмови»; дорослий сам заграє з дитиною, посміхається, намагається затримати на собі погляд, викликати посмішку, вимовляє звуки «агу-агу», «гу-гу», «ау». На кінець другого місяця дитина починає фіксувати зорові і слухові подразники, довго сміється, якщо з нею розмовляє дорослий; сліdkує поглядом за іграшкою, що рухається.

Після двох місяців активність мовленнєвих реакцій зростає, відтепер дитина промовляє звуки не тільки у відповідь на мовлення дорослого, але й тоді, коли його побачить, при його наближенні до дитини. Перші звуки, які відтворює немовля уже в перші тижні життя, є злиті

сполучення, що складаються здебільшого з гортанних і губних звуків: гх, пех, мг, бг і т. ін. Дитина безперервно вправляється у їх вимові. За своїм фонетичним складом перші звуки, що їх відтворює дитина, наближаються до голосних а, е, у; до них додається у вигляді придикування звук, близький до х і до гортанного р, переважно сполучення -ере-. З приголосних, надалі, одним із перших з'являються губні м, п, б; потім йдуть зубні д, т і, нарешті, шиплячі.

На третьому місяці у спілкуванні дитини з дорослим відбуваються суттєві зміни – ініціатива спілкування відтепер належить дитині, вона вже сама шукає поглядом дорослого для спілкування з ним. У відповідь на вітання дорослого, чи навіть коли його побачить, дитина голосно сміється, промовляє звуки голосного типу «а-а-а», «е-е-є», рухає руками, ногами (яскраво виражений «комплекс пожвавлення»). На третьому місяці дитина вже розрізняє звуки різної висоти.

Водночас зауважимо, що означені позитивні зміни відбуваються за умови, якщо дорослий у попередні місяці постійно спілкувався з дитиною на позитивному тлі. Поява позитивної емоційної голосової реакції дитини на дорослого в цей період є підґрунтям виникнення і розвитку нових форм спілкування, зокрема наслідування звуків.

На четвертому місяці спілкування між дорослим і дитиною відбувається вже на тлі голосових реакцій. У цей період збільшується кількість звуків, що їх промовляє дитина, з'являються сполучення звуків приголосного типу «тиль», «ррр», «фрр», «співучі звуки»: «о-о-о-е», «а-е-е-а». У другій половині місяця з'являється гулення, що нагадує спів птахів, булькання, фиркання. Зауважимо, що дорослий не завжди може повторити за дитиною її голосові утвори. Згодом вони зникають і в дітей.

Гулення – це збудження приємного характеру, воно виникає під впливом позитивних емоцій, його необхідно підтримувати і розвивати. На стадії гулення звуки промовляються під контролем слуху, діти вже прислуховуються до своїх голосових реакцій. Відтепер дорослий може спілкуватися з дитиною на відстані, перегукуватися з ним, викликати звуконаслідування. В кінці четвертого місяця дитина вже сама викликає дорослого на спілкування з допомогою голосових реакцій гукання і гулення. У чотири місяці з'являється стадія передмовних реакцій «треллі» («аль-лє-є-ли-аги-аи» і т. ін.).

За показниками нервово-психічного розвитку дітей першого року життя діти в чотири місяці вже можуть за звуком визначати місце знаходження предмета, знаходити дорослого за звуком або джерело звука.

На п'ятому місяці дитина вже шукає спілкування зі своїми однолітками. Вона підповзає до свого сусіда, посміхається, промовляє окремі звуки (гулить). Якщо дитина побачить дорослого, вона промовляє цілу низку голосових реакцій, що звернені до нього, «закликає» дорослого підійти до неї, довго «гулить», розрізняє тон, з яким до неї звертаються дорослі.

На кінець першого півріччя діти вже розуміють ситуацію годування, купання, укладування спати, міміку й жести.

В період переходу від етапу гулення до белькоту (у віці 5-7 місяців) спостерігається досить велика кількість звуків, що їх промовляють діти без будь-якого зовнішнього стимулу, 30-70% від загальної кількості всіх голосових проявів. У процесі спонтанної голосової активності між слуховим і мовленнєворуховим аналізаторами встановлюється міцний функціональний зв'язок на базі «звукового вантажа» ще до появи белькота. Відтак, потрібно створити сприятливе «акустичне середовище» у групах (чи в сім'ї), навіть, для наймолодших дітей.

На межі 5-6 місяців з'являється белькіт. Із фонетичного боку, белькіт – це найбільш складний голосовий утвір, він нагадує слова – склади, що складаються із складів ма-ма-ма, ба-ба-ба, дя-дя-дя, які рівномірно повторюються.

Ще й сьогодні залишається дискусійним питання, в якому віці з'являється і скільки триває стадія белькоту. Одні вчені стверджують, що белькіт з'являється у 2-3 місяці, інші – в 5-6 місяців, в 7-8,5 місяців, а з 8,5-9,5 місяців у дітей з'являється модульований белькіт, коли дитина повторює склади з різноманітною інтонацією.

Дослідження вчених, що були проведені в секторі фонетики й акустики інституту дефектології з розвитку голосових реакцій у 4 дітей в умовах сім'ї, дали можливість дати більш докладну відповідь на поставлені запитання. Автори пояснюють наявну різницю у визначенні віку появи белькоту тим, що надзвичайно важко визначати точну межу, яка б розмежовувала белькіт від попередньої стадії гулення. Крім того, початок белькоту, як і його завершення, є суто індивідуальним проце-

сом. На підставі експериментальних спостережень автори визначають термін початку стадії белькоту між 4 і 6 місяцями. При цьому, збагачення белькоту звуками спостерігається після 6 місяців і досить активно впродовж місяця (40% звуків відносно всього звукового складу). Аналіз звукового складу белькоту засвідчив, що носові і ротові, дзвінкі й глухі приголосні з'являються парами і майже одночасно. Насамперед з'являються м'які, а надалі й тверді приголосні, тобто у звуковому складі белькоту існують певні закономірності. Завершується стадія белькоту також індивідуально в 1 рік і 2 місяці.

Дискусійним залишається питання і щодо функції белькоту. Одні вчені вважають, що белькіт виникає на основі наслідування звуків дорослих і виконує функцію спілкування, інші розглядають белькіт як дитячу забаву, гру, яка ніякого відношення до мовлення не має.

Відповідь на означене дискусійне питання знаходимо в роботах учених: белькіт, як і попередні стадії голосових реакцій (гукання, гулення), є вродженою голосовою реакцією, яка не може виконувати функцію спілкування. Белькочуть і глухі діти. До того ж, у белькоті дітей різних національностей спостерігається чимало спільних звуків, він має «інтернаціональний» характер. У белькоті дітей 79% звуків наближуються за своїми акустичними ознаками до англійської, німецької і французької мов. Відтак, белькіт – це вроджений автономний процес, це вияв певної програми, що передається дитині у спадок, і закладена в результаті історичного накопичення мовленнєворухових реакцій. Для активного наслідування мовлення дорослого в період белькоту дитини ще не дозріли відповідні сенсорні й моторні центри. Тільки після 6 місяців у дитини з'являється «самонаслідування» звуків і складів.

Існує думка, що з белькоту започатковується власне активне мовлення дитини. Ті звуки, що були в період белькоту (губні), дитина швидше і легко промовляє, а ті, що не зустрічалися в белькоті (шипячі; свистячі; р), вимовляються значно пізніше, важче і з помилками.

У процесі белькоту дитина не стільки вправляється в артикуляції звуків, скільки розвиває свій голос, малюк насамперед навчається співати, а вже потім говорити, белькіт більше пов'язаний із музичним боком мовлення, з розвитком дитячого голосу, ніж з артикуляцією, як такою. Саме завдяки тому, що дитина розвиває свій голос, навчається співати, вона починає артикулювати звуки.

Отже, белькіт готує мовленнєвий апарат до вимови звуків, складів і слів, сприяє розвитку фонематичного слуху.

Послідовність розвитку голосових реакцій класифікована вченими у стадії та періоди.

Перші голосові реакції дитини називають «моторним мовленням» і класифікують його розвиток за такими стадіями (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Стадії розвитку моторного мовлення дітей

Стадії	Вік дітей	Голосові реакції
1	1.5-3 міс.	Гулення: а-а-а...гу-у, бу-у і т.ін.
2	3-4 міс.	Трелі: аль-ле-є...аг-и і т.ін.
3	3-9.5 міс.	Белькіт: повторення складів ба-ба, да-да-да і т. ін.
4	9 міс. – 1 рік	Перші слова: ма-ма, ба-ба, гам-гам і т.ін.

Як бачимо з таблиці, відсутні такі стадії, як крик і гукання. Не проаналізовані голосові реакції дітей у перші півтора місяці. Водночас немає чіткої вікової періодизації появи у дітей тієї чи іншої голосової реакції. Так, гулення, трелі і белькіт спостерігаються у дітей із 3 по 9,5 місяців. Очевидно це пояснюється значними індивідуальними особливостями щодо темпів мовленнєвого розвитку дітей цього вікового періоду.

Вчені окреслили періоди розвитку мовлення дітей першого року життя. Опишемо їх.

Перший передмовний період:

1) підготовка дихальної системи до реалізації голосових реакцій; утворення недиференційованих голосових шумів; звуків (з 3 до 6 місяців);

2) гулення; утворення голосових недиференційованих гортанних, глоткових, ротових, губних шумів та окремих невизначених мовленнєвих звуків;

3) белькіт як первісна форма мовленнєвого потоку, який складається з недиференційованих голосових звуків, що викликані наслідуванням.

Другий період – утворення мовленнєвих звуків, їх диференціювання:

1) синтез складів (6-12 міс.); опосередкування ними зовнішніх подразників;

2) синтез складових двочленних ланцюгів – 9-12 міс. та їх автоматизація; утворення перших слів – 8-12 міс.

На основі аналізу наукової літератури подаємо загальну класифікацію голосових реакцій у дітей першого року життя (див. таблицю 2).

Для подальшого розвитку мовлення дитини потрібно: а) навчитися виокремлювати звукокомплекси (слова) з цілого мовленнєвого потоку; б) здійснювати тонкий фонетичний аналіз кожного звукокомплексу; в) розуміти мовлення дорослих; г) засвоїти механізми мовлення (артикуляцію). Всі ці завдання вирішуються у процесі спілкування дитини з дорослим у другому півріччі першого року життя

Таблиця 2

Розвиток голосових реакцій у дітей першого року життя

Стадії	Вік дітей	Голосові реакції
I – крик	1 день – 1,5 міс.	голосні звуки, що нагадують фонеми а, о, е, у
II – гукання	1 міс. – 2-3 міс.	поєднання голосного а та приголосних г, к: агу-у, аку-у
III – гулення 2-3 міс. – 4 міс.	2-3 міс. – 4 міс.	об'єднання приголосних: фр-р-р, р-р-р, тиль-ль-ль, буль-ль-ль, тль-ль-ль
IV – трелі	4-4.5 міс. – 5-5,5 міс.	співуче гулення: а-а-а-а, а-е-о, у-у-о-о, ля-а-а, му-у-у
V – белькіт	5-5,5 міс. – 1 рік	повторення складів: ма-ма-ма, ба-ба-ба-ба, дя-дя-дя-дя, та-та-та-та і т.ін.
VI – слова-склади, перші слова	8-10 міс. – 1 рік	слова склади: на, па, ма, ма-ма, ба-ба, ав-ав, му, дай і т.ін.

1.2. Характеристика мовленнєвого розвитку дітей 6-12 місяців

1.2.1. Розуміння мовлення

Другий етап підготовчого періоду (6-12 місяців) характеризується розвитком розуміння мовлення дорослих. З'являється новий тип спілкування дорослих з дитиною – спілкування на основі розуміння мовлення дорослих.

Розуміння мовлення – це результат утворення умовних зв'язків. У людини на відміну від тварин всі сигнали, нові коркові рефлекси вже в перші роки життя опосередковуються словами, тобто пов'язуються в мовленнєво-слуховому аналізаторі зі словесними сигналами, які в мовленнєво-руховому аналізаторі отримують кінестетичне оформлення і входять до словникового складу дитячого мовлення. При нормальному мовленнєвому спілкуванні дитини з дорослими утворення певних мовленнєвих реакцій та розуміння мовлення відбувається шляхом наслідування і змінюються шляхом рефлекторного повторення або “фізіологічної ехолалії”.

У цей період слово набуває для дитини значення умовного подразника на 8-9 місяці її життя. До цього періоду реакція дитини здійснюється на весь комплекс стимулів, що входять до складу подразника: на положення тіла (кінестетичний компонент); обстановку, вигляд мовця (зоровий компонент); голос та інтонацію (звуковий компонент). На 8 місяці діти вже дають адекватні реакції на низку таких подразників, складовою частиною яких є фрази. Відтепер у відповідь на дію такого комплексного подразника (фрази) дитина дає певну адекватну рухову реакцію.

Отже, дитина навчається розуміти, що кожен предмет, кожна властивість предмета, будь-яка дія має свою назву. Водночас розвиток розуміння мовлення (адекватна реакція на фрази, речення) залежить безпосередньо від ступеня спілкування дорослих з дитиною. Чим частіше і триваліше буде спілкування, тим швидше відбувається відокремлення слова як умовного сигналу, і, навпаки, чим менше спілкуються з дитиною, тим тривалішим буде час початку розуміння мовлення дорослих.

Отже, дорослим слід пам'ятати, що основна мета спілкування дорослих з дитиною в означений період не повинна обмежуватись тільки емоційним контактом, а слід вимагати від дитини виконання певних дій.

Організація зорового сприймання і розглядання іграшок, предметів є однією з провідних умов, що сприяють розумінню дитиною назв окремих предметів.

Із психологічного боку розвиток розуміння мовлення у дітей відноситься до другої половини першого року життя, дитина встановлює зв'язки між словами (їх звуковим образом), які промовляє, і предметами чи власними діями. Ці зв'язки виникають або у спільній діяльності

з дорослими, або шляхом спеціального навчання. До 9-10 місяців їх кількість значно збільшується. Діти виконують за словом низку рухів – подають ручку, окремі іграшки, кидають предмети, відшуковують поглядом деякі предмети й дорослих людей.

Загальновідомо, що будь-яке слово належить не до однієї поодинокій конкретної речі, а до цілої їх групи, до якої входять предмети різні за зовнішніми ознаками (кольором, формою, величиною і т.ін.), але однакові за суспільним вживанням. Вже на ранніх ступенях дитинства, одне й те саме слово пов'язується дитиною з різними (іноді зовсім малосхожими) предметами. Так, слово “годинник” відноситься до маленького, кругленького на руці матері, до великого настінного годинника, який відтворює гучні звуки, до настільного квадратного годинника, а слово “гудзик” – до круглого чорного на піджаку батька, й до маленького білесенького гудзика на власній сорочці дитини, до великого кольорового гудзика на сукні в матері. Необхідність позначати одним і тим самим словом різні за своїми зовнішніми ознаками предмети вимагають розуміння слова і його узагальнення. Перші узагальнення саме і виникають на цій основі в підготовчий період до появи самостійного мовлення. Характер цих ранніх узагальнень вивчено ще недостатньо, їх основою ще не може бути виділення загального способу суспільного вжитку предметів, бо суспільні функції багатьох предметів ще недостатні дитині.

Початкове розуміння мовлення дорослих залежить від конкретної ситуації. Якщо в дитини, в якій встановлений зв'язок слова “годинник” з різними видами годинника, запитати: “Де годинник?”, то вона покаже на той чи той годинник залежно від ситуації. Усілякий новий предмет, який схожий за способом дій з ним чи в якомусь іншому відношенні з уже знайомими дитині предметами, легко вступає у зв'язок із словами, які їх позначають. У такий спосіб швидко зростає кількість слів, які дитина розуміє, тобто пасивний словник. Розуміння дитиною запитання: “Де те-то?”, чи словесні пропозиції виконати певну, спочатку найелементарнішу дію, є важливим чинником, який організовує поведінку дитини. У неї зміцнюється активне ставлення до запитання та, в більш широкому сенсі, до всілякого звернення дорослого. Відтепер приводом для дій дитини є словесне звернення дорослого, чого, природньо, не спостерігалось у домовний період спілкування. Накопичення назв

предметів відбувається у такому порядку: спочатку засвоюється розуміння назв безпосередньо оточуючих дитину речей, потім ім'я дорослих і назви іграшок, зображень предметів одягу і, врешті, частин тіла і обличчя. Швидко зростає кількість слів, які дитина розуміє, в період від одного року до одного року шести місяців, коли дитина легко засвоює назви предметів.

Основними передумовами виникнення розуміння мовлення є: а) виокремлення предмета з обстановки, що його оточує; б) зосередження на предметі; в) наявність у дитини яскраво вираженої емоційної реакції на обстановку.

Розуміння мовлення передусім виникає на запитання “Де?”, яке стимулює дитину до здорового пошуку (“Де годинник? Де тато? Де собачка?”), орієнтовних реакцій. В результаті багаторазових повторень у дитини формується зв'язок між словами дорослого і предметом, що його сприймає дитина. Водночас такий зв'язок з'являється не відразу, його становлення проходить низку етапів.

На початку реакція на запитання дорослого відсутня, дитина не повертає голову в бік предмета, який було названо. Надалі, за словом дорослого, виникає орієнтовний пасивний рух у той бік, де знаходиться предмет (тобто ще не на самий предмет, а тільки на місце його знаходження). На цьому етапі для дитини має значення в мовленні дорослих не предметний зміст запитання, а його інтонація. Насамкінець виникає диференційований зв'язок між позначенням предмета і самим предметом, що виявляється в його пошуку і знаходженні предмета в іншому місці.

Означена реакція з'являється у дітей біля 10 місяців і є початковою формою розуміння мовлення дитиною.

Спостереження засвідчують реакції дитини на звернення до неї мовлення дорослих. З-поміж них: а) повернення до предмета після його називання дорослим (7-8 місяців); б) виконання вивчених рухів при називанні предмета дорослим (7-8 місяців); в) виконання елементарних доручень дорослих за словесною інструкцією (9-10 місяців); г) вибір предмета за словесною вказівкою (10-11 місяців); д) припинення дії під впливом словесної заборони “не можна” (12 місяців – 1 рік).

Як засвідчують дослідження, діти 7-8 місяців насамперед розуміють слово на основі інтонації (тембр, темп, сила звука). І тільки в 10-11 мі-

сяців вони реагують на зміст слова, розуміють його значення, навіть, якщо воно вимовляється з різною інтонацією.

Після 7 місяців дитина може вже виконувати відповідні рухи на слова “ладусі-ладки”, “до побачення”. В кінці року діти виконують рухи на слова “відкрий”, “закрий”, “поклади”. У другому півріччі потрібно стимулювати дітей до виконання дій з предметами. Дорослий показує іграшку, називає її, виконує з іграшкою різноманітні дії, називає їх словами: “Коник цок-цок-цок”, “лялька туп-туп-туп”, пропонує дитині виконати ці дії.

Отже, на кінець першого року життя дитина добре розуміє не тільки окремі фрази, а й цілі речення у мовленні дорослих, відтворює відповідно словесних подразників адекватні дії і рухи. Слово дорослого починає регулювати поведінку дитини.

1.2.2. Розвиток активного мовлення дитини

У другому півріччі продовжується розвиток голосових реакцій: промовляння складів(белкїт), окремих звуків та звуконаслідування.

У цьому зв'язку необхідно відзначити той факт, що розвиток “моторного” мовлення, звуконаслідування багато в чому залежить від розвитку рухової сфери дитини.

Учені вивчали вплив рухів пальців рук і загальної моторики на розвиток активного мовлення дітей. Робота здійснювалась на трьох групах дітей віком 10-13 місяців за таким планом: у всіх групах проводилися спеціальні заняття з розвитку мовлення тривалістю 2 хвилини.

У першій групі робота обмежувалася тільки цими заняттями; діти другої групи щоденно 20 хвилин вільно пересувались на підлозі; у дітей третьої групи щодня впродовж 20 хвилин тренували тонкі рухи пальців рук (складування пірамідок, перебирання намиста, нанизування гудзиків на дротину і т.ін.). У другій і третій групах упродовж цих 20 хвилин ніякої розмови з дітьми не відбувалось.

Отже, за умови тренування тонких рухів пальців рук голосові реакції не тільки розвиваються більш інтенсивно, але й стають більш досконалими.

Вчені рекомендують дорослим тренувати дрібні м'язи пальців рук із 3-4 місячного віку. На початковому етапі (із 3-4 місяців) робити масаж кисті руки і пасивні згинання і розгинання пальців немовляти.

Із 7-8 місяців потрібно здійснювати більш активні тренування. Дитину вже можна вчити перебирати спочатку великі, а поступово все дрібніші яскраві предмети (намисто, гудзики, кільця, мозаїку і т.ін.). Такі вправи прискорять темпи розвитку активного мовлення і звуконаслідування.

У другому півріччі активно розвивається наслідування звуків, спочатку на основі власного белькоту, а надалі, в 9-10 місяців дитина вже наслідує звуки, що були відсутні в белькоті. Натомість наслідування звуків у цьому віці є ще досить складним процесом для дитини. Одні діти добре белькочуть, але відтворити звуки за дорослим не вміють, в інших – спостерігається віддалене наслідування. Водночас при систематичному проведенні ігор-занять у дітей можна сформувати складну здібність наслідування звуків мовлення.

У процесі наслідування звуків дорослого дитина засвоює нову артикуляцію, повторює кожний почутий звук чи слово, супроводжує свої дії. Наслідування перетворюється у своєрідну звукову діяльність.

У ході звуконаслідувальної діяльності беруть участь два взаємопов'язаних процеси: сприймання дітьми фонем на слух (фонематичний і мовленнєвий слух); промовляння звуків (артикуляція).

Окремі вчені вважають, що засвоєння фонематичного боку рідної мови визначається здебільшого розвитком мовленнєво-рухового апарату і саме він є провідним в оволодінні дитиною артикуляцією звуків.

На першому місці у засвоєнні фонетичного боку мовлення стоїть моторна сфера, до якої належать як рухові центри мовлення головного мозку, так і мовноруховий апарат. Засвоєння фонетики визначається переважно розвитком мовнорухової сфери. Отже, розвиток моторної сфери є визначальним для всього ходу засвоєння фонетичного боку рідної мови.

Водночас учені не заперечують і слухового аналізатора в загальному процесі опанування дитиною звуків рідної мови: загальний хід засвоєння звукового боку мовлення визначається спільною дією слухової і моторної сфер. Слухова сфера є провідною в тому відношенні, що завдяки ранньому розвитку слуху дитина вперше на слух учиться розрізняти різноманітні фонетичні елементи, але для появи їх у мовленні самої дитини, крім слухових уявлень, необхідні ще артикуляційні навички.

Більшість учених доводять важливість обох аналізаторів. Відомо, що розвинутий мовленнєвий слух є однією з провідних умов оволодіння мовою, порушення слуху призводить до спотворення звуків, негативно відбивається на активному мовленні. У свою чергу, розвиток фонематичного слуху залежить від диференціації звуків у процесі їх артикуляції. Так, наприклад, дитині потрібно навчитися вимовляти фонему “з”, вона повинна насамперед навчитися розрізняти на слух її відмінне звучання від інших фонем “с”, “ц”, відокремити її чисте звучання, відтінки залежно від наступних голосних (зуб, зима, замок), тільки після цього дитина починає її вимовляти.

Отже, в засвоєнні дитиною звуків рідної мови беруть участь обидва аналізатори: і слуховий, і мовленнєво-руховий, їх обидва потрібно розвивати в ході звуконаслідувальної діяльності.

Вчені поділяють засвоєння дітьми звуків на два періоди: дофонемний і фонемний. Дофонемний період охоплює перший рік життя. В цей період дитина ще не диференціює звуки, слово сприймається як єдиний неподільний звукокомплекс. Розуміння мовлення відбувається на основі охоплення дитиною загальної ритміко-мелодійної структури слова. Так, наприклад, у дітей першого року життя можна виробити одну й ту саму реакцію на схожі за ритміко-мелодійною структурою слова: м'ячик, зайчик, палець, хлопчик. Натомість на слово “дівчинка” означена реакція відсутня.

З метою розвитку диференціації звуків у словах, що їх промовляє дорослий, необхідно розвивати, з одного боку, мовленнєвий слух, а з другого – руховість губ, язика, тобто мовленнєво-руховий аналізатор.

У кінці першого року життя у дітей з'являються перші усвідомлені слова. Так, у відповідь на пропозицію дорослого дитина 10-12 місяців відтворює перші слова з певним значенням. З'являються слова “так”, “ні”. В кінці першого року життя дитина називає словами дорослого (мама, тато, дядя, баба, тьотя), окремі дії (дай, на). У словнику дитини нараховується, в середньому, 10-15 слів.

Орієнтовні показники розвитку голосових реакцій у мовленні дітей першого року життя.

1 місяць – перша посмішка у відповідь на розмову дорослого.

2 місяці – прислуховується до голосу чи звучання предмета: рухи загальмовуються, відповідає посмішкою на розмову дорослого з нею, гукає: агу-агу.

3 місяці – зосереджує свій погляд на обличчі дорослого, який розмовляє з дитиною, коли вона перебуває у нього на руках у вертикальному положенні. У відповідь на розмову дорослого виявляє радість, гукає, довго гулить.

4 місяці – за звуком віднаходить предмет, який вона не бачить. Видає голосні звуки, голосно сміється, якщо до неї заігрують, гулить, з'являється співуче гулення, трелі.

5 місяців – розрізняє тон, з яким до неї звертаються, довго співуче гулить.

6 місяців – промовляє окремі склади, з'являється белькіт.

7 місяців – довго белькоче, повторно вимовляє одні й ті самі звуки. На запитання “Де?” шукає і знаходить поглядом предмет, що постійно перебуває в певному місті.

8 місяців – голосно і повторно вимовляє різні склади за дорослим, з'являється звуконаслідування. На прохання дорослого виконує різні рухи “ладусі-ладки”, “до побачення”, “дай ручку”. Довго розглядає іграшки.

9 місяців – повторює за дорослим склади, що були в її белькоті. Знає своє ім'я, повертається, коли дитину покликають. На запитання “Де?” відшукує кілька знайомих предметів, незалежно від їх місцезнаходження. Відповідає на гру дорослого “дожену-дожену”, грає “у схованки”.

10 місяців – звуконаслідує, повторює за дорослим різні звуки та склади. На прохання дорослого відшукує названу іграшку. Знає на ім'я кількох дорослих і дітей.

11 місяців – вживає перші слова-позначення (мама, тато, баба, гав-гав, кис-кис). Окремі слова в мовленні дорослих набувають узагальненого характеру. Наприклад, на запитання “Де киця?” знаходить і дає різних кішок – гумову, плюшеву. На прохання дорослого виконує різноманітні дії з предметами “погойдай ведмедика”, “дай м'яч”.

12 місяців – легко наслідує нові склади. Збільшується запас слів, які розуміє дитина; розуміє за словом назву кількох предметів, якими користується. У словнику нараховується 10-15 слів.

За означеними орієнтовними показниками оцінюється мовленнєвий розвиток дітей.

Дорослий, який спостерігає впродовж дня, записує у відповідні графи появу та закріплення того чи іншого вміння. Проти прізвища ди-

тини у відповідній графі ставлять дві вікові дати: першу, коли це вміння тільки з'явилося, другу – коли воно закріпилося. Педагог може використовувати позначки різного кольору. Так, якщо мовленнєве вміння виникло своєчасно (не раніше 15 днів порівняно з показниками, але й не пізніше цього терміну), то поруч із відповідною віковою датою ставлять зелений хрестик. Якщо мовленнєве вміння з'являється раніше 15 днів (наприклад, не у 3 місяці, як це зазначено в показниках, а в 2 місяці і 9 днів), це вважається вищим за вікові показники. У таких випадках ставлять червоний хрестик. Якщо вміння виникає пізніше, ніж на 15 днів, це вже вважається відставанням у розвитку. Біля цієї вікової дати ставиться синій хрестик.

1.3. Особливості засвоєння дітьми перших слів

Слово – основна одиниця мовлення, його будівельний матеріал. Слово є одночасно представником усіх напрямів мови: лексики, фонетики і граматики. Із фізіологічного боку, слово – це умовний рефлекс, це “сигнал сигналів”.

До 8-10 місяців слово залишається для дитини лише звуковим подразником. І тільки в кінці року слово із звукового подразника перетворюється в мовленнєвий сигнал. У мовленні дітей з'являються перші усвідомленні слова. Термін їх появи і кількість є суто індивідуальними.

Перші усвідомленні слова з'являються у дитини в 7 місяців (2 слова) і поступово повільно збільшуються до 15 слів на кінець року.

Існують й інші дані щодо кількості слів: у 10 міс. – 1-5 слів, в 11 міс. – 3-8 слів, у 12 міс. – 7-12 слів. На кінець року в словнику дитини, в середньому, нараховується від 8 до 15 слів.

Особливості становлення перших слів у дітей досліджували зарубіжні вчені (Бюллер Ш., Селлі Д., Штерн В. та ін.).

У науково-педагогічній і психологічній літературі розгорнулася дискусія з приводу того, який же склад слова дитина промовляє першим. Визначилися два протилежні погляди. Одні вчені (Селлі Д.) уважають, що дитина першим здебільшого вимовляє наголошений склад, оскільки саме він є сильним подразником і найбільше привертає увагу дитини, інші, ненаголошені, випускає.

На думку інших учених дитина не завжди і не обов'язково виокремлює наголошений склад. Досить часто діти називають і ненаголошені

склади (ди – диван) або, навіть, склади, які були відсутніми у слові, що його вимовила дитина (ді – телефон). Нам убачається, що такий підхід не виключає попередній, а лише доповнює його.

Другий етап – поява двоскладових слів (10-12 місяців). Насамперед дитина повторює перший склад (бо-бо – боляче); дещо пізніше з'являються слова із двох різних складів (а-па – впав).

На третьому та четвертому етапах (другий рік життя) з'являються в мовленні дитини трьох і чотирихскладові слова.

Зауважимо, що вчені відзначають досить цікавий факт: діти не завжди засвоюють складовий склад слова в означеній вище послідовності. Значна кількість слів засвоюється дитиною відразу як “складовий контур” слова. При цьому слово дуже спотворене і зберігає лише загальну схожість звучання (тата – картина, машина). Натомість у слові-контурі є усталені елементи (це кількість складів) і неусталені (його звуковий склад), наприклад: тай – тік, сясік – зайчик. Означене засвідчує, що складовий склад слова дитина засвоює раніше, ніж звуковий.

У процесі оволодіння дитиною першими словами спостерігається перехідний етап, що засвідчує своєрідність дитячого мовлення. Зарубіжний учений О. Йесперсен назвав його “малим мовленням”. У. Еліасберг цей етап назвав “автономним мовленням”. А за словами ще одного зарубіжного вченого В. Вундта, це псевдодитяче мовлення є мовою няньок, що підлаштовуються під дитину.

Не заперечує існування такого малого мовлення і С.Л. Рубінштейн. Він співвідносить його існування з етапом розуміння мовлення дорослих і розглядає його як своєрідний перехідний етап. За своєю зовнішньою формою слова малого мовлення мають здебільшого моторний характер, вони є, немов би, уривками слів, у складі яких є подвійні склади, на зразок таких: фу-фу, ква-ква, ля-ля. Флексії та синтаксичні з'єднання у них відсутні. Таке слово має стільки значень, скільки разів воно вживається.

Син зарубіжного вченого Г.Ідельберга уживав неусталене слово малого мовлення “вау-вау”. Хлопчик у віці 6 місяців 18 днів назвав словом “вау-вау” маленьку порцелянову фігурку дівчинки, що стояла на буфеті; в 10 місяців і 2 дні позначив звуками “вау-вау” цуценя, яке гавкало на подвір'ї, портрет дідуся і бабусі, свою іграшкову конячку, настінний годинник; у віці 10 місяців і 29 днів цим самим словом назвав гумову іграшку, яка пищала; у віці 1 рік 1 місяць – чорні запонки

батька; у віці 1 рік 2 місяці і 4 дні словом “вау-вау” дитина назвала термометр для ванни, перлину на сукні.

Із психологічного погляду найсуттєвішим в означеному явищі малого дитячого мовлення є те, що воно відкриває своєрідний спосіб “узагальнення”, за яким визначається значення перших слів, що їх уживає дитина. Вони є результатом настанов, що обумовлені афективно-моторними реакціями; об’єктивно різноманітні предмети об’єднуються в одному слові в силу їх співналежності до афективно однорідної ситуації.

У “малому мовленні”, за С.Л.Рубінштейном, слова “не виконують ще позначальної функції у повному смислі цього слова”. Мале мовлення засвідчує несформованість у дитини предметної свідомості.

Особливості перших слів дітей описують учені з далекого зарубіжжя (Бюллер К., Штерн В.). Так, для перших слів дитини є характерним: багаторазове повторення складів, що нагадує белькіт; розкладання збігу приголосних (хиліб – хліб); уподібнення складів (бабака – собака); скорочення збігу приголосних (сон – слон). Означені особливості спостерігаються упродовж усього раннього віку до кінця третього року життя.

Німецькі вчені К.Бюллер і В.Штерн виокремили дві найбільш суттєві особливості перших дитячих слів: а) між словами дорослих і дитячими словами існують різкі фонетичні відмінності; б) багатозначність перших дитячих слів.

Фонетичні відмінності виступають: а) у словах, які за своїм звуковим оформленням зовсім не схожі на слова дорослих (адига – риба, жир); б) уривки слів дорослих (па – впав); в) спотворені слова, що зберігають загальну ритмічну схожість (абалю – яблуко); г) звуконаслідувальні слова.

Багатозначність дитячих слів виявляється у віднесенні слова до багатьох різноманітних предметів за місцем їх знаходження. Так, словом “ті” дитина назвала всі предмети, які лежали на столі. Узагальнення слів відбувається за функціональними ознаками: фу – означає все, що горить (вогонь, сірники, лампочка, вогнище, ліхтар); за зовнішньою схожістю: кх – все пухнасте (шапка, комір, шуба, кофта, кішка); за звуконаслідуванням: тік (годинник, дзвіночок, молоток).

Чи потрібно повторювати за дитиною дорослим (батькам і вихователям) її перші полегшуючі слова автономного мовлення, чи розмов-

ляти з нею тільки правильним мовленням? Вочевидь, дорослому все ж потрібно назвати дитяче (автономне) слово, натомість слідом за ним відразу обов'язково назвати правильне слово (ко-ко – яйце, моня – мо-локо, киця – кішка, ляля – лялька).

Вчені відзначають, що процес оволодіння словом становить для дитини великі труднощі: часом на засвоєння одного слова потрібно кілька місяців.

Поява перших усвідомлених слів у мовленні дитини визначається потребою у спілкуванні, таку потребу повинен створити для дитини дорослий. Стимулом активного вживання перших слів є запитання дорослого. Вочевидь, дитина не зможе відразу дати на них словесну відповідь, це цілком закономірне явище.

У літературі подано характеристику перших дитячих відповідей. Так, на першому, початковому, етапі замість відповіді словом, дитина виконує якусь дію чи рух. На другому етапі вже з'являються неадекватні мовленнєві відповіді: а) дитина ворухить губами, язиком, робить глибокий вдих, відтворює інтонацію без членоподільної вимови слова, немовби вимовляє його неозвучено; б) відповідає неадекватно, будь-яким легким для дитини словом; в) відповіді-післядії, дитина вимовляє не те слово, яке потрібно було сказати в цей момент, а те, яке потрібно було назвати раніше.

І тільки на третьому етапі з'являються адекватні мовленнєві відповіді. При цьому вимова правильних слів не закріплюється, носить випадковий характер. Перші адекватні відповіді словом виникають на зразок дорослого.

Звідси, педагогічний висновок: дорослим необхідно допомогтися, щоб діти в кінці першого року життя свідомо повторювали за дорослим окремі склади і слова, задля цього дорослим потрібно добирати легкі слова. Слово, що позбавлене значення, це вже не слово, а пустий звук. Значення слова поступово розвивається. Значення слова проходить складний шлях розвитку: якщо предметна співвіднесеність слова може залишатися без змін, то його значення..., система зв'язків і відношень, яка за ним стоїть, система узагальнень, що виконується словом, розвивається. Дитина не засвоює відразу слова в тому смислі, в якому їх уживає дорослий.

Малюк у кінці першого року життя починає засвоювати слова дорослого. Так, у відповідь на запитання матері: “Де лялька?” дитина по-

вертає голову і дивиться на ляльку. Натомість це ще не означає, що дитина цього віку оволодіває чіткою предметною співвіднесеністю цього слова. На перших етапах слово сприймається дитиною як “компонент цілої ситуації”, до складу якої входить низка позамовленнєвих впливів. Тільки поступово під впливом спілкування з дорослими слово набуває своєї відносної незалежності і починає позначати означений предмет незалежно від того, хто і яким голосом промовляє це слово, якими жестами воно супроводжується, в якій ситуації воно було названо.

У щоденниках німецьких психологів описано як хлопчик назвав словом “гага” не тільки качку, але й воду, монету, на якій був зображений орел. Інший хлопчик назвав словом “кх” кішку, хутрянку шапку, подряпину на пальці; слово “жук” означало для малюка таргана, темінь, вищерблене місце на горщику; слово “тпру” позначало і коня, і поїхали, і зупинись залежно від ситуації, в який воно вживалося, тону, яким промовлялося, жеста, яким супроводжувалося.

Слово спочатку позначало у маленької дитини не конкретний предмет, а якусь ознаку предмета, причому ця ознака була нестійкою і відокремлювалася залежно від ситуації.

Ці приклади засвідчують, що чітка предметна співвіднесеність слова (тобто його значення) є продуктом тривалого розвитку.

Отже, дитина не шукає значення слова, воно їй дається у процесі спілкування з дорослим. Водночас значення слова впродовж тривалого часу залишається різним для дорослого і дитини. Перші слова дитини не мають конкретного значення, вони носять дифузний і ситуативний характер. Словом дитина називає не предмет, а загальний характер ситуації, в якій вона може діяти з певним предметом. Наприклад, Оленка дістає довгою палицею іграшку з-під дивану і називає її словом “пака”. Надалі вона побачила, як бабуся підмітає підлогу віником і назвала його “пака”. Цим самим словом упродовж тижня дівчинка назвала олівець, лінійку, щітку з довгою ручкою. Довжина стала центром ситуації, одному слову дитина приписує багатозначність, спотворюючи його пряме значення. Діти кінця першого року життя ще перебувають на нульовій стадії узагальнення слів за значенням, вони співвідносять слова тільки з конкретним предметом. Подальший розвиток словника і засвоєння дитиною предметного значення слова залежить від змістовного життя дитини у процесі спілкування з дорослими.

1.4. Методика розвитку мовлення дітей першого року життя

Загальновідомо, що розвиток мовлення дітей залежить від розвивального потенціалу мовленнєвого середовища, від характеру спілкування з дорослим.

Розвиток мовлення у дітей зумовлений навчанням. Натомість це аж ніяк не означає, що оволодіння мовленням, своєю рідною мовою є загалом результатом спеціальної навчальної діяльності, метою якої було б для дитини вивчення мовлення. Початкове оволодіння рідною мовою, справжнім живим мовленням здійснюється у процесі життєво мотивованої діяльності спілкування. Тільки таким чином досягається справжнє розуміння мовлення як мовлення. Дитина нормально оволодіває мовленням – навчається говорити – користуючись мовленням у процесі спілкування, а не вивчаючи його у процесі навчання.

Розглянемо зміст і методику розвитку мовлення дітей першого року життя за віковими підгрупами.

Перша група дітей раннього віку охоплює дітей від 2,5-3 місяців до 1 року. Завдання і зміст роботи з дітьми цього віку визначені у варіантних програмах виховання і навчання дітей у дошкільних закладах [8; 33].

Завдання з розвитку мовлення на першому році життя диференціюються відповідно вікових періодів розвитку немовляти. Опишемо їх.

2,5-3-6 місяців. Розвивати голосові реакції (гукання, гулення, трелі, белькіт), наслідування звуків і складів, стимулювання розуміння мовлення дорослих. Розвивати зорове і слухове зосередження, вміння фіксувати поглядом нерухомі предмети з різного положення; вдивлятися в обличчя дорослого; зупиняти погляд на яскравій іграшці, супроводжувати поглядом предмети, дорослих. Розвивати вміння прислуховуватись до різних звуків: мовлення (впізнавати знайомий голос), пісні дорослого, до звучання іграшок, дзвіночка. Викликати радісний стан, який проявляється в посмішці дитини, вимові звуків, рухах (“комплекс пожвавлення”); викликати звуки у відповідь на звернення дорослого.

5-6 – 9-10 місяців. Розвивати у дитини розуміння мовлення дорослого; розуміння назв предметів, окремих дій (дай руку та ін.); ім’я дорослих. Продовжувати розвивати белькіт, учити наслідувати звуки, склади.

9-10 місяців – 1 рік. Розвивати розуміння мовлення дорослих, розширювати орієнтування в оточуючому середовищі. Вчити розрізняти

імена близьких дорослих і дітей, назв предметів, іграшок, тварин, а також рухів і дій. Формувати елементарне узагальнення назв предметів (знати, що лялька – і гумова, і целулоїдна, і матрешка і т. ін.), привчати розуміти прохання дорослого та виконувати його. Розвивати активне мовлення. Викликати звуконаслідування, вчити говорити перші слова.

У повсякденному житті робота з розвитку мовлення відбувається під час режимних процесів.

Годування. Вчити дітей розуміти мовлення дорослого. До 6-7 місяців на прохання дорослого відкривати рот для приймання їжі.

Виховання культурно-гігієнічних навичок. При виконанні різних режимних процесів та гігієнічних процедур потрібно розмовляти з дитиною про предмети, рухи, дії, пов'язані з цими процесами. Мовленнєве спілкування повинно бути спрямоване на розширення орієнтування дитини в оточуючому і на розвиток мовлення.

Розвиток мовлення дітей на першому році життя відбувається як на заняттях, так і в повсякденному житті. Заняття проводяться в ігровій формі індивідуально з кожною дитиною, (в кінці року можна об'єднувати на занятті 2-3 дітей) у спеціально відведений для цього час (не раніше 15-20 хвилин після годування і не пізніше, як за 20-25 хвилин до сну).

Робота з розвитку мовлення дітей на першому році життя проводиться в кількох напрямках: розвиток голосових реакцій і наслідування звуків, розвиток розуміння мовлення та навчання вимови перших усвідомлених слів. Розглянемо кожний з цих напрямів.

Розвиток голосових реакцій і звуконаслідування. Зауважимо, що роботу щодо стимулювання голосових реакцій потрібно започатковувати з перших місяців життя дитини.

3-4 тижні – 2,5-3 місяці. До трьох місяців ігри-заняття мають свою специфіку. В кінці першого місяця життя, як тільки нервова система дитини починає сприймати зовнішні подразники, необхідно розвивати у дитини зорове і слухове зосередження на звучачих іграшках, рухомих предметах, дорослому, який розмовляє.

Із 3-4 тижнів дорослий розмовляє з дитиною, нахилившись над нею, з метою викликати зосередження на обличчі дорослого. Як можна частіше і довше необхідно розмовляти з дитиною, надавати голосу співучу інтонацію. Викликати у дитини відповідну посмішку, звуки, рухи, “комплекс поживлення”. Дорослий в іграх-заняттях повинен

закріплювати емоційно-позитивний стан. З 1-1,5 місяців викликати у дітей у відповідь на ласкаву розмову дорослого сміх, різні звуки.

Індивідуальні ігри-заняття з дітьми до 2,5-3 місяців. Розвиток мовлення дітей на першому році життя здійснюється як на заняттях, так і в повсякденному житті. Заняття проводяться індивідуально з кожною дитиною (надалі поступово для занять об'єднують 2-3, а в кінці року 3-5 дітей) у спеціально відведений для цього час, але не раніше 15-20 хвилин після годування і не пізніше, ніж за 20-25 хвилин перед сном. У цей період необхідно продовжувати розвивати зорове і слухове зосередження, використовуючи задля цього іграшки, що видають звуки, та розмову з дитиною. Відтак, дорослому необхідно:

- розмовляти з дитиною, наспівувати, нахилившись над нею, викликати зосередження, посмішку;

- розмовляти з дитиною, яка перебуває у вертикальному положенні на руках у дорослого, викликати зосередження, посмішку (6-7 тижнів);

- викликати слідкування за яскравим предметом, що рухається перед очима (на відстані 50-60 см), при цьому слід спочатку покласти дитину в горизонтальному положенні на спині, надалі посадити у вертикальному положенні;

- стимулювати дитину до пошуку дорослого, який розмовляє з нею і рухається навколо манежу (2,5-3 місяці);

- стимулювати малюка прислуховуватись до звуків, що їх відтворюють різні предмети (дзвіночки, торохтушки);

- ласкаво, з наспівом розмовляти з дитиною, посміхатися, викликати відповідну посмішку, похвалити рухи, звуки, стимулювати наштовхування руками на іграшку.

Із трьох місяців потрібно спілкуватися з дитиною на відстані, стимулювати її до пошуків джерела звука, слідкувати за дорослим мовцем. Перегукуватися з дитиною, змінювати інтонацію, промовляти слідом за дорослим звуком, стимулювати її прислухатися і повторювати їх (тобто викликати гукання, гуління).

Провідним прийомом у розвитку голосових реакцій дитини в цей період виступає емоційне спілкування дорослого з дитиною (нагадаємо, що емоційне спілкування з дитиною є провідною діяльністю дітей першого року життя): приємна посмішка, ласкава розмова з різноманітною інтонацією, що супроводжується частим і легким доторкуванням до грудей малюка, звернення до дитини на її ім'я.

Зазначимо, що під час стимулювання звукових реакцій до 5 місяців у мовленні дорослих повинні здебільшого переважати голосні звуки: а, у, о, і. Із 5 місяців можна вже промовляти склади з голосними звуками та приголосними п, б, м.

Ефективним прийомом стимулювання звукових реакцій дітей першого півріччя життя є мовчазна присутність дорослого. Малюк бачить перед собою ласкаве і привітне обличчя дорослого і починає сам виявляти ініціативу спілкування, промовляє звуки і звукосполучення, немов би “запрошує” дорослого до розмови.

Зауважимо, що розвиток слуху і голосових реакцій вимагає спокійної і тихої обстановки у групі впродовж дня. Діти повинні чути мовлення дорослого, гукання, белькіт, трелі інших дітей, прислуховуватися до них.

Починаючи із 3-4 місяців проводять заняття з іграшками та музичні заняття. Наприклад, показати яскраву звучашу іграшку, викликати звукове і слухове зосередження, назвати її словом (чи звуконаслідуванням), а потім сховати. Викликати пошук дитиною цієї іграшки, через кілька секунд знову показати. Інший приклад: дорослий бере дудку, підходить до манежу, починає грати, потім відходить в інший бік, повторює гру. Рекомендується також наспівувати пісні без слів (тра-ля-ля, ля-ля-ля), розмахувати прапорцями, стукати ними по манежу, покрутитися, промовляючи окремі наспівні звуки; давати дитині звучаші іграшки в руки. Систематична робота з дітьми щодо стимулювання звуків і голосових реакцій сприятиме появі в мовленні дитини до 5 місяців співучого гуління, трелів.

Діти 4-5 місяців наслідують не тільки дорослих, але й інших дітей. Гуління в цьому віці перетворюється на самостійну діяльність дітей. Створюються сприятливі умови і можливість для подальшого розвитку наслідування звуків.

Із 5 місяців сестра-вихователька повинна стимулювати белькіт, викликати у дітей відповідні звуки. Для цього потрібно вимовляти за дитиною звуки “а-а-а”, “е-е-е”, перегукуватися з нею, намагаючись, щоб дитина ще раз повторила ці звуки. У розмові з дитиною вимовляти окремі склади: “ма-ма”, “ба-ба”, викликати слухове зосередження та наслідування цих складів.

Діти в п'ять місяців починають впізнавати знайомі предмети, тому в цьому віці для розвитку розуміння мовлення можна показувати ляльку, називати її: “Ось Катя”, потім сховати – “Нема Каті” і знову показати.

Окремі вчені пропонують цінний методичний прийом, який викликає у дітей наслідування звуків, радять дорослому робити невеличкі паузи між звуками (не менше 30 секунд), оскільки саме в період паузи дитина сама починає промовляти звуки. Якщо ж дорослий буде сам говорити без зупинки, то дитині залишається лише мовчки дивитися на нього і слухати. Водночас пауза не повинна бути довшою за 30 секунд, інакше увага дитини буде відволікатися.

У другому півріччі продовжується робота щодо стимулювання наслідування звуків і окремих слів, що були в белькоті дитини, а з 8 місяців – нових звуків, складів, слів.

У віці 5-6 місяців до 9-10 місяців рекомендується проводити такі індивідуальні заняття: “розмови”, “перегукування”, “схованки”, звуконаслідувальні ігри. Спочатку використовується прийом емоційного спілкування з дитиною, як і на попередньому віковому етапі. Так, наприклад, дорослий підходить до манежу, називає ім’я дитини, промовляє склади “ба-ба-ба”, “да-да-да”, викликає відповідну реакцію, тобто “перегукування” звуками і складами, яких не було в белькоті дитини (ва-ва-ва, на-на-на, га-га-га).

Потрібно пам’ятати, щоб викликати звуконаслідування, необхідно кілька разів повторити склади, назвати ім’я дитини, ласкаво посміхнутись. При цьому, дитина обов’язково повинна бачити артикуляційну міміку обличчя дорослого, який з нею розмовляє. Інакше дитина не зможе відтворити звуки. Нові склади потрібно вимовляти чітко, голосно, з відповідною інтонацією. Після того, як дитина навчиться наслідувати нові склади, можна проводити ігри-перегукування.

Після 7 місяців необхідно змінити контакт дорослого з дитиною, перевести емоційне спілкування на “ділове”. Уводиться більш ускладнений прийом – змістове спілкування з приводу якоїсь образної іграшки. Наприклад, дорослий показує собачку, називає її “гав-гав” – собачка, показує з нею різні дії, називає їх словами: “Собачка сидить: гав-гав. Собачка йде: топ-топ. Собачка гавкає: гав-гав”. Після цього іграшка ховається. Вихователь пропонує дитині покликати собачку, стимулює до вимови слова: гав-гав, дай, йди-йди, на, топ-топ.

Аналогічно використовується й наступний прийом – змістове спілкування з приводу дій з іграшкою. Дорослий пропонує дитині виконати різноманітні дії з іграшкою, супроводжуючи їх мовленням.

Як уже зазначалось, фізіологічними дослідженнями вчених доведено, що розвиток голосових реакцій і активного мовлення залежить від розвитку дрібних рухів пальців, зокрема виокремлення вказівного пальця розширює “можливості функціонування мовленнєвої зони мозку”.

Саме тому з розвитком голосових реакцій мозку і звуконаслідування необхідно проводити роботу з розвитку м’язів пальців руки.

Так, із 6-7 місяців рекомендується робити масаж кисті рук: погладжувати їх, легенько натискуючи, в напрямку від кінчиків пальців до зап’ястя, надалі робити рухи пальцями руки. Дорослий бере кожний пальчик дитини у свої пальці, згинає і розгинає їх (2-3 хвилини щодня).

З 10 місяців необхідно проводити активне тренування пальців дитини, охоплюючи якомога більше пальців дитини, при цьому рухи повинні бути досить енергійними. Корисними є у цьому відношенні такі вправи: катання кульок із пластиліну, запропонувати дитині розірвати на дрібненькі шматочки папір, перебирати велике дерев’яне намисто, складувати дерев’яні пірамідки, ляльки-вкладки і т. ін.

Заняття з розвитку голосових реакцій і звуконаслідування плануються у планах виховної роботи. Наприклад,

Завдання розумового розвитку і перелік індивідуальних занять	Прізвище, ім’я дитини
Розвивати голосові реакції і мовлення дитини: 1. Ласкаво, з паузами розмовляти з дитиною, викликати у відповідь короткі звуки.	Миколка Р. (2,5 місяці) Руслана С. (2,5 місяці) Іра П. (3 місяці)
2. Гуління. Нахилитися над дитиною, ласкавим голосом промовляти наспівні звуки: агу-гу-гу, а-а-а.	Ліда Б. (3,5 місяці) Ярослав С. (4 місяці)
3. Белькіт. Розмовляти з дитиною, промовляти склади ба-ба, ма-ма.	Тарас С. (6 місяців) Олена М. (6 місяців)
4. Наслідування звуків і складів: а) в розмові з дітьми називати знайомі їм склади, викликати звуконаслідування: ба-ба, ма-ма; б) називати нові склади: тя-тя, ва-ва, на-на.	Катруся П. (8 місяців) Марійка С. (8 місяців) Юрко У. (10 місяців) Дмитрик О. (10 місяців)

Розвиток розуміння мовлення. Із 5-6 місяців дитина починає розуміти мовлення дорослих, що веде за собою ускладнення методичної роботи. Уводяться групові заняття: показ і називання предметів та іграшок, показ і називання рухів і дій, ігри-заняття, ігри-забавлянки.

Провідним методичним прийомом у роботі з дітьми цього віку з розвитку мовлення і ознайомлення з довкіллям є показ з називанням. Скільки б дорослий не розповідав дитині про предмет, вона його не буде сприймати, аж доки сама не побачить. Можна багато разів промовити дитині слово “кіт”, але якщо кіт не перебуває в полі зору дитини, вона не може встановити зв’язок слова-назви із твариною (чи іграшкою, не буде розуміти значення цього слова, не буде шукати кішку, якщо почує її назву.

Для розвитку розуміння мовлення дорослий повинен якомога частіше показувати і називати цікаві для дитини предмети (яскраві, звучачі, ті, що рухаються, дії з ними, імена оточуючих дорослих і дітей у той час, коли дитина на них дивиться, проводити спеціальні заняття.

На перших заняттях показують тільки один предмет (іграшку). Дорослий показує іграшку, називає її “кішечка”, “киця”. Дає можливість дитині роздивитися її, доторкнутися і знову називає: “Ось кішечка, киця. Няв-няв, киця”. При цьому слова, якими дорослий називає предмети та іграшки, повинні завжди і обов’язково промовлятися однаково, в одній формі (не можна, наприклад, один раз назвати машину “бі-бі”, а іншого разу словом “дінь-дінь”.. знайомі слова потрібно поступово вводити в речення, фрази (Киця сидить. Киця нявчить: няв-няв.).

Дорослий повинен викликати інтерес до іграшки, зацікавити дитину, щоб у неї з’явилося бажання взяти її в руки.

До 7 місяців дитина на запитання “Де?” повинна шукати і зупиняти погляд на предметі, що знаходиться завжди в певному місці, а на кінець 8 місяця – відшукувати знайомий предмет, де б він не був. Коли дитина навчиться виконувати таке завдання, зміст ігор-занять змінюється, ускладнюється: збільшується показ кількості іграшок чи предметів на одному занятті (наприклад, лялька і кішка, лялька, кішка, зайчик). До 9 місяців при послідовній роботі з дітьми вони здатні вже відшукувати на запитання “Де?” кілька знайомих предметів, що знаходяться в різних кінцях кімнати.

У літературі описано низку прийомів щодо встановлення первинного зв’язку між словом і предметом з метою розвитку розуміння

мовлення. З-поміж них: а) називання предметів, іграшок, дії водночас із сприйманням їх дитиною; б) багаторазове повторення назви предмета, при цьому мовлення дорослого повинно бути небагатослівне; в) одночасна участь кількох аналізаторів (зоровий, слуховий, дотиковий, руховий), тобто дитина повинна бачити, чути, доторкнутися, діяти з предметом; г) усі дорослі повинні однаково промовляти назви предметів (наприклад, лялька – ляля, годинник – тік-так, машина – бі-бі); д) використовувати прийом раптової появи і зникнення предмета, що викликає орієнтовну реакцію.

Рекомендують називати іграшку чи предмет словом у момент особливої зацікавленості дитини, наприклад, коли вона грає з іграшкою, машиною, лялькою. Дорослий промовляє: “Це машина: бі-бі. Машина їде: бі-бі”. Під час годування: “Це каша. Їж кашу, гам-гам. Їж, Олю, кашу. Каша смачна”.

Під час повторної назви потрібно кілька разів змінювати інтонацію, вживати слово в різних варіантах. Наприклад: “Ось ведмедик. Візьми ведмедика”. При цьому потрібно робити паузи між фразами.

З метою закріплення слова-назви дорослий стимулює дитину до пошуку потрібного предмета, викликає зорову орієнтовно-пошукову реакцію запитанням “Де?”. Після показу іграшки запитує: “Де собачка? Де гав-гав?”, “Де ведмедик?”.

Іграшки для пошуку вихователь розставляє в різних місцях кімнати таким чином, щоб діти їх добре бачили з манежу (на шафі, на столі, на полиці). Дорослий бере дитину на руки, підносить до іграшки і промовляє: “Киця, няв-няв. Ось киця”. Відходить і запитує: “Де киця? Де няв-няв?”. Після цього дає іграшку дитині в руки: “Візьми, Ясю, кицю. У Ясі киця, няв-няв. Покажи кицю. Скажи няв-няв”.

При повторних показах, коли дорослий підносить дитину до іграшки, відразу запитує: “Де машина? Де бі-бі? Покажи машину. Візьми бі-бі. Скажи бі-бі”.

Із 7-8 місяців проводяться ігри-заняття, спрямовані на розуміння імен дорослих і дітей. Це ігри-“схованки”. Вихователь або няня ховається під хустку або манеж і гукає: “Ку-ку, тьотя Оля!” Аналогічно проводяться, починаючи з 9 місяців, ігри у схованки з дітьми. Вихователька закриває хусткою одну дитину і запитує в інших: “Де Вітя?”, “Немає Віті”, відкриває хустку: “Ось Вітя”.

У другому півріччі проводять і такий вид занять, як показ і називання дій з предметами. Необхідно навчити дитину розуміти слово “дай” – “дай кубик”, “дай лялю” та інші слова, що позначають дію: “зніми”, “візьми”, “покоти”.

З дітьми віком від 6 до 9-10 місяців проводять заняття на звуко-наслідування. Необхідно викликати наслідування знайомих складів: “ма”, “ба”, “да” у вигляді “перегукування”.

Наслідуванню звуків мови потрібно вчити, оскільки діти не відразу їх наслідують. Необхідно поруч з проведенням спеціальних занять створювати умови для самовправління дітей у вимові знайомих звуків.

З 9 місяців можна вже проводити групові заняття, коли діти знаходяться в манежі. Наприклад, **“Лялька Катя прийшла до дітей на гостини”**.

Мета: познайомити дітей з лялькою, розвивати розуміння мовлення: вчити знаходити ляльку на запитання “де?”, показувати частини її тіла, обличчя (очі, ніс, рот, лоб), знаходити і показувати їх у себе.

Матеріал: велика лялька (в постійному користуванні не перебуває).

Організація: діти сидять на підлозі за бар’єром чи стоять у бар’єра, вихователь сидить перед ними на стільчику.

Хід заняття. Вихователь показує ляльку і промовляє: “Це Ляля. Ляля прийшла в гості до дітей”. Лялька вітається за руку з кожною дитиною: “Доброго дня, Тарасику (Оксаночко, Ясю, Іро і т. ін.)”. Вихователь просить кожного малюка подати ляльці руку. Далі показує дітям, як лялька ходить, супроводжуючи рухи словами: “Ляля йде: топ-топ-топ. Ляля сидить”. Діти розглядають у ляльки обличчя, знаходять очі, ніс, рот. Вихователь пропонує показати свої очі, ніс, рот. Наприкінці заняття на запитання “Де ще є Ляля?” діти відшукують серед інших іграшок ляльок, що були вихователем заздалегідь приготовлені. Звертаючись до кожної дитини окремо, вихователь пропонує показати, де у ляльки очі, ніс, рот, як вона ходить.

Поступово на занятті можна показувати 2-3 однорідні іграшки з метою формування у дітей узагальнень. Наприклад, **“Пташка прилетіла”**.

Мета. Познайомити дітей з іграшкою в образі пташки, розвивати розуміння слів: пташка, летить, клює, пташки; вчить імітувати дії пташки.

Матеріал: різні за розміром і пофарбуванням пташки.

Хід заняття. Вихователь показує голівку пташки, ховає, знову показує, супроводжуючи словами: “Хто до нас прилетів? Пташка прилетіла. Пташка літає”. Надалі вихователь розводить руки в сторони, імітує політ пташки, пропонує дітям зробити так само і промовляє: “Пташка літає. Покажіть, як пташка літає”. Після цього бере іграшку на долоню, нахилиє дзьобик і каже: “Пташка дзьобає. Покажіть, як пташка дзьобає. Пташка летить. Улетіла пташка. Немає пташки”. З’являється інша пташка: “Ось ще одна пташка прилетіла. Покажіть, як летить пташка”. З’являється попередня пташка: “Ще пташка прилетіла. Пташки летять. Пташки дзьобають. Улетіли пташки”.

У цьому віці проводяться заняття “Показ предметів у дії з поступовим їх ускладненням”. Наприклад, **“Показ іграшкової конячки”**.

Мета: розвивати розуміння слів: “конячка”, “стій”, “ні”, “скаче”; викликати звуконаслідування “цок-цок”, “тпру”.

Матеріал: іграшкова конячка на коліщатах.

Хід заняття. Вихователь показує дітям конячку на коліщатах, повертає її, щоб діти добре роздивилися, називає з паузами: “Це конячка ... конячка ... конячка”, пересуває її по манежу, промовляючи: “Скаче конячка цок-цок-цок! Цок-цок-цок! Тпру, конячка, тпру, конячка! Стий! Стий, конячка! Знову скаче: цок-цок-цок! Стий же, тпру!” дає можливість кожній дитині доторкнутися до конячки. Запитує: “Де конячка?” стимулює до звуконаслідування. Пропонує зупинити конячку.

Під час повторного показу влаштовується будиночок-скринька, де живе конячка. Вихователь показує конячку, називає: “Ось конячка. Скаче конячка цок-цок-цок! Стий, тпру, конячка! Додому, конячка, додому.” Ховає конячку в будиночок, промовляючи: “Йди, йди, конячка, додому”. Розводить руками: “Немає конячки”. Потім знову виводить конячку: “Ось конячка. Скаче конячка цок-цок-цок! Стий, тпру, конячка!” накриває конячку серветкою: “Де конячка? Немає конячки. Де конячка?” Пропонує дітям знайти конячку, зняти серветку: “Ось конячка!”

З метою розвитку узагальнення після 10 місяців проводять заняття з кількома різними іграшками. Наприклад, гра **“Чарівний кошик”**.

Мета: уточнити розуміння слів, що позначають назву іграшок: машина, лялька, кішка; назву дій: йде, сидить, їде, біжить; звуконаслідування: бі-бі, няв-няв, кис-кис; стимулювати вимову слів: киця, ляля.

Матеріал: кошик, лялька, кішка, машина.

Хід заняття. Вихователь показує дітям кошик і промовляє: “Ось подивіться, який гарний кошик. У ньому щось є. Що ж там лежить?” Показує з кошика голову ляльки: “Хто це? Це ляля”. Дістає з кошика ляльку, показує дії, супроводжуючи словами: “Ляля сидить. Ляля йде: топ-топ-топ. Ляля лежить”. Надалі аналогічно показує кішку, пропонує дітям покликати її: “Киця, йди, йди, кис-кис-кис”. Дістає кішку, називає: “Це киця, няв-няв. Киця йде, топ-топ. Сидить киця, няв-няв. Поклич кицю, Оленко”. Показує машину, повторює з нею всі дії, як і з попередніми іграшками. У кінці заняття кожна дитина отримує іграшку, відтворює з нею дії, звуконаслідує.

Діти другого півріччя життя полюбують ігри у схованки. Вони проводяться з метою розвитку розуміння імен дорослих та дітей. Дорослий накривається хусткою і кличе: “Ку-ку, тьотя Галя!” Аналогічно проводять ігри з іншими дітьми. Хусткою накривають голову дитини і запитують в іншої дитини: “Де Оля? Немає Олі”, відкривають хустку: “Ось Оля”.

У другому півріччі з метою розвитку розуміння мовлення проводять заняття на показ дій ,як-от: “Пальчик-пальчик”, “Ладусі-ладусі”, “Сорока-білобока”, “Коза рогата”, “Наш хлопчик”. Так, дорослий промовляє текст забавлянки і супроводжує його показом дій дитини. Наприклад, забавлянка “Наш хлопчик” (індивідуальне заняття).

Вихователь бере дитину на руки, перебирає її пальчики і промовляє:

Оцей пальчик – наш дідусь,
Оцей пальчик – баба,
Оцей пальчик – наш татусь,
Оцей пальчик – мама,
Оцей пальчик – хлопчик наш (дівчинка наша)
А звать його ...Ваня (Коля і т. ін.)

Забавлянку можна повторювати 2-3 рази на день.

Можна використати інший варіант забавлянки “Пальчик, пальчик”.

Пальчик, пальчик,
Де ти був?
Я з цим братом
В ліс ходив,
Я з цим братом
Борщ варив,

З цим я кашки
Скуштував.
А з найбільшим
Заспівав,
Заспівав.

Дорослий по черзі перебирає пальчики дитини.

Діти кінця першого року життя дуже полюбують гру-забавлянку “Іде коза рогата”.

Дитина на руках у дорослого або в манежі, вихователь промовляє текст, супроводжуючи діями:

Іде коза рогата
(колеться двома пальчиками у грудній частині дитини, імітуючи роги)

Іде коза вухата,
(бере себе за вуха і нахиляється над дитиною)
За дітками-малятами.

Ніженьками туп-туп,
(бере дитину за ноги, сама тупотить)
Віченьками луп-луп,
(блимає очима)

– Хто лиш сосочку ссе,
Молочка хто не п’є,
Того буцну прийду
(торкається своїм лобом лобика дитини)

На ріжки посаджу
(повторює перший рух двома пальцями).

Ця забавлянка викликає у дітей радісний настрій, сміх.

Навчання дітей вимови перших усвідомлених слів. На кінець першого року життя слово для дітей стає “сигналом сигналів”, що дає можливість навчати їх перших усвідомлених слів. Самостійне використання дитиною слів формується не відразу, а під впливом спільних дій дитини і дорослого поетапно: а) розуміння слів дорослого, повторення слів за дорослим; б) самостійне використання слів дитиною в усвідомленій ситуації.

Прийоми навчання дітей перших усвідомлених слів описані в літературі. З-поміж них, словесне позначення дорослим предметів та

іграшок, що викликали у дітей інтерес. Наприклад, у руках у малюка півник. “Це півник, ку-ка-рі-ку”, – промовляє вихователь, стимулюючи дитину до вимови: “Скажи півник, петя, ку-ка-рі-ку”.

Досить часто зустрічаємося з таким явищем, коли діти першого року життя добре розуміють слово, але вимовити його не можуть, оскільки воно є важким для них за своїм звуковим складом. У цьому зв’язку рекомендують такий педагогічний прийом, як називання дорослим поряд з правильним словом його спрощену вимову (кішка – киця, годинник – тік-так, машина – бі-бі, півник – ку-ка-рі-ку, собачка – гав-гав). Це дає можливість активізувати мовлення дитини і поступово підводити її до вимови правильних слів (уже на першому році життя).

Дорослим слід пам’ятати, що дітей влаштовує роль мовчуна, адже вони можуть виразити свої бажання і прохання жестами, мімікою, рухами. Відтак, після 10 місяців не потрібно поспішати виконувати жестові прохання дитини, потрібно вчити їх висловлювати прохання словами. Так, дорослий стимулює дитину: “Скажи, дай, тьотю, м’яч”, “Що ти хочеш, скажи”, “Скажи, дай лялю”.

У цей період проводять і спеціальні заняття, що стимулюють дітей до вимови перших слів. З-поміж них: показ і називання дітьми предметів та іграшок, “схованки” предметів та їх показ, заняття з картинками. Наприкінці року проводять показ і називання обраних іграшок-тварин. У ході таких занять діти не тільки називають словом тварин, а й звуко-наслідують (гуска – га-га-га, качка – кря-кря-кря, собачка – гав-гав-гав, курочка – ко-ко-ко, півник ку-ка-рі-ку). При цьому вихователь складає невеличку сюжетну розповідь-показ з іграшкою (поступово кількість знайомих іграшок збільшують до трьох), показує, стимулює дітей не тільки звуконаслідувати, але й називати тварин словом.

1.5. Методика роботи з картинкою на першому році життя

Велике значення для розвитку мовлення дітей мають заняття з картинкою. Картинка, немов би, розширює поле безпосереднього сприймання дійсності дитиною, уточнює і закріплює уявлення і поняття, що їх набула дитина, збагачує новими знаннями.

За К.Д. Ушинським, картинка для дитини є могутнім засобом “розв’язування язика” дитини, якщо правильно і вміло її використовувати, вона не тільки замінить сприймання конкретного предмета, а й

допоможе глибокому усвідомленню цього “стозвучного і стоколірного світу” (К.Д.Ушинський).

Картинка один з найефективніших прийомів наочності, про який К.Д. Ушинський писав: “Дитяча природа, зрозуміло, потребує наочності. Вчить дитину якихось п’яти незнайомих слів і вона буде довго і даремно мучитись над ними. Натомість пов’яжіть з картинкою двадцять таких слів, і дитина засвоїть їх на льоту. Ви пояснюєте дитині досить просту думку, і вона вас не розуміє; ви пояснюєте дитині складну картинку, і вона вас швидко розуміє. Спробуйте одну й ту саму подію розповісти двом дітям однаково здібним: одній – за картинками, іншій – без картинок” [3, С. 34].

Картинки можна назвати спеціальним посібником, що спонукає малюка здебільшого до мовленнєвої активності. Це пояснюється тим, що дії безпосередньо з картинкою, як з предметом, досить обмежені, а те, що зображене на ній, досить рано, вже в 9-10 місяців життя починає привертати увагу дитини, її інтерес, який надалі переходить у специфічну реакцію розглядання, впізнавання, розповідання, розмірковування, слухання.

Розглядання зображення на картинках і розмова з приводу них стимулює розвиток у дитини здатності спостерігати, розвиває психічні процеси (увагу, сприймання, мислення, пам’ять, уяву, емоції), що, у свою чергу, здійснює вплив на розвиток мовлення (запас слів, граматичну будову, вимову, виразність мовлення).

Зауважимо, що без спеціального навчання з боку дорослих, картинки здебільшого втрачають своє специфічне значення для розвитку мовлення. Маленькі діти використовують їх не за призначенням, вони грають ними, як і будь-яким іншим предметом (кришкою, м’ячем, дощечкою), рвуть, мнуть, кидають і швидко втрачають інтерес до неї.

Заняття з картинками потрібно починати з 11-12 місяців життя дітей і проводити систематично, їх обов’язково вносять у загальний план спеціальних занять у групі. Зміст занять повинен відповідати рівню психічного розвитку дітей. Саме тому для занять з картинкою потрібно добирати однорідний склад дітей як за загальним розумовим розвитком, так і за рівнем розвитку мовлення.

Залежно від віку, розвитку і ступеня організованості число дітей на заняттях змінюється. Перші заняття з картинкою для дітей віком 10-

12 місяців проводяться тільки індивідуально, поступово на заняттях об'єднуються 2-4 дітей. Зміст занять повинен бути заздалегідь підготовлений: чітко визначена мета заняття, дібрані картинки, продуманий весь хід заняття.

У процесі заняття вихователь повинен увесь час слідкувати за реакцією дітей, залежно від неї змінювати хід заняття: скорочувати чи збільшувати кількість повторень, проводити все заплановане на занятті, чи скорочувати матеріал, змінювати тривалість заняття, види активної участі в цьому дітей і т. ін.

Ініціативні висловлювання дітей необхідно якомога більше стимулювати, закріплювати, підтримувати або ж, якщо це потрібно, виправляти коригувати, доповнювати, ускладнювати.

Інтерес і увага дітей здебільшого залежить не тільки від вибору змісту, але і від способу його подання, вміння вихователя жваво й емоційно розповідати. Картинки повинні бути легкими, зображення на них знайоме. Наводимо орієнтовний перелік картинок: лялька – ляля, кішка – киця, собачка – гав-гав-гав, конячка – но-но, ведмедик – е-е-е, курочка – ко-ко-ко, півник ку-ка-рі-ку, матрешка – ба-ба, машина – бі-бі, м'ячик – м'яч, зайчик, тьотя, мама, дядя, тато, годинник – тік-так.

Методика роботи з картинкою в ранньому віці розкрита в роботах А. Богуш, Ф. Лози, Т. Науменко.

Методисти радять, що започатковувати заняття з картинкою можна тільки з тими дітьми, хто з них досяг певного рівня мовленнєвого розвитку: розрізняють на ім'я 2-3 дорослих людей, дітей; за назвою – кілька іграшок, предметів, живих об'єктів (тварин, птахів); вимовляють перші слова – позначення (дай, на, ляля, тьотя) і звуконаслідування (гав-гав, няв-няв, бі-бі), тобто коли дитина може встановити смисловий зв'язок між тим, що зображене на картинці, і словом.

Під час планування перших занять з картинкою вихователь ставить такі завдання:

- привернути увагу дитини до зображеного;
- викликати слухове зосередження на слово дорослого;
- пов'язати зображене зі словом, тобто розуміння за словом.

Методика занять дуже проста. Вихователь бере дитину на коліна, раптово показує картинку, рукою вказує на зображене і промовляє з невеликими паузами 3-4 рази назву зображення. Наприклад: "Гав-гав-гав, подивись – собачка".

Після того, як увага дитини буде звернена на зображення (дитина дивиться на картинку і слухає), дорослий ховає картинку (за спину, або перевертає зворотнім боком) і промовляє: “Немає собачки. Немає гав-гав. Де гав-гав? Де собачка? Немає собачки.” Вихователь намагається викликати у дитини реакцію на зникнення картинки, після чого знову раптово показує картинку, супроводжує її появу емоційними окликами “а-а-а...” і словами: “Ось собачка, гав-гав-гав”.

Дорослий очікує, коли увага дитини буде звернута на картинку, запитує: “Де собачка?” – після невеличкої паузи сам відповідає, показуючи рукою на картинку: “Ось собачка... гав-гав-гав”. Надалі звертається до дитини на її ім'я і просить показати зображене на картинці: “Ясю, покажи, де собачка?”, бере руку дитини, показує її рукою на зображення і промовляє: “Ось собачка. Ось гав-гав-гав”. Показ і ховання картинки у супроводі відповідних слів повторюється 2-3 рази. Заняття закінчується на хованні картинки: “Немає собачки”. Якщо дитина очевидно не хоче припиняти заняття, виражає при цьому нетерпіння, пошуки, тоді слід показати картинку ще один раз.

Нагадаємо, що слова-назви зображення потрібно промовляти повільно, з невеличкими паузами (це полегшує слухове сприймання дитиною окремих слів) у відповідності з діями і реакціями дитини. Означений вид заняття проводять щодня, окремо з кожною дитиною.

Перші заняття можна проводити в загальній кімнаті під час самостійної діяльності дітей, по черзі то з однією, то з іншою дитиною. Для цього потрібно створити відповідні умови: відійти з дитиною в затишний, тихий куточок, прибрати з поля зору дитини іграшки і все те, що може відволікати її увагу; заздалегідь перевірити, чи сухі штанці, чи не потрібно її висадити на горщик, чи чистий у неї ніс і т. ін. Брати дитину на заняття потрібно тільки тоді, коли у неї спокійний настрій. Бажано, щоб у цей час (в період заняття) з іншими дітьми була няня. У кімнаті повинно бути тихо, оскільки лише за такої умови дитина може добре чути слова виховательки.

Для перших занять потрібно добирати картинки із зображенням тільки одного і обов'язково добре знайомого за зовнішнім виглядом і словом об'єкта, найкраще добирати такий об'єкт, який обов'язково приверне увагу дитини і викличе поживавлені голосові реакції.

Розмір картинки – в межах 8-20 см, зображення повинне бути яскраве, чітке, на контрастному однокольоровому тлі і обов'язково на

одному боці. Можна використовувати картинки з дитячих настільних ігор: лото, парні картинки і т.ін.

Означені заняття проводять до того часу, аж поки у дитини не з'явиться низка нових реакцій, пов'язаних з картинкою: інтерес до картинки (дитина зосереджено і більш усталено дивиться на неї), радіє, якщо з'являється картинка; дивиться по черзі на вихователя і на картинку, немов би хоче поділитися з нею враженнями; якщо картинка зникла, виявляє незадоволення, непорозуміння, шукає її, очікує появи картинки, що зникла; очікувано дивиться на вихователя; задоволено, радісно сприймає появу картинки, промовляє радісні звукосполучення, слова під час появи картинки і незадоволення, якщо її ховають.

Після прояву означених реакцій вводять на заняття показ нової картинки. Якщо після 3-5 занять означені вище реакції не з'являються, потрібно замінити картинку на більш знайоме зображення. З другою картинкою проводять заняття за описаною методикою до появи вищеозначених реакцій і тільки після цього переходять до показу двох картинок.

При уведенні на заняття другої і більше картинок вихователь ставить мету викликати у дитини впізнавання зображення (показати пальчиком на слово “де?”, подати на слово “дай”), а також звуконаслідування, називання полегшуючим словом предмет, що зображений на картинці (ляля, киця, бі-бі).

Заняття розпочинають з першої, уже знайомої дитині картинки. Повторюють методику першого заняття. При цьому показують картинку тільки один раз: “Ось собачка, собачка ...гав-гав” – промовляє вихователь. “Олю, покажи, де собачка? Скажи, гав-гав”. Після цього показує другу картинку, нову, наприклад, ляльку, кладе їх поруч. Звертає увагу дитини спочатку на нову картинку, називає її: “Це ляля, ляля, подивись”. Потім запитує у дитини: “Де ляля? Де собачка?” Якщо дитина не показує, дорослий сам, рукою дитини показує на зображене і промовляє: “Ось ляля. Ось собачка, собачка ...гав-гав”. Якщо ж дитина показує, але неправильно (замість ляльки собачку), тоді дорослий рукою дитини показує на ляльку і говорить: “Ось ляля. Подивись, це ляля”, після цього рукою дитини показує на собачку: “Ось собачка, гав-гав”. Надалі ховає картинку: “Немає собачки”.

Через певний проміжок часу після зникнення картинки із зображенням собачки, коли дитина відреагує на її зникнення, показує нову

картинку: “Подивись, це ляля, ляля”. Заняття з другою картинкою проводять так само, як і з першою: показ, називання, ховання, знову показ.

У ході заняття вихователь повинен слідкувати, щоб слова-назви відповідали тому зображенню, на яке дитина показує.

Такі заняття проводять щодня, індивідуально з кожною дитиною. Слід пам’ятати, що друга картинка повинна різко відрізнитися від попередньої як за зовнішнім виглядом, так і за словесним позначенням. Так, якщо на першій картинці була зображена лялька і назвали її “ляля”, то на другій картинці повинна бути кішка, “киця”, “няв-няв” (або собачка, гав-гав). Після зображення кішки не потрібно давати зображення собачки, а після ляльки – матрешки, але можна дати зображення машини (бі-бі). Заняття з двома картинками повторюють кілька разів. Поступово, коли дитина починає розрізняти зображення за назвою і зовнішнім виглядом (на слово “ляля” дивиться на ляльку, на слово бі-бі” дивиться на машину, на слово “покажи” показує на зображення, хоч і не завжди правильно), вводять нові зображення, збільшують кількість картинок.

Вихователь показує одну з картинок, очікує доки дитина роздивиться її, почне реагувати на неї голосовими проявами (звуконаслідування, слова, вигуки), після цього називає її полегшуючим словом і обов’язково поруч називає правильне слово. Наприклад: “Киця, няв-няв, кішка. Покажи, де киця? Де кішка? Де кішка, няв-няв?” вихователю потрібно весь час пам’ятати, що звуконаслідування, полегшуючі слова, що даються на занятті, повинні відповідати тим, якими називаються об’єкти (предмети, іграшки, тварини) у повсякденному житті дитини: лялька – ляля, конячка – но-но і т. ін.

Так поступово вихователь показує увесь набір картинок, що були відібрані на заняття. Показує по другому разу ті з них, які найменше знайомі дітям. Спочатку на одному занятті показують тільки 3-4 картинки, на наступних заняттях їх кількість доводять до 8-10 картинок.

Крім показу і називання картинок вихователь поступово вчить дитину виконувати дії з картинками. Так, вихователь кладе поруч дві картинки, пропонує дитині спочатку показати потрібну картинку, а потім подати її вихователю: “Марійко, покажи, де киця? Дай мені кицю. Де га-га-га? Де гуска? Дай мені га-га-га, гуску”. Якщо дитина показує і подає правильно, вихователь стверджує: “Ось киця, кішка, няв-няв.

Покажи кішку”. “Ось гуска, га-га-га. Покажи гуску”. Дитина повинна відчувати в голосі дорослого схвалення. Якщо ж дитина називає неправильно, вихователь показує на пташку і промовляє: “Ось га-га-га, покажи га-га-га”. Якщо ж дитина не може показати, не бере в руки картинку і не подає її дорослому, вихователь виконує ці дії рукою дитини, супроводжуючи їх відповідними словами.

На перших етапах на занятті викладають тільки дві картинки – менше знайому і добре знайому. Поступово водночас можна давати і 3 картинки в різних сполученнях, але 2-3 картинки з-поміж них повинні бути добре знайомі дитині. З метою викликати пошук потрібної картинки, їх рекомендується покласти зображенням вниз. Вихователь звертається до дитини: “Знайди кицю. Де кішка? Дай мені кицю, дай кішку”. До того, як запропонувати дитині виконувати означені дії з картинками, вихователь на кількох попередніх заняттях сама перед очима дітей виконує аналогічні дії, супроводжуючи їх відповідними словами: “Де киця? Де кішка?”, перевертає картинку з відповідним зображенням і промовляє: “А-а-а, ось вона киця, ось киця”.

Після того, як у дітей з’явиться інтерес до картинок (упродовж 2-3 хвилин кожний з них із задоволенням сидить на занятті, жваво, з інтересом слухає, дивиться, на пропозицію дорослого показує, повторює звуки, хоча здебільшого ще мимовільно, не на пропозицію дорослого), кількість дітей на занятті збільшується спочатку до 2, а потім до 3-4. Тривалість заняття 3-5 хвилин. Заняття проводять через день, або 3-4 на тиждень.

Крім занять велике значення для розвитку мовлення дітей першого року життя має робота щодо спілкування з дітьми в повсякденному житті, у процесі режимних моментів.

Під час різноманітних режимних процесів і гігієнічних процедур потрібно розмовляти з дитиною про предмети, дії, рухи, що пов’язані з ними. Мовленнєве спілкування повинне бути спрямоване на розширення орієнтування дитини в довкіллі і на розвиток мовлення.

У ранньому віці мовлення дитини виникає і розвивається тільки у процесі спілкування з дорослим, воно існує як засіб спілкування. Відтак, саме в повсякденному житті дитину потрібно навчити користуватися звуком, словом як засобом спілкування, засобом впливу на

дорослих та інших дітей. Вихователь повинен використовувати догляд за дитиною для розвитку розуміння мовлення і стимулювання мовленнєвої активності: не потрібно поспішати нагодувати дитину, доцільно насамперед показати їй їжу, викликати позитивну реакцію і голосові прояви, запитати: “Оленка хоче їсти, гам-гам?” Повторює запитання кілька разів, стимулює дитину до наслідування.

Процес годування повинен супроводжуватися розмовою дорослого з дитиною: “відкрий ротик”, “візьми пляшечку в руки”, “візьми ложку”, “відкуси”, “пий”, “їж” і т. ін. Діти швидко починають розуміти звернення з вимогами дорослого і виконувати відповідні дії на його прохання.

У кінці першого року життя дитина може вже за власною ініціативою, якщо побачить їжу, вимагати її у дорослого (“дя-дя-дя”, “гам-гам-гам”), чи відмовитися від неї (“ні-ні гам-гам-гам”). Дорослий повторює кілька разів: “Юля хоче кашу, гам-гам”. “Скажи, тьотю, дай кашу, дай, дай гам-гам”. “Юлю, на кашу”, “Юля гам-гам кашу”, стимулює дитину до активного мовлення. Якщо дорослий готує дитину до сну, можна запитати у неї: “Юрасик хоче спати, баю-бай”, “Скажи, Юрасику, баю-бай”. Весь процес укладування спати дорослий повинен супроводжувати розмовою: “Ось Юрасикове ліжечко. Юрасик зараз ляже спати в ліжечко. Лягай, Юрасику. Накрийся ковдрою. Баю-бай, Юрасику. Заплющі очки, Юрочку, спи, баю-бай”.

Під час одягання і роздягання потрібно супроводжувати всі дії і рухи словами, фразами: “дай ручку”, “дай ніжку”, “одягни панчішки”, “одягни шкарпетку”, “одягнемо суконьку”, “застібни гудзик”, “зніми капелюшок”, “поклади хусточку”, при цьому кожного разу потрібно називати ім'я дитини.

У кінці першого року з дітьми, які добре розуміють мовлення дорослих, доцільно розмовляти про одяг. Наприклад, одягаючи дитину, вихователь говорить: “Одягнемо Олі теплу кофточку. Дай мені, будь ласка, Олечко, кофточку. Подивись, яка гарна у тебе кофточка, червона, тепла. Покажи гудзички, де гудзички на кофточці? Покажи кишеню. Що лежить у кишені кофточки? Хусточка лежить. Покажи, Олечко, хусточку. Мама дала Олечці біленьку хусточку. Одягнемо кофточку. А що ми одягнемо на голівку? Подивися, що лежить у твоїх шафі? Шапка. Дай мені шапку. Ой, яка гарна в Олі шапка...”

На першому році життя діти повинні розуміти і виконувати деякі умовні жести : “до побачення” (махає рукою на слова дорослого “до побачення”), дякувати (хитає головою після прийняття їжі, коли дорослий задовольняє прохання дитини), виконувати нескладні дії-доручення: “сядь”, “поклади”, “візьми”, “йди сюди”, “зніми”, “дай”, “на” і т. ін.

Дорослий, спілкуючись з дитиною, повинен називати словами всі предмети, з якими зустрічається дитина, розмовляти з нею з приводу кожного предмета.

Спілкування дорослого з дитиною в повсякденному житті є ефективним способом активізації її мовлення.

Планування роботи з розвитку мовлення. Робота з розвитку мовлення планується на першому році життя в перспективному плані, що складається із двох частин. У констатувальній частині плану дається характеристика рівня розвитку мовлення, коротка оцінка проведеної роботи. Наприклад: “У всіх дітей вікових груп, за виключенням Марини М. (11 місяців), розвиток мовлення відбувається успішно: молодші гулять, белькочуть; діти віком після 7-8 місяців розуміють назви 2-3 предметів, імена дорослих, з якими спілкуються і бачать їх. Багато белькочуть, наслідують нові звуки. Діти кінця першого року життя вимовляють прості, полегшуючі слова. Олена П. (11 місяців) добре розуміє мовлення дорослих ,але у неї, як і раніше, відсутні голосові реакції, вона не гулить, не белькоче”.

Характеристика мовленнєвого розвитку дітей дається відповідно орієнтовних показників розвитку мовлення на основі запису вихователя, спостережень за дітьми в щоденнику.

На основі першої частини складається друга частина плану. В ній визначаються конкретні заходи подальшого розвитку мовлення дітей. Наприклад: “Розвивати мовлення дітей: у молодших стимулювати белькіт, звуконаслідування; у дітей після 7 місяці (Олена, Сергій, Данилко, Роман) розвивати первинне розуміння мовлення (назва предметів, дій); у дітей після 9 місяців (Андрій, Оксана, Михайлик) продовжувати розвивати розуміння назв предметів, дій, рухів, імена інших дітей, однолітків по групі. Розвивати белькіт, наслідування звуків, складів, простих слів. Особливу увагу звернути на Оксану Б., стимулювати у неї мовленнєві реакції – белькіт, наслідування звуків. Учити відшукувати знайомі предмети.

Дітей 11-12 місяців вправляти у виконанні простих доручень: принести ляльку, віднести чи покласти м'ячик і т. ін.”.

Плануючи виховні заходи з розвитку мовлення, необхідно враховувати віковий період дитини. На основі місячного перспективного плану складають план ігор-занять у першій половині року індивідуально з кожною дитиною, у другій – з групами дітей. У плані індивідуальних ігор-зань у першій частині записують назву і зміст ігор-зань для кожної вікової підгрупи, а у другій частині – імена і прізвища дітей.

У плані групових ігор-зань тільки називають групові ігри-заняття для дітей віком від 6 до 9 місяців, не визначаючи днів тижня і часу. Для дітей 9-10 місяців до 1 року визначають дні тижня, часові проміжки активного сну.

До плану вносять заняття на розуміння мовлення дорослих, формування белькоти, наслідування звуків, складів, простих слів, покази з називанням, заняття з картинками і т. ін.

Проілюструємо прикладом фрагменту плану виховної роботи з дітьми першого року життя [11].

Завдання з розвитку мовлення, розумового розвитку: перелік індивідуальних занять	Прізвище, ім'я, вік дитини
1. Стимулювати наслідування звуків і слів: а) викликати наслідування знайомих складів, що зустрічаються в белькоті дітей;	Оля С. (7 місяців) Зіна П. (7,5 місяців) Ігор Р. (7,2 місяці)
б) викликати наслідування нових складів;	Інна С. (7,6 місяців) Оля В. (7,5 місяців)
в) під час показу іграшок викликати наслідування нових слів: лялька – ляля, кішка – киця.	Іра У. (8,8 місяців) Олег П. (9 місяців)
2. Заняття на розуміння мовлення: а) показ і називання іграшок(собачка, кішечка, півник, лялька). Вчити дітей знаходити потрібну іграшку на запитання “Де?”	Оля С. (7 місяців) Зіна П. (7,5 місяців) Ігор Р. (7,2 місяці)

План складають на один місяць. Якщо вихователька щодня згідно плану і в повсякденному житті розвиває мовлення дітей, стимулює їхні активні мовленнєві прояви, то діти досягають орієнтовних показників розвитку мовлення до одного року.

Розділ 2. Розвиток мовлення дітей другого року життя

2.1. Характеристика мовлення дітей другого року життя

Другий рік життя – період інтенсивного і швидкого розвитку мовлення дітей. Упродовж другого року життя відбувається подальший розвиток мовлення в таких напрямках: а) розвиток розуміння мовлення дорослих; б) формування функції узагальнення в мовленні; в) збагачення і активізація словника; г) розвиток здібності наслідування і вдосконалення звуковимови; д) формування граматичної будови рідної мови. Розглянемо кожний з цих напрямів.

Розуміння мовлення дорослих. На початку другого року життя, в 1 рік і 2-3 місяці дитина починає швидко встановлювати зв'язок між словом і предметом, відбувається подальше розуміння мовлення дорослих («дай ручку», «візьми», «сядь», «встань»). Насамперед діти розуміють дії, що пов'язані з доглядом за дитиною, та свої власні дії (відкрий рот, заплющі очі, похитай голівкою, підними суконьку, посади ведмедика і т. ін.) в певній конкретній ситуації. У цьому зв'язку потрібно розширювати запас слів, що їх зрозуміла б дитина, у простих, зрозумілих для дитини побутових ситуаціях.

До 1 року 3-4 місяців діти повинні знати своє ім'я, імена близьких людей, назви предметів побуту, що найбільш часто вживаються у процесі догляду за дитиною, засоби руху, назви кількох тварин і рослин найближчого довкілля. Розуміти слова, що означають частини тіла людини (руки, ноги, голова, очі, ніс, рот, вуха) і тварин. Діти повинні також розуміти слова, що означають дії в побутових процесах (умиватися, одягатися, їсти, пити, спати, гуляти і т. ін.), окремі побутові (лягай, сідай, будемо одягатися) та ігрові (будемо грати, зніми, надягни, прокоти ,склади) дії.

Поступово розуміння мовлення виходить за межі конкретної побутової ситуації. Діти починають розуміти запитання дорослого: «Де?» («Де собачка?», «Де ляля?», «Де тьотя Оля?»), вони правильно реагують на запитання, знаходять і подають потрібний предмет чи об'єкт.

У зв'язку з подальшим розвитком розуміння мовлення на другому році життя необхідно звертати увагу дітей на назву якостей, властивостей, стану, ознаки знайомих предметів (великий м'яч, маленька лялька,

червоний м'яч, червона машина, солодке яблуко і т. ін.). Вихователь говорить: «Подивись, Галинко, який у мене великий ведмедик, а в тебе маленький ведмедик – біленький». «Юлю, подивись, який у мене великий синій м'яч. А в тебе маленький м'ячик, червоний м'ячик. Покажи, де великий синій м'яч. Дай мені маленький червоний м'яч». «Ірочко, посади на стільчик великого коричневого ведмедика. Дай мені маленького біленького ведмедика» і т. ін. [16].

В 1 рік і 3-4 місяці діти вже розуміють прості речення, з якими до них звертається дорослий, передають словами смислові відношення між предметом і дією, предметом і його властивістю; розуміють окремі пояснення дорослого. Наприклад, дитина (1 рік 3 місяці) намагається нанизати кільця на паличку, але вони не проходять. Вихователь показує дитині, як потрібно нанизувати кільця і пояснює, що один кінець палички товщий, а другий – тонший, кільця легше нанизуються на тонший кінець палички. Після цього дитина вже не помиляється. Вона попередньо розглядає обидва кінця палички і обирає більш тонкий, на який і нанизує кільця.

У другому півріччі діти повинні розуміти слова, що означають стать людини (дівчинка, хлопчик, тьотя, дядя), вік (бабуся, дідусь, тьотя, дівчинка, дядя, хлопчик). Розуміти назву предметів у кімнаті і поза нею (в саду, на городі, на ділянці, на вулиці), живі і неживі об'єкти, назву кімнат житла, де перебуває дитина (спальня, умивальня, роздягальня кімнати, групова, зала), вільно орієнтуватися в них, знати їх призначення [16, с. 54].

Вихователь повинна формувати розуміння ситуацій, що передаються за допомогою прийменників, прислівників (в, на, там, тут і т. ін.). Наприклад: “Тарілка стоїть на столі. У тарілці суп. Тут лежить хліб. Там стоїть чашка. У чашці молоко”.

У другій половині року дітей потрібно вчити розуміти слова “можна”, “не можна”, а також вказівки дорослого щодо поведінки дітей у групі, щодо взаємовідносин з іншими дітьми. Наприклад: “Не заважай Петрику дивитися книжку”, “Не можна забирати іграшки в Тарасика. Потрібно попросити. Скажи: “Дай мені, Тарасику, іграшку”.

На кінець року діти починають розуміти за описом дорослого минулі події. Наприклад: “У Сергійка дома є маленький біленький собачка”, “На прогулянці діти бачили машину, бі-бі-бі”. З метою розвитку

розуміння мовлення вихователю потрібно вживати утішки, забавлянки, віршики. Мовлення дорослого на другому році життя стає основним регулятором поведінки дитини.

На початку другого року життя дитина виконує вже низку дій за вказівкою дорослого: 1) загальні дії (“Дай”, “Принеси”, “Поклади”, “Одягни”); 2) конкретні (“Йди у спальню”, “Пішли обідати”, “Йди на гірку”); 3) складні системні дії у відповідь на вимогу дорослого (“Побудуй башту”, “Натягни кільця на паличку пірамідки”); 4) у другій половині року дитина виконує більш складні словесні доручення (“Візьми зайчика і віддай його Оленці”, “Піди приведи до мене Сашка”, “Віднеси бабусі свою шапочку”, “Візьми в Олі чашку і віддай її татові”); 5) впізнання і називання предметів, що зображені на картинках і кубиках (“Принеси мені кубик із зайчиком”, “Знайди кубик, де намальована машина”).

Виокремлюють чотири категорії спілкування дитини раннього віку з дорослими, котрі їх оточують. Розглянемо їх.

I. Безпосередній вплив предмета на дитину, що викликає безпосередню відповідну реакцію (Б-Б), тобто безпосередній подразник – безпосередня відповідь. Наприклад, дорослий приніс чашку з молоком, поставив її перед дитиною, дитина відразу починає пити; дорослий увімкнув телевізор, дитина покинула іграшки, сіла і дивиться на екран.

II. Словесний вплив дорослого, що викликає безпосередню реакцію (С-Б), тобто словесний подразник – безпосередня дія. Це руховий або секреторний умовний рефлекс у відповідь на словесний подразник. Наприклад, дорослий говорить: “Зроби ладусі” (дитина хлопає долонями), “Скажи тьоті дякую” (хитає голівкою), “Діти, пішли мити руки”, “Олю, одягни шапочку”. Або медична сестра говорить: “Зіно, потрібно випити ліки”, дитина у відповідь починає плакати (секреторна реакція).

III. Безпосередній подразник – словесна реакція (Б-С), тобто словесна умовно-рефлекторна реакція у відповідь на безпосередній подразник із зовнішнього середовища чи внутрішніх органів. Наприклад, у дверях з’являється бабуся, дитина з радістю повідомляє: “Бабуся прийшла”; у кімнаті ввімкнули світло, дитина говорить: “Мамо, світло”; дитина вдарила пальчик, біжить до одрослого і промовляє: “Ой, боляче, пальчик болить, ударила”.

III. Словесний подразник – словесна відповідь (С-С), тобто словесна умовно-рефлекторна реакція у відповідь на словесний подраз-

ник. Наприклад, вихователь запитує: “Що це?”, дитина відповідає: “Заїчик”, або “Юлю, ти хочеш їсти?” – “Ні”, – відповідає дівчинка.

Розвиток розуміння мовлення виявляється в тому, що дитина а) починає правильно співвідносити слово, що чує, з предметом (дією, ознакою) незалежно від конкретних ситуацій; б) знайоме слово набуває узагальненого характеру.

На кінець року дитина розуміє майже всі слова, які їй говорить дорослий, відносно оточуючих предметів.

Дитина вже розуміє різні словесні доручення, назви дій та інструкцій до їх виконання, яке у своєму формуванні проходить кілька стадій відповідно до навчання та засвоєння дій: 1) відсутність реакції чи неадекватна реакція; 2) правильне виконання дії; 3) ускладнення дії чи її модифікація.

У результаті розуміння інструкції мовлення для дитини стає носієм мети дій, які вона здійснює. Це дозволяє керувати поведінкою дитини з допомогою мовлення. Розуміння інструкцій є однією з найважливіших умов формування своєрідних стосунків дитини і дорослого, які виникають у їхній спільній діяльності.

Розвиток мовленнєвих узагальнень. На другому році життя відбувається формування однієї з основних особливостей другої сигнальної системи – функції узагальнення, оскільки слово завжди відноситься не до одного якогось предмета, а до цілої групи предметів. Саме тому кожне слово – це сховане узагальнення, всіляке слово вже узагальнює, а значення слова насамперед є узагальнення.

Функція узагальнення формується стрибкоподібно. Різкий стрибок у розвитку узагальнень відбувається в період 1 року 2 місяців – 1 року 3 місяців, потім уже після 1 року 9 місяців.

У науково-методичній літературі подано класифікацію дитячих узагальнень. Опишемо їх.

Наочне узагальнення, яке полягає в тому, що дитина групує предмети за найбільш яскравими зовнішніми ознаками, найчастіше кольоровими.

Слова-імена, коли дитина на основі дій з предметами об’єднує зорові тактильні образи в єдине цілісне уявлення про предмет. Назву предмета дитина відносить до того предмета, з яким активно діє.

На кінець другого року життя з’являється узагальнення на основі

загальних ознак, незалежно від кольору, величини, форми. З'являються “істинні узагальнення”.

Із фізіологічного погляду формування узагальнень у дітей другого року життя проходить кілька етапів. Для дітей другого року життя є характерними перші два етапи словесних узагальнень.

Перший етап (0 ступінь узагальнень) – слово для дитини заміщує чуттєвий образ одного конкретного предмета (собачка тільки той, що в руках дитини). На цьому етапі перебувають діти кінця першого початку другого року життя. Наприклад.

Тані (1 рік 3 місяці) вперше подарували м'яч – червоно-синій, маленький. Вона із задоволенням грала з ним, називала його “тікь” (м'ячик).

– Це – тьотя (Катя, лялька), це тікь, – пояснювала дівчинка тим, хто виявляв до неї увагу. Та через певний час їй показали інший м'яч, великий, зелено-білий і сказали, що це м'ячик Віті.

– Нє, – сказала дівчинка, негативно хитаючи головою, – нє. Тоді їй дали в руки маленький чорний м'ячик і спитали, що це. Дівчинка не знала, що це також м'ячик. Для неї м'ячем залишився тільки її червоно-синій м'ячик.

Катрусі 1 рік 1 місяць. Вона знає слово “ваза” (ва) і пов'язує його із зеленою керамічною вузькогорловою посудиною, в якій стоять квіти. Через певний час у квартирі з'являється кришталева ваза з широким дном для фруктів. Катруся на ствердження дорослих, що це також ваза, заперечує: “Нє”.

Для того, щоб дитина піднялася на наступний вищий етап узагальнення слова, необхідно весь час показувати їй різноманітні однорідні предмети, пропонувати діяти з ними, називати їх словом.

Звернімося до прикладу, як відбувалося засвоєння узагальнюючого смислу слова двома групами дітей від 1 року до 1 року 3 місяців. В одній групі на слово “книжка” виробляли 20 рухових рефлексів (візьми книжечку, поклади книжечку і т. ін.), а у другій – 20 зорових умовних рефлексів. Дитині говорили: “Ось книжечка” і показували по черзі 20 різних за форматом і кольором книг. У першій групі зорові подразники були одноманітними, а дії – різноманітними; у другій – зорові вияви були різноманітними, а дія одна і та сама. Контрольне опитування засвідчило, що для дітей першої групи слово “книжечка” стало узагальнювальним сигналом, а для дітей другої групи – ні.

Інший приклад: дітям (1 рік 4 місяці – 2 роки) пропонувалася гра з кольоровими ковпачками. Під червоним була схована цукерка. Під синім не було нічого. Місце знаходження ковпачків відносно один одного весь час змінювалось: червоний був то зліва від синього, то справа, то попереду, то позаду. Діти повинні були підняти той ковпачок, під яким була цукерка. Одній групі дітей їхнє правильне, вдале виконання підкріплювалось словом “червоний” (ковпачок). Дітям контрольної групи словесне позначення не давалось.

Дослідження засвідчило, що діти дослідної групи легко і швидко виконували завдання, у 8-10 разів швидше, ніж їхні однолітки з контрольної групи. Асоціації, що утворились у процесі виконання завдання, виявилися досить стійкими, діти легко їх виконували, навіть, після 3-6 денної перерви у вправлянні.

Діти контрольної групи після 70-80 повторень, які були необхідні для утворення нового зв'язку, втрачали його вже на наступний день. Усе навчання доводилося розпочинати спочатку.

На другому етапі (другий рік життя) дитина засвоює узагальнення слів першого ступеня, тобто слово заміщує назву кількох однорідних предметів (собака – це всі собаки: маленькі, великі, чорні, білі і т. ін.). засвоєння слів першого ступеня узагальнення, як це бачимо з вищезначеного, відбувалося з успіхом, якщо дитина не тільки дивиться на предмет і чує його назву, але й активно діє з ним: бере в руки, нюхає, куштує на смак, рухає носить, возить і т. ін.

Отже, чуттєве сприймання предметів, активна діяльність з ними сприяють не тільки запам'ятовуванню потрібного слова, але й формуванню його узагальнювальної функції, узагальненої назви всіх предметів певного класу (іграшка, ложка, тарілка, собака і т. ін.), дитина називає собачкою не тільки ту іграшку, яку тримає в руці, а й собаку, який зображений на картинці, живу тварину. На кінець другого року життя дитина визнає і називає предмети незалежно від їх форми, кольору, величини.

2.2. Розвиток словника та активного мовлення дітей

Формування активного словника дітей на другому році життя відбувається нерівномірно, спостерігаються ритмічні коливання розвитку мовлення, відбувається не прямою висхідною лінією, а зигзагоподібно (чи стрибкоподібно).

Саме на ритмічному характері розвитку словника наполягають багато зарубіжних дослідників (Вісман, Кехлер, Скупін, В.Штеерн та ін.). Ритм є універсальним принципом розвитку, й ритмічність розвитку мовлення залежить не від випадкових причин, а пов'язана з глибинними процесами дозрівання організму. Натомість на послідовність та тривалість окремих ритмічних хвиль впливають і умови середовища, яке ніколи не є стійким, незмінним, та індивідуальні особливості організму.

У двотомному щоденнику подружжя Скупіних зібрано величезний фактичний матеріал щодо ритмічного, стрибкоподібного розвитку мовлення дітей. Подаємо таблицю розвитку словника дітей перших двох років за матеріалами Скупіних, в обробці вченого Лага (див. таблиці 3, 4).

Таблиця 3

Роки	Чверті року (кожні 3 місяці)			
	1	2	3	4
1 рік	-	-	-	6
2 рік	26	34	114	175

З таблиці видно, в перші три місяці другого року життя у дитини з'явилося всього 20 нових слів (6 було на першому році), за наступні 3 місяці ще 8 слів, а надалі збагачення словника відбувалося швидкими темпами: за 3 місяці – 80 нових слів і ще за три – 61 слово.

Таблиця 4

Вік, місяць	Загальна кількість слів	Кількість нових слів	Кількість нових слів, що були набуті впродовж одного місяця
10,5	4	-	-
12	10	6	4
15	25	15	5
18	65	40	13
24	287	222	37

Як засвідчує таблиця 6, найбільший приріст слів відбувається після 18 місяців, тобто у другому півріччі другого року життя за 3 місяці (15-18) – 40 і за наступні 6 – 222 слова.

Таблиця 5

Роки	Загальна кількість слів		Кількість нових слів		Кількість нових слів, що були набуті впродовж одного місяця	
	С	Н	С	Н	С	Н
1	-	6	10	-	-	-
2	355	287	349	277	29	28

Подаємо етапи розвитку мовлення і становлення словника Гільди Штерн і Нінель Аркіної. Опишемо їх.

Таблиця 6

Етапи розвитку мовлення	
Гільда Штерн	Нінель Аркіна
	0,0,1. Після народження плач і одночасно із ссальними рухами клацальні звуки.
	0,0,22. Під час плачу вимовила <i>ма</i> .
	0,1 – 0,2. Белькотання: <i>у-у, а-а-а, да, на</i> (під час плачу); <i>е-е</i> (посмішка).
0,2. Белькотання (після їжі): <i>ерре, кра-кра, екке</i> .	0,2 – 0,2 1/2. Белькотання: <i>да, а-га, ке-ке, а-гу, гу-у</i> (під час плачу); <i>а-ва-ла, р-р-р, е-е</i> (посмішка).
	0,2 1/2 – 3,0. <i>Гри-гри, а-ва-ла, а-гу, и, а-ма; м-ма, на, кі, ку, ка, тпу, ри, гри, лі</i> ; під час плачу – <i>а-ра, ай</i> .
	0,3. З'явилися важкі звуки (<i>хчи</i>).
	0,4. Свистячі звуки (<i>пасс</i>).
	0,6. <i>Ке, ку, кель, ф, х</i> ; незадоволення – <i>бе-бе, бе, б-бу</i> .
	0,7 – 0,8. <i>А-та, та, а-да-да; тя-тя-тя, дя-дя-дя, кля, а-ва-ва</i> .
0,9. Белькотання збагачується новими звуками (<i>да, на, на, ней, а-а-а</i>).	0,8 1/2 <i>Па-па, ба-ба</i> .

0,9. Розуміє слова.	0,9,12. Часте белькотання, багато нових звуків і складів (під час дороги).0,9 24. Різноманітне белькотання, яке супроводжується жестами.
0,10. Перше слово: <i>didda</i> (тік-так).	0,10. <i>Папа</i> (озирається на батька), баба (до дітей), <i>тьотя</i> (до дорослих).
	0,10,4. Перші слова: <i>папа, тьотя, для</i> (дядя), <i>Сапа</i> (Саша), <i>о-о</i> (вогонь). 0,11. Розуміє слова і запитання.
1,0. Вимовляє 6 слів.	1,0,13. Вимовляє 13 слів. Однослівне речення. 1,3,0. Вимовляє 25 слів. 1,3,22. Двослівне речення.
1,5,15. (-) Перше (трьохслівне) речення.	1,6. Вимовляє 65 слів. Трьохслівне речення.
1,6. Слів – 44 (23 іменника, 4 дієслова, 17 вигуків).	1,6,24. Чотирьохслівне речення. 1,7. Заперечення <i>нік</i> (ні). Давальний і знахідний відмінки. Перший прикметник: (<i>блакитний</i> (<i>голубой</i>)).
1,8. Слів – 122 (73 іменника, 21 дієслово, 28 вигуків). 1,8. Запитання: (<i>хто? що?</i>)	1,8. Слово наш. Прислівники місця. 1,8 – 1,9. Речення з 7-9 слів; слова буду, багато, не можна. 1,9. Називає 3 кольори (<i>білий, чорний, синій</i>). 1,9 1/2. Минулий час; називає 6 кольорів. Перші запитання (<i>де? що?</i>). 1,10. Майбутній час. Запитання (<i>пам'ятаєш?</i>). 1,10 1/2. <i>Нек</i> (не). 1,11. Сама. 1,11 2. Перше підрядне (<i>котрий</i>).
2,0. Усі частини мови за винятком прийменників; 275 слів: іменників – 154 (56%), дієслів – 56 (20%), вигуків – 36 (13%), прислівників – 13 (5%), прикметників – 11 (4%), числівників – 4 (1%). Запитання (<i>що? де?</i>). Злиті речення.	2,0. Словник з 287 слів: іменників 50%, дієслів – 24, прикметників – 8, прислівників – 9, займенників – 4, кількісних числівників – 1 прийменників – 0,7, вигуків – 3. Відмінює, вживає майбутній і минулий час. Усі частини мови, за винятком прийменників. 2,0, 12. “ <i>Ля</i> ” – <i>Я</i> (<i>Ля втомилася</i>) запитання (<i>хто? що? куди?</i>)

В. Штерн наводить такі дані щодо зростання словника дітей у цьому віці: в 1 рік 6 місяців – 100 слів, у два роки – 300-400 слів. Подаємо найбільш докладні дані про розвиток словника дітей другого року життя, за Смітом і Ш. Бюллером. Опишемо їх.

Таблиця 7

Розвиток словника дітей (за даними Сміта)

Вік дітей	Кількість слів	Зростання кількості слів за місяць
10 місяців	1	1
1 рік	3	2
1 рік 3 місяці	19	16
1 рік 6 місяців	22	3
1 рік 9 місяців	118	32
2 роки	272	154

Отже, найбільш інтенсивне засвоєння словника дитини відбувається після 1 року 6 місяців. До 1 року 9 місяців щомісяця з'являється 32 нових слова, а з 1 року 10 місяців – 154 нових слів кожного місяця.

Подальше зростання слів відбувається таким чином: 10,5 місяців – 4 слова; 12 місяців – 10 слів; 1 рік 13 днів – 15 слів; 1 рік 3 місяці – 25 слів. Складається враження, ніби дитина, яка зробила величезний крок у розвитку мовлення від белькотання до утворення слів, немов би втрачає сили. Та справа, звісно, не у втрачанні сил. Причиною цього тимчасового застою є надзвичайно “економне” використання набутого дитиною незначного запасу слів, завдяки чого бідний словник дитини не дає змогу задовольнити впродовж тривалого часу нагальні потреби в мовленнєвих виявах.

На думку вчених, повільні темпи зростання слів у першій половині другого року життя пояснюються принципом економічності. Принцип економічності можна пояснити і щодо специфічних особливостей використання дитиною перших слів, що з граматичного погляду перші слова дитини це самі іменники (назви осіб, предметів, власні імена), хоч насправді не за формою, а за внутрішнім змістом вони не відносяться до жодної частини мови. Кожне слово на цій стадії розвитку

виконує роль цілого речення, в якому в надзвичайно згущеному вигляді є й іменники, й дієслова, й прикметники, й прислівники. Функція слова в цьому періоді полягає у виразі емоцій і бажань, вона, як і мислення, насичена емоційно. Однак слово не змогло б виконати такої складної і відповідальної функції, якби на допомогу словесній мові не прийшла мова міміки і жестів.

Принципом економності пояснюють спотворене вживання дитиною перших слів. Найбільш уживаними “дефектами” мовлення є випущення (елізія) звуків, асиміляція (прогресивна й регресивна, тобто уподібнення наступного звука попередньому), дисиміляція (розподібнення сусідніх звуків), вставлення, злиття (контамінація) двох слів. Відбуваються такі фонетичні спотворення дитиною завдяки принципу економності. Дитина намагається найменшими витратами сил взяти від дорослих якомога більше слів, поступаючись точністю заради кількості. Вона, начебто, примушує дорослих завершити її роботу, а сама прагне до нового збагачення.

Вчені відзначають і ще одну особливість словника дітей цього віку, а саме, яскраво виражені індивідуальні відмінності темпів зростання словника. Так, Ш. Бюллер дослідила індивідуальні відмінності словника 30 дітей віком від 1 року до 4 років (див. таблицю 8).

Таблиця 8

Індивідуальні відмінності темпів зростання словника

Вік дітей	Словник	
	Максимальний	Мінімальний
1 рік – 1 рік 2 місяці	58	3
1 рік 3 місяці – 1 рік 5 місяців	232	4
1 рік 6 місяців – 1 рік 8 місяців	383	44
1 рік 9 місяців – 1 рік 11 місяців	707	27
2 роки – 2 роки 2 місяці	1227	45

За даними таблиці бачимо різкі відмінності в темпах збагачення словника дитини другого року життя. Означені дані ще раз підкреслюють, що темпи збагачення словника дітей другого року життя залежать від багатьох принципів: спадковості, ритмічності, розвивального потенціалу мовленнєвого середовища (мовлення батьків, вихователів), умов виховання (в сім’ї, в дошкільному закладі і т. ін.).

Інші вчені досить докладно описують залежність розвитку словника дитини раннього віку від різних чинників. З-поміж них: інтенсивне зростання активного словника, перших запитань, звернень до дорослого залежать передусім від характеру стосунків дорослого і дитини, від особливостей спілкування між ними. У тих випадках, коли оточуючі недостатньо розмовляють з дитиною, не стимулюють її активне мовлення, воно може відставати у своєму розвитку. Випадки затримки розвитку мовлення дитини спостерігаються вже на стадії ситуативного мовлення. Подекуди відставання мовлення пов'язане з тим, що дорослі, які добре знають значення ситуативних слів дитини і впізнають найменші її бажання, не стимулюють у неї звернення до більш диференційованого активного мовлення.

Найбільш вживані випадки, коли затримка в розвитку мовлення викликана недостатнім спілкуванням дорослих з дитиною. буває так, що дорослі не тільки самі мало звертаються до дитини, але й – це головне – не підтримують її звернень до них, спонукають її цим самій долати ті труднощі, які виникають у її діях, або зовсім не задовольняють її бажань. За таких умов зникає сама потреба дитини у спілкуванні з дорослими, вона припиняє звертатися до них, і, як наслідок, затримується розвиток її активного мовлення і збагачення словника.

За умов правильного виховання різкий перелом у розвитку мовлення дитини відбувається на початку другої половини другого року життя, коли поруч із збільшенням кількості вживаних слів, виникають перші двох-, трьохсловні речення. Переважно вони складаються з тих слів, які дитина вже вживала, і об'єднуються в речення без зміни їх форми. Речення, що вживає дитина в цьому віці, суттєво відрізняються від речень дорослих незмінністю слів, які входять до їх складу. Зв'язки між словами можуть бути зведені до двох типів: суб'єкт та його дія ("лялька плаче"), дія і об'єкт дії чи місце дії ("дай булку").

Дитина звертається до дорослих з різних причин: просить, вказує, називає, вимагає, повідомляє. Звернення дитини в цей період обмежене здебільшого дорослими, з якими в неї встановлений контакт... Власне мовлення дитини вже включене в її діяльність, воно супроводжує її маніпуляції з предметами, іграшками: дитина гойдає ляльку, звертається до ведмедика, якого годує, підганяє конячку, констатує, що впала іграшка і т. ін.

Поступово на основі спілкування з дорослими мовлення дитини починає виконувати й функцію організації її дій, входить у їх склад як обов'язковий компонент.

У зв'язку з ускладненням спілкування з дорослими значно збагачується словник дитини. Багатозначні слова, які складали основний фонд слів на початку другого року життя, відходять на другий план. Значення слова стає більш стійкішим, з яскраво вираженим предметним співвідношенням.

У наявній літературі відзначається, що в словнику дитини одного року нараховується 10-15 слів (10 місяців – 4 слова, 11 місяців – 5-8 слів, 12 місяців – 10-15 слів), а в 1 рік і 6 місяців – 30-40 слів. Отже, за 6 місяців з'являється всього 10-15 слів. Багато вчених також відзначають випадки затримки мовленнєвого розвитку, коли дитина до 1,5 року зовсім не вимовляє усвідомлених слів або ж вимовляє не більше 5 слів, як про це засвідчують і дані Ш. Бюллер. Причини означеного явища можуть бути різними. Подекуди затримки мовленнєвого розвитку пояснюють тим, що в сім'ї дорослі розуміють дитину за її мімікою, жестами і задовольняють її бажання за першими вимогами, не стимулюють словесне позначення її прохання. Відтак, окремі діти впродовж усього другого року життя користуються тільки “жестовим мовленням”.

Іншою причиною затримки зростання словника і розвитку активного мовлення є так званий “дефіцит спілкування” дитини з дорослим, і знову ж таки в сім'ї, коли зайнятий своїми проблемами і клопатами дорослий зовсім не розмовляє з дитиною, мовчки задовольняє її потреби, не стимулює дітей до словесного позначення прохання, не підтримує в силу своєї зайнятості ініціативних звернень дитини до дорослого.

Перші елементарні прояви ініціативного вживання усвідомлених слів спостерігаються у віці 1 рік 2 місяці – 1 рік 3 місяці. Дитина вимовляє те чи інше слово із свого запасу, якщо особа чи предмет, які називаються, викликали у неї радість чи здивування. Наприклад, раптова поява іграшки, картинки, прихід батьків (мами, тата, бабусі та ін.), упав знайомий предмет і т. ін. Дитина може сама, за власною ініціативою назвати предмет, що зображений на картинці, після його пошуку, або назвати звуконаслідувальним словом автомобіль, що проїхав біля дитини (“бі-бі”), трамвай (“дінь-дінь”), собаку, який пробіг (“гав-гав”), кішку (“кіс-кіс”).

Діти починають самостійно називати близьких людей, які в цей момент відсутні (мамо, тато, бабуся, сестра, брат, дідусь). Наприклад, дитина почула, що відчинилися входні двері, і говорить: “Тато сьов” (Тато прийшов). У всіх інших випадках дитина використовує звичні для неї жести, міміку, елементарні звуки, аби тільки не слова, що є у неї у словнику.

Існує думка, що самостійне мовлення дитини до півтора року повинне бути віднесене ще до підготовчого періоду мовленнєвого розвитку, оскільки, це ще не справжнє мовлення ні за своїм значенням, ні за функціями, це “автономне мовлення”.

За нормальних умов розвитку дитини різкий перелом у розвитку мовлення дитини здебільшого відбувається на початку другої половини другого року життя. Наводимо орієнтовні кількісні дані зростання слів після 1 року 6 місяців:

- 1 рік 7 місяців – 50 слів
- 1 рік 8 місяців – 100 слів
- 1 рік 9 місяців – 175 слів
- 2 роки – 300 слів.

Вже на перший погляд (за даними зарубіжних учених), відбувається своєрідний стрибок у розвитку словника дитини. Вперше це явище було описане німецьким психологом В. Штерном у книзі “Дитяче мовлення” (1928 рік). У результаті спостереження за мовленням своїх дочок автор дійшов висновку, що у другому півріччі другого року життя відбувається переломний момент у розвитку мовлення дитини. Дитина, немовби, вперше у своєму житті робить велике відкриття, що кожний предмет має свою назву, що будь-якому предмету відповідає слово, яке його позначає. Своє відкриття В. Штерн пояснює трьома позиціями: а) стрибкоподібне збільшення словника; б) час дитячих запитань (поява запитання: “Як це називається?”); в) перехід до активного розширення дитячого словника. Саме ця, третя позиція, за В. Штерном, розмежовує етапи психічного розвитку. За показниками цього етапу, стверджує автор, можна дійти висновку, відбувся чи не відбувся перелом у психічному розвитку цієї дитини. За словами В. Штерна, дитина поводить себе щодо своєї рідної мови так само, як ми відносно іноземної мови. Побачивши новий предмет, ми, безсумнівно, запитуємо: “Як це називається? Що це?”. Так і дитина другого року життя починає звертатися

до дорослих із нескінченними запитаннями “Що це?” і таким чином у них швидкими темпами збільшується словник.

За В. Штерном, тут виникає усвідомлення зв'язку і відношення між знаком і його значенням, дитина усвідомлює значення знака. Це тлумачення впливає із зовнішньої фенотипової схожості предметів. Дитина поводить себе таким чином, начебто вона відкрила значення предмета. Теорія німецького вченого одержала назву “теорії стрибка”.

Із критикою “теорії стрибка” Вільяма Штерна виступили окремі психологи, які зазначають, що фенотипова схожість якихось процесів чи явищ, які і мають такий самий вигляд, ще не означає, що вони однакові, так: кит схожий на рибу, проте дослідники встановили, що кит – ссавець; дещо подібне відбувається із так званим “відкриттям” дитини. На нашу думку, дитина в цьому віці не здатна ще зробити якесь “відкриття” в докільці, а тим більше в галузі розвитку мовлення. Неможливо, щоб дитина в півтора – два роки, коли її мислення ще перебуває на примітивній стадії розвитку, здатна була зробити “відкриття”, що вимагає величезної інтелектуальної напруги. Як засвідчують дослідження, навіть у дітей старшого дошкільного віку і дорослих людей упродовж їхнього життя не відбувається такого відкриття, вони так і не розуміють відношень між знаком і його значенням.

Якщо б дитина зробила таке відкриття, то вона б не називала словом “фу-фу” все, що світиться, горить, а словом “тіл” все, що лежить на столі. Отже, дитина засвоює спочатку не внутрішні відношення між знаком і значенням, а зовнішній зв'язок між словом і предметом, і відбувається це за “законом умовного рефлексу”, тобто дитина спочатку засвоює функцію, а потім уже усвідомлює предмет [5, с. 76].

Зазначимо, що в цей період ускладнюється вся життєва практика дитини, яка вимагає від неї використання всіх слів, що є у словнику дитини, і накопичення нових. Дитина тепер вільно переміщується у просторі, розширюються її контакти, вона відтепер сама може підійти до предмета, який її зацікавив, взяти його в руки, обстежити. Вочевидь, у неї виникає запитання щодо нового, ще невідомого її предмета. А оскільки дитина не тільки запитує, а й активно діє з предметом, вона швидко запам'ятовує його назву.

За даними психологів, після 1 року 7 місяців відбувається серйозна перебудова психологічної операції зі словом. Так, якщо раніше для

задоволення своїх потреб дитина користувалась емоційно-жестовим мовленням, то відтепер слово – назва предмета стає засобом для його отримання. Вона перестає сама тягнутися до предмета, а звертається до дорослого і називає предмет. Відтепер слово для дитини набуває нового важливого змісту. Запас слів, що раніше був у пасиві, тепер стає основним засобом спілкування.

Французький дослідник А. Валон також уважав малоюмовірним, що в дитини відбувається таке “відкриття”, оскільки подальший розвиток дитячих слів відбувається винятково за типом засвоєння умовних рефлексів. Отже, “припущення Штерна відпадає” [11, с. 176]. А що ж залишається? Залишається інше припущення: дитина не відкриває значення слів, у переломний момент не відбувається тих активних пошуків, які В.Штерн схильний бачити у неї, а дитина звичайно оволодіває зовнішньою структурою значення слів, вона засвоює, що кожна річ називається своїм словом; вона оволодіває структурою, яка здатна об’єднати слово і річ таким чином, що слово, яке позначає річ, начебто стає властивістю саме речі” [5, с. 176].

Змикаються дві основні лінії розвитку: осмислене розуміння мовлення оточуючих у всіх життєво важливих ситуаціях і використання активного словника, що мав раніше здебільшого ігровий характер. Розуміння мовлення й активне вживання словника стимулюють один одного, “змінюючись в одному двобічному акті спілкування” [5].

Грузинський учений А.Чрелашвілі провів спеціальні дослідження і спостереження за розвитком словника дітей другого року життя. Автор стверджує, що поява запитань “Що це?” і стрибкоподібне збільшення словника здебільшого не збігаються в часі. Дитячі запитання, які Вільям Штерн назвав показниками “відкриття”, на думку вченого, досить часто набувають характеру гри. Дитині просто подобається звертатися до дорослих із запитаннями. Вона навіть не очікує відповіді на них, бігає по кімнаті, показує на предмети і запитує: “А це що?”, “А це що?”, якщо ж дорослий відповідає неправильно, дитина голосно сміється і продовжує запитувати далі. Запитання дитини, за даними А. Чрелашвілі, найчастіше не мають навіть питальної інтонації. Подекуди дитина сама звертається до дорослого з проханням давати неправильні відповіді на її запитання, так їй цікавіше буде грати. Зауважимо, що саме цей умовно-рефлекторний зв’язок – безпосередня дія дитини (по-

каз на предмет) – словесна відповідь започатковує питальну інтонацію в мовленні дитини другого року життя.

А. Чрелашвілі дійшов висновку, що стрибок у зростанні кількості слів активного словника пояснюється не тільки переломним моментом у розвитку мовлення дитини (як про це стверджував В.Штерн), а переломним моментом у психічному розвитку дитини (сприймання, пам'ять, мислення), що і призводить до швидких темпів збагачення словника.

У методичній літературі знаходимо приклади опису особливостей словника дітей другого року життя. Так, слова спочатку мають симпрактичний характер, вони міцно пов'язані з практикою. Якщо дитина грає з конячкою й промовляє *тпру*, то це *тпру* може означати і *конячку*, і *сани*, і *сідай*, і *поїдемо*, і *зупинись*, залежно від того, в якій ситуації, з якою інтонацією воно вимовляється, якими жестами воно супроводжується... Тільки на наступному етапі слово починає відриватися від дії і поступово набуває самостійності [9, с. 34]. Тобто це елементарні, дифузні, симпрактичні слова, які дитина вживає до 1 року 6 місяців – 1 року 8 місяців.

Орієнтовно в 1 рік 6 місяців – 1 рік 8 місяців, на думку вченого, дитина вперше починає засвоювати елементарну морфологію слова, і тоді вона “замість *тпру* починає говорити *тпрунька*, додаючи до цього дифузного слова *тпру* суфікс *-нька*; у цьому випадку слово *тпрунька* вже починає означати не *сідай*, не *поїхали*, не *зупинись*, а *конячка*, *сани* чи *візок*”. Це слово набуває характеру іменника, набуває предметного значення саме у зв'язку із засвоєнням суфікса, тобто засвоєнням елементарної морфології іменника; воно вже не означає ситуацію і стає самостійним, незалежним від свого симпрактичного контексту [9, с. 35].

Причину стрибка можна пояснити таким чином: якщо до цього у словнику дитини переважали аморфні слова, які могли позначати що завгодно, й тому в цей період вона могла обійтись невеликою кількістю слів, що мали різне значення залежно від ситуації, жесту й інтонації, то відтепер значення слова звужується, й словник збільшується. Відбувається засвоєння граматики рідної мови, будова слова із симпрактичної стає синсемантичною, дитина вимушена збагачувати свій словник, тобто здобувати інші слова, які б адекватно відображали не тільки предмет, а й якість, дію, відношення. Саме цим пояснюється той дивовижний стрибок у розвитку словника дитини, який спостерігається у віці 1 рік 6 місяців – 1 рік 8 місяців [9, с. 36]. Як бачимо, причину стрибка в розвитку словника пов'язують із засвоєнням дитиною граматики.

Характерною особливістю словника дітей другого року життя є нерівномірність використання частин мови, що виступає в кількісному складі словника і частотності вживання тих чи інших слів. У словнику дитини здебільшого переважають іменники. Дієслова діти вживають менше, хоча частотність їх уживання є досить високою. Це так звані “універсальні” (за термінологією А.П. Іваненко) дієслова. Досить мало діти вживають прикметників.

Швидке збільшення словника дитини призводить до появи нових форм вимог через слово. Подаємо послідовність виникнення таких слів-вимог [16]. Так, на початку року дитина вживає у спілкуванні імена дорослих, при цьому вимагає, щоб дорослий підійшов до неї. Слово-вимогу дитина вимовляє з інтонацією заклику (“мамо”, “бабо”, “тату”). Якщо дитина хоче, щоб її відвели до дорослого, вона використовує інтонацію прохання (“мамі”, “бабі”, “Олі”). Ім’я дорослого, назва дорослого стає засобом спілкування вже в першому півріччі другого року життя.

У другому півріччі з’являється вимога предмета шляхом його називання. Слово вживається в називному відмінку, без зміни закінчення. Якщо раніше дитина здебільшого користувалася словом “дай”, вимагаючи конкретний предмет, показувала на нього пальцем, то відтепер вона називає його словом. Відтак, дорослий повинен увесь час запитувати в дитини: “Що тобі дати?”, “Скажи, що ти хочеш?”. Не потрібно поспішати задовольняти її прохання, аж поки дитини не назове предмет словом. Проілюструємо прикладами.

Віта (1 рік 6 місяців 5 днів) хвора, їй не дали черевики і тримають на руках. Дівчинка хоче зійти на підлогу, вона вся вигинається і з вимогою промовляє: “Ня-ня-ня” (так вона завжди вимагала черевики). Мати запитує: “Що тобі дати?” Віта на мить зупиняється і знову вимовляє: “Ня-ня-ня”. І раптом майже закричала: “Бат, бат, бат” (черевиків не було видно).

Віта (1 рік 6 місяців 9 днів) сидить за столом, їсть банан. Коли вона його з’їла, почала вимагати: “Ня-ня! Ням-ням!” – і тягнутися до іншого банану. Мати запитує: “Скажи, що тобі дати?” Віта зупинилась, довго сиділа в такий позі і раптом крикнула: “Бадан! Бадан!” [16, с. 75].

На наступному етапі з’являється вимога фразою, але спочатку з приводу відсутніх предметів: “Мамо, ябл”, “Тьотя, бадан”.

В 1 рік і 7 місяців дитина переходить від двохслівних фраз до трьохслівних, вона вводить у речення своє ім’я: “Тьотю Катю, Віта пать”, “Тату, Віта катаца” (1 рік 7 місяців). У таких фразах пропущено дієслово.

Після 1 року 8 місяців дитина починає будувати фрази, до яких уводить і дію, що вимагає “двей закить” (двері зачинить), “хеб кошить” (хліб кришити), “Тьотя Катя моко пінесі” (молоко принеси).

Подальший розвиток активного мовлення відбувається після 1 року 9 місяців, у дитини з’являється описове мовлення. Перші форми описового мовлення виникають у відповідь на запитання дорослого. Наприклад, “Скажи, що ти робила?” Віта: “Паймать каміки (камінці) і кить ведейко” (кинути у відерце).

Пізніше дитина починає описувати за своєю ініціативою. Віта (1 рік 9 місяців 14 днів) розповідає тьоті, яка прийшла до них: “Кіть (кіт) лезь на деєво... Кіть, кить подялісь (подралися)”.

На кінець другого року життя діти вже можуть розмовляти з лялькою та іншими іграшками. Наприклад, Віта (1 рік 11 місяців 4 дні) намагається посадити ляльку, що ніяк не сидить, і говорить: “Таню, сіді, Катю, сіді! Катю, сіді так, як Таня, сіді біля Тані” [16, С. 83].

Отже, на кінець другого року життя активне самостійне мовлення дитини стає основним засобом спілкування.

2.3. Особливості засвоєння дитиною звуків рідної мови

На другому році життя дитина починає оволодівати звуковою структурою рідної мови. Оволодіння звуковимовою охоплює два взаємопов’язані процеси: сприймання звуків, тобто фонематичний слух і артикуляцію звуків.

Учені відносять другий рік життя до фонемної стадії, відтепер дитина розуміє мовлення дорослих на основі значень, що пов’язані з певним звуковим складом. Встановлено послідовність розвитку фонематичного слуху в дітей віком від 11 місяців до 1 року 10 місяців [5].

Насамперед діти відрізняють голосні. Надалі виникає розрізнення приголосних у такій послідовності: а) розрізнення наявності приголосних; б) розрізнення сонорних і артикульованих шумних; в) твердих і м’яких; г) назальних і плавних; д) сонорних і неартикульованих шумних; ж) губних і язикових; з) проривних і придувних; к) передньоязикових і задньоязикових; л) глухих і дзвінких; м) шиплячих і свистячих; н) плавних і йот.

Водночас у середині груп голосних і приголосних звуків існує певна послідовність і труднощі як у сприйнятті звуків на слух, так і їх артикулюванні.

Вчені відзначають, що дитина оволодіває з голосних передусім трьома крайніми за артикуляцією звуками: *a, i, y*. Особливі труднощі для дітей становлять розрізнення у вимові голосних *o – y* та *e – i*. Найпізніше у вимові з голосних з'являється звук *u*.

У вимові приголосних звуків так саме існує певна послідовність – як у вимові, так і в розрізненні на слух. Спостереження за дітьми засвідчують, що найпершими звуками у дитини є смичні *n, б, м, т', д', н'*. Звуки *б, п, м* вимовляються легко і правильно у 90 % випадків. Помилки і пропуски означених звуків у словах спостерігаються рідко. Легко вимовляються передні і задні піднебінно-язикові і проривні звуки (*т, д, г, к*).

Орієнтовно у 50% випадків правильно вимовляють діти зубний звук *в*, передній піднебінно-язиковий *н* і м'який *л*. А за сприятливих умов виховання в 30-50% випадків спостерігається правильна вимова звуків *з, с, ц, ф, х* та поодинокі не закріплені випадки вимови шиплячих звуків. За несприятливих умов, звуки *з, с, ш, ж, ч, ц, х, ф, л* повністю відсутні до трьох років.

Засвоєння правильної вимови звуків відбувається під контролем слухового аналізатора. Сприймання звуків на слух залежить від різниці числа коливань звукової хвилі. Саме тому розрізнення схожих звуків дається дитині важко. Крім того сприймання звука на слух залежить від тривалості його звучання. Наприклад, звук *с* (тривалість звучання 0,27 секунд) під час голосного мовлення можна почути на відстані 150 м; звук *п* (тривалість звучання 0,03 секунди) можна почути на відстані 10 м.

Для засвоєння різних звуків потрібний різний час: для остаточно правильної вимови звука потрібно: *т* – 20 днів; *л* – 1 місяць 1 день; *ш* – 1 місяць 8 днів; *в* – 2 місяці 24 дні; *с* – 1 місяць 22 дні; *р* – 2 місяці 11 днів; *ж* – 2 місяці 7 днів і т. ін. (приклади щоденників батьків).

Встановлено послідовність сприймання на слух і артикулювання дітьми приголосних звуків. Опишемо їх.

Розрізнення звуків на слух

1. Шиплячі – свистячі.
2. Тверді – м'які.
3. Сонорні – шумні.
4. Глухі – дзвінкі.
5. Проривні – фрикативні.

Поступовість становлення звуків у дітей

1. Сонорні – шумні.
2. Глухі – дзвінкі.
3. Проривні – фрикативні.
4. Тверді – м'які.
5. Шиплячі – свистячі. (За щоденниками)

Як бачимо, найпершими і найлегшими для розрізнення на слух є шиплячі та свистячі звуки, а надалі тверді й м'які. Досить важко розрізнявати дітям на слух проривні і фрикативні звуки. У засвоєнні артикуляції спостерігається зворотнє явище. Найбільш легкими для засвоєння є сонорні і шумні, глухі, дзвінкі. Найбільші труднощі діти відчують у вимові шиплячих і свистячих. Так, звуки *ч, ш, щ, л, р* з'являються на останньому етапі опанування дитиною звуковимови. Водночас не можна забувати й про індивідуальні особливості засвоєння звуковимови.

Щодо особливостей засвоєння дітьми другого року життя звуків, то на початковому етапі спостерігається порівняно грубе, примітивне слухове розрізнення приголосних. Дитина на цьому етапі артикулює дуже мало приголосних, вона керується здебільшого слухом і тільки поступово, коли слух дитини набуває досконалості, починає розрізнявати глухі і дзвінкі приголосні. Відсутність у мовленні дітей цілих груп приголосних пояснюється тим, що дитиною не засвоєні деякі моменти артикуляції.

За даними щоденників, у дитини до 1 року і 9 місяців за наявності в активному словнику 87 слів були відсутніми такі приголосні звуки: губно-зубні фрикативні – *в, ф*; твердий різновид проривних зубних *н, д, т*; афrikата *ц*; твердий різновид зубних фрикативних *з, с, л, н*; м'який дзвінкий різновид *з* щодо глухого м'якого *с*; всі передньонебенні (шиплячі) – *ж, щ, ш' – ш, ж', ч'*; дрижачий зубний – *р, р'*.

Зауважимо, що впродовж усього другого року життя звуковимова в дітей залишається недосконалою. Діти випускають звуки, замінюють їх іншими, більш легкими. Спостерігається також загальна пом'якшеність мовлення, уподібнення звуків один до одного, злиття двох слів в одне.

В логопедичній літературі подано типові недоліки звуковимови дітей цього віку. А саме:

- заміна звука *п* звуками *к, ф*;
- звука *т* звуком *т'*;

- проривного к звуком *т*;
- звука б звуком *п*;
- звука г звуками *к, д*;
- звука х звуком *ф*;
- звука в звуком *б*;
- звука л звуком *л'*.

Водночас діти починають диференціювати помилкову вимову від правильної уже у 2-3 роки. Вони навіть виступають “борцями” за правильну вимову.

Вчені виокремили 5 етапів розвитку усвідомлення звукового складу рідної мови. Два з них дитина проходить на першому і другому роках життя.

На першому етапі повністю відсутня диференціація звуків і активне мовлення дитини. Це дофонематична стадія розвитку мовлення (до 8-10 місяців).

На другому етапі з'являється розрізнення далеких фонем, однак відсутня диференціація близьких. На цій стадії дитина чує звуки інакше, ніж ми. Вимова дитини неправильна, спотворена. Дитина не розрізняє правильну і неправильну вимову інших людей, не помічає вона і своєї вимови. До 1 року 8-9 місяців дитина однаково реагує як на правильно вимовлені слова, так і на слова, що вимовлені так само, як вона сама їх промовляє. На кінець другого року життя дитина починає сприймати звуки мови відповідно до їх фонематичних ознак, але тільки в мовленні дорослих.

Отже, в кінці другого року життя зароджуються зачатки усвідомлення правильної вимови звуків.

2.4. Формування граматичної правильності мовлення дітей

Значним досягненням у розвитку мовлення дітей другого року життя є поява граматичних форм рідної мови. Засвоєння дитиною граматичного ладу мови пов'язане із формуванням у неї комунікативної функції мовлення. Після того, як слово стало для неї “сигналом сигналів”, тобто сигналом реальної дійсності, коли слово стало означати для дитини щось конкретне (семантичний аспект слова), мовлення дитини, за словами Д.Ф. Николенка, “набуває відповідної граматичної організації” [15, с. 3].

За Д.Ф. Николенком, засвоєння граматичної будови мови відбувається за двома етапами – пасивним та активним.

Пасивний етап (після 6 місяців до 1 року 2-3 місяців) пов'язаний з розумінням мовлення дорослого. Дитина починає розуміти граматично правильно побудоване мовлення дорослих (звертання, наказ, розповідь, мовний супровід ігрових дій) і виконує доступні для неї дії.

Д.Ф.Николенко відзначає, що початок і тривалість етапу пасивного оволодіння граматичною будовою залежить від багатьох причин, головною з яких є виховний мовний вплив дорослих. Водночас оволодіння дитиною раннього віку граматичними формами мови є не механічним перейманням їх від дорослих, а спрямованим активним процесом. Засвоєння дитиною граматичних форм мови зумовлюється її прагненням або оволодіти певною ситуацією, або уникнути її. Таке засвоєння відбувається у двох типах мовлення: вільному, невимушеному мовленні, тобто “мовленні-акомпанементі” (термінологія Д.Ф.Николенка), яке супроводжує предметні дії та ігри дитини, і стимульованому мовленні, тобто мовленні, що стимулюється запитаннями, вказівками, пропозиціями щось розповісти; мовлення, в якому присутні елементи навчання, яке здійснюється в ході індивідуальних занять.

Процес становлення і засвоєння граматичної будови мовлення дітей раннього віку поділяється на два періоди (від 1 року 3 місяців до 1 року 10 місяців і від 1 року 10 місяців до 3 років). Як бачимо, другий рік життя належить до обох періодів. Розглянемо їх.

Перший період (1 рік 3 місяці – 1 рік 10 місяців). Це період речень, що складаються з аморфних слів-коренів. У середині цього періоду дві стадії: а) стадія однослівного речення (1 рік 3 місяці – 1 рік 8 місяців); б) стадія двослівного речення (1 рік 8 місяців – 1 рік 10 місяців).

Другий період – від 1 року 10 місяців до 3 років. Це період засвоєння граматичної структури речення, формування граматичних категорій. У межах цього періоду виокремлюють три стадії, перша з яких обіймає кінець другого року життя. Це стадія формування перших граматичних форм (1 рік 10 місяців – 2 роки 1 місяць).

Отже, оволодіння граматиною започатковується зі слів-речень. Чим же відрізняються перші усвідомлені слова дитини від слів-речень?

Основою речення, за словами Д.Ф. Николенка, виступає предикативність, що передається словом та інтонацією [41]. Предикативність –

це співвіднесення змісту висловлювання до реальної дійсності. Дитина досить рано розуміє предикативність у мовленні інших, тобто оволодіває її пасивною формою, натомість ще впродовж тривалого часу не використовує її як засіб спілкування. За даними Д.Ф. Николенка, перші ознаки предикативності спостерігаються у деяких дітей уже в кінці першого року життя. Так, автор зазначає, що наприкінці першого року життя дитина правильно реагує на звертання до неї: “Дай мені руку”, “Дай няні руку”, “Іди до мене”, “Іди до лялі”, “Поклич кицю” і т. ін.

Перші слова-речення, за Д.Ф.Николенком, становлять цілісний завершений вислів. У них дитина щось повідомляє. Наприклад, “моко” можна перекласти на мовлення дорослих, як “дай молока”, “хочу молока”, “на молоко”, “не хочу молока” і т. ін. Перші слова-речення здебільшого позначають назву особи (мама, тато, баба, тьотя), тварин (гав-гав, кис-кис), частин тіла (ука – рука), назву іграшок (ляля), окремих предметів. Зрозуміти такі речення допомагає інтонація. Типи перших слів-речень: а) наказові речення, в яких висловлюється бажання, вимога (“дай”, “на”); б) називні (“моко”, “киця”); в) кличні речення.

Перші слова-речення носять ситуативний характер, тому зрозуміти їх можна тільки в тій ситуації, в якій дитина промовляє це слово. Наприклад: а) “баю-бай” (лягає на подушку, заплющує очі, хоче спати); б) “баю-бай” (гойдає ляльку, гладить її по голівці); в) “баю-бай” (піднімається з ліжка, плаче, тре очі, але спати лягати не хоче). Подекуди розумінню перших слів-речень допомагають міміка, жести. Наприклад, дитина промовляє слово “книга” (книга), натомість в одному випадку протягує руку до книги, просить, щоб їй дали подивитися книгу. В іншому випадку – бере книгу в руки, промовляє слово і протягує матері, щоб вона прочитала їй книгу. Слова в таких реченнях аморфні, аграматичні.

В 1 рік і 10 місяців з’являються двохсловні речення, хоча й не включені індивідуальні відмінності: дитина починає вживати перші двохсловні речення тільки тоді, коли в її словнику нараховується 40-60 окремих слів.

Зазначимо, що перші двохсловні речення мають свої особливості. Так, спочатку дитина випускає дієслово. Дитині значно легше позначати словами предмети, ніж дії. Перші двохсловні речення здебільшого є наказовими (“дай лялю”) і розповідними (“Оля моко”), вони носять номінативний і стверджувальний характер. Заперечувальні речення з’яв-

ляються вже після двох років. Дитина другого року життя здебільшого випускає заперечення, замінює його жестами.

В 1 рік 10 місяців з'являються трьох і чотирьохсловні речення. Наприкінці другого року життя в активному мовленні дитини зустрічаються вже і питальні речення, які виражаються спочатку тільки інтонаційно ("Мама купила теті" (цукерки)).

В 1 рік і 9 місяців з'являються однорідні члени речення. На перших етапах вони передаються шляхом переліку слів без сполучників, за допомогою інтонації ("Яся пруа, Тоня пруа, киця пруа"). Надалі з'являється з'єднувальний сполучник і, що поєднує спочатку тільки два слова (і мама і Валя), а вже пізніше вживається дитиною перед кожним однорідним членом речення ("І мама, і тато, і Валя, і киця").

У період між 1 роком 9 місяцями і 1 роком 10 місяцями вперше з'являються складні речення без сполучників. Зв'язок між ними передається інтонаційно.

Щоб оволодіти граматичною будовою рідної мови, дитина повинна навчитися по-різному змінювати одне і те саме слово і різні слова змінювати однаково, тобто дитина повинна оволодіти флективною системою рідної мови, навчитися правильно вживати відмінкові форми.

Перші прояви флективності, як відзначають більшість учених, спостерігаються вже на початку другого року життя. Наприклад, розмова дитини (Олег З., 1 рік 3 місяці 15 днів) з дорослим (за даними Д.Ф.Николенка):

Хлопчик: Дай козицьку (кізочку).

Дорослий: Хто це?

Хлопчик: Це козицька. Дай, дай козицьку.

Дорослий: А це що?

Хлопчик: Це мацік. Дай козицьку.

Так, за Д.Ф. Николенком, дитина оволодіває закінченнями іменників множини першої особи дієслів уже на стадії однословного речення.

Оволодіння відмінковими закінченнями непрямих відмінків та другою і третьою особою дієслова становить для дитини ще певні труднощі. Дитина повинна навчитися розуміти відсутність предмета (немає кого?, чого?), місце дії (де?, на чому?, на кому?), спрямованість дії на щось (кому?, чому?).

До двох років дитина оволодіває:

– знахідним відмінком об'єкта;

- знахідним відмінком з прийменником для позначення місця (прийменник у мовленні випускається);
- родовим відмінком часткового об'єкта;
- називним відмінком.

Морфологічні елементи у словах діти починають виокремлювати вже на початку другого року життя (1 рік і 2 місяці).

За Д.Ф. Николенком, означений період переходу до морфологічно розчленованих слів є різким стрибком порівняно з яскраво вираженою цілісністю й аморфністю слів-коренів у початковий період розвитку дитячого мовлення. Це виявляється у тому, що розчленування слів на морфологічні елементи відразу охоплює низку категорій іменника (однину і множину, називний, знахідний і родовий відмінки, незменшувальні та зменшувальні форми) і дієслова (наказовий спосіб, інфінітив, минулий і теперішній час).

Засвоєння морфології дитиною пов'язане з тим, що вона починає об'єднувати звукове оформлення слів з їх значенням і засвоює, відтепер, “звукозначення” (за термінологією О.М. Пешковського). Засвоєння відомого граматичного значення послідовно випереджає засвоєння його зовнішнього вираження. Так, значення однини й множини іменників засвоюється вже в кінці першого та на другому роках життя. Вже на кінець другого року життя в мовленні дитини наявні збірні іменники, які не мають однини; значення відмінків без прийменників, дієслова значення осіб.

Передусім дітьми засвоюються категорії з чітко вираженим конкретним значенням, яке може бути легко схоплене дитиною: число іменників (1 рік 10 місяців); різниця між зменшувальними іменниками, заснована на реальних відмінностях; категорія наказовості (до 2 років); усі відмінки без прийменників (до 2 років); час (до 2 років). З'являються на другому році життя і лексичні способи вираження певних значень: слово “багато” (1 рік 10 місяців 10 днів); майбутній час, слова “скоро” (1 рік 11 місяців 13 днів); особові займенники паралельно з особовими формами дієслів засвоюються на кінець другого року життя.

На другому році життя дитина засвоює узгодження і керування, яке пов'язане з опануванням дитиною багатослівних речень. Важливу роль у цьому процесі, за Д.Ф.Николенком, відіграють керівні слова, якими дитина оволодіває під кінець другого на початку третього років життя.

Експериментальні дані Д.Ф. Николенка довели, що “вільне” мовлення дітей є біднішим як за своєю лексикою, так і за граматичними формами, ніж стимульоване. Так, у нестимульованому мовленні діти здебільшого обмежуються однослівними непоширеними реченнями, випускають під час мовлення підмет або присудок, не завжди користуються тими граматичними формами, якими вони вже володіють.

Стимульоване мовлення більш організоване, побудоване граматично правильно; діти вживають вставні слова, дотримуються узгодження і керування слів у реченні [15, с. 11].

Звідси, педагогічний висновок: дорослим потрібно стимулювати мовлення дитини другого року життя як на індивідуальних та індивідуально-групових заняттях, так і в індивідуальній роботі з дітьми у процесі режимних моментів, використовуючи задля цього відповідний словесний, наочний та дидактичний матеріал. Граматика, якою користується дитина в цьому віці, може бути означена, як практична граматики, вона досить проста, слова в ній аморфні, відсутній “поділ на основу та формоутворюючі афікси. Все це вимагає цілеспрямованої систематичної роботи дорослих (вихователів, батьків) над удосконаленням граматичної правильності мовлення дітей.

2.5. Розвиток діалогічного мовлення дітей на другому році життя

На другому році життя започатковується розвиток зв’язного мовлення, зокрема його діалогічної форми. У дітей цього віку відсутня ще основна властивість зв’язного мовлення – зрозумілість на основі його власного предметного змісту, тобто його контекстність.

Натомість специфічною особливістю мовлення дітей другого року життя є його ситуативність. Адже смисловий зміст мовлення стає зрозумілим лише у зв’язку з відповідною конкретною ситуацією, а також за допомогою міміки, рухів, жестів, інтонації, які подекуди замінюють дитині звукове мовлення. Отже, дітям другого року життя властива діалогічна форма ситуативного мовлення.

Ситуативне мовлення дитини – це яскраво виражене діалогічне, розмовне мовлення, оскільки специфічною рисою ситуативного мовлення є його розмовний характер. Воно слугує безпосередньому спілкуванню дитини з близькими, які розуміють її з напівслова, людьми, які

живуть з нею спільними інтересами і спільним життям. Воно діалогічне вже за самою своєю структурою й навіть тоді, коли за зовнішньою формою має характер монологу: дитина розмовляє чи з реальним, чи з уявленим (вигаданим) співрозмовником, чи, нарешті, сама з собою, проте вона неодмінно розмовляє, а не розповідає [5, с. 22, 27].

Отже, діалог – це розмова двох осіб, що складається із запитань і відповідей. Саме на другому році життя, як про це вже зазначалось, у дитини з'являються перші запитання і особливо активізуються у другій половині другого року життя.

Особливості перших дитячих запитань, їхню надзвичайну активність на другому році життя пов'язують із принципом економічності. Запитання є у дитини засобом, який здатний полегшити складний для неї процес пристосування: дитина, яка несвідомо керується у своїй розумовій діяльності, як і в багатьох інших життєвих процесах, прагненням до економії сил, за допомогою запитань прагне здобути якомога більше нових фактів і звести до мінімуму витрати власної енергії.

Характер запитань, їх кількість, формулювання багато в чому залежать від індивідуальних властивостей дитини, від осіб, до яких вони звернені, від матеріального і культурного середовища, що її оточує.

Перші запитання у формі однослівного питального звертання з'являються в 1 рік 4 місяці; перші цілком оформлені запитання – в 1 рік 9-10 місяців. Наприклад, “Колеса маленькі де?”, “Чий м'яч?”, “Мамо, пам'ятаєш білі та блакитні квіти?”. Натомість, за словами вченого, у віці 1,6-2,0 роки запитань ще мало, всі вони мають інформаційний характер, близько 80% запитань стосуються місцезнаходження близьких дитині осіб (Де мама? Де баба?) та назви предметів (Що це? Хто це?).

Мотивом мовленнєвого висловлювання може бути: вимога; звернення інформаційного характеру (запитання), пов'язане з контактом; бажання більш чітко сформулювати свою власну думку. Якщо жоден з цих мотивів не виникає, мовленнєве висловлювання не відбувається.

У діалогічному мовленні мотивом висловлювання є бажання дитини відповісти на запитання співрозмовника і вона не потребує власного спеціального мотиву, який би стимулював її до активного висловлювання. Це перша стадія діалогічного спілкування, яке зароджується на початку другого року життя. Для подальшого розвитку діалогу потрібно стимулювати відповідну мотивацію спілкування, тобто стимулюва-

ти діяльність, спрямовану на розв'язання різних завдань соціально-побутового характеру в процесі взаємодії з іншими людьми.

Таке спілкування можливе лише з допомогою мови, а мова стає засобом спілкування лише в контексті мовленнєвої діяльності.

Вчені описують генезис функцій і форм мови і мовлення в різних вікових періодах за такими критеріями: 1) нові функції мовлення, що з'являються у кожний віковий період; 2) зв'язок їх із провідною діяльністю цього віку; 3) оволодіння дитиною в межах цього віку мовними засобами; 4) усвідомлення дитиною цих функцій і засобів.

Немовлячий вік завершується появою індикативної і номінативної функцій (називання ознаки предмета й предметна співвіднесеність слова) і пов'язаної з ним сигніфікативної – заміщення словом наочних вражень.

На другому році життя з'являється узагальнювальна функція і відбувається засвоєння дитиною символічної ролі слова, слово стає символом, “замісником спільності предметів певного класу”. Зовні це виступає в активному збагаченні словника, в потоці запитань щодо назви речей, звернених до дорослих. У віці близько двох років лінії мислення і мовлення перетинаються, мовлення починає інтелектуалізуватися [10, с. 13]. В цей період відбувається відповідно розвиток форм мовленнєвого спілкування: слово-склад, слово-контур, слово, речення, діалог. Ініціатором діалогічного спілкування у цьому віці повинен бути дорослий.

Особливості розвитку діалогічного мовлення дітей другого року життя досліджувала М.І. Попова [3; 44].

Автор відзначає, що успіх діалогу з дітьми цього віку залежить від низки умов, а саме: а) від рівня мовленнєвого розвитку дітей; б) від уміння дитини спілкуватися з дорослим з різних причин; в) вміння дитини адекватно відповідати на запитання дорослих.

Завдання вихователя в роботі з дітьми цього віку полягає в тому, щоб форма спілкування типу “запитання-відповідь” стала для дітей звичною, повсякденною. Цього можна досягти тільки за умови, якщо запитання дорослого будуть стимулювати мовленнєве спілкування дитини впродовж усього дня, у процесі кожного режимного моменту. Якщо діти будуть постійно чути запитання дорослого, вони й самі стануть звертатися із запитаннями до дорослого, стануть ініціатором діалогу, який повинен підтримувати вихователь. Наприклад, дитина

звертається до вихователя із запитанням “Де?” і не називає предмет, про який запитує. Вихователь запитує: “Що ти хочеш спитати, Оленко? Скажи, що ти шукаєш?” М.І. Попова радить звертатися до дітей другого року життя із запитаннями констатувального характеру (Що? Хто? Який? Де?), тобто спрямованими на виявлення назв предметів, дій, ознак. Перші діалоги з дітьми, особливо в першій половині року, повинні бути короткотривалими, з перервами, щоб діти не відволікалися. У цьому віці більше запитує і відповідає дорослий. Діти ще не оволоділи діалогом, тому їхні відповіді носять вибіркового характеру, найчастіше вони відповідають одним словом. Більшість дітей намагаються давати немовні відповіді, вони користуються мімікою, жестами, рухами, звуконаслідуванням. Вихователь повинна стимулювати дітей відповідати словом, тобто вчити будувати діалог.

Про що потрібно запитувати дітей віком від одного року до одного року шести місяців? Вихователь уточнює назву іграшок, предметів, транспорту, одягу, меблів, їжі, місцезнаходження предметів, імена дорослих: батьків, няні, виховательки; запитувати і уточнювати бажання дітей. При цьому діалог потрібно будувати таким чином, щоб діти вживали всі частини мови. Наприклад: “Де киця? Ось киця. Яка киця? Маленька киця. Скажи, маленька киця. Що робить киця? Спить. Спить киця. Будемо будити кицю? Не будемо будити кицю, нехай спить киця. Що ти даси їсти киці, коли вона прокинеться? Що любить їсти киця? Так, киця любить молоко”.

Вчені радять створювати ігрові ситуації, в яких би вихователь звертався до дітей із запитаннями. Наприклад: “Сашко, ведмедик чаю просить. Де наш чайник і чашка? Що це? Чайник. Принеси чашку. Що ти приніс? Чашку? Наливай із чайника в чашку. Що ти робиш? Наливаєш чай? Дай пити ведмедику. Що робить ведмедик?”

Вихователь повинен формулювати запитання в такій формі, щоб вони відбивали спільну діяльність дорослого і дитини, оскільки діти ще самі не можуть виконувати окремі дії. Наприклад: “Що ми одягнемо на ляльку? Що ми вже одягнули на ляльку? Що їй ще потрібно надягнути? Що ми дістанемо ще з торбинки? Куди ми посадимо ведмедика? А на який стільчик ми посадимо зайчика?”

На другому році життя формуються дві функції діалогу: а) функція впливу на співрозмовника і б) функція виразу своїх думок. Розвиток

цих функцій багато в чому залежить від формулювань запитань дорослими. Саме тому вихователь повинен використовувати різні варіанти запитань. А саме:

- Узагальнені запитання, в яких відсутня пряма вказівка на предмет (“Скажи, що тобі треба? Що ти хочеш?”).

- Конкретні запитання (“Що тобі дістати? Що ти хочеш подивитися?”).

- Запитання на уточнення (“Що тобі дістати з полиці? Ти хочеш подивитись, що сховано в торбинці?”).

- Різні варіанти запитань з поступовою конкретизацією їх змісту (“Що ти хочеш? Тобі дати кошик? Що ти хочеш дістати з кошика? Що ти дістаєш? Що ти дістав? Скажи, що це?”).

- Запитання, які дають дитині вибір (“З яким м’ячиком ти хочеш гратись? Ти хочеш синій чи червоний? Тобі дати великий чи маленький?”).

Формулювання запитання залежить від того, яке місце воно посідає в діалозі. Перші запитання потрібно формулювати більш розгорнуто, щоб дитина змогла самостійно знайти правильну відповідь. Поступово формулювання запитання скорочується (“Що тобі потрібно зробити? Загорнути зайчика? Що для цього треба? Ковдру? Де ковдра? Покласти його? Куди?”).

Запитання в діалозі потрібні бути різноманітними. Так, вихователька звертається з одним і тим самим запитанням до різних предметів (“Де лялька, м’яч, пірамідка, кубики?”). Це ж саме запитання у процесі розглядання конкретного предмета (“Де у ведмедика голова, очі, вуха, ніс?”); багато запитань до одного предмета (“Хто це? Що робить зайчик? Що у зайчика в лапках? Що буде робити зайчик з морквою?”).

Дітей потрібно вчити відповідати на запитання послідовно. Спочатку вихователь використовує мовленнєві зразки. Найбільш легкий варіант, коли вихователь сам називає, показує іграшку (“Це лялька. Лялька маленька. На ній красива сукня. Лялька сидить на стільці”), а після цього звертається із запитаннями до дітей (“Хто це? Яка лялька? Яка сукня на ляльці? Що робить лялька?”). Можливий і такий варіант: вихователь запитує (“Хто це?”) і відразу сам відповідає (“Це лялька” і т. ін.), або відразу після мовленнєвого зразка звертається до дітей із запитанням (“Це слон. Хто це?”), сам відповідає на нього і знову запитує дитину (“Це слон. Олю, хто це?”), очікує відповідь дитини.

На жаль, у практиці спілкування дорослого з дітьми другого року життя досить часто зустрічаються неправильні формулювання запитань, що не стимулюють діалог, вони залишаються незрозумілими дітям. Чимало запитань не мають опорного слова, не враховують минулий досвід дитини і тому вони є складними для розуміння дітей. Наприклад: “Для чого діти ходять у крамницю?”, або неконкретні запитання: “Що валяється на підлозі?” замість “Що лежить на підлозі?”.

Зустрічаються і такі випадки, якщо дитина мовчить, не відповідає на запитання дорослого, її починають лаяти або знову звертаються до неї із запитанням (“Чому ти мовчиш? Ти що, не чуєш, що я запитую?”), замість того, щоб дорослому самому відповісти, дати мовленнєвий зразок відповіді.

Не можна використовувати запитання для дисциплінарних зауважень (“Ти що робиш? Куди ти поліз? Не можна підходити до вікна, хто тобі дозволяв відчиняти вікно?”). На такі запитання відповіді не потрібні. Такі запитання гальмують розвиток діалогічного мовлення.

У дітей другого року життя часто спостерігаються неадекватні відповіді, неправильно сформульовані, незрозумілі. Дорослому потрібно ще один раз повторити запитання, дати правильний зразок відповіді і стимулювати її повторити.

2.6. Розвиток описового мовлення дітей

У другій половині другого року життя відбувається перебудова психологічної операції зі словом, відтепер, слово і фрази повністю замінюють дії, рухи, міміку і жести дитини. Дитина намагається висловити свої бажання-вимоги з допомогою багатослівних речень та ланцюжка окремих фраз і речень. А це означає появу начатків описового мовлення. Витоки розвитку начатків зв'язного (описового) мовлення коріняться у реченнях-вимогах, звернених до дорослого.

Якщо дитина, замість того, щоб тягнутися за предметом, називає його, це звичайна заміна жесту словом. Натомість, коли вона, називаючи предмет, звертається до дорослого, дивиться на нього або називає його на ім'я, то це вже буде акт мовленнєвого спілкування. Специфіка цього спілкування полягає в тому, що дія дорослого з предметом, яку дитина вимагає, тільки мається на увазі.

Виокремимо та опишемо етапи ускладнення речень-вимог на другому році життя, які є підґрунтям подальшого розвитку описового мовлення.

Так, на *першому етапі* (1 рік 7 місяців – 1 рік 8 місяців) з'являються трьох-чотирихслівні речення. При цьому розширення речення відбувається за рахунок уведення в речення імені дитини: а) спочатку малюк вставляє своє ім'я, коли хоче, щоб з ним виконали певну дію (“Тато, Віта пать” – 1 рік 6 місяців 23 дні); б) після цього вводить своє ім'я у фразу, що означає вимогу певного предмета (“Мама, Віта мяц” – 1 рік 7 місяців 3 дні).

На перших етапах у таких фразах дитина випускає дієслово, замінює його іншими словами, щоб дорослий зрозумів дію, яку дитина вимагає (“Тьотя шапка”, “Тьотя лізько туди”). З метою активізації мовлення та ускладнення його структури дорослий повинен з допомогою запитань викликати у дитини вживання дієслова.

На *третьому етапі* (1 рік 8 місяців – 1 рік 9 місяців) дитина вже будує фрази, в яких вона вживає дієслова, тобто називає дію, яку вимагає. При цьому дієслово вживається в наказовій формі (“Двей закий Оля”, “Тьотя Оля, моко пінеси ні”).

На цьому етапі дієслово ставиться дитиною після прямого додатку, а заперечення ні – в кінці [47, с. 80]. Дитина, немовби, додає нові члени речення, не перебудовуючи речення. Таку перебудову, тобто правильний порядок слів, дитина засвоює тільки під впливом дорослих, наслідуючи виправлені (правильні) фрази і речення.

Четвертий етап (1 рік 8 місяців – 1 рік 11 місяців) характеризується подальшим ускладненням змісту речень і словникового складу речень; з'являються мотивування своїх вимог, міркування, висловлювання умов і т. ін. Завдяки цього вимоги дітей стають менш категоричними (“Дай сяпку, Олі хоєдно”, “Коли підьот тьотя Сіна, пить цяй тоді”). Як бачимо, дитина починає мотивувати свої вчинки словами.

Для цього етапу є характерним поява самостійного мовлення дитини, яке стає регулятором її поведінки. Відтепер дитина сама собі надає накази (“Віта, капать капі носик” – 1 рік 8 місяців 26 днів; “Вітька, сиді тут, пока тьотя Катя підьот” – 1 рік 8 місяців 29 днів) і підпорядковується ним. Дитина навчається самостійно використовувати своє мовлення, як регулятор своєї поведінки.

За експериментальними матеріалами вчених виокремлено послідовні стадії розвитку безпосередньо описового мовлення.

Перша стадія (1 рік 6 місяців – 1 рік 7 місяців) – поява описових, констатуючих речень, які з'являються насамперед у відповідь на

запитання дорослого. Задля цього дитині потрібно забезпечити змістовне життя, різноманітну пізнавальну діяльність у довкіллі, яка супроводжується розповіддю дорослого і запитаннями до дітей. З дітьми потрібно проводити спостереження за транспортом, за живими об'єктами, розглядати картинки, іграшки, у процесі такої роботи звертатися до дітей із запитаннями. Тільки після такої цілеспрямованої роботи дитина переходить на наступну стадію.

Друга стадія (1 рік 7-8 місяців – 1 рік 9 місяців) – ініціативне, самостійне описове мовлення. Дитина починає самостійно, без вказівки дорослого, за своєю ініціативою передавати дорослому в мовленні все, що вона бачить. Так, дитина дивиться у вікно і називає: “Машина гудить. Хлопчик катається. Собака гавкає. Дівчинка біжить. Тьотя несе лялю”.

Третя стадія (1 рік 9 місяців – 1 рік 10 місяців) – розповідь-відповідь. Дитина, відповідаючи на запитання дорослого, складає розповідь-відповідь про свою власну діяльність або ж на основі спостереження. Наприклад, Віта (1 рік 9 місяців 5 днів) бігає за півником, мати запитує: “Що ти робиш?” Дитина відповідає: “Бігаю, бігаю”. – Для чого ти бігаєш? – Ніяк не можу піймати півника. – Чому? – Півник сідко бігає. Тікає півник. – Для чого ти його ловиш? – Хоцу на йуцкі взять.

Четверта стадія (1 рік 10 місяців – 1 рік 11 місяців) – ініціативна описова розповідь на основі минулого досвіду. Наприклад, Віта (1 рік 10 місяців) розповідає мамі: “Віта дивилась окосько. Киця лізла на деево. Тікала від киця. Киці нявчали і подлялись”. Отже, це перша самостійна описова розповідь дитини на основі минулого досвіду (по пам’яті).

Поступово під впливом дорослого і спеціальних занять дитина починає розрізняти предмети за їх ознаками, якостями, величиною, формою, кольором, кількістю. У словнику малюка починають з’являтися відповідні слова-прикметники (великий, маленький, білий, чорний, гарний, поганий і т. ін.), прислівники (багато, мало, красиво, погано і т. ін.), які використовуються ним у мовленні. Таким чином розширюється кількісний та якісний склад описового мовлення.

П’ята стадія (1 рік 11 місяців – 2 роки) – мовлення-відображення. Це своєрідний тип репродуктивного описового мовлення, в якому дитина передає зміст прослуханих казок, розповідей, пісеньок, віршів, забавлянок, а також супроводжує свої ігрові дії з образними іграшками і предметами. Наприклад, Оля (1 рік 11 місяців) побачила яйце і роз-

повідас: “Жили-були дід і баба. Буя у них куйоцка ляба. Коко впало і розбилось. Дід паце, баба паце. А Оля ам-ам коко”.

Віта (1 рік 11 місяців 4 дні) грає з ляльками і розмовляє: “Таня, сядь! Катя, сядь! Я вам сказала сидіти. Катя, сиди так, як Таня, сиди біля Тані! Катя, ти похая девоцка, не слухаєєсь”.

Отже, кінець другого року життя, за словами Д.Б.Ельконіна, започатковує новий етап у розвитку мовлення дітей. Вчений таким чином характеризує досягнення дітей двох років: “Власне мовлення дитини вже включене в її діяльність, воно супроводжує всі маніпуляції і дії малюка... Воно починає виконувати і функцію організації його дій, входить до їх складу як обов’язковий компонент. Значно збагачується словник дітей... Багатозначні слова відходять на задній план. Значення слова стає стійкішим, з яскраво вираженою предметною співвіднесеністю... Основним змістом мовлення є засвоєння граматичної структури речення, з-поміж них зустрічаються всі основні типи, складні як безсполучникові, так і сполучникові речення” [Науменко, 1991].

Означені досягнення мовленнєвого розвитку відбиваються в появі описового розмовного мовлення.

Орієнтовні показники розвитку мовлення дітей другого року життя [Богуш, 1993]:

1 рік – 1 рік 6 місяців.

– Швидко збільшується кількість слів, які розуміє дитина. Легко встановлює зв’язок між предметами, діями та їх словесним позначенням. Розуміє назву багатьох предметів, дій, осіб, яких часто називають. У мовленні, що його розуміє дитина, узагальнює предмети за суттєвими ознаками. Виконує спочатку прості (“Принеси черевики” – до 1 року 3 місяців), а надалі і більш складні словесні доручення (“Візьми серветку і сядь за стіл”).

– Легко наслідують звукосполучення, які часто чують. У цьому віці є характерним наслідувальні ігри у формі белькоти (“монологи”).

– Запас слів біля 30-40. Слова набувають узагальненого характеру (словом “собака” називають будь-яку собаку – чорну, білу, живу, іграшкову, маленьку, велику, на картинці).

– Вживає багато полегшуючих слів (бі-бі, ту-ту). Звертається із запитанням “Що це?”. У словнику переважають іменники і дієслова.

– Вживає слова-речення. Наприкінці періоду з’являються двох-слівні речення.

– Продовжує багато белькотати, емоційно спілкується з дорослим під час своєї діяльності. Словами користується здебільшого у спілкуванні з близькими людьми в момент особливої зацікавленості, подиву, радості. Окремі слова і речення доповнюються емоційними жестами, мімікою, інтонацією.

Від 1 року 6 місяців до 2 років.

– Розуміє смисл цілих речень, висловлювань про події та явища, що часто повторюються в особистому досвіді дитини. Словом, відтепер, можна змінити стан дитини, урізноманітнити її дії.

– Легко повторює слова і фрази, що їх промовляють дорослі.

– Запас слів, які вживає дитина в активному словнику, швидко зростає, на кінець другого року життя – до 300 слів. Полегшуючі слова замінюються правильними. З'являються прикметники і займенники. Узагальнює предмети за суттєвими ознаками.

– Починає розмовляти з різних причин. Вживає прості двох- трьох-слівні, а до 2 років – чотирьох і п'ятислівні речення. У словах з'являються граматичні зміни.

– Мовлення стає засобом спілкування з дорослими. Звертається із запитанням “Що це?”. Прохання, бажання передаються словами. Під час гри словами позначає свої дії. Мовлення емоційно виразне.

2.7. Методика розвитку мовлення дітей другого року життя

З особливостей розвитку мовлення дітей другого року життя випливають завдання і зміст роботи з розвитку мовлення.

Опишемо завдання і зміст роботи з розвитку мовлення за віковими підгрупами [34].

Від року до року шести місяців

Розвиток розуміння мовлення. Розширювати запас слів, що їх розуміє дитина та які означають назви предметів, дій живих істот (спить, їсть, співає, слухає і т. ін.), а також слів, що означають деякі яскраво виражені, зрозумілі дітям ознаки предметів (великий, маленький, червоний і т. ін.).

Учити дітей розуміти нескладний сюжет маленьких інсценівок з ляльками, іграшками, що складаються з однієї-трьох дій і відображають знайомі побутові або забавні ситуації.

Створювати в дітей передумови до розуміння мовлення, не підкріпленої показом (до року шести місяців). Учити знаходити предмети

на прохання дорослого, впізнавати їх на предметній картинці, а після року трьох місяців – на картинці, де зображено предмет у дії. Вчити розуміти і виконувати завдання на групування предметів за істотними ознаками (узагальнення в мові, яку розуміє дитина).

Продовжувати вчити дітей виконувати ігрові дії відповідно до тексту знайомих забавлянок (“Ладусі”, “Сорока-білобока”, “Пальчик-пальчик”, “Люлі-люлі” і т. ін.), під час читання або розповідання емоційно відгукуватися на ритм і музичність народних творів, віршів, пісеньок. Розвивати здатність слухати художній текст і активно реагувати на його зміст.

Продовжувати розвивати розуміння виразного мовлення: питальних, стверджувальних, окличних інтонацій, за допомогою яких виражають своє ставлення до змісту художнього твору.

Розвиток активного мовлення. Продовжувати спонукати дітей активно користуватися белькотом, вимовляти прості слова (рік два місяці – рік чотири місяці). Вчити наслідувати звукосполучення і слова, що їх часто чує дитина, а також інтонації, які виражають подив, радість, незадоволення, засмучення і т. ін. Поповнювати активний словник дитини, навчати її вимовляти слова, що означають людей, знайомі реальні та іграшкові предмети (меблі, одяг, посуд) і зрозумілі дитині дії. Навчити дітей знаходити і називати знайомі предмети (одяг, меблі, посуд), незалежно від кольору, розміру, форми.

Показувати картинки (предметні), на яких зображені відомі дітям тварини в різному стані (собака лежить, кішка їсть і т. ін.). Використовувати в інсценівках улюблені іграшки (тварини, птахи), спонукати дітей наслідувати їх голоси (“гав-гав”, “ку-ку”).

Спонукати дітей переходити від спілкування за допомогою жестів і міміки до спілкування за допомогою доступних мовних засобів – полегшених слів і звукосполучень, розвивати мовленнєве спілкування. Навчити дитину будувати фразу з двох слів, яка виражає дію об’єкта. Виробляти вміння відповідати за допомогою доступних мовних засобів на найпростіші запитання, виконувати доручення, що складаються з однієї дії, називаючи предмети і дії з ними.

Від одного року і шести місяців до двох років

Розвиток розуміння мовлення. Закріплювати розуміння слів, що означають людей, тварин, деякі рослини, предмети та їх властивості.

Під час ігор-занять із сюжетними іграшками закріплювати запас слів, що означають дії людини і тварин, а також дії, пов'язані з виявленням бажань (хотіти пити, їсти, спати і т. ін.), фізичного стану (холодно, жарко, мокро і т. ін.), допомогти, співчувати. Вчити розуміти слова, які означають розміри предметів, їх колір, властивості і якості, що сприймаються зором, дотиком, слухом; слова, що містять у собі оцінку (добре, погано), а також прислівники, що характеризують доступні просторові (тут, там), часові (зараз, потім) і кількісні (один, багато) відношення. Формувати розуміння виразів, що передаються за допомогою прийменника *в*, на і вміння правильно здійснювати дії, що відповідають їх змісту. Вчити розуміти прохання дорослого і виконувати доручення, що складаються із двох-трьох взаємопов'язаних дій.

Знаходити предмети-іграшки за словесною вказівкою у ситуації ускладненого вибору (наприклад: кубик і цеглинка, м'ячик і кулька, машина і візочок і т. ін.), а також предмети, що позначаються словами, близькими за звучанням (наприклад, чашка і чайник, стіл і стілець, шапка і шарф і т. ін.). Узагальнювати подібні між собою предмети за найбільш істотними ознаками. Вчити розуміти зміст інсценівок з лялькою, що відображають взаємопов'язані події (наприклад, лялька Катя готується до прийому гостей; зайчик захворів і його відвідує лікар).

За допомогою нескладних сюжетних картинок (лялька у ванні, хлопчик грає на дудочці і т. ін.) вчити розуміти найпростіші причинно-наслідкові відношення.

Від року семи місяців до року дев'яти місяців розуміти нескладне оповідання за сюжетною картиною, а потім (від року і десяти місяців до двох років) – коротке оповідання без показу картинки про події, відомі дитині з досвіду. Розширювати запас зрозумілих слів, що означають деякі трудові дії, які виконують дорослі (мити посуд, підлогу, іграшки, підмести доріжку).

Розвиток активного мовлення. Заохочувати заміну дитиною звуконаслідуваних слів загальноживаними (наприклад, замість “ляля” – лялька, замість “гав-гав” – собачка). Продовжувати розвивати здатність відтворювати за наслідуванням не тільки звуки мови, слова, а й фрази, що їх промовляє дорослий.

Учити впізнавати в іграшці і на картинці людей різної статі, відповідно до особливостей одягу і зовнішнього вигляду (хлопчик, дівчин-

ка, тьотя, дядя, бабуся, дідусь), називати їх. Продовжувати розвивати вміння не тільки узагальнювати предмети за істотними ознаками, а й називати ці предмети (ляльки, м'ячі, машини і т. ін.).

Давати знання про деякі знайомі дітям види транспорту (автобус, тролейбус, електровоз і т. ін.), вчити співвідносити їх з іграшковими машинами і знаходити на картинці. Вчити дітей впізнавати на картинках, в іграшках деяких свійських тварин і називати їх (корова, кінь, півник, курка і курчата); розуміти сценки, що зображують тварин і ставлення людини до них, у процесі показу спонукати дітей до висловлювань. При розгляданні виділяти найбільш помітні особливості тварин, відмінні ознаки (у тварин є очі, вуха, ноги, хвіст і т. ін.), називати їх.

Розширювати активний словник дітей, учити вимовляти слова, які вже є в їхньому пасивному словнику (довколишні предмети, їх властивості, явища, дії і т. ін.), правильно називати деякі трудові дії людини (підмітати, мити, прасувати, чистити і т. ін.).

Учити дітей правильно вживати особові займенники я, ми, ти, мені, прислівники там, туди, прикметники і прийменники в, на, а також деякі граматичні категорії: форму множини, відмінки іменників, наказову форму дієслова, майбутній та минулий час. Вчити правильно будувати речення з урахуванням граматичних особливостей рідної мови.

Від року шести місяців до року дев'яти місяців спонукати дітей позначати предмети і дії з ними словами і двослівними реченнями. З року десяти місяців вчити користуватися реченнями, що складаються з трьох-чотирьох слів, вживаючи при цьому прикметники і займенники.

Продовжувати вчити дітей чітко вимовляти голосні звуки а, у, о і доступні в артикуляційному відношенні приголосні: м, б, п, т, д, н.

До кінця другого року навчити дітей слухати невеликі вірші, казки, оповідання, в яких описано вчинки людей і тварин, доступні розумінню дітей явища природи та емоційно відгукуватись на прослухані твори. У процесі читання та розповіді викликати в дітей співпереживання, співчуття, бажання висловитись.

Показники засвоєння змісту:

- розуміти мову дорослих (слова, речення, розповіді, казки, запитання “Що?”, “Хто?”, “Де?”);

- вимовляти звуконаслідувальні, полегшені слова, фрази, речення із двох-трьох слів;

- у словнику дітей нараховується 300 слів.

Заняття з розвитку мовлення. На другому році життя робота з розвитку мовлення проводиться у трьох напрямках: а) розвиток розуміння мовлення; б) вправлення дітей у звуконаслідуванні і наслідуванні слів, фраз; в) розвиток активного мовлення.

Програмні завдання з розвитку мовлення здійснюються як на заняттях, так і в повсякденному житті. Дорослий повинен особливу увагу звертати на стимулювання мовленнєвої активності кожної дитини у процесі догляду за ними. Так, під час годування дорослий розмовляє з дитиною: “Марічка хоче молока. Ось молоко. Смачне молоко. Пий, Марічко, молоко. Що ти п’єш, Марічко? Марічка випила молоко. Скажи, дякую”.

У процесі одягання потрібно називати словами всі частини тіла дитини, одяг, його колір, дії, що супроводжують одягання. Наприклад: “Що ми Ясі одягнемо? Кофточку. Одягнемо білу кофточку. Гарна в Ясі кофточка, біла, тепла. А тепер одягнемо шапочку. На голівку. Скажи, на голівку. А це що? Це рукавички. Куди ми одягнемо рукавички? Скажи, на ручки” і т. ін.

Під час умивання: “Що ми спочатку помиемо Юрасику? Помиемо ручки, обличчя. Чим ми миємо? Скажи, водичкою. Водичка тепла. Чим ми витремо ручки? Скажи, рушником”.

В літературі описано, з яких причин дорослий повинен звертатися до дитини поза заняттями.

– Потрібно знімати негативний емоційний стан дітей розмовою з ними. Для цього слід промовляти фрази з відповідною інтонацією у найрізноманітніших формах; багаторазово звертатися до дитини, називаючи її на ім’я: “Іро, Ірочко, Іринко”. Звертатися із запитаннями: “Вони тебе образили? Хто тебе образив? Не плач, Ірочко, заспокойся”.

– Давати словесні вказівки з метою організації поведінки дитини в певній ситуації: Олю, сядь на стілець і слухай, я буду читати тобі книжечку. Сидить спокійно, я вам щось покажу. Катруся, йди грати в куточок. Яринко, потанцюй”. Або забороняти якусь неправильну дію дитини, супроводжуючи її словами: “Артемко, не гойдайся, сиди спокійно. Олю, не вози стільчик по кімнаті, постав його. Вадиме, не можна стукати по столу”.

– Давати словесні доручення: “Тарасику, принеси стільчик і сядь. Петрику, поклади кульку на вікно і не займай її, вона розіб’ється. Ніно, дай мені цю ляльку, у неї брудна сукня”.

– Стимулювати дітей до виконання різних дій з іграшками: “Візьми, Іро, ляльку, заверни її у простирадло, погойдай. Заспівай пісеньку: “Баю-баю-бай”.

– Словесними вказівками привертати увагу дітей до чогось, що відбувається навколо: “Подивіться у вікно, сонечко виглянуло! Подивіться, який красивий будинок побудував Юрасик”.

– Розмовляти з приводу окремих вчинків дітей, оцінювати їх: “Олексію, ти сам відкрив матрійку? Молодець, Олексію! Ой, який же ти, Олексію, молодець! Сашко, це ти зірвав іграшку з ялинки? Це дуже погано, недобре ти вчинив. Поганий хлопчик Сашко”.

– Запитувати дітей про їхні бажання: “Хто хоче подивитись картинки? Хто буде танцювати? Оленко, ти хочеш грати в м’яча?”.

– Стимулювати дітей до звуконаслідування: “Скажи, Мишко, як гавкає собачка? Скажи, собачка гавкав. Галинко, як півник співає? Скажи, півник ку-ка-рі-ку”.

– Стимулювати дітей до повторення слів, фраз: “скажи, іди, іди, собачко. Попроси в Оленки ляльку. Скажи: “Дай, Оленко, ляльку”.

– Вчити дітей відповідати на запитання: “Що це? Скажи. Що Юля робить? Скажи”.

Для того, щоб прискорити процес оволодіння дитиною активним мовленням, потрібно пам’ятати рекомендації вчених щодо взаємозв’язку появи перших слів і розвитку м’язів пальців руки. Робота з розвитку м’язів пальців руки проводиться індивідуально з кожною дитиною в повсякденному житті. Після 1,5 року потрібно давати дітям більш складні завдання, спрямовані на розвиток пальців руки. Це, наприклад, застібкування гудзиків, зав’язування і розв’язування вузлів, шнурівки.

А також потрібно щодня проводити спеціальні ігри з пальчиками (“Пальчик-пальчик”, “Сорока-білобока” і т. ін.).

З цією метою можна використати досить ефективну болгарську гру в пальчики. Подаємо її текст.

Хто приїхав?	Пальці обох рук складаються кінчиками разом.
Ми, ми, ми!	Швидко хлопає кінчиками великих пальців. Кінчики великих пальців притиснуті один до одного, а кінчики інших пальців одночасно швидко хлопають.
Мамо, мамо, це ти?	Хлопає кінчиками великих пальців.

Так, так, так!	Хлопає кінчиками вказівних пальців.
Тато, тато, це ти?	Хлопає кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Хлопає кінчиками середніх пальців.
Братику, братику, це ти?	Хлопає кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Хлопає кінчиками безіменних пальців.
Ах, сестричко, сестричко, це ти?	Хлопає кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Хлопає мізинцями.
Всі ми разом, так, так, так!	Хлопає всіма пальцями.

Більш складною є індійська гра. Вона потребує більшої спритності. Гра називається “Драбинка”. Грають таким чином: до кінчика великого пальця лівої руки прикладається кінчик вказівного пальця правої руки, потім з’єднуються кінчик вказівного пальця лівої руки з кінчиком великого пальця правої руки; знову кінчик великого пальця лівої руки з’єднується з кінчиком вказівного пальця правої і т. ін. Починаються такі рухи на рівні грудей, а потім руки піднімаються все вище і вище. Таку саму драбинку роблять великим і середнім, великим і безіменним пальцями.

Заняття з розвитку мовлення та ознайомлення з довколишнім у цьому віці згідно програми проводяться із двома віковими підгрупами. З дітьми віком від 1 року до 1 року 5 місяців передбачається п’ять занять на тиждень. Заняття проводяться з невеличкими групами дітей по 5-6 чоловік (за типом класифікації це індивідуально-групові заняття); тривалість заняття – 8-9 хвилин. Крім індивідуально-групових з дітьми цього віку проводять й індивідуальні заняття.

У другому півріччі проводять 4 заняття на тиждень, об’єднують на одному занятті по 6-10 дітей (індивідуально-групові заняття); тривалість заняття – 10-15 хвилин.

У першій половині року з розвитку мовлення і розширення орієнтування в довкіллі проводять такі види занять: показ предметів з називанням, показ предметів у дії, організовані спостереження за живими об’єктами і транспортом, заняття з картинками, звуконаслідувальні ігри, показ інсценівок, читання забавлянок, віршів.

Після 1 року і 6 місяців проводять такі самі види занять, що і в молодшій підгрупі, але мета і завдання їх ускладнюються. Проводять заняття, на яких діти не тільки повинні назвати потрібний предмет чи іграшку, а відшукати його серед інших. Використовують і такий прийом, як бесіди-розповіді, розмови про минулий досвід дитини (наприклад, що вони бачили на прогулянці, що робили).

Розглянемо більш докладно методику проведення кожного з цих занять.

Показ із називанням – це демонстрація дорослим якогось предмета, іграшки чи живого об'єкта. Метою таких занять є розвиток розуміння мовлення, звуконаслідування, збагачення словника, розширення орієнтації в довколишньому. Успіх таких занять залежить від правильно вибраного дидактичного матеріалу.

Рекомендують для проведення показів із називанням такий матеріал: дві ляльки середнього розміру: одна м'яка, яку легко можна було б посадити, одягнути, а друга – целулоїдна, для показів, що пов'язані з водою, купанням. Обидві ляльки повинні мати повний набір білизни на гудзиках, щоб вона легко знімалась і надягалась; сукні, які б легко знімались, фартухи, носові хусточки; набір верхнього одягу. Для купання – простирадло, ванночку, мило, мочалку. Меблі – стіл, стільці, ліжко з постілью за зростом ляльки; ляльковий посуд. У кожної ляльки повинне бути своє постійне ім'я. Ляльки повинні відображати і належати до певної статі, тобто повинні бути ляльки-дівчата, хлопчики, тьоті, дяді, дідусь, бабуся.

Необхідно придбати набір іграшок, що зображують тварин і птахів: кішка, собака, півник, курочка, корова, кінь, коза, качка, гуска, свиня. Ці іграшки повинні бути двох варіантів: великі (для показу) і дрібні, роздаткові (дітям).

Серед дидактичного матеріалу повинні бути також – ляльки-петрушки, заводні іграшки, іграшки-забави; торбинки, кошики, красиві коробочки для ігор, предметні сюжетні картинки.

Заняття з дітьми віком від 1 року до 1 року 3 місяців

У дітей цього віку ще обмежений словник, недостатньо розвинений мовленнєвий слух і здатність наслідування, ще продовжується розвиток розуміння мовлення дорослих. Ці особливості зумовлюють і специфіку занять.

Вчені радять не давати багато різних предметів на одному занятті та пропонувати дитині виконувати з ними різноманітні дії. Доцільніше один і той самий предмет (чи іграшку) давати на кількох заняттях (2-4) з поступовим ускладненням вимог до дитини. Наприклад, на першому занятті з лялькою дітей учать показувати ніс, очі, руки, ноги, розуміти слово “сядь”. На другому занятті ляльці дають ім'я, вчать розуміти слово “добрий день”, вимовляти слова “сядь”, “лялька Оля” і т. ін. Надалі це може бути заняття, на якому лялька співає, танцює, обідає і т. ін.

Подаємо приклади занять з дітьми першого вікового періоду другого року життя.

Заняття з лялькою: “Знайомство з лялькою”

Вихователь садовить дітей навколо столу, звертається до них з тим, щоб організувати дітей, підготувати їх до заняття. Потім приносить ляльку, загорнуту в простирадло, та іграшковий стільчик для неї. Показує загорнуту ляльку й звертаються до дітей: “Діти, хто це? (Повільно розгортає простирадло і показує ляльку). Андрійку, хто це? Оленко, хто це? Це – Катруся, Катруся до нас прийшла”. Звертається до ляльки: “Катрусю, подивися на наших діток. Ось Сергійко, Наталка, Андрійко, Оленка. Подивись, як добре вони сидять на стільчиках. Тьотя Таня (вихователь називає своє ім'я) теж сидить на стільчику. А ти, Катю, хочеш сісти на стільчик? Сідай, Катрусю, сідай. Скажемо всі разом: “Сідай, сідай, Катрусю”. Звертається до дітей, які мовчать, і говорить: “Сергійку, скажи Катрусі: “Сідай, Катрусю, сідай”. Потім вихователь підсовує стільчик, на якому сидить лялька, до кожної дитини й просить показати, де в Катрусі очі, ніс, руки, ноги. Якщо дитина нічого не показує або показує неправильно, то вихователь бере руку малюка і вказівним пальцем вказує, де в ляльки ніс, очі, при цьому обов'язково вимовляє слова: “Ось у Катрусі ніс. Ось у Катрусі очі.” Потім звертається до кожної дитини окремо із запитанням: “Сергійку, тобі ляльку дати? Скажи: “Дай, дай”. Роздає всім ляльки невеликого розміру для самостійної гри і організовує мовленнєве спілкування з дітьми, ніби продовжуючи заняття. При цьому розмовляє з кожною дитиною по черзі про ляльку, з якою вона грається.

Лялька Катя співає і танцює

Перед початком заняття вихователь ставить у ляльковий куточок ляльку Катю, потім садовить дітей так, щоб їм добре було її видно, і

звертається до дітей: “Хто ж до нас зараз прийде? До нас прийде Катя. Подивіться, діти, хто в куточку стоїть. Це – Катя. Покличемо її всі разом: “Катю! Катю!” Потім звертається до кожної дитини окремо й спонукає її вимовити слово “Катя”. Після цього бере на руки ляльку й запитує: “Катю, ти чула, як тебе діти кликали? Вони гукали: “Катю! Катю!” А тепер привітайся з усіма дітками. Лялька подає кожній дитині руку, “вітається”, вихователь спонукає дітей відповідати на привітання ляльки словом або дією.

“Катю, а ти співати вмієш? Заспівай нам пісеньку”. Вихователь ставить ляльку прямо і починає співати: “Ля-ля, ля-ля, ля-ля, ля-ля”, злегка погойдує ляльку вправо і вліво в такт мелодії. Мелодію треба наспівувати в повільному темпі, протяжно й неголосно. Звукосполучення “ля-ля” повторюється кілька разів. Вихователь запрошує кожну дитину співати. Після цього хвалить спів усіх дітей: “Молодці, діти, гарно співали. Катя теж гарно співала. Катю, а танцювати ти вмієш? Подивіться, Наталко, Андрійко, як танцює Катя. Трам-там-там! Трам-там-там!” Вихователь бере ляльку за ручки, лялька в такт швидкої, бадьорої, ритмічної мелодії тупоче ніжками по столу, водночас енергійно робить рухи руками: піднімає їх догори, робить колові рухи. Вихователь закликає дітей співати всім разом, хвалить їх: “Молодці, діти, гарно співали. Катя гарно танцювала. Втомилася Катя. Спасибі, Катю, ти гарно співала й танцювала. Приходь до нас ще. До побачення, Катю! Наталочко, Оленко, Сергійко, помахайте Каті ручками й скажіть: “До побачення, Катю!”

У кінці заняття вихователь дає дітям ляльки, щоб вони могли самотійно погратися ними, спонукає дітей діяти з лялькою, вимовляючи різні звукосполучення.

Якщо ж діти втомилися (не дивляться на вихователя, виявляють нетерпіння, а деякі з них встають з місць і біжать до іграшок), вихователь переключає їх на інший вид діяльності.

На повторних заняттях можна дещо змінити й ускладнити. Наприклад, при першому повторенні, після того, як лялька поспіває і потанцює, її можна посадити на стілець, бо вона стомилася і хоче відпочити. Лялька, сидючи на стільці, “дивиться” й слухає, як співають і танцюють діти, “хвалить їх і плеще в долоні”. На наступному повторному занятті діти разом з лялькою співають, а коли вона танцює, то співають і плещуть у долоні. Відразу після заняття (вже у відсутності ляльки) можна

поговорити з дітьми про те, що в них була лялька Катя, вона співала й танцювала. Потім попросити вихованців, щоб вони показали, хто з них уміє співати й танцювати.

Як ходить і співає півник, як бігає і гавкає собачка

Перед початком заняття вихователь кладе собі в кишені іграшко-вих півника і собачку (невеликих розмірів). Підготувавши дітей до заняття, вона дістає з кишені півника, ставить його на стіл і звертається по черзі до всіх дітей із запитаннями: “Хто це? Це півник? Який гарний півник! Оленко, як співає півник? “Ку-ку-рі-ку!” – співає півник (повторює 2-3 рази співуче, високим голосом). А як ходить півник? Сергійку, подивись, як іде півник (повільно, при кожному кроці нахиляє голову півника вперед). Ось як іде півник. Півник іде і співає: “Ку-ку-рі-ку!” (повторює 2-3 рази)”.

Рухи півника, що супроводжуються його співом, доцільно виконувати стільки разів, скільки дітей сидить за столом. Кожного разу рух півника починається в напрямку до кого-небудь з дітей. Коли півник підходить до дитини, вона здебільшого доторкується до нього і при цьому виявляє подив, радість, вигукує, вимовляє звуки. Вихователь у цей час звертається до дитини із запитаннями: “Сергійку, як півник співає?” і сама відповідає на нього. Потім спонукає дитину наслідувати. Після того, як півник обійде всіх дітей, вона непомітно ховає його й запитує в деяких дітей: “Оленко, де ж півник? Андрійку, де ж півник? Нема півника”.

Через якийсь час вихователь дістає собачку, ставить його біля себе й звертається до дітей із запитаннями: “Андрійку, хто це? Оленко, як собачка гавкає?” “Гав-гав” – гавкає собачка” (промовляє більш низьким голосом, уривчасто 3-4 рази). Потім показує, як собачка бігає (собачка в напрямку від вихователя до кожної дитини біжить швидко, поривчасто, гавкаючи при цьому). Коли собачка обійде всіх дітей, він так само, як і півник, зникає. Вихователь запитує в кожної дитини: “Де собачка?” і сама відповідає: “Нема собачки, побіг собачка”.

Після того, як діти виявляють подив і при цьому вимовляють які-небудь звуки, в кращому разі слово “нема”, вихователь ставить на стіл одночасно півника й собачку і говорить: “Ось півник. Прийшов півник. Ось собачка. Прийшов собачка.” Потім звертається до кожної дитини окремо й просить повторити, як співає півник, як гавкає собачка.

Якщо діти зберігають інтерес до заняття, то можна повторити його повністю або частково. Наприкінці заняття треба роздати дітям іграшки для самостійної гри й спонукати вимовляти звуконаслідувальні слова.

Заняття з дітьми віком від 1 року 3 місяців до 1 року 6 місяців

У цій віковій підгрупі поступово ускладнюються заняття.

Продовжуються заняття на розуміння мовлення дорослих із використанням прийому словесних доручень та стимулювання з допомогою словесних інструкцій різноманітних дій із предметами.

Щодо розвитку активного мовлення, то продовжуються заняття на звуконаслідування та наслідування слів. Завдання вихователя на цьому етапі вчити дітей поступово замінювати звуконаслідувальні слова полегшуючими (няв-няв, кис-кис – киця), вчити відповідати на запитання словами.

Ускладнюються заняття з лялькою, оскільки це одна з найулюбленіших іграшок дітей цього віку. Вона є стимулом до спілкування для дитини. Наводимо приклади занять з лялькою.

Лялька Катя ходить

Вихователь приносить ляльку. Лялька вітається з усіма дітьми: “Добрий день, Сергійку, добрий день, Наталочко”. Вихователь спонукає кожну дитину сказати: “Добрий день, Катю”, а потім повертається до ляльки: “Катю, покажи, як ти ходиш? Іди, Катю, іди. Іде Катя, іде, туп-туп ніжками, іде... бух – упала. Впала Катя, бух! “Ай-ай”, - плаче Катя. Боляче Каті, вона плаче: “Ай-ай”. Не плач, Катю, не плач! (Гладить її по голові). Катю, ти добре йди, не падай. Наталочка не падає, коли ходить, Сергійко не падає. (Все це можна повторити на одному занятті 4-5, а то й більше разів, доти, поки в дітей зберігається інтерес до заняття). Полегшені слова вихователь вимовляє з різною інтонацією, то високим, то низьким голосом.

У кінці заняття рекомендується роздавати дітям ляльки для гри й спонукати їх повторювати полегшені слова, а також повні слова “іде”, “впала”. При наступних повтореннях заняття ускладнюється не відразу, а приблизно через 2-4 повторення. Спочатку вихователь у ході заняття може надавати дітям можливість заспокоїти ляльку (просить дітей погладити її по голівці й говорить: “не плач”) або в кінці заняття покласти її спати, бо “лялька втомилась і більше ходити не може”, і

сплячу відносить її в ляльковий куточок, де вкладає в ліжко. Можна придумати й інші варіанти ускладнення цього заняття.

Лялька Катя показує дітям своє вбрання

Вихователь садить дітей на стільчики й говорить: “Зараз до нас прийде лялька Катя, і ми подивимось, які в неї плаття, шапочка, бант, черевички. Всі разом покличемо Катю: “Катю, йди до нас!” Поклич, Сергійку, Катю. Скажи: “Іди, іди до нас, Катю”. Няня приносить гарно вбрану ляльку з другої кімнати й підводить її до вихователя. Та бере ляльку й говорить: “Дивися, Катю, всі діти сидять на стільчиках. Сядь і ти, Катю, сядь. (Садить ляльку собі на коліна). Дивіться: ось у Каті платтячко, а ось шапочка, а це бант, черевички”. Потім підкликає до себе кожну дитину і просить показати, де в Каті черевички, плаття, шапочка. Після цього вихователь знову називає весь одяг ляльки й просить дітей показати свій одяг. Потім пропонує ляльці встати, підійти по черзі до дітей і подивитись, які в них плаття, сорочки, черевички, спонукає дітей повторювати слова “іди”, “Катя”.

Після заняття дітям дається кілька ляльок різних розмірів, одягнутах так само, як і лялька Катя, але плаття й банти різні за кольором. Вихователь спонукає дітей до того, щоб вони показали ляльчин одяг і свій, повторювали б за нею назви частин одягу.

При наступних повтореннях заняття лялька розглядає спочатку одяг дітей. Кожна дитина показує їй своє плаття, сорочку, черевички, бант, панчохи. При цьому виявляється, що в усіх дітей (або принаймні в більшості) є фартушки, а в ляльки Каті його немає. Тоді вихователь просить когось з дітей принести фартушок для Каті, а іншій дитині пропонує надіти його на Катю.

Такі заняття можна проводити з різними ляльками (можна показати і обов’язково назвати при цьому, який одяг на хлопчикові Вові й ляльці Ніні). На таких заняттях діти вчитимуться розуміти нові слова (наприклад, лялька Ніна вдягнута не так, як Катя, Ніна збирається гуляти на вулицю, тому вона вдягла пальто, боти, шарф, рукавички тощо).

Катання ляльок на машинах

Перед початком заняття вихователь ставить на стіл дві машини, пофарбовані в різні кольори (наприклад, у червоний і синій), і накриває їх простиралом, приносить двох ляльок, одягнутах у плаття червоного й синього кольорів: у ляльки в червоному платті на голові червоний

бант, а в ляльки в синьому платті – синій, сідає на стілець, садить ляльок собі на коліна й запрошує до себе дітей.

Діти оточують вихователя, вона дає їм потримати ляльок, роздивитись їх плаття, бантики. Вихователь називає частини одягу, ставить дітям запитання й спонукає їх показувати одяг на ляльці і на самих собі, повторювати слідом за нею окремі слова й відповідати на запитання. Після цього разом з дітьми йде до столу, на якому стоять машини, показує на червону машину, потім на синю й говорить: “Подивіться, це червона машина, а це машина синя. Ось у цієї ляльки плаття теж червоне, а в цієї ляльки синє плаття. Посадимо в червону машину ляльку в синьому платті. Сашко, покатай у червоній машині ляльку в червоному платті, а ти, Наталочко, покатай у синій машині ляльку в синьому платті”.

Після того, як усі діти покатають ляльок, по кілька разів обмінюючись машинами й ляльками, вихователь приносить ще кілька машин і ляльок (по кількості дітей) і роздає їх для самостійної гри. Окремим дітям можна запропонувати покатати машину не на столі, а на підлозі.

З дітьми віком від 1 року 3 місяців проводять здебільшого заняття показ предметів із називанням. Основним прийомом таких занять є раптовий показ і ховання предмета. Вихователь показує іграшку і говорить: “До нас на гостини прийшов собачка: гав-гав-гав, собачка. Подивіться на собачку, який він гарний”. Гладить рукою собачку і раптово ховає її.

– Де ж собачка? Де гав-гав? Немає собачки (розводить руками, немає гав-гав. Де собачка? (шукає її, викликає пошук собачки у дітей). Раптово показує собачку, дає можливість дітям виявити свою радість, звуконаслідування: “гав-гав”, “собачка”. “Ось собачка. Ось гав-гав. Скажи, Олю, гав-гав. Скажи, Тарасику, собачка”. Дорослий пропонує залежно від індивідуального мовленнєвого розвитку повторити дітям або повністю слово і звуконаслідування, або тільки звуконаслідування. Показ і ховання повторити 2-3 рази.

Поступово можна збільшувати кількість іграшок і предметів, що показують дітям, до 2-3 (а в кінці року до 10) на одному занятті. Доцільно з цією метою проводити дидактичну гру “Чарівна торбинка”. В яскраву красиво оформлену торбинку добирають знайомі дітям іграшки (але не ті, якими діти грають щодня). На перших заняттях бажано, щоб ці іграшки відрізнялися за зовнішньою схожістю. Наприклад: лялька, м’ячик, кішка або собака, машина, півник. Вихователь використовує

сюрпризний момент із торбинкою, зацікавлює дітей, що ж там лежить у торбинці. Потім дістає по одній іграшці з торбинки, показує, називає її словом і звуконаслідуванням (або полегшуючим словом: лялька – ляля, кішка – киця): “Це машина – бі-бі-бі, а це півник – ку-ка-рі-ку. Ось собачка, гав-гав-гав”. Виставляє їх по черзі на столі. Надалі пропонує дітям показати потрібну іграшку, назвати її: “Вовчику, де півник? Покажи пальчиком півника. Візьми в руки півника. Скажи: півник ку-ка-рі-ку! Молодець, Вовчик. А тепер сховай півника в торбинку. Немає півника”. Потім викликає іншу дитину: “Ірочко, йди до мене. Покажи пальчиком машину бі-бі-бі. Візьми машину в руки. Скажи: машина бі-бі-бі. Дай мені машину. Молодець, Ірочко. Юрко, що в мене в руках? Скажи: машина бі-бі-бі. На машину. Що в тебе в руках? Сховай машину в торбинку. Немає машини, в торбинці машина”.

Ускладненим варіантом таких занять є “виставки іграшок” або “Принеси і назови”. Наприклад, заняття “Виставка іграшок”. У різних місцях кімнати на маленьких полицках виставляються знайомі дітям іграшки (або в одному місці кілька іграшок). Діти подорожують з вихователем по кімнаті і підходять до іграшки, вихователь називає її: “Це машина бі-бі-бі”. Таким чином вони обходять усю виставку. Надалі вихователь пропонує дітям показати і назвати потрібну іграшку.

На занятті “Принеси і назови” іграшки також розставлені на полицках, столах, але таким чином, щоб дитина змогла їх дістати. Вихователь передусім звертається до дітей із запитанням: “Де кішка ньяв-няв? Давайте пошукаємо кішечку. Принеси її мені. Що ти принесла? Скажи, киця ньяв-няв”.

Аналогічно проводиться заняття “Я сховаю, а ти пошукай”. При цьому іграшки ховаються на очах у дітей таким чином, щоб вони їх бачили.

З 1 року 3 місяців до 1 року 6 місяців вводяться заняття “показ предметів у дії”. Це такі, як: “Лялька Катруся ходить”, “Ведмедик прийшов у хатинку, а пташки прилетіли”, “Лялька Катруся показує дітям своє вбрання”, “Як ходить і співає півник”, “Як бігає і гавкає собачка” і т. ін.

Починають заняття з більш легких, показують, як їде машина: “Машина їде бі-бі-бі. Зупинилась машина. Стій, машина. Знову поїхала машина бі-бі-бі”. “Ось зайчик. Зайчик сидить. Сидить зайнька, зайчик стрибає: плиг-скок, плиг-скок і упав зайчик, лежить зайчик. Знову піднявся. Стрибає зайчик, плиг-скок, плиг-скок”.

Можна використати і декорацію. На столі – гірка, ліжко. Вихователь показує ведмедика, говорить: “Ось ведмедик вийшов погуляти. Повільно йде ведмедик на гірку: топ-топ-топ. Ох, стомився ведмедик. Сів ведмедик. Сидить відпочиває. Знову піднявся ведмедик. Йде з гірки. Швидко йде ведмедик з гірки: топ-топ-топ-топ. Стомився ведмедик: топ... топ... топ... “Ой, спати хочу”, - говорить ведмедик. Ліг ведмедик спати. Спить ведмедик: баю-бай”. У ході показу вихователь стимулює дітей до активних висловлювань.

У цей період можна ускладнювати заняття “Виставка іграшок”. На полицях виставляють іграшки, що зображують якісь дії (сидять, лежать, танцюють, п’ють і т. ін.) або прокочують одна одній м’ячик (сидять одна супроти іншої), зайчик і лялька катаються на машинах. Або ж на кількох полицях виставляють: ведмедика – на одній полиці він грає в м’яча, на другій – п’є з кружки, на третій – будує башту з кубиків.

Улюбленими заняттями дітей цього вікового періоду є ігри з лялькою: “Лялька Яся співає і танцює”, “Покладемо ляльку спати”, “Купання ляльок”, “Одягнемо ляльку після сну”, “Одягнемо ляльку на прогулянку”, “Погодуємо ляльку”.

Як і в попередній групі, вихователь знайомить дітей з новою дидактичною лялькою, з іншим ім’ям. Наприклад, “Лялька Яринка в гостях у дітей”.

Словник: лялька, очі, ніс, рот, руки, ноги, Яринка.

Діти сидять на стільчиках, дорослий приносить ляльку, іграшковий стілець для ляльки. Промовляє: “Діти, до нас сьогодні на гостини прийшла лялька Яринка. Подивись, Яринко, на дітей. Це – Вовчик, а це – Олеся. Добрий день, Вовчику”. Таким чином лялька по черзі знайомиться з кожною дитиною окремо. Вихователь звертає увагу ляльки, що всі діти сидять на стільчиках, запитує: “Де Яринчин стільчик?”. Пропонує дітям посадити Яринку, сказати: “Сідай, Яринко. Яринка сіла. Яринка сидить”. Діти розглядають ляльку, показують рот, ніс, очі, руки, ноги, називають їх словами. Після такого знайомства проводять різноманітні ігри з лялькою.

Опишемо для прикладу гру “Купання ляльки”.

Мета: виховувати у дітей бажання піклуватися про ляльку, виконувати низку дій, пов’язаних з доглядом за нею – роздягнути ляльку, скласти одяг, викупати, переодягнути в чисту білизну; розвивати здібність спілкуватися.

Словник: водичка, куп-куп, купається, одягається, мило, мити, ванна.

Матеріал: лялька, ванночка, стілець, одяг ляльки.

Хід заняття. Вихователь бере в руки ляльку Катю і говорить дітям: “Ми зараз будемо купати Катю. Ось ванночка. Купати будемо у ванночці. Сідай, Катю, на стілець”. Запитує у дітей: “Що ми будемо зараз робити? Роздягнемо ляльку”. Вихователь роздягає ляльку. Діти допомагають, називають одяг словами. Одяг вішають на стільчик. Вихователь: “Ось ванночка. Купати будемо у ванночці. Де будемо купати ляльку? Наллємо теплої водички. Іди, Олю, спробуй, чи тепла водичка” (викликає дітей, діти визначають, чи тепла вода, називають словами). Садить ляльку у ванночку, купає. Купання супроводжується словами: “Тепла водичка. Водичко, водичко, умий Каті личко. Щоб щічки горіли, щоб очки блищали”. Викликає дітей допомогти вихователю купати ляльку. Діти поливають водичкою ляльку, промовляють слова “куп-куп”, “хлюп-хлюп”. Вихователь: “Викупали ляльку. Подивіться, яка чиста лялька”. Пропонує дітям взяти простирадло і витерти ляльку, при цьому сказати: “Чиста Катя”. Діти витирають ляльку і кладують її спати.

Гра “Одягання ляльки після сну”.

Вихователь: “Сьогодні до нас на гостини обіцяв прийти Тарасик, але чогось немає. Немає Тарасика. Давайте всі разом покличемо Тарасика: Тарасику, Тарасику, Тарасику, йди до нас!” Тарасик не відповідає. Вихователь приносить ліжко, а в ньому спить Тарасик. Приносить стілець, на якому лежить одяг хлопчика. “Вставай, Тарасику, вставай, ми тебе одягнемо. Ну, вставай, Тарасику. Сідай, Тарасику. Наталочко, що це? Це сорочка. Одягнемо сорочку Тарасику. Сашко, що це? Це штанці. Надягнемо на Тарасика штанці. Сергійку, що це? Це черевики. Взуємо черевики Тарасику”. Після того, як одягли Тарасика, вихователь приносить різні ляльки та їх одяг, роздає дітям і пропонує одягнути ляльок, стимулює дітей промовляти слова, що позначають назву одягу, допомагає виконувати дії з різними видами одягу.

Заняття з дітьми віком від 1 року 6 місяців до 2 років

Як уже зазначалось, словник дітей цього вікового періоду збільшується швидкими темпами, значно активізується самостійне мовлення дітей. Це дозволяє ускладнювати заняття з розвитку мовлення. Відтепер вихователь не тільки вимагає від дитини повторити слово, а й

речення, відповідати на запитання фразами, реченнями, стимулювати з допомогою запитань на кінець року описове мовлення, вчити дітей вживати слова, фрази і речення із власної ініціативи. До кожного заняття вихователь обов'язково визначає словник в обсязі не більше 7 слів. Наприклад, на заняттях з лялькою доцільно стимулювати у дітей вимову таких слів. На першому занятті: *черевички, шапочка, бант, плаття, скидай, лягай, спати*; на другому: *сорочка, штани, черевички, вставай, сядь, одягни*; на третьому: *стіл, стілець, тарілка, сядь (сідай), серветка, їжа, дякую*; на четвертому: *суп, каша, хліб* та інші слова; на п'ятому: *чашика, кисіль, пий* і багато інших слів.

На заняттях з іграшками можна виділити такі слова. На першому занятті: *собака, кішка, очі, вуха, хвіст, великий, маленький*; на другому занятті: *півник, курочка, курча, іди, іде, прийшов, приніс*; на третьому занятті: *собака, кішка, козеня, дім, іде, прийшов, мисочка*; на четвертому занятті: *собака, кішка, козеня, м'яч, коліска, покатай, ні*.

З дітьми цього віку проводять заняття з іграшками, з ляльками, показ інсценівок, спостереження, цільові прогулянки, дидактичні ігри, читання забавлянок, віршів, оповідань, заняття з предметними і сюжетними картинками.

Подаємо приклади занять з іграшками.

Будуємо хатинки для півника, курочки й курчатка

Вихователь будує на столі хатинку з великих кубиків, розміщує в ній півника, курочку й курчатко. Пропонує дітям подивитися, хто там живе. Розбирає хатинку, кубики складає біля себе на краю стола. Звертається до кожної дитини окремо, запитує: “Хто це? Як співає півник? Як кудкудає курочка? Як пищить курча?” Заохочує дітей вимовляти слова: півник, курочка, курчатко. Потім звертає увагу на те, що хатинки немає, її треба побудувати. Це повинен зробити півник. “Півник пішов, узяв кубик, несе його, приніс, поставив, знову пішов за кубиком. Приніс 2 кубики й утомився. Пішла курочка, взяла кубик, принесла, поставила. Курчатко не пішло, воно маленьке. Наталка попросила Сергія. Сергійко приніс останній кубик. Ось і побудували хатинку”. Хатинка із кубиків повинна бути збудована без даху, так, щоб діти бачили, які іграшки розміщені всередині.

У кінці заняття вихователька роздає дітям іграшки для самостійної гри, приносить кубики й пропонує побудувати хатинку для півника, курочки і курчати. Під час гри спонукає дітей вимовляти різні слова.

Будуємо хатинки для кішки, собачки і козеняти

На стільці вихователь розставляє іграшки: кішку, собачку й козеня, на стіл кладе 4-5 великих кубиків. Звертається до кожної дитини, зокрема, просить підійти до стільця, взяти яку-небудь одну іграшку, віднести її і поставити на стіл: “Сергійку, піди віднеси її і постав на стіл”. Коли всі іграшки будуть поставлені, дітям пропонується самим збудувати хатинку для цих іграшок. При цьому вихователь заохочує їх говорити: “Іди, іди, кішечко, іди, іди в хатку. Прийшла кішечка в хатку. Всі звірята прийшли в хатку й захотіли їсти”. Вихователь приносить мисочку, дає її комусь з дітей, просить вивести з дому собачку і погодувати його. Друга дитина годує кішку, третя – козеня. Наприкінці заняття дітям даються іграшки для самостійної гри. Вихователь керує будівництвом хатинки, запитує в дітей, для кого вони будують її, хто в ній житиме, спонукає вимовляти слова: кішка, собачка, козеня, іди, прийшов, дім.

Кішка, собака і козеня граються

Вихователь приносить новий будиночок, зроблений із картону, ставить на стіл і запрошує дітей розглянути його. Потім просить кожного з них відчинити двері, взяти якусь іграшку (кішку, собачку або козеня) і вивести її з дому. Коли всі звірі вийдуть, вона пропонує двом-трьом дітям подивитися всередину й сказати, чи є там хто-небудь. Після того, як діти переконалися, що в будиночку нікого немає, вона пропонує дати кішці, собачці й козеняті іграшки, які лежать у ляльковому куточку: “Сергійку, піди візьми м’яч і принеси його сюди”. Сергійко приносить м’яч і на прохання вихователя, віддає його кішечці. Друга дитина приносить коляску і віддає козеняті. Вихователь садить дітей на стільчики й просить подивитись, як кішечка і собачка гратимуться м’ячиком (котитимуть одне одному м’яч). Потім козеня возить у колясці по черзі спочатку кішечку, потім собачку.

Погравшись, кішечка віддає дітям м’яч, козеня – коляску, а самі йдуть у будиночок. Вихователь прибирає його. Дітям пропонує піти в куточок, взяти в ньому іграшки і самим погратися з іграшками. У ході гри спонукає дітей вимовляти слова: *собака, кішка, козеня, м’яч, колиска, покатай* та ін.

У цій підгрупі проводять також ігри з лялькою. Наприклад:

Укладання ляльки Ніни спати

Вихователька запрошує дітей до столу, ставить на стіл ліжко з матрацом, подушкою, ковдрою і маленький стільчик для ляльки й запи-

тує: “Хто буде спати в ліжку? Ніна буде спати. Де ж Ніна?” Приносить із другої кімнати ляльку Ніну й звертається до неї: “Ніно, ти де була? Гуляла?” – “Гуляла”, – “Ти довго гуляла, Ніно?” – “Довго і втомилася”, – “Ти спати хочеш?” – “Так, хочу спати” – “Діти, Ніна хоче спати. Треба скинути черевички, шапочку, бант, плаття й скласти все на стільчику (стілець ставить поряд з ліжком). Вихователь звертається до всіх дітей по черзі: “Оленко, це що? Це черевички. Скинемо черевички. Наталочко, це що? Це шапочка. Треба зняти її. Що ще потрібно зняти, Сергійку? Треба зняти бант. Оленко, що це? Це плаття. Знімемо плаття”. Лялька лягає в ліжку, засинає. Після заняття вихователька роздає дітям ляльок, будує з кубиків ліжка, пропонує дітям покласти ляльок спати, спонукає малят називати частини одягу ляльок. На повторному занятті лялька повинна стояти, сидіти, їй лагідно говорять про те, що зараз її роздягнуть і вона піде в ліжку спати.

При наступних повтореннях заняття треба створити ситуацію, в якій діти вчитимуться вимовляти ті самі слова. У зв’язку із зміною ситуації треба давати для засвоєння й нові слова.

Годування ляльки

Вихователь садовить дітей на стільчики. Приносить загорнуті в серветку іграшки (стіл, стілець, тарілку, ложку) й кладе їх на стіл. Виймає кожний предмет по черзі й запитує в дітей: “Що це?”, намагаючись дістати словесну відповідь. Кожну відповідь вона намагається підкріпити, кажучи при цьому: “Сергійку, що це? Це стіл. Лялька Надя їстиме за столом. Оленка, що це? Це тарілка. Наталочка, що це? Це ложка. Сергійку, скажи: “Надю, сідай їсти. Сідай за стіл. А де ж у тебе серветка? Ось серветка Наді”. Оленко, скажи: “Надю, їж суп ложкою з тарілки”. Надя з’їдає суп, дякує і йде гуляти. На наступних заняттях (другому й третьому) наголошується на окремих словах, щоб дитина могла краще засвоїти їх. Після кожного заняття малюкам для самостійної гри даються ті предмети, які стають основними в тому чи іншому занятті. Саме на ці предмети й конкретні слова, що означають їх назви, звертається увага дитини.

Друге заняття можна провести з участю ляльки-хлопчика Вови. На третьому занятті можна посадити за стіл двох ляльок – Надю і Вову, дати кожному чашку, в чашки налити киселю й попросити їх випити. На повторному занятті лялькам Наді і Вові можна давати різні вказівки

й поради (наприклад, “Надю, тримай як слід ложку, не розливай суп. Вова, треба всю кашу з’їсти. Не відвертайся, їж кашу, вона смачна. Розумниця Надя, всю кашу з’їла. Надю, скажи: дякую. Вово, міцно тримай чашку, а то упустиш чашку, розіб’єш і весь кисіль розіллеш. Молодець, Вово, весь кисіль випив”.

Показ інсценівок. В інсценівках діючими особами виступають сюжетні іграшки (ляльки, зайчики, ведмедики і т. ін.). Дорослий влаштовує своєрідну декорацію з іграшок на столі (кімнату для ляльок, будиночок, гірку і т. ін.), розповідає і показує дітям сценку, близьку за змістом життю дітей цього віку. У методичній літературі описано сценарії таких інсценівок. Це, наприклад, такі, як: “Хто в будиночку живе?”, “Одягання на прогулянку”, “Нагалка в гостях у дітей”, “Кішка Мурка”, “Повний двір”, “Карусель”, “Катання на гірці” і т. ін.

Наприклад, інсценівка **“Хто в будиночку живе?”**

Вихователь з допомогою дітей будує будинок з великих дерев’яних цеглин (діти приносять цеглини, ставлять їх або дають вихователю). Будинок накривають фанерою. Навколо будинку вихователь розставляє дрібні іграшки: качку, кізочку, собачку, кішку, півника.

Вихователь: “Чий же це будиночок? Хто в ньому живе? Кря-кря-кря (бере качку і пересуває її до будиночка). Хто ж це? Це качечка, кря-кря-кря. Качечка йде додому. Скажи, Олю, додому, додому, кря-кря-кря. Пішла качечка додому (заводить качечку в будиночок). Немає качечки. Пішла в будиночок”. Бере в руки півника: “Ку-ка-рі-ку! Хто ж це так кричить, Зіно? Це півник. Як співає півник, Валю? Йде півник додому, ку-ка-рі-ку! Куди йде півник, Юлю? Скажи, додому, додому. Пішов півник додому. Подивилась кізочка і їй захотілось додому. Ме-ме-ме, біжить кізочка в будиночок. Хто біжить у будиночок, Зіно? Як кричить кізочка, Тарасику? Куди пішла кізочка, Юро? В будиночок пішла кізочка, додому пішла кізочка. Немає кізочки. За кізочкою і собачка побіг: гав-гав-гав. Хто це, Юро, біжить додому? Як, Олю гавкає собачка? Пішов собачка додому. Немає собачки. Одна кішечка залишилась. Давайте покличемо кішечку: іди, іди, кицю, додому. Пішла киця додому. Усі пішли додому, нікого не залишилось. Подивимось, хто ж у будиночку живе?” Вихователь знімає дах з будиночка і пропонує дітям дістати іграшки з будинку, назвати їх, звуконаслідувати. “Иди, Ірочко, знайди в будиночку кізочку. Візьми її. Кого ти взяла? Як кричить кі-

зочка? Де живе кізочка? Постав кізочку на стіл”. Так діти дістають всі іграшки і ставлять на стіл.

Під час організації і показів інсценівок необхідно наперед продумати, які іграшки потрібно взяти, як їх розмістити, які слова і фрази доступні дітям для наслідування. Слід пам’ятати, що ні в якому разі в цьому віці не повинні обмежуватись тільки розважальною метою, основне їх призначення – активізація мовлення.

Організовані спостереження. На другому році життя, коли діти вже вільно пересуваються і рухаються, їх можна організовано, методом спостережень знайомити з довкіллям. Досить рано дітей зацікавлює праця дорослих, світ природи, тварини, птахи, транспорт.

Спостереження повинні проходити у природних умовах, у невимушеній обстановці, з невеличкими групами дітей. Тому на другому році життя проводять спостереження у груповій кімнаті: за працею помічника вихователя, за рибками в акваріумі, за живими об’єктами (кошеня, пташка, цуценя і т. ін.); спостереження з вікна: за транспортом, за перехожими на вулиці; за явищами погоди (дощ, сніг, листопад); спостереження на ділянці дошкільного закладу: за рослинами, тваринами, за транспортом, за працею дорослих, старших дітей, святково прикрашеною прапорами вулицею.

Під час спостережень потрібно організувати активні дії дітей (доторкнутися, помахати, полити квіти, погодувати тварин і т. ін.).

Зауважимо, що спостереження за одним і тим самим об’єктом у цьому віці проводять кілька разів (2-4 рази) з поступовим ускладненням. Наприклад, під час спостереження за пташкою дітям дають найелементарніші уявлення: пташка літає, дзьобає зернятка, п’є воду. Під час повторних спостережень знайомлять дітей із частинами тіла пташки: голова, клюв, крила, лапки. Наприклад:

Спостереження автомобіля (із вікна групової кімнати)

Мета: розвивати стійку увагу, дати загальне уявлення про автомобіль, учти розуміти слова: *машина, машина їде, зупиняється, у машини колеса, в машині сидить водій*. Словник: *машина, їде, стоїть*.

Хід заняття. Дітей підводять до вікна таким чином, щоб було видно машину. Вихователь: “Діти, подивіться, що ж там по вулиці їде? Машина їде. Швидко їде машина. Як машина гудить? Бі-бі-бі, їде машина. Зупинилась машина, сигналізує бі-бі-бі. Подивись, Оленко, які колеса

у машини. А хто ж сидить у машині? У машині сидить водій. Їде машина, бі-бі-бі. Поїхала машина. Немає машини”.

Спостереження за курчатами

Мета: розвивати здібність зосереджено розглядати предмети впродовж кількох хвилин; дати уявлення про живе курча (загальний вигляд, як стрибає, пищить, дзьобає); викликати наслідування звуків: піі-піі-піі (пищить), дзьоб-дзьоб-дзьоб (дзьобає), цип-цип-цип (4 заняття).

Хід заняття. На заняття об’єднують 3-4 дітей. Діти сидять на стільчиках. Вихователь вносить ящик з курчатами. Ставить на стіл. “Діти, сьогодні до нас хтось прийшов на гостини. Хто ж це?” запрошує дітей підійти до столу. “Подивіться, це маленькі жовтенькі курчатка. Хто це, Світлано? Курчатка пищать: піі-піі-піі. Як пищить курчата, Олю?” Пропонує всім дітям звуконаслідувати писк курчаток: піі-піі-піі. “Покличемо курчаток: цип-цип-цип”. Діти кличуть. “І Русланчик кличе курчаток: цип-цип-цип! Ой, курчатка їсти хочуть. Зараз ми їх погодуємо (насипає їжу). Подивіться, як курчата дзьобають: дзьоб-дзьоб-дзьоб. Як дзьобають курчата?” Діти спостерігають, звуконаслідують. “Наїлись курчата, піі-піі-піі. Вони стомились і хочуть додому”. Виносить ящик з курчатами.

У літній період на ділянці дошкільного закладу можна провести спостереження за голубами, горобцями, курками, собакою та іншими тваринами.

Ігри на звуконаслідування. У роботі з дітьми другого року життя широко використовуються ігри на звуконаслідування: “Гуси-гуси”, “Хто як кричить?”, “Автомобілі”, “Потяг”, “Півники і курчатка” та інші. Цінність таких ігор полягає в тому, що в них дії супроводжуються словами, і діти охоче вимовляють потрібні слова і звуконаслідування. Опишемо кілька ігор.

Гра “Гуси-гуси” (перша половина року)

Мета: викликати звуконаслідування га-га-га, гуси, так, так, так.

Хід гри. Вихователь бере двох іграшкових гусей, показує їх дітям, запитує: “Хто це? Як кричать гуси?” Потім раптово ховає гусей: “Гуси-гуси, гуси-гуси”. Знову виставляє гусей на стіл, промовляє: “Гуси-гуси, га-га-га, їсти хочете: так-так-так”. Роздає гусей дітям. Діти просять їсти: га-га-га. Вихователь запитує: “Їсти хочете?” Діти відповідають: “Так-так-так!”

Після 1 року 6 місяців гра ускладнюється. Відтепер уже вихователь бере на себе роль “пташниці”, а діти – гуси. Вихователь стоїть на одному кінці ділянки, діти – на іншому.

Вихователь: Гуси-гуси!

Діти: Га-га-га!

Вихователь: Їсти хочете?

Діти: Так-так-так!

Вихователь: Ідіть до мене!

Діти біжать, махають ручками, повторюють: га-га-га.

У другій половині року звуконаслідувальні ігри здебільшого носять рухливий характер. Наприклад:

Гра “Курочка й курчатка”

Вихователь – курочка, діти – курчатка. Вихователь: “Ко-ко-ко, мої курчатка, ідіть гуляти та не ходіть далеко”. Курчата йдуть гуляти, пишать: пії-пії-пії. Вихователь: “Дзьобають зернятка, мої курчатка: дзьоб-дзьоб-дзьоб”. Діти звуконаслідують. Вихователь: “Ко-ко-ко, мої курчатка, біжіть додому”. Курчатка біжать додому.

Доступні дітям цього віку ігри з текстами. Наприклад:

“Ми ногами топ-топ”

Діти стоять у колі. Вихователь промовляє слова.

Ми топаємо ногами:

топ-топ-топ

(Діти топають ногами і промовляють слова: топ-топ-топ).

Ми плескаємо руками:

хлоп-хлоп-хлоп

(Діти плескають руками і промовляють слова).

Хитаємо головою.

(Діти хитають головою і промовляють: головою, головою).

Ми руки піднімаємо:

хлоп-хлоп-хлоп.

(Діти піднімають руки, плескають над головою і промовляють слова: хлоп-хлоп-хлоп).

Ми руки опускаємо:

хлоп-хлоп-хлоп.

(Діти виконують рухи і повторюють слова).

Ми руки піднімаємо

і бігаємо, бігаємо.

(Діти беруться за руки і біжать по колу).

Розповіді із звуконаслідуванням. Після 1 року і 6 місяців дітям доступний такий вид занять, як розповіді із звуконаслідуванням. Вихователь складає сюжетну, доступну для розуміння дітей розповідь, яку супроводжує показом іграшок, а діти наслідують. Наприклад:

“Розповідь про Марічку”

– Жила-була дівчинка маленька-маленька, ось яка! (Показує). Звали дівчинку Марічка. У Марічки були блакитні очі і косичка, ось яка! (Показує).

Рано вранці Марічка спить, поклала долоні під щічку (показує). Спить і собачка Сірко, спить і киця, спить і півник. Прокинувся півник, крилами замахав, ось так (показує) і заспівав. Як він співає, діти? (Діти звуконаслідують: ку-ка-рі-ку). Прокинувся собачка Сірко і загавкав. Як гавкає собачка, діти? (Діти звуконаслідують: гав-гав-гав). А ось і киця Мариця очі розплющила, замурликала. Як киця мурликає, діти? (Діти звуконаслідують: мур, мур, мур). Останньою прокинулась Марічка, злізла з ліжка і побігла вмиватися. Ллється водичка. Як ллється водичка? (Діти: хлюп, хлюп, хлюп). Вмилася Марічка, одяглася і пішла гуляти, а за нею і Сірко побіг. Чує Марічка, деь далеко-далеко гудить потяг. Як гудить потяг? (Діти: ду-ду-ду). Все ближче і ближче під’їжджає потяг, уже чути, як колеса стукають, як вони, діти, стукають? (Діти: тук-тук-тук або чу-чу-чу).

Довго гуляла Марічка, стомилася, прийшла додому, поїла і спати лягла. Спить Марічка. Спить собачка Сірко. Спить киця Мариця. Спить півник. Всі сплять. Заспіваємо їм пісеньку: баю-бай, баю-бай.

Ігри в “розповідь”. Для таких занять є характерним те, що після розповіді вихователя дорослий дає іграшки, і діти з ними грають самостійно. Проводять такі заняття в кінці другого року життя. В іграх беруть участь 5-6 дітей. Сценарії таких ігор-розповідей складає сам вихователь або можна взяти з методичних посібників. Наприклад:

“Курочка й Катруся”

Вихователь розставляє на столі меблі, укладає Катрусю на ліжко, накриває її ковдрою, на стіл ставить глечик і чашку. Розповідає: “Спить Катруся, ковдрою накрилася. Спить. Коли прокинеться, буде пити молочко. Ось у глечику молочко. Наллємо їй у чашку молока – буль-буль-буль. Як молочко ллється? Вставай, Катруся, молочко пити. Скажіть

їй діти: піднімайся, піднімайся, Катрусю, вставай молочко пити. Піднімайся, досить спати. Спить Катруся так міцно і не прокидається. Подивіться, діти, курочка йде: ко-ко-ко – кричить. Як кричить курочка? Прийшла до Катрусі в кімнату, ходить по кімнаті, стрибнула на стілець. На стіл залізла, стала молоком пити з Катрусиної чашки. П'є, п'є, п'є молочко... Та й випустила чашку, ой-ой, ой, упала чашка на підлогу, все молоко вилилось.

Прокинулась Катруся, побачила курочку, зіскочила з ліжка. Ох ти, що ж ти наробила? Все молоко розлила. Киш... киш... киш... іди на двір гуляти, киш... киш... Виганяє Катруся курочку на двір. Що ж їй тепер робити? Потрібно витерти все. Взяла Катруся ганчірку і стала молоком витирати. Ні, не витерла. Давайте скажемо їй, діти: “На підлозі, на підлозі треба витерти”. Ось тепер уже чисто. Давайте ще Катрусі наллємо молока. Сергійку, наливай. Буль-буль-буль. Діти скажуть: “Пий, Катрусю, молоко, пий”. Випила. Запитайте у неї: “Ще налити?” Тепер Дмитрику їй наллє. Бачиш, як тобі Катруся дякує. Пий, Катрусю, пий молочко. Напилася? А тепер Катруся пішла курочку годувати, зерняток їй насипати. Покличте її: цип-цип-цип. Курочка почує і прибіжить. Голосніше покличте: цип-цип-цип. А ось і прибігла курочка, зернятка дзьобає: дзьоб-дзьоб-дзьоб. Ось як клює”.

Після розповіді вихователь розставляє на столі у дітей іграшки: лялька, чашка, глечик, курочка і стимулює їх до розповіді.

Читання дітям забавлянок, віршів, оповідань.

На другому році життя дітям пропонується читати забавлянки такі, як “Пальчик-пальчик”, “Наш хлопчик”, “Кицю-кицю”, “Я маленький хлопчик”, “Печу, печу хлібчик”, “Ой ну-ну-ну, котику”, “Ой на кота воркота”, “Ой ходить сон біля вікон” та ін. Віршики українських поетів: Н. Забіли “Ой чук-чуки”, “Ладки, ладоньки, ладусі”; Г. Демченко “Водичка”, “Калачі” та ін. Можна читати коротенькі, доступні дітям оповідання-розповіді.

Усі художні твори повинні бути написані доступною мовою, із простими словами, звуконаслідуванням, у яких передається якась дія, певний рух, щоб діти могли наслідувати.

Одна й та сама забавлянка чи віршик читається повторно на 2-4 заняттях. Наприклад, читання забавлянки **“Кицю-кицю”**.

Мета заняття: виховувати у дітей бажання та вміння повторювати, що римуються слова і звукосполучення тексту.

Словник: *киця, тікай, кис-кис, не сідай, упаде.*

Матеріал: кішка, лялька, доріжка.

Хід заняття. Діти сидять за столом. Вихователь показує кішку, гладить її і промовляє: кис-кис-кис. Потім показує на ляльку, називає: “Це Ясочка”. На столі робить доріжку. На доріжці сидить кішка. Вихователь веде кішку по доріжці і читає потішку:

Кицю, киценько,
Тікай!
На доріжку
Не сідай.
Наша Ясочка
Піде,
Через кицю
Упаде.

Читає другий раз. При повторному читанні викликає до себе дитину і називає її ім'я. Стимулює дітей промовляти окремі слова: “кицю”, “тікай”, “не сідай”.

На наступному занятті один раз повторює читання забавлянки з іграшками на столі, а потім влаштовує доріжку на підлозі, садить кішку і пропонує дитині пройтися доріжкою. Коли дитина доходить до кішки, промовляє останні слова: “тікай”, “не сідай”, “упаде”.

На наступних заняттях забавлянка сприймається дітьми на слух, при цьому кожного разу повторюють інше ім'я дитини.

Читання вірша М.Пригари “Туп-туп”

Мета заняття: вчити дітей слухати вірш, розуміти його зміст, відтворювати окремі слова та звуконаслідування.

Словник: *котик, диб-диб, туп-туп, стриб-стриб, м'ячик, коник.*

Матеріал: котик, коник, м'яч, лялька, стілець.

Хід заняття. На столі розставлені іграшки: котик, коник, м'яч, лялька Оксаночка. Вихователь показує дітям іграшки і називає: це котик – диб-диб, це лялька Оксаночка, а це коник – стриб-стриб, а це м'ячик-стрибунець. Ось скільки іграшок у нас! Послухайте, діти, я прочитаю про них віршик.

- Котик бігає ніжками –
Диб-диб-диб!
(Показує рухи котика).
Коник теж бришкає –
Стриб-стриб!
(Показує рухи коника).
Ну, а в Оксаночки, бачиш, ніжки
(Бере ляльку)
Щось не ходять анітрішки.
Ти ступни отак, як киця! –
А Оксаночка боїться.
(Посадила ляльку).
Ти тікай, тікай, коток,
Від Оксаночки в куток!
(Відводить котика в куток).
Покотився під стілець,
Швидкий м'ячик-стрибунець!
(Прокочує м'ячик під стільцем).
Тут Оксаночка зиркнула,
Ручки витягла й ступнула.
(Показує дії ляльки).
З м'ячиком, за котком,
Що вистрибує кругом, -
Туп!

Читає повторно (ще двічі), пропонує дітям відтворювати окремі слова, звуконаслідування. На наступних заняттях дітям роздають іграшки, вихователь читає вірш, діти показують рухи, повторюють слова, звуконаслідування, окремі фрази.

Діти цього віку легко запам'ятовують колискові пісні. Наприклад, читання колискової **“Котику сіренький”**.

Мета: вчити дітей слухати і розуміти текст колискової, повторювати фрази, звуконаслідування.

Словник: *котик, котику сіренький, не ходи, не буди, дитя, а-а-а-а.*

Матеріал: ліжко з лялькою, котик.

Хід заняття. На столі стоїть ліжко, в ліжку спить лялька. Сидить котик. Вихователь звертається до дітей: “Наша ляля стомилася, лягла

спати і заснула. Міцно спить ляля. А ось тут і котик, він дивиться на лялю, ходить по хаті, може розбудити лялю. Ми його зараз попросимо цього не робити”. Читає колискову.

Котику сіренький,
Котику біленький,
Котку волохатий,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти,
Дитя буде спати,
Котик воркотати.
Ой на kota воркота,
На дитину дрімота,
А-а-а-а, а-а-а-а.

Вихователь читає колискову, стимулює дітей повторювати окремі фрази, заспівати а-а-а-а.

На наступному занятті вихователь разом з дітьми укладають ляльку спати; вихователь читає текст, а діти додають окремі слова, фрази: “котику біленький”, “котику сіренький”, “не ходи”, “не буди”.

На третьому занятті читає один раз колискову, пропонує дітям покласти котика спати в інше ліжко і заспівати йому колискову:

А-а-а, а-а-а, коточок,
Спи мій синочок.
Спи сном-дрімотою, добром охотою,
А-а-а.

Тексти повторюються ще на двох заняттях.

Українські народні пісні можна виконувати з дітьми під музику, такі як “Іди, іди, дощику”, “Ой дощику, поливайнику”.

Вихователь промовляє слова, тихо звучить музика, діти на слова вихователя виконують рухи, закликають дощик.

Наприклад, “Іди, іди, дощику”.

Мета: вчити дітей виконувати рухи на слова пісні, повторювати фрази, речення.

Словник: *іди, дощик.*

Хід заняття. На столі – горщик. Вихователь звертається до дітей: “Ой так гаряче на дворі, давно не було дощику. Давайте попросимо до-

щик, щоб він пішов”. Діти стають у коло. Тихо грає музика. Вихователь промовляє слова:

Іди, іди, дощику,
(Діти піднімають руки вгору, просять дощику)
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику.
(Показує горщик, діти опускають руки,
роблять колові рухи, наче тримають горщик).
Іди, іди, дощику,
(Знову руки вгору).
Цебром, відром, дійницею
Над нашою пашницею.
Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику.

Через два-три заняття пропонується інший варіант української народної пісеньки: “Ой дощику, поливайнику”.

Ой дощику, поливайнику,
Поливай, поливай,
Поливай, поливай
Та нас не минай.

Діти поступово запам'ятовують тексти таких пісеньок.

Доступні дітям цього віку і розповідання українських народних казок із показом “Курочка ряба”, “Колобок”, читання коротеньких доступних оповідань.

Заняття з картинками. На другому році життя заняття з картинками поділяються на три вікові періоди:

- від одного року до одного року трьох-шести місяців;
- від одного року трьох-шести місяців до одного року шести-восьми місяців;
- від одного року шести-восьми місяців до двох років.

У першій віковій підгрупі на заняттях із картинками ставляться такі завдання:

- впізнавати на картинках знайомі предмети незалежно від зовнішнього вигляду;

- формувати слова-узагальнення;
- викликати звуконаслідування;
- викликати впізнавання зображення нових предметів.

Дітям цього віку необхідно поступово вводити зображення предметів на картинках, що вже знайомі дітям за попередніми заняттями, натомість в іншому зовнішньому оформленні. Наприклад: собачка – великий, маленький, білий, чорний, спить, біжить, лежить, гавкає і т. ін. Може бути змінений зовнішній вигляд картинки (колір, розмір, форма).

Вихователь показує вперше предмет на картинці в новому зображенні і робить паузу, очікує, щоб діти самі назвали предмет або його впізнали. Якщо ж діти мовчать, вихователь запитує: “Хто (що) це?” Якщо діти правильно називають зображення, вихователю необхідно підкріпити відповідь дитини, сказати: “Так, це собачка гав-гав-гав”. Якщо ж діти не змогли назвати, вихователь запитує: “Де собачка? Покажи”, а потім уже називає: “Це собачка. Скажи, собачка гав-гав-гав”.

Нові зображення показують на початку заняття. Спочатку дають можливість розглянути зображення, впізнати його, а потім запитують: “Хто це?”, “Що це?” Повторює відповідь, ховає картинку, потім знову показує. Поступово збільшують кількість зображень як за рахунок збільшення числа нових об’єктів, так і за рахунок показу знайомих, але поданих у зміненому вигляді.

Отже, методика занять здебільшого залишається такою самою. Натомість крім пропозиції “дай”, “покажи” вихователь стимулює нову реакцію: повторення слів відповідно до змісту картинки, що показують. Наприклад: “Скажи, киця няв-няв” або “Собачка гав-гав”, стимулює вихователь наслідування слів, фраз словами: “Скажи, киця спить”, “Собачка біжить”, або пропонує звуконаслідувати за зразком. Якщо дитина на пропозицію вихователя сказати щось мовчить, тоді дитині дають зразок: “гуска га-га-га”, “конячка но-но”, повтори. Якщо ж дитина сама називає або повторює слово, фразу за вихователем, її обов’язково потрібно схвалити (“Молодець, Олю, скажи ще раз”) і ще раз повторити назване слово чи фразу. Кожного разу, коли вихователь показує кар-

тинку, слід насамперед запитувати у дітей “Хто це?”, “Що це?” Якщо дитина не відповідає, тоді дорослий сам називає слово і пропонує дитині повторити.

Показ і називання картинок супроводжують різними діями з картинками. Введення дій у процес показу картинок паралельно з тим, що дитина бачить зображений предмет і чує, що говорить дорослий, викликає більш глибоке сприймання і сприяє кращому запам’ятовуванню слів. Крім того у процесі дій із картинками, дитина подовгу їх роздивляється, багато говорить, супроводжує свої дії словами, впізнає знайомі зображення.

У кінці заняття кожній дитині потрібно дати зображення на картинках чи на кубиках. При цьому по черзі звертатись до кожної дитини, пропонувати їй виконати різні дії: знайди, візьми, покажи, дай, сховай і т. ін. З цією метою добре давати дітям картинки із зображенням з обох боків (наприклад, з одного боку собачка, а з другого – м’яч).

Дії з картинками вводять після того, коли у дітей уже було викликано певне ставлення до картинки: діти зацікавлено дивляться, слухають, що говорить вихователь, самі промовляють звуки, слова, фрази, показують на слово вихователя (це відбувається орієнтовно з 1 року 2-4 місяців). На одному занятті дітям цього віку можна давати 6-8 картинок. Наприклад, знайомі картинки: м’ячик (бом-бом), лялька (ляля), собачка (гав-гав), автомобіль (бі-бі); нові зображення: дудочка (ду-ду), гуска (га-га), півник (ку-ка-рі-ку), годинник (тік-так).

З дітьми цього віку можна проводити заняття з парними картинками водночас із 3-4 дітьми. Наприклад, бесіда за парними картинками.

Мета: вчити дітей уважно роздивлятися картинки, впізнавати окремі деталі, засвоювати від дорослого нові назви предметів і самим називати предмети повними та скороченими назвами.

Матеріал до заняття: картинки – лялька, ведмедик, хлопчик з дудочкою, хлопчик на конячці, дівчинка з лопаткою, лялька лежить у ліжку.

Хід заняття. Дітям дають однакові картинки, наприклад, парні картинки із зображенням ляльки. На ляльці – сукня з кишенями, гудзиками, коміром, на ногах – шкарпетки, черевики, у волоссі – бант. Двоє дітей отримали однакові картинки. Вихователь, звертаючись до дітей, промовляє: “Красива лялька зображена на картинці, її звати Ніна. Петрику, покажи Ніну. В Оксани також лялька Ніна. Покажи, Оксано, де

у ляльки сукенка. Ось вона”. Таким чином вихователь пропонує дітям показати кишені, гудзики, комір, шкарпетки, черевики, бант, очі, волосся, руки, ноги, ніс і т. ін. Подекуди дорослий пропонує показати дітям свою сукню, черевики, бант, очі, руки і т. ін.

Аналогічно проводиться заняття з іншими картинками.

Знайомі картинки можна використовувати в іграх “Перебіжчики”, “Виставка картинок”. Наприклад, гра “Перебіжчики”. Вихователь виставляє знайомі картинки в різних місцях кімнати на рівні зросту дітей і пропонує пограти з нею в гру “Перебіжчики”. Діти за вказівкою дорослого перебігають від картинки до картинки. Біля кожної з них затримуються на деякий час. Вихователь пропонує: “Побіжимо до собачки. Де собачка, де гав-гав? Побігли до собачки. Ось собачка. Як гавкає собачка?” Надалі вихователь пропонує знайти іншу картинку. Аналогічно проводять ігри “Виставка картинок”, яку діти спокійно відвідують і розглядають, та “Знайди і покажи картинку”.

Заняття з дітьми віком від 1 року 3-6 місяців до 1 року 6-8 місяців ускладнюються.

Завдання в роботі з картинками для дітей означеного віку:

- навчити розуміти поруч із словами – означеннями предметів слова, що позначають дії (спить, їсть, сидить, біжить, стрибає і т. ін.) та якості (маленький, великий, веселий, сердитий);

- вправляти в наслідуванні не тільки окремих слів, а й двослівних речень;

- вчити переходити від полегшуючих слів на правильні;

- збагачувати емоційну виразність мовлення дітей.

Для виконання окреслених завдань на заняттях здебільшого відтепер використовують не тільки окремі предмети, а й предмети з багатьма деталями та предмети в дії. Наприклад, набір картинок про дівчинку: дівчинка спить, їсть, сидить на стільці, на санчатах, гуляє, біжить, стрибає, у ванні, грає з м’ячем, упала, плаче і т. ін.; про хлопчика: іде на конячці, грає на барабані, на дудочці, копає з лопаткою, несе відерце, стрибає, сидить, танцює; собака лежить, біжить, гавкає, їсть; голуб стоїть, лежить, дзьобає зерна; гуска на траві, гуска плаває, качка плаває; кішка спить, кішка стрибає, кішка грає з м’ячем; коза їсть траву, коза стоїть, коза мекає і т. ін. До таких картинок ставлять певні вимоги: зображення повинні бути чіткими, реально виражені, без зайвих подробиць, зафарбовані у правильні основні кольори.

У процесі показу таких картинок вихователь називає дії двох- і трьохслівними фразами. Наприклад, ляля спить, баю-бай. Ляля їсть гам-гам. Ляля їсть кашу. Ляля грає з м'ячем.

Задля формування слів-узагальнень дітям показують картинки одна за одною, на яких зображено різні предмети в одних і тих самих діях. Наприклад: дівчинка спить, кішка спить, хлопчик спить, собачка спить; хлопчик біжить, дівчинка біжить, собачка біжить і т. ін. Поступово ускладнюються і запитання, з якими до дітей звертається вихователь: “Що робить дівчинка? Що робить собачка? Що робить хлопчик?” і т. ін. Такі заняття проводять спочатку із двома дітьми, надалі об'єднують 3-4 дітей.

У процесі розглядання картинок з деталями вихователь стимулює дітей показувати окремі деталі. Наприклад, при розгляданні хлопчика-ляльки вихователь говорить: “Яка гарна лялька зображена на картинці. Це лялька-хлопчик, його звать Тарасик. Олю, покажи, де Тарасик. Ніно, покажи, де у Тарасика штани, штани у нього зелені, красиві. Вово, покажи, де у Тарасика сорочка. Сорочка жовта, красива. Юро, покажи, де у Тарасика шкарпетки. Шкарпетки теж жовті. Олю, покажи, де у хлопчика черевики. Черевики зелені. Покажи шапочку. Шапочка теж зеленого кольору”. Так діти показують всі деталі: очі, руки, ноги, ніс, рот, кишені і т. ін.

У процесі розглядання картинок у дії вихователь запитує дітей: “Скажи, що робить лялька?” Якщо дитина називає тільки діючий персонаж, а не дію (наприклад, ляльку), вихователь стверджує: “Так, ляля. Ляля спить, скажи, ляля спить”.

На цьому етапі дітей слід учить відповідати правильними, а не полегшуючими словами. Тому вихователі (та й інші дорослі) не повинні самі вживати полегшуючі слова і виправляти дітей, якщо вони розмовляють і відповідають неправильними словами. Так, якщо дитина говорить: “Ляля бай-бай”, вихователь дає зразок правильної відповіді: “Так, дівчинка спить. Скажи: дівчинка спить”.

У процесі розглядання картинок вихователю слід пам'ятати, що своїй розповіді потрібно надавати емоційну виразність не тільки відповідною модуляцією голосу, а й додатковими емоційними словами, вживанням прямої мови. Наприклад, до картинки із зображенням дівчинки, яка спить, до слів “дівчинка спить” можна додати такі слова:

“тихо”, “тихіше” або “скажи спи, спи, дівчинка”. До зображення дитини, яка їсть, додати: “Їж, їж”, “ой, як смачно, яка смачна каша” і т. ін. Таким емоційно-виразним словам прямої мови діти легко наслідують.

Крім розвитку активного мовлення, дітей слід вчити слухати і чути те, про що говорить вихователь. Це може бути пряма пропозиція з боку вихователя: “Послухайте, діти, що я розкажу” або “Марічко, послухай, що я скажу. Тихо, дітки, послухайте, що я вам скажу”. Отже, щоб не стримувати бажання дітей самим розмовляти, потрібно поєднувати активні висловлювання дітей із вихованням умінь слухати вихователя.

Якщо вихователь систематично проводить заняття з дітьми, то до 1 року 6-7 місяців вони оволодівають уже цілою низкою умінь: спокійно сидять на занятті, не заважають одне одному, слухають, коли говорить вихователь, відповідають на її пропозиції словами і відповідними діями, розглядають і діють з картинками. Це дозволяє об’єднувати на одному занятті до 6 дітей.

Заняття з картинками в означений віковий період потрібно проводити не менше трьох разів на тиждень. Тривалість заняття коливається від 5 до 10 хвилин.

З дітьми третьої вікової підгрупи проводять заняття з предметними і сюжетними картинками. Ускладнюються і завдання, що їх повинен вирішити вихователь. На цьому етапі в роботі з картинкою розв’язуються такі завдання:

- вправляти дітей у розгляданні і розумінні знайомих дітям за їхнім особистим досвідом дій та нескладних сюжетів за словесним поясненням дорослого;

- викликати наслідування не тільки нових слів, але й простих трьох-, чотирьохслівних фраз;

- вчити вимовляти слова правильно, не замінювати їх полегшуваними, виправляти неправильні закінчення.

Задля цього використовують парні картинки: собачка білий і чорний, великий і маленький; прапорець червоний і синій; червоний прапорець і червоне яблуко і т. ін. Дітям пропонують показати великий і маленький м’яч, велику і маленьку ляльку, великого і маленького ведмедика і т. ін. Потім вихователь називає їх сама: “Так, це велика лялька, а це маленька лялька. Скажи, Зою, це велика лялька. Молодець. Іро, скажи маленька лялька. Це червоний м’яч. А це синій м’яч. Червоний

м'яч великий. Синій м'яч маленький. Юро, де великий червоний м'яч? Скажи, великий червоний м'яч". У цьому віці використовують ті самі парні картинки, що і в попередній підгрупі. Заняття можна проводити в різноманітній формі. Можна почати з показу однієї картинки і розмовляти з дітьми за її змістом. Наприклад, діти розглядають картинку "Хлопчик з дудочкою". Вихователь говорить: "Це хлопчик, хлопчик дудить. Толю, що робить хлопчик?" і т. ін.

На наступному занятті показують послідовно дві картинки: голуб стоїть і голуб летить. Вихователька звертається до дітей і промовляє: "Це голуб. Голуб стоїть. Тоню, що робить голуб?" Надалі показує наступну картинку і запитує: "А що тут робить голуб?" (летить). Якщо діти мовчать або відповідають неправильно, вихователь називає сама: "Голуб летить".

Після таких занять пропонуються картинки, для опису яких діти повинні скласти речення із 3-4 слів: автобус везе людей, хлопчик біжить за м'ячем, дівчинка грає з лялькою і т. ін.

Наприкінці другого року життя дітям доступні сюжетні картинки як настінні, так і настільні. Завданнями таких занять є:

- навчити дітей розуміти нескладний сюжет;
- слухати пояснення і коротку розповідь вихователя;
- збагачувати словник дітей;
- вчити розповідати про зображене на картині.

Насамперед з дітьми розглядають сюжетні настільні картинки, за столом, із 3-4 дітьми. При цьому сюжети цих картинок повинні бути добре знайомі дітям ("Діти обідають", "Діти грають", "Мама купує дитину", "Хлопчик грає із собачкою", "Свято ялинки в дошкільному закладі" і т. ін.).

Провідними прийомами роботи з настільними картинками є розповідь-пояснення вихователя із залученням дітей. Так, вихователь показує картинку, розповідає, пояснює, пропонує дітям показати щось, назвати, звуконаслідувати. Наприклад, заняття за картиною **"Діти обідають"**.

Зміст картини. За столом сидять троє дітей. Хлопчик нахилився над тарілкою та їсть другу страву. Дівчинка їсть маленькою ложкою узвар із чашки, що стоїть на блюдці. Інший хлопчик поїв і витирає рот паперовою серветкою. На столі стоїть склянка з паперовими серветками.

Словник: тарілка, чашка, блюдо, ложка, ложечки, серветка, їсть, п'є, витирає, тримає.

Хід заняття. Вихователь показує дітям картинку і розповідає: “На картинці зображені діти. Вони обідають, сидять за столом спокійно. Хлопчик (показує) їсть із тарілки кашу. Васю, покажи тарілку. А це що? (велика ложка). А дівчинка вже з'їла кашу. Дівчинка їсть узвар ложечкою. А це що? (чашка). Так, узвар у чашці. А це що? (блюде). Що робить дівчинка? Цей хлопчик уже з'їв узвар. Він витирає рот серветкою. Що робить хлопчик? Серветки стоять у склянці. Таню, покажи склянку із серветками. Діти акуратно їдять. Сукні і сорочки у них чисті”.

Після такої розповіді-пояснення дітям пропонують показати і назвати, що роблять діти, як вони одягнуті, якого кольору в них одяг і т. ін.

У процесі такого заняття можна використати вірш Г. Демченко “Таня”.

Це ж чому завжди у Тані
Щічки свіжі та рум'яні?
А тому, що Таня наша
Їсть і борщ, і хліб, і кашу!

Заняття з картинкою “Мама купас дитину”

Зміст картини. На ослінку стоїть ванна. В ній сидить хлопчик. Мати мочалкою миє йому спину. Хлопчик тягнеться за качкою, яка плаває у ванні. Хлопчик веселий, радісний. Поруч стоїть стілець, на якому висить великий рушник.

Словник: ванна, вода, рушник, ослін, купатися, витиратися, чистий, веселий.

Хід заняття. Діти розглядають картинку, щось промовляють. Вихователь розповідає: “Це мама. Мама купас Івасика. Івасик веселий, радісний. Івасик любить купатися. Куп-хлоп, куп-хлоп, – промовляє Івасик. Як промовляє Івасик? Руслана, покажи, де ванна. У ванні тепла вода. Мама миє мочалкою Івасику спину. А це що в Івасика? (качка). Качка велика, жовта плаває у ванні. Івасик хоче її піймати. Мама виміє хлопчика, а потім зіллє чистою водою”. Читає вірш Г. Демченко “Водичка”.

Наберу з криниці
Свіжої водиці.

Буди умивати, буду промовляти:
– Водичко, водичко,
Умий Івасику личко,
Рожеве та біле,
Як яблучко спіле!

“Викупала мама хлопчика. А що ж це висить на стільці? Великий рушник. Якого кольору рушник, Зіно? Мама буде витирати Івасика сухо-сухо. Івасик буде тепер чистий”. Після цього вихователь проводить бесіду з дітьми за змістом картини. Діти показують і називають окремі предмети, їх колір, стимулює відповідати фразами, реченнями.

Розглядання картини “Свято ялинки в дошкільному закладі”

Зміст картини. Яскрава велика ялинка прикрашена іграшками, прапорцями. На верхівці – зірка. Вихователь видає дітям пакунки з подарунками. На передньому плані сидять хлопчики. Вони показують один одному нову іграшку – автомобіль.

Словник: прапорці, ялинка, кулька, іграшки, подарунки.

Хід заняття. Діти пригадують, яке свято вони святкували, хто до них приходив, які отримали подарунки. Після цього вихователь показує картину і розповідає: “Подивіться, діти, яка гарна, зелена ялинка. Олю, покажи ялинку. На ялинці висять іграшки. Ось кулька. А це прапорець. Ялинка прикрашена кульками і прапорцями. Діти грають навколо ялинки. Вихователь дає дітям іграшки і подарунки: яблука, цукерки, печиво. Що подарували хлопчику? Так, автомобіль. Якого кольору автомобіль? Як гудить автомобіль? Вадим показує Олегу автомобіль. Хлопчики разом будуть грати”. Після бесіди вихователь і діти читають знайомі вірші про ялинку, співають пісні.

З 1 року і 9 місяців проводять заняття за настінними картинками. Для таких занять об’єднують по 10-12 дітей. Діти сидять на стільчиках півколом на певній відстані від картини. Картину вивішують на спеціальну підставку на рівні очей дітей.

Основний прийом у процесі розглядання настінних картинок – розповідь-бесіда. Вихователь розповідає і залучає дітей відповідати на запитання. Наприклад, розглядання картини “Діти годують курку з курчатами”.

Зміст картини. Дівчинка тримає в руках чашку із зерном і сипле його курчатам. Поруч присів малюк і дивиться, як курчата дзьобають зернята. Курка п'є воду з банки.

Словник: *курка, курчата, дзьобають, пищать, годує, п'є.*

Хід заняття. Картину розглядають після спостереження за куркою і курчатами. Діти розглядають картину, впізнають знайоме зображення. Вихователь: “Подивіться, діти, на картині зображені діти, курка і курчата. Курчатка жовті, маленькі, пухнасті. Як пищать курчатка? А курка велика, рябенька, вона любить їх і кличе своїх курчат. Як курка кличе своїх курчат? Діти піклуються про курку з курчатами. Дівчинка сипле зерна і кличе курку. Як дівчинка кличе курку? Так, правильно, цип-цип-цип. А що налили у банку? (воду). Курочка п'є воду з банки. Маленький хлопчик дивиться, як дзьобають курчата”.

Діти ще раз на пропозицію вихователя показують, розповідають, звуконаслідують. Завершується заняття читанням віршів вихователем. Наприклад:

Курочка

Курочко моя,
Курочко моя,
За водичку, пшоно
Дай яєчко одно,
Курочко моя!

Ой ходила квочка

Ой ходила квочка
Коло кілочка,
Кво-кво-кво, коло кілочка,
Водила діток –
Одноліток.

Планування роботи з розвитку мовлення. У групі другого року життя повинно бути три види планів:

- а) перспективний план роботи на три місяці (квартальний);
- б) план-розклад занять на один місяць;

в) календарний план, що складається на 1-2 тижня.

У перспективному плані (констатуюча частина) відзначають стан фізичного і нервово-психічного розвитку дітей, уміння і навички, якими оволоділи діти. У плануючій частині перспективного плану записують виховні і навчальні заходи у розвитку мовлення дітей відповідних вікових підгруп. На його основі складається місячний план-розклад занять.

У процесі складання місячного плану досить важливо правильно дібрати і розподілити види занять між віковими підгрупами і відрізками активного неспання.

Для дітей молодшої підгрупи на перший період неспання планують заняття, які не потребують великої зосередженості і не збуджують дітей; це переважно показ озвученої заводної іграшки, наслідування звуків та слів, читання творів усної народної творчості “Коза рогата”, “Сорока-ворона” та ін. На другий період неспання планують заняття, спрямовані на розвиток розуміння мови, узагальнення значення слів, засвоєння активної мови, слухового сприймання. Для дітей старшої підгрупи на перший період неспання планують одне заняття, прогулянку із спостереженнями, дидактичні ігри; на другий період неспання – переважно заняття, які не викликають збудження: дидактичні ігри, показ знайомих іграшок і предметів.

У щоденному плані роботи записують зміст занять з розвитку мовлення, а також обліковують проведену роботу. Спочатку записують заняття з молодшою підгрупою в першому періоді неспання, потім – у другому. Далі – зміст занять і прогулянок дітей старшої підгрупи у першій половині дня, потім – у другій (див. таблицю 9).

Таблиця 9

**Орієнтовний календарний план виховної роботи
з дітьми другого року життя з розвитку мови
на один день (п'ятницю) [11]**

Зміст занять	Щоденник
Молодша підгрупа Заняття перше Гра “Хто як кричить”.	Всі діти, крім Наталочки Ж., наслідували звуки. Наталочка, як і раніше, була мовчазна, не усміха

Вправляти дітей у звуконаслідування (корова – “му-у”, качка – “кря-кря”, собака – “гав-гав”).	лась, але дивилась зосереджено на іграшки. З нею треба вправлятися окремо.
Старша підгрупа Заняття перше Сюжетний показ: “Лялька в гості прийшла”. Викликати мовленнєві реакції у дітей, активізувати мовлення (вітатися з лялькою, запитувати, прощатися), правильно називати частини одягу, взуття (плаття, комірць, бантик, кишеньки, шкарпетки, черевички).	Не всі однаково виявляли мовленнєву активність – найактивнішими були Маринка, Таня, Лесик. Вони охоче наслідували звуки. За пропозицією вихователя запитували ляльку: “Ти прийшла до нас?”, “Як тебе звати?”, просили її потанцювати, ще приходити в гості. Малоактивними були Валя С., Таня Т., Василько, зовсім мовчали новенькі – Ігор Т. та Костя. З ними треба спілкуватися індивідуально під час гри.
Прогулянка на майданчику груп дітей четвертого та п'ятого років життя. Знайомити дітей з оточенням – показати та розповісти, де гуляють старші діти, назвати предмети, що є на їхніх майданчиках (драбинки, будиночки, лави, машина, пароплав). Для гри винести ляльки, коляски, машини.	На зміст прогулянки вплинув непередбачений випадок – бульдозер, що зупинився поблизу дитячого садка, відвернув увагу дітей. Підвела їх до паркана для спостереження. Діти уважно стежили за роботою бульдозера; спостереження супроводила словами: “Бульдозер засипає канаву, щоб діти туди не впали. Тепер дорога буде рівненька”.
Прогулянка (у другій половині дня). Спостерігати працю двірника, пояснити, що тьотя Марина замітає доріжки, щоб було чисто. Прищеплювати дітям правильне уявлення про працю двірника.	Діти уважно спостерігали за працею двірника. Оля К., Оксана Ш. запитали, для чого тьотя Марина замітає. Неуважним був Ігор П., з ним треба працювати індивідуально над розвитком спостережливості.

Орієнтовний перспективний план на квартал подано в додатку (дивись додаток).

Розділ 3

Розвиток мовлення дітей третього року життя

3.1. Характеристика розвитку мовлення дітей

На третьому році життя мовлення дітей розвивається швидкими темпами в таких напрямках: розуміння мовлення дорослих, оволодіння словником, удосконалення звуковимови, засвоєння граматичної будови мовлення, розвиток діалогічного мовлення.

Розуміння мовлення. На третьому році життя відбувається суттєвий переломний момент у психічному розвитку дитини, в його відносинах з оточуючими, з'являється допитливість та інтерес до діяльності дорослого. Все це сприяє подальшому розвитку форм спілкування і розуміння мовлення, слово стає для неї засобом пізнання оточуючого життя. Дорослий використовує словесні пояснення “влітку спека”, “восени туман, ідуть дощі”, “лисичка живе в лісі”. За допомогою слова стає можливим управління поведінкою дитини: “Там вода, не можна туди йти”, “Помий руки”, “Не можна кидати іграшку, вона розіб'ється”.

Під впливом словесних указівок дорослих дитина починає сама себе заспокоювати, словесно випереджувати свої дії, “Не буду битися, ляльці боляче”, “Воду холодну не можна пити”, “Я не буду плакати за мамою, я вже велика”. В окремих випадках дитина здійснює попереднє мовленнєве планування своїх дій: “Мамо, дай м'ячик, я буду грати з ним”, “Дай олівець, я намалую дощик”, “Дай зернятко, я погодую пташку”.

На третьому році життя стає можливим розуміння дитиною того, що було в її минулому досвіді, а також із дитиною можна говорити про майбутні події, “Скоро свято, ти підеш на ялинку”, про те, що безпосередньо не відбувається в її відчуттях і сприйманнях, про те, що пов'язане з дитячими почуттями і переживаннями. Відтепер у дитини можна спитати, де вона була з батьками у вихідний день, кого бачила в зоопарку, куди вони збираються піти з мамою чи татом завтра, у вихідний день, які іграшки у дитини є вдома, хто купив їй нову іграшку, яка вона, що подарував дитині Дід Мороз, хто був у дитини на дні народження, які їй подарували подарунки.

На третьому році життя розуміння мовлення дитиною зростає за обсягом та якісно змінюється. Дитина полюбляє слухати, коли розмовляють дорослі, любить слухати казки, оповіді, вірші. Діти цього віку можуть розуміти не тільки мовлення дорослого, спрямоване на орга-

нізацію їхніх практичних дій, тобто не тільки інструктивне мовлення, а й мовлення-оповідь, розповідь. Слухання і розуміння мовлення дорослого, в якому міститься повідомлення про явища та предмети, що виходять за межі безпосередньої ситуації спілкування дорослого з дитиною, є важливим надбанням, оскільки надає можливість використовувати мовлення як основний засіб пізнання щодо предметів, які недоступні безпосередньому досвіду дитини.

У другому півріччі дітям уже доступне розуміння художніх текстів, оповідань, казок без супроводу наочності. Діти легко запам'ятовують і повторюють за дорослими цілі фрази, римовки, нескладні забавлянки, віршики, пісеньки.

Дитина легко впізнає знайомі предмети незалежно від ситуації, кольору, форми, величини і правильно їх називає. Якщо на другому році життя дорослі могли дізнатися про те, розуміє дитина чи ні, тобто про рівень розуміння здебільшого за емоційно-жестовим, емоційно-руховим мовленням, то відтепер за характером словесних відповідей, їхніх висловлювань. Діти намагаються самостійно порівнювати знайомі предмети, знаходять їх схожість і відмінність (“кулька як м'ячик, тільки не підстрибує”, “яблуко схоже на м'ячик”).

Дитина на основі розуміння мовлення починає робити перші самостійні висновки і узагальнення. На кінець третього року життя у дітей з'являється другий ступінь узагальнення – слова, що пояснюють родові поняття: меблі (це і стіл, і шафа, і диван), іграшка (це і м'яч, і лялька, і кубик), фрукти (це і яблуко, і слива, і виноград). Назву дій, ознак дитина передає узагальнено у формі іменника: плавання, біг, білизна і т. ін.

У зв'язку з цим на третьому році життя суттєво змінюється “виховне значення мовлення дорослих”. Відтепер з допомогою слова можна попередити негативні дії дитини, викликати спогади, спонукати дитину до різних видів діяльності, формувати узагальнюючі поняття. Діти починають розуміти мораль оповідань, оцінювати поведінку героїв словами “добрий”, “гарний”, “поганий”. Водночас розуміння мовлення на третьому році є ще недосконалим.

Відтак, вихователка повинна працювати з дітьми над розвитком мовлення в таких напрямках:

- продовжувати розвивати здібність дітей розуміти мовлення оточуючих, звернене до всіх;
- розширювати орієнтування дитини в довколишньому, зосере-

джуватись у процесі спостереження за предметами, при розгляданні іграшок, картин;

- формувати вміння розрізняти різні предмети за зовнішнім виглядом (формою, кольором, розміром), їх діями;
- знайомити дітей із властивостями, якостями, ознаками предметів, відношеннями (просторовими, часовими, місцезнаходженням) між ними;
- вчити розуміти узагальнені поняття (меблі, одяг, іграшки, тварини, рослини), стимулювати спогади (вихідні дні, свята, ранки);
- розуміти і впізнавати дії і сюжети за картинками;
- розуміти зміст оповідань і казок.

Словник. На третьому році життя швидкими темпами розвивається словник. Саме в цьому віці яскраво виражені індивідуальні відмінності в темпах зростання словника, різниця складає до 500 слів. Тому такі різні кількісні дані щодо збільшення словника впродовж третього року життя у різних авторів.

Таблиця 10

Кількісний склад словника дітей

Загальна кількість слів		Кількість нових слів		Кількість слів, набутих упродовж місяця	
с	н	с	н	с	н
1137	800	728	513	65	43

Як бачимо, різниця щодо темпів зростання словника в дитини є досить суттєвою (1137-800).

Нижче подаємо таблицю (див. таблицю 11) зростання словника Гільди Штерн упродовж третього року життя.

Таблиця 11

Розвиток словника дитини третього року життя, за даними Сміта і Шарлоти Бюллер

За даними Сміта			За даними Бюллер		
Вік дітей	Кількість слів	Зростання слів	Вік дітей	Максимальний словник	Мінімальний словник
2 роки	272	154	2 р. 2 міс.	1227	45
2 р. 6 міс.	446	174	2 р. 3 міс., 2 р. 6 міс.	1509	171
3 роки	896	450	3, 4 роки	2346	598

Із таблиць яскраво видно різні темпи зростання словника як у кількісному, так і якісному відношенні.

На кінець третього року життя словник дітей становить: 598-2346 слів (за даними Ш. Бюлер); 1000-1200 слів (за даними Сміта); 1200-1500 слів (за даними В. Штерна).

За даними вчених, у словнику дитини є майже всі частини мови, активізується вживання дієслів і займенників. Водночас у словнику дітей цього віку ще переважають іменники, вони складають 50% від усіх слів, що їх уживає дитина.

За даними щоденників, серед іменників – 36% це слова, що означають назву побутових предметів, 16,5% – об'єкти живої природи.

Крім того, у дітей третього року життя наявні помилки у вживанні іменників. З-поміж них: а) неадекватна заміна одного іменника іншим; б) іменники-узагальнення (за формою, кольором); в) слова, які взагалі нічого не позначають; г) вживання дієслова замість іменника; д) замість предмета називають його частину.

Перед вихователем, який працює з дітьми цього віку, стоїть таке завдання: збагачувати активний словник дитини іменниками: назвами предметів одягу, посуду, меблів, іграшок, рослин (дерево, трава, квіти), овочів (морква, капуста, картопля, помідор, огірок), фруктів (яблуко, груша, апельсин, лимон), свійських тварин (півень, курка, корова, коза, собака, кішка), їхніх дитинчат (курчата, цуценята, кошенята, лоша, теля) і т. ін.

На другому місці за кількістю вживання стоять дієслова (більше 30%), хоча в мовленні дітей цього віку ще багато “універсальних” (термінологія А.П. Іваненко) дієслів. Саме тому вихователь повинна збагачувати словник дітей дієсловами, що позначають різні дії (мити, вимити, витирати, варити, готувати, грати, прасувати, лікувати, ставити і т. ін.).

Прикметники (до 12%), які дитина вживає в мовленні, здебільшого характеризують розмір (величину) предмета (великий – маленький) та його колір. Водночас дитина вже починає помічати і передавати в мовленні приналежність предмета певній особі (мамин, татків, бабусин), може передати стан, який відчуває (голодний, мокрий, сонливий), передавати свої естетичні переживання (чистий, брудний, красивий).

Прикметники, як і прислівники (до 6%), тільки починають формуватись у дітей: діти цього віку засвоюють найпростіші форми, недифе-

ренційовані просторові, часові та інші відношення, що виражаються словами: там, тут, туди, сюди, потім, тоді, така тощо.

Вихователь повинен збагачувати словник дітей прикметниками (великий, маленький, червоний, жовтий, зелений, синій, білий, чорний, холодний, гарячий, солодкий, кислий, смачний, круглий) і прислівниками (вчора, сьогодні, завтра, далеко, низько, високо).

Всі слова, які діти засвоюють на третьому році життя умовно поділяються на 4 групи.

1. Слова, що позначають назву предметів, дій з ними, властивостей, відношень у найближчому оточенні.

2. Слова, що позначають назву збірних іменників.

3. Слова, що позначають назву предметів, дій, властивостей, відношень далекого, але зрозумілого дітям оточення.

4. Слова – різні частини мови (займенники, числівники, частки і т. ін.).

На третьому році життя спостерігається три рівня засвоєння слів дитиною.

Перший рівень – дитина розуміє слово, але не використовує його в мовленні.

Другий рівень – дитина впізнає і називає предмет (якість, дію, властивість, ознаку) тільки у звичних сполученнях і умовах (ножиці потрібні, щоб стригти нігті).

Третій рівень – розуміє і правильно використовує слово-назву в будь-яких доступних для розуміння дитини зв'язках і відношеннях.

Отже, мовлення у цьому віці побудоване з коротких фраз; фрази з небагатоскладових слів, найчастіше з одного- і двохскладових. З 1000 слів, які були застенографовані (у Н; 3,3), в щоденниках 40% складали однокладові, 38% – двокладові, 17% – трискладові, 4% – чотирискладові і тільки два слова виявилися п'ятискладовими і одне слово шестискладове. Досить часто виступає схильність до ритму і римування.

Мовлення у дитини супроводжує різні форми її м'язової діяльності; воно слугує немовби акомпанементом, який стимулює її дії. Часто повторюються одні й ті самі слова і фрази. Відносно велика кількість питальних речень.

Активне мовлення. Третій рік характеризується надзвичайною активізацією мовлення дитини. Розширюється коло її спілкування: дитина багато говорить не тільки з близькими для неї людьми, а й з іншими до-

рослими та дітьми. Значно підвищується мовленнєва активність в іграх та самостійній діяльності дитини. Зростає інтерес дітей до мовлення дорослих... вони прислуховуються до мовлення, яке безпосередньо до них не звернуто. У цей період діти легко запам'ятовують невеличкі віршики й казки, відтворюють їх надзвичайно точно. Запам'ятовування віршів і казок є важливим джерелом розвитку мовлення. Мовлення дитини перетворюється в основний засіб спілкування. Значно розширюється можливість для висловлювань дитини. Не тільки прохання і відповіді на запитання дорослих, але й розповіді про побачене і зроблене, переказування почутого, вимога пояснити, як виконується та чи інша дія, стають змістом мовленнєвого спілкування дітей цього віку.

Кінець другого року життя започатковує новий етап у розвитку мовлення. Основним його змістом є засвоєння граматичної структури речень. Значно зростає запас слів... до 1200-1500 слів до кінця третього року життя. У словнику дитини зустрічаються майже всі частини мови; серед речень також зустрічаються усі їх типи, складні безсполучникові та сполучникові речення включно.

Все це значно активізує мовлення дитини, вона стає "говорячою істотою", її мовлення наближується за своєю структурою до мовлення дорослих. Так, за даними вчених, на пропозицію дорослого "скажи, повтори", дитина відповідає через 0,4-0,6 сек., тобто так само, як і доросла людина. Відповіді-післядії у дітей цього року життя майже не спостерігаються.

Т.І. Науменко в Україні було здійснено під нашим керівництвом дослідження щодо активізації мовлення дітей третього року життя (39).

За одиницю мовленнєвого висловлювання авторка обрала висловлювання дитини. Показниками мовленнєвої активності виступили: кількість словесних відповідей дітей; середня кількість висловлювань, що були висловлені дитиною впродовж дня, їх якісна характеристика (номінація чи спілкування) і спосіб спілкування (емоційно-жестовий чи вербальний). Було визначено також характер "споживного мовленнєвого середовища" упродовж дня для дітей раннього віку. Вона становила, за даними Т.І. Науменко, на третьому році життя 85 висловлювань.

Вдалою знахідкою експериментальної методики Т.І. Науменко було введення емоційно насиченого позитивного чинника як стимулятора мовленнєвої активності дітей цього віку. Таким чинником у навчальних комплексних заняттях і прогулянках був музичний компонент.

Методика, що була розроблена Т.І. Науменко, передбачала логічно-композиційний зв'язок між окремими частинами музичної комплексної гри-заняття. У ході кожного заняття логічно поєднувались різні види ігор (рухливі, дидактичні, хороводи, театралізовані), що стимулювали мовленнєву активність дітей. Закріплення і стимулювання засвоєння висловлювань здійснювалось у процесі прогулянок.

Якщо за результатами констатувального експерименту діти здебільшого перебували на першому (найнижчому) рівні мовленнєвої активності, то після навчання переважна більшість дітей досягли 3 і 4 рівнів мовленнєвої активності та II і III ступенів узагальнення. Всі діти оволоділи вербальним способом спілкування.

У дослідженні Т.І.Науменко визначено педагогічні умови підвищення мовленнєвої активності дітей третього року життя. З-поміж них: емоційна насиченість педагогічних навчальних впливів; формування вербальних узагальнень як у спеціально створених мовленнєвих ситуаціях, так і в ході нерегламентованого спілкування; мотивація навчання, що передбачає співвіднесення мети навчання і потребнісного ставлення до предмета навчання, яка полягала у своєчасній зміні видів діяльності [13].

У дослідженнях доведено, що спостереження за живим об'єктом відчутно впливає на активізацію мовлення дітей третього року життя. Характер мовлення дитини (багатство словника, граматична правильність, емоційна виразність) залежить від змісту матеріалу, який пропонується дитині. Яскраві, емоційні, доступні за змістом враження з довколишнього середовища є однією з найбільш ефективних умов виникнення мовленнєвих реакцій дітей, їхніх активних висловлювань..

Експериментальні дані засвідчують, що живий об'єкт викликає значно більше мовленнєвих реакцій, ніж його зображення на картинці. Кількісні дані щодо мовленнєвих реакцій дітей подано в таблицях (див. таблиці 12, 13).

Таблиця 12

Картинка	Живий об'єкт	
Кількість мовленнєвих реакцій за 7 хв.	Кількість мовленнєвих реакцій за 7 хв.	Загальна кількість реакцій за всі 18 хв.
101	134	247

Отже, бачимо збільшення кількості мовленнєвих реакцій при розгляданні живого об'єкта.

При цьому словниковий склад був таким:

Таблиця 13

Частини мови	При зображенні на картинці	При спостереженні за живим об'єктом	
		За перші 7 хв.	За 18 хв.
Іменники	76	71	103
Дієслова	2	69	161
Прикметники	20	18	29
Прийменники	-	7	14
Прислівник	-	1	16
Займенники	19	47	106
Вигуки	-	15	23
Сполучники	2	17	33
Частки	7	16	40

Отже, під час спостереження за живим об'єктом у мовленні дітей різко збільшується кількість дієслів, вигуків, займенників, прийменників, мовлення дітей відчутно активізується, підвищується його виразність та емоційність.

Третій рік життя започатковує період словотворчості дітей, у якому особливо яскраво виступає мовленнєва активність.

– Коли Лялі було два з половиною роки, її спитав якийсь незнайомий:

– Ти хотіла б бути моєю донечкою?

Вона велично відповіла:

– Я мамина, і більше ніковоїная.

– Мені сам мапа сказав...

– Мені сама мама сказала...

– А папа (тато) самєє мами. Папа (тато) значно самєє...

Вчені наводять велику кількість дитячих неологізмів дітей 2-3 років. Вони охоплюють усі частини мови. Наприклад, іменники: спун, поштаник, піджакет, жукашечка, сердитки, копатка, левіки (пальці на лівій руці), взутка, одетка, мазелін, повзук, луксус, мапа, мокрес, вулиціонер, кусарики, цепля і т. ін.

Дієслова: начаєпитилась, намакаронилаь, насупилаь, витонула, годинникають, накалюжив, напалася, кавопійти, насолилаь і т. ін.

Прикметники: співаьная, роздавітая, дзьобальний, наїдена, напята, кусючий, паровитий (гарячий) і т. ін.

Інші частини мови: хтойний, нікавойний, всіхній, задніше, верхніше і т.ін.

За даними спостережень, діти найчастіше утворюють три варіанти слів: а) “осколки” слів дорослих, частину якогось слова використовують як ціле слово (“пах” – запах; “ліп” – ліпити); б) до корення одного слова додають закінчення або префікс іншого слова (жукашечка, повзук, відглинити, придрати і т.ін.); в) синтетичні слова, коли одне слово складається із частин двох слів (мапін – мамин і папін (рос.), піджакет – жакет і піджак).

Діти третього року життя ще не засвоїли значення багатьох слів, тому так легко створюють нові слова, неправильно пояснюють незрозумілі їм за значенням слова.

Кілька прикладів про те, як діти пояснюють слова: “козак” – чоловік кози; “фантазер” – випускає фонтани; ледарь – людина, яка робить дірки в льоду; “вершник” – людина, яка їсть вершки; “село” – там багато солі і т.ін.

Наводимо ще один приклад з наших спостережень. До Оліної (2 р. 3 м.) мами прийшла подруга. Мати збиралася варити суп із квасолею. На кухонному столі перебирала квасолію і розмовляла з подругою. Улюбленим словом “чужої тьоті” було слово “абсурд”. На обід прийшов батько, а дівчинка урочисто промовила: “Татку, а у нас сьогодні суп з абсурдом!”

Звідси – педагогічний висновок: у спілкуванні з дитиною цього віку потрібно вживати тільки прості, зрозумілі їй слова.

Мовленнєва активність дитини третього року життя виявляється і у прагненні дітей до римування слів. Діти висловлюють своє бажання і прохання до дорослих пограти з ними у слова.

Проілюструємо прикладами із щоденників.

- Трирічна Галинка говорить до своєї матері:
- Мамо, скажи Галюнчик.
- Галюнчик.
- Галя римус:

– Мамунчик.

Мати: Галюха.

Галя: Мамуха.

Мати: Галюшка.

Галя: Мамушка.

Мама: Галище.

Галя: Мамище.

Мама: Галубуха.

Галя: Мамумуха.

Мама: Телефон.

Галя: Барматон і т. ін.

Інший приклад: “Я промовляю: Сашуля. Саша відповідає: Мамуля. Я кажу: Сашок. Саша: Мамок. Я: Сашенція. Саша: Маменція”.

Отже, римотворчість у двохрічному віці – неминучий етап нашого мовленнєвого розвитку. Безумовно, дорослому слід підтримувати її і розвивати, пропонувати дитині пограти у слова-рими.

На третьому році життя спостерігається у дітей інтерес до складання казок. Ось як про це описано в щоденниках: “Моя донька Марійка вже із 2-х років виявляла своє прагнення до казок, до фантастичних уявлень про світ з допомогою слова “немовби”.

– Мамо, а що сказала конячка дідусю, немов би?

Або:

– Мамо, а що стілець сказав столу, немов би, коли його відсунули від столу? Він сказав: “Мені без столика сумно, немов би, а столик, немов би заплакав”.

За даними щоденників діти на третьому році життя самі починають розповідати казки. Навидимо деякі з них. Юра Р. (2 р. 8 міс.):

“Жила-була Золота квіточка. А назустріч їй чоловік. “Чому ти плачеш? – “Як же мені бідному не плакати? – Ай-ду-ду, ай-ду-ду, загубив чоловік дугу”. До речі, і в цьому прикладі бачимо прагнення дитини до рими.

Оля Г. (2 р. 8 міс.) розповідала казку про рибку: “Жили-були” дід і баба. Вони ходили на озеро і ловили рибу. Закинув дід вудку, а риби немає; закинув потім ще і витяг велику-превелику. Мовить риба не своїм голосом: “Відпусти мене, діду!” А дід їй каже: “У тебе що, чарівного слова немає? Тоді рибка сказала: “Дякую” і дід її відпустив”.

Як бачимо, у другій половині року в дітей уже зароджується монологічне мовлення, яке потрібно стимулювати запитаннями і розвивати.

Основною формою спілкування у дітей третього року життя, як і на другому році, залишається діалог, діалогічне мовлення.

Особливості діалогу третього року життя досліджувала Т. Слама-Казаку. За її даними, після 2-х років діалог у мовленні дітей займає 80%.

Діти цього віку використовують такі форми діалогу:

- звернення до інших і відповіді на запитання дорослих;
- діалог між кількома дітьми;
- діалог між дорослим і дитиною.

Досить рано, за словами Т.Сламу-Козаку, в дітей з'являються словесні відповіді на запитання дорослого (ще на другому році життя).

Пізніше впродовж третього року життя з'являються звернення до інших у різних формах: наказ, заборона, дозвіл, скарга, заклик, наслідування. Вони мають здебільшого афективний і ситуативний характер. Досить часто діалог складається з реплік, які час від часу повторюються і нічого нового не вносять.

Для діалогу цього віку є характерним:

- намагання щось повідомити один одному в наказовій формі;
- спостерігається пристосування до партнера, співрозмовника; діти вже можуть вислухати один одного, не перебиваючи;
- почерговість звернення один до одного: перший співрозмовник звертається до партнера, він його вислуховує, а потім відповідає, тобто бачимо яскраво виражену форму діалогу.

Водночас діалог дітей третього року життя ще нестійкий, його потрібно підтримувати і розвивати.

Переважною формою мовлення дітей цього віку є ситуативне мовлення. Ситуативність, за Г.М. Леушиною, виступає у таких формах: а) дитина або зовсім випускає підмет, або замінює його займенником (він як побіг, а він за ним, він упав, потім встав...), при цьому ніде не говориться, кому цей займенник належить; б) в одному й тому самому реченні, один і той самий займенник належить різним суб'єктам чи об'єктам (він сказав, а він не дав); в) в мовленні дітей переважають прислівники: там, тут, потім, зараз; г) переважає слово "такий", що супроводжується жестами, мімікою, рухами. Водночас ситуативність залежить від змісту і характеру спілкування, а також

від індивідуальних особливостей дітей. Як відзначають дослідники, в наочній ситуації ситуативність підвищується, а без наочності, навіть, у дітей третього року життя з'являються перші початкові форми контекстового мовлення.

Для розвитку зв'язного мовлення дітей третього року життя перед вихователем стоять такі завдання:

- вчити відповідати на запитання про те, що дитина сприймає безпосередньо і про те, що сприймала і бачила раніше;
- стимулювати дітей звертатись із запитаннями до вихователя і однокласників;
- висловлюватися про іграшки, про те, що зображено на картинці, про прочитане;
- розповідати фразами про те, що бачила на прогулянці, про власний досвід та прочитане.

Отже, на третьому році життя відбувається вдосконалення мовлення дитини, як засобу спілкування; насамперед міцніє і розвивається спілкування дитини з дорослим. Відтепер діти самі привертають увагу дорослих до об'єкта, який їх цікавить, до своєї діяльності, діляться враженнями, запитують, висловлюють судження з приводу того, що вони сприймають. Враховуючи здатність дітей до наслідування мовлення вихователя, педагогу необхідно стежити за своєю мовою. Дорослому не можна уподібнювати свою мову дитячому мовленню, власне мовлення вихователя повинно бути більш досконалим і за формою, і за змістом висловлювань. Як і на попередньому віковому етапі, дуже шкідливе шаблонне мовлення дорослих, часте повторювання одних і тих самих фраз, пропозицій, одноманітне вживання слів затримує розвиток розуміння мовлення і активного мовлення дитини [12].

Навичка мовленнєвого спілкування з дорослим, що формується і вдосконалюється на означеному віковому етапі, переноситься на однокласників. Дорослі повинні створювати умови для підтримки і розвитку мовних контактів між дітьми (спільне розглядання картинок, спостереження за тваринами, спільна гра, спільне прибирання іграшок).

Великий вплив на розвиток активного мовлення дітей третього року життя має спілкування їх зі старшими дошкільниками. Залучення старших дітей до надання допомоги маленьким сприяє виникненню мовленнєвих контактів. На перших етапах встановлення спілкування

молодших зі старшими доцільно використати прийом “переадресування” прохання малюка старшій дитині. “Ти попроси Олега допомогти. Скажи: Олег, застєбни мені, будь ласка, гудзики”. Так вихователь учить малюка звертатися до старшого, дає зразок звернення, побудови речення-прохання. При цьому, необхідно використати різні звороти мовлення, уникаючи стандартів (“Ти не забув сказати дякую?”, “Ти подякував?” і т. ін.).

Висловлювання старших дітей сприяє розвитку розуміння мовлення маленьких, збагаченню їхнього мовлення новими словами, сполуками слів; під впливом мовлення старших у молодших з’являється бажання повторювати сказане, висловлювати свою думку.

Зміст розмови дітей третього року зі старшими залежить від того, в якому режимному моменті вони об’єднані. Так, на прогулянці старші діти не тільки уточнюють уявлення молодших, діляться своїми знаннями про побачене, а й виправляють помилки в називанні об’єктів. “Метелик, метелик”, – вигукує малюк. “Ні, це мушка, бачиш, у неї крильця прозорі”, – уточнює старший. “Літак, літак!” – вигукує маленький. “Це не літак, а гвинтокрил, – уточнює старший, – у нього пропелер зверху”. (15, с. 144). Старші діти з великим бажанням розповідають маленьким про предмети, що зацікавили тих. Малі, звичайно, не відразу їх запам’ятовують та все ж поступово під впливом таких розмов збагачується їхні знання, пасивний і активний словник. У спільних прогулянках створюються умови для розвитку логічного мислення молодших дітей, для розуміння ними деяких причинно-наслідкових зв’язків. Неабиякий вплив на розвиток мовлення маленьких мають спільні зі старшими сюжетно-рольові ігри, ігри з будівельними матеріалами. Тут є можливість молодшим дітям почути більш розвинене, організоване мовлення старших. Сприяють мовленнєвому розвитку молодших і дидактичні ігри, що організовуються старшими дітьми. Для розвитку мовлення молодших дітей доцільно використати також спільні ігри – драматизації, розглядання картинок та ілюстрацій, оповіді старших дітей молодшим [12].

Отже, систематичне спілкування молодших зі старшими – додатковий фактор розвитку активного мовлення малюків, які в наступному, четвертому році легше вступають у мовленнєві контакти з оточуючими, оволодівають формами ввічливого звертання. Спільна діяльність

молодших зі старшими сприяє активізації словника, засвоєнню граматичних форм слів і конструкції речень, удосконаленню вимови.

Особливості звуковимови дітей. На третьому році життя продовжується вдосконалення звуковимови дітей. Водночас дітям цього віку ще важко вимовляти правильно звуки, вони замінюють їх на інші. Правильна вимова фонем з'являється не відразу, вона зазнає ряд змін – від неповної можливості вимовити звук до правильної вимови через заміну однієї фонемі іншою. Вдосконалення вимови відбувається таким чином: другий період життя – це період оволодіння складовою структурою слова, але звуки у слові вимовляються надзвичайно недосконало. Звуки-заступники нерідко (в 10-20% випадків) повністю несхожі з основними. На третьому році такі звуки-заступники майже зникають, їх місце займають більш близькі за вимовою.

Артикуляційні рухи у дітей третього року життя ще недостатньо сформовані. Так, артикуляційні рухи, за допомогою яких спрямовується струмінь повітря через щілину рота, недостатньо скоординовані з рухами, що визначають розташування органів для вимови того чи іншого звука. Правильна вимова формується повільно, довго спостерігається заміна одного звука іншими. За наявності багатой мовленнєвої практики – наслідування правильної вимови слів – якість слововимови поліпшується, збільшується кількість більш удосконалених звуків-заступників, схожих, близьких за артикуляцією з відсутніми, що замінюються. Якщо виховних методів недостатньо, зокрема вправ з вимови важких для дитини слів, звуки-заступники не вдосконалюються, а закріплюються, обертаючись в один із видів недорікуватості.

Друге півріччя третього року життя – період появи первинного закріплення важких для дитини звуків. Ось чому нетривалість вимови слів – відмінна риса мовлення дітей третього року життя. Подекуди спостерігається спотворення вже засвоєних легких звуків. Оволодіння вимовою затримується при спілкуванні з молодшими за віком дітьми. Полегшують оволодіння правильною звуковою постійна увага дорослих до мовлення дітей, показ правильної вимови слів і повторення їх дитиною (слідом за дорослим, у яких зустрічається важкий звук), проведення з дітьми ігор на звуконаслідування.

До початку третього року життя дитина правильно вимовляє губні звуки (п, п', б, б', м, м'), губно-зубні (ф, ф', в, в'), передньоязичні (т, т', д, д', н, н', с', л'), задньоязичні (к, к', г, г', х, х').

До 2 років і 6 місяців передні піднебінноязичні звуки часто замінюються більш легким звуком “т”, подекуди дитина замінює всі приголосні звуки звуком “т”, спостерігається так зване явище “татизм” (Тата – Таня, татина – машина, тута – рука).

Свистячі, шиплячі, сонорні (р, л) звуки дитина третього року життя або пропускає, або замінює більш легкими. За сприятливих умов виховання у 30-50% слів, які вживає дитина на кінець третього року життя, вона правильно вимовляє звуки з, с, ц, ч, в, ф, п, а в 10-30% випадків шиплячі звуки та р.

Для звуковимови дітей цього віку характерна загальна пом’якшеність вимови, недостатня чіткість артикуляції.

Вчені відзначають прагнення дітей цього віку до ігор зі звуками, ігор на римування звуків, яке здебільшого не має ніякого смислу (база–мазя–разя, баня–ваня–таня–саня).

Щоб навчити дітей правильно вимовляти звуки, перед вихователем першої молодшої групи стоять такі завдання:

- вчити дітей розмовляти чітко, зрозуміло, не поспішати, достатньо голосно;
- вправляти дітей у правильній вимові голосних і приголосних (м, н, п, б, т, д, к, г, в, ф) звуків;
- вправляти дітей у звуконаслідуванні і доборі рими (ква-ква, му-му, тік-так, дзинь-дзинь і т. ін.);
- вчити промовляти слова в різному темпі (швидко, повільно,), з різною силою голосу (тихо, голосніше, голосно).

На третьому році життя швидкими темпами розвивається фонематичний слух. Фонематичний слух у засвоєнні звукової сторони мови виступає двічі. Один раз на його основі пропонується зразок, другий раз – результат дії. Основною умовою засвоєння звукової сторони мови є чітке розрізнення звука, який реально вимовляє дитина.

За умови правильного виховання до 3 років дитина засвоює усі основні звуки мовлення. Діти третього року життя проходять третій і частково четвертий етапи з накреслених Р. Левіною п’яти етапів усвідомлення звукового боку мовлення. Опишемо їх. Так, на третьому етапі відбуваються вирішальні зрушення. Дитина вже добре чує звуки мови відповідно до їх фонематичних ознак. Вона впізнає слова, які неправильно вимовлені і здатна розрізнити правильну і неправильну вимову.

На цьому етапі співіснують попереднє недорікувате і нове тло, що формується, – мовлення ще залишається неправильним, та в ньому починається пристосування до нового сприймання, яке проявляється в появі проміжних звуків між звуками, які промовляє дитина і дорослий.

На четвертому етапі переважають нові образи сприймання звуків. Натомість мовна свідомість ще не витиснула попередню форму. Дитина на цьому етапі ще впізнає неправильно вимовлені слова. Активне мовлення дитини досягає майже повної правильності, хоча і не позбавлене помилок залежно від індивідуальних особливостей дитини. Діти на третьому році життя виявляють прагнення відстоювати правильну вимову.

При цьому оцінне ставлення до вимови виступає у дітей яскраво: дитина не тільки вказує на особливості вимови іншої дитини, але й виправляє її, дає правильний зразок. Тут яскраво виступає те, що дитина усвідомлює норму вимови, має “уявлення про правильну вимову і дієво бореться за здійснення цієї норми”. Наприклад: Оля Л., яка вперше прийшла до хати, говорить “йїба (риба)”. Женья Т. суворим голосом виправляє: не йїба, а риба (2 р. 7 м. 10 д.).

З таким засудженням ставиться дитина й до відтворення її ранньої вимови дорослими. Наприклад, діти сидять за столами і малюють. Хлопчик розмірковує вголос: “Я намалюю тамвай”. Оленка виправляє: “Не тамвай, а тамвай. – Так я і сказав, що намалюю тамвай! – Ні ти сказав тамвай, а треба тамвай”. Отже, дитина вже добре чує, що її одноліток вимовляє неправильно, а свою власну вимову ще не усвідомлює, своєї помилки не чує.

Досить часто дитина відзначає особливості вимови дорослих, якщо вони виявляються у полі її спостережень. Дитина відокремлює дитячу вимову від “правильної” вимови дорослих.

Вже в кінці третього року життя, крім безпосереднього наслідування, починає відігравати роль і свідоме прагнення дитини до засвоєння звукової сторони мовлення, вона усвідомлює, які в неї є недоліки звуковимови, часом впевнено вправляється у засвоєнні нового звука. Вона помічає, як та чи інша вимова відображається на розрізненні слів.

З цього приводу О.Гвоздев відзначає: “дитина досить рано усвідомлює, що є мовною нормою, виступає борцем за цю норму, виправляє усілякі відхилення у вимові як дітей, так і дорослих. У цьому виявляється виключна чутливість дитини до соціальної суті мови”.

Підсумовуючи результати розвитку фонетичного боку мовлення, Г.Ф. Лоза дійшла таких педагогічних висновків. Насамперед необхідно, щоб дитині було надано “споживче середовище”, щоб навколо неї було лише правильне літературне мовлення. Наявність такого мовлення для дитини, яка немає особливих дефектів, забезпечить без ускладнень повне засвоєння літературної вимови. Навпаки, в разі відсутності такої умови виконання цього завдання потребує складних заходів і великих зусиль. Діти, в сім'ях яких звучить літературне мовлення, знаходяться у сприятливих умовах. Саме тому і в дошкільних закладах, починаючи із другого року життя, повинна бути створена атмосфера зразкового літературного мовлення всього персоналу, який працює з дітьми, задля того, щоб в одних випадках підтримати вплив сім'ї, в інших – бути зразком літературної вимови всупереч впливам нелітературного мовлення, яке оточує дитину поза дошкільних закладів.

Одним із профілактичних засобів, які полегшують засвоєння вимови і прискорюють вилучення властивих для раннього віку недоліків, є утримання дорослих від наслідування мовлення дітей у розмові з ними, недопустимість різного роду сюсюкання, вживання завжди правильної, чіткої вимови...

Оскільки дитина засвоює вимову оточуючих, то, природно, якщо вона чує діалектне мовлення, у неї складеться фонетична система цього **діалекту**, а не літературної мови. Тому діалектні особливості мовлення дитини не можна розглядати, як риси зумовлені віком, вони лише засвідчують належність дитини до певного мовного середовища. Засвоєння такою дитиною літературної мови в дошкільному віці може бути забезпечено шляхом створення для неї таких умов, у дошкільних установах, де навколо неї буде звучати літературне мовлення. Чим раніше розпочнеться такий перехід на літературну мову, тим легше він буде протікати. Навички діалектичного мовлення, які вже склалися, підлягають виправленню дуже важко.

Часом батьки висловлюють своє занепокоєння з приводу недоліків дитячої вимови віком 3-х років. Слід зауважити, що оволодіння фонетичною будовою випадає у різних дітей не на один і той самий вік: є діти, які говорять правильно до 3-х років, інші до 7-8 років не закінчили ще засвоєння усіх звуків. Ці розходження у віці, на який випадає засвоєння фонетичної системи, значною мірою залежить від того, в

якому оточенні перебувала дитина; випадки раннього оволодіння фонетикою спостерігаються у дітей, які в сім'ї чи в дошкільному закладі були оточені атмосферою правильного мовлення, якщо з ними охоче й багато розмовляли. Але і діти, які запізнюються, в окремих випадках без особливих заходів оволодівають звуками, що в них були відсутніми (якщо запізнення у них не є результатом органічних недоліків). Натомість це запізнення засвідчує, що дитина знаходиться у несприятливих умовах – вона немає достатньої можливості чути правильне мовлення і приводів, щоб самій розмовляти.

Відповідальність за відставання в розвитку мовлення нормальної дитини лягає на оточуючих її дорослих. А оскільки відставання у мовленні є величезним гальмом для усього розвитку дитини, то дорослі повинні слідкувати за мовленням дитини і активно сприяти його зростанню.

Задля з'ясування причин наявних недоліків вимови слід звертатися за консультацією до лікаря чи спеціаліста – логопеда. В разі виявлення тих чи інших органічних недоліків (дефекти в побудові органів мовлення, різні види недочування) використовується лікування і спеціальна робота з виправлення мовлення. Якщо ж такі недоліки відсутні, то і дошкільні заклади, і сім'я мають всі можливості для виправлення дитячих дефектів вимови.

В організації систематичного виправлення мовлення особливо велика роль належить дошкільним закладам. Постійне піклування про культуру мовлення загалом, а також за допомогою системи спеціальних вправ (передбачених програмою) дошкільні навчальні заклади повинні прагнути до швидкого виправлення недоліків вимови, які є у дітей, щоб забезпечити дітям повне оволодіння фонетичною системою рідної мови.

Формування граматичної правильності мовлення. На третьому році життя продовжується засвоєння граматичної будови рідної мови. Третій рік життя, за О.М. Гвоздевим, належить до другого періоду засвоєння граматичних норм, зокрема відбувається засвоєння відмінкових закінчень (2 роки 1 міс. – 2 роки 3 міс.) і засвоєння службових слів (2 роки 3 міс. – 3 роки).

На третьому році життя продовжується засвоєння речень. Перші складні речення відзначені у період від 2 років 4 міс. до 2 років 6 міс.

Із 2 років і 6 місяців дитина активно засвоює сполучники. Так, із 39 сполучників до 3-х років дитина засвоює 15, тобто 40%. Це такі сполучники: і, а, то, коли, як, тільки, значить, тому що, де, щоб, зате, який, котрий.

Досить інтенсивно діти засвоюють відмінкові закінчення. В таблиці 14 подано порядок формування відмінкових форм у дітей третього року життя (за даними О.М. Гвоздєва).

Таблиця 14

Засвоєння дитиною відмінкових закінчень (16)

Вік дітей	Виникнення відмінкової форми
2 роки – 2 роки 2 місяці	Давальний відмінок для позначення особи. Давальний відмінок з прийменником для позначення особи, до якої спрямовується рух (прийменник випускається). Орудний відмінок знаряддя дії. Орудний відмінок з прийменником, що позначає сумісність (прийменник випускається). Орудний відмінок мети (з прийменником <i>за</i> , що випускається). Місцевий відмінок для позначення місця.
2 роки 2 міс. – 2 роки 4 міс.	Родовий відмінок з прийменником для позначення місця (вживає прийменник <i>у</i>).
2 роки 4 міс. – 2 роки 6 міс.	Знахідний відмінок з прийменником для позначення місця (прийменники: <i>в, на</i>). Родовий відмінок з прийменником для позначення місця (прийменники: <i>у, із, від, с</i>). Давальний відмінок з прийменником <i>до</i> для позначення особи, до якої спрямовується рух. Орудний відмінок з прийменником <i>з</i> для позначення сумісності. Орудний відмінок з прийменником <i>за</i> для позначення мети. Місцевий відмінок з прийменниками <i>в, на</i> для позначення місця.
2 роки 6 міс. – 2 роки 8 міс.	Знахідний відмінок з прийменником <i>під</i> для позначення місця. Родовий відмінок, що означає заперечення у дієслів. Родовий відмінок з прийменником <i>у</i> для позначення приналежності. Родовий відмінок з прийменником <i>без</i> для позначення відсутності або позбавлення чогось.

	Давальний відмінок без прийменника для позначення особи, яка чимось зацікавлена. Орудний відмінок без прийменника для позначення матеріалу, що використовується в дії. Орудний відмінок для позначення причини чи джерела явища. Орудний відмінок з прийменником під для позначення місця.
2 роки 8 міс. – 2 роки 10 міс.	Знахідний відмінок з прийменником про для позначення об'єкта, про який йдеться. Родовий відмінок з прийменником на для позначення місця. Родовий відмінок з прийменником про для позначення місця. Родовий відмінок з прийменником після для позначення часу. Орудний відмінок без прийменника для позначення часу дії.
2 роки 10 міс. – 3 роки	Знахідний відмінок без прийменника разом з прикметником для позначення часу. Знахідний відмінок з прийменником за для позначення дії доторкання до частини предмета. Знахідний відмінок з прийменником через для позначення предмета чи простору, який повністю долається. Родовий відмінок з прийменником у для позначення особи чи предмета, якому щось належить. Родовий відмінок з прийменником із для позначення матеріалу. Родовий відмінок з прийменником для з метою позначення особи чи предмета, в інтересах якого відбувається дія. Орудний відмінок без прийменника для позначення суб'єкта при дієприслівнику.

Отже, до 3-х років дитина оволодіває майже всіма відмінковими закінченнями. З 47 відмінкових форм до 3-х років дитина засвоює 39. Як бачимо, основні значення відмінків без прийменників були засвоєні вже до 2-х років, а з прийменниками до 2-х років 6 місяців. Дієслова значення осіб засвоюються до 2-х років 2 міс. у цей час засвоюються особові займенники. До 3-х років дитина засвоює суфікси зменшення, збільшення, ласкавості, ніжності.

Різницю між жіночою і чоловічою статтю дитина засвоює до 2,5 – 3 років.

Із 2 років 4 місяців до 2 років 6 місяців діти використовують у мовленні багато прийменників і прикметників. На початку третього року життя з'являються дієслова в майбутньому часі, розширюються

функції прислівників. Найбільш важким для дітей є узгодження в роді прикметників і дієслів минулого часу з іменниками, ці форми діти засвоюють тільки на кінець третього року життя.

Швидкі темпи засвоєння граматики дітьми на третьому році життя дозволили К. Бюллеру висунути припущення, що дитина робить друге у своєму житті відкриття флексійної природи слів. Після такого інтуїтивного відкриття дитина начебто починає розуміти основний принцип мови, що морфологічні зв'язки можуть виражатися шляхом зміни морфологічних частин слів.

На нашу думку, К. Бюллер надзвичайно інтелектуалізує процес засвоєння дитиною мови. Якби, навіть, дитина змогла самостійно зробити таке відкриття, то воно повинно було б бути “результатом процесу засвоєння, але аж ніяк не бути його основою”.

Теорія К. Бюллера не пояснює, як же дитина доходить до самостійного розуміння флексивної природи мови.

Вчені (Ушинський К.Д., Гвоздєв О.М.) пояснюють це явище наявністю особливого “чуття мови”. У двохрічних і трирічних дітей таке сильне чуття мови, багатьох її флексій і суфіксів, що слова, які вони створюють, зовсім не видаються якимись виродками чи каліками мовлення, а, навпаки, досить влучні, витончені, природні: і “сердитки”, і “духляя”, і “всехний”, і “красавлюсь”.

З цього приводу К.Д. Ушинський писав: “Мимоволі дивуєшся чуттю, з яким вона помічає незвичайно тонку різницю між двома словами. Дитина, яка почула нове для неї слово, починає почасти відмінювати його і з'єднувати з іншими словами достеменно правильно. Чи могло б це бути, якби дитина, засвоюючи рідну мову, не засвоїла хоча б частинку тієї творчої сили, яка дала можливість народу створити мову? Подивіться, як важко дається іноземцю інстинкт чужої мови, та чи й набуде він його колись? Років 20 проживе німець у Росії і не може засвоїти навіть тих знань з мови, які має трирічний малюк” [3, с. 329].

Дитина з допомогою вродженого “чуття мови” намагається виправляти мовні огріхи в мовленні інших, займається самокорекцією мовлення, немов би відшукує правильне словотворення: у річці “багато рибов... рибів... багато риби” [40, с. 45].

Аналогічний приклад про хлопчика 2,5 років, який розмовляв сам із собою:

- Ми сплім?
- Ні...
- Ми сплім?
- Ні...
- Ми сплюм?
- Ні...

Так і не знайшов хлопчик правильного слова “спимо”.

Формування граматичної правильності мовлення досить складний процес, яким обов'язково слід керувати, виправляти дитяче мовлення, стимулювати їх до вживання правильних граматичних форм на спеціальних заняттях. Українська вчена Г.Ф. Лоза вивчала послідовність формування речень у дітей 3 року життя та умов, які б сприяли більш ефективному формуванню речень в умовах дошкільного закладу [8].

Провідним прийомом навчання було обрано запитання порівняльного характеру на заняттях з картинкою.

До кожної сюжетної картинки, що використовувалась на занятті, складали пояснювальний текст, який коротко розкривав зміст зображення. Пам'ятаючи, що дитина опановує елементи граматичної будови насамперед через мовлення дорослих, будували текст так, щоб у ньому були речення, різні за типом висловлювання, а саме: окличні, наказові, розповідні, запитальні і за структурою – прості і складні; щоб у них був правильний порядок слів, щоб іменники були в різних відмінках, зокрема в родовому, який дітям важко засвоювати. Враховуючи, що діти раннього віку з інтересом слухають і легко наслідують пряму мову, включали її в пояснювальні тексти. Наприклад, картинка “Оленка годує кізочку”: “В Оленки є кізочка. Оленка любить кізочку, доглядає її, годує. Нарвала Оленка травички, дає кізочці й каже: “Їж, їж, кізочко, травичку, вона зелена, соковита”. У цьому тексті як зразок для наслідування дітям – іменники в різних відмінках (*кізочка – кізочку – кізочці – кізочко*), різні за розміром і структурою речення [9, с. 52].

Для розвитку більш ускладненого мовлення дітям давали складніші картинки на цю або іншу тему і складніший текст до неї. Наприклад, до картинки “Оленчина кізочка”: “У дівчинки Оленки була кізочка. Кізочка Оленці молочко давала, а Оленка кізочку пасти гонила. Жене Оленка кізочку на лужок і каже: “Іди, іди, кізочко, на лужок, будеш їсти зелену травичку”. А кізочка йде й кричить “Ме-е-е!” [9, с. 55].

Так, у першій серії експерименту (дітям показували предметні картинки) було встановлено, що малята як другої половини другого року, так і третього року життя у відповіді на запитання “Що це?” не вживали двоскладних речень. Вони або правильно, або неправильно визначали назву предмета, іноді мовчали. Окремі діти називали предмет словом, що означало не його назву, а призначення, наприклад, шафу називали “тьотя”, “ляля, тпруа-а”, що означало “тут пальто тьоті”, “ляля йде гуляти й одягає пальто, що висить тут, у шафі”; про прапорець говорили: “Це будуть у колю (у школу) іти”; про ліжко: “Там спать”; про стіл: “Там ам-ам”. У відповідях цих дітей відзначалась невідповідність між знанням значення слова і вмінням його застосувати.

Аналіз результатів другої серії переднавчального експерименту (суть його полягала в тому, що дітям демонстрували 5 предметних картинок із зображенням тварин у певному стані – перший варіант і 5 сюжетних картинок із зображенням двох предметів у взаємодії – другий варіант) показав різноманітність змісту мовних реакцій у відповідь на запитання “Хто це, що робить?” та їх залежність не тільки від віку, а й від стану розвитку мовлення дітей. Одні діти реченням із двох слів правильно чи приблизно правильно визначали зміст картинки, інші – називали лише предмет, нічого не кажучи про його стан [9, с. 54].

Грамотичний аналіз побудованих дітьми двоскладових речень засвідчив, що вони складалися переважно із двох слів, підмет у них був виражений іменником у називному відмінку, а присудок дієсловом теперішнього часу. Такі речення будували діти наприкінці другого та на третьому році життя.

Другий варіант експерименту передбачав побудову двоскладового речення із трьох слів, в якому б визначалися суб’єкт дії, дія, яку він виконує, або його стан та предмет дії (наприклад “дівчинка несе прапорець”). З’ясувалось, що окремі діти відчували утруднення при побудові таких речень. У відповідь на запитання “Хто це?”, “Що робить?” вони називали тільки суб’єкт та об’єкт дії і не визначали дію. “Мначик дівчинка” (дівчинка грається з м’ячиком, Олексій, 2 р. 4 міс.), “Діцинка мацик” (Петрик, 2 р. 3 міс.). Тут речення із двох незмінюваних слів з пропуском дієслова.

У третій серії переддослідного експерименту показували дітям по 6 зображень дівчинки і хлопчика в різних діях і ставили до них такі запитання: “Що робить дівчинка, а що робить хлопчик?”

Порівняльне запитання передбачало побудову складного (складносурядного) речення, тобто такого, що складається із двох об'єднаних спільним змістом і граматичними засобами частин, подібних за структурою до простих речень, наприклад: “Дівчинка малює, а хлопчик їде на конячці”.

Застосовуючи прийом таких запитань, визначали: 1) в який віковий період раннього віку дітям доступне розуміння порівняльного запитання; 2) в якій формі діти виявлять мовленнєву діяльність у відповідь на порівняльне запитання; 3) за яких умов порівняльні запитання спричиняють побудову дітьми раннього віку повних речень.

Аналіз матеріалу засвідчив, що наймолодший вік дитини, яка дала адекватну відповідь на порівняльне запитання, був 2 р. 4 міс. Крім того, майже половина досліджуваних дітей – 10 з 21 – правильно сприйняла порівняльні запитання. У відповідь на них діти будували або складносурядне, або просте речення. Решта дітей в одних випадках будували просте речення, а в інших – називали тільки один предмет чи одну дію, тобто реагували на порівняльне запитання так, як і на просте. Автор визначає, що у відповідь на порівняльне запитання діти будували більше двоскладових простих речень, ніж на прості запитання “Що робить?” Отже, аналіз засвідчив, що порівняльні запитання під час розглядання картинок є значно ефективнішими у формуванні простих двоскладових та складних (складносурядних) речень у дітей третього року життя.

Г.Ф.Лоза відзначає, що дітей учили будувати речення, різні за типом висловлювання, за обсягом та структурою, правильно узгоджувати слова в реченні. За допомогою простих запитань різного характеру, наприклад “Хто це? Що це? Що це у кози? А в козеняти, де ріжки? Які в козеняти ріжки? А в кози, які роги? Що робить коза? Що робить козеня” (до картинки “Коза і козеня”) не тільки розкривали зміст картинки, а й учили дітей спочатку за допомогою дорослого, а потім самостійно конструювати просте речення із двох, трьох, а потім і більше слів.

Ураховуючи те зауваження, що дитині під час самостійного конструювання двоскладового речення важко поєднувати більше як два слова, при викладі пояснювального тексту до картинки будували такі речення, щоб дитина у відповідь на поставлене запитання легко їх могла відтворювати. Так, спочатку використовували речення із двох-трьох

слів, а потім, на тому самому матеріалі, доповнювали їх, видозмінюючи при цьому слова. Наприклад, уперше розглядаючи картинку “Коза і козеня”, говорили дітям: “Це коза. Це козеня. Коза біжить, козеня стоїть. Коза велика, а козеня маленьке. У кози є роги, вони великі. У козеня ріжки маленькі”. На іншому занятті розповідали: “Прийшла коза з козеням на лужок травичку їсти. Коза їла-їла травичку, а тоді побігла. Коза біжить, а козеня стоїть і дивиться на козу” (тут видозміна слів – коза – козу, козеня – з козеням) [9, с. 57].

На наступних заняттях з картинками “Оленка годує кізочку” та “Оленчина кізочка” текст ускладнювався, діти вправлялись у побудові поширених простих речень, у вимовлянні слів з різними відмінковими закінченнями (Оленка – Оленці – Оленчина; кізочка – кізочку – кізочці – кізочко та ін.).

Аналіз матеріалів навчального експерименту засвідчив значні зрушення в розвитку мовлення дітей, які виявились у тому, що активізувалось мовлення, діти будували прості багатослівні та складні речення. Якщо на початку навчання діти сприймали картинку не чітко, у відповідь на запитання здебільшого називали предмети або їх деталі чи вказували на дію, а в реченні пропускали підмет чи присудок, то після навчання у відповідь на порівняльне запитання вони вже будували прості двоскладові речення із трьох-чотирьох і більше слів, а також складні (складносурядні) речення.

Отже, автор дійшла висновку, що запитання порівняльного характеру доступні дітям з другої половини третього року життя. Такі запитання стимулюють мовленнєву активність і сприяють швидкому засвоєнню поширених простих і складних речень.

Акцентуємо на правильному доборі запитань для формування граматичної правильності мовлення.

Було проведено дослідження, в якому дітям пропонувалося три групи запитань: а) на розуміння іменників (“Хто?”, “Що?”); б) розуміння дій (“Що робить?”); в) розуміння відношень між предметами (“Чому?”, “Для чого?”, “Де?”).

З’ясувалося, що перша група запитань викликає однослівні відповіді. Отже, вже на третьому році життя потрібно використовувати всі групи запитань. Це буде сприяти формуванню як простих, так і складних речень.

Підсумовуючи засвоєння дитиною граматичної правильності мовлення констатуємо, що “граматичну систему рідної мови дитина опановує до трьох років”. Щодо зовнішнього вираження морфологічних елементів О.М. Гвоздев зазначає таке: по-перше, впадає до ока бездоганна точність, з якою дитина виділяє окремі корені, префікси, суфікси, закінчення. Численні сотні самостійно утворених форм і, які охоплюють усі типи словотворення і словозміни, зовсім позбавлені помилок. Причому таке вміння виявляється відразу ж тільки-но дитина починає розчленовувати слова на морфологічні частини. Це свідчить, якою значною часткою самостійності і свого роду “очевидністю” наділені значущі елементи слів, та що визначення їх меж і вільне оперування ними не спричиняє якихось труднощів. Таке відокремлення значущих елементів і є результатом вияву в різноманітних формах спільної специфічної властивості мови, яка полягає у тому, що вона розчленовується на “звукозначення”.

Водночас автор зауважує, що таке відокремлення морфологічних елементів не є аналізом, який би здійснювався свідомо. Про це свідчить те, що деякі міркування над складом слів з'явилися у дитини значно пізніше, тільки у віці чотирьох з половиною років.

По-друге, в дитячому мовленні, особливо у початковий період, спостерігається яскрава тенденція до використання морфологічних елементів у такому самому вигляді, в якому вони були вилучені з того чи іншого слова; це виявляється в широковживаному формо- і словотворенні без чергувань та інших змін основ.

По-третє, первинний період використання морфологічних елементів характеризується певною свободою їх використання у тому плані, що кілька морфологічних елементів з одним значенням виявляються не розмежованими у своєму вживанні. Отже, вони або змішуються, вживаються приблизно однаково часто один замість іншого, або один виявляється панівним і вживається замість усіх інших. Найяскравіше це виявилось в засвоєнні закінчень іменників, оскільки саме в цьому випадку й наявна значна кількість закінчень з однаковим значенням. Виходить, що в дитини начебто є спочатку період, коли закінчення вживаються правильно синтаксично, тобто відповідно до свого значення, проте безсистемно морфологічно, тобто вони не об'єднані ще в певну систему парадигм (наприклад, орудний від “мама” може бути

й “мамом”). У наступний період (5-6 років) встановлюються вже системи морфологічних типів, формуються відміни і дієвідміни. Так, до 3 років уже цілком засвоєні всі граматичні категорії та їх синтаксичне вираження. А формування відмін і дієвідмін триває доволі довго й після трьох років і продовжується включно із засвоєнням чергувань і наголосів до семи (а в деталях і більше) років.

Суто морфологічний бік вживання окремих форм потребує оволодіння двома різнорідними низками елементів: 1) системою закінчень окремих типів відмін і дієвідмін і 2) чергуванням в основах і місцем наголосів в окремих формах. І ці завдання розв’язуються до певної міри відокремлено. Закінчення як основне морфологічне вираження певних значень засвоюється раніше, саме тому переважно спостерігається порушення чергувань при правильному вживанні закінчень. Чергування і наголоси, які є лише другорядними прикметами, що відрізняють одні форми від інших, засвоюються найпізніше; вони не остаточно засвоюються і до 7 років.

По-четверте, використання тієї чи тієї основи для утворення різних форм не обмежується якимись рамками більш чи менш близьких за значенням форм, наприклад, межами однієї частини мови... Так, від основ кожної з головних частин мови зареєстровані утворення окремих форм усіх інших частин мови (О. Гвоздєв).

Автор зауважує, що вивчення трьох головних частин мови становить різні труднощі: в іменників найскладніший шлях засвоєння закінчень; у дієслів, навпаки, труднощі полягають в оволодінні основами; у прикметників ні основи, ні закінчення не є перешкодою для засвоєння внаслідок їх єдності, й вони засвоюються швидко й без порушень звичних норм; порушення обмежуються лише галуззю словотворення, де спостерігається змішування однозначних суфіксів.

Вчений пояснює і появу дитячого словотворення. На його думку, засвоєння розрізнених і поодиноких традиційних форм, імовірно, полягає в тому, що вони запозичуються від довколишніх готовими..., а не створюються самою дитиною з морфологічних елементів у момент мовлення, бо здебільшого відсутні самостійні утворення за типом цих відокремлених непродуктивних форм. У зв’язку із засвоєнням традиційних форм, морфологічність дитячого мовлення згодом згасає, відбувається процес лексикалізації форм: вони стають цілісними, сталими, стан-

дартними. У зв'язку з цим втрачається своєрідність дитячого мовлення, що іноді розглядається як згасання мовленнєвої творчості дитини.

Водночас головне й виняткове розмежовуються і за часом, і за характером засвоєння: передусім опановується все типове і те, що має значення; а коли засвоєний цей “дух” мови, її жива система, на тлі цієї системи укладаються відповідно до традиції усі примхливі деталі різноманітних відхилень від неї, в тому числі й ті, які суперечать їй; з віком дитина дедалі більше відмовляється від усього, чого немає у традиції, навіть, якщо б такі самостійні утворення відповідали “духові” мови. Навряд чи це свідчить про втрату яскраво вираженого в ранньому дитинстві чуття мови; це тільки засвідчує, що знання меж вживання різних категорій мови є вичерпно точним.

Орієнтовні показники розвитку мовлення дітей третього року життя

Від 2 років до 2 років 6 міс. (перше півріччя)

Розуміє зв'язне мовлення дорослих, смисловий зміст утішок, забавлянок, віршів, інсценівок, казок, оповідань у супроводі наочності. Розуміє майбутній і минулий час дієслів, якщо вони безпосередньо були в діяльності дитини. Слово дорослого стає регулятором поведінки дитини, дитина діє за словесною інструкцією дорослого, виконує словесні доручення. Розуміє запитання дорослого, відповідає на запитання дорослого окремими словами, діями, жестами. Звертається до дорослого з простими запитаннями “Що це?”, “Як?”, “Де?”, “Чому?”, “Коли?”

Легко повторює за дорослими слова, фрази, в ігровій формі добирає рими (виконує разом з дорослим ігрові вправи на римування). Чітко промовляє голосні, більшість приголосних. Ще спостерігається пом'якшена вимова окремих приголосних звуків, шиплячих, свистячих, заміна чи пропуск звука р.

Словник продовжує зростати, в активному словнику нараховується до 500-600 слів. Знає забавлянки, утішки, коротенькі віршики. В мовленні переважають іменники і дієслова, з'являються поширені прості (до 7-8 слів) речення, а також складні речення із сполучниками, хоча ще не завжди правильні (аграматичні).

Мовлення стає основним засобом спілкування не лише з дорослими, а й з дітьми. Багато й довго розмовляє, легко підтримує розмову,

виявляє ініціативу спілкування. У звичних життєвих ситуаціях визначає наперед словами свої бажання та дії.

Друге півріччя (2 роки 6 міс. – 3 роки)

Розуміє смисл мовлення дорослих про події та явища, яких не було в безпосередньому досвіді дитини, але окремі їх елементи раніше вже сприймалися дитиною. Розуміє смисл художніх текстів, розповідей без супроводу наочності. Легко запам'ятовує забавлянки, вірші. Знає напам'ять 4-5 забавлянок, віршів, пісень.

Висловлює правильно, чітко всі голосні та приголосні звуки, крім шиплячих (*ж, ч, ш, щ*) та звука *р*. Зникає загальна пом'якшеність мовлення. Мовлення емоційно виразне.

У словнику дитини є всі частини мови, окрім прислівників і дієприслівників. Словник складає 1000-1300 слів. Вживає запитання “Для чого?”, “Навіщо?”, “Чому?”, “Кому?”.

Розмовляє реченнями простими, поширеними, складносурядними та складнопідрядними із сполучниками та сполучними словами, хоча часом вони ще аграматичні.

Правильно вживає більшість відмінкових закінчень. У мовленні спостерігаються граматичні помилки. Спостерігаються яскраво виражені випадки словотворення. Панівною формою у спілкуванні є діалогічне мовлення: між дитиною і дорослим, між дитиною й іншими дітьми. Переважає ситуативне мовлення: дитина розповідає про бачене, пережите, діяльність фразами, реченнями, які перемежовуються словами там, тут, ось, цей, або ж показами, діями, жестами. За допомогою запитань дорослого відтворює зміст казки, оповідання, розповіді, сюжетної картинки (спільна розповідь) [1].

3.2. Методика розвитку мовлення дітей третього року життя

Завдання і зміст роботи з розвитку мовлення.

Розвиток розуміння мовлення. Слухати і сприймати звернення дорослого до одного, двох, кількох дітей. Розуміти розповіді, сюжетні тексти, казки, оповідання, вірші, відповідати на запитання за їх змістом.

Розвиток активного мовлення. Збагачувати словник дітей словами – іменниками, дієсловами, прикметниками, прислівниками. Використовувати в мовленні порівняння, епітети, образні вирази (вовчик-братик, зайчик-побігайчик).

Вправляти дітей у правильному вживанні іменників у множині, узгодженні прикметників з іменниками в роді та числі, вживанні іменників з прийменниками *в, на, під*, дієсловами в минулому і майбутньому часі; готувати до оволодіння інтонацією запитання, вигуку.

Стежити, щоб діти розмовляли виразно, не поспішаючи, достатньо голосно, використовуючи звуконаслідувальні слова; вправляти дітей у їх вимові з різною силою голосу і швидкістю; у правильній вимові голосних і приголосних *м, н, п, б, т, д, к, г, ф, в*. Учити робити видих плавно і протяжно через рот.

Привчати дітей відповідати на запитання про те, що сприймається щойно і що бачили раніше. Спонукаючи їх звертатись із запитаннями до вихователя, ровесників; висловлюватись з приводу зображеного на картині, прочитаного. Стежити за тим, щоб діти розмовляли фразами (із трьох – п'яти слів). Розвивати вміння розповідати утішки, невеликі вірші, казки.

Показники засвоєння змісту:

- розуміти тексти віршів, оповідань, казок у супроводі унаочнення та без нього;
- відповідати на запитання та звертатись із запитаннями до дорослих;
- оволодіти вимовою всіх звуків (крім ш, р);
- читати напам'ять вірші, розповідати казки;
- охоче вступати в розмову з дорослими та ровесниками;
- у словнику дітей повинно бути 1200-1500 слів.

Розвиток мовлення дітей на заняттях.

Для розвитку мовлення і орієнтування в довколишньому з дітьми третього року проводяться різноманітні заняття (2 заняття на тиждень, по 12-15 хвилин, з підгрупами дітей 10-12 чоловік). Найбільш доцільним є таке об'єднання дітей, за яким в одній підгрупі є діти з різним рівнем розвитку. Тривалість заняття 10-12 хвилин.

У першу половину дня плануються заняття, на яких дається новий матеріал, у другу половину дня – на закріплення здобутих знань.

Специфікою занять у цій групі, як і в попередній, є повторність програмного матеріалу, один і той самий матеріал планується 3-4 рази з невеликими інтервалами і деякими ускладненнями.

На одному занятті можуть вирішуватись кілька завдань з розвитку мовлення, сенсорики, мислення чи ознайомлення з довкіллям. З цієї

метою використовують комбіновані заняття, тобто заняття, що складаються з 2-3 частин, кожна з яких присвячена вирішенню одного конкретного завдання.

Вихователь повинен добре підготуватись до заняття. Наперед продумати, як посадити дітей: за столи, півколом, стрічкою, щоб до них легко можна було підійти та й діти змогли б вільно встати і пересуватись по кімнаті. Не можна садити дітей досить близько один до одного, це буде їх дратувати, відволікати від сприймання мовлення педагога.

Особливу увагу потрібно звернути на розташування наочного матеріалу, його зовнішній вигляд; продумати мовленнєві завдання дітям та чим буде в цей час займатись інша підгрупа.

Необхідно максимально використовувати активність дітей як мовленнєву, так і рухову. Діти повинні самостійно витягувати предмети, подавати їх, показувати, називати. Не можна забувати про високу емоційну забарвленість заняття.

Нині чинні програми передбачають проведення з дітьми третього року життя таких видів занять. Опишемо їх:

- спостереження в довкіллі (діяльність людини, природа);
- цільові прогулянки;
- дидактичні ігри;
- заняття з картинкою;
- бесіди-розповідання;
- ознайомлення з художньою літературою: читання художніх творів;
- показ лялькового і тіньового театрів;
- показ діафільмів;
- настільні дидактичні ігри;
- показ інсценівок;
- спеціальні заняття на свіжому повітрі;
- ігри в оповідання;
- заняття із сенсорного виховання з дидактичним матеріалом.

Провідними методичними прийомами на заняттях з розвитку мовлення на третьому році життя виступають: показ з називанням, показ у дії, багаторазове повторення фраз, слів у їх різноманітних варіантах і комбінаціях, запитання, пояснення, словесні доручення; ігрові сюрпризні моменти, ігри та ігрові вправи; розповідання і бесіди, читання. Ці прийоми використовуються у комплексі на кожному занятті.

Успіх і ефективність заняття, як відзначає В.В.Гербова, залежить від вдалого чергування прийомів і методів навчання. З-поміж них:

1. Чергування різних прийомів навчання і насамперед пояснень, вказівок і показів (зразка, способів діяльності) з ігровими завданнями. “Гав-гав-гав-гавкає собачка, – говорить вихователь. – Як вона гавкає?” Після того, як діти промовлять звуконаслідування, вона продовжує: “Зараз ми пограємо в заводних собачок. Собачка, якого я заведу ключем (робить імітаційний рух), повинен гавкати: гав-гав-гав”.

2. Сполучення хорових (як словесних, так і рухових) відповідей дітей з індивідуальними. Одна хорова відповідь сполучається з 3-4 індивідуальними. Це значно підвищує насиченість заняття, допомагає залучити до роботи всіх дітей, з'ясувати, хто з дітей не засвоїв матеріал.

3. Використання різноманітного демонстраційного матеріалу (предмети, іграшки, картинки, фігурки з настільного театру і т. ін.). Їх розглядання підтримує увагу дітей, підвищує мовленнєву активність. Формує здібність до спілкування.

4. Використання найрізноманітніших завдань, спрямованих на те, щоб дати можливість дітям змінити позу, порухатися (підійти до вихователя, щоб пильніше розглянути щось, зазирнути під стілець – знайти, куди сховалась киця, зобразити козенят, що б'ються і т. ін.)

Плануючи заняття з дітьми третього року життя, вихователь повинна охопити всі напрями розвитку мовлення: розуміння мовлення і словникова робота, виховання правильної звуковимови і граматичної правильності, розвиток діалогічного і монологічного мовлення.

Розглянемо більш конкретно різні види занять з дітьми третього року життя.

Спостереження та цільові прогулянки. Підґрунтям для збагачення словника дітей та активізації їхнього мовлення є чуттєвий досвід, безпосереднє ознайомлення дітей з довкіллям. Саме тому провідними методами збагачення знань дітей про довкілля та їхнього словника є цільові прогулянки і спостереження.

Так, з дітьми другої половини третього року життя в теплу сприятливу погоду проводять цікаві прогулянки до найближчого оточення дошкільного закладу: по вулиці, до крамниці, до прикрашеної новорічної ялинки, до парку, скверу, озера, річки, лісу тощо. При цьому вихователю слід пам'ятати, що тривалість ходьби не повинна бути більшою,

ніж 11-15 хвилин. Під час таких цільових прогулянок дітей супроводжують двоє дорослих.

Знайомство з довколишнім, як відомо, передбачає передання дітям доступних знань, формування чітких уявлень, а отже, і повідомлення відповідних слів – найменувань предметів, їх ознак, дій, розвиток мовлення.

Повсякденне спілкування дитини з довколишнім виявляється ще недостатнім для засвоєння знань: дитина не може самостійно здобувати знання. Завдання вихователя – зробити сприйняття дитини цілеспрямованим, допомогти помітити те головне, що вона сама не помічає. Ось чому організовані спостереження у довірчій посідають провідне місце в загальній системі знань з розвитку мовлення дитини.

Значне місце, згідно з вимогами програми відводиться заняттям з ознайомлення дітей із природою. “Вчити відрізняти і правильно називати тварин (кішка, собака, кінь, корова, коза, заєць, ведмідь і т. ін.), птахів (курка, півень, гуска, качка, голуб, ворона і т. ін.); знайомити з їх поведінкою (літають, плавають, клюють, стрибають і т. ін.); впізнавати й називати малят тварин і птахів (у курки – курчата, у кішки – кошенята).

Вчити розрізняти і правильно називати рослини (дерево, трава, квіти); відрізняти колір трави (зелена трава), листя на деревах (зелене, жовте), деяких квітів (червона троянда, жовта кульбаба).

Знати назви двох-трьох найпоширеніших у цій місцевості дерев, квітів, фруктів, овочів, розрізняти овочі, не тільки за зовнішнім виглядом, а й за смаком.

Предметом цілеспрямованого сприймання повинен бути транспорт, праця людини. Дітей треба вчити відрізняти за зовнішнім виглядом кілька видів транспорту, який є в найближчому оточенні (легкові автомашини, вантажні, автобуси, тролейбуси, трамваї, санки, візок), розрізняти і називати деталі (кабіна, кермо, колесо, двері).

Знайомити з деякими трудовими діями дорослих у дошкільному закладі, в сім'ї, на вулиці (кухар готує їжу, няня миє посуд, мама шие, пере білизну, веде машину тощо).

Об'єктом спеціального сприйняття на заняттях повинні бути і предмети домашнього вжитку, незважаючи на те, що діти неодноразово зустрічаються з ними в повсякденній побутовій, ігровій діяльності. Такі заняття дозволяють систематизувати, уточнити і розширити уявлення дітей про меблі, одяг, іграшки, побутові речі, речі особистого

користування, про їх ознаки, якості, призначення, а на цій основі уточнювати і відповідний загальновживаний словник – назви предметів (лопата, ножиці, серветка, шафа і т. ін.), їх ознак і якостей (великий, гарний, чистий, м'який), дій із предметами, що виконуються дорослими і дітьми. Об'єкти для організованих спостережень знаходяться як у приміщенні дошкільного закладу, так і за його межами, на ділянці і поза нею (прогулянки з метою).

Один і той самий об'єкт (тварина, рослина, транспорт, трудова діяльність, предмети побуту) може й повинен сприйматися дітьми кілька разів, таким заняттям відводиться перше місце серед інших, вони становлять основну частину всіх занять.

При проведенні організованих спостережень у дошкільній групі необхідно пам'ятати й про виховання у дітей бережного ставлення до предметів, результатів праці, до об'єктів природи, бажання підтримати й зберегти життя рослин, тварин.

Організовані спостереження в дошкільній групі з дітьми третього року здійснюються на таких заняттях: а) спостереження за живою та неживою природою; б) розглядання продуктів людської праці (предметів побуту, транспорту); в) спостереження за працею дорослих.

Особливу роль у розвитку мовлення дітей третього року життя відіграють живі об'єкти, сприймання яких сприяє утворенню найбільш повних, точних уявлень про ознаки предмета.

Під час розглядання живого об'єкта, дитина не тільки сприймає його, а й хоче погладити, послухати, які звуки він видає. Наприклад, вихователь показує собачку й запитує: "Хто це, діти?" Діти відповідають: "Собачка маленький". "Хочете собачку погладити?" – продовжує вихователь. Деякі діти бояться, відповідають: "Я боюсь". Інші навпаки промовляють: "А я не боюсь" (тягнуться, щоб погладити). Діти охоче гладять "шерстка м'якенька", "Чим же ми погодуємо наше цуценятко?", – звертається вона до дітей. Діти: "Молоком давайте погодуємо". Ще приклад – спостереження за кроликом (з дослідних матеріалів). Вихователь показує кролика.

– Хто це діти?

Діти радісно підстрибують, вигукують:

– Ой, кролик, кролик!

– М'якенький.

– Пухнастий.

– Доторкнися до кролика, погладь його.

Діти підходять до кролика, гладять його, виявляють радісні реакції.

Можливість дії з певним об'єктом сприяє розвитку стійкості уваги, підтримує тривалий інтерес дітей, сприяє формуванню уявлення про предмети. У процесі ознайомлення дітей із живим об'єктом виникає потреба в пізнанні: живий об'єкт викликає подив дитини, запитання, прагнення дізнатись про щось нове для неї. Діти із задоволенням розглядають, гладять, нюхають, слухають, запитують. Спостереження за живим об'єктом позитивно впливає й на розвиток активного мовлення. Характер мовлення дитини (багатство словника, граматична правильність, емоційна виразність) залежить від змісту матеріалу, що пропонується дитині. Яскраві, емоційні, доступні за змістом враження з довкілля є однією з найбільш ефективних умов виникнення мовленнєвих реакцій дітей, їхніх активних висловлювань.

Спостереження за живою природою проводяться у приміщенні дошкільного закладу (кішка, голуб і т.ін.), коли тварини, рослини можна внести, наблизити до дітей і водночас дотримуватись відповідних гігієнічних правил. На ділянці можна спостерігати за собакою, вороною, гусаком, за явищами неживої природи (снігопад, дощ, вкрите хмарами небо, сонячна погода і т. ін.).

Після спостереження в доквіллі, у природі доцільно розповісти дітям невелике оповідання, казку, пов'язати з щойно побаченим. Наприклад, діти побачили пташку, зраділи, дивляться на неї. Вихователь звертається до дітей: “Подивіться, діти, яка гарна пташка... Послухайте, як вона співає... Ой, пташка полетіла. Вона, напевне, полетіла до своїх діточок, зараз я вам розповім про цю пташку. Вихователь розповідає: “Жила-була маленька пташка, вона голосно співала пісні. Прийшли в сад діти, сіли під деревом і слухали, як співає пташка. Раптом вона полетіла до своїх діточок, щоб погодувати їх”.

Під час спостережень і цільових прогулянок використовується вже відомий прийом показ із називанням. Вихователь звертає увагу дітей на об'єкт, за яким вони спостерігають, називає його, кілька разів повторює, запитує у дітей. Після цього пояснює. Наприклад: “Це акваріум. В акваріумі живуть рибки. В акваріумі вода, зелена травичка”.

Кожне нове слово, яке почула дитина вперше, необхідно повторити в різноманітних сполученнях з іншими словами. Наприклад: “Курочка

дзьобає зернята. Курочка дзьобає. У курочки дзьобик. І в курчаток маленькі дзьобики. І курчатка дзьобають зернята. Курочка швидко дзьобає і курчатка швидко дзьобають. І курочка, і курчатка дзьобають зернята”.

У процесі спостережень вихователь стимулює дітей до активних дій: пропонує погодувати тварин чи птахів, налити води, молока, полисти рослини, щось потримати, допомогти дорослим і т. ін.

Наводимо уривки із заняття “Нарвемо кульбабок”.

Мета заняття – збагатити й уточнити уявлення дітей про рослини своєї ділянки (травка, кульбабки), навчити впізнавати і називати їх, розрізняти за кольором (зелений, жовтий), за будовою (квітка і стебло кульбаби), викликати радість від безпосереднього спілкування з природою.

Діти разом із вихователем підійшли до галявини, на якій ростуть кульбаби. “Яка гарна травичка, погуляймо на ній... Травичка густа, зелена... Подивіться, дітки, як багато жовтеньких квіточок – це кульбабки. Ось кульбабка, і ось також. Подивіться, кульбаби м’якенькі, доторкніться обережно ручкою до них, рвати не треба...”

Діти, якого кольору трава? Правильно, зелена. Олю, Вово, Наталочко, яка травичка? Скажіть, зелена. А кульбаба якого кольору? Правильно, жовтенька. Подивіться, кульбаба росте на довгому стебельці (показує стебло).

Вихователь присідає, розгортає травичку, показує стебло. “Стебло довге, тонке, гладеньке. Яке стебло?” – запитує вихователь. Пропонує дітям розгорнути травичку, знайти стебло, доторкнутись до нього, запитує, що це і яке воно, активізує мовлення дітей. Після цього вихователь зриває одну квітку, показує і пояснює: “Ось яка красива жовта кульбабка, пухнаста, м’якенька. У кульбабки довге гладеньке стебло і жовта, пухнаста шапочка”. Стимулює дітей описувати кульбабку. Читає вірш про кульбабку.

Кульбаба

К. Серова

Зростає на галявині
У жовтій сукні.
Підросте – всіміхнеться,
Для вітрів убереться,
У платтячко біленьке
Пишне та м’якеньке.

Пропонує дітям знайти кульбабки, які вже відцвіли, пухнасті, жовті кульки. Запитує у дітей: “Яка кульбабка?” Діти зривають кульбабки, дмухають на них, так, щоб злетіли пушинки. Пояснює дітям: “Пушинки – це насіння кульбабки. З них виростуть нові кульбабки”, - говорить вихователь.

Аналогічно проводять спостереження й за іншими рослинами.

Екскурсії-огляди. Цей вид заняття проводять з дітьми другої половини третього року життя. Є.І.Тихеева назвала їх місцевими екскурсіями, оскільки їх проводять у приміщенні дошкільного закладу. Проводять їх як індивідуально-групові заняття, на яких об’єднують 6-8 дітей. Тематика екскурсій-оглядів для цього віку є досить простою: групова кімната, роздягальня кімната, умивальня кімната, кухня, спальня. Вихователь пропонує дітям “подорож” по груповій кімнаті чи на кухню. У ході заняття розповідає дітям, знайомить їх з обладнанням, предметами, їх призначенням, читає вірші, співає пісні. Наприклад, екскурсії-огляд групової кімнати.

Мета: дати уявлення про групову кімнату: світла, простора, великі вікна, багато квітів. У груповій кімнаті столи і стільчики. За столами займаються діти, їдять, грають розглядають книги. У групі – шафи з іграшками, книжками.

Словник: *групова кімната, іграшки, книжкова шафа, грати, акваріум.*

Хід заняття. Діти сидять півколом на стільчиках. Вихователь пояснює, що кімната, в якій вони перебувають, називається груповою кімнатою. В ній діти грають з іграшками, займаються, снідають, обідають, вечеряють. Кімната простора, світла, тепла. Пропонує дітям розглянути кімнату, встати, походити.

Підходять до шафи з іграшками: “Ой, скільки іграшок багато у дітей!” Запитує, як називаються знайомі дітям іграшки, пропонує взяти одну іграшку, показати, як з нею можна грати. Потім підходять до книжкової шафи, куточка природи. Діти називають предмети, квіти, акваріум. Огляд завершується читанням знайомих віршів. Наприклад:

Петрушка

І. Нехода

Це – Петрушка... Та нічого,
Що пришитий ніс у нього.
Це для того він пришитий,
Щоб малих дітей смішити.

Або вірш:

Кінь

Г. Бойко

Я великий, я красивий,
Як біжу я, – в'ється грива,
Копитами туп-туп,
По камінню цок-цок-цок,
Хвіст у мене довгий-довгий,
Хвіст у мене, мов шовковий!

Можна згадати легкі загадки. Наприклад, “Його б'ють, він не плаче, а тільки скаче” (м'яч), “Залізний птах у небі літає” (літак). Після цього розглядають умивальну, роздягальну кімнати і їдальню.

Екскурсія-огляд умивальної кімнати

Мета: дати уявлення про умивальну кімнату та її обладнання. Це кімната, в якій діти умиваються, миють руки. В ній є умивальники (раковина, кран, душ, гаряча й холодна вода). Умиватись і мити руки треба з милом, витирати обличчя й руки рушником. Ознайомити дітей з картинками позначками. Розповісти, як потрібно мити руки. Звернути увагу на зовнішній вигляд умивальної кімнати (стіни білі, викладені білими плитками, білі раковини й рушники, все чисте). В умивальній кімнаті є туалет. Словник: умивальна кімната, раковина, кран, мило, мильниця, рушник, душ, туалет, намити, витерти.

Хід заняття. Вихователь використовує ігровий прийом. Лялька Катя просить дітей показати умивальну кімнату, розповісти, що там є, як потрібно мити руки. Разом з лялькою діти йдуть до умивальної кімнати. Вихователь запитує дітей: куди ми з вами прийшли, як називається кімната, що ви бачите в умивальній кімнаті?

Розглядають умивальник, його частини: раковина, кран.

Руки миють милом. Загадує загадку про мило: “Рожеве, запашне, милке”.

– Що треба зробити, щоб помити руки? Закріплюють послідовність дій, уточнюють слова намити, розмити, полити тощо.

Вихователь пропонує одному із дітей показати послідовність дій при вмиванні. Дії дитини супроводжуються віршем:

Я сьогодні вранці рано
Умивалася з-під крана!

Я сама тепер умію
Мити руки, мити шию.

Запитання до дітей: “Що треба зробити після того, як помили руки, чим витирають руки, де зберігаються рушники, як дізнатися, чий це рушник?”

Вихователь читає вірш М. Найдьонова “Наші рушнички”. В кінці заняття вона пропонує дітям умити ляльку, прочитати утішку “Водичка, водичка”.

– Діти, лялька теж хоче помити руки й умитися, але не знає, як це зробити. Допоможіть їй. Викликає кількох дітей, щоб повторити послідовність миття рук та вмивання. Покажіть, як це треба робити. Лялька дякує дітям і запрошує їх до ігрового куточка.

Екскурсія-огляд роздягальної кімнати

Мета: дати уявлення про роздягальну кімнату. Це невеличка кімната, в якій діти роздягаються і одягаються на прогулянку. Вздовж стін стоять шафи для одягу з картинками-позначками. В кожній шафі є дві полицки, верхня – для головних уборів, нижня – для взуття. На гачки вішаємо верхній одяг. Для зручності в роздягальній кімнаті є диванчики, килим.

Словник: роздягальна кімната, шафа, диванчик, гачки, полицка, одяг, взуття.

Хід заняття. Вихователь повідомляє, що сьогодні вранці до неї у гості прийшов ведмедик. Вітається з дітьми. Ведмедик хоче щось сказати (підносить до вуха). Він хоче з вами гуляти, але не знає, де в нас роздягаються. Ось ми зараз підемо всі разом і покажемо йому нашу роздягальну кімнату.

Діти заходять у роздягальну кімнату. Ведмедика слід посадити на видному місці. Вихователь запитує дітей: куди ми з вами прийшли, як називається ця кімната, що є в роздягальній кімнаті, скільки шаф, що ви бачите на дверцятах шафи, для чого потрібні картинки?

Діти називають свої картинки, показують ведмедику шафу.

– Для чого потрібні шафи?

Розглядають будову шафи.

– Що це (показує на дверцята), що ви бачите в середині шафчика, що кладуть на верхню полицку, куди треба вішати пальта, що кладуть на нижню полицку?

– Зараз Вова покаже ведмедику, як він складає свої речі в шафу.

Вова виймає всі речі з шафи на стільчик і складає їх.

– Що ти спочатку візьмеш?

Усі дії дитини супроводжуються запитаннями й поясненнями вихователя. Викликає ще одну дитину, щоб вона склала свої речі. Звертає увагу на ослінчики, велику вішалку.

– Ведмедик хоче піти на прогулянку, ось його одяг, але він не знає, що спочатку треба одягати, допоможіть йому. Викликає дітей, які під керівництвом вихователя одягають ведмедика.

У кінці заняття вона читає вірш “Навчу і брата чобітки взувати”.

Я вже вмію узуватись:
Схочу – взуюся умить;
І малесенького брата
Цього ж хочу навчити.
Чобітки є в нього:
Цей – на ліву ногу,
Цей – на праву ногу.
А як дощик стане йти,
Є й калоші в нього:
Ця – на ліву ногу,
Ця – на праву ногу.
От як чудово!

Екскурсія-огляд їдальні

Мета: закріпити знання дітей про правила поведінки за столом, назви столового посуду і страв.

Їдальня міститься у груповій кімнаті. Тут стоять столи, за якими діти їдять, у кожного своє місце. Роздає їжу і прибирає із стола помічник вихователя. Посуд зберігається в буфеті. Вчити користуватись столовими приладами.

Словник: їдальня, сніданок, обід, полуденок, вечеря, серветки, тарілка, ложка, хлібниця, чашка.

Хід заняття. Заняття вихователь починає з бесіди про те, що було на сніданок. Запитує дітей: де в дошкільному закладі діти їдять, що сьогодні вранці ви їли на сніданок, на чому стоять тарілки з їжею, на чому сидять діти, у чому подають їжу (борщ, кашу, компот), чим діти їдять борщ, чим витирають рот, хто подає дітям їжу, що треба зробити, перш ніж сісти за стіл?

У своїй розповіді вихователь підкреслює, що їдальня розміщена у груповій кімнаті. Помічник вихователя, Валентина Петрівна, готує столи, за якими діти снідають, обідають, вечеряють. Кожна дитина має своє місце. Роздає їжу і прибирає зі столів помічник вихователя. Їсти слід охайно, правильно тримати ложку (пропонує одній дитині підійти, взяти ложку й показати, як правильно її тримати).

Всі діти (групкою) розглядають місце, де миють і зберігають посуд. Розглядають і називають посуд, з'ясовують, для чого він потрібний. Закінчується заняття читанням вірша. “Таня” Т.Демченко.

Це ж чому завжди у Тані
Щічки свіжі та рум'яні?
А тому, що Таня наша
Їсть і борщ, і хліб, і кашу!

Розглядання предметів та бесіда про них

На таких заняттях діти розглядають іграшки (лялька, машина, трамвай, тролейбус), одяг, посуд, меблі, рослини. Дітей знайомлять із будовою предмета, його зовнішнім виглядом, з якостями і особливостями предметів (твердий, м'який, б'ється, рветься, довгий, широкий, вузький, короткий). Наприклад, **розглядання автомашин, автобуса, трамвая.**

Мета: вчити дітей розрізняти за зовнішнім виглядом і називати вантажний і легковий автомобілі, автобус, трамвай та їх основні частини: кабіну, кермо, кузов, колеса, вікна.

Хід заняття. На столі у вихователя легковий і вантажний автомобілі, автобус, трамвай. Вихователь набирає номер по телефону і замовляє таксі: “Вовчику, – говорить вихователь, – ти сьогодні водій. Сідай у таксі – легковий автомобіль і їдь за мною”. Якщо хлопчик помиляється і обирає не ту машину, вихователь звертається за допомогою до інших дітей.

Потім бере іншу машину, “їде” на машині і запитує, на якій машині він приїхав. Діти називають машини.

Вихователь попереджає, що зараз одна з машин поїде і вони повинні впізнати, якої машини не стало. Пропонує дітям заплющити очі, ховає машину і запитує: “Якої машини не стало?”, “Яка машина поїхала?”. Показує знову машину, пропонує показати кабіну, кузов, колеса, кермо.

Надалі відправляються “в рейс” автобус, трамвай. Закінчується заняття грою “В подорож на автобусі”. Із стільців влаштовують автобус. Дітям видає вихователь квитки. Вихователь – водій. Дас сигнал: “Бі-бі-бі”. І діти їдуть. Вихователь виголошує зупинки, діти виходять.

Розглядання іграшкового коня

Мета: познайомити дітей з будовою коня (голова, грива, хвіст, ноги, копита).

Словник: *кінь, голова, грива, хвіст, батіжок, тулуб.*

Матеріал: дзвіночок, батіг.

Хід заняття. На підлозі стоїть великий іграшковий кінь. У дітей на столі – маленькі. Діти розглядають великого коня, показують голову, хвіст, тулуб, гриву, ноги, копита, називають їх. Розглядають маленьких конячок, показують і називають частини тіла. Після цього вихователька пропонує бажаним підійти до коня й сісти на нього верхи. При погойдуванні коня на його шиї дзвенить дзвіночок. Потім усі діти сідають на свої стільчики. Кінь стоїть на видному місці. Коли настає тиша, вихователька говорить: “Послухайте віршик про цього коня”. Виразно читає текст, показує інтонацією і своєю поведінкою, що кінь їй дуже подобається: вона милується ним, показує його гриву, гладить розкішний хвіст, пропонує послухати дзвіночок. Читання повторюється двічі. Потім вихователька пропонує бажаним сісти на коня, а сама, звертаючись до всіх дітей, знову читає вірш:

Гоп! Гоп!
Справжній кінь,
Є і хвіст, і грива,
І дзвіночок – дзинь-дзинь-дзинь!
Дуже кінь красивий!
Виліз я на коня,
Ухопивсь руками.
Батіжок підганя –
Їду я до мами.

Дитину, яка сидить на конику, вихователька спонукає промовляти “гоп-гоп”, “дзинь-дзинь-дзинь!”.

Дидактичні ігри з іграшками, предметами, картинками. На третьому році життя проводять різноманітні ігри з предметами: “Чарівна торбинка”, “Цікава коробка”, “Чарівний кошик”, “Чарівна скринька”, “Сюрпризи”, “Знайди і принеси”, “Що сховано?”, “Куди, що покласти?”, “Чого не стало?” і т.ін. У ході гри вихователь повинен забезпечити максимальну активність дітей. Діти самі витаскують іграшки, приносять їх, загортають і т.ін. При цьому всі предмети і дії

називають словами. Наприклад, дидактична гра **“Що в торбинці?”** (“Чарівна торбинка”).

У кольорову торбинку (замість торбинки можна взяти кошик, коробку) вміщують іграшки, що зображують знайомі дітям предмети (тварини, транспорт, предмети побуту). Діти зручно сидять на стільцях, розставлених півколом, вихователь звертає увагу дітей на те, що в торбинці щось є, викликає інтерес до заняття. Дитині пропонується взяти одну іграшку з торбинки, показати дітям, назвати її. Так виймаються всі іграшки. Гра може повторюватися кілька разів протягом року. Але зміст її постійно поновлюється: змінюється зовнішній вигляд одних і тих самих іграшок (величина, колір), поновлюються набори іграшок, ускладнюються мовленнєві завдання дітям.

Для закріплення уявлень про довколишні предмети, для активізації словника можна використати аналогічним шляхом й дидактичні ігри з картинками, на яких зображено предмети побуту, тварин, овочі, фрукти, квіти і т.ін. Наприклад, гра **“Хто або що це?”** проводиться таким чином. Вихователь показує красиву обгортку альбому (або теки), де лежать приготовлені картинки, говорить: “Діти, я вам покажу картинки, а ви впізнайте, що на них намальовано”. Потім показує одну картинку за іншою, діти називають зображене (червона вишня, солодка морква, зелена машина). Вихователь слідкує, щоб діти правильно узгоджували іменники з прикметниками.

З метою закріплення уявлень дітей про довкілля, розвитку зорового зосередження, довільної уваги проводять гру з картинками **“Хто знайде таку саму?”**. Вихователь розкладає перед дітьми, які сидять за столом, набори картинок. Показуючи картинку зі свого комплекту, запитує, що або хто це, яка (який), пропонує розглянути картинку, що лежить перед дітьми на столі, і знайти таку саму.

Для закріплення уявлень про тварин та їх малят доцільно використати дидактичну гру **“Чий це дітки?”**. Вихователь роздає дітям іграшки, що зображують дорослих тварин: “Діти, подивіться, хто до вас прийшов?” (Із-за столу по черзі появляються іграшки). Так, це собака. Якого він кольору? Собачка сів біля Наталки (Так само з’являються, називаються і розташовуються супроти дітей всі іграшки)... Ой, хтось там ще біжить та й плаче, маму загубив (З’являється іграшка – цуценя). Хто це?... Так, цуценя, а хто його мама? (Так само з’являються і знаходять своїх мам інші тварини).

Інший варіант гри “Чиї дітки?”. Вихователь роздає дітям картинки із зображенням тварин: собака, корова, курка, кішка, гуска, кінь і т.ін.

Картинки, на яких зображені дитинчата, залишаються у вихователя. Вихователь промовляє: “Плачуть кошенята, загубили вони свою маму. У кого вона?”. Дитина, в якої картинка із зображенням кішки, піднімає її і бере собі картинки із зображенням кошенят. Гра продовжується, поки всі “дитинчата” не знайдуть своїх “мам”.

Закріпленню уявлення про тварин та їх малят, вправі у вживанні відповідних іменників в однині і множині сприяє гра “Що в кошику?”. Ця гра проводиться аналогічно грі “Що в мішечку?”. Ускладнення полягає в тому, що діти вчаться у відповідь на запитання вихователя “Хто був у кошику?” відповідати сполученням слів “Собака з цуценятами”, “Кішка з кошенятами” і т.ін., а потім і реченнями “У кошику була курка з курчатами”. Гру проводять у кінці третього року життя.

Уточнення знань про тварин (чим живляться) та активізація мовлення здійснюється в дидактичній грі “Хто що їсть?”. Вихователь звертає увагу дітей на споруди з будівельного матеріалу (будиночки) і повідомляє, хто житиме в них (ставить іграшки, які зображують тварин).

Вихователь промовляє: “Зараз, діти, ми погодуємо їх”. Запитує: “Що їсть кішка?”, діти відповідають, вихователь уточнює, при цьому вживає поширені речення: “Хто хоче погодувати кішечку?”. Дитина, якій запропонували погодувати, ставить мисочку з молоком.

Подібні запитання ставлять і про інших тварин, виконуються дії – годування. Вихователь стимулює відповіді поширеними реченнями (“Півник любить дзьобати зернятко, кізочка їсть травичку” і т. ін).

Для закріплення уявлень про діяльність людей, для уточнення і активізації дієслів, що називають дії, доцільно проводити з дітьми ігри з картинками “Хто що робить?”. Замість картинок можна використати великі фотографії, на яких зафіксовано процеси діяльності няні, вихователя, лікаря, кухаря, двірника, водія. Вихователь показує картинки й запитує, що робить (мама, хлопчик, дядя і т.ін.). Якщо діти не можуть назвати дії людей, то називає вихователь, а діти повторюють.

З дітьми третього року проводять серію дидактичних ігор на розвиток дрібних м’язів руки, сенсорики, закріплення кольору та збагачення словника. Опишемо їх.

Ігри на диференціацію і називання кольору (“Перекладання кольорових кульок”, “Прокочування кольорових кульок”); на диферен-

ціювання форми (“Впізнавання іграшок на дотик”, “Доторкніться і відгадайте, що я вам дала”); на диференціювання контрастних розмірів (“Велика й маленька лялька”); на розвиток числових уявлень (“Багато – мало”); на розвиток слухового сприйняття (“Назви, що звучить”, “Що я роблю”, “Де дзвенить?”, “Відгадай, хто це”, “Послухай, що чути?”); на увагу, пам’ять, кмітливість (“Зроби, як було”, “Чого не вистачає”, “Сюрпризи”, “Відгадай”, “Хто пішов?”, “Що змінилось?”, “Відгадай, що це?”, “Хлоп-хлоп”).

Наводимо запис гри з дидактичними ляльками **“Подивись і розкажи”**, завдання якої – розвивати мовленнєву активність дітей, закріпити назви одягу, формувати уявлення про кількість “один”, “багато”. Збагачувати словник: один, багато, одяг, взуття.

Вихователь показує дітям ляльку і пропонує подивитися на неї, дає їм можливість висловитися. Потім запитує, що вона показує, дає ім’я ляльці, розглядає частини тіла і відповідні частини одягу, називає їх (шапка, плаття чи сорочка, штанці, фартушок, черевики та т.ін.). Залучає до цього бажаючих дітей.

Бере коробку, показує, що там дуже багато маленьких ляльок, роздає кожному по одній, запитує, скільки ляльок у коробці, у кожного з дітей.

Після цього розглядає разом з дітьми їхніх ляльок. Слідкує, щоб усі діти за її вказівкою одночасно знаходили потрібну частину тіла, показували пальчиком, називали, особливо звертає увагу на менш активних дітей.

Вихователь збирає ляльок, знову звертає увагу дітей на їх кількість (усі діти кладуть по одній, а стає багато).

Досить корисні для розумового і мовленнєвого розвитку дітей третього року **дидактичні настільні ігри** (геометричні вкладки, пірамідки, складні матрьошки, кульки, яєчка, складні кубики, розрізні і парні картинки). Наводимо запис заняття з матрьошками, мета якого – формування уявлення про величину, поняття “великий – маленький” і кількість – “одна” – “дві”.

Діти сидять за столами. Вихователь показує їм свою матрьошку-зразок і пропонує розглянути її. Спостерігає, яке це справляє враження на дітей, дає їм висловитися, потішитися. Запитує, що вона їм показувала. Своїми поясненнями і вказівними жестами організує сприйняття дітей, допомагає виокремити важливі ознаки, звертає увагу на величину, кількість: “Одна велика-велика матрьошка”.

Трясе матрешкою і пропонує дітям послухати, що в ній щось то-рохтить, розкриває, дістає ще одну маленьку матрешку і показує ді-тям. Дає час дітям відреагувати на появу нової матрешки. Запитує, яка це матрешка. Відзначає, що тепер стало дві матрешки: одна ве-лика-велика, друга маленька.

На прохання дорослого всі діти оглядають своїх матрешок, знахо-дять і називають голову, дістають другу матрешку. Показують велику, а потім маленьку (відзначають, що їх стало дві). Активізують мовлення дітей.

Підбір кульок за кольором

Мета гри: вчити дітей добирати предмети за ознакою однакового забарвлення; називати кольори.

Перший варіант. 6-8 кульок однакового розміру, пофарбованих двома кольорами, складають у коробку. Дитині пропонується переклас-ти всі кульки одного кольору (наприклад, червоного) в іншу коробку. Потім перемішати і перекласти кульки другого кольору. Колір спочатку називає вихователь, а потім пропонує називати його дітям.

Другий варіант. Дітям дають коробку, в якій складено 8-10 кульок двох кольорів, і дві коробки або пластмасові тарілочки такого самого кольору, як і кульки. Вихователька на очах у дітей розкладає кульки за кольором, промовляючи: “В червону коробку покладу червону кульку, іще червону, в синю коробку покладу синю кульку!” і т. ін., поки всі кульки не будуть розкладені у відповідні коробки. Потім пропонується дітям так само розкласти кульки. Тим, хто вміє говорити, пропонують назвати колір кульок. Діти можуть спочатку класти кульки одного, а потім другого кольору або розкладати їх нарізно. Малята віком більше від двох років звичайно добре справляються з цим завданням і навіть можуть помітити і виправити допущені помилки.

Третій варіант. Беруть дві однакові коробки нейтрального кольо-ру (світло-коричневого, сіро-голубого, сірого). У третій коробці лежать кульки двох основних кольорів. Вихователь розкладає в коробки кульки: в одну – одного кольору, в другу – другого. Називає колір: “Сюди покла-ду зелену кульку, сюди – жовту, сюди – ще зелену” і т.ін. Потім пропо-нує дітям розкласти кульки й назвати їх кольори. Заняття повторюються. На повторному занятті дітям пропонують вставляти грибки в отвори на квадраті аналогічного забарвлення. Дворічним і старшим дітям грибоч-ки даються змішаними в одній коробці, і кожному пропонують вибра-

ти грибочки одного кольору і вставити у квадрат відповідного кольору. Дитина називає колір, який вона вибрала. Під час занять не варто вживати слово “квадрат”, краще казати на “червону дощечку” або “знайди дощечку такого кольору, як твої грибочки”. Щоб діти чітко розрізняли межі свого квадрата, можна запропонувати їм обвести його пальцем.

Якщо діти помиляються й неправильно вибирають грибочки або заходять за межі свого квадрата, то не слід поспішати із вказівками й поправками, а краще запропонувати малюкові уважно подивиться, перевірити себе: “Який це грибочок до тебе потрапив? Сюди треба всі зелені, а червоний грибок не на своєму місці. Куди його поставимо?”. Коли всі справилися з роботою, можна запропонувати подивиться, чи кожний грибочок на своєму місці. Діти більше двох років уже здатні помічати помилки в підборі за кольором грибочків (чи кульок) і виправляти помилки. Окремі з вихованців можуть навіть помітити помилки товаришів. Здатність до само- й взаємоперевірок у дітей цього віку ще слабко виявлена, але її треба поступово виробляти, оскільки це є важливою умовою розвитку самостійності дітей.

Дидактичні ігри з лялькою. Улюбленими іграми дітей цього року є ігри з лялькою. Лялька для дітей цього віку – “жива істота”, їхній одноліток. З лялькою відбуваються ті самі події, що із дитиною. Ляльку супроводжують інші іграшки (зайчик, ведмедик), використовуються різні побутові предмети (одяг, продукти, овочі, фрукти, меблі, посуд і т.ін.). Все це сприяє збагаченню й активізації словника дітей.

З дітьми третього року життя проводять такі ігри з лялькою: “У ляльки новосілля”, “Лялька робить ранкову гімнастику”, “Пошиємо ляльці новий одяг”, “Навчимо ляльку мити посуд”, “Прання ляльчиного одягу”, “Лялька Катруся захворіла”, “На гостини до ляльки” і т.ін. [17].

А.М. Фролова пропонує проводити дидактичні ігри серіями за сюжетом, що поступово розвивається. Наприклад: “Лялька Марічка захворіла”, “Проводи ляльки Марічки до лікарні”, “Купуємо ліки для хворої ляльки в аптеці”, “Відвідаємо хвору ляльку”, “Приготуємо ляльці гостинці”, “Одужання ляльки, повернення її в дошкільний заклад” і т.ін. Наприклад: **“Нагодуємо ляльку обідом”**.

Мета: уточнити назву посуду, вчити самостійно виконувати дії з посудом; активізувати словник. Виховувати бажання піклуватися про ляльку.

Словник: посуд, кухонний, столовий, гаряча, солодка.

Хід заняття. Вихователь повідомляє: “Скоро лялька Марічка повернеться з прогулянки. Вона довго гуляла, захотіла їсти. Давайте приготуємо їй кашу й узвар. Подивіться, яку каструлю потрібно взяти для каші”. Діти обирають невелику каструлю. Вихователь запитує: “Оксано, що ти зробила? Яку каструлю ти взяла? Що потрібно зробити, щоб сварити кашу? Подивіться, що це? Так, це вода. Іди, Валю, налий води в каструлю. Що ти, Валю, зробила? Так, ми налили воду в каструлю. Що будемо далі робити? Куди потрібно поставити каструлю?” Пропонує комусь із дітей поставити каструлю на плитку, посолити, помити і кинути крупу, цукор. Запитує у дітей, що вони зробили. Вихователь мішає ложкою кашу і промовляє: “Лялька Марічка любить солодку кашу. Кипить каша, вариться каша, солодка рисова каша. Смачна буде каша. Так, так, я варю її не поспішаючи”. Куштує кашу ложкою. “Тотова каша, зварилась каша, солодка рисова каша. Знімаємо її з плитки”. Знімає, ставить на підставку.

“Тепер зваримо узвар. У якій каструлі будемо варити узвар? Так, у великій. Що для цього потрібно зробити?” Пропонує дітям взяти каструлю, налити води, поставити на плитку. Потім діти миють сухофрукти, кидають у каструлю. Вихователь мішає ложкою узвар і промовляє: “Кипить узвар. Скоро звариться”. Куштує: “Узвар зовсім не солодкий. Що потрібно зробити?” Кидають цукор, мішає. “Зварився узвар. Ось і готовий обід для Марічки. А де ж наша скатерка?” Пропонує дітям взяти скатерку, накрити на стіл, поставити тарілку, чашку, покласти ложки. Потім звертається до дітей: “Підіть, діти, покличте Марічку з прогулянки, обід уже готовий”. Діти беруть ляльку за руки, садять за стіл, годують. Вихователь: “Таряча каша. Солодка смачна каша. Яка каша, діти? Їж, Марічко, не поспішай, їж кашу, їж і узвар випий”. Дають ляльці узвар. Ляльці сподобався узвар, вона витирає рот серветкою, дякує дітям [17].

Поперемо ляльці плаття

Мета заняття: дати дітям уявлення про деякі трудові дії і предмети, потрібні для прання (вода, мило, миска або ночви), виховати інтерес до трудових дій дорослих; вправляти дітей у називанні предметів одягу, білизни. Заняття проводиться з 10-12 дітьми.

Дітей розсаджують навколо невисокого столу, на якому пратиється білизна. Вихователь говорить, що в ляльки (бажано, щоб ляль-

ка була велика) забруднилися плаття, сорочка, штанці, треба випрати, щоб лялька була чисто вдягнена. Потім вихователь приносить миску з теплою водою. Няня або вихователь пере, примовляючи: “Візьму мило (намилює так, щоб утворилось багато піни) і сорочку виперу. А це що? І штанці виперемо, все буде чисте”. Потім наливає в миску чистої теплої води і полоще білизну.

Діти встають, підходять по 2-3 до миски й по черзі полошуть. “Ось тепер усе чисте! Повісимо на мотузку, висушимо. Що це?” Вихователька показує дітям і, якщо діти самі не можуть назвати, називає різні предмети одягу. Разом з дітьми розвішує одяг. Після прання переходять до прасування лялькової білизни.

Попрасуємо ляльці плаття

Мета заняття: дати уявлення про деякі трудові дії і предмети (прасувати, праска); виховувати інтерес до трудових дій дорослих; вправляти дітей у називанні предметів одягу.

Проводиться заняття так само, як і попереднє.

Вихователька звертається до дітей з такими словами: “Пам’ятаєте, діти, ми нашої ляльці (називає ім’я) випрали все: і плаття, і сорочку, і штанці. Все чисте, але не випрасуване, треба попросувати, тоді все буде гарне. А це що? І сорочку випрасуємо”. Коли все випрасуване, праску виносять. “Усе попросували. Як ми прасували праскою?” Вихователька робить рукою рухи, що імітують прасування, й пропонує дітям зробити так само.

Через якийсь час дітям для гри дають клаптики тканини, ночви, вішають мотузку, дають дерев’яні та пластмасові праски. Прання і прасування повторюють багато разів, спонукаючи при цьому дітей називати дії і предмети. Діти самі полошуть і розвішують лялькову білизну й одяг.

Заняття на виховання правильної звуковимови. Діти третього року життя – це перша молодша група дошкільного навчального закладу. Спеціальні заняття на виховання звукової культури мовлення в цій групі проводять 1-2 рази на місяць. Крім того, 2-3 рази на місяць планують вправи й ігри на закріплення звукомови, розвиток мовленнєвого апарату, мовленнєвого дихання, фонематичного слуху. Ці вправи входять також до складу інших занять, їх тривалість – 5-6 хвилин.

Робота з виховання звукової культури мовлення проводиться в таких напрямках: формування правильної звуковимови, розвиток слухової

уваги і фонематичного слуху, розвиток мовленнєвого дихання, сили та висоти голосу.

Вчені рекомендують добирати звуконаслідування в певній послідовності. Спочатку пропонувати дітям прості відкриті склади (му-му-му, ку-ку, ку-ка-рі-ку), надалі закриті склади (бум-бум-бум, топ-топ-), а вже потім складі різної структури із різними сполученнями звуків (чик-чирік, трень-брень, дзінь-дзінь).

З метою формування правильної звуковимови можна проводити спеціальні заняття з використанням картинок, іграшок, художніх текстів і розповідей вихователя зі звуконаслідуванням. Наприклад: **“Поспішили – насмішили”**.

Мета: стимулювати дітей вимовляти звуки за наслідуванням, розвивати мовленнєву активність і мовленнєвий слух.

Хід заняття. Вихователь готує фланеграф, на ньому будинок, з вікна якого визирає ведмідь. А також фігурки: жаби, миші, курки, гуски корови. Вихователь розповідає текст казки “Поспішили – насмішили”. Прискакала жаба до ведмежого будинку. Заквакала під вікном: “ква-ква-ква – я до вас на гостини прийшла.” – Як квакала жаба? (Діти відповідають індивідуально і хором). – Прибігла мишка-норушка, запищала: “Пі-пі-пі – кажуть, у вас смачні пироги.” – Як пищала мишка? – Курочка прийшла. Закудахтала: “Ко-ко-ко, шурунки, кажуть, розсипчасті!” – Як курочка кудахтала? – Гуска прийшла, гогоче: “Го-го-го, гороху б з’їсти!” – Як гуска гогоче? – Корова прийшла, мичить: “Му-му-му, - з борошна пійла випити хочу!” – Як корова мичить? Тут ведмідь із вікна визирнув. Заричав: “Р-р-р-р!” Всі повтікали. Як ведмідь ричав? Та даремно вони втекти поспішили. Ведмідь ось що хотів їм сказати: “Р-р-рад гостям, заходьте будь-ласка!” Що хотів сказати ведмідь гостям?

Корисними для дітей є розповіді вихователя із звуконаслідуванням. Наприклад, **“Хто б це міг бути”**.

– Влітку Галинка відпочивала в бабусі на селі. Біля будинку, де вона жила, стояли маленькі будиночки. Галинці туди не дозволяли ходити. Та їй дуже-дуже хотілось дізнатись, хто живе в тих маленьких будиночках? Одного разу, коли бабусі не було вдома, Галинка підійшла до одного будиночку і тихо постукала: “Тук-тук-тук”. – Як Галя постукала? – Раптом Галинка почула, як за дверима хтось промовив: “Ко-ко-ко, кудах-тах-тах”. – “Ой, злякалась дівчинка. – “Хто б це міг бути?”

– Діти, як ви думаєте, хто б так міг відповісти Галинці: “Ко-ко-ко, ко-ко-ко, кудах-тах-тах?” – Так, курочка. Як курочка відповіла Галинці?

Потім Галинка підійшла до другого будиночка і також постукала, вже більш голосніше: “Тук-тук-тук!” Як Галя постукала? І раптом почувла за дверима чийсь голос: “Га-га-га, га-га-га!” – Хто б це міг бути, як ви думаєте, діти? Як кричать гуси?

Потім Галя підійшла до третього будинку і постукала у двері. Їй ніхто не відповів. Тоді вона постукала голосніше: “Тук-тук-тук!” – Як постукала Галинка? А у відповідь їй хтось голосно закричав: “Ку-ка-рі-ку! Ку-ка-рі-ку!” Дівчинка відразу здогадалася, хто тут живе... Хто тут живе, діти? – Так, півник. Як відповів Галинці півник?

На третьому році життя використовуються ігри на звуконаслідування: “Тук-тук”, “Хто, як кричить?”, “Хто це?”, “Зозуля”, “Жабка”, “Конячка”, “Потяг”, “Гуси”, “Ку-ка-рі-ку!” і т. ін.

Ігри на розвиток слухової уваги: “Що як звучить?”, “Впізнай, хто йде?”, “Впізнай, що роблять?”, “Чий голос?” і т. ін.

Наприклад, гра **“Впізнай, що це?”**.

Мета: розвивати у дітей слухову увагу, розрізняти за звуком іграшки.

Хід гри. У вихователя на столі ширма. За ширмою: лялька, яка плаче; дудочка, барабан, дзвіночок. Вихователь звертається до дітей: “Діти, у мене за ширмою багато іграшок. А ось які вони, ви зараз впізнаєте, тільки уважно слухайте”. Бере ляльку, лялька плаче, відтворює звук: “А-а-а-а”. “Хто ж це?” Якщо діти не впізнали, можна допомогти запитанням: Послухайте ще раз, хто ж це плаче? Як лялька плаче?” Показує ляльку, пропонує дітям відтворити звук. Надалі за ширмою по черзі вихователь відтворює звуки барабана (тра-та-та, тра-та-та), дудочки (ду-ду-ду), дзвіночка (дзинь-дзинь-дзинь). Діти виконують дії з цими іграшками, звуконаслідують. При повторному проведенні гри можна запропонувати дитині відтворити дію з іграшкою за ширмою.

З метою розвитку мовленнєвого дихання проводять такі ігри і вправи, як: “Чия кульбабка далі полетить?”, “Пускання човників”, “Метелик, лети”, “Чия пташка далі полетить?”, “Чий пароплав краще гудить?”, “Чий папірець далі полетить?” і т. ін.

Наприклад гра **“Чий пароплав краще гудить?”**.

Мета: розвивати мовленнєве дихання, звуконаслідування голосних звуків.

Хід заняття. На занятті об'єднують 4-5 дітей. Кожній дитині дається чиста пляшечка. Вихователь показує іграшковий пароплав, імітує його рух по столу і промовляє звук: “У-у-у”, пливе пароплав. Запитусь: “Що це? Як гудить пароплав?”

Потім повідомляє, що в кожної дитини є свій пароплав – пляшечка. Потрібно дмухати в пляшечку дуже сильно, щоб всі почули гудок пароплава. Показує як: висунути кінчик язика, торкнутися краю горлишка, пляшечка торкається підборіддя. “У кого ж буде найголосніший гудок? Чий же пароплав найкраще гудить?” Спочатку діти виконують вправу по черзі індивідуально, потім усі разом.

З метою розвитку сили і висоти голосу рекомендується проводити такі ігри і вправи: “Ідіть з нами грати”, “Хто, як кричить?”, “Дує вітер”, “Луна”, “Тихо і голосно” і т. ін.

Наприклад, гра “Ідіть з нами грати”.

Мета: розвивати силу голосу, вчити говорити голосно, тихо, голосніше, тихіше.

Хід гри. На столі у вихователя драбинка-сходинка з кубиків. На нижній сходинці сидить лисичка, на наступній – зайчик, і на верхній – ведмедики. Вихователь: “Зайчик, ведмедики і лисичка сидять на драбинці і сумують. Дуже їм сумно, вони хочуть грати з дітьми. Давайте покличемо їх грати. Лисичка сидить на нижній сходинці. Ми її покличемо тихим голосом, вона почує: “Лисонько, йди до нас грати”. Повторюють 2-3 рази. Потім голосніше кличуть зайчика: “Заїнько, йди до нас грати”, і голосно ведмедика: “Ведмедику, йди до нас грати!”

Інценівки-покази проводять такі самі, як і на другому році життя. Інценівки: “Паркан”, “Карусель”, “Повний двір”, “Катання з гірки” і т.ін.

При цьому ускладнюється методика показів. Вихователь більше ставить дітям запитань, учить відповідати фразами, реченнями.

У другій половині року дітей можна залучати до показів, пропонувати дітям у ході показу виконувати окремі дії. Наприклад: “Михайлику, йди покажи, як зайчик стрибав. Скажи: “зайчик плиг-скік плиг-скік”. Або ж: “Оксаночко, покажи, як ведмедики повільно піднімається на гірку. Скажи йому: “Йди, ведмедику, йди”.

У процесі показу інценівок можна використовувати художні тексти. Наприклад, гра-інценівка “Стоїть будиночок”.

Мета: продовжувати вчити дітей розрізняти за зовнішнім виглядом і “голосу” тварин і птахів, правильно називати їх, розвивати артикуляційний апарат; учить розуміти художній текст без наочного супроводу.

Хід заняття. У вихователя на столі фланелограф. Вона розповідає:

– Ось стоїть будинок. У ньому живе маленька Оленка. Ось вона. Йдуть біля будинку гуси і кричать: “Га-га-га! Ми йдемо плавати і пірнати!”, – Як і про що вони кричать? “Не йдіть плавати і пірнати! Залишайтеся зі мною”, – просить гусей Оленка. Та гусі пішли, не послухали дівчинку.

Йдуть біля будинку качки, перевалюються з ноги на ногу, тихо між собою розмовляють: “Кряк-кряк-кряк! Йдемо плавати і пірнати!” – Як і про що вони розмовляють між собою?” – “Не йдіть плавати й пірнати, залишайтеся грати зі мною,” – просить качок маленька Оленка. Та качки не розуміють її.

Тут індик з’явився. “Я буду з тобою грати!” – сказав він Оленці. Та дівчинка злякалась індика, відмовилась з ним грати. Індик дуже розсердився: “Бал-бал-бал! Погана дівчинка! Бал-бал-бал!” І пішов.

Сумно стало Оленці одній. Раптом зовсім поруч загавкало цуцення: “Тяф-тяф-тяф! Давай з тобою грати маленька дівчинка!” Як гавкало цуцення? Оленка дуже зраділа. Вони почали разом грати: у схованки, у дожени-дожени. Стомились, сіли поруч. Цуцення вирішило залишитись у Оленки назавсім. Оленка зраділа. І сказала цуценяткові суворо: “Слухай мене, мій пес: на злодіїв гавкай, до нас у хату не впускай, а дітей не лякай, з ними грай”.

При повторному інсценуванні роль Оленки доручається комусь із дітей, діалоги Оленки і тварин виконують також діти.

Показ театрів. Крім інсценівок дітям третього року життя показують театри: тіньовий і ляльковий. Вони закріплюють уявлення про довколишнє, викликають у дитини бажання говорити, створюють емоційно-позитивний настрій, розвивають увагу, пам’ять, спостережливість, стимулюють мовлення.

Для лялькового театру використовують спеціальні ляльки-петрушки. Показ спектаклю треба проводити на тлі, що не відвертає уваги дітей від іграшок (для зими – повісити простирadlo, для ночі – темну тканину, а для лісу – килимок, картину тощо).

Для тіньового театру ширма ставиться на стіл (вдень навпроти вікна, ввечері – за ширмою ставиться електрична лампочка), для створення декорації з іншого боку приставляються зроблені з картону і пофарбовані чорним будиночки, дерева, гірки і т.ін.

Перед показом театру доцільно познайомити дітей з персонажами щоб під час показу діти стежили за діями.

Сюжети для лялькових театрів слід добирати доступні, цікаві, це можуть бути сцени з життя дітей, тварин і птахів. У тіньовому театрі можна показувати казки: “Курочка ряба”, “Колобок” і т. ін.

З допомогою лялькового театру можна дати дітям уявлення про час: ранок – вечір, учора – сьогодні.

Наводимо опис такого заняття.

Ведуча: Ранок! Іринка спить. А сонечко вже давно дивиться у віконце. Іринко, вставай! Вставай! (Ведуча “будить” Іринку). Іра не хоче вставати. Вона вчора довго не лягала спати – пустувала. Дітки, розбудь Іринку: “Вставай, Іриночко, вставай, ранок уже!” (діти повторюють).

Іра (сідає на ліжку): Чого вставати? Не хочу вставати! Я потім встану (лягає).

Ведуча: Іриночко, вставай, дітки давно вже встали.

Іра: Ну й нехай усі встали, а я не хочу вставати.

Ведуча. Ну й лежи, вередлива дівчинка. Зараз прийде Дружок і забере твоє плаття!

Іра: Ну й нехай забирає!

Дружок (вбігає): Гав, гав, гав! Це чому ж Іра так довго спить? Уже ранок.

Ведуча: Іра вчора ввечері довго спати не лягала – пустувала, а зараз вередує – не встає.

Дружок: Гав, гав, гав! Нехай Іра спить тоді до самого вечора, а я зараз її сукеньку і черевички схочу. Сукню на стіл покладу, а черевички прив’язу до себе на спину, і Іра їх ніколи не знайде (прив’язує і вибігає. Входить Оля).

Оля: Іро, Іро, швидше вставай, підемо гуляти, на вулиці так гарно, сонечко світить!

Іра: Не хочу вставати, хочу спати!

Оля: Ну й спи! Дружок, дружок, іди сюди (вбігає Дружок). Давай з тобою танцювати. Іра не хоче вставати, вередує (беруться за руки, крутяться, співають):

Світить сонце у віконці,

Світить у світлицю.

Всі ми плескаєм в долоні

Дуже раді сонечку.

Іра (підняла голову): Хто співає, хто заважає мені спати?

Оля: Давно ранок настав, а ти спиш, вставай швидше, Іро!

Іра (встає з ліжка): А де моя сукня? Я вчора ввечері повісила її на стілець, і черевиків немає. Вони стояли під стільчиком.

Оля: Напевне, сукня й черевики втекли від такої вередливої дівчинки.

Іра: У сукні і черевичок немає ніжок, вони не можуть утекти. Дітки, ви не бачили моєї сукні й черевичок?

Ведуча: А ти пошукай, Ірочко, краще, може, знайдеш свою сукню.

Іра (шукає і знаходить сукню, одягає її): А де ж черевички?

Дружок: Гав, гав, гав! Твої черевички у мене, дожени! Раз і-і два! (Іриночка “доганяє” собачку, він від неї втікає).

Іра: Дружок, стомилає я дуже. Віддай мені черевички! Я вранці довго спати не буду... Як тільки у віконце сонечко засвітить, і я вставаю! (Дружок відв'язує черевички і віддає їх Іриночці).

Ведуча: А тепер, Олю, Іра й дружок поснідають, а потім підуть гуляти, а ми поки без них ту саму пісеньку про сонечко заспіваємо. (ліжка й стілець прибирають зі сцени)

Ведуча: Поки ми тут з вами, дітки, пісеньку про сонечко співаємо, в долоні плещемо, Оля, Ірочка і Дружок бігають у полі.

Ігри в оповідання. Цей вид заняття можна проводити у двох варіантах. Спочатку вихователь розповідає невеличку розповідь і показує іграшки в дії. Після цього викликає дитину показувати дії з іграшками, а вона промовляє текст. При цьому розповіді поступово ускладнюються. Наприклад, розповідь **“Толя і собачка”**.

1-й варіант. Був у хлопчика Толі собачка (показує м'яку іграшку собачки, звуконаслідує). Толя дуже любив свого собачку (гладив його), ходив з ним гуляти (водить по столу), годував його (імітує годування). Після цього вихователь викликає дітей, дає собачку, повторює текст. Ім'я дитини кожного разу змінюють.

2-й варіант (наступне заняття). Був у Толі собачка (показує того самого собачку). Толя назвав його Бобіком. Як звав собачку хлопчик? Бобік був маленький-маленький, а шерстка в нього була пухнаста (гладить). Толя любив Бобіка (гладить), годував його супом і хлібом (під-

водить до миски й імітує годування), грає з ним (стрибає собачка). На подвір'ї хлопчик зробив Бобіку будиночок (підводить Бобіка до будки з кубиків). Тут Бобік спав (заводить Бобіка в будку). При повторній розповіді дії показують діти.

3-й варіант (третє заняття). Був у Толі собачка Бобік (та сама іграшка). Шерстка в Бобіка була пухнаста, а сам Бобік малесенький. Бобік жив на подвір'ї у своєму будиночку (заводить Бобіка в будку). Коли Толя йшов гуляти, він завжди брав із собою Бобіка (виводить з будки). Одного разу Толя бігав з бобіком на вулиці (Бобік бігає по столу). Біля них пробіг великий злий собака (виводить іншого собаку). Він кинувся на Толю і хотів укусити хлопчика (імітує рухи і звуконаслідує р-р-р-р). Бобік почав гавкати на великого собаку (гав-гав-гав) і хапати його за лапи (показує). Почула мама, що Бобік гавкає, вибігла на вулицю і відігнала геть чужого собаку: “Пішов геть!” А Бобіка погладила і сказала: “Молодець, Бобік, що ти врятував Толю від злого собаки”. При повторному показі вихователь залучає дітей показувати дії із собачкою.

У другій половині року рекомендують залучати дітей до групової гри за текстом знайомих інсценівок (“Куручка і Катруся”, “Катруся і кішка Мурка”, “Катруся із собачкою”, “Катрусини картинки” і т. ін. У таких іграх беруть участь 5-6 дітей. Вихователь дає їм іграшки і діти грають самостійно. З допомогою запитань, нагадувань, вказівок, доручень, безпосередньої допомоги дорослий здійснює керівництво такими іграми.

Розповіді-бесіди. Для удосконалення розуміння мовлення оточуючих, розвитку вміння слухати і сприймати мову, звернену до всіх дітей, проводять бесіди-оповідання без ілюстрацій і показу про те, що діти сприймали, робили на прогулянці, на занятті.

Наприклад, вихователь розповідає: “В одному селі жили Сергій і Наталка, братик і сестричка. Одного вихідного дня пішли вони з татом і мамою до лісу. Розкажіть, діти, що вони побачили в лісі (діти розповідають). А ще що? Які квіти діти побачили в лісі? Сергійко зірвав красиву ромашку і подарував мамі. А що подарувала мамі Наталка? Так, і Наталочка подарувала мамі квітку – червону маківку.

Своєрідність цих занять полягає в тому, що їх можна проводити варіативно. Вихователь може спочатку розповісти оповідання з показом іграшок. А при повторному показі запитує у дітей, як звали дітей, що вони робили і т. ін.

Наприклад, розповідь **“Тарасик, кораблик і зайчик”**.

Хід заняття. Перший раз вихователь розповідає і показує кораблик і зайчика. При повторному показі проводиться бесіда. – Жив-був хлопчик (як його звали?) Тарасик. Купив тато Тарасику в крамниці (що купив тато Тарасику в крамниці?) кораблик. Взяв Тарасик (що взяв Тарасик?) великий таз, налив туди (що налив Тарасик у таз?) води і пустив плавати (що пустив плавати Тарасик?) кораблик. У кораблик посадив (кого посадив Тарасик у кораблик?) зайчика. Кораблик був (який був кораблик?) маленький, а зайчик (який?) великий (що трапилось з корабликом?) і кораблик перекинувся (що трапилось із зайчиком?), зайчик упав у воду. Тарасик (що зробив Тарасик?) витягнув зайчика з води, посадив його на сонечко і сказав (що сказав Тарасик?): “Нехай зайчик сохне”.

Живі картинки – це розповіді вихователя у супроводі картинної наочності. “Живу картинку” вихователь виготовляє самостійно. Бере великий аркуш паперу, наклеєний на картон із зображенням якогось пейзажу (ліс, поле, річка, подвір’я, будинок, вулиця і т. ін.) або місця, де буде відбуватися дія. У різних місцях аркуша зроблені надрізи, куди вставляються діючі особи: фігурки людей, тварин, птахів. Наприклад, відчиняється вікно, дівчинка визирає з віконечка; відчинились двері – вийшла дівчинка і т. ін.

Розповіді вихователь складає самостійно або може використати тексти з посібників. Розповідь за живою картинкою супроводжується бесідою, звуконаслідуванням, відповідями дітей на запитання [12].

3.3. Методика роботи з картинками в першій молодшій групі

На третьому році життя заняття з картинкою ускладнюються. З дітьми проводять заняття з предметними картинками, сюжетними настільними і настінними, а також використовують книжкові ілюстрації. Ускладнюються і завдання, які ставляться перед дітьми. А саме:

- розвивати розмовне мовлення дітей;
- вчити їх будувати речення різного типу (розповідні, питальні, окличні), за складністю (прості, складні);
- вчити правильно сполучати слова в реченні, вживати різні частини мови – прикметники, прийменники, сполучники.

Заняття з картинками на третьому році життя проводять з підгрупами дітей (8-10 дітей). Це дає можливість залучити всіх дітей до розглядання картинки, проводити бесіди за її сюжетом.

Організація дітей на занятті може бути різною. Так, наприклад, для розглядання сюжетної картинки дітей розсаджують на стільчиках півколом. Відстань між стільчиками і картинкою залежить від її розміру: чим менше картинка, тим ближче до неї садять дітей. Якщо це заняття з предметними картинками, наприклад, дидактичні ігри з предметними картинками, дітей розсаджують за столами.

Заняття з предметними картинками на третьому році ускладнюються. Вони проводяться у вигляді дидактичних ігор і спрямовані на формування у дітей узагальнень, впізнавання і називання властивостей, якостей, ознак предметів. Діти можуть добирати до цілого предмета його частини, до окремих частин знайти предмет або ж до дівчинки з лопаткою дібрати картинки з верхнім зимовим одягом.

Широко використовуються серії картинок для розповідей з продовженням: лялька роздягається, лялька у ванні, лялька спить, лялька одягається, лялька на прогулянці, лялька обідає і т.ін.

Предметні картинки вводять у тексти дидактичних ігор. Це такі ігри з картинками, як “Одягаємо ляльку на прогулянку”, “Чим нагодуємо ляльку?”, “Хто що робить?”, “Відгадай і назови”, “Подаруємо ляльці іграшку” і т. ін.

На перших заняттях доцільно використовувати і картинки, і реальні предмети чи іграшку, з якими б діти могли виконувати різноманітні дії, що зображені на картинках. Наприклад, гра “Хто що робить?”.

Мета: вчити дітей впізнавати зображення на картинках, називати їх фразами, виконувати дії.

Хід заняття. Вихователь добирає картинки із зображенням дій: дівчинка йде з прапорцем, хлопчик кидає вгору м'яч, чоловік умивається, наливає з глечика в миску воду, дівчинка кладе ляльку спати, хлопчик стрибає з лави, хлопчик везе автомобіль, дівчинка поливає квіти з лійки, жінка рушником витирає посуд. Картинки кладуть зображенням униз, щоб діти не бачили малюнків.

Поруч із вихователем на столі предмети: прапорець, миска з водою, ліжко з подушкою і ковдрою, лялька, вантажний автомобіль, вазон і лійка, рушник, іграшковий посуд. Діти сидять півколом (8-10 чоловік).

Вихователь викликає дитину, пропонує взяти картинку, подивитись, назвати її, показати дітям. Наприклад, дитина взяла картинку із зображенням дівчинки, яка кидає м'яч. “Хто це?” – запитує вихователь. “Що робить дівчинка? – Так, дівчинка кидає м'яч високо-високо (показує жестом, як потрібно кидати м'яч). Подивіться, діти, як Сергійко кидає м'яч. Покажи усім. Скажи, Сергійко, “високо-високо”. Скажіть, діти, “високо-високо”.

Потім підходить друга дитина, бере картинку, наприклад, хлопчик із прапорцем, називає її. Після цього діти знаходять прапорець, ідуть по кімнаті із прапорцем. Заняття продовжується.

Більш складні заняття з предметними картинками проводять як дидактичні ігри на класифікацію і групування предметів. Наприклад, дидактична гра **“Кому що потрібно?”**

Мета: вчити дітей групувати предмети за професійною ознакою, називати їх словами.

Хід заняття. У вихователя на дошці предметні картинки великого розміру (кухар, лікар, дівчинка і хлопчик біля пісочниці). На столі – предметні картинки: каструля, відро, ніж, ложка; градусник, ваги, мікстура, бинт; іграшки (лопатка, совок, відерце, м'яч).

Вихователь показує картинку із зображенням лікаря, запитує: “Хто це? Що робить лікар? Що потрібно лікарю для роботи?” Пропонує дітям по черзі підійти до столу, знайти потрібну картинку, назвати її і поставити поруч із великою картинкою лікаря. Так розглядаються всі картинки.

З метою формування узагальнень можна використовувати серію занять із предметними картинками: “Олесіні картинки” (Ім'я можна замінити на будь-яке інше – Оксанини, Марічкіни, Яринчині і т. ін.).

Задля цього виготовляють лінійку з віконцями. На аркуші картону роблять наскрізь два розрізи і через них пропускається стрічка з клійонки з намальованими чи наклеєними на неї картинками (тварини, одяг, іграшки, меблі і т.ін). Стрічку тягнуть за один кінець, вона рухається і у віконці з'являються нові картинки. Можна зробити посібник типу “телевізор”: Картинки показують від імені дівчинки, розігрують якийсь сюжет. Тоді на картинці потрібно намалювати велику дівчинку і приготувати кілька тематичних стрічок.

Вихователь розповідає: “Діти, Олеся сьогодні ходила гуляти. Зараз вона вам покаже, що вона там побачила”. У віконці з’являється трамвай. “Що це? Як сигналить трамвай? Так, Олеся бачила трамвай. Він йшов швидко-швидко. У трамваї їхали діти, люди, тьоті. Олеся йшла пішки, ніжками йшла й маму за руку тримала. А що ще вона бачила?” Показує автобус, легковий автомобіль, вантажний автомобіль.

На наступний раз дівчинка була в зоопарку, в овочевій крамниці, у крамниці іграшок і т. ін.

У другій половині року можна проводити заняття з використанням загадок у вигляді гри “Відгадай, хто (чи що) це?” Вихователь перш, ніж показувати картинку, загадує описову загадку, а вже потім показує картинку. Наприклад: “Я вам, діти, зараз покажу картинку, а що на ній намальовано, ви відгадаєте. Що це таке? – Великий, круглий, якщо його кинути, він підстрибує, якщо штовхнути, він покохтється”. Або: “Хто це такий? – Пухнастий, сірий, на лапках кігтики, молочко любить”.

На третьому році життя проводять ігри в лото за такими темами: “Іграшки”, “Тварини”, “Овочі”, “Фрукти”, “Транспорт”, “Одяг”, “Меблі”. На одному занятті присутні від 4 до 8 дітей. Мета означених ігор – уточнення і закріплення знань про довкілля; уточнення, активізація словника, формування граматичної будови мовлення у дітей.

Дитині дають картку спочатку з одним зображенням, надалі поступово можна збільшувати кількість зображень на одній картці до 4-6. Дитині пояснюють правила гри. Так, вихователь показує картинку, дитина дивиться, відшукує у себе потрібну картинку, накриває зображення на картці. Діти називають картинки, звуконаслідують.

У першій молодшій групі можна використовувати й інші види лото для молодших дітей: воно складається з великих картинок, що зображують різні сценки з життя дітей в дошкільному закладі (діти умиваються, обідають, одягаються, займаються, малюють, грають і т.ін.). На маленьких картках зображені окремі діти з предметами, що зображені на великих картинках (одна дитина несе мило, інша – шапку, третя – олівці і т. ін.). Діти добирають дрібні картинки до великих і називають їх. Таке лото (та аналогічні) вихователь може виготовити самостійно чи з батьками. Наприклад, “Пори року”. На великих картках зображені пори року, на маленьких – діти, одягнені відповідно пейзажу зображе-

ної пори року, які виконують різні дії (ліплять сніговика, купуються в річці, збирають гриби і т.ін.).

На жаль, сьогодні ще в Україні не налагоджено випуск спеціальних ігор і картин для дітей раннього віку. Із тих, що були видані в 70-80х роках ХХ ст. можна назвати серію картин Г.Ф. Лози “Картинки для дітей раннього віку” (К.: Рад. шк., 1975). [8]. Наводимо тексти дидактичних ігор, рекомендовані Г.Ф. Лозою [8, с. 12-13] з поступовим ускладненням залежно від рівня мовленнєвого розвитку дітей.

Дидактична гра “Зображення тварин”

Мета: вчити дітей впізнавати за зовнішнім виглядом тварин; правильно їх називати; знати та наслідувати їхні голоси. Закріпити уявлення про тварин.

Варіант 1. “Скажи, хто як кричить”

Матеріал: 3-4 картинки, на яких зображено відомих тварин (кішку, собаку, півника, козу та ін.).

Хід гри. Вихователь роздає дітям по картинці: собака, кішка, півник тощо, пропонує назвати “Хто це?” та сказати, як кричить.

Варіант 2. “Упізнай, хто кричить?”

Матеріал: картинки із зображенням відомих тварин (кінь, корова, горобець, голуб та ін.).

Хід гри. Вихователь роздає дітям картинки, пропонує розглянути, а потім прослухати і впізнати, хто кричить. Вона імітує голос кожної тварини і пропонує дітям підняти картинку тієї тварини, голос якої почули.

Зображення одягу

Мета: закріпити назви та призначення одягу, вчити правильно вимовляти слова-іменники, слова-прикметники.

Варіант 1. “Що одягнемо ляльці?”

Матеріал: картинки із зображенням сукні, колготків, черевиків, пальта, шапочки, силует ляльки-дівчинки.

Хід гри. Вихователь роздає картинки із зображенням одягу, взуття для ляльки-дівчинки. Пропонує кожній дитині сказати, що зображено на картинці, якого кольору (сукня, черевики, тощо), а потім запитує, кого можна одягти, взути в черевички: що спочатку треба одягти, а що потім?

Варіант 2. “Кому що потрібно?”

Матеріал: картинки із зображенням одягу та взуття для дівчинки (сукня, колготки, черевички, пальто, шапка) і хлопчика (сорочка, штанці, шкарпетки, ботики, шапка, пальто).

Хід гри. Вихователь роздає кожній дитині по дві картинки, одну – із зображенням одягу дівчинки, другу – хлопчика (наприклад, сукня і штанці). Пропонує назвати предмети одягу та “одягти” спочатку дівчинку, а потім хлопчика, або навпаки.

Варіант 3. “Кого у що одягнемо?”

Мета: вчити правильно вимовляти слова, надавати їм правильних закінчень: дівчинки, дівчинку, дівчинці, хлопчика, хлопчикові.

Матеріал: той самий, що і в другому варіанті.

Хід гри. Вихователь показує по одній картинці із зображенням одягу то дівчинки, то хлопчика, пропонує назвати (Що це?), а потім відповісти на запитання: Кого одягнемо? Для кого шапку із зірочкою? А штанці? А сукню? і т. ін.

Зображення фруктів, овочів, квітів

Мета: закріпити в дітей знання про назви фруктів, овочів чи квітів, навчити впізнавати та розрізняти їх, правильно визначати колір (червоний, синій, жовтий).

Варіант 1. Гра “Знайди пару”

Матеріал: великі картинки із зображенням овочів, фруктів та парні до них картинки.

Хід гри. Вихователь роздає дітям по одній нерозрізаній картинці із зображенням фруктів, овочів, квітів, а розрізані (парні) залишає в себе.

Потім показує одну з картинок, наприклад, яблуко, і запитує: “Що це? Правильно, це яблуко. Подивіться на свої картинки і скажіть, у кого є яблуко?”

Якщо дитина не реагує, запитати її: “Подивись, Оленко, чи є в тебе яблуко? Де яблуко, покажи. А в мене, що це?” Дитина показує, відповідає. “Правильно, у мене на картинці яблуко і в тебе на картинці яблуко”. Вихователь віддає дитині картинку та пропонує закрити нею пару.

Гра продовжується доти, поки всі діти не закриють свої картки парними картинками.

Варіант 2.

Матеріал: той самий, що і в першому варіанті.

Хід гри. Вихователь роздає дітям по 1-2 картинці. Пропонує кожній дитині подивитись та назвати, що в неї на картинці. Потім посередині стола кладе такі ж великі картки і пропонує серед них знайти парну картинку та накрити її.

Гру можна повторити 2-3 рази, щоразу міняючи дітям картинки.

Відшукування однієї картинки серед чотирьох і більше картинок вимагає від дитини значної уваги та зосередженості, тому цей варіант гри проводиться після того, як діти вже кілька разів зверталися до першого варіанту гри.

Можна провести ігри з простими сюжетними картинками, де зображено людей, тварин у різних діях, різному стані, наприклад, ігри “Хто що робить?”, “Хто сидить?”, “Хто як їсть” і т.ін. Після того, як кожна дитина роздивиться свою картинку, вихователь пропонує дітям назвати, кого на ній намальовано та що хто робить?

Зображення іграшок

Мета: закріпити вміння дітей розрізняти контрастні розміри і правильно називати їх (великий, малий); розрізняти величину предметів незалежно від їх форми; розуміти слова, що означають проміжні розміри (менший, більший) та слова: “найменший”, “найбільший”.

Варіант 1.

Матеріал: картинки із зображенням ведмеда, зайця, матрьошки, башточки контрастних розмірів.

Хід гри. Вихователь роздає кожній дитині по дві картинки із зображенням одного і того самого предмета контрастної величини, наприклад, башточка велика і маленька. Пропонує назвати та показати – де велика, а де маленька башточка. Запитавши всіх дітей, показує дві неглибокі картонні коробки, пропонує назвати їх розмір (велика, маленька), а потім покласти великі іграшки у велику коробку, а маленькі – в маленьку.

Варіант 2.

Матеріал: той самий, що і в першому варіанті.

Хід гри. На відміну від першого варіанта, вихователь роздає кожній дитині по дві картинки із зображенням різних предметів контрастної величини, наприклад, лялька маленька, башточка велика. Пропонує спочатку сказати, якого розміру лялька, башточка і т.ін. іграшки, а потім покласти на велику тарілку великі іграшки, а маленькі – на маленьку.

Гру можна повторити, замінивши дітям інші картинки.

Варіант 3.

Матеріал: картинки із зображенням трьох розмірів – контрастних та проміжного.

Хід гри. Дітям роздають по три картинки із зображенням однієї і тієї самої іграшки трьох розмірів – велика, менша, найменша. Вихователь пропонує кожній дитині назвати іграшку, взяти і показати або викласти спочатку найбільшу, потім меншу, а далі найменшу, або навпаки. Щоб діти краще засвоїли назви розмірів та адекватно виконували завдання, вихователь спочатку сама викладає ряд у зменшувальному порядку або навпаки: “Спочатку я покладу найменшу матрешку, а потім більшу, тепер - найбільшу”.

За таким принципом можна побудувати ігри на закріплення вміння розрізняти і називати колір, визначати колір і розмір одночасно, наприклад, великий ведмедик із жовтим бантом, маленький зайчик у зеленому фартусі тощо (гра “У кого яка іграшка?”).

Добираючи ігри з картинками, треба послідовно ускладнювати ігрове завдання відповідно до засвоєння дітьми програмного матеріалу. Дидактичні завдання у кожній грі з картинками зумовлюються змістом гри і, звичайно, полягають у розгляді картинок, добиранні їх парами за якоюсь ознакою (кольором, величиною чи призначенням зображаного). Під час гри важливо, щоб діти розуміли її зміст, правильно виконували ігрові дії.

Заняття з настінними картинками. Цей вид занять проводять з підгрупами дітей. Краще, щоб діти сиділи півколом, вільно. Картина прикріплюється на спеціальній підставці. Для колективного розглядання картинку слід розміщувати так, щоб світло падало прямо на неї або збоку. Не можна розглядати картинки проти світла.

Вихователь дає можливість дітям добре розглянути картинку. Спочатку вона сама розповідає за її змістом, а вже потім проводить бесіду. Доцільно використовувати прийом спільної розповіді дитини і дорослого. Вихователь починає, а дитина продовжує.

Дуже важливо заздалегідь правильно визначити запитання, що будуть поставлені дітям під час розглядання картинки. Зміст і характер запитань залежить від програмового змісту заняття. Наприклад, якщо програмове завдання полягає в тому, щоб збагачувати уявлення дітей про предмети, формувати в них уміння уважно розглядати картинку,

називати деталі, ознаки зображеного предмета, збагачувати активний словник, тоді ставлять прості запитання, а саме: Хто (що) це? А це хто (що)? Що тримає в руках? Якого кольору? Для чого він? Що роблять (відром, лопатою)? і т. ін.

У процесі розглядання сюжетної картинки треба ставити запитання, які привертають увагу дітей до причинно-наслідкових зв'язків: чому дівчинка плаче? і т. ін.

Під час заняття діти виконують різні дії, аналогічні тим, що зображені на картині (будують, грають з ляльками, ходять із прапорцями), читають вірші як вихователі, так і діти.

Наприклад, розглядання картини **“Взимку на прогулянці”**.

Мета: закріпити уявлення дітей про зимові явища природи (холодно, мороз, сніг) і зимових розвагах; стимулювати дітей розповідати за картиною фразами і реченнями.

Словник: зима, сніг, падає, сніжна гірка, санки, лопатки, катаються, копають, возять, шубка, шарф, рукавиці, валянки.

Хід заняття. Вихователь запитує у дітей, яка погода на вулиці; діти пригадують, як вони гуляли на прогулянці, що робили. Показує картинку і розповідає: “Подивіться, діти, на картині намальована зима. Діти вийшли на прогулянку. Весело їм. Що ж вони роблять? Хлопчик везе свого братика. На чому він везе його? А як звати хлопчика? А це хто? Як звати дівчаток? Що роблять дівчатка? Так, Оленка й Катруся присіли й лопатками набирають сніг, роблять снігову гірку. Для чого їм потрібна снігова гірка? Подивіться, що це? Кого дівчатка будуть катати? Дівчатка будуть катати ведмедика. Вони садять його на маленькі санчата. Олю, покажи, де санчата. Юрко катає свого братика, він у старшій групі, а братик – у молодшій. Діти грають дружно. В кінці заняття вихователь і діти читають вірші про зиму.

Дітям цього віку доступні й більш складні картинки про свійських тварин. Це серія картин “Свійські тварини”. Заняття з картинками цієї серії сприяють розвитку зв'язного, описового мовлення. Крім того, це прекрасний матеріал для звуконаслідування.

Наприклад, розглядання картини **“Кішка з кошенятами”**.

Мета: вчити дітей розуміти зміст картини, описувати тварин, відповідати на запитання фразами і реченнями, звуконаслідувати, збагачувати словник дітей.

Хід заняття. Вихователь вивішує картинку і запитує: “Хто це, діти? Так, на цій картині зображена кішка-мама та її дітки-кошенята. Що робить кішка? Де кішка, покажіть? Яка кішка? Як кішка кличе своїх кошенят? Які кошенята? Вони маленькі і дуже-дуже симпатичні. Кошенята всі різні, вони не схожі одне на одного. Це кошеня ...яке воно? Розкажіть про нього. Правильно, кошеня маленьке, пухнасте, сіреньке. А ще це кошеня дуже веселе. Воно грає з клубком. А де воно взяло клубок? Де лежав клубок? Правильно, клубок лежав ось тут, у кошику. А як ви здогадалися, що клубок лежав у кошику? Так, у кошику лежать ще й інші клубки. Покажіть кошик, у якому ще лежать клубки. Кошик перевернувся. Як кошик перевернувся? Ось так. Кошик перевернувся, а сіре пухнасте кошеня відразу кинулося за клубком, що випав із кошика. Лапкою торкає клубок. Покажіть, яке кошеня лапкою торкає клубок. Що воно робить? Як воно торкає клубок, покажіть? Ось так. Тихесенько. Скажи: “Тихесенько”. І це кошеня теж дуже симпатичне. Давайте уважно розглянемо його” Так діти розглядають друге, а потім третє кошеня. Вихователь пропонує дітям відтворити звуконаслідування: як кішка муркоче, як вона кличе своїх кошенят, як ми кличемо кошенят, які звуки відтворює кішка, коли незадоволена поведінкою своїх кошенят. Завершується заняття розповіддю вихователя: “Ось яка цікава картина про кішку і кошенят. Кішка з кошенятами жили в кімнаті, спали на килимку. Велика кішка-мама уважно дивиться за кошенятами. Одне кошеня зголодніло і хлебче молоко, друге – міцно спить, третє – закрило мордочку лапкою. А це веселе кошеня катає по підлозі клубок з нитками”.

Г.Ф. Лоза провела дослідження із формування граматичної будови мови в дітей третього року життя із допомогою сюжетних картинок [9].

Автор зазначає, що одним із важливих завдань з розвитку мовлення у дітей третього року життя є формування вміння будувати складні речення.

Щоб навчити дітей конструювати складні (складносурядні) речення, рекомендується застосовувати порівняльні запитання. Наприклад, під час розглядання картинки “Діти вдома” можна запитати: “Що робить тато, а що робить мама?” або “Що робить сестричка, а що роблять братики?” Під час розглядання картинки “Мама й донька на прогулянці” запитати: “Що робить мама, а що робить донька?”

Порівняльні запитання можна використовувати і при розгляданні двох картинок, пов’язаних простим сюжетом. Наприклад, можна по-

рівняти зображення курки і кішки та запитати: “Де сидить курка, а де сидить кішка?”; дівчинки і хлопчика - :”На чому їде дівчинка, а на чому хлопчик?” (дівчинка їде на велосипеді, а хлопчик на самокаті) і т. ін. Подібні запитання сприяють зосередженню уваги дітей на зображенні, кращому аналізу змісту картинки, а запитання, що вимагають визначення просторових відношень між предметами, сприяють формуванню вміння вживати прийменники, розуміти їх значення (в, на, під, за) та узагальнювати.

Порівняльні запитання доступні дітям, починаючи із 2 років 8 місяців. Їх варто ставити на повторних заняттях поруч з простими запитаннями.

До кожної сюжетної картинки, яка вноситься на заняття, виховательці слід заздалегідь підготувати пояснювальний текст-розповідь, в якій коротко розкрити смисловий зміст зображення. Пояснювальна розповідь підвищує у дітей інтерес до картинки, стимулює до висловлювання, що сприяє розвитку активного мовлення дитини, розширює їхнє уявлення про предмети.

При складанні пояснювальної розповіді слід пам'ятати, що дитина опановує мову насамперед через мову дорослих. Тому пояснювальний текст до картинки треба будувати так, щоб у ньому були зразки речень різних за типом, а саме: окличні, наказові, розповідні, питальні; за структурою – прості та складні; щоб у них був правильний порядок слів. Враховуючи те, що діти раннього віку в розповідях з інтересом слухають пряму мову та легко її наслідують, рекомендуємо включати її до тексту. При складанні тексту треба враховувати і його виховні завдання.

Дитині на початку третього року життя під час самостійного конструювання двоскладового речення (речення, що має головні члени – підмет і присудок), важко поєднувати в ньому більш, як два слова. Тому на перших порах у пояснювальний текст до картинки треба вводити речення, які складаються із 2-3 слів.

Наприклад, під час розглядання картинки, на якій зображено хлопчика, що везе маленьку дівчинку, можна сказати: “Це хлопчик Іванко. Це дівчинка Віра. Віра сидить на санках. Іванко катає Віру. До картинки “Коза і козеня” можна скласти такі речення: “Це коза. Це козеня. Коза біжить. Козеня стоїть”. На наступному занятті текст можна ускладнити так, щоб двоскладові речення були поширеними, наприклад: “Хлопчик

Іванко везе дівчинку Віру. Віра сидить на санках, усміхається”; “У кози є роги. У козеняти є ріжки. У кози великі роги, у козеняти роги маленькі”.

На повторних заняттях рекомендується вводити в текст складносурядні і складнопідрядні речення. Наприклад: “Іванко катає Віру, а Віра радіє, сміється. Іванко везе Віру, бо він старший, а Віра ще маленька”. До картини “Коза і козеня”: “Коза велика, а козеня маленьке. У кози великі роги, бо коза велика, у козеняти маленькі ріжки, бо козеня маленьке”. На наступних заняттях подається більш складний текст-розповідь. Наприклад: “У хлопчика Іванка є сестричка Віра. Іванко любить свою сестричку, ходить з нею гуляти, катає її на санках. Посадив Іванко Віру на санки, біжить швидко-швидко і запитує: “Не боїшся, Віро?” “Не боюся, не боюся”, - відповідає Віра. Ох, і смілива в Іванка сестричка Віра!”

Для формування в дітей граматично правильної мови слід вводити в текст різні граматичні форми слів. Наприклад, до картинки “Дівчинка годує кізоньку” можна так побудувати текст: “В Оленки була кізонька. Оленка кізоньку любила, доглядала, годувала травичкою. Нарвала Оленка травички, дає кізоньці й говорить: “Їж, їж, кізонько, травичку, травичка зелена, соковита”. Тут для наслідування є слова-іменники з різними відмінковими закінченнями: Оленка – Оленки; кізонька – кізоньку – кізоньці; травичка – травички – травичку. У наведених вище текстах також є слова в різноманітних зв'язках: сестричка – сестричку, санки – санках, Віра – Віру – Віро тощо.

Поряд з навчальними завданнями на заняттях з картинкою треба розв'язувати й виховні завдання: продовжувати формувати в дітей правильне ставлення до зображуваних персонажів, їхніх дій, стосунків; виробляти вміння слухати однолітка, який відповідає, і розуміти зміст його мовлення. Для цього треба спонукати дітей до наслідування фраз того, хто відповідає, пропонувати доповнити або виправити його висловлювання (Повтори, Тарасику, що сказала Оленка? Правильно сказав Тарасик? Як правильно сказати? і т. ін.).

Наводимо опис заняття за картинкою “Дівчинка годує кізоньку” (за матеріалами Г.Ф. Лози, 8, с. 8).

Мета: формувати уявлення про козу, про відмінні ознаки та деякі поведки, розвивати граматично правильне мовлення (надавати знайомим словам правильні відмінкові закінчення – Оленка, Оленки; кізонь-

ка, кізоньці, кізонько; трава, трави), активізувати слова: коза, роги, трава, довгі, жує; ввести у словник слова: гострі, зігнуті, соковита.

Матеріал: картинка, підставка, указка.

Хід заняття. Діти сидять на стільчиках півколом, вихователь – біля підставки.

Вихователь: діти, сядьте рівно. Зараз я покажу вам картинку, а ви подивитесь і скажете, кого на ній намальовано.

Виставляє картинку, дає можливість дітям висловитись, прислухається до висловлювань.

Вихователь: Правильно, це коза (показує указкою), а це дівчинка. Валю, хто це? Сашко, а це хто? Що в дівчинки в руці? (Трава). Що дівчинка робить? (Дає траву козі). А коза що робить? (Їсть травичку, бере в рот, жує). Що це в кози? (Роги). Які вони? (Довгі, гострі, зігнуті).

Діти відповідають, вихователь прислухається до висловлювань дітей, схвалює правильні відповіді, а неправильні виправляє. Потім вона розповідає текст. У кінці розповіді запитує: Як звати дівчинку? Хто був в Оленки? Кому Оленка давала траву? Як Оленка говорила, коли давала кізоньці траву?

Для розширення уявлень про козу на наступних заняттях вносять ся картинки: “Оленка жене козу пасти”, “Коза і козеня”.

За таким самим планом можна будувати заняття, що передбачають формування уявлень про інших тварин – корову, коня і т. ін. (Див. додаток)

З дітьми третього року життя можна розглядати картинки у книжках-картинках та ілюстрації (яскраві і великі) в дитячих книгах. Вихователь може і сам виготовити книжку-картинку самодіяльну – наклеїти на картон вирізки з журналів та яскраві тематичні листівки. Книжки-саморобки зшивають з цупкого картону, наклеюють картинки тільки на одній правій стороні, не більше 5-6 картинок в одній книжці. Спочатку такі книжки-картинки діти розглядають з дорослим, а потім самостійно.

У процесі розглядання картинок з дітьми раннього віку (як на занятті, так і в самостійній діяльності) слід використовувати художнє слово – народну творчість, вірші, пісні тощо. Це дає можливість збагачувати уявлення дітей про явища, предмети, що розглядаються, виховувати правильне ставлення до них, розвивати мовлення дітей.

Наприклад, під час розглядання картинок про тварин – півника, козу, білку тощо доцільно прочитати відповідні вірші: І. Неходи “Пів-

ник”, Г. Бойка “Козуля”, Г. Демченко “Білочка” і т. ін., на занятті з картинкою “Дощ іде” уривок з вірша Г. Бойка “Дощик, дощик”, М. Познанської “Коза”, А. Костецького “Босоноге гусеня”, Г. Бойка “Кінь” і т. ін.

М. Познанська

Коза

Кізонько рогата,
Сива, бородата!
Розкажи нам, де була?
Що ти їла, що пила?
Подружись із нами,
Ти не бийсь рогами.
– М-мме!

Г. Бойко

Побігайчик

Біг у лісі
Сірий зайчик,
Сірий зайчик
Побігайчик...

А. Костецький

Босоноге гусеня

– Гусенятко, гусенятко,
чом у тебе босі лапки?
– А тому, що я багато
люблю плавать і пірнати,
а пірнати в черевичках
і не зручно, і не звично.

Для розширення уявлень дітей 3-го року життя про півника можна прочитати і весь вірш І.Неходи:

...Це наш Петя-петушок,
Це він будить так діток,
Щоб вставали,
Не проспали,
Не спізнились в дитсадок.

Вірш можна прочитати на початку заняття або в кінці його. Наприклад, розглядаючи зображення коня, вихователь звертає увагу дітей на

його зовнішній вигляд, зазначає відмінні ознаки, а в кінці читає загадку Г.Бойка:

Я великий, я красивий,
Як біжу я, – в'ється грива,
Копитами туп-туп-туп,
По камінню цок-цок-цок,
Хвіст у мене довгий-довгий,
Хвіст у мене, мов шовковий.

На наступних заняттях загадку можна прочитати на початку заняття. Розглядаючи картинку про зайчика, читають вірш-загадку Г. Бойка.

Г. Бойко

Довгі вуха,
Куций хвіст,
Невеличкий
Сам на зріст.
На городі
Побував -
Нам капусту
Попсував.
Довгі ноги
Скік та скік...
Ми погнались –
Він утік...

(Зайчик)

Добираючи художній твір, слід враховувати вік дітей, їхній рівень розвитку і залежно від цього використовувати або весь віршик або його частину. Наприклад, дітям 3-го року життя доцільно дати з вірша І.Не-ходи “Півник” лише два рядки: “Хто це пісеньку таку нам співа: “Ку-ку-рі-ку?”

Або народні слова:

Півник зранку не спить,
Він голосно кричить:
Ку-ку-рі-ку.

3.4. Методика використання художніх творів у роботі з дітьми третього року життя

За програмою виховання і навчання дітей третього року життя дітей потрібно знайомити з художніми текстами, доступними їхньому віку. Це казки, оповідання, твори усної народної творчості (малі фольклорні жанри), вірші.

Завдання щодо ознайомлення дітей із художньою літературою:

- виховувати інтерес, емоційний відгук до героїв художніх творів;
- вчити слухати і розуміти зміст художніх творів, не відволікатись під час слухання;

- відповідати на запитання за змістом художнього твору;
- збагачувати словник дітей лексикою з художніх творів;
- вчити повторювати окремі речення, образні вирази, повтори;
- повторювати за вихователем короткі забавлянки, вірші.

На кінець року діти повинні знати напам'ять забавлянки, вірші, вміти їх розігрувати, брати участь в іграх-драматизаціях за змістом художніх творів.

У першій молодшій групі проводять 4-5 занять на тиждень з художньої літератури. З-поміж них: розповідання казок (настільний, іграшковий, тіньовий, ляльковий театри), показ діафільмів, розігрування забавлянок і українських народних пісеньок, читання оповідань, віршів, ігри-драматизації.

Міцно і надовго входить у життя дітей цього віку казка. Впродовж року дітям потрібно розказати 5-6 казок. Казку потрібно в цій групі обов'язково розповідати, дітям легше слухати розповідь, ніж читання. Нову казку супроводжують наочністю.

Доцільно поєднувати розповідь казки з її показом через різні види театрів (картонажний, фланелеграф, іграшок, настільний, тіньовий). Нова казка розповідається на занятті двічі. При повторному розповіданні дітей залучають повторювати окремі слова, фрази, пісеньки. У кінці заняття дітям пропонують пограти з фігурками героїв казок.

Одна й та сама казка повторюється упродовж року кілька разів у різних видах театрів, через демонстрацію діафільму, показ лялькового театру. Діти з радістю впізнають знайомих персонажів, підказують вихователю хід подій, стають "співрозповідачами" вихователя.

Дітей потрібно вчити слухати і розуміти казки і без наочного супроводу. До таких занять дітей обов'язково готують. Вихователь розглядає з дітьми ілюстрації у книжці, дає характеристику персонажів: “Подивіться, діти, які маленькі козенята, мама-коза пішла за травичкою. А козенята залишилися одні. А ось і вовк, великий вовк, зубами – клац!” На наступний день вихователь розповідає казку, в кінці заняття знову розглядають ілюстрації.

Добре знайомі казки в кінці року діти вже можуть розповідати разом із вихователем за допомогою наочності. Наприклад, вихователь збирається розповідати казку “Курочка ряба”. Вона починає: “Жили-були (виставляє фігурки діда і баби)... Хто, діти?... І була в них ... (виставляє курочку) ... Хто? і т. ін.

Такі казки, як “Ріпка”, “Козенята та вовк” діти вже можуть драматизувати, при цьому бажано використовувати музичний супровід.

Дітям третього року життя читають оповідання без супроводу наочності, на слух. Це невеликі оповідання К. Ушинського та ін.

Гуси (К.Д. Ушинський)

Вийшла господиня і кличе гусей додому: “Тегі, тегі, тегі! Гуси білі, гуси сірі, ідіть додому!” А гуси ший довгі витягнули, лапи червоні розчепірили, крилами махають, носи розкривають: “Га-га-га! Не хочемо додому йти, нам і тут добре!”

Ляльчине ліжко.

Жила-була дівчинка Галинка, в неї була лялька Катруся. Галинка грала з лялькою і спати її клала в ліжечко. Раптом ліжечко зламалося. Ніде ляльці Катрусі спати. Взяла дівчинка Галинка молоточок і цвяшки і сама поладнила ліжечко. Є тепер у ляльки ліжечко.

Мишка.

Сіренька мишка жила в нірці. Одного разу вона почула запах сиру. “Ох, краса яка!” – сказала вона. Подивилась мишка через шпаринку, чи нема десь близько кота Васьки. Його не було. Вона тихенько підкралась, понюхала і знайшла сир. Тільки почала вона його гризти, раптом звідкись – Васька. Мишка кинулася швидше у свою нірку.

Вихователь читає оповідання, дає можливість зрозуміти прочитане, потім читає ще один раз, пропонує повторити окремі слова, звуконаслідування з допомогою запитань. Наприклад, до оповідання К.Д. Ушинського “Гуси”: Як господиня кликала гусей: “Тегі-тегі-тегі! Гуси білі, гуси сірі, біжіть додому!” Після цього оповідання читається ще раз.

У методичній літературі описуються різні прийоми роботи з художніми текстами: рекомендують читати дітям одне й те ж саме оповідання з поступовим ускладненням сюжету новими деталями, тобто оповідання з поступово розвивальним сюжетом; читати оповідання за частинами, із зупинками. Вихователь читає оповідання (частину), потім звертається до дітей з 1-2 запитаннями, надалі читає ще одну частину і знову звертається до дітей з 1-2 запитаннями, після чого вже завершує читання оповідання.

Після такого читання-бесіди вихователь обов'язково читає все оповідання від початку до кінця. Можливий і такий прийом. При повторному читанні вихователь зупиняється, дає можливість дітям домовляти фрази, слова.

Крім того, дітям третього року життя доступні розповіді морального змісту, вони вже здатні зрозуміти мораль оповідання, дати елементарну оцінку героям: “поганий”, “добрий”. Вихователь читає 2-3 рази таке оповідання, проводить бесіду. Діти з'ясовують, хто “добрий”, “гарний”, а хто “поганий”.

Колисанки в роботі з дітьми раннього віку. Колисанка – це перший поетичний твір, з яким зустрічається дитина вже в перші дні свого життя, вона чує його з вуст найближчої людини – матері. Вони несуть у собі емоційно насичену функцію встановлення контакту між матір'ю та немовлям без сторонніх слухачів. У них відбита глибока материнська любов, оспівується світ добра, краси й справедливості, який кожна матір прагне виплекати у своєї дитини. Тому в них відображаються найглибші почуття людини, вони захоплюють своєю ніжністю, безпосередністю, простотою. Це перші уроки духовності, моральності, чесності, чемності (добре, погано, можна, не можна), шанобливого ставлення до праці. Колисанки допомагають ознайомити дитину з навколишнім світом, це перші поетичні твори, які дитина запам'ятовує, повторює слова, фрази. Це й перші музичні твори [4].

Головна функція колискових пісень – впливати на стан і настрої дитини в момент засинання, багаторазове погойдування з повторенням однієї і тієї самої музичної фрази – поспівки вузького діапазону в одноманітному ритмі, – зазначає Г.В.Довженок, – позитивно діє на психіку дитини і швидко її заколисує. Водночас ці пісні є ще й неусвідомленим початком проникнення малечі у світ мистецтва, що є важливим виховним елементом” [6, с. 36]. У колисаннях органічно поєднують-

ся пізнавальний (повчальний) та естетичний (мистецький) аспекти на самій доступній для дітей хвилі – емоційній. Поступово, краплина за краплиною, вбираються й запам'ятовуються через пісню... фонетичні, лексичні й морфологічні особливості поетичної мови, а далі – все коло образності, конкретні засоби мистецького уособлення тих чи інших відтінків почуттів і думок, що врешті-решт приводять до усвідомлення національної самобутності мистецтва.

Колисанкам, як жанровій різновидності фольклору, притаманні специфічні риси та характерні тільки для них особливості. Розглянемо їх.

Змістова характеристика колискових пісень характеризується оспівуванням дитини й матері. Найпоширеніша група пісень, у центрі яких – дитина й турбота про неї. Задовольнити її потреби допомагають супроводжуючі дійові особи: Котик, гулі, шпаки, Сонко, Дрімота та сама мати.

Співаючи пісню, дитині бажають здоров'я, немовляті здоров'я приносить спокійний сон. Тому, заколисуючи дитину, мати закликає Сон та Дрімоту, ці персоніфіковані образи, принести малечі тихий, міцний, спокійний сон:

Ой ходить сон коло вікон,
А дрімота коло плота.
Питається сон дрімоти:
– А де будем ночувати?
– Де хатонька теплесенька.
Де дитина малесенька. –
Там ми будем ночувати,
Дитиновку колихати.

Особливістю українських колисенок є те, що образ Кота виступає в них першим оберегом, який перебирає на себе всі незгоди, все лихо, він оберігає сон та здоров'я малюка, заколисує його:

А-а, котино!
Засни, мала дитино!
Ой на kota все лихо,
Ти, дитино, спи тихо!
Ой кіт буде воркотати,
Дитиновка буде спати!

Центральним атрибутом колискових пісень є колиска з мальовани-

ми бильцями, золотими вервечками, срібними дзвіночками, пуховими подушками, шовковим укривалом:

Ой ну, люлі, люлечки,
Шовкові вервечки,
Мальовані бильця,
Ходім до Кирильця...

У змісті колискових пісень переважають практично-побутові функції, як-от нагодувати, вдягти, взути немовля, опоетизовуються процеси годування, вдягання. Щедра й ніжна мати пропонує дитині калачі, кашу з молоком, вареники, лемеші, куліш, кутю, солодке яблучко та грушки, сливки, пряничок та булбочок з маком. А приносять все це дитині гулі:

Ой ну, люлі, люлі,
Налетіли гулі
Та й сіли на люлі.
Стали думати-гадати,
Чим дитину годувати:
Кашкою, молочком,
Солоденьким медочком...

А щоб одягти дитину, мати знову звертається до Кота:

Ой кіт-воркіт
На віконечко скік,
А з віконечка на торжок,
Купив собі козушок,
І шапочку бобровую,
І стьожечку шовкову.
Треба з котика зняти,
А дитині дати,
Щоб тепленько було спати.

У наступній групі пісень оспівуються образ матері, її турбота про дитину, роздуми над долею, страждання, смуток.

Оспівує мати і свої сподівання на щасливу материнську долю, якій не судилося сповнитися:

Мати сина колихала,
Дня і ночі не доспала
Та думала – добрий буде,
Що він мене не забуде.

Мати сина годувала,
Всю неділю покладала,
– Може, мені хоч на старість
Буду мати з нього радість...
А він ледащиченька,
Свою неньку зневажає,
З двора її виганяє.

Серед українських колисанок чимало й таких, які нагадують пародію на них, з комедійними образами діда й баби:

Колисала баба діда
Звечора до обіда,
Поки стало в торбі хліба.
Як не стало в торбі хліба,
Покинула баба діда.
– Ой ти, діду бородатий,
Чом ти й досі не жонатий?
Чом ти, діду, не співаєш?
Бо ти, діду, языка не маєш!

Своєрідними є колисанки за характером художніх засобів виразності. Створенню пісennих образів сприяють прості художньо-зображувальні засоби мови: епітети, порівняння, метафори, численні повтори, звертання, риторичні запитання, діалоги:

А-а-а!
– Киця Мура, де ти була?
– Я гукала, ти не чула.
А-а, а-а, а!..

Для колисанок характерна своєрідна вокалізація або на голосних звуках (*а-а-а, е-е-е*), або на рівноскладових словосполученнях (*баю-баю, бай; люлі, люлі, люлі; лю-ляй же, люляй; чуч-беле, чуч-беле*), низький регістр співу, врівноважена (у стабільному темпі) манера виконання, спрямована на збереження психологічного спокою дитини.

Колискові пісні композиційно прості. Ось чому їх здавна використовувала народна педагогіка: пісня, звернута до дитини, стає художнім втіленням однієї з найважливіших концепцій народного світогляду – неподільності добра й праці, чесності й праці. Прості й водночас мудрі народні твори не вдаються до прямої дидактики, а через яскраві, коло-

ритні образи, використовуючи найхарактерніший для дитячого фольклору художній прийом – олюднення якостей та дій персонажів пісень, малюють захоплюючу, цікаву й повчальну картину.

Колискові пісні повинні звучати над колискою з перших днів життя немовляти. Не завадять вони й дитині дошкільного віку. Тиха, чарівна мелодія колискової пісні з вуст матері чи бабусі (або магнітофонний запис, платівка) заспокоюють дитину, вливають у її душу любов до рідного слова, до мелодики рідної мови.

Бажано влаштувати для батьків дітей раннього віку вечір колискової пісні із залученням батьків до співу. Це може бути вечір-конкурс серед батьків на краще виконання колискової пісні або “Чарівні мелодії колисанки” – вечір, на якому співають усі: і батьки, і вихователі, і діти. До того ж такі конкурси доцільні й серед педагогів дошкільного закладу. Тоді, можливо, колискові пісні залунають у спальних кімнатах дошкільних закладів чи то у виконанні вихователів, чи то в запису.

З дітьми всіх вікових груп слід заучувати й розігрувати тексти колисанок на індивідуально-групових заняттях. Наприклад, розігрування колисанки **“Коте білий, коте сірий”** з дітьми третього року життя.

На столі у вихователя – іграшкове ліжко, у ліжку – лялька, біля ліжка – котик. П’ятеро-шестеро дітей сидять півколом на стільчиках. Вихователь тихо співає колискову й супроводжує слова діями – погладжує котика:

Коте сірий, коте білий,
Коте волохатий,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти.
Котусь буде воркувати,
А дитина буде спати.

“Втомилась Оленка маленька, лягла в ліжко й хоче заснути та котик їй заважає, ходить по хаті, нявчить. Давайте, дітоньки, попросимо котика всі разом, щоб він не заважав нашій Оленці спати. Я буду співати, а ви тихесенько-тихесенько мені підспівуйте”, – каже вихователь. Вона співає, а діти підспівують (пісня виконується на одному занятті три-чотири рази). На наступному занятті цією ж колисанкою загойдують ведмедика чи зайчика. Одна й та сама пісня повторюється на кількох заняттях, аж поки діти не запам’ятають її текст. Поступово

вихователь уводить нові текстові варіанти цієї колисанки. Відтепер уже з'являються двоє котів, які оберігають ляльчин сон:

Ой ну, котів, котів два,
Сірі, білі обидва.
Сірі, білі, волохаті
Полягали коло хати,
Не збудить малого дитяти:
Воно у нас малесеньке,
Воно спати радесеньке.

Поступово читають дітям складніші за змістом колисанки з цієї самої теми. Спочатку “нарошують” слова, продовжуючи сюжет та змінюючи окремі вирази:

Ой ну, коте, котина!
Засни, мала дитина!
Коте волохатий,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти!
Дитятко маленьке,
Воно спати раденьке,
Ой ну, коту рудку,
Вимети хатку!
А ти, коте сірий,
Вимети сіни!
Та піймай мишку,
Та вкинь у колиску;
Мишка буде грати,
А мала дитина спати.

Далі вихователь пропонує їй нові ускладнені текстові варіанти, за змістом яких дії імітують та виконують самі діти – розмовляють з котиком та дитиною (лялькою):

А ти, коте сірий,
Та вимети сіни,
Та піймай мишку,
Та пусти в колиску.
Мишка буде грати,
Коток воркувати,
Лялечка буде спати,

А я буду колихати,
А щоб спало, щастя мало,
А щоб росло, не кричало,
А щоб росло, не боліло,
На животик не хворіло,
На серденьку здоровіло.
Щоб рісточки у кісточки,
Розум добрий в голівочку.
А-а-а!

Знайомі колисанки діти співають у дидактичних іграх “Укладемо ляльку спати”, “На добраніч, мої любі”, “Колисанки нашої лялі” та інших, на вечорах співу [4, с. 68-72].

Забавлянки й утішки в розвитку мовлення дітей. Забавлянки, утішки – це коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із своєрідними вправами і покликані зміцнювати дитину фізично, підтримувати радісний, бадьорий настрій. Це своєрідна форма емоційного спілкування дорослих з дитиною, побудована на глибокому знанні психології дитини різного віку. Для найменших, які тільки-но починають сидіти, у народі складено своєрідний тип забавлянок – чукикалок (гуцикалок) з похитуванням, підкиданням дитини на коліні або на одній нозі:

Ой чук, чук, чук,	А бабуса карасиків –
Наловив дід шук!	Годувати Тарасиків;
А бабуса пліточок –	А бабуса окунців –
Годувати діточок,	Годувати молодців.

Для немовлят – утішки-ігри з пальцями. Це різні варіанти “Сороки-ворони”, “Сороки-довбухи” та “Варила мамочка кашечку”:

Варила мамочка кашечку, варила.
Одному дала до горнятка,
Другому до мисочки,
Третьому до кайстрика,
Четвертому дала до ложки,
А п'ятому не дала,
Бо не приніс сала.

Для дітей, які опанували рідну мову, пропонуються забавлянки-діалоги (зважаючи на те, що це вік інтенсивного розвитку діалогічного мовлення):

– Лася-Прася,
Де була?
– У лісі,
– Що їла?
– Горісі,
– Чим кусала?
– Зубами.
Куди клала?
– До мами.

У більшості забавлянок закладена практично-діяльна функція, що передається різноманітними рухами:

Дибки, дибки!
Ходить котик по лавочці,
Водить кішку за лапочки:
Диб, диб, диб!

Ця утішка супроводжує навчання ходіння.

Забавлянки ознайомлюють дітей із трудовими процесами (“Гу-ту-ту, варю кашу круту”, “Куй-кую чобіток”, “Печу, печу хлібчик”), прославляють працю, засуджують нероб.

У змісті забавлянок передаються морально-етичні повчальні мотиви, спрямовані на формування майбутнього світогляду, духовності дитини:

Гопа, гопа, гопа-чуки,	– А ви, діти, не сваріться,
Наварила мама шуки,	Та рибкою поділіться.
Та не знала, де подіти,	А ви, діти, пам’ятайте,
Та кинула межи діти,	Свою матір споминайте.

Вік, на який припадають забавлянки, є сензитивним для мовленнєвого розвитку малюків. Саме тому народ створював для них бездоганні поетичні мовленнєві зразки. В них дитина зустрічається з різноманітними звуконаслідуваннями. Тут і скрекіт сороки (*скро-ко-ко*), скигління зайчика (*скугу-гу, скугу, скау-скау*), цвірінькання горобця, курликання журавлів (*трі-рі-рі*); шелестіння листя (*шу-шу-шу, ш-ш-ш*), звукосполучення на означення руху (*гойда-да, гойда-ша, чуки-чуки, тосі-тосі, а-та-та, хиті-хиті*).

Враховано й особливості запам’ятовування дітей, тому кожна утішка має багато повторів. Повторюються початкові слова (“Варила мишичка кашку, варила”, “Ладки-ладки”, “Тосі-тосі”), слова-звернення

(“Зайчику-зайчику”, “Мишко-мишко, де була?”), дієслова (“Їхали-їхали”, “печу-печу”, “товчу-товчу”), повторюються числа, звуконаслідувальні слова:

Та й було у баби
Сім котів,
Сім котів, сім котів,
Сім котів.
Та й виорала
Сім ланів, сім ланів,
Сім ланів...

Забавлянки по-різному використовуються на занятті. Більш складна забавлянка дається тільки одна на занятті з попередньою підготовкою дітей. Наприклад, **“Сорока-ворона”**. Перед тим, як читати забавлянку вихователь показує ілюстрацію сороки, розглядають її, називають словом “сорока”, “сорока-ворона”. На занятті вихователь читає забавлянку:

Сорока-ворона
На припічку сиділа
(показує ілюстрацію),
Діткам кашку варила.
– Цьому дам, цьому дам
(загинає свої пальці),
Цьому дам і цьому дам;
А цьому (відгинає великий палець) не дам,
Бо він дров не носив,
Діжі не місив,
Хати не топив,
Діток гулять не водив –
Справжній лежень.
– На тобі, на тобі, на тобі!

При повторному читанні викликає до себе дитину, читає забавлянку і загинає пальчики дитині, стимулює дітей повторювати окремі слова і фрази. Забавлянку читають на 3-4 заняттях, поки діти самі будуть виконувати рухи за текстом та повторювати фрази [4, с. 72-74].

Більш легкі і знайомі забавлянки можна давати по 2-3 рази на одному занятті. Наприклад, спочатку вихователь читає добре знайому дітям забавлянку “Сорока-ворона” (гра з пальчиками).

Потім читає нову забавлянку “Наш хлопчик” (також гра з пальчиками).

Оцей пальчик – наш дідусь
(показує великий палець),
Оцей пальчик – баба
(показує вказівний),
Оцей пальчик – наш татусь
(показує середній палець),
Оцей пальчик – мама
(безіменний палець),
Оцей пальчик – хлопчик наш,
(показує мізинець)
А звуть його ... Іванко.

Читає 2-3 рази, при повторному читанні діти показують пальці, повторюють слова.

Можна використати і третю знайому забавлянку “Гу-ту-ту! Гу-ту-ту!”. Вихователь показує хлопчика Іванка: “Це наш маленький пальчик, гарний хлопчик-козачок. Ми зараз зваримо йому кашку і погодуємо його”. Садить на стільчик ляльку, бере іграшковий горщик, ложку і промовляє забавлянку:

Гу-ту-ту! Гу-ту-ту!
Вари кашу круту,
Підливай молочка,
Погодуй козачка!

Викликає дітей “годувати” ляльку, повторювати окремі слова тексту.

Заняття з розігрування забавлянок на третьому році життя мають свою специфіку. На таких заняттях широко використовуються ігрові прийоми, максимальна активність дітей, обов’язкове виконання дітьми різних дій з предметами.

Ефективність такого заняття багато в чому залежить і від прийомів, які вихователь використовує на початку заняття. Так, у літературі прописано різні прийоми попередньої роботи на першому етапі заняття.

Перед тим, як читати забавлянку, дітям показують предмет, іграшку чи ілюстрацію. Наприклад, показують іграшку kota перед читанням забавлянки “Ой ти, коте сірий”. А вже потім читають забавлянку в супроводі тієї самої наочності.

Можна використовувати фланелеграф, показати предметні і сюжетні картинки за змістом забавлянки. Наприклад, заклички-забавлянки “Сонечко, сонечко” і “Вийди, вийди, сонечко”.

На фланелеграфі вихователь виставляє сонечко, промовляє слова:

Сонечко, сонечко,
Виглянь у віконечко
(показує віконце із сонечком)!
Я маленький хлопчик
(показує хлопчика),
Виліз з дудочкою на стовпчик,
На дудочку граю,
Всіх вас забавляю.

Читає двічі, прибирає наочність. Потім говорить: “Дітки, всі люблять сонечко, всі його закликають. Ось послухайте і подивіться”. Читає закличку і на фланелеграфі виставляє наочність.

Вийди, вийди, сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір’ячко, –
На весняні квіточки,
На маленькі діточки,
Там вони граються,
Там дожидаються.

Перед читанням забавлянки можна провести дидактичну гру, пов’язану зі змістом забавлянки. Наприклад, перед читанням забавлянки “Рано-вранці на дуду” вихователь пропонує пограти в гру “Хто це?”. На столі ширма, за ширмою – іграшки. Вихователь відтворює звуки, а діти їх відгадують: корова мичить – му-му-му; дудочка – ду-ду-ду; козенятко – ме-ме-ме. Потім читає забавлянку.

Рано-вранці на дуду
Патушок: “Ту-ру-ду-ду!”
А корівки в тон йому
Затягнули: “Му-му-му!”
Йди, Муренко, в зелен гай,
В чистім полі погуляй,
Йди травиці попаси,
Молочка нам принеси.

Читання забавлянки супроводжується показом наочності (дудочка, корова, пастушок) і діями (грає на дудочці).

Нова забавлянка читається на занятті 3-4 рази. У процесі кожного читання (на наступних заняттях) вносяться певні зміни. Так, наприклад, перший раз читають забавлянку з наочністю, другий раз – без супроводу наочності, у третій раз – знову в супроводі наочності. Можна під час другого і третього разу читання давати нову наочність та залучати дітей до виконання рухів і різноманітних дій. Вихователь пропонує дітям промовляти (додавати) окремі слова, фрази, речення; показувати дії на слова вихователя (ніжками топ-топ, ручками хлоп-хлоп, полетіли, полетіли і т. ін.).

Вихователь може запросити дитину до себе і розповісти про неї забавлянку. При цьому обов'язково вставляти у зміст забавлянки ім'я цієї дитини. Наприклад:

Водичко, водичко,
Помий (Олі, Каті, Вані і т. ін.)
Личко, рожеве та біле,
Як яблучко спіле!

Можливий і такий варіант, коли після двох разів читання забавлянки вихователь пропонує дітям встати всім у коло і пограти (за текстом забавлянки виконувати дії разом із вихователем). При цьому слід дітям роздати відповідні атрибути за текстом забавлянок (дудочки, дзвіночки, м'ячі, візок, конячку, котика і т. ін.).

Одна й та сама забавлянка читається на 2-4 заняттях з різними варіаціями і ускладненнями. Наприклад, забавлянка **“Бім-бом”**.

На першому занятті вихователь читає перший раз забавлянку, діти слухають:

Бім-бом, дзелень-бом!
Загорівся кицин дом.
Біжить курочка з відром,
Біжить півничок з цебром.
Бім-бом, дзелень-бом!
Щоб гасити кицин дом!
Бім-бом, дзелень-бом!
Біжить котик з помелом.
Погасили помелом –

Стоїть цілий кичин дом.
Лише котик зажурився,
Бо хвостик присмаливсь.

Другий раз читає і показує на фланелеграфі. Після третього разу читання стимулює дітей повторити слова “Бім-бом, дзелень-бом!”.

На другому занятті читає забавлянку в супроводі театру іграшок. На столі – іграшковий будиночок, дзвіночок, курочка, півник, котик, відро, помело. Стимулює дітей повторити фрази, речення. Читає 2-3 рази.

На третьому занятті читається забавлянка у супроводі тіньового театру або показується через пано “Живі картинки”.

На четвертому занятті діти інсценують забавлянку. Вихователь влаштовує будиночок, роздає дітям шапочки (котик, курочка, півник) і відповідні атрибути (відро, цебро, помело). Читає текст, відтворює звуки колокольчика. Діти по черзі біжать до будиночка гасити його.

Наводимо приклади розігрування утішок, забавлянок [4, с. 75-77].

Кую-кую чобіток

На столі лялька, взута в чобітки, лежить молоточок. За столом сидять трое-четверо дітей і вихователь. Вона знімає чобіток з ляльки, свої дії супроводжує словами: “Які гарні червоні чобітки у нашої Ганнусі. Та ось біда, вони трохи зносились, їх треба підкувати. Де мій молоток? А ось і він”.

Читає утішку, тримаючи в одній руці чобіток:

Кую-кую чобіток,
Подай, бабо, молоток.

(Бере сама молоток й імітує підбивання чобітка.)

Не подаси молоток –
Не підкую чобіток.

Під час повторного читання замість слова “бабо” вихователь називає ім’я дитини: “Подай, Олю, чобіток”. Через день-два діти можуть виконувати всі дії на слова і прохання дорослого: зняти з ляльки чобіток, взяти молоток і підбивати чобіток.

Летів горобчик

Діти разом із вихователькою сидять за столом. На столі – українська піч (зроблена з картону), іграшковий стіл, на якому лежать калачі. В руках у вихователя пташка-іграшка. Діти розглядають іграшки, називають їх. Потім вихователь пропонує їм послухати українську народну пісеньку.

Летів горобчик

(Імітує рухи горобчика.)

Жив, жив, жив!

– А де ж мені сісти?

(Шукає, розглядає.)

– На печі. (Сідає.)

– А що ж мені їсти?

(Підлітає до столу.)

– Калачі.

– Гам

(Імітує рухи горобчика, що дзьобає калач.)

Вихователь двічі читає, опісля запитує: “Як кричав горобчик?” Пропонує повторити разом: “Жив, жив, жив” – “Де ж сісти горобчику?” Діти відповідають: “На печі”. – “Що ж їсти горобчику?” – “Калачі”. – “Як їв горобчик?” – “Гам”. Повторне розігрування, дії з горобчиком виконують діти.

Поїдемо, синочку, з тобою в село!

На столі сидить лялька-хлопчик. З другого кінця – лоша, корова, теля, вівця, поросля, коза, собака, кішка, курка, півень. Діти розглядають їх, називають. Вихователь читає утішку, показує потрібну іграшку-тварину.

Поїдем, синочку,

З тобою в село.

Багато побачим,

Почуємо там.

Лошатко: “І-го-го!”

Корівонька: “Му-у-у!”

Телятко: “Мі-мі-мі!”

Вівця: “Бе-е-е!”

Поросятко: “Хрю-хрю-хрю!”

Кізонька: “Ме-е-е!”

Собачка: “Гав-гав-гав!”

А киця: “Няв!”

Курочка по сінцях: “Ко-ко-ко!”

А півничок на подвір’ї: “Ку-ку-рі-ку!”

Під час повторного розігрування вихователь роздає тварини дітям (беруть участь 10 дітей), діти показують тварину, називають її і звуко-наслідують.

Інсценування й драматизація забавлянок та утішок проводиться в години розваг у другій половині дня. Всі діти сидять на стільчиках півколом. Одну утішку драматизують чи інсценізують три-чотири рази.

Зайчику, зайчику

– Зайчику, зайчику,
Де ти бував?
– У млині, у млині.
– Що ти чував?
– Там були кравчики,
Перебили пальчики,
Ледве я втік
Через бабин тік,
Та через колоду,
Та хвостиком у воду –
Шубовсть.

Утішку драматизують двоє дітей: одна дитина запитує, а зайчик (у шапочці зайчика із хвостиком) відповідає. На останнє слово “шубовсть” зайчик сідає на стільчик.

Я маленький хлопчик, я маленька дівчинка

Троє дітей в українських національних костюмах. У хлопчика – дудочка, у дівчинки – сопілка. На килимку – стовпчик і стільчик.

Першим виходить хлопчик з дудочкою і промовляє:

Я маленький хлопчик,
Виліз я на стовпчик,
На дудочку граю,
Всіх вас забавляю.
Ду-ду-ду-ду!
Виходить дівчинка:
Я маленька дівонька,
Як у полі квітонька,

(Сідає на стільчик.)

На сопілку граю,
Пісеньку співаю,
Всіх вас розважаю.
Ля-ля-ля-ля-ля!

Виходить третя дівчинка-україночка:

Українка я маленька,
Українці батько й ненька,
Сестричка й братик милий
(Показує на дітей із сопілкою та дудочкою.)
На Вкраїні ся родили.
Ну-мо, станьмо в хоровод.

Усі діти стають до хороводу і водять хоровод.

Отже, забавлянки, утішки, як і колисанки, у доступній формі ознайомлюють дітей із довколишнім, вводять їх у доросле життя, при звичають до морально-етичних норм поведінки, розвивають дитяче мовлення, збагачують словник образними виразами та поетичними рядками.

3.5. Робота з розвитку мовлення в повсякденному житті

Розвиток мовлення не обмежується тільки заняттями. З дитиною потрібно розмовляти впродовж цілого дня, у процесі виконання всіх режимних моментів: прогулянка, одягання, роздягання, обід, сніданок, вечір, умивання, укладування спати і т. ін.

Важливою умовою розвитку дітей третього року життя є створення розвивального мовленнєвого середовища, яке б спонукало дитину до мовленнєвої практики, стимулювало максимальну мовленнєву активність дитини. Забезпечити означену умову допоможуть постійні мовленнєві контакти дітей з дорослими та старшими дітьми, щоб діти постійно чули зразки правильного мовлення.

Виховання у дітей культурно-гігієнічних навичок, самостійності, розширення орієнтування в довкіллі повинно використовуватись і для цілеспрямованої роботи з розвитку мовлення. Завдання педагога полягає насамперед у тому, щоб постійно називати своєю точною назвою предмети, дії, якості, ознаки, властивості, з якими зустрічається дитина. Наприклад, це ковдра, а це простирadlo, це подушка, а це наволочка; це мило, а це мильничка, рушник і т. ін. Слід поступово привчати дітей вживати слова у відповідності з їх загальноновживаним значенням. Програма орієнтує вихователя на те, щоб на основі різноманітної діяльності формувати правильне уявлення дітей про довкілля, знайомити їх з назвами приміщень своєї групової кімнати (спальня, щоб спати, їдальня, щоб їсти, умивальна кімната, щоб умиватись, роздягальня, де роздягаються та одягаються), обладнання свого майданчика (паркан, квітник, пісочниця, качалка, лава, драбинка і т. ін.).

Діти повинні знати назву всіх побутових предметів, які є у груповій кімнаті. З-поміж них: меблі, посуд, одяг, іграшки, побутові речі, речі особистого користування (шафа, вішалка, ліжко, чашка, шуба, шарф, ножиці, ніж, носова хусточка і т. ін.); якості добре знайомих предметів (великий, чистий, гарний, м'який і т. ін.); дії, що їх виконують діти, трудові дії дорослих (умиватись, обідати, одягатись, ліпити; мис, поливає, витирає); правильно називати явища природи, тварин та їхні дії, рослини і т. ін.

Вихователь не тільки називає предмети словами, закріплює у свідомості дітей за предметом, дією, ознакою відповідне загальноповживане слово, а й дає зразки правильних граматичних форм слова в мовленні, в поєднанні з різними словами.

У повсякденному житті дітей знайомлять і з призначенням таких речей, з якими діють самі діти або за якими вони часто спостерігають. З цією метою вихователь ускладнює “покази з називанням” шляхом повідомлення дітям знань про призначення предмета, елементарні правила поведінки з ним (“Це мило. Намилю милом сукеньку. Вона буде чистою”).

Правильне пояснення довоклиць дорослими, спостереження самих дітей збагачують їхні уявлення, привчають знаходити зв'язки, причини між предметами і явищами, виражати свої думки в мовленні.

Діяльність вихователя в повсякденному житті повинна спрямовуватися не тільки на розвиток розуміння мовлення, а й на вдосконалення активного мовлення самих дітей. Процеси одягання, роздягання, умивання, гра та інші види діяльності дітей повинні стати предметом розмов дитини з дорослими й однолітками.

Наприклад, уривок розмови вихователя з дитиною під час одягання:

- Де твої рейтузи?
- Ось рейтузи (показує в шафчику).
- Візьми їх, давай будемо одягати. Ой, які гарні рейтузи! Якого вони кольору?
- Червоні.
- А що ще в тебе червоне?
- Шапка, шарфик... (одягає рейтузи). Ну, ось і одягли рейтузи. А тепер що будемо одягати?

У повсякденних розмовах вихователь звертається до дітей з різноманітними запитаннями: Що це? Який? Навіщо? Де? Вона стимулює

живання дітьми різних частин мови, домагається відповіді фразою, реченням, дає мовленнєві зразки відповідей, пропонує дітям повторити.

Великі можливості для розвитку орієнтування в довколишньому, збагачення знань дітей і розвитку їхнього мовлення містять прогулянки. Тут вихователь щодня вчить дітей спостерігати за явищами природи, правильно їх називати (світить сонечко, летить сніг, дме вітер), вчить розуміти елементарний зв'язок явищ, висловлювати все це в мовленні. (Сьогодні падає дощ, тому гуляти на майданчику не можна. Сьогодні дуже тепло, тому що гріє сонечко. Якщо не буде дощу, підемо на прогулянку). Привчає правильно називати тварин та їхні дії (рибки плавають у воді, кури дзьобають зерно, жуки гудуть, горобець цвірінчить); розрізняти і правильно називати рослини та їх частини (дерево, трава, листок, квітка). У процесі спостережень за природою вихователь учить дітей висловлюватись як фразами (Ось бджола. Вона літає), так і реченнями. Вона сама описує все, що спостерігають діти (Ось повзе жучок. Подивіться, діти, як швидко він повзе, поспішає до своїх діток. Дивіться, які гарні в нього зелененькі крильця, а лапки тоненькі). Запитує: “Хто це, діти? Які в нього крила, лапки?” Дітей привчає спокійно, до кінця вислуховувати свого товариша, не перебивати його [12].

Розвиток розуміння мовлення, вдосконалення активного мовлення відбувається і в іграх дітей. У сюжетних, а потім і в сюжетно-рольових іграх вихователь уточнює слова – назви предметів, їх ознак, дії з ними. Наприклад: одягни ляльку, нагодуй, роздягни. Як одягнута лялька? Що їй потрібно одягнути? Дітей учать ввічливо звертатися один до одного, до ляльки.

В іграх з будівельним матеріалом вихователь учить називати матеріал, дію з ним, спорудження, обігрувати будову, супроводжує словом ігрові дії. Наприклад: “Ось і стіл, і стілець. Нехай лялька посидить. Подивіться, лялька сидить... Ляльці сподобався твій стіл і твій стілець”.

З дітьми третього року життя проводять дидактичні ігри на закріплення основних кольорів: червоний, жовтий, зелений, синій), величини (великий – маленький) і форми предметів (кулька, кубик, цеглинка). У дидактичних іграх діти вправляються в об'єднанні частин у ціле (“Розрізні картинки”), у пізнаванні і називанні предметів на дотик, за зовнішнім виглядом, ознакою і якістю предмета [38].

Дидактичні ігри дозволяють розвивати слух дітей, вправляти в розрізненні слів, звуків. Настільно-друковані ігри “Лото малятам”,

“Парні картинки”, “Кому що треба” та ін. дозволяють вправляти дітей у правильній назві зображених предметів, систематизувати, групувати предмети за формою, кольором, розміром, за призначенням.

Дидактичні ігри проводяться на прогулянці з підгрупами дітей (3-6-10 чоловік). Вони дозволяють уточнювати знання дітей про довколишнє, збагачувати словник дітей.

Це ігри з водою, піском та іншим природним матеріалом. Так, в іграх з водою діти на власному досвіді ознайомлюються з властивостями води. Вихователь бере миску, наливає в неї на очах у дітей воду, дозволяє вмочити туди руки. Потім говорить, що у воді добре плавають рибки й качки. Показує іграшкових рибку й качку, пропонує дітям самим пустити їх на воду. У процесі гри збагачується словник дітей словами: вода, тепла, холодна, гумові, плавають, мокра.

Гра “Ловися, рибко”

У невеликий басейн з водою (миску, надувний басейн тощо) вихователь пускає іграшкових рибок (можна качок), розташовує дітей навколо басейна і говорить: “Подивіться, діти, як рибки у воді плавають”. Потім ловить іграшки сачком, примовляючи: “Піймаємо рибку”. Пропонує 2-3 дітям взяти сачки й ловити: “Піймай рибку, Колю, Мишко, Валю”. Можна примовляти: “Ловися, рибко, велика й маленька!”

Ця гра дає дітям змогу застосовувати в нових умовах набуті раніше навички.

Заняття слід повторити кілька разів з деякими паузами. У теплі літні дні діти можуть самостійно гратися з водою. Ці ігри обов’язково проходять під наглядом вихователя. Після гри “Ловися, рибко” можна показати дітям народну дерев’яну іграшку “Рибалка”. Показ цієї іграшки нагадає дітям, як вони самі “ловили” рибок, потішить їх, активізує вимову таких слів, як “рибка”, “ловися” тощо.

Гра “Дістань кульку”

Вихователь підкликає до себе трьох-чотирьох дітей і показує їм високу банку (з товстого скла або із пластмаси) з водою, наливою до половини посудини, кидає у воду кульку, примовляючи: “У банці вода, кулька впала у воду, зараз дістанемо кульку!” – і показує, як треба вловити кульку, що плаває у воді, за допомогою черпачка. Після показу слід розташувати вихованців навколо невисокого стола, ослінчика або посадити їх на килим; перед кожною дитиною поставити по банці з водою, роздати черпачки і запропонувати їм самим кинути у воду куль-

ку, а потім виловити їх. Треба стежити, щоб діти гралися спокійно, не розбризкуючи воду.

Вчені радять у теплу пору року організовувати для дітей ігри з піском. Подеколи доводиться спостерігати, як діти без мети копаються в піску руками, риють його лопатками. Деякі невміло намагаються заповнити піском формочки, інші з небезпекою для товаришів розкидають сухий пісок навколо себе. Все це свідчить про те, що дітей треба навчити гратися піском. Вони повинні вміти користуватися совком, формочкою, відерцем, копати пісок совочком, насипати його у відерце або формочку, “пекти пироги” з піску за допомогою формочки тощо. Дітям треба показати сухий і вологий пісок, звернути їхню увагу на те, що сухий пісок сиплется, а вологий лишається на долоні. Але для гри придатний тільки зволожений пісок. Ось кілька ігор з піском.

Копання піску совочком

Вихователь збирає кількох дітей біля пісочниці, показує їм совочком і каже: “Будемо копати пісок совочком”, демонструє, як це робиться. Потім роздає всім по совочку й пропонує копати ним пісок. Діти повинні під керівництвом виховательки навчитися насипати вологий пісок на купки, рити ямки, рівчачки, розгладжувати совочком нерівності на піску тощо.

Насипання піску совочком у відерце

Вихователь, як і в попередній грі, збирає кількох дітей біля пісочниці, бере в руки відерце, совочок і каже: “Зараз будемо насипати пісок у відерце”. Вона показує, як насипати. Після цього роздає дітям совочки і вони починають грати. Пісок з відерця діти можуть висипати тут-таки, а декому можна запропонувати носити його на стіл-пісочник.

Гра із совочком і формочкою: “Будемо пекти пироги для ляльки”

Вихователь роздає дітям совочки, саджає біля себе ляльку, дістає формочку й каже: “Будемо пекти пироги ляльці”. Набирає вологого піску, утрамбовує його тильним боком совочка, перевертає формочку на стіл, притримуючи пісок рукою, стукає по дну совочком, знімає формочку й радісно каже: “Ось який пиріжок для ляльки вийшов”. Виготовивши ще 3-4 “пироги”, вихователь роздає дітям формочки й пропонує спробувати самим. Тим, хто не зможе “спекти пиріг”, слід показати ще раз, як треба діяти.

Ігри з піском можна проводити влітку під час прогулянок. Взимку можна організовувати ігри із снігом.

У відлигу під час прогулянки можна роздати дітям дерев'яні лопатки і показати, як копати ними сніг, згрібати його на купки, возити на іграшкових санчатах тощо.

Під час таких ігор активізується словник дітей словами: пісок, сухий, мокрий, ліпити, пекти, вода, плавати, пісочниця, совок, розсипчастий тощо.

Чільне місце в повсякденній роботі з дітьми займають картинки. На використанні знайомих картинок у вільний від занять час наголошує Г.Ф. Лоза [8]. Авторка зауважує, що дуже важливо правильно дібрати картинки для самостійного користування. Своїм змістом вони мають сприяти засвоєнню програмних завдань з розділу “Розширення орієнтування в довколишньому житті та розвиток мовлення”.

Для дітей другого року життя добирають переважно предметні картинки із зображенням людей – дітей, дорослих; тварин у різному стані та в різних діях (сидить, стоїть, лежить, спить, біжить, їсть, стрибає, летить, грається, танцює, малює, шиє, читає, мис, ремонтує тощо), кількох персонажів в одній і тій самій дії, (наприклад, катаються: дівчинка на ковзанах, лижах; хлопчик на санчатах, самокаті).

Дітям цієї вікової групи можна давати для вільного користування й сюжетні картинки простого змісту (дівчинка танцює; хлопчик годує голубів).

Для дітей 3-го року життя також добирають предметні картинки, що зображають людей, тварин, різні види транспорту (літаки, автомобілі, трактори та ін.), іграшки різного кольору, розміру тощо. Крім того, дітям цієї вікової групи дають і сюжетні картинки з доступним змістом.

Для вільного користування насамперед добирають ті, які не використовувалися на заняттях і які близькі дітям за своїм змістом, наприклад, ті, що зображають ігри, забави дітей.

Можна давати і ті, які використовувалися на заняттях. Знайому картинку, подану через певний відрізок часу, діти зустрічають радісно, з інтересом розглядають, часто відтворюють розмову, яка велась на занятті. Картинки можна добирати і з інших джерел – різних книжок, журналів, листівок, настільно-друкованих ігор тощо. Але зміст їх має бути доступним для дітей, відповідати вимогам програми, а картинки – добре надруковані.

Картинки для вільного користування дають дітям у години, вільні від занять. Не можна одночасно давати багато картинок. Це розпорошує увагу дітей, не привчає їх до зосередженого розглядання.

Перш ніж дати малюкам картинку для вільного користування, треба навчити їх правильно користуватися нею: не гратись, як іграшкою, не згинати, не рвати, а розглядати її; впізнавати і називати на ній предмети, відповідати на запитання, слухати пояснення вихователя.

Щоб навчити дітей бережно поводитися з картинками, слід спочатку давати їх тим дітям, які вже навчилися користуватися ними.

Вихователь повинна уважно стежити за поведінкою дитини, яка розглядає картинку.

Для підтримання інтересу до картинок їх треба періодично замінювати іншими, а через певний час знову повертатися до них. Пошкоджені картинки слід лагодити у присутності дітей. Це виховує в них дбайливе ставлення до картинок.

Вихованню бережливого ставлення до картинок сприяє також і правильне їх збереження: спочатку в недоступному для дітей місці – закритій шафі або на високій полиці, коли ж діти навчаться користуватися картинками, їх кладуть на низькій полиці чи вітрині.

Для розглядання картинок, ілюстрацій треба виділити спеціальний стіл та розмістити його в добре освітленій частині групової кімнати. Під час розглядання картинок вихователь повинна вести розмову з дітьми з приводу зображеного, сприяти створенню у них хорошого, бадьорого настрою, оптимальних умов для сприймання змісту [8, с. 8].

Великий вплив на розвиток активного мовлення дітей третього року життя має спілкування зі старшими дітьми дошкільного віку.

Залучення старших дітей до надання допомоги маленьким сприяє виникненню мовленнєвих контактів. На перших етапах встановлення спілкування молодших зі старшими доцільно використати прийом “переадресування” прохання малюка старшій дитині: “Ти попроси Олега допомогти. Скажи: Олег, застєбни мені, будь ласка, гудзики”. Так вихователь учить молодшого звертатися до старшого, дає зразок звернення, побудови речення-прохання. При цьому необхідно використати різні звороти мови, уникаючи стандартів: “Ти не забув сказати дякую?”, “Ти подякував?” і тощо.

Висловлювання старших дітей сприяє розвитку розуміння мовлення маленьких, збагаченню їхнього мовлення новими словами, сполуками слів; під впливом мовлення старших у молодших з’являється бажання повторювати сказане, висловити свою думку.

Зміст розмови дітей третього року життя зі старшими залежить від того, в якому режимному моменті вони об'єднані. Так, на прогулянці старші діти не тільки уточнюють уявлення молодших, діляться своїми знаннями про побачене, а й виправляють помилки в називанні об'єктів.

Старші діти з великим бажанням говорять маленьким про предмети, що зацікавили їх. Малі, звичайно, не відразу їх запам'ятовують, а все ж поступово під впливом таких розмов збагачується їхній світогляд, пасивний і активний словник. У спільних прогулянках створюються умови для розвитку логічного мислення молодших дітей, для розуміння ними деяких причинно-наслідкових зв'язків.

Неабиякий вплив на розвиток мовлення маленьких мають спільні зі старшими сюжетно-рольові ігри, ігри з будівельними матеріалами. Тут є можливість молодшим дітям чути більш розвинене, організоване мовлення старших.

У повсякденному житті вихователь використовує доступні загадки, повторює знайомі забавлянки, вірші, пісні. Наприклад, діти на прогулянці побачили метелика, побігли за ним. Вихователь читає знайомий вірш Н.Забіли "Я біжу".

Я біжу, біжу по гаю,
Я метелика впіймаю,
А метелик не схотів,
Геть від мене полетів.

Побачили курку з курчатами, знову пригадали вірш Н.Забіли:

На подвір'ї курочки:
Ціпу-ціпу-ціп.
Ось Маринка й Юрочка
Кришать ціпкам хліб.
Ціпки бачать кришечки,
Дзьобики – тук-тук.
Весь шматок, ой, лишенько,
Вихопили з рук.

Діти розглядають весною горобців на майданчику. Вихователь читає вірш М. Пригари:

Закричали горобці.
Метушливі літунці:
– Цвірі-цвірі, цвірі-рінь,
Починається теплінь.

У похмуру погоду на прогулянці з'явилось із-за хмари сонце. Вихователь пропонує дітям відгадати загадку: “Золота тарілочка виплила із хмари. Що це, діти?” або “Золоте блюдце по небу катається”.

Отже, постійне вдосконалення мовлення дітей у процесі всіх режимних моментів, постійне спілкування з дитиною закріплює мовленнєві навички, збагачує і активізує їхній словник, спонукає дітей до активної мовленнєвої діяльності.

3.6. Роль сім'ї в розвитку мовлення дітей раннього віку

Дитина росте в сім'ї, в колі найближчих для неї людей. Саме від матері вона вперше чує мовлення, звернене до неї.

У ранньому віці закладається фундамент мовленнєвого розвитку дітей. Відбувається це у природному сімейному середовищі. Сім'я дає дитині те, чого не може дати жодний із соціальних інститутів. Ставлення до дитини в сім'ї багато в чому визначає подальший особистісний розвиток дитини, її входження в більш складний і жорстокий порівняно з сім'єю соціальний світ та світ довкілля.

Особливої значущості набуває правильне ставлення батьків до розвитку мовлення малюка. У сім'ї дитину розуміють з півслова чи за її жестами. За межами сім'ї затримки розвитку мовлення та його вади викликають перші дитячі неприємності. Дитину не розуміють, їй дають прізвиська, якщо вона не вимовляє звуки. Звідси – дитячі сльози, небажання малюка спілкуватись зі своїми однолітками та старшими дітьми. Такий дискомфортний емоційний стан дитини призводить до деформації її особистості.

Батькам слід пам'ятати, що мовленнєвий розвиток дітей започатковується з перших днів життя дитини. В жоден з наступних вікових періодів життя не розвивається мовлення дитини такими швидкими темпами, як у перші 3 роки життя. Але це можливо тільки за умови постійного спілкування дорослих з дитиною. Важливо створити для дитини в сім'ї з перших днів її життя сприятливе розвивальне мовленнєве середовище. Дитина в періоди активного неспання повинна весь час чути мовлення дорослих.

Історії відомі 38 випадків, коли діти віком від 2 до 5 років потрапили до тварин і перебували поза людським спілкуванням, вони не чули людського мовлення, були позбавлені людського спілкування в найбільш

сензитивний період розвитку мовлення, оскільки “виховувались” тваринами. Всі спроби навчити таких дітей людського мовлення та спілкування після повернення в людське середовище виявились невдалими.

Ці факти ще раз підтверджують виключно важливу роль правильної організації спілкування дитини з близькими для неї людьми та своєчасного стимулювання і розвитку всіх мовних проявів малюка з перших днів його життя в сім’ї [1].

Сьогодні здебільшого діти до 3 років виховуються вдома, у своїх сім’ях. З сім’ї діти приходять відразу в молодшу чи, навіть, у середню групу дошкільного навчального закладу. Тому педагоги дошкільних закладів повинні проводити роботу з батьками водночас у двох напрямках: а) з батьками, діти яких відвідують ясельні групи; б) з батьками, діти яких виховуються вдома.

На жаль, молоді батьки, які не мають спеціальної педагогічної освіти, досить часто не знають, як потрібно розмовляти з дитиною, як готувати її мовленнєвий апарат до звуковимови. Батьки вважають, якщо дитина не голодна, суха, лежить і мовчить, то це її природний стан. Мовчать і батьки, мати, яка виконує свою роботу і задоволена, що дитина мовчить.

Часом перші занепокоєння виникають у батьків у кінці другого року життя. Тоді вони звертаються до лікаря із запитанням: “Чому моя дитина мовчить (“мовчун”), тоді як інші діти у її віці вже дуже добре розмовляють?”

Педагогічна просвіта батьків і педагогічна пропаганда знань – обов’язковий складник роботи дошкільних навчальних закладів. Батьків потрібно познайомити з особливостями становлення і розвитку мовлення дітей на першому, другому і третьому роках життя, із закономірними типовими помилками, методами і прийомами розвитку мовлення і мовленнєвого спілкування з дітьми в сім’ї на кожному віковому етапі.

Форми роботи вихователів із сім’єю такі: відвідування дітей на дому і бесіда з батьками, консультації, бесіди, групові збори, засоби наочної педагогічної пропаганди, школи молодих батьків, семінари-практикуми, теки-пересувки, вечори запитань і відповідей.

Робота з батьками планується обов’язково в плані виховної роботи, визначаються конкретні форми і терміни проведення.

Відвідування дітей на дому за складом списку дошкільного закладу відбувається на початку навчального року у вересні місяці.

Вихователь знайомиться з умовами сімейного виховання: склад сім'ї, наявність іграшок; з'ясовує, хто постійно спілкується з дитиною, тобто з'ясовує розвивальний потенціал мовленнєвого середовища в сім'ї.

Після відвідування дітей в сім'ї та обстеження рівня мовленнєвого розвитку дітей вже в жовтні місяці можна провести групові батьківські збори з теми: “Розвиток мовлення – основа розумового розвитку дитини”. В доповіді потрібно дати аналіз причин затримки мовленнєвого розвитку окремих дітей цієї вікової групи, познайомити батьків з конкретними методами і прийомами роботи з розвитку мовлення.

У жовтні місяці разом із дитячою поліклінікою необхідно скласти списочний склад сімей мікрорайону, діти яких не відвідують дошкільні навчальні заклади. Упродовж жовтня місяця вихователі ясельних груп повинні відвідати ці сім'ї для подальшого планування роботи з педагогічної просвіти батьків.

Один раз на місяць потрібно проводити у спеціально відведені для цього дні і години консультації з розвитку мовлення дітей як тих, хто відвідує дошкільний заклад, так і тих, хто не відвідує.

Наводимо орієнтовну тематику консультацій для батьків [1]:

– Орієнтовні показники розвитку мовлення дітей (першого, другого, третього років життя).

– Розвиток голосових реакцій у першій половині першого року життя.

– Розвиток у дітей розуміння мовлення дорослих.

– Розвиток активного мовлення дітей на першому році життя.

– Ігри і заняття з дітьми другого року життя.

– Ігри з лялькою в ранньому віці.

– Розвиток діалогічного мовлення на третьому році життя.

– Усна народна творчість у розвитку мовлення дітей раннього віку.

– Причини затримки мовленнєвого розвитку дітей до трьох років.

– Корекційні заняття з дітьми, які мають затримки мовленнєвого розвитку.

– Перші картинки і книжки дитини.

Наводимо текст консультації для батьків з теми: “Перші картинки і книжки дитини в сім'ї”.

Підготовчий етап. Під час відвідування дітей на дому необхідно з'ясувати, чи є в дитини книги, які це книжки, чи вмє дитина поводитись із книгами, чи показують дитині картинки, як вона поводитьсь з картинками, з якого віку дітям у сім'ї дають книжку.

Орієнтовний текст повідомлення педагога [7].

– Всім вам добре відомі слова: “Книга – джерело знань”. Саме ми повинні разом з вами прищепити дитині любов до книги, навчити її правильно поводитись із книгою.

З якого ж віку можна прилучати дітей до книги, показувати і давати в руки дитині книгу? Які ж книги доступні і зрозумілі малюку?

Першими дитячими книжками повинні бути книжки-картинки. Такі книжки видаються у вигляді ширмочки (показує батькам) у двох видах: а) ілюстрація тексту без підпису; б) ілюстрація тексту з підписом (не більше 1-2 рядків у кінці сторінки). Це “Іграшки” І. Неходи, “Ясочка маленька” Н. Забіли, “Курочка ряба”, “Козенята і вовк” і т. ін.

Книжки-картинки рекомендують показувати на початку другого року життя, коли дитина вже знайома з предметами та іграшками, що зображені на картинках.

Як показувати такі книжки? Чи можна відразу давати дітям в руки книжку? Ні, давати книгу в руки дитині не можна, вона її відразу “спробує” на язик, покусує, яка вона, переверне зображенням униз і викине, як щось несмачне і непотрібне.

Тому хтось із дорослих (мати, батько, бабуся, дідусь) повинні посадити дитину до себе на коліна і привернути увагу до зображеного на картинці, викликати насамперед зосередження уваги на слові дорослого. Наприклад: “Русланочко, ми зараз з тобою подивимось книжечку. Сідай зручно. Яка цікава книжечка, подивись. (Дорослий тримає книжку в руках і звертає увагу дитини на обкладинку).

– Хто це, Русланочко? – Так, це курочки. Скажи: “Курочки”. – Давай покличемо курочок: “Ціпу-ціпу-ціп”. Скажи, Русланочко, ціпу-ціпу-ціп. Покажи, де курочки. Поклич ще раз курочок: ціпу-ціпу-ціп. А це хто? – Так, це дівчинка. Звуть її Маринка. А це хто? – Так, це хлопчик. Звуть його Юрочка. Скажи: Юрочка. Що ж роблять Маринка і Юрочка? – Кришать ціпкам хліб. Скажи: кришать хліб. Дорослий показує наступну картинку і читає: “Подивись, Русланочко, ціпки бачать кришечки, дзьобиками – тук-тук. Скажи: дзьобиками – тук-тук. Що ж сталося з хлібом? Ой, лишенько, весь шматок вихопили з рук”. Після цього дитині потрібно прочитати двічі підряд вірш Н. Забіли “Курочки”:

На подвір’ї курочки:

Ціпу-ціпу-ціп.

Ось Маринка й Юрочка

Кришать ціпкам хліб.

Ціпки бачать кришечки,
Дзьобики – тук-тук.
Весь шматок, ой, лишенько,
Вихопили з рук.

Скажи, Русланочко, “ой, лишенько, вихопили з рук”.

Дорослі повинні знати, що на одному занятті можна розглянути тільки одну картинку в книзі і прочитати один вірш. Заняття закінчується хованням книжки. “Погодували Маринка і Юрочка курочок, ціпок і пішли додому. І Русланка піде грати”.

На перших заняттях дитині не слід давати книгу в руки для самостійного використання. На наступному занятті розглядання книги починається із знайомої картинки. Дорослий показує картинку і запитує: “Хто це? (курочки) Поклич курочок, Русланочко. (ціпу-ціпу-ціп) А це хто? (Маринка, Юрочка) Що вони роблять?” Читає вірш. Після цього привертає увагу до іншого зображення, наприклад, жабенятка, стимулює повторити це слово. Читає вірш Н. Забіли “Жабенятко”.

Жабенятко забруднилось,
Забруднилось – не помилось.
Жабенятко, так негоже.
Ну, на кого це ти схоже?

Так поступово впродовж кількох днів треба розглядати ілюстрації у книзі. Коли всі картинки будуть дитині знайомі, коли вона буде знати їх назву, вимовляти окремі слова і фрази, можна дати їй книжку-картинку на деякий час для самостійного користування. Самостійне розглядання книжки повинне відбуватись тільки у ненав’язливій присутності дорослого. Як тільки ви помітите, що в дитини зник інтерес до книжки, потрібно запропонувати їй покласти книжку на місце: “Ось сюди, нехай тут книжечка полежить”.

Так само можна розглядати окремі картинки або ілюстрації з журналів, книг. При цьому слід пам’ятати, що зображення повинні бути дітям добре знайомі.

У кожній віковій групі потрібно оформити стенд для батьків з розвитку мовлення дітей. На стенді повинні бути типові затримки та помилки мовленнєвого розвитку дітей; орієнтовні показники з розвитку мовлення; конкретні рекомендації батькам з розвитку мовлення дитини. Дати перелік іграшок, книг, які можна прочитати дітям. Тематика бесід може бути різноманітна залежно від рівня розвитку мовлення дітей.

Орієнтовна тематика бесід з батьками з розвитку мовлення [Богущ А.М.].

1. Скільки слів у словнику вашої дитини?
2. Чи правильно розмовляє ваша дитина?
3. Про що потрібно розмовляти з дитиною?
4. Як ставитися до дитячих слів?
5. Як виправити мовлення дитини?
6. Які іграшки (книги, картинки) потрібні дитині?
7. Ігри з лялькою в сім'ї.
8. Чи потрібно вивчати з дитиною вірш?

Наприклад, текст бесіди з батьками “Як ставитися до дитячих слів?”

– На другому і третьому роках життя у словнику дітей багато полегшуючих слів. Дитина вимовляє моня (можна), ляля (лялька), коко (яйце), гав-гав (собака), тік-так (годинник), киця (кішка). Це закономірне явище. Як повинні розмовляти з дитиною батьки? Чи потрібно повторювати полегшуючі слова? Чи потрібно розмовляти тільки правильним мовленням?

На другому році життя батьки можуть назвати полегшуюче слово, але відразу потрібно вимовити і правильне слово. Наприклад: “Наталочко, дай Юлі гав-гав, собачку”. Дитина повинна обов’язково почути правильне слово.

На третьому році життя дорослі повинні вже розмовляти з дитиною правильним дорослим мовленням і вимагати від дитини, щоб вона правильно вимовляла кожне слово.

Окремим батькам, які цікавляться літературою з розвитку мовлення, можна запропонувати теку-пересувку. В теку-пересувку треба покласти методичну літературу (1-2 книги) із вказівкою, які розділи чи параграфи батьки повинні прочитати; дитячі книжки з методичними вказівками (короткими), як їх потрібно читати; тексти 2-3 ігор, 2-3 завбавлянки для заучування з дітьми вдома, 2-3 картинки з анотацією, як їх використовувати.

Один-два рази на рік проводять вечори запитань і відповідей для батьків, діти яких відвідують і не відвідують дошкільний заклад. За місяць до цього вивішують оголошення у входа в дошкільний заклад, ящик. В оголошенні зазначається тема, день і час проведення, хто може взяти участь у такому вечорі.

Для проведення вечора запрошуються вчені, логопеди, лікарі. Необхідно підготувати виставку літератури, дитячих книжок, наочного матеріалу та іграшок. Можна показати фільм про дітей раннього віку.

Ефективною формою роботи з батьками є семінари-практикуми з розвитку мовлення для дітей раннього віку. Такі семінари слід проводити двічі на місяць у зручний час.

Один раз на місяць проводять теоретичні заняття, другий – практичні.

Наводимо орієнтовну тематику семінару-практикуму для батьків, діти яких відвідують дошкільний заклад [1].

Жовтень

Заняття 1.

1. Характеристика мовлення дітей раннього віку.
2. Орієнтовні показники розвитку мовлення дітей.
3. Завдання і зміст розвитку мовлення дітей раннього віку.

Заняття 2.

1. Аналіз методичної літератури з розвитку мовлення дітей.
2. Ігри з розвитку мовлення дітей у сім'ї.

Листопад

Заняття 1.

1. Розвиток розуміння мовлення дітей.
2. Шляхи розвитку активного мовлення в сім'ї.

Заняття 2.

1. Ігри і заняття на розвиток розуміння мовлення дітей у сім'ї.
2. Ігри і заняття на розвиток активного мовлення дітей у сім'ї.

Грудень

Заняття 1.

1. Вплив спілкування дитини з дорослим на розвиток мовлення.
2. Спілкування дітей з однолітками.

Заняття 2.

1. Як навчити дітей спілкуватись з дорослими і однолітками.

Січень

Заняття 1.

1. Аналіз результатів обстеження звуковимови дітей.
2. Виховання у дітей правильної звуковимови.

Заняття 2.

1. Ігри і вправи на виховання правильної звуковимови.
2. Дитячі іграшки, що стимулюють звуконаслідування.

Лютий

Заняття 1.

1. Роль усної народної творчості в розвитку мовлення дітей раннього віку.

2. Прийоми розповідання казок і читання забавлянок у сім'ї.

Заняття 2.

1. Аналіз творів усної народної творчості.
2. Використання усної народної творчості в сім'ї.

Березень

Заняття 1.

1. Дитяча книжка в сім'ї.
2. Як розглядати з дітьми картинки?

Заняття 2.

1. Аналіз дитячих книг, картинок, ілюстрацій.

Квітень

Заняття 1.

1. Які іграшки потрібні дитині?
2. Ігровий куточок у сім'ї.

Заняття 2.

1. Іграшка і її роль у розвитку мовлення. Ігри з іграшками.
2. Аналіз іграшок.

Травень

Заняття 1.

1. Вихідний день у сім'ї.
2. Робота з розвитку мовлення в літній і відпускний період.

З батьками мікрорайону, діти яких не відвідують дошкільний заклад, доцільно організувати лекторій чи школу для молодих батьків. У таких лекторіях і школах батькам дають знання з усіх питань розвитку і виховання дітей від народження до 3 років. Суттєве місце при складанні програми повинні зайняти питання з розвитку мовлення дітей.

Література

1. Богуш А.М. Мова ваших дітей. – К.: Рад. шк., 1989.
2. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. – К.: Освіта, 1997.
3. Богуш А.М. Развитие речи детей первых трех лет жизни. – Одесса, 1993.
4. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі. – К.: Вищ. шк., 1994.
5. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. – Запоріжжя: Просвіта, 2000.
6. Довженюк Г.В. Дитячий фольклор. – К., 1986.
7. Дошкільна лінгводидактика / Укл. А.М. Богуш. – Хрестоматія у 2-х ч. – К.: Вищ. шк., 1999.
8. Лоза Г.Ф. Методичні вказівки до використання картинок для розвитку мови дітей раннього віку. – К.: Рад. шк., 1975.
9. Лоза Г.Ф. Про деякі прийоми формування граматичної будови мовлення в дітей переддошкільного віку // Дошкільна педагогіка і психологія. – Вип. 2. – К.: Рад. шк., 1966.
10. Маляточко. Програма розвитку, навчання та виховання дітей раннього віку. – Запоріжжя, 2000.
11. Матеріали з досвіду роботи щодо планування занять з розвитку мовлення у групах II і III років життя. – Луцьк, 1974.
12. Методика розвитку мови в дитячому садку / За ред. А.М. Богуш. – К.: Вищ. шк., 1977.
13. Методичні рекомендації щодо розвитку мови дітей раннього віку / Укл. Богуш А.М., Іваненко А.П. – К., 1987.
14. Науменко Т.И. Активизация речи детей раннего возраста в дошкольных учреждениях. – Автореф. канд. дис. – К., 1991.
15. Николенко Д.Ф. засвоєння дітьми раннього віку граматичної будови мови. // Дошкільна педагогіка і психологія. – К.: Рад. шк. – Вип. 3, 1967.
16. Развитие речи детей раннего возраста в дошкольных учреждениях / Под ред. Г.И. Николенко. – К.: Рад. шк., 1990.
17. Фролова А.Н. Игры-занятия с малышами. – К.: Рад. шк., 1987.

Додаток 1.

Орієнтовний перспективний план з розвитку мовлення для дітей віком від 1 року до 1 року 6 місяців 1 місяць І півріччя 1 р. – 1 р. 6 міс.

Дні тижня і число	Зміст заняття
ВЕРЕСЕНЬ	
Понеділок 4, 11, 18, 25	I. Показ іграшок: лялька, собачка, машина. Вчити дітей пізнавати іграшки. II. Ховання і відшукування іграшок: собачки, машини. Вчити розуміти назви іграшок, викликати наслідування простих звуків, слів: “гав-гав”, “бі-бі”. III. Гра-доручення: “Знайди іграшку”. Познайомити дітей з новою іграшкою – кішкою. Вчити виконувати дії за словом вихователя: відшукай, принеси. Закріпити розуміння назв іграшок: машина, киця, ляля. IV. Гра-доручення “Відшукай названу іграшку”. Познайомити дітей з новою іграшкою – ведмедиком. Вчити відшукувати названу іграшку серед інших. Наслідувати рухи ведмедика: “топ-топ”.
Вівторок 5, 12, 19, 26	I. Розглядання картинки “Лялька”. Вчити дітей пізнавати на картинці ляльку, відповідати на запитання дорослого “Хто це?”, викликати радісні емоції. II. Розглядання картинки “Машина”. Вчити пізнавати машину на картинці, відповідати на запитання “Що це?”. Вчити розуміти назву дії: “Машина їде”. Викликати наслідування простих слів: “бі-бі”. III. Розглядання картинки “Кішка”. Вчити дітей пізнавати на картинці кішку, відповідати на запитання “Хто це?”. Викликати наслідування простих слів: “кис-кис”, “няв-няв”. IV. Відшукування однієї названої картинки із двох відомих. Вчити дітей пізнавати відомі предмети (ляльку, собачку), зображені на картинці. Формувати вміння виконувати на прохання дорослого знайомі дії і прості доручення: “Знайди лялю на картинці”, “Дай мені собачку”.
Середа 13, 20, 27	СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА КІШКОЮ I. Познайомити дітей із зовнішнім виглядом кішки: в кішки є вуха, лапи, голова, хвіст.

	II. Закріпити зовнішні ознаки кішки, вчити розуміти назви дії: киця ходить, сидить, п'є молоко. III. Закріпити зовнішні ознаки кішки, відповідати на запитання "Хто це?" IV. Наслідувати: "няв-няв". Вчити кликати: "кис-кис".
Четвер 14, 21, 28	I. Дидактична гра "Годування ляльки". Вчити розуміти слова, що означають їжу: хліб, молоко, каша. II. Дидактична гра "Початуємо ляльку кашею". Закріпити назви їжі: хліб, молоко, каша. Вчити розуміти слова-назви посуду: ложка, тарілка. III. Дидактична гра "Ляля обідає". Закріпити слова-назви їжі, посуду. Ознайомити з новими словами: кисіль, чашка. IV. Дидактична гра "Лялька в гості прийшла". Закріпити слова-назви їжі, посуду. Вчити розуміти слова-назви дії: посади, нагодуй.
П'ятниця 15, 22, 29	ЧИТАННЯ ЗАБАВЛЯНКИ "ЛАДІ-ЛАДУСІ" I. Розвивати вміння слухати, зосереджувати свою увагу. Вчити плескати в долоні. II. Розвивати вміння слухати, викликати радісні емоції. III. Вчити на слова "ладі-ладусі" плескати в долоні, а на слова "гай-гай, на бабину хату калачі їсти" – махати руками вгорі. IV. Вчити вимовляти слова "ладі", "їли", поєднувати рухи зі словами.
Субота 16, 23	I. Показ ляльки в дії. Вчити розуміти назви дії: лялька йде, сидить, спить. Розвивати активне мовлення. Вчити наслідувати звуки, слова: "а-а-а", "топ-топ". II. Показ машини в дії. Вчити розуміти назви дії: машина стоїть, машина їде. Вчити наслідувати: "бі-бі". III. Показ собачки в дії. Вчити розуміти назви дії: собачка сидить, біжить. Вправляти у звуконаслідування: "ав-ав". IV. Показ киці в дії. Вчити розуміти назви дії: сидить, біжить. Вправляти у наслідуванні слів: "няв-няв".
Понеділок 4, 11, 18, 25	РОЗГЛЯДАННЯ ЛЯЛЬКИ З НАЗИВАННЯМ ЧАСТИН ТІЛА I. Вчити дітей за словом вихователя показувати частини тіла ляльки: голова, руки, ноги. II. Закріпити частини тіла: голова, руки, ноги. Вчити показувати, де в ляльки носик, очі.

	III. Розглядання тварин-іграшок: собаки, киці. Ввести у словник слова: лапка, хвостик. IV. Розглядання іграшок: ляльки, собачки. Закріпити назви частин тіла.
Вівторок 5, 12, 19, 26	I. Розглядання картинки “Кішка”. Вчити пізнавати кішку на картинці. Наслідувати звукосполучення “няв-няв”. Розуміти дії: є киця, немає киці. II. Розглядання картинки “Півник”. Вчити пізнавати півника за зовнішнім виглядом, знати, як він кричить, звуконаслідувати: “ку-ка-рі-ку”. III. Розглядання двох картинок “Кішка”, “Півник”. Вчити пізнавати на картинці кішку, півника. Активно повторювати звуконаслідування “няв-няв”, “ку-ка-рі-ку”. IV. Розглядання картинок “Кішка”, “Півник”. Вчити пізнавати знайомі предмети за словом вихователя. Вибрати із двох знайомих картинок одну названу. Розуміти дії: “на”, “дай”.
Середа 6, 13, 20, 27	I. Спостереження за пташкою в клітці. Познакомити дітей із зовнішніми ознаками пташки. II. Спостереження за паперовою пташкою. Звернути увагу на те, що пташка літає. III. Спостереження за горобчиками. Вчити пізнавати пташку. Вчити розуміти назви дій: горобчики літають, стрибають, клюють. IV. Спостереження за пташками. Вчити пізнавати пташку. Виконувати рухи, махати руками, як птахи крилами, стукати пальцями по колінах, як птахи клюють зернята.
Четвер 7, 14, 21, 28	I. Дидактична гра “Купання ляльки”. Познакомити дітей зі словами, пов’язаними з процесом купання: вода, мило, рушник. II. Дидактична гра “Помиємо ведмедика”. Закріпити слова, пов’язані з процесом купання. Вчити розуміти назви дій: митися, витиратися. III. Дидактична гра “Помиємо ведмедика”. Закріпити назви предметів та дій, пов’язаних з купанням. Вчити виконувати окремі доручення: “Подай мило, рушничок”. IV. Дидактична гра “Катя прокинулася”. Закріпити назви тіла, предметів, пов’язаних з умиванням.
П’ятниця 8, 15, 22, 29	ЧИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПСЕНЬКИ-ГРА “СОРОКА-ВОРОНА”. I. Розвивати вміння слухати та зосереджувати увагу.

	II. Вчити під слова тексту діяти пальчиками. III. Вчити на слова тексту перебирати пальчиками, промовляти слово “дам”. IV. Закріпити назву їжі “кашка”. Вчити розуміти гру, викликати радісні емоції.
Субота 2, 9, 16, 23	I. Розглядання іграшок: лялька гумова, лялька целулоїдна. Вчити пізнавати предмети одного змісту, з різного матеріалу, промовляти слово “ляля”. II. Розглядання іграшок: ведмедик плюшовий, ведмедик целулоїдний. Вчити пізнавати предмети одного змісту, з різного матеріалу і різної величини, промовляти слова “топ-топ”. III. Розглядання іграшки ляльки і ляльки на картинці. Вчити пізнавати ляльку-іграшку і ляльку на картинці. Закріплювати вміння виконувати дії за словом дорослого “покажи лялю на картинці”, вимовляти слова “ляля”. IV. Розглядання іграшки-собачки і собачки на картинці. Вчити знаходити іграшки однакового змісту, але різні за зовнішнім виглядом, повторити звуконаслідування “гав-гав”.
Понеділок 4, 11, 18, 25	ПОКАЗ ІГРАШОК I. Вчити пізнавати іграшки: ведмедик, м’яч. II. Вчити пізнавати іграшки: ведмедик, м’яч. Познайти з новою іграшкою – башточкою. Вчити нанизувати кільця. III. Вчити відшукувати матрешку з двох іграшок. IV. Познайти із новою іграшкою – рибкою, вчити відшукувати із двох іграшок.
Вівторок 5, 12, 19, 26	ДИДАКТИЧНА ГРА “ХТО ЯК КРИЧИТЬ?” I. Вчити дітей пізнавати іграшки тварин (собака, кіця) та наслідувати звуки “гав-гав”, “няв-няв”. II. Вчити дітей під час показу іграшок, собаки, кішки відтворювати звуки. ДИДАКТИЧНА ГРА “ХТО В БУДИНОЧКУ ЖИВЕ?” III. Вчити дітей пізнавати тварин на картинках (собака, кішка), вправляти у звуконаслідуванні. IV. Вчити впізнавати тварин (собака, кішка) на картинках та в іграшках, вправляти у звуконаслідуванні.
Середа 6, 13, 20, 27	СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА СОБАКОЮ I. Познайти із зовнішніми ознаками собачки: має голову, хвіст, вуха. Вчити не боятися собачки. II. Закріпити зовнішні ознаки собачки. Вчити наслідувати звуки: “гав-гав”.

	III. Вчити впізнавати собачку, не боятися її, підійти до собачки, погладити, вправляти у звуконаслідуванні. IV. Закріпити зовнішні ознаки собачки. Вчити розуміти назви-дії: собачка сидить, біжить. Вчити промовляти слова: “гав-гав”, “на”.
Четвер 7, 14, 21, 28	ЧИТАННЯ ПОТІШКИ “ІДЕ КОЗА РОГАТАЯ” I. Вчити дітей слухати, зосереджувати свою увагу, розуміти мову дорослого. II. Розвивати вміння слухати, емоційно реагувати на гру. III. Викликати в дітей радісні емоції, формувати вміння наслідувати звукосполучення “туп-туп”, “луп-луп”. IV. Вчити дітей під текст вірша імітувати рухи, промовляти окремі слова за вихователем.
П’ятниця 8, 15, 22, 29	ЦІЛЬОВА ПРОГУЛЯНКА ПО ГРУПОВІЙ КІМНАТІ I. Познайти дітей, де знаходяться іграшки, закріпити їх назви, спонукати до вимови слів: ляля, киця. II. Познайти дітей із посудом. Вчити розуміти назви: тарілка, ложка, чашка. III. Познайти дітей з меблями. Вчити розуміти назви: стіл, стільчик, шафа. Спонукати дітей до вимови слів: сядь, встань, сідай. IV. Познайти дітей з гіркою, схидами.
Субота 2, 9, 16, 23	ДИДАКТИЧНА ГРА “ПОКЛАДЕМО ЛЯЛЬКУ СПАТИ” I. Вчити розуміти назви одягу: сукня, штанці. Спонукати дітей до вимови слів “ляля лягай”. II. Ознайти дітей з назвою дій, пов’язаних з процесом роздягання і вкладання спати: лягай, заплющ очі, треба спати. III. Дидактична гра “Лялька прокинулась”. Закріпити частини тіла, назви одягу. Спонукати до вимови фраз, слів “ляля вставай”. IV. Дидактична гра “Одягнемо ляльку”. Закріпити назву одягу. Познайти з новими назвами: “сорочка”, “панчохи”.

Додаток 2.

**Орієнтовний перспективний план роботи з розвитку
мовлення на квартал з дітьми віком від
1 року 6 місяців до 2 років
II півріччя (1 р. 6 м. – 2 р.)**

Дні тижня і число	Зміст заняття
ЛЮТИЙ	
Понеділок 4, 11, 18, 25	ЧИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КОЛИСКОВОЇ ПІСЕНЬКИ “КОТИКУ СІРЕНЬКИЙ” I. Розвивати вміння слухати і розуміти мову дорослих. Наслідувати звуки: “а-а-а”. II. Розвивати вміння слухати, вимовляти слова: “Котику сірєнький, котику біленький”. III. Гра-інсценіровка: за змістом вірша “Котику сірєнький”. Вчити дітей слухати, колихати ляльок, наспівувати “а-а-а”. IV. Читання вірша С.Павловича “Зайчик”. Вчити дітей слухати вірш, виконувати дії відповідно до слів “мерзнуть вушка, мерзнуть лапки”.
Вівторок 5, 12, 19, 26	РОЗГЛЯДАННЯ СЮЖЕТНИХ КАРТИНОК I. Закріплювати вміння пізнавати предмети на картинках, називати дії: машина їде, лялька спить, півник ходить. II. Вчити дітей розуміти дії, будувати речення із двох слів: лялька їде, спить купається. : III. Вчити дітей відповідати на запитання “Хто це?”, “Що робить?” (собачка, машина, лялька). IV. Вчити дітей називати предмети, зображені на картинках, дії, будувати речення із двох слів: киця сидить, собачка біжить, лялька спить.
Середа 6, 13, 20, 27	ДИДАКТИЧНА ГРА “ВІДШУКАЙ ІГРАШКУ” I. Закріпити з дітьми назви іграшок: ляля, м’яч, киця. Вчити знаходити іграшки за вказівкою вихователя. II. Вчити дітей розуміти значення прикметників: “в”, “на”. Вміти відповідати на запитання дорослого: “Де лежить іграшка?”. ДИДАКТИЧНА ГРА “ПІДНІМИ І ПОСТАВ” III. Закріпити з дітьми назви іграшок: м’яч, рибка, башточка, відерце. Вчити дітей розуміти значення прислівників “тут”, “там”, прийменників “в”, “на”, займенника “цей”.

	IV. Закріпити назву посуду. Закріпити розуміння прислівників, прийменників, займенників.
П'ятниця 15, 22, 29	I. Спостереження за працею няні. Закріпити слово: тьотя. Вчити називати дії, які виконує дорослий: тьотя Надя миє посуд, підлогу, витирає стіл, поливає квіти. Дати поняття, що після прибирання у групі стало красиво. II. Спостереження за грою дітей старшої групи. Закріпити з дітьми назву і колір іграшок. Привчати дітей уважно слухати дорослого, виконувати його вказівку про поведінку в групі (можна, не можна, треба), про взаємовідносини з іншими дітьми (не заважай, допоможи, віддай іграшку). СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ЯВИЩАМИ ТА ОБ'ЄКТАМИ ПРИРОДИ III. Вчити дітей називати: зима, сніг, вітер, санчата, дерева. Вчити відповідати на запитання: “Хто це?”, “Що роблять діти?”. IV. Вчити встановлювати прості взаємозв'язки: падає сніг, дме вітер – на дворі холодно, гуляти не можна.
БЕРЕЗЕНЬ	
Понеділок 4, 11, 18, 25	ЧИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПРИСПІВКИ “ЛЕТІВ ГОРОБЧИК” I. Вчити слухати і розуміти мову дорослих, пізнавати горобчика на картині. II. Вчити дітей промовляти слова: “жив-жив, жив!, печі, калачі, гам”. ЧИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСЕНЬКИ-ЗАБАВКИ “ПТАШКА МАЛЕНЬКА” III. Вчити дітей слухати пісеньку, промовляти слова: “Дзюб-дзюб, дзюбанець! Ходи, пташко, у танець”. IV. Вчити дітей промовляти слова: “Дзюб-дзюб, дзюбанець! Ходи, пташко, у танець”, виконувати рухи відповідно до цих слів.
Вівторок 5, 12, 19, 26	РОЗГЛЯДАННЯ КАРТИНИ “КОТИМО КУЛЮ” I. Вчити дітей уважно розглядати картину, зосереджувати увагу. Вчити називати предмети на картині (хлопчики, кульки, ворітця). Вчити називати імена дітей. II. Закріпити назву одягу дітей та назви предметів на картині, уточнити слово “куля”.

	III. Вчити правильно називати предмети, закріпити основні кольори, відповідати на запитання “Якого кольору кульки, ворітця?”. IV. Вчити дітей відповідати на запитання: “Хто це? Що це? Що роблять діти? Якого кольору кульки?”. Ввести слова: граються, котять.
Середа 6, 13, 20, 27	I. Дидактична гра “Послухай і скажи”. Вчити дітей уважно слухати мову дорослих, повторювати за дорослими слова: баба, дід, тьотя, дядя, ляля, киця. Вчити пізнавати і називати предмети на картинках. II. Дидактична гра “Скажи, що робить?”. Вчити називати дії: машина їде, собачка біжить, пташка літає. III. Дидактична гра “Хто це кричить?”. Вчити пізнавати за криком кішку, півника, собачку. IV. Дидактична гра “Іграшки в гостях у дітей”. Закріпити назви іграшок. Вчити відповідати на запитання “Хто це?”, “Що робить?”, “З ким прийшов?”, “Куди йде?”.
П’ятниця 8, 15, 22, 29	I. Спостереження за пташкою у клітці. Ознайомити із зовнішніми виглядом пташки: має голівку, крильця, хвостик. Закріпити дії: сидить, літає, махає крильцями. II. Спостереження за горобчиками. Закріпити зовнішні ознаки пташки: у пташки є голівка, хвостик, крила, лапки. Дати поняття, що горобчики клюють зерна, хліб. Вчити наслідувати рухи птахів: стрибати, махати руками. III. Спостереження за рибками в акваріумі. Закріпити поняття: вода, риба. Вчити розуміти і вимовляти речення, що означають дії: “Рибка плаває”, “Рибка махає хвостом”. IV. Вчити дітей вимовляти речення: “Рибка плаває”, “Рибка махає хвостом”. Закріпити поняття: “велика – маленька”.
КВІТЕНЬ	
Понеділок 4, 11, 18, 25	ЧИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСЕНЬКИ “ГОП-ГОП, КОЗУНЮ” I. Вчити слухати, промовляти окремі слова: “Гоп-гоп, козуню”, “Сіренька, біленька”. II. Вчити слухати пісеньку, промовляти окремі речення: “Гоп-гоп, козуню, гоп-гоп, сіренька, гоп-гоп, біленька”. ЧИТАННЯ ВІРША Н. ЗАБІЛИ “ГОЙДА-ДА! ГОЙДА-ДА!” III. Вчити дітей слухати вірш, пізнавати коника-іграшку.

	IV. Вчити дітей слухати вірш, пізнавати коника на картинці, промовляти слова “Гойда-да! Гойда-да! Добра в коника хода”.
Вівторок 5, 12, 13, 26	РОЗГЛЯДАННЯ КАРТИНИ “ГРАЄМО З МАТРЬОШКАМИ” I. Вчити дітей називати предмети на картині: хлопчик, дівчинка, матрьошка, цеглинки. II. Вчити давати імена дітям, закріпити назву одягу, кольорів, поняття: великий – маленький. III. Вчити дітей називати предмети на картині. Вчити розрізняти близькі за звучанням слова: “Стіл, стільчик”. Закріпити поняття: граються, годують. IV. Вчити відповідати реченням із 3-4 слів: “Хто це Що роблять діти?”. Повправлятись з дітьми у вимові “топ-топ”. Виховувати почуття колективізму, дружбу в дітей у грі.
Середа 6, 13, 20, 27	I. Розглядання іграшки “Зайчик”. Вчити пізнавати і називати зайчика серед інших іграшок, називати частини тіла: голова, хвіст, вуха, лапи. II. Гра “Погодуємо зайчика морквою”. Закріпити назву іграшки зайчика та частин його тіла, вчити розуміти назви-дії: на, сидить, їсть, увести слово “морквина”. III. Гра “Зайчики танцюють”. Закріпити назву і дії зайчика. Вчити промовляти слова: “Скік-скік” і виконувати рухи: “пострибаємо”, як зайчики”. Викликати радісні емоції. IV. Гра “Зайчик в гостях у дітей”. Вчити дітей правильно називати предмети і дії: морква, капуста, погодуй, потанцюємо, підемо гуляти”.
П’ятниця 8, 15, 22, 29	I. Дидактична гра “Хто в будиночку живе?” Вчити пізнавати і називати іграшки: собака, півник, кішка. Вправляти дітей у звуконаслідуванні. II. Дидактична гра “Хто це?” Вчити пізнавати і називати тварин на картинках: собака, півник, кішка. Вправляти у звуконаслідуванні. III. Дидактична гра “Чарівний мішечок”. Вчити пізнавати іграшки: собака, півник, кішка, ляля, машина, відповідати звуконаслідуванням на запитання: “Хто це, що це?”, “Як кричить?”, “Як плаче?” і т. ін. IV. Дидактична гра “Цікава коробочка”. Закріпити назви іграшок. Спонукаючи давати індивідуальні відповіді, вправляти у звуконаслідуванні.

Додаток 3.

Орієнтовний перспективний план роботи з розвитку мовлення з дітей третього року життя (2-3 роки)

Дні тижня і число	Зміст заняття
ВЕРЕСЕНЬ	
І тиждень	I. Читання української народної пісеньки “Печу, печу хлібчик”. Розвивати здатність слухати і розуміти мову вихователя. Активізувати словник словами: хлібчик, обідчик. Уточнити поняття: менший, більший. Повторювати слова: “Шусть у піч, шусть у піч”. Викликати радісні емоції. II. Цільова прогулянка приміщеннями своєї групи. Познайомити з приміщенням своєї групи та їх призначенням: їдальня, спальня, умивальна кімната, роздягальня та ін. Вчити правильно їх називати. Закріпити слова, що означають різноманітні дії: умиватися, обідати, роздягатися, спати і т. ін. III. Гра з предметними картинками, що означають назви іграшок. Закріпити з дітьми назви іграшок, їх колір, вміти відшукувати їх на картинках. IV. Дидактична гра “Влаштуємо ляльці кімнату”. Закріпити з дітьми назву меблів: стіл, стілець, шафа, ліжко. Закріпити з дітьми назву меблів. Вчити відповідати на запитання реченнями із 3-4 слів: Куди покладемо ляльку? На що посадимо? Куди повісимо одяг ляльки?
II тиждень	I. Читання української народної пісеньки “Два півники”. Вчити дітей уважно слухати і розуміти мовлення дорослого. Ввести в активний словник слова: півник, коза, курочки-чубарочки. Виховувати в дітей почуття дружби. II. Цільова прогулянка до саду. Вчити відрізняти і називати: дерево, трава, листя; називати їх колір: зелений. Дати поняття, що на деревах ростуть фрукти (яблука, груші). III. Дидактична гра “Хто як кричить?”. Закріпити з дітьми назви тварин: кішка, собака, півник, курочка. Вправляти дітей у звуконаслідуванні. IV. Цільова прогулянка груповою кімнатою. Вчити користуватися словами, що означають предмети домашнього вжитку: меблі, одяг, іграшки. Знати призначення речей, які часто трапляються дітям у побуті: шафа для одягу,

	шафа для іграшок, шафа для посуду, на ліжку сплять, за столом їдять.
III тиждень	I. Читання вірша “Котик і козлик”. Продовжувати розвивати вміння слухати коротенькі вірші. Дати дітям поняття про козлика. Ввести у словник дітей слова: козлик, рогатий, борода, лапка. Викликати радісні емоції. II. Спостереження за кішкою. Розширити знання дітей про зовнішні ознаки кішки: покрита шерстю, шерсть м’яка, у кішки є вушка, вуса, хвостик. Познайомити дітей з деякими поведками кішки: ходить тихо, мурличе, хлебче молоко, гріється на сонечку. Виховувати любов до тварин. III. Бесіда-розповідь “Як ми граємось в дошкільному закладі”. Вчити дітей відповідати на запитання простими і складними реченнями, правильно узгоджувати слова, вимовляти звуки у словах. Закріпити назви іграшок та правила гри з ними. Виховувати в дітей бережне ставлення до іграшок, дружні взаємовідносини в грі. IV. Дидактична гра “Чарівний мішечок”. Закріпити назви іграшок тварин: собака, курочка, кішка, півник, коза. Вміти описувати їх зовнішній вигляд. Вправляти у звуконаслідуванні індивідуально кожну дитину. Вчити дітей правильно будувати речення, узгоджуючи слова в реченні, вживати сполучники і прийменники, прикметник. (“У кішки м’яка шерсть? У півника на голові гребінець?” і т. ін.).
IV тиждень	I. Читання вірша Н. Забіли “Я біжу, біжу по гаю”. Продовжувати вчити дітей слухати та розуміти короткі вірші. Ввести у словник слова: гай, біжу, метелик, полетів, піймаю. Вчити дітей повторювати слова за вихователем та запам’ятовувати. II. Спостереження за збиранням урожаю на городі дітей старшої групи. Познайомити дітей із зовнішнім виглядом овочів: помідор, огірок, морква, картопля, капуста. Вчити їх правильно називати. Ознайомити з процесом збирання врожаю овочів. Виховувати позитивне ставлення до праці. III. Розглядання картини “Кішка з кошенятами”. Закріпити з дітьми зовнішні ознаки кішки. Продовжувати розширювати знання про кішку: у кішки є дитинчата – кошенята. Вчити правильно називати дії: сидить, їсть, лежить, грається; будувати речення із 2-3 слів; вправляти у звуконаслідуванні.

	IV. Дидактична гра “Покладемо ляльку спати”. Закріпити з дітьми назви одягу, постільної білизни; назву дій: роздягати, покласти спати. Вчити дітей послідовно роздягати та акуратно складати одяг. Вправляти у звуконаслідуванні: “а-а-а”, “ля-ля-ля”.
ЖОВТЕНЬ	
I тиждень	I. Читання вірша Н. Забіли “Жабенятко”. Розвивати вміння слухати та розуміти зміст коротких віршів. Вчити дітей повторювати слова за вихователем: жабенятко, ква-ква, забруднилось, не помилось. II. Гра з предметними картинками. Вчити дітей впізнавати на картинці корову. Закріпити знання дітей про зовнішні ознаки тварин: кішки, собаки, кози. Вчити дітей відповідати на запитання: Хто це? Що у нього є? Як кричить? Будувати речення із 2-3 слів, з правильними відмінковими закінченнями, вправляти у звуконаслідуванні. III. Цільова прогулянка майданчиком. Вчити дітей орієнтуватися на своєму майданчику. Дати поняття про обладнання майданчика та його призначення: гірка, гойдалка, лавка, драбина, ящик для піску і т. ін. Вчити розуміти та називати дії: гратися, кататися, ходити, сидіти. Ввести у словник слова: доріжка, паркан. IV. Дидактична гра “Що як звучить”. Закріпити з дітьми назви музичних інструментів: дзвіночок, барабан, дудочка. Вчити розрізняти інструменти за звучанням. Вправляти дітей у звуконаслідуванні: “трам-там-там”, “ду-ду-ду”, “дінь-дінь-дінь”.
II тиждень	I. Читання вірша Г. Бойко “Дощик, дощик!”. Вчити дітей слухати вірш, запам’ятовувати його, повторювати слова за вихователем. Встановлювати та словесно позначати зв’язки: йде дощ – гуляти не можна. II. Спостереження за працею двірника. Дати поняття дітям про працю двірника: підмітає доріжки, забиває цвяхи, згрібає листя. Вчити встановлювати найпростіші зв’язки: двірник підмів – стало чисто. Виховувати в дітей повагу до праці дорослих, вчити підтримувати чистоту на майданчику. III. Заняття з настільною картиною “Діти миють руки”. Вчити дітей бачити, що зображено на картинці; називати імена дітей, дії персонажів (відкрив кран, миє руки, сухо витирає). Закріпити назви та призначення предметів туалету: рушник, мило, вішалка, дзеркало, мильниця. Закріпити

	з дітьми навички індивідуального користування рушником. Викликати в дітей позитивне ставлення та потребу до вмивання. IV. Показ-інсценівка “Як лялька побудувала кімнату”. Закріпити з дітьми назви та призначення меблів, предметів, які часто трапляються їм у побуті: скатерка, ковдра, подушка. Вчити дітей правильно користуватися навичками культурної поведінки: вітатися, дякувати, прощатися.
III тиждень	I. Читання вірша І. Неходи “Півник”. Вчити уважно слухати вірш, виховувати організованість (не спізнюватися в дитсадок), вправляти у звуконаслідуванні: ку-ка-рі-ку. Закріпити з дітьми знання про півника. II. Цільова прогулянка в парк. Дати дітям поняття про дерева: береза, ялина, каштан. Закріпити поняття: дерево, трава, листя; їх забарвлення: трава зелена, листя – зелене, жовте. Вчити прислухатися до звуків в довколишньому: листя шелестить на деревах, під ногами. Вправляти у звуконаслідуванні: ш-ш-ш. III. Спостереження за собакою. Закріпити зовнішні ознаки собаки. Познайти дітей з деякими поведками: собака гавкає, стереже дім, собака не любить, коли його дратують. Виховувати любов до тварин, дати поняття про догляд за ними: собаку потрібно годувати, поїти молоком, водою. IV. Дидактична гра “Зроби так, як я”. Закріпити з дітьми назви іграшок, розуміння дій, які можна виконувати з ними. Вчити правильно будувати речення, вживати сполучники, прийменники, виховувати увагу.
IV тиждень	I. Розповідання української народної казки “Дід та баба”. Вчити дітей зосереджувати увагу при слуханні казки. Вчити дітей відповідати на запитання: 1. Хто був у діда і баби? 2. Що знесла курочка? 3. Хто розбив яєчко? 4. Що сказала курочка діду і бабі? Вчити дітей правильно будувати речення, узгоджувати слова. II. Розглядання картини “Собака з цуценятами”. Закріпити з дітьми зовнішні ознаки собаки. Познайти з дитинчатами собаки – цуценятами. Вчити відповідати на запитання: Хто це?, Що роблять? Розвивати вміння зосереджуватися при розгляданні картини. III. Спостереження за іграми старших дітей. Закріпити з

	дітьми назви іграшок, їх колір, дії з ними. Виховувати позитивні стосунки між дітьми під час гри, ділитися іграшками, діяти разом. IV. Дидактична гра “Хто вийшов?”. Закріпити імена дітей, вчити описувати одяг, називати його і його колір. Розвивати спостережливість, увагу, вміння за описом і голосом пізнавати своїх товаришів.
ЛИСТОПАД	
I тиждень	I. Читання вірша Є.Гай, Ф.Лев “Дай-дай”. Продовжувати вчити уважно слухати зміст вірша, запам’ятовувати слова близько до тексту. Ввести у словник слова: дай-дай, киця, синиця, конячка, собачка. Викликати радісні емоції. II. Прогулянка вулицею. Дати дітям поняття про вулицю: на вулиці багато людей, багато будинків, дерева, машини їдуть. Викликати в дітей радісний настрій. III. Показ інсценівки “Ведмедик іменинник”. Закріпити назви іграшок, тварин, вправляти у звуконаслідуванні. Виховувати у дітей вміння ввічливо вітатися, прощатись, дякувати, викликати в дітей радісні емоції. IV. Гра з предметними картинками. Вчити дітей пізнавати та правильно називати овочі на картинках, описувати їх зовнішній вигляд, колір, форму. Вчити виконувати словесні вказівки вихователя, виховувати бережне ставлення до іграшок.
II тиждень	I. Читання вірша Г. Демченко “Водичка”. Вчити дітей слухати вірш, повторювати слова за вихователем: “Водичко, водичко, умий Олі личко”, викликати позитивне ставлення до вмивання. Вчити дітей виконувати рухи відповідно до тексту вірша. Ввести в активний словник дітей слова: “Рожеве та біле, як яблучко спіле”. II. Спостереження за годуванням рибок в акваріумі. Закріпити у дітей знання про рибок, їх дії (рибки плавають у воді, їдять корм). Вчити дітей виконувати словесні вказівки вихователя: погодуй рибок. Дати поняття, що в акваріумі є вода, росте травичка, на дні лежить пісок. Ввести у словник дітей слова: акваріум, корм, дно. Формувати у дітей поняття про те, як доглядати рибок. III. Дидактична гра “Відгадай, що я дала”. Закріпити в дітей знання про овочі. Вчити описувати їх зовнішній вигляд, колір, форму, правильно називати, відрізняти за смаком. Дати поняття про те, що овочі вживаємо в їжу.

III тиждень	I. Читання вірша М. Познанської “Коли киця любить, а коли сердиться”. Вчити зосереджуватись при читанні вірша, виховувати позитивне ставлення до тварин, вчити відповідати на запитання: Що любить киця? Як ви ставитесь до своєї киці? Чого не любить киця? Ввести у словник слова: гостинці, гладжу, сердиться. II. Спостереження за працею няні. Познайти з працею няні: миє, прибирає, витирає у групі, допомагає одягатися, дає їсти. Знати ім'я і вчити називати по батькові свою няню. Виховувати у дітей бажання допомагати няні, виконувати доручення, дотримуватись чистоти і порядку в приміщенні. III. Заняття з настільною картинкою “Діти годують рибок”. Вчити дітей зосереджуватись при розгляданні картинки. Вчити відповідати повними реченнями, давати імена дітям. Виховувати бережне ставлення до тварин. IV. Дидактична гра “Викупаємо ляльку”. Закріпити з дітьми назву одягу, послідовність у розгляданні, назви предметів туалету, їх призначення. Вчити дітей розповідати про свої дії з лялькою. Виховувати позитивне ставлення до навичок особистої гігієни.
IV тиждень	I. Читання вірша Г. Бойко “Здоровим будь”. Вчити дітей уважно слухати і розуміти зміст вірша. Відповідати на запитання: Де і чим ми вмиваємось? Чим ти чешеш голівку? Що треба сказати, коли приходиш у дитячий садок? Закріпити з дітьми правила культурної поведінки. Ввести в активний словник слова: кран, щоки, шия, гребінець, причешу, вітаюсь. II. Дидактична гра “Послухаємо, що чути”. Закріпити назви іграшок: барабан, дудочка, брязкальце, гармошка. Вчити за звуком пізнавати предмети, виховувати увагу, розвивати слух. III. Настільно-друкована гра “Лото малюкам”. Вчити дітей впізнавати зображення предметів на картинках, правильно їх називати, знаходити однакові предмети за кольором, призначенням, формою. Виховувати в дітей бережне ставлення в поводженні з настільними іграми, дотримуватись правил гри. IV. Розглядання картини “Таня і голуби”. Вчити уважно розглядати картину. Закріпити з дітьми характерні ознаки осені, правильно відповідати на запитання: Хто це? Що тримає дівчинка в руці? Кого годує дівчинка? А що ми робимо на прогулянці? Вправляти дітей у звуконаслідуванні: голуби гуль-гуль-гуль.

Додаток 4

Тексти-розповіді до сюжетних картинок (за Г.Ф.Лозою)

КАТЯ І КУРОЧКА

Жила-була дівчинка Катя. В неї була курочка. Катя доглядала курочку – годувала її зерном, напувала водою. Принесла Катя курочці води, налила в корито і сказала: “Пий воду, курочко, пий”. Курочка п’є воду, а Катя дивиться на курочку і всімається.

І. Хто це? Що робить дівчинка? Куди наливає воду? Що робить курочка?

ІІ. Як Катя доглядала курочку? Що вона принесла курочці? Що Катя сказала?

ОЛЕНЧИНА КІЗОНЬКА

У дівчинки Оленки є кізонька. Кізонька дає Оленці молоко, а Оленка кізоньку гонить пасти. Жене Оленка кізоньку на лужок, гілочкою махає і говорить: “Іди, іди, кізонько, на лужок, будеш їсти зелену травичку”. А кізонька Оленці: “Ме-е-е”.

Гарна у Оленки кізонька. Оленка кізоньку дуже любить.

І. Хто це? А це хто? Що робить кізонька?

ІІ. Як звати дівчинку? Куди Оленка жене кізоньку? Що Оленка говорить кізоньці? Подобається вам Оленка?

ХЛОПЧИКИ І ГУСИ

Хлопчики Андрійко та Івасик женуть на лужок гусей пасти. Андрійко та Івасик говорять: “Гіля-гіля, гуси, на лужок”. А гуси кричать: “Га-га-га. Га-га-га”.

І. Що у хлопчиків у руках? Що вони роблять гілочками? Що роблять гуси? Де вони ідуть?

ІІ. Куди женуть гусей Андрійко та Івасик? Що вони говорять? А як кричать гуси?

ЗБИРАННЯ ГРИБІВ

Миколка і Ганнуса прийшли в ліс збирати гриби. Миколка знайшов великий гриб і показує Ганнусі:

– Дивись, Ганнусю, який у мене великий гриб.

А Ганнуса відповідає:

– І я знайшла гриб, тільки в мене гриб менший.

– Бери великий гриб, а мені буде менший, – сказав Миколка і дав Ганнусі великий гриб.

Ганнуся усміхнулася і сказала:

– Дякую, Миколко, ти хороший хлопчик.

I. Що у хлопчика в руці? А у дівчинки що? У кого більший гриб - у хлопчика чи в дівчинки?

II. Який гриб був у Миколки? Який у Ганнусі? Що зробив Миколка? Що сказала Ганнуся?

ДОЩ

Було літо, Діти гуляли на майданчику – гралися в піску, катали ляльку. Разом з дітьми на майданчику був песик Сірко. Раптом на небі з'явилися хмари і пішов дощ.

– Дощ іде, дощ іде, – закричали діти і побігли до павільйону. І песик Сірко побіг.

Василько найшвидше заховався від дощу. Він кричить дітям:

– Швидше, швидше біжіть, а то дощ намочить.

I. Що ви бачите на цій картинці? Куди біжать діти? Де стоїть цей хлопчик? Що він робить?

II. Чому діти біжать до павільйону? Хто найшвидше заховався від дощу? Що Василько кричав дітям? А вас дощик не намочив? Де ви ховалися?

БУДЕМО ГРАТИСЯ РАЗОМ

Дівчинка Одарка і хлопчики Миколка та Юрко гралися на майданчику м'ячами. Одарка підкинула м'яч, він упав і покотився. Юрко схопив його і каже:

– Не віддам, сам гратися буду!

Одарка заплакала. Підійшов до неї Миколка, дає свій м'яч і каже:

– На тобі, Одарко, м'яч, будемо грати разом. А з Юрком гратися не будемо.

I. Подивіться, діти, на картинку і скажіть, що тут трапилось? Чому плаче дівчинка? Хто з хлопчиків тут хороший і чому?

II. Чи добре зробив Юрко? А що зробив Миколка? Що він сказав Одарці? А як ви граєтеся?

КУПАННЯ ЛЯЛЬКИ

Жила-була собі дівчинка Маринка, а в неї лялька Яринка. Добре гралися Маринка з Яринкою – ходила з нею на прогулянку, вклала її спати. Надумала Маринка викупати свою ляльку. Посадила на стільчик і роздягає її – туфельки зняла, платтячко скидає. Роздягла Маринка ляльку, посадила її в ванну і купає: вимила живіт, спинку, тепер мочальною ручки мие, теплою водою поливає.

– А тепер, – сказала Маринка, – треба добре витерти Яринку. Взяла вона рушничок і витерла ляльці живіт, спинку, потім ручки, ніжки і про голівку не забула. А коли лялька стала зовсім сухою, Маринка почала її одягати: наділа сорочку, трусики, панчішки, а потім – плаття. Тепер Маринчина лялька чиста, красива, всі говорять:

– Молодець, дівчинко.

Маринка любить свою ляльку Яринку.

I. Що робить дівчинка? Навіщо вона знімає сорочку ляльці? Де купає дівчинка ляльку? Чим мие? А що треба зробити після купання? Чим витирає дівчинка ляльку? Що одягає дівчинка ляльці?

II. Як звали Маринчину ляльку? Що робила Маринка з лялькою? А у вас є лялька? Ви її купали?

ТАРАСИК І ЄГОРКА ЛОВЛЯТЬ РИБУ

Хлопчики Тарасик та Єгорка прийшли до річки ловити рибу. Принесли з собою вудочки і відерце. Закинули вони удочки у воду і впіймали дві рибки. Тарасик показує Єгорці рибу й каже: “Я впіймав велику рибу”. А Єгорка подивився на свою і сказав: “А в мене рибка маленька”.

I. Що роблять хлопчики? Чим вони ловлять рибу? Яку рибу впіймали хлопчики: велику чи маленьку?

II. Яку рибу впіймав Тарасик? Що він сказав? А яку рибу впіймав Єгорка? Що він сказав?

Порівняльне запитання: “Яку рибку впіймав Єгорка, а яку рибку впіймав Тарасик?”

НЕСЛУХНЯНІ КУРЧАТА

Вивела квочка курчаток погуляти. Зраділи курчата, бігають, пишать. Злякалася квочка, що курчата розбіжаться, кличе до себе:

– Ко-ко-ко-ко.

Курчата не чують. Вони щось побачили, дивуються: “Що це за чудо червоне сидить? – сказало одне курча. – А це що за чудо крилате летить? – сказало друге курчатко.

Ніяк не здогадаються.

I. Хто це? А це хто? Що роблять ці курчата? А ці? А що робить мама-квочка?

II. Підкажіть, діти, курчаткам, що це за чудо червоне сидить? А це що за чудо крилате летить?

БІЛЯ ТЕЛЯТ

Тьотя Надя принесла телятам молоко і говорить:

– Пийте, телята, молоко, виростете великими.

Біля тьоті Наді стояли діти, почули, що каже тьотя Надя, і сказали:

– І ми п’ємо молоко, ми теж виростемо великими.

I. Хто це? (Телята). Що робить руде теля? (П’є молоко). Хто приніс телятам молоко? Навіщо тьотя дає телятам молоко? А чому не п’є чорне-теля?

II. Кому принесла молоко тьотя Надя? Що вона сказала телятам? А що сказали діти? А ви п’єте молоко?

ЧАСТУВАННЯ

Школярка Настя несла в кошику яблука. Дивиться – граються маленькі дівчатка.

– Зараз я почастую яблуками малят, – сказала Настя. Підійшла вона до дівчаток, дає їм яблука і говорить:

– Це тобі, Катрусю, яблуко; це тобі, Ганнусю; а це тобі, Марусю. Їжте на здоров’я.

– Дякую, – сказала Катруся.

– Дякую, – сказала Ганнуся.

– Дякую, – сказала Маруся.

I. Що ви бачите на цій картинці? Хто це? (Школярка). Що в неї в руці? А в кошику? Що робить школярка? Кому вона дає яблука?

II. Кому Настя дала яблука? Як вона говорила дівчаткам? Що відповіли дівчатка?

МАМА І ДОНЬКА

Прийшла мама з донькою Оксанкою на галявину погуляти. Постелила мама на траві килимок і сіла відпочивати. А Оксанка нарвала ромашок, дає мамі й говорить:

- На тобі, мамо, ромашки. Подивись, які вони гарні.
- Дякую, Оксано, – сказала мама.

І. Хто на картинці? Де сидить мама? Чому мама усміхається? Як називаються квіти, які дівчинка дає мамі?

ІІ. Куди прийшла мама з донькою Оксанкою? Що зробила Оксанка? Що вона сказала мамі? А мама що сказала? А ви своїй мамі даруєте квіти?

БАБУСИНА ПОМІЧНИЦЯ

Жила-була дівчинка Таня. У неї була бабуся. Бабуся вміла шити дітям плаття, сорочки. Одного разу бабуся говорить:

– Таню, хочу пошити тобі платтячко і фартушок. Будеш мені допомагати?

- Буду, бабуся, – відповіла Таня.

Сіла бабуся за швацьку машину і шиє Тані плаття. А Таня допомагає бабусі, шиє фартушок. Хороша у бабусі помічниця!

І. Хто це? (Бабуся). Де сидить бабуся? Що вона робить? А дівчинка що робить?

ІІ. Що сказала бабуся Тані? Що відповіла Таня? Що робить бабуся, а що робить Таня? А ви допомагаєте бабусі? Як ви допомагаєте бабусі?

МАМИНЕ СВЯТО

Було у мами двоє дітей: син Михайлик і дочка Оля. Михайлик і Оля дуже любили свою маму, слухали її, допомагали. А коли настало мамине свято, Михайлик і Оля приготували їй подарунки: Оля – квіти, а Михайлик зробив літака.

– Мамо, вітаємо тебе зі святом, – сказали Оля і Михайлик. Мама всміхнулася і сказала:

- Дякую вам, мої дорогі діти!

І. Хто це? Що дарують діти мамі? Чому мама усміхається дітям?

ІІ. Що подарували мамі Оля і Михайлик? Що вони сказали, коли давали мамі подарунки? Що сказала мама?

ТАТО-КОМБАЙНЕР

У Катрусі і Петрика тато комбайнер. Він водить комбайн. Пішли Катруся і Петрик подивитися, як тато працює. А тато веде комбайн, поглядає на дітей і всміхається – зрадів, що діти прийшли.

I. Подивіться, діти, і скажіть, як називається оця машина? (Комбайн). Хто сидить на комбайні? (Комбайнер). Що робить комбайнер? (Веде комбайн). Кому він махає рукою? А діти що роблять?

II. Що робить тато? Чого діти прийшли до тата? Чому тато всміхається?

ГОСТІ В ДИТЯЧОМУ САДКУ

У дитячий садок прийшли гості – солдати. Принесли солдати дітям подарунки – великий танк, машину і книжку.

– Грайтеся всі разом, – сказали гості-солдати. Діти послушали і стали гратися разом: хлопчики возять танк, дівчатка в машині катають ляльок, а решта дітей розглядає книжку.

I. Хто це? (Солдати). Куди прийшли солдати? Що вони роблять? А що роблять діти?

II. Хто прийшов у дитячий садок? Що принесли солдати дітям? Що сказали солдати? Як граються хлопчики, а як граються дівчатка?

ЛЕСИН ДІДУСЬ

У дівчинки Лесі є старенький дідусь. Леся дуже любить і жаліє свого дідуся, допомагає йому – подає тапці, приносить газету. Коли наставо свято – День Перемоги, він надягнув святковий костюм, пристібнув орден і медалі. Прийшла Леся з хлопчиком Віталіком і сказала:

– Вітаємо тебе, дідусю, зі святом.

– Дякую вам, діти, молодці, що не забули. Адже сьогодні наше свято – День Перемоги.

I. Хто це? (Дідусь). Чому дідусь такий нарядний? (Сьогодні свято – День Перемоги). Чому діти дарують дідусеві квіти?

II. Який дідусь у Лесі? Як Леся допомагає дідусеві? Що сказала Леся, коли наставо свято Перемоги? А у вас є дідусь? Ви допомагаєте своєму дідусеві? Як ти, Валерику, допомагаєш дідусеві?

Алла Богущ, Наталія Маліновська

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Схвалено Державною науковою установою
«Інститут модернізації змісту освіти»
для використання в дошкільних навчальних закладах

Навчально-методичний посібник

Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку. Навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2019. 392 с.

У навчально-методичному посібнику розкрито особливості становлення і розвитку мовлення дітей першого, другого і третього років життя.

Зміст

Вступне слово 258

Розвиток мовлення дітей першого року життя

Вікові особливості становлення і розвитку мовлення дітей від народження до 6 місяців 260

Зміст мовленнєвого розвитку дітей від народження до 6 місяців 265

Методика розвитку голосових реакцій і звуконаслідування у дітей від народження до 6 місяців	267
Характеристика мовленнєвого розвитку дітей 6-12 місяців	277
Зміст розвитку мовлення дітей від 6 місяців до одного року	282
Методика розвитку мовлення дітей від 6 місяців до 1 року	285
Заняття з розвитку мовлення з дітьми від 6 місяців до 9 місяців	296
Заняття з розвитку мовлення з дітьми від 9 місяців до одного року	299

Розвиток мовлення дітей другого року життя

Вікові особливості розвитку мовлення дітей другого року життя	307
Зміст і завдання розвитку мовлення дітей другого року життя	324
Методика розвитку мовлення дітей на другому році життя	331
Методика роботи з картинками на другому році життя	340
Заняття з розвитку мовлення на другому році життя від 1 року до 1 року 6 місяців	347
Заняття з розвитку мовлення з дітьми від 1 року 6 місяців до 2-х років	355

Розвиток мовлення дітей третього року життя

Вікові особливості розвитку мовлення дітей	380
Зміст розвитку мовлення дітей третього року життя	391
Методика розвитку мовлення дітей третього року життя	395
Методика роботи з картинками в першій молодшій групі	407
Методика використання художніх творів у роботі з дітьми третього року життя	414
Заняття з розвитку мовлення з дітьми третього року життя	423
Робота з розвитку мовлення в повсякденному житті	483
Роль сім'ї в розвитку мовлення дітей раннього віку	491
Планування роботи з розвитку мовлення у групах раннього віку	499
Діагностувальні методики розвитку мовлення дітей раннього віку	502
Додатки	515
Література	574

Вступне слово

Раннє дитинство охоплює дітей віком від народження до 3-х років. Відповідно до вікової періодизації ранній вік поділяється на такі періоди: період новонародженості – від народження до 10 днів; період немовляти – від 10 днів до 1 року; ранній вік або переддошкільний – 2-ий і 3-ій роки життя.

У ранньому віці закладається фундамент мовленнєвого розвитку дитини. Своєчасний розвиток мовлення дитини, у свою чергу, є підґрунтям розвитку мислення, психічного і розумового розвитку особистості дитини. Відомо, що затримки і вади мовлення негативно впливають на психіку дитини і особливо на формування навичок спілкування з іншими дітьми, ведуть до замкненості, відчуженості малюка в системі «дитина-одноліток», негативно позначаються в подальшому перебуванні дитини в дошкільному закладі і в першому класі школи. Виникає запитання: «Коли ж потрібно починати роботу з дитиною з розвитку мовлення?» Відповідь може бути однозначною – з першого дня життя дитини. Дитина починає своє життя криком, голосовою неусвідомленою реакцією на нові умови життя, повідомляє матері, що вона народилась і «закликає» її до спілкування.

Зазначимо, що розвиток мовлення немовляти відбувається здебільшого у процесі емоційного спілкування дорослого з дитиною, який супроводжує всі свої дії і процеси догляду за немовлям «розмовами» з ним, багаторазовим повторенням голосових проявів дитини в період активного неспання на позитивному тлі (гукання, гулення, трелі, белькіт).

Таке емоційне мовленнєве спілкування проводять як індивідуально з кожною дитиною, так із кількома дітьми в ході спеціально організованих ігор-занять у манежі (чи на руках), на килимку і т. ін. Дорослим слід пам'ятати, що розвиток мовлення дітей періоду немовляти і раннього віку залежить від кількості індивідуальних і групових «розмов», ігор-занять, показів, тобто від характеру мовленнєвої активності дитини впродовж дня.

Організоване і цілеспрямоване навчання дітей спілкування, розвиток активного мовлення здійснюється вихователями у групах раннього віку відповідно до чинних програм, рекомендованих МОН України

(«Оберіг», «Соняшник», «Я у Світі»), та відповідних мовленнєвих розділів комплексних програм («Дитина в дошкільні роки», «Українське дошкілля», «Дитина в дошкільні роки та ін.»).

Водночас позитивних результатів у своєчасному мовленнєвому розвитку кожної дитини можна досягти лише за умови спільної роботи вихователів ДНЗ і сім'ї. Отже, завдання педагогічної просвіти батьків щодо розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку покладається на педагогічний персонал дошкільних закладів.

Зауважимо, що методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього віку, яка представлена в навчально-методичному посібнику, ґрунтується на мовленнєво-діяльнісному та діяльнісно-особистосному підходах. Мовленнєво-діяльнісний підхід вимагає організації активної пізнавально-мовленнєвої діяльності дітей з першого року життя в умовах сім'ї та групах раннього віку в ДНЗ. Діяльнісно-особистісний підхід передбачає реалізацію принципу індивідуального підходу, організацію індивідуальних занять з мовленнєвого розвитку дитини з поступовим збільшенням кількості дітей на одному занятті до 2-4, надалі до 8-10 (третій рік життя).

Подані у навчально-методичному посібнику конспекти занять є орієнтовними. Вихователі та батьки можуть розробляти свої варіанти занять, вносити творчі завдання відповідно до індивідуально-психологічних особливостей і розвитку мовлення кожної дитини.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ПЕРШОГО РОКУ ЖИТТЯ

Вікові особливості становлення і розвитку мовлення дітей від народження до 6 місяців

Розвиток мовлення дітей у ранньому віці – одне з найважливіших завдань педагогіки раннього віку. Розвиток мовлення тісно пов'язаний із формуванням усіх психічних процесів (сприймання, пам'ять, мислення та ін.) і водночас є основою цілеспрямованої пізнавальної діяльності дитини.

Перші роки життя дитини мають вирішальне значення для подальшого розвитку її мовлення. Більшість із причин, що зумовлюють затримку розвитку та дефекти мовлення дітей більш старшого віку залежать від умов їхнього життя в ранньому віці.

Розвиток мовлення дітей раннього віку вчені поділяють на два періоди: підготовчий період (1 місяць – 1,5-2 роки) та другий – період активного мовленнєвого розвитку (1,5-2 роки – 3 роки).

Перший рік життя належить до підготовчого періоду, в середині якого виділяють три етапи.

На першому етапі (1 місяць – 5-6 місяців) провідною діяльністю є емоційне спілкування дитини з дорослим. Цей етап характеризується появою перших передмовленнєвих реакцій. Дитина розпочинає своє життя криком. Крик новонародженого – ознака нормального розвитку людини в організмі матері. Крик – це вроджена безумовна рефлекторна реакція, що викликається сильними органічними відчуттями негативного характеру (біль, голод, незручності). Крики не потребують спеціального навчання, вони не залежать від слухових сприймань, оскільки кричать і глухі діти. Крики не є результатом наслідування чи звички.

Із фонетичного боку, крик – це видих при звуженій голосовій щілині і більш чи менш відкритою порожниною рота – утворюється звук голосного типу різного ступеня відкритості.

У педагогіці довгий час панувала думка, що в дитячих криках відсутні будь-які звуки мови. У другій половині ХХ ст. в окремих дослідженнях було доведено, що у криках дитини можна виділити окремі моменти, які сприймаються на слух як звуки, що нагадують фонеми «а»

та «е». Хоча, звісно, ці звуки за їх акустичними характеристиками не можна ототожнювати зі звуками мови. Подібні звуки спостерігаються і у птахів, їх не можна назвати фонемами, оскільки в дітей цього віку ще нерозвинений артикуляційний апарат, відсутній і фонематичний слух. Яку ж функцію виконує крик? Крик – це сигнал небезпеки, дитячого неблагополуччя. Крик новонародженого відразу викликає неспокій у батьків. Дорослі намагаються будь-якими шляхами заспокоїти дитину (беруть на руки, колишують, возять у колясці і т. ін.), крики поступово набувають умовно-рефлекторного характеру. У криках дітей досить рано спостерігаються голосові нюанси, які дають можливість матері безпомилково визначати, що ж означає цей крик. Мати вже в перші тижні життя може розрізнати, що означає крик дитини: біль, голод, чи те, що вона мокра. Водночас крик не усвідомлюється дитиною, та все ж не можна ігнорувати роль криків у розвитку мовленнєво-рухового аналізатора. Крики, як перші голосові реакції, відіграють досить суттєву роль у підготовці мовленнєвого апарата до звуковимови. Вони сприяють і розвитку мовленнєвого дихання. Саме тому дорослі не повинні лякатися дитячих криків, це цілком закономірне явище у становленні звуковимови. Натомість це не означає, що дитина мусить увесь час кричати. Голосні крики впродовж тривалого часу в перші місяці життя – це сигнал нездорового стану організму, дитині потрібна лікарська допомога.

Упродовж першого місяця життя в короткі проміжки активного неспання на руках у дорослого відбувається перше спілкування дитини з дорослим на емоційному тлі. Водночас у цей період ще досить тяжко викликати в дитини відповідну реакцію, отже, ініціатива спілкування належить дорослому.

На другому місяці життя значно збільшується тривалість періоду активного неспання. Це дозволяє дорослому спілкуватися з дитиною не тільки на руках, а й у ліжку чи в манежі.

На другому місяці в дитини з'являються перші короткі звуки (г, кх, к) і звукосполучення: гу-гу, агу, що одержали назву «гукання». На відміну від крику, гукання – це збудження приємного позитивного характеру і виникає воно передусім у відповідь на ніжні, ласкаві слова дорослого. Ось чому спілкування дитини з дорослим упродовж другого місяця життя повинно мати характер «розмови»; дорослий сам

заграє з дитиною, посміхається, намагається затримати на собі погляд, викликати посмішку, вимовляє звуки «агу-агу», «гу-гу», «ау». На кінець другого місяця дитина починає фіксувати зорові і слухові подразники, довго сміється, якщо з нею розмовляє дорослий; сліdkує поглядом за іграшкою, що рухається.

Після двох місяців активність голосових реакцій зростає, відтепер дитина промовляє звуки не тільки у відповідь на мовлення дорослого, але й тоді, коли його побачить, при його наближенні до дитини. Перші звуки, які відтворює немовля уже в перші тижні життя, є злиті сполучення, що складаються здебільшого з гортанних і губних звуків: гх, пех, мг, бг і т. ін. Дитина безперервно вправляє у їх вимові. За своїм фонетичним складом перші звуки, що їх відтворює дитина, нагадують голосні а, е, у; до них додається у вигляді придихування звук, близький до х і до гортанного р. Із приголосних, надалі, одними з перших з'являються губні м, п, б; потім ідуть зубні д, т і, нарешті, шиплячі.

На третьому місяці у спілкуванні дитини з дорослим відбуваються суттєві зміни – ініціатива спілкування відтепер належить дитині, вона вже сама шукає поглядом дорослого для спілкування з ним. У відповідь на вітання дорослого, чи навіть коли його побачить, дитина голосно сміється, промовляє звуки голосного типу «а-а-а», «е-е», рухає руками, ногами (яскраво виражений «комплекс пожвавлення»). На третьому місяці дитина вже розрізняє звуки різної висоти.

Водночас зауважимо, що означені позитивні зміни відбуваються за умови, якщо дорослий у попередні місяці постійно спілкувався з дитиною на позитивному тлі. Поява позитивної емоційної голосової реакції дитини на дорослого в цей період є підґрунтям виникнення і розвитку нових форм спілкування, зокрема наслідування звуків.

На четвертому місяці спілкування між дорослим і дитиною відбувається вже на тлі голосових реакцій. У цей період збільшується кількість звуків, що їх промовляє дитина, з'являються сполучення звуків приголосного типу «тиль», «ррр», «фр», «співучі звуки»: «о-о-о-е», «а-е-е-а». У другій половині місяця з'являється гулення, що нагадує спів птахів, булькання, фиркання.

Зауважимо, що дорослий не завжди може повторити за дитиною її голосові прояви. Згодом вони зникають і в дітей.

Гулення – це збудження приємного характеру, воно виникає під впливом позитивних емоцій, його необхідно підтримувати і розвивати.

На стадії гулення звуки промовляються під контролем слуху, діти вже прислуховуються до своїх голосових реакцій. Відтепер дорослий може спілкуватися з дитиною на відстані, перегукуватися з нею, викликати звуконаслідування. У кінці четвертого місяця дитина вже сама викликає дорослого на спілкування голосовими реакціями гукання і гулення. У чотири місяці з'являється стадія передмовленнєвих реакцій, яку називають «трелями» («аль-ле-є-ли-аги-аи» і т.ін.).

На п'ятому місяці дитина вже шукає спілкування зі своїми однолітками. Вона підповзає до свого сусіда, посміхається, промовляє окремі звуки (гулить). Якщо дитина побачить дорослого, вона промовляє цілу низку голосових реакцій, що звернені до нього, «закликає» дорослого підійти до неї, довго «гулить», розрізняє тон, з яким до неї звертаються дорослі.

На кінець першого півріччя діти вже розуміють ситуацію годування, купання, укладування спати, міміку й жести.

У період переходу від етапу гулення до белькоту (у віці 5-7 місяців) спостерігається досить велика кількість звуків, що їх промовляють діти без будь-якого зовнішнього стимулу. У процесі спонтанної голосової активності між слуховим і мовленнєворуховим аналізаторами встановлюється міцний функціональний зв'язок на базі «звукового вантажа» ще до появи белькота. Відтак, потрібно створити сприятливе «звукове середовище» у групах (чи в сім'ї), навіть, для наймолодших дітей.

На межі 5-6 місяців з'являється белькіт. Із фонетичного боку, белькіт – це найбільш складне голосове утворення, він нагадує слова – склади (ма-ма-ма, ба-ба-ба, дя-дя-дя), які рівномірно повторюються.

Ще й сьогодні залишається дискусійним питання, в якому віці з'являється і скільки триває стадія белькоту. Одні вчені стверджують, що белькіт з'являється у 2-3 місяці, інші – в 5-6 місяців. Дискусійним залишається питання і щодо функції белькоту. Одні вчені вважають, що белькіт виникає на основі наслідування звуків дорослих і виконує функцію спілкування, інші – розглядають белькіт як дитячу забаву, гру, яка ніякого відношення до мовлення немає.

Зазначимо, що белькіт, як і попередні стадії голосових реакцій (гування, гулення), є вродженою голосовою реакцією, яка не може виконувати функцію спілкування. Белькочуть і глухі діти. До того ж, у белькоті дітей різних національностей спостерігається чимало спільних звуків, він має «інтернаціональний» характер. Отже, белькіт – це вроджений автономний процес, це вияв певної програми, що передається дитині у спадковість, і закладена в результаті історичного накопичення мовленнєворухових реакцій. Для активного наслідування мовлення дорослого в період белькоту в дитини ще не дозріли відповідні сенсорні й моторні центри. Тільки після 6 місяців у малюка з'являється «самонаслідування» звуків і складів.

Існує думка, що з белькоту започатковується власне активне мовлення дитини. Ті звуки, що були в період белькоту (губні), дитина швидше і легко промовляє, а ті, що не зустрічалися в белькоті (шиплячі, свистячі, р), вимовляються значно пізніше, важче і з помилками.

Отже, белькіт готує мовленнєвий апарат до вимови звуків, складів і слів, сприяє розвитку фонематичного слуху.

Таким чином, становлення передмовленнєвих голосових реакцій у першій половині року називають передмовленнєвим періодом, у процесі якого відбувається:

- підготовка дихальної системи до реалізації голосових реакцій;
- утворення недиференційованих голосових шумів; звуків (із 3 до 6 місяців);
- гулення;
- утворення голосових недиференційованих гортанних, глоткових, ротових, губних шумів та окремих невизначених мовленнєвих звуків;
- белькіт як первісна форма мовленнєвого потоку, який складається з недиференційованих голосових звуків, що викликані наслідуванням.

Для подальшого розвитку мовлення дитини потрібно: навчитися виокремлювати звукокомплекси (слова) з цілого мовленнєвого потоку; здійснювати тонкий фонетичний аналіз кожного звукокомплексу; розуміти мовлення дорослих; засвоїти механізми мовлення (артикуляцію). Всі ці завдання вирішуються у процесі спілкування дитини з дорослим у другому півріччі першого року життя.

Зміст мовленнєвого розвитку дітей від народження до 6 місяців

Перший місяць (10 днів – 1 місяць):

– у процесі емоційного спілкування дитини з дорослими (провідної діяльності) викликати першу емоційну реакцію на голос дорослого – посмішку у відповідь на розмову дорослого.

Один-два місяці:

– у процесі емоційного спілкування дорослого з дитиною викликати зорове зосередження на обличчі і розмові дорослого;

– на кінець місяця навчити прислуховуватися до голосу чи предмета, що звучить; викликати посмішку у відповідь на розмову та перші звукові передмовленнєві комплекси – гукання (агу - агу - агу), стимулювати їх багаторазове повторення;

– стимулювати прояви мовленнєвих реакцій у дитини не тільки на руках, а й у ліжку (чи манежі);

– у відповідь на ніжні ласкаві слова дорослого викликати перші голосові реакції, що нагадують гортанні і губні звуки (г, кх, к, мг, бг);

– розвивати вміння уважно вдивлятися в обличчя дорослого, який розмовляє з нею; вміння прислуховуватися до різних звуків: мовлення дорослого, звучання різних іграшок (дзвіночки, брязкальця);

– розмовляти з дитиною, загравати з нею, посміхатися, затримувати на собі погляд дитини, викликати звуконаслідування; слідкувати поглядом за іграшкою, що рухається і звучить.

Два-три місяці:

– викликати слухове і зорове зосередження на розмові дорослого, предметах та іграшках;

– стимулювати емоційні позитивні прояви у процесі спілкування з дорослим (комплекс пожвавлення) та голосові реакції: гулення, в яких переважають приголосні звуки (тіль-тіль, фрру, фрррі, кх-кх та ін.), та співуче гулення, треллі з голосних звуків (а-а-а-а, о-о-о-о, у-у-у-у, ау-у-у- ут ін.);

– досягти ініціативного спілкування дитини;

– розвивати вміння розрізняти звуки різної висоти; стимулювати активне звуконаслідування.

Три-чотири місяці:

– домогтися спілкування дорослого з дитиною на основі голосових реакцій, мовленнєвих звуків;

- стимулювати: промовляти голосно звуки, голосно сміятись у відповідь на звернення, гуліти;

- проспівувати «співуче гулення» – трелі (а-а-а-а, о-о-о-о, ау-ау-ау, еі- еі-еі, аль-ле-лі, аги-гі);

- викликати слухове зосередження, вчити прислуховуватися до своїх голосових проявів, перегукуватися з дорослим, стимулюючи звуконаслідування;

- розвивати вміння відшукувати за звуком місцезнаходження дорослого чи предмета.

Чотири-п'ять місяців:

- вчити спілкуватися за допомогою мовленнєвих звуків з іншими дітьми (своїми однолітками в манежі); реагувати на тон дорослого, розуміти різні ситуації спілкування під час годування, одягання, вкладання спати;

- розвивати здатність уважно слухати і розрізняти звуки (знайомий голос, звучання іграшки);

- викликати звуконаслідування (гулення, трелі); підтримувати белькотання (промовляння окремих складів) ма-ма-ма, та-та-та, бу-бу-бу;

- активізувати повторення дитиною складів за дорослим.

П'ять-шість місяців:

- розвивати в дітей розуміння мовлення дорослого;

- стимулювати активне белькотання, повторення за дорослим складів (па-па-па, тя-тя-тя, ба-ба-ба, ма-ма-ма);

- вчити розуміти міміку і жести дорослих у різних ситуаціях спілкування;

- розвивати артикуляційний апарат дитини, мовленнєве дихання, фонематичний слух.

Показники розвитку дитини 6 місяців

- володіє рухами сидіння, повзання, хапання;

- здатна до перших цілеспрямованих дій, координації зору, слуху, рухових дій;

- белькоче, активно звуконаслідує склади (ма-ма-ма, та-та-та);

- розуміє мовлення дорослих у знайомих ситуаціях спілкування [15, с. 23-26].

Методика розвитку голосових реакцій і звуконаслідування у дітей від народження до 6 місяців

Зазначимо, що роботу з розвитку перших передмовленнєвих проявів потрібно починати з перших тижнів життя дитини на індивідуальних мовленнєвих заняттях (з кожною дитиною окремо) у спеціально відведений для цього час: не раніше 15-20 хвилин після годування і не пізніше як за 20-25 хвилин до сну.

3-4 тижні – 2,5-3 місяці. До трьох місяців ігри-заняття мають свою специфіку. У кінці першого місяця життя, як тільки нервова система дитини починає сприймати зовнішні подразники, необхідно розвивати у дитини зорове і слухове зосередження на іграшках, що звучать, рухомих предметах, дорослому, який розмовляє.

Із 3-4 тижнів дорослий розмовляє з дитиною, нахилившись над нею, з метою викликати зосередження на обличчі дорослого. Як можна частіше і довше необхідно розмовляти з дитиною, надавати голосу співучу інтонацію. Викликати у дитини відповідну посмішку, звуки, рухи, «комплекс пожвавлення». Дорослий в іграх-заняттях повинен закріплювати емоційно-позитивний стан. З 1-1,5 місяців викликати у дітей у відповідь на ласкаву розмову дорослого сміх, різні звуки.

Індивідуальні ігри-заняття з дітьми до 2,5-3 місяців. Розвиток мовлення дітей на першому році життя здійснюється як на заняттях, так і в повсякденному житті. Заняття проводяться індивідуально з кожною дитиною (надалі поступово для занять об'єднують 2-3, а в кінці року 3-5 дітей) у спеціально відведений для цього час, але не раніше 15-20 хвилин після годування і не пізніше, ніж за 20-25 хвилин перед сном. У цей період необхідно продовжувати розвивати зорове і слухове зосередження, використовуючи задля цього іграшки, що видають звуки, та розмову з дитиною. Отже, дорослому необхідно:

- розмовляти з дитиною, наспівувати, нахилившись над нею, викликати зосередження, посмішку;
- розмовляти з дитиною, яка перебуває на руках у дорослого, викликати зосередження, посмішку (6-7 тижнів);
- викликати слідування за яскравим предметом, що рухається перед очима (на відстані 50-60 см), при цьому слід спочатку покласти дитину в горизонтальне положення на спині, надалі тримати у вертикальному положенні на руках;

- стимулювати дитину до пошуку дорослого, який розмовляє з нею і рухається навколо манежу (2,5-3 місяці);

- стимулювати малюка прислуховуватись до звуків, що їх відтворюють різні предмети (дзвіночки, фуркальця);

- ласкаво, з наспівом розмовляти з дитиною, посміхатися, викликати, відповідну посмішку, похвалити рухи, звуки, стимулювати настановлення руками на іграшку.

Із трьох місяців уже потрібно спілкуватися з дитиною на відстані, стимулювати її до пошуків джерела звука, слідкувати за дорослим мовцем. Перегукуватися з дитиною, змінювати інтонацію, стимулювати, промовляти слідом за дорослим звуком, прислуховуватися і повторювати їх (тобто викликати гукання, гулення), звуконаслідувати.

Провідним прийомом у розвитку голосових реакцій дитини в цей період виступає емоційне спілкування дорослого з дитиною (нагадаємо, що емоційне спілкування з дитиною є провідною діяльністю дітей першого року життя): приємна посмішка, ласкава розмова з різноманітною інтонацією, що супроводжується частим і легким доторкуванням до грудей малюка, звернення до дитини на її ім'я.

Зазначимо, що під час стимулювання звукових реакцій до 5 місяців у мовленні дорослих повинні здебільшого переважати голосні звуки: а, у, о, і. З 5 місяців можна вже промовляти склади з голосними звуками та приголосними п, б, м, які б дитина могла звуконаслідувати.

Ефективним прийомом стимулювання звукових реакцій дітей першого півріччя життя є мовчазна присутність дорослого. Малюк бачить перед собою ласкаве і привітне обличчя дорослого і починає сам виявляти ініціативу спілкування, промовляє звуки і звукосполучення, немов би «запрошує» дорослого до розмови. Зауважимо, що розвиток слуху і голосових реакцій вимагає спокійної і тихої обстановки у групі впродовж дня. Діти повинні чути мовлення дорослого, гукання, белькіт, трелі інших дітей, прислуховуватися до них.

Починаючи із 3-4 місяців, проводять заняття з іграшками та музичні заняття. Наприклад, показати яскраву іграшку, що видає звуки і слухове зосередження, назвати її словом (чи звуконаслідуванням), а потім сховати. Викликати пошук дитиною цієї іграшки, через кілька секунд знову показати. Інший приклад: дорослий бере дудку чи підходить до манежу, починає грати, потім відходить в інший бік, повторює

гру. Рекомендується також наспівувати пісні без слів (тра-ля-ля, ля-ля-ля), розмахувати прапорцями, стукати ними по манежу, покрутитися, промовляючи окремі наспівні звуки; давати дитині іграшки, що звучать, у руки. Систематична робота з дітьми щодо стимулювання звуків і голосових реакцій сприятиме появі в них до 5 місяців співучого гулення, трелів, звуконаслідувань.

Діти 4-5 місяців наслідують не тільки дорослих, але й інших дітей. Гулення в цьому віці перетворюється на самостійну діяльність дітей. Створюються сприятливі умови і можливість для подальшого розвитку наслідування звуків.

З 5 місяців сестра-вихователь повинна стимулювати белькіт, викликати у дітей відповідні звуки. Для цього потрібно вимовляти за дитиною звуки «а-а-а», «е-е-е», перегукуватися з нею, намагаючись, щоб дитина ще раз повторила ці звуки. У розмові з дитиною вимовляти окремі склади: «ма-ма», «ба-ба», викликати слухове зосередження та наслідування цих складів.

Діти в п'ять місяців починають впізнавати знайомі предмети, тому в цьому віці для розвитку розуміння мовлення можна показувати ляльку, називати її: «Ось Катя», потім сховати – «Немає Каті» і знову показати.

Вчені пропонують цінний методичний прийом, який викликає у дітей наслідування звуків. Дорослий робить невеличкі паузи між звуками (не менше 30 секунд), бо саме в період паузи дитина сама починає промовляти звуки. Якщо ж дорослий буде сам говорити без зупинки, то дитині залишається лише мовчки дивитися на нього і слухати. Водночас пауза не повинна бути довшою за 30 секунд, інакше увага дитини буде відволікатися.

Заняття з дітьми до 6 місяців

«Джерело світла» (10-15 днів)

Мета: розвивати зорові орієнтувальні реакції дитини на світло.

Матеріал: ліхтарик (дитячий).

Хід заняття. Дитина лежить на спині, спокійна. Дорослий вмикає ліхтарик і повільно водить ним, змінює джерело світла по відношенню до дитини, а потім змінює положення дитини до джерела світла, викликає рухи очей за джерелом світла. Заняття повторюють щодня.

«Слідом за іграшкою» (10-15 днів)

Мета: розвивати зорові та слухові реакції на яскраву рухову іграшку.

Матеріал: яскравий дзвіночок (брязкальця) розміром 8-10 см.

Хід заняття. Дитина лежить на спині. Дорослий бере яскраву одного кольору (червону, рожеву, зелену) іграшку (дзвіночки на паличці чи брязкальця) і на відстані 40-60 см повільно переміщує іграшку ліворуч, праворуч, вниз, вгору; викликає спочатку реакцію «слідкування» за яскравою іграшкою (3-4 рази повторює), після цього приєднує звук (дзвонить) і викликає зосередження на іграшці, що звучить. На наступних заняттях доцільно замінити іграшку.

«Хлоп-хлоп» (10-15 днів)

Мета: розвивати слухові і зорові орієнтувальні реакції на рухи і звуки.

Хід заняття. Дорослий відводить руки вліво, плескає в долоні, промовляючи «хлоп-хлоп» (2-3 рази), потім вправо так само; піднімає руки вгору і плескає в долоні. Гру повторюють 3-4 рази.

Заняття «Бубон» (10-15 днів)

Мета: викликати слухові і зорові орієнтовні реакції, рухи очей за рухомим предметом, що видає звуки.

Матеріал: бубон.

Хід заняття. Дорослий по-черзі зліва, справа, вгорі б'є (не голосно) в бубон (2-3 рази), викликає рухи очей. Повторює кілька разів на відстані від очей 30-50 см.

Іграшки можна змінювати: іншого кольору, розміру, різні за звуком.

Де я? (15-20 днів)

Мета: розвивати у дітей здатність бачити об'єкт у просторі локалізованим, учить утримувати у полі зору нерухомий об'єкт.

Хід заняття. Дитина лежить на спині, дорослий нахилиється над нею, дивиться їй в очі, лагідно розмовляє з нею. Потім наближується і віддаляється від дитини, намагаючись зосередити на своєму обличчі погляд дитини. Викликавши зорове зосередження, вихователь намагається не рухатися – закріплює вміння дитини утримувати в полі зору нерухомий об'єкт. Дитина уважно вдивляється в обличчя дорослого, фіксує його поглядом 5-10 сек.

Вліво-вправо (15-20 днів)

Мета: розвивати координовані рухи очей.

Матеріал: однотонне, яскраве, озвучене брязкальце або інша іграшка, закріплена для демонстрації затискачем-утримувачем.

Хід заняття. Дорослий показує дитині яскраву іграшку на відстані 50-60 см від її очей. Переміщує її вліво-вправо на 30 см. Викликавши зосередження на предметі, зупине його, дає можливість фіксувати поглядом нерухомий предмет до 5-10 сек.

Дзвіночок (15-20 днів)

Мета: розвивати слухове зосередження на предметі, який звучить і знаходиться поза полем зору дитини.

Матеріал: дзвіночок.

Хід заняття. Дорослий поза полем зору дитини дзвенить дзвіночком, намагаючись викликати зосередження впродовж 15-20 сек. Повторює цю ситуацію. Потім показує дитині іграшку, яка звучить. За наявності зорового і слухового зосередження намагається викликати фіксацію погляду на нерухомому предметі.

Дінь-дінь (20-30 днів)

Мета: розвивати плавне сприймання рухомого предмета залежно від зміни траєкторії його руху (вліво-вправо, вниз-уверх) і темпу (уповільнений – зашвидкий).

Матеріал: яскраве однотонне брязкальце розміром 6-8 см із зручною для показу ручкою.

Хід заняття. Дитина лежить у манежі на спині. Вихователь, показуючи іграшку, привертає до неї увагу. Наближує чи віддаляє її від очей дитини (на 50-70 см), відводить у бік. Щоразу викликає зосередження погляду на іграшці.

Що звучить? (20-30 днів)

Мета: сприяти встановленню зорово-слухових умовних зв'язків між предметом і звуком, який він видає.

Матеріал: мелодійне брязкальце чи дзвіночок, барабанчик.

Хід заняття. Зліва, потім справа на відстані 50-60 см від дитини подзвонити дзвіночком – викликати слухове зосередження, показати дзвіночок. Після того, як орієнтувальна реакція на звук дзвіночка згасне, постукати в барабанчик – викликати реакцію на інший звуковий подразник. Показати барабанчик. Коли звукова реакція на звук барабанчика згасне, дорослий починає вокалізувати мелодію однієї музичної фрази (наприклад, «Ніч яка місячна, зоряна, ясна»). Потім мелодію виконують над дитиною, зосередивши погляд на обличчі дорослого.

Дзвіночок (1-2 місяці)

Мета: продовжувати розвивати здатність стежити за рухомим предметом: утримувати в полі зору обличчя дорослого, що нахилиється чи віддаляється, нахилиється вліво – вправо.

Матеріал: дзвіночок і брязкальце невеликих розмірів (основна частина брязкальця не менше 5 см у діаметрі).

Хід заняття. Дитина лежить на спині. Вихователь показує дзвіночок, дзвенить ним і віддаляє, а потім наближує його до обличчя дитини. Такі самі дії виконує із брязкальцями. Дорослий намагається під час виконання зорової фіксації нерухомого, а потім рухомого предметів, домогтися збільшення тривалості неперервного реагування (понад 10-15 сек.).

Які ми гарненькі (2-3 міс.)

Мета: домогтися яскравого прояву емоційно позитивного стану дитини (сміх, загальні жваві рухи, різноманітні звуки).

Хід заняття. Дорослий нахилиється над дитиною, лагідно посміхається їй і промовляє: «Які ми гарненькі, які ми веселі! Як мама Оленки (Марічки, Івасика...) посміхається? Ось як мама посміхається! А як Оленка (Марічка, Івасик...) посміхається!». Дивиться в очі дитини, ніжно торкається, гладить її, продовжуючи посміхатися.

Де брязкальце (дзвіночок, бубон)? (2-3 міс.)

Мета: спонукати дитину прислухатися до різних предметів (брязкальці, годинник-будильник, бубон, дзвіночок тощо).

Хід заняття. Нахилитися над дитиною і погриміти іграшкою, лагідно посміхаючись і промовляючи:

– Ось брязкальце. Брязкає брязкальце.

Після того, як дитина протягом кількох днів спостерігала за брязкальцем і чула його звук, погриміти іграшкою так, щоб вона перебувала поза полем зору дитини. Запитати:

– Де брязкальце? Де воно? Де брязкає?

Показати брязкальце дитині.

Ось брязкальце! Брязкає брязкальце! (Лагідно посміхатися до дитини).

Погриміли, погуділи (2-3 міс.)

Мета: продовжувати вчити дитину прислухатися до звучання різних предметів, змінюючи їх розташування (джерела звука).

Матеріал: брязкальце, сопілка, дзвіночок (або будь-які інші іграшки, що відрізняються звучанням).

Примітка. Звуки повинні бути м'якими, приємними для слуху, щоб не налякати дитину.

Хід заняття. Дорослий бере брязкальце і брязкає(не дуже голосно), промовляючи: «Брязкали! Брязкали!». Потім бере дудочку (дудить): «Подуділи! Подуділи!»

Поступово розширюють кількість музичних іграшок (дзвіночок – «Подзвеніли! Подзвеніли!», тихий свисток – «Посвистіли, посвистіли!»

Вище – нижче (2-3 міс.)

Мета: викликати загальне пожвавлення дитини, вчити прислухатися до мовлення дорослого.

Хід заняття. Дорослий тримає дитину на руках, плавно опускається на стілець, промовляючи при цьому: «Нижче-нижче-нижче-ниженько!» Потім плавно піднімається зі стільця разом з дитиною і промовляє при цьому: «Вище-вище-вище-високо!». Можна змінювати тембр голосу, підвищуючи його при вставанні і знижуючи при опусканні на стілець.

Що ми робимо (2-3 міс.)

Мета: вчити дитину прислухатися до мовлення дорослого, викликати зосередження погляду на обличчі дорослого.

Хід заняття. Дорослий під час активного неспання (годування, зміни підгузника тощо) промовляє чітко, злегка розділяючи на склади, римівку (Діти дуже люблять римовану мову). Наприклад:

Та-ра-ра! Та-ра-ра!
Нам вмиватися пора!
Та-ра-ра! Та-ра-ра!
Нам вставатоньки пора!
Та-ра-ра! Та-ра-ра!
Нам вже їстоньки пора!

Брязкальце (2-3 міс.)

Мета: спонукати дитину прислухатися до джерела звука, що переміщується у різних напрямках (вгору – вниз, вліво – вправо, кругом).

Хід заняття. Дорослий посміхається до дитини і показує брязкальце. Рухає брязкальцем і промовляє: Вгору – вниз, вгору – вниз! Туди-сюди! Вправо-вліво! А тепер навколо-навколо!

Агу-агу (2-4 міс.)

Мета: встановлювати зорово-слухові зв'язки, стимулювати дитину до гукання.

Хід заняття. Підійти до манежу і перегукуватися, агукати до дитини.
– Оленко, агу-агу! Агу-агу!

Переходити в різні місця навколо манежу, намагаючись змусити дитину повернути голову в бік джерела звука (голосу дорослого).

Робити паузи, щоб дитина могла наслідувати гукання дорослого

Де іграшки? (3-4 міс.)

Мета: розвивати зорові і слухові орієнтувальні реакції під час показу знайомих і нових іграшок.

Матеріал: знайомі для дитини іграшки (качечка, кубики, кульки); нова іграшка (лялька).

Хід заняття. Вихователь показує дитині по черзі знайомі іграшки (на відстані 60-70 см), називає їх і переміщує вправо-вліво. Потім для фіксації уваги дитини на нерухомому предметі зупиняє іграшку. Так повторює 2-3 рази. Вихователь заохочує дитину протягнути руки до іграшки. Якщо дитина не проявляє активності, дорослий допомагає їй: кладе її долоньку на предмет. Аналогічні дії виконуються з новою іграшкою: переміщення, фіксація погляду на нерухомому предметі, утриманні. Під час заняття вихователь лагідно розмовляє з дитиною, називає її на ім'я, емоційно реагує на її дії, називає іграшки полегшими словами (ля-ля, га-га, ба-ба, на-на).

Де звучить? (3-4 міс.)

Мета: заохочувати дитину до пошуку джерела звука: повертати голову в бік предмета, що звучить, фіксувати його поглядом.

Матеріал: бубон, брязкальце, дзвіночок, образні іграшки невеликого розміру (10-12 см), які при натискуванні звучать (пищать, гудуть, свистять та ін.).

Хід заняття. Вихователь кладе дитину посередині манежу, боки якого закриті серветками. Дорослий на відстані не більше 1 см. дзвонить дзвіночком (бубоном). Спочатку іграшка звучить тихо (щоб не злякати дитину), потім звук посилюється, викликаючи слухову орієнтувальну реакцію і поворот голови у бік звука. Після появи реакції дорослий відсуває серветку і дзвенить дзвоником, щоб дитина побачила джерело звука.

Іграшки озвучують з різних боків манежу, пропонуючи дитині після зорово-слухових реакцій доторкнутися до них.

Тримай! (4-5 міс.)

Мета: продовжувати розвивати сприймання предметів, різних за кольором, величиною, формою; розвивати розуміння мовлення дорослого.

Хід заняття. Дитина лежить у манежі на спині. Вихователь показує дитині кільце, трясє ним, озвучуючи дзвіночок, що прикріплений на ньому. Вкладає іграшку в руку дитини, допомагає утримати предмет. Трясє іграшкою і промовляє: «Дінь-дінь!». Робить паузу (10-15 сек.). Повторює цю дію. Переконавшись, що дитина утримує іграшку, поступово відпускає її руку, дає можливість діяти самостійно. Аналогічні дії виконують з кільцем іншого кольору, яке вкладають в іншу руку дитини.

У другій частині заняття дорослий учить дитину дії хватання, розміщуючи іграшку на висоті 10-15 см над грудьми дитини зліва або справа від неї. З цією метою через кільце пропускають стрічку, на якій воно демонструється. Вихователь промовляє до дитини: «Тримай! Тримай!».

Повторні заняття проводять з іграшками різного кольору із різних вихідних положень дитини.

Дістань іграшку (4-5 міс.)

Мета: вчити захоплювати предмети різної форми із зручного положення, утримувати їх 20-30 сек., розвивати зорово-слухове сприймання предмета.

Хід заняття. Дитина лежить у манежі на спині. Вихователь по черзі то в ліву, то в праву руку дитини вкладає іграшку, різні за масою, формою, твердістю. Називає іграшки: «На м'ячик! На грибочок!» тощо.

У наступній частині заняття дитину заохочують діяти з іграшками, підвішеними на відстань 10-15 см над її грудьми. За потребою допомагають дитині дістати і захопити іграшку.

Хованки (4-5 міс.)

Мета: стимулювати дитину до пошуку дорослого, який розмовляє з нею.

Хід заняття. Дорослий накриває свою голову хустинкою (або серветкою). Запитує:

– А де мама? Де мама сховалася? Знайди маму!

Зриває хустинку.

– Є мама!

Пізніше дитина сама забирає хустинку. Дорослий накриває хустинкою голову дитини і запитує:

– Де Андрійко? Немає Андрійка! (Якщо дитина не стягує хустинку – стягнути її з голови дитини).

– Є Андрійко! Ось, Андрійко!

Хто там? (5 міс.)

Мета: викликати в дітей наслідування складів «ма-ма», «ба-ба», «та-та».

Хід заняття. Заняття проводять тоді, коли в кімнату заходять чи виходять з неї знайомі дитині люди. Дорослий звертається до дитини:

– Хто там? Баба прийшла! Це баба! Баба прийшла!

Або:

– Баба пішла! Пішла баба! Немає баби!

Візьми брязкальце (5-6 міс.)

Мета: вчити брати брязкальце з будь-якого положення, утримувати його в руці; прислуховуватися до мовлення дорослого.

Хід заняття. Дитина лежить на спині. Вихователь пропонує їй брязкальце з ручкою для захвату (на висоті 20-30 см над грудьми дитини). Дорослий тримає іграшку за кінчик ручки, залишаючи вільною середню частину.

Дитина тягне руку до іграшки, дорослий дає можливість схопити її. Для того, щоб дитина утримала іграшку в руці 1,5-2 хв., прибирають усі предмети, які можуть відволікати її: дорослий перестає розмовляти з дитиною, відходить у бік, створює загальну тишу.

У наступній частині заняття вихователь заохочує дитину взяти з його рук брязкальце з ручкою у формі кільця, потім взяти з рук іншу іграшку (наприклад, папужку), повернувшись з живота на бік і на спину.

Візьми іграшку (5-6 міс.)

Мета: розвивати розуміння мовлення дорослого; заохочувати дитину брати іграшку й утримувати її.

Хід заняття. Дорослий дає дитині іграшку з рук в руки і допомагає утримувати її. Посміхається до дитини, промовляє: «Бери, Оленко, кульку!» (м'ячик, брязкальце...). Іграшки повинні бути зручними для захоплення, утримання й маніпуляції ними (кільця, вкладки, кульки тощо).

Характеристика мовленнєвого розвитку дітей 6-12 місяців

Другий етап підготовчого періоду (6-12 місяців) характеризується розвитком розуміння мовлення дорослих. З'являється новий тип спілкування дорослих з дитиною – спілкування на основі розуміння мовлення дорослих.

Розуміння мовлення є результатом утворення тимчасових умовних зв'язків. При нормальному мовленнєвому спілкуванні дитини з дорослими утворення певних мовленнєвих реакцій та розуміння мовлення відбувається в процесі наслідування і закріплюється шляхом рефлексаторного повторення. У віці 8-9 місяців слово набуває для дитини значення умовного подразника. До цього періоду реакція дитини здійснюється на весь комплекс стимулів, що входять до складу подразника: на положення тіла (кінестетичний компонент); обстановку, вигляд мовця (зоровий компонент); голос та інтонацію (звуковий компонент). На 8-му місяці діти вже адекватно реагують на низку таких подразників, складником яких є фрази. Відтепер у відповідь на дію такого комплексного подразника (фрази) дитина дає певну адекватну рухову реакцію. Отже, дитина навчається розуміти, що кожен предмет, кожна властивість предмета, будь-яка дія має свою назву. Водночас розвиток розуміння мовлення залежить безпосередньо від характеру спілкування дорослих з дитиною. Чим частіше і триваліше буде спілкування, тим швидше відбувається відокремлення слова як умовного сигналу, і, навпаки, чим менше спілкуються з дитиною, тим тривалішим буде час початку розуміння мовлення дорослих.

Отже, дорослим слід пам'ятати, що основна мета спілкування дорослих з дитиною в означений період не повинна обмежуватись тільки емоційним контактом, а слід вимагати від дитини виконання певних дій.

Організація зорового сприймання і розглядання іграшок, предметів є однією з провідних умов, що сприяють розумінню дитиною назв окремих предметів, орієнтовна реакція у дітей на зоровий подразник виявляється більш стійкою, ніж на слуховий.

Психологи відносять розвиток розуміння мовлення у дітей до другої половини першого року життя. У цей час дитина встановлює зв'язки між словами (їх звуковим образом), що промовляє, і предметами чи власними діями. Ці зв'язки виникають або у спільній діяльності з

дорослими, або шляхом спеціального навчання. До 9-10 місяців їх кількість значно збільшується. Діти виконують за словом низку рухів – подають ручку, окремі іграшки, кидають предмети, відшукують поглядом деякі предмети й дорослих людей.

Загальновідомо, що будь-яке слово належить не до однієї поодинокі конкретної речі, а до цілої їх групи, до якої входять предмети різні за зовнішніми ознаками (кольором, формою, величиною і т.ін.), але однакові за суспільним вживанням. Вже на ранніх ступенях дитинства, одне й те саме слово пов'язується дитиною з різними (подекуди зовсім малосхожими) предметами. Так, слово «годинник» дитина відносить до маленького, кругленького на руці матері, до великого настінного годинника, який відтворює гучні звуки, до настільного квадратного годинника, а слово «гудзик» – до круглого чорного на піджаку батька і до маленького білесенького гудзичка на власній сорочці дитини, до великого кольорового гудзика на сукні матері. Необхідність позначати одним і тим самим словом різні за своїми зовнішніми ознаками предмети вимагають розуміння слова і його узагальнення. Перші узагальнення саме і виникають на цій основі в підготовчий період до появи самостійного мовлення.

Початкове розуміння мовлення дорослих залежить від конкретної ситуації. Якщо в дитини, в якій встановлений зв'язок слова «годинник» з різними видами годинника, запитати: «Де годинник?», то вона покаже на той чи той годинник залежно від ситуації. Усілякий новий предмет, який схожий за способом дій з ним, чи в якомусь іншому відношенні з уже знайомими дитині предметами, легко вступає у зв'язок із словами, які їх позначають. У такий спосіб швидко зростає кількість слів, які дитина розуміє, тобто її пасивний словник. Розуміння дитиною запитання: «Де те-то?», чи словесні пропозиції виконати певну, спочатку найелементарнішу дію, є важливим чинником, який організовує поведінку дитини. У неї зміцнюється активне ставлення до запитання та, в більш широкому сенсі, до всілякого звернення дорослого. Відтепер стимулом для дій дитини є словесне звернення дорослого, чого не спостерігалось у домовний період спілкування. Зазначимо, що накопичення назв предметів відбувається у такому порядку: спочатку засвоюється розуміння назв безпосередньо оточуючих дитину речей, потім ім'я дорослих і назви іграшок, зображень предметів одягу і, врешті, частин

тіла і обличчя. Швидко зростає кількість слів, які дитина розуміє, в період від одного року до одного року шести місяців, коли дитина легко засвоює назви предметів.

Основними передумовами виникнення розуміння мовлення є: а) виокремлення предмета з обстановки, що його оточує; б) зосередження на предметі; в) наявність у дитини яскраво вираженої емоційної реакції на обстановку.

Розуміння мовлення передусім виникає на запитання «Де?», яке стимулює дитину до зорового пошуку («Де годинник? Де тато? Де собачка?»). У результаті багаторазових повторень у дитини формується зв'язок між словами дорослого і предметом, що його сприймає дитина. Водночас такий зв'язок з'являється не відразу, його становлення проходить низку етапів.

На початку реакція на запитання дорослого відсутня, дитина не повертає голову в бік предмета, який було названо. Надалі за словом дорослого виникає орієнтовний пасивний рух у той бік, де знаходиться предмет (тобто ще не на самий предмет, а тільки на місце його знаходження). На цьому етапі для дитини має значення в мовленні дорослих не предметний зміст запитання, а його інтонація. Насамкінець, виникає диференційований зв'язок між позначенням предмета і самим предметом, що виявляється в його пошуку і знаходженні предмета в іншому місці.

Означена реакція з'являється у дітей біля 10 місяців і є початковою формою розуміння дитиною мовлення дорослих.

У методичній літературі описано реакції дитини на звернення до неї мовлення дорослих. З-поміж них: а) повернення до предмета після його називання дорослим (7-8 місяців); б) виконання вивчених рухів при називанні предмета дорослим (7-8 місяців); в) виконання елементарних доручень дорослих за словесною інструкцією (9-10 місяців); г) вибір предмета за словесною вказівкою (10-11 місяців); д) припинення дії під впливом словесної заборони «не можна» (12 місяців – 1 рік).

Відзначимо, що діти 7-8 місяців насамперед розуміють слово на основі інтонації (тембр, темп, сила звука). Тільки в 10-11 місяців вони реагують на зміст слова, розуміють його значення, навіть, якщо воно вимовляється з різною інтонацією.

Після 7 місяців дитина може вже виконувати відповідні рухи на слова «ладусі-ладки», «до побачення». У кінці року діти виконують рухи на сло-

ва «відкрий», «закрий», «поклади». У другому півріччі потрібно стимулювати дітей до виконання дій із предметами. Дорослий показує іграшку, називає її, виконує з іграшкою різноманітні дії, називає їх словами: «Коник цок-цок-цок», «лялька туп-туп-туп», пропонує дитині виконати ці дії.

Отже, на кінець першого року життя дитина добре розуміє не тільки окремі фрази, а й цілі речення у мовленні дорослих, відтворює відповідно словесних подразників адекватні дії і рухи. Слово дорослого починає регулювати поведінку дитини.

Розвиток активного мовлення дитини

У другому півріччі продовжується розвиток голосових реакцій: промовляння складів(белкіт), окремих звуків та звуконаслідування. У цьому зв'язку необхідно відзначити той факт, що розвиток «моторного» мовлення, звуконаслідування багато в чому залежить від розвитку рухів дитини. Учені вивчали вплив рухів пальців рук і загальної моторики на розвиток активного мовлення дітей. Робота здійснювалась на трьох групах дітей віком 10-13 місяців: у всіх групах проводилися спеціальні заняття з розвитку мовлення тривалістю 2 хвилини.

У першій групі робота обмежувалася тільки цими заняттями; діти другої групи щоденно 20 хвилин вільно пересувались на підлозі; у дітей третьої групи щодня впродовж 20 хвилин тренували тонкі рухи пальців рук (складування пірамідок, перебирання намиста, нанизування гудзиків на дротину і т.ін.). У другій і третій групах упродовж цих 20 хвилин ніякої розмови з дітьми не відбувалось.

З'ясувалося, що в першій групі не вдалося отримати диференційованих голосових реакцій у дітей. У другій групі означені реакції були зареєстровані в 10% випадків після 15-го дня занять; у третій групі вже з 5 дня їх кількість досягла 41% випадків, а з 15-го – 63,7%.

Отже, за умови тренування тонких рухів пальців рук, голосові реакції не тільки розвиваються більш інтенсивно, але й стають більш досконалими. Звідси педагогічний висновок: дорослим потрібно тренувати дрібні м'язи пальців рук із 3-4 місячного віку. На початковому етапі (із 3-4 місяців) робити масаж кисті руки і пасивні згинання і розгинання пальців немовляти.

Із 7-8 місяців потрібно здійснювати більш активні тренування. Дитину вже можна вчити перебирати спочатку великі, а поступово все

дрібніші яскраві предмети (намисто, гудзики, кільця, мозаїку і т. ін.). Такі вправи прискорюють темпи розвитку активного мовлення і звуко-наслідування.

У другому півріччі активно розвивається наслідування звуків, спочатку на основі власного белькоту, а надалі, в 9-10 місяців дитина вже наслідує звуки, що були відсутні в белькоті. Натомість наслідування звуків у цьому віці є ще досить складним процесом для дитини. Одні діти добре белькочуть, але відтворити звуки за дорослим не вміють, в інших – спостерігається віддалене наслідування. Але при систематичному проведенні ігор-занять у дітей можна сформувати здатність наслідування звуків мовлення.

У процесі наслідування звуків дорослого дитина засвоює нову артикуляцію, повторює кожний почутий звук чи слово, супроводжує свої дії. Наслідування перетворюється у своєрідну звукову діяльність. У ході звуконаслідувальної діяльності беруть участь два взаємопов'язаних процеси: сприймання дітьми фонем на слух (фонематичний і мовленнєвий слух); промовляння звуків (артикуляція). Засвоєння фонематичного боку рідної мови визначається здебільшого розвитком мовленнєво-рухового апарата і саме він є провідним в оволодінні дитиною артикуляцією звуків. Отже, засвоєння фонетики визначається переважно розвитком мовнорухової сфери і є визначальним для всього процесу засвоєння дитиною фонетичного боку рідної мови. Водночас не можна заперечувати і слухового аналізатора в загальному процесі опанування дитиною звуків рідної мови, оскільки загальний хід засвоєння звукового боку мовлення дитиною визначається спільною дією слухової і моторної сфер. Слухова сфера є провідною в тому відношенні, що завдяки ранньому розвитку слуху дитина вперше на слух учиться розрізняти різноманітні фонетичні елементи, але для появи їх у мовленні самої дитини, крім слухових уявлень, необхідні ще артикуляційні навички.

Відомо, що розвинутий мовленнєвий слух є однією з провідних умов оволодіння мовою, порушення слуху призводить до спотворення звуків, негативно відбивається на активному мовленні. У свою чергу, розвиток фонематичного слуху залежить від диференціації звуків у процесі їх артикуляції. Так, наприклад, дитині потрібно навчитися вимовляти фонему «з», вона повинна насамперед навчитися розрізняти

на слух її відмінне звучання від інших фонем «с», «ц», відокремити її чисте звучання, відтінки залежно від наступних голосних (зуб, зима, замок), тільки після цього дитина починає її вимовляти.

Отже, в засвоєнні дитиною звуків рідної мови беруть участь обидва аналізатори: і слуховий, і мовленнєво-руховий, їх обидва потрібно розвивати в ході звуконаслідувальної діяльності.

Засвоєння дітьми звуків рідної мови поділяють на два періоди: дофонемний і фонемний. Дофонемний період охоплює перший рік життя. У цей період дитина ще не диференціює звуки, слово сприймається як єдиний неподільний звукокомплекс. Розуміння мовлення відбувається на основі охоплення дитиною загальної ритміко-мелодійної структури слова. Так, наприклад, у дітей першого року життя можна виробити одну й ту саму реакцію на схожі за ритміко-мелодійною структурою слова: м'ячик, зайчик, пальчик, хлопчик. Натомість на слово «дівчинка» означена реакція буде відсутньою. З метою розвитку диференціації звуків у словах, що їх промовляє дорослий, необхідно розвивати, з одного боку, мовленнєвий слух, а з другого – рухомість губ, язика, тобто мовленнєво-руховий аналізатор.

У кінці першого року життя у дітей з'являються перші усвідомлені слова. Так, у відповідь на пропозицію дорослого дитина 10-12 місяців відтворює перші слова з певним значенням. З'являються слова «так», «ні». У кінці першого року життя дитина називає словами дорослого (мама, тато, дядя, баба, тьотя), окремі дії (дай, на). У словнику дитини нараховується, в середньому, 10-15 слів.

Зміст розвитку мовлення дітей від 6 місяців до одного року

Шість-сім місяців

– активізувати звуконаслідування і повторення за дорослим нових складів із губних приголосних і голосних, яких не було в белькоті дитини;

– вчити розуміти значення слів, що позначають безпосередню дію з предметами (дай, візьми, поклади);

– спонукати знаходити певні знайомі предмети в іграх типу «Схованки»; стимулювати дитину до пошуку знайомих предметів запитаннями («Де собачка?», «Де тато?», «Де киця?»); виконувати певні рухи (дії) при називанні дорослим предметів і дій з ними.

Сім-вісім місяців

– продовжувати розвивати розуміння мовлення дорослого; заохочувати до дій із різними предметами після їх називання дорослим (повертати голову в бік предмета, стукати брязкальцями), виконання певних рухів («ладусі-ладусі», «до побачення», «відкрий-закрий»);

– розвивати активне мовлення дітей: повторювати за дорослим голосно окремі склади (бі-бі, ту-ту і т. ін.) і слова, що позначають конкретні дії, прохання (дай-дай, на);

– вчити розрізняти імена близьких дорослих і дітей, впізнавати їх і називати словами – складами (ма-мама, ба-баба т. ін.). У словнику дітей 1-5 слів.

Вісім-дев'ять місяців

– вчити дітей повторювати за дорослим склади, що були в белькотінні, реагувати на своє ім'я, повертатися до дорослого;

– вчити знаходити відповідні іграшки і предмети на запитання «Де?», незалежно від їх місця знаходження;

– залучати дітей до спільних ігор з дорослими: «Дожену-дожену», «Схованки». У словнику дітей 3-7 слів.

Дев'ять-десять місяців

– вчити повторювати за дорослим склади, що були в белькотінні, реагувати на своє ім'я, повертатися до дорослого;

– вчити знаходити відповідні іграшки і предмети на запитання «Де?», незалежно від їх місця знаходження;

– залучати до спільних ігор з дорослими: «Дожену-дожену», «Схованки»;

– вчити розрізняти імена близьких дорослих, дітей, назви предметів, іграшок, тварин, які оточують дитину, а також рухів і дій.

Десять - одинадцять місяців

– вчити вимовляти перші слова – позначення (мама, тато, баба), звуконаслідувальні слова (гав-гав, киць-киць);

– ввести в словник дитини 3-8 слів.

Одинадцять - дванадцять місяців

– вчити розуміти зміст коротеньких казок і оповідань, зображень знайомих предметів на картинці;

– ввести в активний словник дитини 10-15 слів;

– стимулювати дітей вживати слова-речення, слова з 2-3 складів.

Орієнтовні показники розвитку голосових реакцій у мовленні дітей першого року життя.

1 місяць – перша посмішка у відповідь на розмову дорослого.

2 місяці – прислуховується до голосу чи звучання предмета: рухи загальмовуються, відповідає посмішкою на розмову дорослого з нею, агукає: агу-агу.

3 місяці – зосереджує свій погляд на обличчі дорослого, який розмовляє з дитиною, коли вона перебуває у нього на руках у вертикальному положенні. У відповідь на розмову дорослого виявляє радість, агукає, довго гулить.

4 місяці – за звуком віднаходить предмет, який вона не бачить. Видає голосні звуки, голосно сміється, якщо до неї заігрують, гулить, з'являється співуче гулення, трелі.

5 місяців – розрізняє тон (інтонацію), з яким до неї звертаються, довго співуче гулить.

6 місяців – промовляє окремі склади, з'являється белькіт.

7 місяців – довго белькоче, повторно вимовляє одні й ті самі звуки. На запитання «Де?» шукає і знаходить поглядом предмет, що постійно перебуває в певному місці.

8 місяців – голосно і повторно вимовляє різні склади за дорослим, з'являється звуконаслідування. На прохання дорослого виконує різні рухи «ладусі-ладки», «до побачення», «дай ручку». Довго розглядає іграшки.

9 місяців – повторює за дорослим склади, що були в її белькоті. Знає своє ім'я, повертається, коли дитину поклинуть. На запитання «Де?» відшукує кілька знайомих предметів, незалежно від їх місцезнаходження. Відповідає на гру дорослого «дожену-дожену», грає «у схованки».

10 місяців – звуконаслідує, повторює за дорослим різні звуки та склади. На прохання дорослого відшукує названу іграшку. Знає на ім'я кількох дорослих і дітей.

11 місяців – вживає перші слова-позначення (мама, тато, баба, гав-гав, кис-кис). Окремі слова в мовленні дорослих набувають узагальненого характеру. Наприклад, на запитання «Де киця?» знаходить і дає різні іграшки – гумового, плюшевого. На прохання дорослого виконує різноманітні дії з предметами – «погойдай ведмедика», «дай м'яч».

12 місяців – легко наслідує нові склади. Збільшується запас слів, які розуміє дитина; розуміє за словом назву кількох предметів, якими користується. У словнику нараховується 10-15 слів [11, с. 28-31].

Методика розвитку мовлення дітей від 6 місяців до 1 року

У другому півріччі продовжується робота щодо стимулювання наслідування звуків і окремих слів, що були в белькоті дитини, а з 8 місяців – нових звуків, складів, слів. У віці 5-6 місяців до 9-10 місяців рекомендується проводити такі індивідуальні заняття: «розмови», «перегукування», «схованки», звуконаслідувальні ігри. Спочатку використовується прийом емоційного спілкування з дитиною, як і на попередньому віковому етапі. Так, наприклад, дорослий підходить до манежу, називає ім'я дитини, промовляє склади «ба-ба-ба», «да-да-да», викликає відповідну реакцію, тобто «перегукування» звуками і складами, яких не було в белькоті дитини (ва-ва-ва, на-на-на, га-га-га).

Треба пам'ятати, щоб викликати звуконаслідування, необхідно кілька разів повторити склади, назвати ім'я дитини, ласкаво посміхнутися. При цьому дитина обов'язково повинна бачити артикуляційну міміку обличчя дорослого, який з нею розмовляє, інакше дитина не зможе відтворити звуки. Нові склади потрібно вимовляти чітко, голосно, з відповідною інтонацією. Після того, як дитина навчиться наслідувати нові склади, можна проводити ігри-перегукування.

Після 7 місяців необхідно змінити контакт дорослого з дитиною, перевести емоційне спілкування на «ділове». Уводиться більш ускладнений прийом – змістове спілкування з приводу якоїсь образної іграшки. Наприклад, дорослий показує собачку, називає її «собачка гав-гав» –, показує з нею різні дії, називає словами: «Собачка сидить: гав-гав. Собачка йде: топ-топ. Собачка гавкає: «гав-гав». Після цього іграшка ховається.

Самостійне використання дитиною слів формується не відразу, а під впливом спільних дій дитини і дорослого поетапно: а) розуміння слів дорослого, повторення слів за дорослим; б) самостійне використання слів дитиною в усвідомленій ситуації.

Використовують такі прийоми навчання дітей перших усвідомлених слів: словесне позначення дорослим предметів та іграшок, що викликали у дітей інтерес. Наприклад, у руках малюка півник. «Це півник, ку-ку-рі-ку», – промовляє вихователь, стимулюючи дитину до вимови: «Скажи, півник, ку-ку-рі-ку».

Досить часто зустрічаємося з таким явищем, коли діти першого року життя добре розуміють слово, але вимовити його не можуть, оскільки воно є важким для них за своїм звуковим складом. У цьому

зв'язку рекомендуємо такий педагогічний прийом, як називання дорослим поряд із правильним словом його спрощену вимову (кішка – киця, годинник – тік-так, машина – бі-бі, півник – ку-ку-рі-ку, собачка – гав-гав). Це дає можливість активізувати мовлення дитини і поступово підводити її до вимови правильних слів (уже на першому році життя).

Дорослим слід пам'ятати, що дітей влаштовує роль мовчуна, адже вони можуть виразити свої бажання і прохання жестами, мімікою, рухами. Відтак, після 10 місяців не потрібно поспішати виконувати жестові прохання дитини, потрібно вчити їх висловлювати прохання словами. Так, дорослий стимулює дитину: «Скажи, дай, тьотю, м'яч», «Що ти хочеш, скажи», «Скажи, дай лялю».

У цей період проводять спеціальні заняття, що стимулюють дітей до вимови перших слів. З-поміж них: показ і називання дітьми предметів та іграшок, «схованки» предметів та їх показ, заняття з картинками. Наприкінці року проводять показ і називання іграшок-тварин. У ході таких занять діти не тільки, називають словом тварин, а й звуконаслідують (гуска – га-га-га, качка – кря-кря-кря, собачка – гав-гав-гав, курочка – ко-ко-ко, півник – ку-ка-рі-ку). При цьому вихователь складає невеличку сюжетну розповідь-показ з іграшкою (поступово кількість знайомих іграшок збільшують до трьох), показує, стимулює дітей не тільки звуконаслідувати, але й називати тварин словом.

Із 9 місяців можна вже проводити групові заняття з дітьми в манежі, наприклад, «Лялька Катруся прийшла до дітей на гостини». Поступово на занятті можна показувати 2-3 однорідні іграшки з метою формування у дітей узагальнень, наприклад, м'ячик (червоний, жовтий, зелений) або пташка (летить, сидить, дзьобає, співає), покази предметів у дії з поступовим їх ускладненням.

У другому півріччі для розуміння мовлення проводять індивідуальні заняття із забавлянками, утішками, народними українськими пісеньками («Пальчик-пальчик», «Сорока-білобока», «Ту-ту-ту», «Ладусі», «Коза-рогата», «Наш хлопчик» та ін.).

На кінець першого року життя слово для дітей стає сигналом до дії.

Рекомендуємо називати іграшку чи предмет словом у момент особливої зацікавленості дитини, наприклад, коли вона грає з іграшкою, машиною, лялькою. Дорослий промовляє: «Це машина: бі-бі. Машина їде: бі-бі». Під час годування: «Це каша. Їж кашу, гам-гам. Їж, Олю, кашу. Каша смачна».

Під час повторної назви потрібно кілька разів змінювати інтонацію, вживати слово в різних варіантах. Наприклад: «Ось ведмедик. Візьми ведмедика». При цьому потрібно робити паузи між фразами. Для закріплення слова-назви дорослий стимулює дитину до пошуку потрібного предмета, викликає зорову орієнтовно-пошукову реакцію запитанням «Де?». Після показу іграшки запитує: «Де собачка? Де гав-гав?», «Де ведмедик?».

Іграшки для пошуку вихователь розставляє в різних місцях кімнати таким чином, щоб діти їх добре бачили з манежу (на шафі, на столі, на полиці). Дорослий бере дитину на руки, підносить до іграшки і промовляє: «Киця, няв-няв. Ось киця». Відходить і запитує: «Де киця? Де няв-няв?». Після цього дає іграшку дитині в руки: «Візьми, Ясю, кицю. У Ясі киця, няв-няв. Покажи кицю. Скажи, няв-няв». При повторних показах, коли дорослий підносить дитину до іграшки, відразу запитує: «Де машина? Де бі-бі? Покажи машину. Візьми бі-бі. Скажи бі-бі».

Із 7-8 місяців проводяться ігри-заняття, спрямовані на розуміння імен дорослих і дітей. Це ігри – «схованки». Вихователь або няня ховається під хустку і гукає: «Ку-ку, тьотя Оля. Аналогічно проводять, починаючи з 9 місяців, ігри у схованки з дітьми. Вихователь закриває хусткою одну дитину і запитує в інших: «Де Вітя?», «Немає Віті», відкриває хустку: «Ось Вітя».

У другому півріччі проводять такий вид занять, як показ і називання дій з предметами. Необхідно навчити дитину розуміти слово «дай» – «дай кубик», «дай лялю» та інші слова, що позначають дію: «зніми», «візьми», «покоти».

З дітьми віком від 6 до 9-10 місяців проводять заняття на звуко-наслідування. Необхідно викликати наслідування знайомих складів: «ма», «ба», «да» у вигляді «перегукування». Наслідування звуків мови потрібно вчити, оскільки діти не відразу їх наслідують. Необхідно поруч із проведенням спеціальних занять створювати умови для самовправляння дітей у вимові знайомих звуків.

Для розвитку розуміння мовлення дорослий повинен якомога частіше показувати і називати цікаві для дитини предмети (яскраві, озвучені, ті, що рухаються), дії з ними, імена оточуючих дорослих і дітей тоді, коли дитина на них дивиться, проводити спеціальні заняття.

На перших заняттях показують тільки один предмет (іграшку). Дорослий показує іграшку, називає її «кішечка», «киця». Дає можливість

дитині роздивитися її, доторкнутися і знову називає: «Ось кішечка, киця. Няв-няв, киця». При цьому слова, якими дорослий називає предмети та іграшки, повинні завжди і обов'язково промовлятися однаково, в одній формі (не можна, наприклад, один раз назвати машину «бі-бі», а іншого разу словом «дінь-дінь»). Знайомі слова потрібно поступово вводити в речення, фрази (Киця сидить. Киця нявчить: няв-няв). Дорослий повинен викликати інтерес до іграшки, зацікавити дитину, щоб у неї з'явилося бажання взяти її в руки.

До 7 місяців дитина на запитання «Де?» повинна шукати і зупиняти погляд на предметі, що знаходиться завжди в певному місці, а на кінець 8 місяця – відшукувати знайомий предмет, де б він не був. Коли дитина навчиться виконувати таке завдання, зміст ігор-занять змінюється і ускладнюється: збільшується показ кількості іграшок чи предметів на одному занятті (наприклад, лялька і кішка, лялька, кішка, зайчик). До 9 місяців при послідовній роботі з дітьми вони здатні вже відшукувати на запитання «Де?» кілька знайомих предметів, що знаходяться в різних кінцях кімнати.

Подаємо прийоми щодо встановлення первинного зв'язку між словом і предметом для розвитку розуміння мовлення. З-поміж них: а) називання предметів, іграшок, дії водночас із сприйманням їх дитиною; б) багаторазове повторення назви предмета, при цьому мовлення дорослого повинно бути небагатослівне; в) одночасна участь кількох аналізаторів (зоровий, слуховий, дотиковий, руховий), тобто дитина повинна бачити, чути, доторкнутися, діяти з предметом; г) усі дорослі повинні однаково промовляти назви предметів (наприклад, лялька – ляля, годинник – тік-так, машина – бі-бі); д) використовувати прийом раптової появи і зникнення предмета, що викликає орієнтовну реакцію.

Вихователь пропонує дитині покликати собачку, стимулює до вимови слова: гав-гав, дай, йди-йди, на, топ-топ. Аналогічно використовується й наступний прийом – змістове спілкування з приводу дій з іграшкою. Дорослий пропонує дитині виконати різноманітні дії з іграшкою, супроводжуючи їх мовленням.

У другій половині року необхідно проводити роботу з розвитку м'язів пальців руки. Так, із 6-7 місяців рекомендується робити масаж кисті рук: погладжувати їх, легенько натискуючи, в напрямі від кінчиків пальців до зап'ястя, надалі робити рухи пальцями руки. Дорослий бере кожний пальчик дитини у свої пальці, згинає і розгинає їх (2-3 хвилини щодня).

З 10 місяців необхідно проводити активне тренування пальців дитини, охоплюючи якомога більше пальців дитини, при цьому рухи повинні бути досить енергійними. Корисними є у цьому відношенні такі вправи: катання кульок із пластиліну, запропонувати дитині розірвати на дрібненькі шматочки папір, перебирати велике дерев'яне намисто, складувати дерев'яні пірамідки, ляльки-вкладки і т. ін.

З 5-6 місяців дитина починає розуміти мовлення дорослих, що веде за собою ускладнення методичної роботи. Вводяться групові заняття: показ і називання предметів та іграшок, показ і називання рухів і дій, ігри-заняття, ігри-забавлянки.

Провідним методичним прийомом у роботі з дітьми цього віку з розвитку мовлення і ознайомлення з довкіллям є показ з називанням. Скільки б дорослий не розповідав дитині про предмет, вона його не буде сприймати, аж доки сама не побачить. Можна багато разів промовити дитині слово «кіт», але якщо кіт не перебуває в полі зору дитини, вона не може встановити зв'язок слова-назви із твариною (чи іграшкою), не буде розуміти значення цього слова, не буде шукати кішку, якщо почує її назву.

На першому році життя діти повинні розуміти і виконувати деякі умовні жести: «до побачення» (махає рукою на слова дорослого «до побачення»), дякувати (хитає головою після прийняття їжі, коли дорослий задовольняє прохання дитини), виконувати нескладні дії-доручення: «сядь», «поклади», «взьми», «йди сюди», «заплющ очі», «зніми», «дай», «на» і т. ін. Дорослий, спілкуючись з дитиною, повинен називати словами всі предмети, з якими зустрічається дитина, розмовляти з нею з приводу кожного предмета. Спілкування дорослого з дитиною в повсякденному житті є ефективним способом активізації її мовлення.

Методика роботи з картинкою на першому році життя

Велике значення для розвитку мовлення дітей мають заняття з картинкою. Картинка розширює поле безпосереднього сприймання дійсності дитиною, уточнює і закріплює уявлення і поняття, що їх набула дитина, збагачує новими знаннями. За К. Ушинським, картинка для дитини є могутнім засобом «розв'язування язика» дитини, якщо правильно і вміло її використовувати, вона не тільки замінить сприймання

конкретного предмета, а й допоможе глибокому усвідомленню цього «стозвучного і стоколірного світу».

Картинки можна назвати спеціальним посібником, що спонукає малюка здебільшого до мовленнєвої активності. Це пояснюється тим, що дії безпосередньо з картинкою, як з предметом, досить обмежені, а те, що зображене на ній, досить рано, вже в 9-10 місяців життя починає привертати увагу дитини, її інтерес, який надалі переходить у специфічну реакцію розглядання, впізнавання, розповідання, розмірковування, слухання.

Розглядання зображення на картинках і розмова з приводу них стимулює розвиток у дитини здатності спостерігати, розвиває психічні процеси (увагу, сприймання, мислення, пам'ять, уяву, емоції), що, у свою чергу, здійснює впливи на розвиток мовлення (запас слів, граматичну будову, вимову, виразність мовлення).

Зауважимо, що без спеціального навчання з боку дорослих, картини здебільшого втрачають своє специфічне значення для розвитку мовлення. Маленькі діти використовують їх не за призначенням, вони грають ними, як і будь-яким іншим предметом (кришкою, м'ячем, дощечкою), рвуть, мнуть, кидають і швидко втрачають інтерес до неї.

Заняття з картинками потрібно починати з 10-12 місяців життя дітей і проводити систематично, їх обов'язково вносять у загальний план спеціальних занять у групі. Зміст занять повинен відповідати рівню психічного розвитку дітей. Саме тому для занять з картинкою потрібно добирати однорідний склад дітей як за загальним розумовим розвитком, так і за рівнем розвитку мовлення.

Залежно від віку, розвитку і ступеня організованості кількість дітей на заняттях змінюється. Перші заняття з картинкою для дітей віком 10-12 місяців проводять тільки індивідуально, поступово на заняттях об'єднують 2-4 дітей. Вихователь заздалегідь готується до заняття: чітко визначає мету заняття, добирає картини, продумує хід заняття. У процесі заняття вихователь повинен увесь час слідкувати за реакцією дітей, залежно від неї змінювати хід заняття: скорочувати чи збільшувати кількість повторень, проводити все заплановане на занятті, чи скорочувати матеріал, змінювати тривалість заняття, види активної участі в цьому дітей тощо.

Ініціативні висловлювання дітей необхідно якомога більше стимулювати, закріплювати, підтримувати або ж, якщо це потрібно, виправляти, коригувати доповнювати, ускладнювати. Інтерес і увага

дітей здебільшого залежить не тільки від вибору змісту, але і від способу його подання, вміння вихователя жваво й емоційно розповідати. Картинки повинні бути легкими, зображення на них знайоме. Наводимо орієнтовний перелік картинок: лялька – ляля, кішка – киця, собачка – гав-гав-гав, конячка – но-но, ведмедик – е-е-е, курочка – ко-ко-ко, півник – ку-ка-рі-ку, матрійка – ба-ба, машина – бі-бі, м'ячик – м'яч, зайчик, тьотя, мама, дядя, тато, годинник – тік-так.

Зазначимо, що започатковувати заняття з картинкою можна тільки з тими дітьми, хто з них досяг певного рівня мовленнєвого розвитку: розрізняють на ім'я 2-3 дорослих людей, дітей; за назвою – кілька іграшок, предметів, живих об'єктів (тварин, птахів); вимовляють перші слова – позначення (дай, на, ляля, тьотя) і звуконаслідування (гав-гав, няв-няв, бі-бі), тобто коли дитина може встановити смисловий зв'язок між тим, що зображене на картинці, і словом.

Під час планування перших занять з картинкою вихователь ставить такі завдання:

- привернути увагу дитини до зображеного;
- викликати слухове зосередження на слово дорослого;
- пов'язати зображене зі словом, тобто розуміння за словом.

Методика занять досить проста. Вихователь бере дитину на коліна, раптово показує картинку, рукою вказує на зображене і промовляє з невеликими паузами 3-4 рази назву зображення. Наприклад: «Гав-гав-гав, подивись – собачка».

Після того, як увага дитини буде звернена на зображення (дитина дивиться на картинку і слухає), дорослий ховає картинку (за спину або перевертає зворотним боком) і промовляє: «Немає собачки. Немає гав-гав. Де гав-гав? Де собачка? Немає собачки». Вихователь намагається викликати у дитини реакцію на зникнення картинки, після чого знову раптово показує картинку, супроводжує її появу емоційними окликами «а-а-а...» і словами: «Ось собачка, гав-гав- гав».

Дорослий очікує, коли увага дитини буде звернена на картинку, запитує: «Де собачка?» – після невеличкої паузи сам відповідає, показуючи рукою на картинку: «Ось собачка... гав-гав-гав». Надалі звертається до дитини на її ім'я і просить показати зображене на картинці: «Ясю, покажи, де собачка?», бере руку дитини, показує її рукою на зображення і промовляє: «Ось собачка. Ось гав- гав-гав». Показ і ховання картинки у супроводі відповідних слів повторюється 2-3 рази. Занят-

тя закінчується на хованні картинки: «Немає собачки». Якщо дитина очевидно не хоче припиняти заняття, виражає при цьому нетерпіння, пошуки, тоді слід показати картинку ще один раз.

Нагадаємо, що слова-назви зображення потрібно промовляти повільно, з невеличкими паузами (це полегшує слухове сприймання дитиною окремих слів) у відповідності з діями і реакціями дитини. Означений вид заняття проводять щодня, окремо з кожною дитиною.

Перші заняття можна проводити в загальній кімнаті під час самостійної діяльності дітей, по черзі то з однією, то з іншою дитиною. Задля цього потрібно створити відповідні умови: відійти з дитиною в затишний, тихий куточок, прибрати з поля зору дитини іграшки і все те, що може відволікати її увагу; заздалегідь перевірити, чи сухі штаничі, чи не потрібно її висадити на горщик, чи чистий у неї ніс і т. ін. Брати дитину на заняття потрібно тільки тоді, коли у неї спокійний настрій. Бажано, щоб у цей час (у період заняття) з іншими дітьми була няня. У кімнаті повинно бути тихо, оскільки лише за такої умови дитина може добре чути слова вихователя.

Для перших занять потрібно добирати картинки із зображенням тільки одного і обов'язково добре знайомого за зовнішнім виглядом і словом об'єкта, найкраще добирати такий об'єкт, який обов'язково приверне увагу дитини і викличе позитивні голосові реакції.

Розмір картинки – в межах 8-20 см, зображення повинне бути яскраве, чітке, на контрастному однокольоровому тлі і обов'язково на одному боці. Можна використовувати картинки з дитячих настільних ігор: лото, парні картинки і т. ін.

Означені заняття проводять до того часу, аж поки в дитини не з'явиться низка нових реакцій, пов'язаних з картинкою: інтерес до картинки (дитина зосереджено і більш усталено дивиться на неї), радіє, якщо з'являється картинка; дивиться по черзі на вихователя і на картинку, немов би, хоче поділитися з нею враженнями; якщо картинка зникла, виявляє незадоволення, непорозуміння, шукає її, очікує появу картинки, що зникла; очікувано дивиться на вихователя; задоволено, радісно сприймає появу картинки, промовляє звукосполучення, слова під час появи картинки і незадоволення, якщо її ховають.

Після прояву означених реакцій вводять на заняття показ нової картинки. Якщо після 3-5 занять означені вище реакції не з'являються, потрібно замінити картинку на більш знайоме зображення. З другою картин-

кою проводять заняття за описаною методикою до появи вищезначених реакцій і тільки після цього переходять до показу двох картинок.

При введенні на заняття другої і більше картинок вихователь ставить мету викликати у дитини впізнавання зображення (показати пальчиком на слово «де?»), подати на слово «дай»), а також звуконаслідування, називання полегшеним словом предмет, що зображений на картинці (ляля, киця, бі-бі).

Заняття розпочинають з першої, уже знайомої дитині картинки. Повторюють методику першого заняття. При цьому показують картинку тільки один раз: «Ось собачка, собачка... гав-гав» – промовляє вихователь. «Олю, покажи, де собачка? Скажи, гав-гав». Після цього показує другу картинку, нову, наприклад, ляльку, кладе їх поруч. Звертає увагу дитини спочатку на нову картинку, називає її: «Це лялька, ляля, подивись». Потім запитує у дитини: «Де лялька? Де собачка?» Якщо дитина не показує, дорослий сам, рукою дитини показує на зображене і промовляє: «Ось лялька. Ось собачка, собачка... гав-гав». Якщо ж дитина показує, але неправильно (замість ляльки собачку), тоді дорослий рукою дитини показує на ляльку і говорить: «Ось лялька. Подивись, це лялька», після цього рукою дитини показує на собачку: «Ось собачка, гав-гав». Надалі ховає картинку: «Немає собачки».

Через певний проміжок часу після зникнення картинки із зображенням собачки, коли дитина відреагує на її зникнення, показує нову картинку: «Подивись, це лялька, ляля» Заняття з другою картинкою проводять так само, як і з першою: показ, називання, ховання, знову показ.

У ході заняття вихователь повинен слідкувати, щоб слова-назви відповідали тому зображенню, на яке дитина показує. Такі заняття проводять щодня, індивідуально з кожною дитиною. Слід пам'ятати, що друга картинка повинна різко відрізнятися від попередньої як за зовнішнім виглядом, так і за словесним позначенням. Так, якщо на першій картинці була зображена лялька то на другій картинці повинна бути кішка, «киця» «няв-няв» (або собачка, гав-гав). Після зображення кішки не потрібно давати зображення собачки, а після ляльки – матрійки, але можна дати зображення машини (бі-бі). Заняття із двома картинками повторюють кілька разів. Поступово, коли дитина починає розрізнявати зображення за назвою і зовнішнім виглядом (на слово «лялька» дивиться на ляльку, на слово бі-бі дивиться на машину, на

слово «покажи» показує на зображення, хоч і не завжди правильно), вводять нові зображення, збільшують кількість картинок.

Вихователь показує одну з картинок, очікує доки дитина роздивиться її, почне реагувати на неї голосовими проявами (звуконаслідування, слова, вигуки), після цього називає її полегшеним словом і обов'язково поруч називає правильне слово. Наприклад: «Киця, няв-няв, кішка. Покажи, де киця? Де кішка? Де кішка, няв-няв?» Вихователю потрібно весь час пам'ятати, що звуконаслідування, полегшені слова, що даються на занятті, повинні відповідати тим, якими називаються об'єкти (предмети, іграшки, тварини) у повсякденному житті дитини: лялька – ляля, конячка – но-но і т. ін. Так поступово вихователь показує увесь набір картинок, що були відібрані на заняття. Показує по другому разу ті з них, які найменше знайомі дітям. Спочатку на одному занятті показують тільки 3-4 картинки, на наступних заняттях їх кількість доводять до 8-10 картинок.

Крім показу і називання картинок вихователь поступово вчить дитину виконувати дії з картинками. Так, вихователь кладе поруч дві картинки, пропонує дитині спочатку показати потрібну картинку, а потім подати її вихователю: «Марійко, покажи, де киця? Дай мені кицю. Де га-га-га? Де гуска? Дай мені га- га-га, гуску». Якщо дитина показує і подає правильно, вихователь стверджує: «Ось киця, кішка, няв-няв. Покажи кішку». «Ось гуска, га-га-га. Покажи гуску». Дитина повинна відчувати в голосі дорослого схвалення. Якщо ж дитина називає неправильно, вихователь показує на пташку і промовляє: «Ось га-га-га, покажи га-га-га». Якщо ж дитина не може показати, не бере в руки картинку і не подає її дорослому, вихователь виконує ці дії рукою дитини, супроводжуючи їх відповідними словами.

На перших етапах на занятті викладають тільки дві картинки – менше знайому і добре знайому. Поступово водночас можна давати і 3 картинки в різних сполученнях, але 2-3 картинки з-поміж них повинні бути добре знайомі дитині. З метою викликати пошук потрібної картинки, їх рекомендується покласти зворотним боком (зображенням вниз). Вихователь звертається до дитини: «Знайди кицю. Де кішка? Дай мені кицю, дай кішку». До того, як запропонувати дитині виконувати означені дії з картинками, вихователь на кількох попередніх заняттях сама перед очима дітей виконує аналогічні дії, супроводжуючи їх відповідними словами: «Де киця? Де кішка?», перевертає картинку тим боком, на якому є відповідне зображення і промовляє: «А-а-а, ось вона киця, ось киця».

Після того, як у дітей з'явиться інтерес до картинок (упродовж 2-3 хвилин кожний з них із задоволенням сидить на занятті, жваво, з інтересом слухає, дивиться, на пропозицію дорослого показує, повторює звуки, хоча здебільшого ще мимовільно, не на пропозицію дорослого), кількість дітей на занятті збільшується спочатку до 2, а потім до 3-4. Тривалість заняття 3-5 хвилин. Заняття проводять через день, або 3-4 рази на тиждень.

Крім занять велике значення для розвитку мовлення дітей першого року життя має спілкування з дітьми в повсякденному житті, у процесі режимних моментів. Під час різноманітних режимних процесів і гігієнічних процедур потрібно розмовляти з дитиною про предмети, дії, рухи, що пов'язані з ними. Мовленнєве спілкування повинне бути спрямоване на розширення орієнтування дитини в довкіллі і на розвиток мовлення. У ранньому віці мовлення дитини виникає і розвивається тільки у процесі спілкування з дорослим, воно існує як засіб спілкування. Відтак, саме в повсякденному житті дитину потрібно навчити користуватися, словом як засобом спілкування, засобом впливу на дорослих та інших дітей. Вихователь повинен використовувати догляд за дитиною для розвитку розуміння мовлення і стимулювання мовленнєвої активності: не потрібно поспішати нагодувати дитину, доцільно насамперед показати їй їжу, викликати позитивну реакцію і голосові прояви, запитати: «Оленка хоче їсти, гам-гам?» Повторює запитання кілька разів, стимулює дитину до наслідування.

Процес годування повинен супроводжуватися розмовою дорослого з дитиною: «відкрий ротик», «візьми пляшечку в руки», «візьми ложку», «відкуси», «пий», «їж» і т. ін. Діти швидко починають розуміти звернення з вимогами дорослого і виконувати відповідні дії на його прохання. У кінці першого року життя дитина може вже за власною ініціативою, якщо побачить їжу, вимагати її у дорослого («дя-дя-дя», «гам-гам-гам»), чи відмовитися від неї («ні-ні, гам-гам-гам»). Дорослий повторює кілька разів: «Юля хоче кашу, гам-гам». «Скажи, тьотю, дай кашу, дай, дай гам-гам». «Юлю, на кашу», «Юля гам-гам кашу», стимулює дитину до активного мовлення. Якщо дорослий готує дитину до сну, можна запитати у неї: «Юрасик хоче спати, баю-бай», «Скажи, Юрасику, баю-бай». Весь процес укладування спати дорослий повинен супроводжувати розмовою: «Ось Юрасикове ліжечко. Юрасик зараз ляже спати в ліжечко. Лягай, Юрасику. Накрийся ковдрою. Баю-бай, Юрасику. Заплющ очки, Юрочку, спи, баю-бай».

Під час одягання і роздягання потрібно супроводжувати всі дії і рухи словами, фразами: «дай ручку», «дай ніжку», «одягни панчішки», «одягни шкарпетку», «одягнемо суконьку», «застібни гудзик», «зніми капелюшок», «поклади хусточку», при цьому кожного разу потрібно називати ім'я дитини.

У кінці першого року з дітьми, які добре розуміють мовлення дорослих, доцільно розмовляти про одяг. Наприклад, одягаючи дитину, вихователь говорить: «Одягнемо Олі теплу кофточку. Дай мені, будь ласка, Олечко, кофточку. Подивись, яка гарна у тебе кофточка, червона, тепла. Покажи гудзички, де гудзички на кофточці? Покажи кишеню. Що лежить у кишені кофточки? Покажи, Олечко, хусточку. Мама дала Олечці біленьку хусточку. Одягнемо кофточку. А що ми одягнемо на голівку? Подивися, що лежить у твоїй шафі? Шапка. Дай мені шапку. Ой, яка гарна в Олі шапка...» [2].

Заняття з розвитку мовлення з дітьми від 6 місяців до 9 місяців

Розглядання іграшок

Мета: розвивати розуміння мовлення дорослого; сприяти появі реакцій на іграшки, які відрізняються зовнішніми виглядом.

Хід заняття. Дорослий показує дитині на першому занятті одну іграшку, на повторному – дві, пізніше – не більше трьох іграшок.

- Що це? М'ячик (Доторкається до дитини, потім ховає).
- Де м'ячик? Немає м'ячика.
- Ось м'ячик. Є м'ячик! (Радіє, посміхається до дитини).
- А що це? (Показує дудочку).
- Ду-ду-ду. Це дудочка (Ховає дудочку).
- Де дудочка? Немає дудочки!
- Ось дудочка, ду-ду-ду! (Вкладає дудочку в руки дитини) і пропонує звуконаслідувати.

Ховання і знаходження іграшки

Мета: продовжувати вчити дітей розуміти назву іграшок і називати їх.

Матеріал: три сюжетні іграшки (коник, собачка, ведмедик).

Хід заняття. Вихователь показує дитині іграшки.

- Ось коник – погладь коника, собачка – гав-гав, а це ведмедик – р-р-р. Ось ведмедик іде: топ-топ-топ (діти звуконаслідують).

Ховає одну із іграшок при дитині (на наступному занятті – ховають усі іграшки).

– Немає коника! Де коник? Веде дитину за руку (чи несе) до місця, де схований коник. Показує коника, звуконаслідує: но, но, но, конику. Діти повторюють.

На наступному занятті дитина сама, повзаючи, або тримаючись за якусь опору, пересувається і знаходить сховану іграшку. Якщо дитина принесла не ту іграшку, вихователь із відповідною інтонацією промовляє: «Ні, це не коник, це ведмедик, поклади».

Мотрійка-неваляйка

Мета: продовжувати розвивати зорові орієнтувальні реакції; на запитання дорослого «Де?» повертатись у бік знайомої іграшки; розвивати слухові орієнтувальні реакції, привертаючи увагу до звукових властивостей предмета.

Матеріал: яскрава іграшка мотрійка-неваляйка (20 см), яка обв'язана вузькою стрічкою однакового з іграшкою кольору. Інший кінець стрічки пропущено через кільце.

Хід заняття. Перед дитиною на відстані витягнутої руки (30-40 см) лежить яскраве кільце (діаметром 10-12 см), від якого тягнеться стрічка до мотрійки-неваляйки. Іграшка розміщена від кільця на відстані 1 м. Дитина лежить на животі, спираючись на руки. Вихователь показує дитині кільце, яке лежить перед нею, приводить його у круговий рух і цим активізує дитину підповзти до предмета.

Дитині надають можливість самостійно діяти з кільцем. Дитина підповзає до нього, підтягує до себе, починає маніпулювати.

Зав'язана з кільцем стрічка приводить у рух мотрійку-неваляйку, озвучує її. Вихователь запитує дитину: «Де ляля?»

Візьми іграшку

Мета: вчити прислухатися до мовлення дорослого; вчити розглядати предмети, діяти з ними, знаходячись у вертикальному положенні на руках дорослого.

Матеріал: іграшки, різні за кольором, формою, величиною (розміром 4-10 см), розміщені в різних місцях кімнати.

Хід заняття. Дитина знаходиться у вертикальному положенні на руках дорослого. Вихователь тримає її на лівій руці впівоберта і охоплює правою рукою за спину, надаючи дитині максимальну можливість діяти руками.

Дитину підносять до іграшок, заохочуючи підтягнути до себе одну іграшку: «Дзвіночок! Дзві-но-чок! Де дзвіночок? Ось дзві-но-чок!» Дитина діє із дзвіночком. Аналогічно дитину підносять до інших іграшок, називаючи їх, заохочуючи діяти з ними. Можна підвісити іграшки на мотузці на певній відстані одна від одної і пропонувати дитині маніпулювати з ними.

Перегукування

Мета: розвивати артикуляційний апарат дитини і вміння наслідувати склади.

Хід заняття. Дитина знаходиться у манежі. Вихователь звертається до дитини, яка вже повторює які-небудь склади, наприклад, «ма»: «Оленко, скажи: ма-ма-ма...» Дитина прислухається і з часом повторює. Далі можна пропонувати повторювати ті склади, які дитина ще не вимовляла.

Вставай!

Мета: розвивати вміння вставати, притримуючись за бар'єр; прислухатися до мовлення дорослого.

Хід заняття. Вихователь з яскравою іграшкою стоїть біля манежу, посміхається до дитини і промовляє: «Вставай, Олю, вставай!»

Туп-туп!

Мета: вчити дитину переступати вздовж бар'єра, реагувати на слово «туп».

Хід заняття. Вихователь привертає увагу дитини, яка стоїть, утримуючись за бар'єр, яскравою іграшкою. Промовляє до дитини: «Туп-туп, Андрійку! Топ-топ, Андрійку!» Вихователь стоїть на такій відстані, щоб дитина не могла захопити іграшку. Дитина тягнеться до іграшки, робить боковий крок. Вихователь посмішкою, словами («туп-туп») заохочує дитину переступати вздовж бар'єра.

Це ручки, це ніжки

Мета: знайомити дітей із частинами тіла людини, вчити показувати їх.

Хід заняття. Вихователь ніжно торкається різних частин обличчя дитини, промовляючи співучим голосом: рум'яні щічки, сильні ручки, міцні ніжки, маленький ротик тощо. Можна використати вірші В.Паронової, в яких називаються різні частини обличчя і разом з дитиною торкатися носа, очей, чола тощо. Наприклад:

Голова

В мене кругла голова,
Ока два і вуха два,
Ніс один і рот маленький
І волоссячко тоненьке.

Щоки

Гарні щічки в малюків
І гладенькі, і м'які
Щічки їсти помагають
Кашку в ротику тримають.

Вушка і носик

Вушками я слухаю,
Носиком я нюхаю.
Ніс – горбочок невеличкий
Посередині обличчя.

(В. Паронова)

Подорож по квартирі

Мета: вчити дітей знаходити потрібний предмет на запитання «Де?»

Хід заняття. Дорослий тримає дитину на руках і ходить з нею по квартирі.

– Це стіл (показує рукою). Це двері (показує рукою)...

Пізніше дитина сама почне показувати предмети, про які її запитують.

Дотягнися до мене

Мета: викликати зорове і слухове зосередження на людині, яка розмовляє.

Хід заняття. Посміхатися до дитини, називати її ім'я. Якщо дитина простягає руку, щоб помацати обличчя дорослого, нахилитися і зробити так, щоб їй це було зручно зробити. При цьому спілкуватися з дитиною: «Давай, давай, Наталочко, тягнися до мене! Молодець! Дотягнулася!».

Заняття з розвитку мовлення з дітьми від 9 місяців до одного року

Показ іграшки (ляльки)

Мета: викликати наслідування нового слова: лялька – ляля.

Хід заняття. 3-4 дітей сидять на стільчиках, вихователь розміщується перед ними на відстані витягнутої руки. Вона показує дітям ляльку, тримаючи її у руках.

– Ляля, ось яка ляля.

Промовляє виразно, наголошуючи на слові «ляля», гладить її, а потім ховає.

– Де ляля? Немає лялі. Покличте лялю: Ля-ля!

Діти наслідують, вихователь знову показує ляльку: – Ось ляля.

При повторних заняттях показують різних ляльок.

Аналогічно проводять покази інших іграшок (собачка, кішка, півник і ін.).

Хто в будиночку живе?

Мета: закріпити в дітей вимову слова «киця»; викликати звуконаслідування (гав-гав, няв-няв).

Матеріал: іграшкові тварини (собачка, кішка), будівельний матеріал.

Хід заняття. 3-4 дітей сидять на стільчиках. Перед ними – низький стіл. Вихователь будує із будівельного матеріалу будиночок і звертається до дітей:

– Дивіться, хто в будиночок пішов? Киця пішла в будиночок. Няв-няв, няв, киця. Пішла киця, немає киці. Гав-гав-гав. Прибіг собачка. Також пішов у будиночок. Пішов собачка, немає собачки. Давайте покличемо собачку і кицю. Будемо кицю кликати: Няв-няв-няв, іди до нас, кицю. (Діти роблять жест рукою). Прийшла киця.

Вихователь знову показує кицю.

– А тепер покличемо собачку: Гав-гав-гав, іди до нас собачка.

З'являється собачка.

– Який гарний собачка. Давайте погладимо його. (Діти гладять).

У кінці заняття кожна дитина отримує для самостійної гри такі самі іграшки.

Доручення

Мета: продовжувати вчити дітей розуміти словесні інструкції дорослого і виконувати за ними відповідні дії.

Матеріал: знайомі для дітей іграшки.

Хід заняття. Вихователь розмовляє з дитиною, дає їй іграшку і підказує дію з нею:

– Ось ляля. Візьми ляльку в руки, погойдай ляльку, ось так. Спи, лялю.

Або:

- Це собачка – гав-гав. Погодуй собачку: на-на, собачка.
- Це кішка, Киця. Киця, няв-няв, погладь кицю.
- Який у мене гарний зайчик? Покажи, як стрибає зайчик. Ось так, ось так!

Наші ляльки

Мета: розвивати в дітей здатність до узагальнення: показувати і називати предмети з однаковою назвою і різними зовнішніми якостями.

Матеріал: лялька з тканини, гумова лялька, целулоїдна лялька.

Хід заняття. Вихователь по черзі показує дітям (дитині) ляльки: спочатку одну (з тканини), тоді – інші.

– Подивіться, діти, це лялька. Посаджу ляльку в машину (садить ляльку в машину).

– І це лялька (бере гумову ляльку). Відведу ляльку в будиночок. Топ-топ, ляля. Пішла лялька у будиночок. (Розміщує ляльку в іграшковому будиночку).

– А де ще лялька? Ось ляля. Покладемо спати ляльку. Спи, ляля. (Вкладає ляльку в ліжечко).

Вихователь просить дитину покатати ляльку в машині (допомагає дитині).

– Покаталася лялька. Візьми іншу ляльку – в будиночку. Йде ляля – топ-топ. А тепер розбудимо цю ляльку. Вставай, лялю. Іди до діток. Йде лялька, топ-топ.

Побудуй будиночок

Мета: навчати дітей нових дій із предметами спочатку за наслідуванням, а надалі – за словесною вказівкою вихователя.

Хід заняття. На столі у вихователя кубики. Вона звертається до дітей:

- Я будує будиночок. (Кладе кубик на кубик).
- Іди, Оленко, побудуй будиночок. Ось так, кубик на кубик. (Допомагає дитині).
- Немає будиночка. (Розбирає кубики).
- Андрійку, йди сюди. Побудуй будиночок. (Дитина кладе кубик на кубик).
- Який гарний будиночок!

Поїхали – поїхали

Мета: викликати у дітей позитивні емоції, стимулювати звуконаслідування (бі-бі-бі, бух).

Хід заняття. Дорослий бере в руки іграшкову машину і промовляє:

– Це машина. Бі-бі-бі – їде машина. (Показує, як їде машина по столу).

– Скажи, Олю, бі-бі-бі.

– Ой, машина заїхала в ямку. Бух, машина. (Показує, як перевертається машина).

– Знову їде машина (водить рукою дитини). Скажи, бі-бі-бі.

– Бух, перевернулася машина. Скажи, Олю, бух.

Кілька разів повторити ігрові дії, заохочуючи дитину до звуконаслідування.

Курочка

Мета: стимулювати звуконаслідування, розвивати дрібну моторику рук.

Хід заняття. Вихователь виставляє на стіл іграшкову курочку і звертається до дітей:

– Дітки, погляньте, хто це ходить? Курочка. Ось яка курочка (показує і знову кладе на стіл). Читає вірш Н.Забіли «Курочка»:

На подвір'ї курочки –

Ціпу, ціпу, ціп!

Ось Маринка й Юрочка

Кришать ціпкам хліб.

Ціпки бачать кришечки,

Дзьобики – тук-тук!

Весь шматочок – ой лишенько –

Вихопили з рук!

– Наша Курочка зголодніла. Давайте зробимо зернятка для курочки!

Від великого шматка тіста відщипує великим і вказівним пальцем маленькі шматочки і кладе їх перед курочкою. Потім пропонує кожній дитині відщипнути «зернятко» для Курочки.

Розігрування української народної пісеньки

«Вари кашку круту»

Мета: стимулювати дітей до промовляння слів і виконання рухів; розвивати позитивні емоції.

Хід заняття. Вихователь промовляє до дітей:

– Діти, наша лялька Ганнуса довго гуляла і вже хоче їсти. Чим ми її нагодуємо?

– Давайте зваримо кашу для лялі.

Діти промовляють за вихователем слова:

Ту-ту-ту – ту-ту-ту!

(Плескають у долоні).

Вари кашку круту.

(Водять пальцем по долоні).

Підливай молочка,

(Стискають у кулачки пальці обох рук, нахиляють у бік – «підливають» молочко).

Щоб смачненька була.

– Нагодували ляльку, тепер вкладемо її спати.

З дітьми співають знайому колискову пісню.

Що на картинці?

Мета: привернути увагу дитини до зображеного на картинці; викликати слухове зосередження на слова дорослого, розуміти їх.

Матеріал: предметні картинки (машина, м'яч) розміром 8×20 см.

Хід заняття. Дорослий бере на коліна дитину, показує знайому картинку (машину), вказує рукою на зображення і промовляє.

– Ось машина. Бі-бі-бі, їде машина. Оленко, покажи машину. Скажи: бі-бі-бі. (Якщо дитина не показує, взяти руку дитини і показати її рукою на зображення).

– А це – м'яч. Подивися, це м'яч. (Кладе нову картинку із зображенням м'яча біля знайомої картинки).

– Де м'яч? Де машина? (Якщо дитина показує неправильно, тоді рукою дитини показати на зображення). Це – м'яч. Це – машина.

Слова «м'яч», «машина» промовляють виразно, повільно, з невеликими паузами.

Лялька Катя прийшла до дітей на гостини

Мета: познайомити дітей з лялькою, розвивати розуміння мовлення: вчити знаходити ляльку на запитання «де?», показувати частини її тіла, обличчя (очі, ніс, рот, лоб), знаходити і показувати їх у себе.

Матеріал: велика лялька (в постійному користуванні не перебуває).

Організація: діти сидять на підлозі за бар'єром (чи стоять у бар'єра) вихователь сидить перед ними на стільчику.

Хід заняття. Вихователь показує ляльку і промовляє: «Це лялька. Ляля прийшла в гості до дітей». Лялька вітається за руку з кожною дитиною: «Добрий день, Тарасику (Оксаночко, Ясю, Іро і т. ін.)». Вихователь просить кожного малюка подати ляльці руку. Далі показує дітям, як лялька ходить, супроводжуючи рухи словами: «Ляля йде: топ-топ-топ. Ляля сидить». Діти розглядають у ляльки обличчя, знаходять очі, ніс, рот. Вихователь пропонує показати свої очі, ніс, рот. Наприкінці заняття на запитання «Де ще є лялька?» діти відшукують серед інших іграшок ляльок, що були вихователем заздалегідь приготовлені. Звертаючись до кожної дитини окремо, вихователь пропонує показати, де у ляльки очі, ніс, рот, як вона ходить.

Пташка прилетіла

Мета: Познайомити дітей з іграшкою в образі пташки, розвивати розуміння слів: пташка, летить, дзьобає, пташки; вчить імітувати дії пташки.

Матеріал: різні за розміром і пофарбуванням пташки.

Хід заняття. Вихователь показує голівку пташки, ховає, знову показує, супроводжуючи словами: «Хто до нас прилетів? Пташка прилетіла. Пташка літає». Надалі вихователь розводить руки в боки, імітує політ пташки, пропонує дітям зробити так само і промовляє: «Пташка літає. Покажіть, як пташка літає». Після цього бере іграшку на долоню, нахиляє дзьобик і каже: «Пташка дзьобає. Покажіть, як пташка дзьобає. Пташка летить. Полетіла пташка. Немає пташки». З'являється інша пташка: «Ось ще одна пташка прилетіла. Покажіть, як летить пташка». З'являється попередня пташка: «Ще пташка прилетіла. Пташки летять. Пташки дзьобають. Полетіли пташки».

Показ іграшкової конячки

Мета: розвивати розуміння слів: «конячка», «стій», «ні», «скаче»; викликати звуконаслідування «цок-цок», «тпру».

Матеріал: іграшкова конячка на коліщатах.

Хід заняття. Вихователь показує дітям конячку на коліщатах, повертає її, щоб діти добре роздивилися, називає з паузами: «Це конячка... конячка... конячка», пересуває її по манежу, промовляючи: «Скаче конячка цок-цок-цок! Цок-цок-цок! Тпру, конячка, тпру, конячка! Стий!

Стій, конячка! Знову скаче: цок-цок-цок! Стій же, тпру!» дає можливість кожній дитині доторкнутися до конячки. Запитує: «Де конячка?», стимулює до звуконаслідування. Пропонує зупинити конячку.

Під час повторного показу влаштовується будиночок-скринька, де живе конячка. Вихователь показує конячку, називає: «Ось конячка. Скаче конячка цок-цок-цок! Стій, тпру, конячка! Додому, конячка, додому.» Ховає конячку в будиночок, промовляючи: «Йди, йди, конячко, додому». Розводить руками: «Немає конячки». Потім знову виводить конячку: «Ось конячка. Скаче конячка цок-цок-цок! Стій, тпру, конячка!» накриває конячку серветкою: «Де конячка? Немає конячки. Де конячка?» Пропонує дітям знайти конячку, зняти серветку: «Ось конячка!».

Чарівний кошик

Мета: уточнити розуміння слів, що позначають назву іграшок: машина, лялька, кішка; назву дій: йде, сидить, їде, біжить; звуконаслідування: бі-бі, няв-няв, кис-кис; стимулювати вимову слів: киця, ляля.

Матеріал: кошик, лялька, кішка, машина.

Хід заняття. Вихователь показує дітям кошик і промовляє: «Ось подивіться, який гарний кошик. У ньому щось є. Що ж там лежить?». Показує з кошика голову ляльки: «Хто це? Це ляля». Дістає з кошика ляльку, показує дії, супроводжуючи словами: «Ляля сидить. Ляля йде: топ-топ-топ. Ляля лежить». Надалі аналогічно показує кішку, пропонує дітям покликати її: «Кицю, йди, йди, кис-кис-кис». Дістає кішку, називає: «Це киця, няв-няв. Киця йде, топ-топ. Сидить киця, няв-няв. Поклич кицю, Оленко». Показує машину, повторює з нею всі дії, як і з попередніми іграшками. У кінці заняття кожна дитина отримує іграшку, відтворює з нею дії, звуконаслідує.

Діти другого півріччя життя люблять ігри у схованки. Вони проводяться з метою розвитку розуміння імен дорослих та дітей. Дорослий накривається хусткою і кличе: «Ку-ку, тьотя Галя!» Аналогічно проводять ігри з іншими дітьми. Хусткою накривають голову дитини і запитують в іншої дитини: «Де Оля? Немає Олі», відкривають хустку: «Ось Оля».

Наш хлопчик (індивідуальне заняття)

Вихователь бере дитину на руки, перебирає її пальчики і промовляє:

Оцей пальчик – наш дідусь,

Оцей пальчик – баба,

Оцей пальчик – наш татусь,

Оцей пальчик – мама,
Оцей пальчик – хлопчик наш (дівчинка наша).
А звуть його... Ваня (Коля і т. ін.)

Забавлянку можна повторювати 2-3 рази на день. Можна використати інший варіант забавлянки «Пальчик, пальчик».

Пальчик, пальчик,
Де ти був?
Я з цим братом
В ліс ходив,
Я з цим братом
Борщ варив,
З цим я кашки
Скуштував.
А з найбільшим
Заспівав, заспівав.

Дорослий по черзі перебирає пальчики дитини.

Діти кінця першого року життя дуже люблять гру-забавлянку «Іде коза рогатая». Дитина на руках у дорослого або в манежі, вихователь промовляє текст, супроводжуючи діями:

Іде коза рогатая
(колеться двома пальчиками у грудній частині дитини, імітуючи роги),
Іде коза вухатая (бере себе за вуха і нахиляється над дитиною),
За дітками-малятами.
Ніженьками туп-туп (бере дитину за ноги, сама тупотить),
Віченьками луп-луп (блимає очима),
– Хто лиш сосочку ссе,
Молочка хто не п'є,
Того буцну прийду (торкається своїм лобом лобика дитини).
На ріжки посаджу (повторює перший рух двома пальцями).

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДРУГОГО РОКУ ЖИТТЯ

Вікові особливості розвитку мовлення дітей другого року життя

Другий рік життя – період інтенсивного і швидкого розвитку мовлення дітей. Упродовж другого року життя відбувається подальший розвиток мовлення в таких напрямках: а) розвиток розуміння мовлення дорослих; б) формування функції узагальнення в мовленні; в) збагачення і активізація словника; г) розвиток здібності наслідування і вдосконалення звуковимови; д) формування граматичної будови рідної мови. Розглянемо кожний з цих напрямів.

Розуміння мовлення дорослих. На початку другого року життя, в 1 рік і 2-3 місяці дитина починає швидко встановлювати зв'язок між словом і предметом, відбувається подальше розуміння мовлення дорослих («дай ручку», «візьми», «сядь», «встань»). Насамперед діти розуміють дії, що пов'язані з доглядом за дитиною, та свої власні дії (відкрий рот, заплющ очі, похитай голівкою, підними суконьку, посади ведмедика і т. ін.) в певній конкретній ситуації. У цьому зв'язку потрібно розширювати запас слів, що їх зрозуміла б дитина, у простих, зрозумілих для дитини побутових ситуаціях.

До 1 року 3-4 місяців діти повинні знати своє ім'я, імена близьких людей, назви предметів побуту, що найбільш часто вживаються у процесі догляду за дитиною, засоби руху, назви кількох тварин і рослин найближчого довкілля. Розуміти слова, що означають частини тіла людини (руки, ноги, голова, очі, ніс, рот, вуха) і тварин. Діти повинні також розуміти слова, що означають дії в побутових процесах (умиватися, одягатися, їсти, пити, спати, гуляти і т. ін.), окремі побутові (лягай, сідай, будемо одягатися) та ігрові (будемо грати, зніми, надягни, прокоти,склади) дії.

Поступово розуміння мовлення виходить за межі конкретної побутової ситуації. Діти починають розуміти запитання дорослого: «Де?» («Де собачка?», «Де ляля?», «Де тьотя Оля?»), вони правильно реагують на запитання, знаходять і подають потрібний предмет чи об'єкт.

У зв'язку з подальшим розвитком розуміння мовлення на другому році життя необхідно звертати увагу дітей на назву якостей, властивос-

тей, стану, ознаки знайомих предметів (великий м'яч, маленька лялька, червоний м'яч, червона машина, солодке яблуко і т. ін.). Вихователь говорить: «Подивись, Галинко, який у мене великий ведмедик, а в тебе маленький ведмедик – біленький». «Юлю, подивись, який у мене великий синій м'яч. А в тебе маленький м'ячик, червоний м'ячик. Покажи, де великий синій м'яч. Дай мені маленький червоний м'яч». «Ірочко, посади на стільчик великого коричневого ведмедика. Дай мені маленького біленького ведмедика» і т. ін.

В 1 рік і 3-4 місяці діти вже розуміють прості речення, з якими до них звертається дорослий, передає словами смислові відношення між предметом і дією, предметом і його властивістю; розуміють окремі пояснення дорослого.

Наприклад, дитина (1 рік 3 місяці) намагається нанизати кільця на паличку, але вони не проходять. Вихователь показує дитині, як потрібно нанизувати кільця і пояснює, що один кінець палички товщий, а другий – тонший, кільця легше нанизуються на тонший кінець палички. Після цього дитина вже не помиляється. Вона попередньо розглядає обидва кінці палички і обирає більш тонкий, на який і нанизує кільця.

У другому півріччі діти повинні розуміти слова, що означають стать людини (дівчинка, хлопчик, тьотя, дядя), вік (бабуся, дідусь, тьотя, дівчинка, дядя, хлопчик). Розуміти назву предметів у кімнаті і поза нею (в саду, на городі, на ділянці, на вулиці), живі і неживі об'єкти, назву кімнат житла, де перебуває дитина (спальна, умивальна, роздягальня кімнати, групова, зала), вільно орієнтуватися в них, знати їх призначення.

Вихователь повинна формувати розуміння ситуацій, що передаються за допомогою прийменників, прислівників (в, на, там, тут і т. ін.). Наприклад: «Тарілка стоїть на столі. У тарілці суп. Тут лежить хліб. Там стоїть чашка. У чашці молоко».

У другій половині року дітей потрібно вчити розуміти слова «можна», «не можна», а також вказівки дорослого щодо поведінки дітей у групі, та взаємовідносин з іншими дітьми. Наприклад: «Не заважай Петрику дивитися книжку», «Не можна забирати іграшки в Тарасика». Потрібно попросити. Скажи: «Дай мені, Тарасику, іграшку».

На кінець року діти починають розуміти за описом дорослого минулі події. Наприклад: «У Сергійка дома є маленький біленький собачка», «На прогулянці діти бачили машину, бі-бі-бі». З метою розвитку

розуміння мовлення вихователю потрібно вживати утішки, забавлянки, віршики. Мовлення дорослого на другому році життя стає основним регулятором поведінки дитини.

Дитина проходить такі послідовні етапи у розвитку розуміння мовлення. Так, на початку другого року життя дитина виконує вже низку дій за вказівкою дорослого: загальні дії («Дай», «Принеси», «Поклади», «Одягни»); конкретні («Йди у спальню», «Пішли обідати», «Йди на гірку»); складні системні дії у відповідь на вимогу дорослого («Побудуй башту», «Натягни кільця на паличку пірамідки»). У другій половині року дитина виконує більш складні словесні доручення («Візьми зайчика і віддай його Оленці», «Піди приведи до мене Сашка», «Віднеси бабусі свою шапочку», «Візьми в Олі чашку і віддай її татові»); впізнавання і називання предметів, що зображені на картинках і кубиках («Принеси мені кубик із зайчиком», «Знайди кубик, де намальована машина»). Розвиток розуміння мовлення, виявляється в тому, що дитина а) починає правильно співвідносити слово, що чує, із предметом (дією, ознакою) незалежно від конкретних ситуацій; б) знайоме слово набуває узагальненого характеру. На кінець року дитина розуміє майже всі слова, які їй говорить дорослий, відносно предметів, що її оточують.

Дитина починає розуміти різні словесні доручення, назви дій та інструкцій до їх виконання, що проходить кілька стадій відповідно до навчання та засвоєння дій: 1) відсутність реакції чи неадекватна реакція; 2) правильне виконання дії; 3) ускладнення дії чи її модифікація.

Внаслідок розуміння інструкції мовлення для дитини стає носієм мети дій, які вона здійснює. Це дозволяє керувати поведінкою дитини з допомогою мовлення. Розуміння інструкцій є однією з найважливіших умов формування своєрідних стосунків дитини і дорослого, які виникають у їхній спільній діяльності.

Розвиток мовленнєвих узагальнень. На другому році життя відбувається формування однієї з основних особливостей другої сигнальної системи – функції узагальнення.

Функція узагальнення формується стрибкоподібно. Різкий стрибок у розвитку узагальнень відбувається в період 1 року 2 місяців – 1 року 3 місяців, потім уже після 1 року 9 місяців. Опишемо їх.

Наочне узагальнення полягає в тому, що дитина групує предмети за найбільш яскравими зовнішніми ознаками, найчастіше кольоровими.

Слова-імена – дитина на основі дій із предметами об'єднує зорові тактильні образи в єдине цілісне уявлення про предмет. Назву предмета дитина відносить до того предмета, з яким активно діє.

На кінець другого року життя з'являється узагальнення на основі загальних ознак, незалежно від кольору, величини, форми. З'являються «істинні узагальнення». М. Кольцова описує кілька етапів розвитку узагальнень у дітей. Для дітей другого року життя є характерними перші два етапи словесних узагальнень.

Перший етап (0 ступінь узагальнень) – слово для дитини заміщує чуттєвий образ одного конкретного предмета (собачка тільки той, який у руках дитини). На цьому етапі перебувають діти кінця першого початку другого року життя. Проілюструємо прикладами.

Тані (1 рік 3 місяці) вперше подарували м'яч – червоно-синій, маленький. Вона із задоволенням грала з ним, називала його «тік» (м'ячик).

– Це – тьотя (Катя, лялька), це тік, – пояснювала дівчинка тим, хто виявляв до неї увагу. Та через певний час їй показали інший м'яч, великий, зелено-білий і сказали, що це м'ячик Віті.

– Не, – сказала дівчинка, негативно хитаючи головою, – не. Тоді їй дали в руки маленький чорний м'ячик і спитали, що це. Дівчинка не знала, що це також м'ячик. Для неї м'ячем залишився тільки її червоно-синій м'ячик.

Катрусі 1 рік 1 місяць. Вона знає слово «ваза» (ва) і пов'язує його із зеленою керамічною вузькогорловою посудиною, в якій стоять квіти. Через певний час у квартирі з'являється кришталева ваза з широким дном для фруктів. Катруся на ствердження дорослих, що це також ваза, заперечує: «Не». Для того, щоб дитина піднялася на наступний вищий етап узагальнення слова, необхідно весь час показувати їй різноманітні однорідні предмети, пропонувати діяти з ними, називати їх словом.

Аналогічні дані були отримані і в процесі спостережень за дітьми. Так, дітям (1 рік 4 місяці – 2 роки) пропонувалася гра з кольоровими ковпачками. Під червоним – було сховано цукерку. Під синім – не було нічого. Місце знаходження ковпачків відносно один одного весь час змінювалось: червоний був то зліва від синього, то справа, то попереду, то позаду. Діти повинні були підняти той ковпачок, під яким була цукерка. Одній групі дітей їхня правильна дія підкріплювалася словом «червоний» (ковпачок). Дітям другої групи словесне позначення не да-

валося. З'ясувалося, що діти першої групи у 8-10 разів швидше виконували завдання, ніж їхні однолітки другої групи.

На другому етапі (другий рік життя) дитина засвоює узагальнення слів першого ступеня (собака – це всі собаки (маленькі, великі, чорні, білі, живі, іграшкові і т. ін.). Зазначимо, що узагальнення формується швидше, якщо дитина активно діє з предметами і чує їх назву.

На другому році відбувається засвоєння активного словника, хоча збагачення слів проходить нерівномірно: досить повільними темпами в першому півріччі і стрибкоподібно – у другому. Наводимо орієнтовні показники збагачення активного словника дитини впродовж другого року життя:

1 рік 6 місяців – 30-40 слів;

1 рік 7 місяців – 50 слів;

1 рік 8 місяців – 100 слів;

1 рік 9 місяців – 175 слів;

2 роки – 300 слів.

Чим пояснюють учені таку стрибкоподібність збагачення словника?

Дитина набула прямоходіння, вона вільно переміщується у просторі, розширюються її контакти, вона може тепер підійти до будь – якого предмета, який її зацікавить, взяти його в руки, обстежити. Вочевидь, у неї виникають запитання щодо нового, невідомого їй предмета. Оскільки дитина не тільки запитує, а й активно діє з предметом, вона швидко запам'ятовує його назву.

Зауважимо, що перші слова дитини мають специфічні особливості: вони ще тісно пов'язані із ситуацією, в якій діє дитина, і тільки поступово слово набуває самостійності, відривається від практики; до 1 року 8 місяців перші слова є дифузними, нестійкими, багатозначними, звуконаслідувальними; у словнику дитини здебільшого наявні іменники (назви предметів) та «універсальні» дієслова («мити» – означає мити руки, обличчя, купатися, мити посуд, підлогу, ложку і т. ін.); назва імені дорослого виконує різні функції, які передаються інтонацією: клична інтонація, прохання, подиву, допомоги і тощо.

У другому півріччі вимога вже називається словом у називному відмінку (мама – молоко).

З'являється вимога предмета його називанням. Слово вживається в називному відмінку, без зміни закінчення. Якщо раніше дитина здебільшого користувалася словом «дай», вимагаючи конкретний предмет,

показувала на нього пальцем, то відтепер вона називає його словом. Відтак, дорослий повинен увесь час запитувати в дитини: «Що тобі дати?», «Скажи, що ти хочеш?». Не потрібно поспішати задовольняти її прохання, аж поки дитина не назве предмет словом. Проілюструємо прикладами.

Віта (1 рік 6 місяців 5 днів) хвора, їй не дали черевики і тримають на руках. Дівчинка хоче зійти на підлогу, вона вся вигинається і з вимогою промовляє: «Ня-ня-ня» (так вона завжди вимагала черевики). Мати запитує: «Що тобі дати?» Віта на мить зупиняється і знову вимовляє: «Ня-ня-ня». І раптом майже закричала: «Бат, бат, бать (черевиків не було видно).

Віта (1 рік 6 місяців 9 днів) сидить за столом, їсть банан. Коли вона його з'їла, почала вимагати: «Ня-ня! Ням-ням!» – і тягнутися до іншого банану. Мати запитує: «Скажи, що тобі дати?» Віта зупинилась, довго сиділа в такій позі і раптом крикнула: «Бадан!Бадан!».

На наступному етапі з'являється вимога фразою, але спочатку з приводу відсутніх предметів: «Мамо, ябл», «Тьотя, бадан».

В 1 рік і 7 місяців дитина переходить від двослівних фраз до трьослівних, вона вводить у речення своє ім'я: «Тьотю Катю, Віта пать», «Тату, Віта капища» (1 рік 7 місяців). У таких фразах пропущено дієслово.

Після 1 року 8 місяців дитина починає будувати фрази, до яких уводить і дію, що вимагає «двей закить» (двері зачинить), «хеб котить» (хліб кришити), «Тьотя Катя моко пінесі» (молоко принеси).

Подальший розвиток активного мовлення відбувається після 1 року 9 місяців, у дитини з'являється описове мовлення. Перші форми описового мовлення, виникають у відповідь на запитання дорослого. Наприклад, «Скажи, що ти робила?» Віта: «Наймать коміки (камінці) і кіть ведейко» (кинути у відерце).

Пізніше дитина починає описувати за своєю ініціативою. Віта (1 рік 9 місяців 14 днів) розповідає тьоті, яка прийшла до них: «Кіть (кіт) лезь на дєво... Кіть, кіть подялісь (подралися)».

На кінець другого року життя діти вже можуть розмовляти з лялькою та іншими іграшками. Наприклад, Віта (1 рік 11 місяців 4 дні) намагається посадити ляльку, яка ніяк не сидить, і говорить: «Тато, сіді, Катю, сіді! Катю, сіді так, як Таня, сіді біля Тані» [2].

Отже, на кінець другого року життя активне самостійне мовлення дитини стає основним засобом спілкування.

Засвоєння звуків

На другому році життя дитина починає оволодівати звуковимовою рідної мови, яке охоплює два взаємопов'язаних процесів: сприймання звуків, тобто фонематичний слух, і артикуляцію звуків.

Другий рік життя відносять до фонемної стадії, відтепер дитина розуміє мовлення дорослих на основі значень, що пов'язані з певним звуковим складом. Установлено послідовність розвитку фонематичного слуху в дітей віком від 11 місяців до 1 року 10 місяців [2].

Насамперед діти вирізняють голосні. Надалі виникає розрізнення приголосних у такій послідовності: а) розрізнення наявності приголосних; б) розрізнення сонорних і артикульованих шумних; в) твердих і м'яких; г) назальних і плавних; д) сонорних і неартикульованих шумних; ж) губних і язикових; з) проривних і придувних; к) передньоязикових і задньоязикових; л) глухих і дзвінких; м) шиплячих і свистячих; н) плавних і йотованих.

Водночас у середині груп голосних і приголосних звуків існує певна послідовність і труднощі як у сприйнятті звуків на слух, так і в їх артикулюванні.

Вчені відзначають, що дитина оволодіває з голосних передусім трьома крайніми за артикуляцією звуками: а, і, у. Особливі труднощі для дітей становлять розрізнення у вимові голосних о - у та е - і. Найпізніше у вимові з голосних з'являється звук и.

У вимові приголосних звуків так само існує певна послідовність – як у вимові, так і в розрізненні на слух. Спостереження за дітьми засвідчують, що найпершими звуками у дитини є смичні п, б, м, т', д', н'. При цьому, звуки б, п, м вимовляються легко і правильно у 90% випадків. Помилки і пропуски означених звуків у словах спостерігаються рідко. Легко вимовляються передні і задні піднебінно-язикові і проривні звуки (т, д, г, к).

За даними вчених, приблизно в 50% випадків діти правильно вимовляють зубний звук в, передній піднебінно-язиковий н і м'який л. А за сприятливих умов виховання в 30-50% випадків спостерігається правильна вимова звуків з, с, ц, ф, х та поодинокі не закріплені випадки вимови шиплячих звуків. За несприятливих умов звуки з, с, ш, ж, ч, ц, х, ф, л повністю відсутні до трьох років.

Засвоєння правильної вимови звуків відбувається під контролем слухового аналізатора. Сприймання звуків на слух залежить від різни-

ці числа коливань звукової хвилі. Саме тому розрізнення схожих звуків дається дитині важко. Крім того, сприймання звука на слух залежить від тривалості його звучання. Наприклад, звук с (тривалість звучання 0,27 секунд) під час голосного мовлення можна почути на відстані 150 м; звук п (тривалість звучання 0,03 секунди) можна почути на відстані 10 м.

Встановлено послідовність сприймання на слух і артикулювання дітьми приголосних звуків. Опишемо їх [2].

Розрізнення звуків на слух:

- Шиплячі – свистячі.
- Тверді – м'які.
- Сонорні – шумні.
- Глухі – дзвінкі.
- Проривні – фрикативні.

Поступовість становлення звуків у дитячому мовленні:

- Сонорні – шумні.
- Глухі – дзвінкі.
- Проривні – фрикативні.
- Тверді – м'які.
- Шиплячі – свистячі.

Як бачимо, найпершими і найлегшими для розрізнення на слух є шиплячі та свистячі звуки, а надалі – тверді й м'які. Досить важко дітям розрізнявати на слух проривні і фрикативні звуки. У засвоєнні артикуляції спостерігається зворотнє явище. Найбільш легкими для засвоєння є сонорні і шумні, глухі, дзвінкі. Найбільші труднощі діти відчують у вимові шиплячих і свистячих. Так, звуки ч, щ, ц, л, р з'являються на останньому етапі опанування дитиною звуковимови. Водночас не можна забувати й про індивідуальні особливості засвоєння звуковимови.

Зазначимо, що на початковому етапі спостерігається порівняно грубе, примітивне слухове розрізнення приголосних. Дитина на цьому етапі артикулює дуже мало приголосних, вона керується здебільшого слухом і тільки поступово, коли слух дитини набуває досконалості, починає розрізнявати глухі і дзвінкі приголосні. Відсутність у мовленні дітей цілих груп приголосних пояснюється тим, що дитиною не засвоєні деякі моменти артикуляції.

Зауважимо, що впродовж усього другого року життя звуковимова в дітей залишається недосконалою. Діти випускають звуки, замінюють їх

іншими, більш легкими. Спостерігається також загальна пом'якшеність мовлення, уподібнення звуків один до одного, злиття двох слів в одне.

Дослідники дитячого мовлення описують типові недоліки звукомови дітей цього віку. А саме:

- заміна звука п звуками к, ф;
- звука т звуком т';
- проривного к звуком т;
- звука б звуком п;
- звука г звуками к, д;
- звука х звуком ф;
- звука в звуком б;
- звука л звуком л.

На кінець другого року з'являється розрізнення далеких фонем, однак відсутня диференціація близьких: дитина чує звуки інакше, ніж дорослі. Вимова дитини неправильна, спотворена. Дитина не розрізняє правильну і неправильну вимову інших людей, не помічає вона і своєї вимови. До 1 року 8-9 місяців дитина однаково реагує як на правильно вимовлені слова, так і на слова, що вимовлені так само, як вона сама їх промовляє.

Отже, в кінці другого року життя зароджуються зачатки усвідомлення правильної вимови звуків.

Формування граматичної будови мовлення

Значним досягненням у розвитку мовлення дітей другого року життя є поява граматичних форм рідної мови. Засвоєння дитиною граматичного ладу мови пов'язане із формуванням у неї комунікативної функції мовлення. Після того, як слово стало для неї «сигналом сигналів», тобто сигналом реальної дійсності, коли слово стало означати для дитини щось конкретне, мовлення дитини набуває відповідної граматичної організації.

Засвоєння граматичної будови мови відбувається за двома етапами – пасивним та активним.

Пасивний етап (після 6 місяців до 1 року 2-3 місяців) пов'язаний з розумінням мовлення дорослого. Дитина починає розуміти граматично правильно побудоване мовлення дорослих (звертання, наказ, розповідь, мовний супровід ігрових дій) і виконує доступні для неї дії. Початок і тривалість етапу пасивного оволодіння граматичною будовою залежить від багатьох причин, головною з яких є виховний мовний вплив дорослих. Водночас оволодіння дитиною раннього віку граматичними форма-

ми мови є не механічним перейманням їх від дорослих, а спрямованим активним процесом. Засвоєння дитиною граматичних форм мови зумовлюється її прагненням або оволодіти певною ситуацією, або уникнути її. Таке засвоєння відбувається у двох типах мовлення: вільному, невимушеному мовленні, яке супроводжує предметні дії та ігри дитини, і стимульованому мовленні, тобто мовленні, що стимулюється запитаннями, вказівками, пропозиціями щось розповісти; мовлення, в якому присутні елементи навчання, яке здійснюється в ході індивідуальних занять.

Процес становлення і засвоєння граматичної будови мовлення дітей раннього віку на два періоди (від 1 року 3 місяців до 1 року 10 місяців і від 1 року 10 місяців до 3 років). Як бачимо, другий рік життя належить до обох періодів. Розглянемо їх.

Перший період (1 рік 3 місяці – 1 рік 10 місяців). Це період речень, що складаються з аморфних слів-коренів. У середині цього періоду автор виділяє дві стадії: а) стадія однослівного речення (1 рік 3 місяці – 1 рік 8 місяців); б) стадія двослівного речення (1 рік 8 місяців – 1 рік 10 місяців).

Другий період – від 1 року 10 місяців до 3 років. Це період засвоєння граматичної структури речення, формування граматичних категорій. У межах цього періоду виокремлюють три стадії, перша з яких обіймає кінець другого року життя. Це стадія формування перших граматичних форм (1 рік 10 місяців – 2 роки 1 місяць).

Отже, оволодіння граматиною започатковується засвоєнням дитиною слів-речень. Чим же відрізняються перші усвідомлені слова дитини від слів-речень?

Перші слова-речення становлять цілісний завершений вислів. У них дитина щось повідомляє. Наприклад, «моко» можна перекласти на мовлення дорослих, як «дай молока», «хочу молока», «на молоко», «не хочу молока» і т. ін. Перші слова-речення здебільшого позначають назву особи (мама, тато, баба, тьотя), тварин (гав-гав, кис-кис), частин тіла (ука – рука), назву іграшок (ляля), окремих предметів. Зрозуміти такі речення допомагає інтонація: а) наказові речення, в яких висловлюється бажання, вимога («дай», «на»); б) називні («моко», «киця»); в) кличні речення.

Перші слова-речення мають ситуативний характер, тому зрозуміти їх можна тільки в тій ситуації, в якій дитина промовляє це слово. Наприклад: а) «баю-бай» (лягає на подушку, заплющує очі, хоче спати); б) «баю-бай» (гойдає ляльку, гладить її по голівці); в) «баю-бай» (під-

німається з ліжка, плаче, тре очі, але спати лягати не хоче). Подекуди розумінню перших слів-речень допомагають міміка, жести. Наприклад, дитина промовляє слово «книга» (книга), натомість в одному випадку протягує руку до книги, просить, щоб їй дали подивитися книгу. В іншому випадку – бере книгу в руки, промовляє слово і протягує матері, щоб вона прочитала їй книгу. Слова в таких реченнях аморфні, аграматичні [2].

В 1 рік і 10 місяців з'являються двохсловні речення, хоча й не виключено наявність індивідуальних відмінностей. Існує думка, що дитина починає вживати перші двохсловні речення тільки тоді, коли в її словнику нараховується 40-60 окремих слів. Зазначимо, що перші двохсловні речення мають свої особливості. Так, спочатку дитина випускає дієслово. Дитині значно легше позначати словами предмети, ніж дії. Перші двохсловні речення здебільшого є наказовими («дай лялю») і розповідними («Оля моко»), вони мають номінативний і стверджувальний характер. Заперечувальні речення з'являються вже після двох років. Дитина другого року життя здебільшого випускає заперечення, замінює його жестами.

В 1 рік 10 місяців з'являються трьох і чотирьохсловні речення. Наприкінці другого року життя в активному мовленні дитини зустрічаються вже питальні речення, які виражаються спочатку тільки інтонаційно («Мама купила теті» (цукерки)).

В 1 рік і 9 місяців з'являються однорідні члени речення. На перших етапах вони передаються шляхом переліку слів без сполучників, за допомогою інтонації («Яся пруа, Тоня пруа, киця пруа»). Надалі з'являється з'єднувальний сполучник і, що поєднує спочатку тільки два слова (і мама, і Валя), а вже пізніше вживається дитиною перед кожним однорідним членом речення («І мама, і тато, і Валя, і киця»).

У період між 1 роком 9 місяцями і 1 роком 10 місяцями вперше з'являються складні речення без сполучників. Зв'язок між ними передається інтонаційно. Щоб оволодіти граматичною будовою рідної мови, дитина повинна навчитися по-різному змінювати одне і те саме слово і різні слова змінювати однаково, тобто дитина повинна оволодіти флективною системою рідної мови, навчитися правильно вживати відмінкові форми.

Перші прояви флективності, спостерігаються вже на початку другого року життя. Наприклад, розмова дитини (Олег 3., 1 рік 3 місяці 15 днів) з дорослим (за даними Д. Николенка):

Хлопчик: Дай козицьку (кізочку).

Дорослий: Хто це?

Хлопчик: Це козицька. Дай, дай козицьку.

Дорослий: А це що?

Хлопчик: Це мацік. Дай козицьку.

Так, дитина оволодіває закінченнями іменників множини першої особи дієслів уже на стадії однослівного речення.

Оволодіння відмінковими закінченнями непрямих відмінків та другою і третьою особою дієслова становить для дитини ще певні труднощі. Дитина повинна навчитися розуміти відсутність предмета (немає кого?, чого?), місце дії (де?, на чому?, на КОМУ?), спрямованість дії на щось (кому?, чому?).

До двох років дитина оволодіває:

- знахідним відмінком об'єкта;
- знахідним відмінком із прийменником для позначення місця (прийменник у мовленні випускається);
- родовим відмінком часткового об'єкта;
- називним відмінком.

Морфологічні елементи у словах діти починають виокремлювати вже на початку другого року життя (1 рік і 2 місяці).

Значення однини й множини іменників засвоюється вже в кінці першого та на другому роках життя. Вже на кінець другого року життя в мовленні дитини наявні збірні іменники, які не мають однини; значення відмінків без прийменників, дієслова значення осіб [2].

Практика засвідчує, що спонтанне мовлення дітей є біднішим як за своєю лексикою, так і за граматичними формами, ніж стимульоване. Так, у нестимульованому мовленні діти здебільшого обмежуються однослівними непоширеними реченнями, випускають під час мовлення підмет або присудок, не завжди користуються тими граматичними формами, якими вони вже володіють. Стимульоване мовлення більш організоване, побудоване граматично правильно; діти вживають вставні слова, дотримуються узгодження і керування слів у реченні.

Звідси, педагогічний висновок: дорослим потрібно стимулювати мовлення дитини другого року життя як на індивідуальних та індивідуально-групових заняттях, так і в індивідуальній роботі з дітьми у процесі режимних моментів, використовуючи задля цього відповідний

словесний, наочний та дидактичний матеріал. Граматика, якою користується дитина в цьому віці, може бути означена «практичною граматиною», вона досить проста, слова в ній аморфні, відсутній «поділ на основу та формоутворювальні афікси». Все це вимагає цілеспрямованої систематичної роботи дорослих (вихователів, батьків) над удосконаленням граматичної правильності мовлення дітей.

Розвиток діалогічного мовлення

На другому році життя започатковується розвиток зв'язного мовлення, зокрема його діалогічної форми. У дітей цього віку відсутня ще основна властивість зв'язного мовлення – зрозумілість на основі його власного предметного змісту, тобто його контекстність.

Специфічною особливістю мовлення дітей другого року життя є його ситуативність: смисловий зміст мовлення стає зрозумілим лише у зв'язку з відповідною конкретною ситуацією, а також за допомогою міміки, рухів, жестів, інтонації, які подекуди замінюють дитині звукове мовлення. Отже, дітям другого року життя властива діалогічна форма ситуативного мовлення.

Ситуативне мовлення дитини – це яскраво виражене діалогічне, розмовне мовлення, оскільки специфічною рисою ситуативного мовлення є його розмовний характер. Воно слугує безпосередньому спілкуванню дитини з близькими, які розуміють її з напівслова, людьми, які живуть з нею спільними інтересами і спільним життям. Воно діалогічне вже за самою своєю структурою й навіть тоді, коли за зовнішньою формою має характер монологу: дитина розмовляє чи з реальним, чи з уявленим (вигаданим) співрозмовником, чи, нарешті, сама із собою, проте вона неодмінно розмовляє, а не розповідає.

Отже, діалог – це розмова двох осіб, що складається із запитань і відповідей. Саме на другому році життя, як про це вже зазначалось, у дитини з'являються перші запитання і особливо активізуються у другій половині другого року життя. У діалогічному мовленні мотивом висловлювання є бажання дитини відповісти на запитання співрозмовника і вона не потребує власного спеціального мотиву, який би стимулював її до активного висловлювання. Це перша стадія діалогічного спілкування, яке зароджується на початку другого року життя. Для подальшого розвитку діалогу потрібно стимулювати відповідну

мотивацію спілкування, тобто стимулювати діяльність, спрямовану на розв'язання різних завдань соціально-побутового характеру в процесі взаємодії з іншими людьми.

Успіх діалогу з дітьми цього віку залежить від рівня мовленнєвого розвитку дітей; від уміння дитини спілкуватися з дорослим з різних причин; уміння дитини адекватно відповідати на запитання дорослих.

Завдання вихователя в роботі з дітьми цього віку полягає в тому, щоб форма спілкування типу «запитання-відповідь» стала для дітей звичною, повсякденною. Цього можна досягти тільки за умови, якщо запитання дорослого будуть стимулювати мовленнєве спілкування дитини впродовж усього дня, у процесі кожного режимного моменту. Якщо діти будуть постійно чути запитання дорослого, вони й самі стануть звертатись із запитаннями до дорослого, стануть ініціатором діалогу, який повинен підтримувати виховatelj. Наприклад, дитина звертається до вихователя із запитанням «Де?» і не називає предмет, про який запитує. Виховatelj запитує: «Що ти хочеш спитати, Оленко? Скажи, що ти шукаєш?» Радимо звертатися до дітей другого року життя із запитаннями констатувального характеру (Що? Хто? Який? Де?), тобто спрямованими на виявлення назв предметів, дій/ознак. Перші діалоги з дітьми, особливо в першій половині року, повинні бути короткотривалими, з перервами, щоб діти не відволікалися. У цьому віці більше запитує і відповідає дорослий. Діти ще не оволоділи діалогом, тому їхні відповіді носять вибіркового характер, найчастіше вони відповідають одним словом. Більшість дітей намагаються давати немовні відповіді, вони користуються мімікою, жестами, рухами, звуконаслідуванням. Виховatelj повинна стимулювати дітей відповідати словом, тобто (вчити будувати діалог).

Про що потрібно запитувати дітей віком від одного року до одного року шести місяців? Виховatelj уточнює назву іграшок, предметів, транспорту, одягу, меблів, їжі, місцезнаходження предметів, імена дорослих; батьків вихователя. При цьому діалог потрібно будувати таким чином, щоб діти вживали всі частини мови. Наприклад: «Де киця? Ось киця. Яка киця? Маленька киця. Скажи, маленька киця. Що робить киця? Спить. Спить киця. Будемо будити кицю? Не будемо будити кицю, нехай спить киця. Що ти даси їсти киці, коли вона прикинеться? Що любить їсти киця? Так, киця любить молоко».

Потрібно створювати ігрові ситуації, в яких би вихователь звертався до дітей із запитаннями. Наприклад: «Сашко, ведмедик чаю просить. Де наш чайник і чашка? Що це? Чайник. Принеси чашку. Що ти приніс? Чашку? Наливай із чайника в чашку. Що ти робиш? Наливаєш чай? Дай пити ведмедику. Що робить ведмедик?».

Вихователь повинен формулювати запитання в такій формі, щоб вони відбивали спільну діяльність дорослого і дитини, оскільки діти ще самі не можуть виконувати окремі дії. Наприклад: «Що ми одягнемо на ляльку? Що ми вже одягнули на ляльку? Що їй ще потрібно надягнути? Що ми дістанемо ще з торбинки? Куди ми посадимо ведмедика? А на який стільчик ми посадимо зайчика?»

Запитання в діалозі повинні бути різноманітними. Так, вихователь звертається з одним і тим самим запитанням до різних предметів («Де лялька, м'яч, пірамідка, кубики?»). Це ж саме запитання у процесі розглядання конкретного предмета («Де у ведмедика голова, очі, вуха, ніс?»); багато запитань до одного предмета.

- Узагальнені запитання, в яких відсутня пряма вказівка на предмет («Скажи, що тобі треба? Що ти хочеш?»).

- Конкретні запитання («Що тобі дістати? Що ти хочеш подивитися?»).

- Запитання на уточнення («Що тобі дістати з полиці? Ти хочеш подивитись, що сховано в торбинці?»).

- Різні варіанти запитань з поступовою конкретизацією їх змісту («Що ти хочеш? Тобі дати кошик? Що ти хочеш дістати з кошика? Що ти дістаєш? Що ти дістав? Скажи, що це?»).

- Запитання, які дають дитині вибір («З яким м'ячиком ти хочеш гратись? Ти хочеш синій чи червоний? Тобі дати великий чи маленький?»).

Формулювання запитання залежить від того, яке місце воно посідає в діалозі. Перші запитання потрібно формулювати більш розгорнуто, щоб дитина змогла самостійно знайти правильну відповідь. Поступово формулювання запитання скорочується («Що тобі потрібно зробити? Загорнути зайчика? Що для цього треба? Ковдру? Де ковдра? Покласти його? Куди?»).

Дітей потрібно вчити відповідати на запитання послідовно. Спочатку вихователь використовує мовленнєві зразки. Найбільш легкий варіант, коли вихователь сам називає, показує іграшку («Це лялька.

Лялька маленька. На ній красива сукня. Лялька сидить на стільці», а після цього звертається із запитаннями до дітей («Хто це? Яка лялька? Яка сукня на ляльці? Що робить лялька?»). Можливий і такий варіант: вихователь запитує («Хто це?») і відразу сам відповідає («Це лялька» і т. ін.), або відразу після мовленнєвого зразка звертається до дітей із запитанням ("Це слон. Хто це?"), сам відповідає на нього і знову запитує дитину («Це слон. Олю, хто це?»), очікує відповідь дитини.

На жаль, у практиці спілкування дорослого з дітьми другого року життя досить часто зустрічаються неправильні формулювання запитань, що не стимулюють діалог, вони залишаються незрозумілими дітям. Чимало запитань не мають опорного слова, не враховують минулий досвід дитини і тому вони є складними для розуміння дітей. Наприклад: «Для чого діти ходять у крамницю?», або неконкретні запитання: «Що валяється на підлозі?» замість «Що лежить на підлозі?».

Зустрічаються і такі випадки, якщо дитина мовчить, не відповідає на запитання дорослого, її починають лаяти або знову звертаються до неї із запитанням («Чому ти мовчиш? Ти що, не чуєш, що я запитую?»), замість того, щоб дорослому самому відповісти, дати мовленнєвий зразок відповіді.

Не можна використовувати запитання для дисциплінарних зауважень («Ти що робиш? Куди ти поліз? Не можна підходити до вікна, хто тобі дозволяв відчиняти вікно?»). На такі запитання відповіді не потрібні, вони гальмують розвиток діалогічного мовлення.

У дітей другого року життя часто спостерігаються неадекватні відповіді, неправильно сформульовані, незрозумілі. Дорослому потрібно ще один раз повторити запитання, дати правильний зразок відповіді і стимулювати її повторити.

Описове мовлення

Зазначимо, що в другій половині другого року життя у дітей з'являється описове мовлення у відповідь на запитання дорослих. В 1 рік 9 місяців з'являється ініціативне, самостійне описове мовлення. Дитина починає самостійно, без вказівки дорослого, за своєю ініціативою передавати дорослому в мовленні все, що вона бачить. Так, дитина дивиться у вікно і називає: «Машина гудить. Хлопчик катається. Собака гавкає. Дівчинка біжить. Тьотя несе лялю».

В 1 рік 10 місяців у мовленні дитини спостерігається розповідь-відповідь. Дитина, відповідаючи на запитання дорослого, складає розповідь-відповідь про свою власну діяльність або ж на основі спостереження. Наприклад, Віта (1 рік 9 місяців 5 днів) бігає за півником, мати запитує: «Що ти робиш?» Дитина відповідає: «Бігаю, бігаю». – Для чого ти бігаєш? – Ніяк не можу піймати півника. – Чому? – Півник сіdkо бігає. Тікає півник. – Для чого ти його ловиш? – Хочу на йуцкі взяти.

В 1 рік 11 місяців з'являється – ініціативна описова розповідь на основі минулого досвіду. Наприклад, Віта (1 рік 10 місяців) розповідає мамі: «Віта дивилась окошко. Киця лізла на дєєво. Тікала від киці. Киці нявчали і подлялись». Отже, це перша самостійна описова розповідь дитини на основі минулого досвіду (по пам'яті).

Поступово під впливом дорослого і спеціальних занять дитина починає розрізняти предмети за їх ознаками, якостями, величиною, формою, кольором, кількістю. У словнику малюка з'являються відповідні слова-прикметники (великий, маленький, білий, чорний, гарний, поганий і т. ін.), прислівники (багато, мало, красиво, погано і т. ін.), які використовуються ним у мовленні. Таким чином, розширюється кількісний та якісний склад описового мовлення.

У 2 роки дитина опановує своєрідний тип репродуктивного описового мовлення, в якому вона передає зміст прослуханих казок, розповідей, пісеньок, віршів, забавлянок, а також супроводжує свої ігрові дії образними іграшками і предметами. Наприклад, Оля (1 рік 11 місяців) побачила яйце і розповідає: «Жили-були дід і баба. Буя у них куйоцка ляба. Коко впало і розбилось. Дід паце, баба паце. А Оля ам-ам коко».

Віта (1 рік 11 місяців 4 дні) грає з ляльками і розмовляє: «Таня, сядь! Катя, сядь! Я вам сказала сидіти. Катя, сиди так, як Таня, сиди біля Тані! Катя, ти похая дєвоцка, не слухаєсся».

Отже, кінець другого року життя започатковує новий етап у розвитку мовлення дітей – появи описового розмовного мовлення.

Орієнтовні показники розвитку мовлення дітей другого року життя:
1 рік – 1 рік 6 місяців.

– Швидко збільшується кількість слів, які розуміє дитина. Легко встановлює зв'язок між предметами, діями та їх словесним позначенням. Розуміє назву багатьох предметів, дій, осіб, яких часто називають. У мовленні, що його розуміє дитина, узагальнює предмети за суттєвими ознаками. Виконує спочатку прості («Принеси черевики» – до 1

року 3 місяців), а надалі і більш складні словесні доручення («Візьми серветку і сядь за стіл»).

– Легко наслідують звукосполучення, які часточують. У цьому віці є характерним наслідувальні ігри у формі белькоту («монологи»).

– Запас слів біля 30-40. Слова набувають узагальненого характеру (словом «собака» називають будь-якого собаку – чорного, білого, жовтого, іграшкового, маленького, великого, на картинці).

Зміст і завдання розвитку мовлення дітей другого року життя

Розвиток розуміння мовлення

Перше півріччя (1 рік – 1 рік 6 місяців)

– розширювати запас слів, які дитина розуміє, що означають назви предметів, дій живих істот (спить, їсть, співає, слухає), а також слів, що означають деякі яскраво виражені, зрозумілі дітям ознаки предметів (великий, маленький, червоний);

вчити розуміти:

– назви предметів і дій, пов'язаних з годуванням – назва їжі (хліб, молоко, каша, компот, сік), назва посуду (тарілка, чашка, ложка), назва дій (візьми ложку, відкуси хліб, ковтай, жуй, витри ніс тощо);

– назви предметів і дій, пов'язаних з умиванням (вода, мило, рушник, витиратися, митися, купатися), роздяганням, одяганням, укладанням спати;

– назви одягу і частин одягу (сукня, сорочка, штанці, колготки, гудзик), назви дій (дай руку, підніми ніжку, лягай, вставай, заплющ очі, треба спати, вставати);

– назви меблів (стіл, стілець, шафа), деякого обладнання (гірка, східці), назви іграшок (ведмедик, лялька, котик, собачка);

– назви частин свого тіла (руки, ноги, голова, очі, вуха), а також деяких тварин;

– назви деяких засобів пересування (машина, автобус, трамвай, коляска, візок);

– формувати вміння узагальнювати відомі назви предметів та дій: впізнавати предмети однієї назви, але різні за зовнішнім виглядом (лялька гумова, лялька з тканини, і велика, і маленька тощо);

вчити:

- впізнавати знайомі предмети в натурі і на картинках;
- розуміти, що певну дію можна відносити і до іншого предмета (годують ляльку, годують кицьку, ведмедика тощо);
- знаходити названу іграшку (чи предмет) серед інших та на картинці;
- розуміти і виконувати на прохання дорослого знайомі дії і прості доручення (покатай м'яч, погодуй ляльку, принеси машинку); з одного року чотирьох-п'яти місяців – більш складні доручення (візьми чашку і віднеси тьоті Олі);
- створювати передумови для розуміння мовлення дорослих, не підкріпленого показом (наочністю);
- учити розуміти і виконувати завдання на групування знайомих предметів за істотними ознаками (мовленнєві узагальнення);
- вчити виконувати ігрові дії відповідно до тексту знайомих забавлянок («Ладусі», «Сорока-білобока», «Пальчик-пальчик», «Люлі-люлі»), під час читання чи розповіді емоційно відгукувати на ритм і музичність народних творів, віршів, пісень. Розвивати здатність слухати художній текст і активно реагувати на його зміст;
- вправляти у розумінні виразного мовлення: питальних, стверджувальних, окличних інтонацій, за допомогою яких виражають своє ставлення до змісту художнього твору;
- привчати розуміти питальні речення дорослих (Що це? Хто приніс? Як кричить півник? тощо).

Друге півріччя (1 рік 6 місяців – 2 роки)

- закріплювати розуміння слів, що означають імена людей, назви тварин і деякі рослини, предмети та їх властивості, дії людини і тварин, а також дії, пов'язані з виявленням бажань (ходити, пити, їсти; спати і т.п.), фізичного стану (холодно, мокро, жарко тощо);
- вчити розуміти слова, що позначають людей відповідно до їхнього віку і статі (дівчинка, хлопчик, тьотя, дядя, бабуся, дідусь), деяких тварин і рослин, різноманітні предмети, що знаходяться в кімнаті, на майданчику, на подвір'ї, на вулиці;
- вчити помічати різні дії людей, тварин та розуміти слова, що позначають ці дії (наприклад, няня миє посуд, дядя забиває цвях молотком, водій заводить машину, пташка летить, рибка плаває, кішка біжить, собака їсть тощо);

– вправляти у розумінні слів, що означають розміри предметів, їх колір, властивості і якості, які сприймаються зором, дотиком, слухом; слів, що містять у собі оцінку (добре, погано), а також прислівники, що характеризують доступні просторові (тут, там), часові (зараз, потім) і кількісні (один, багато) відношення, займенників (мій, твій, його);

– вчити розуміти взаємини з іншими дітьми, позначені словами (не заважай, допоможи, віддай, покажи, розкажи);

– формувати розуміння виразів, що передаються прийменниками в, на; вміння правильно виконувати дії, що відповідають їх змісту;

вчити:

– розуміти прохання дорослого й виконувати доручення, що складається із двох-трьох взаємопов'язаних дій;

– знаходити предмети – іграшки за словесною вказівкою в ситуації ускладненого вибору (наприклад, кубик і цеглинка, м'ячик і кулька, машина і візочок тощо), а також предмети, що позначаються близькими за звучанням словами (наприклад, чашка і чайник, стіл і стілець, шапка і шарф тощо);

– узагальнювати подібні між собою предмети за найістотнішими ознаками;

– розуміти зміст інсценівок з лялькою, що відображають взаємопов'язані події (наприклад, лялька Катя готується приймати гостей; зайчик захворів, і його відвідує лікар);

– за допомогою нескладних сюжетних картинок (лялька у ванні, хлопчик грає на дудочці) розуміти найпростіші причинно-наслідкові відношення;

– від 1 р. 7 міс. до 1 р. 9 міс. розуміти нескладні оповідання за сюжетною картиною; від 1 р. і 9 міс. до 2 років – короткі оповідання без показу картинки про події, відомі дитині з досвіду.

Розвиток активного мовлення

Перше півріччя (1 рік – 1 рік 6 місяців)

Звукова культура

– продовжувати вправляти дітей у звуконаслідуванні; спонукати їх до активного белькотіння, багаторазового повторювання складних і простих слів (1 рік 2 місяці – 1 рік 4 місяці);

- вчити наслідувати прості слова і звукосполучення, що їх часто чує дитина (тук-тук, цок-цок, тік-так, бі-бі, ляля, киця);

- вправляти у повторюванні знайомих слів, звукосполучень із відповідною інтонацією, що виражають подив, радість, незадоволення, засмучення;

- вчити промовляти слова з різною силою голосу: тихо, голосно (дай-дай, іди-іди, бай-бай), супроводжувати їх відповідними жестами, рухами.

Словник

- збагачувати активний словник дитини, навчати її вимовляти слова, що означають людей, знайомі реальні та іграшкові предмети (меблі, одяг, посуд) і зрозумілі дії;

- навчати знаходити і називати знайомі предмети (одяг, меблі, посуд), незалежно від форми, розміру, кольору;

- залучати до розглядання предметних картинок, на яких зображено відомі дітям тварини в різному стані (собака лежить, кішка їсть тощо);

- спонукати до наслідування голосів іграшок тварин («гав-гав», «ку-ку»), що використовуються під час інсценівок;

- вчити вимовляти закінчення деяких нескладних фраз із знайомих текстів, приказок, пісень (наприклад, «Сорока-ворона»: вихователь промовляє «цьому», а дитина закінчує: «дала»);

- збагачувати активний словник словами, що позначають близьких їй людей і складаються із двох однакових складів (мама, тато, баба, дядя), легкі для вимовляння імена дорослих і дітей (Оля, Валя, Таня, Надя, Зіна), відомі дії (дай, на, сядь, їж, пий);

- вчити називати своє ім'я, імена близьких дорослих і дітей;

- спонукати звертатися до дорослих з різного приводу, переходити від спілкування за допомогою міміки і жестів до використання доступних мовних засобів (слів і звукосполучень), звертатись із запитаннями «Що?», «Де?». У словнику дитини 30-40 слів.

Граматична будова

- вчити розмовляти реченнями: однослівними (до 1 року 3 місяців), двослівними (до 1 року 6 місяців);

- навчати будувати фрази із двох слів (дай кицю, дай лялю, на бі-бі), що виражають дію.

Діалогічне мовлення

- вчити відповідати на запитання словами, звертатися до дорослих і дітей із запитаннями («Що?», «Де?», «Хто?»), проханнями;
- розвивати мовленнєве спілкування, використовувати такі форми: слово-склад, слово-контур, слово-речення.

Друге півріччя (1 рік 6 місяців – 2 роки)

Звукова культура

- вчити сприймати звуки на слух, розвивати фонематичний слух: розрізняти голосні і приголосні звуки (е-і, б-п, к-х, в-ф, д-т, шиплячі – свистячі);
- вправляти артикуляційний апарат дитини у чіткому і правильно-му вимовлянні голосних (а, у, і, о, у, е) і приголосних (б, п, м, т, д, н) звуків;
- вчити говорити виразно, не поспішаючи, досить голосно;
- вправляти у вимовлянні слів з різною силою голосу;
- розвивати здатність відтворювати за наслідуванням слова і фрази, що вимовляє дорослий; проспівувати і проговорювати окремі слова;
- розвивати мовленнєве дихання: вчити робити видих.

Словник

- активізувати мовлення дитини словами, які вже є у її пасивному словнику;

вчити:

- правильно називати знайомі предмети, користуватися цими назвами без допомоги жестів;
- називати дії, що виконують дорослі, старші діти в групі або на майданчику (наприклад, няня миє підлогу, витирає стіл; діти граються, поливають квіти та ін.);
- називати дії, що відбуваються на вулиці (наприклад: їде машина, їде трамвай, біжить собака тощо); явища та об'єкти природи (сонечко, дощ, сніг, вітер, пісок, вода, дерево, квітка тощо);
- розрізняти і називати розміри – великий, маленький; кольори – червоний, синій, жовтий, зелений; інші якості предметів || чистий, брудний, добрий, солодкий тощо;
- формувати вміння розрізняти і елементарно узагальнювати набуті враження; правильно називати схожі за формою предмети (куля,

м'яч), розрізняти близькі за звучанням слова (стіл, стільчик), позначати одним словом предмети, що мають однакові ознаки (різноманітні ляльки, м'ячі та ін.); впізнавати і правильно називати знайомий предмет, його зображення на картинці, у формі іграшки тощо;

- формувати вміння користуватися словами, які виражають бажання і налагоджують взаємовідносини з оточуючими (хочу, дай, пусти, посунься);

- вчити правильно користуватися займенниками (я, ми, ти, мені), прислівниками (там, туди), прикметниками (великий, маленький, хороший поганий, смачний);

- заохочувати до використання в мовленні порівнянь, епітетів, образних виразів (зайчик - побігайчик);

- вчити замінювати слова-універсали («ходові» слова), словами – синонімами (гарний – красивий, чудовий), слова дитячого мовлення (ляля, киця, моко, коко) та звуконаслідувальні (бі-бі, тік-так) словами літературного мовлення. У словнику дитини 300 слів.

Граматична будова

вчити:

- розмовляти трьохслівними (до 1 року 8 місяців) і чотирьохслівними (до 2 років) реченнями;

- будувати розповідні, наказові, питальні, окличні речення (різні за інтонацією); речення з однорідними членами без сполучників та із сполучником «і»; складні речення без сполучників;

- на кінець другого року життя правильно вживати слова в називному, родовому, знахідному відмінках; однину і множину іменників; минулий, теперішній і майбутній час дієслів; вживати іменники з прийменниками в, на, під.

Діалогічне мовлення

- розвивати мовлення як основний засіб спілкування з дорослими: спонукати звертатися до дорослих і дітей із різного приводу, формувати вміння звертатись із запитаннями, вчити висловлювати свої бажання і прохання словами і короткими фразами, розповідати про те, що бачив;

- стимулювати різні типи запитань до дорослих («Хто це?», «Що це?», «Де?»), мотивацію спілкування, спрямовану на розв'язання різних завдань соціального побутового характеру в процесі взаємодії з дорослими і однолітками;

Показники мовленнєвого розвитку

Перше півріччя (1 рік – 1 рік 6 місяців)

- швидкими темпами збільшується пасивний словник, кількість слів, які розуміє дитина;
- легко встановлюється зв'язок між предметами, діями та їх словесними позначеннями; узагальнює предмети за суттєвими ознаками;
- мовлення дорослого стає інструкцією до дії, дитина виконує за словом дорослого прості дії з предметами («закрий», «відкрий», «поклади») до 1 року 3 місяців, а потім і більш складні («Візьми ложку і сядь за стіл», «Візьми серветку і витри рот»); легко наслідує звукосполучення, які чує від інших;
- характерними для дитини є ігри-монологи (наслідування мовлення дорослих у формі белькоту): повторює за дорослим закінчення слів і легкі слова;
- словниковий запас – близько 30-40, слова набувають узагальнювального характеру (словом «кішка» позначають будь-яку кішку живу, іграшкову, гумову, м'яку, велику, маленьку, чорну, руду, на картинці). У словнику багато полегшуючих слів (ляля, коко, гам-гам, бі-бі, тік-так), переважають іменники і дієслова. Звертається із запитаннями: «Що це?», «Де?»;
- вживає слова-речення: у кінці періоду (до 1 року 5-6 місяців) з'являються двохсловні речення;
- продовжує багато белькотати, емоційно спілкуючись з дорослими у процесі своєї діяльності: слова доповнюються мімікою, жестами, рухами;
- звертається до дорослих із проханням, скаргою, показує жести, мімікою, подекуди додає знайомі слова.

Друге півріччя (1 рік 6 місяців – 2 роки)

- виявляє підвищений інтерес до розмови дорослих, втручається у виконання деяких дій, що виникають з розмови, яка безпосередньо не звернена до дитини;
- розуміє смисл речень, висловлювань про події та явища, які часто повторюються в особистому досвіді;
- розуміє запитання «Що?», «Хто?», «Де?»; легко повторює слова і фрази, які промовляють дорослі;

- запас активного словника швидко зростає: Б 1 рік 8 міс. – 100 слів, 1 рік 9 міс. – 175 слів, 1 рік 10 міс. – 225 слів, 2 роки – 300 слів;
- полегшені слова замінюються правильними (кис-кис – киця; гав-гав – собака);
- з'являються прикметники, займенники, узагальнює предмети за суттєвими ознаками;
- активізується мовленнєва діяльність, дитина багато розмовляє. У мовленні з'являються дво-трислівні речення, а на кінець року – чотирислівні і навіть більше;
- засвоює перші граматичні форми (словозміна слів у реченні, їх узгодження);
- мовлення стає засобом спілкування з дорослими; відповідає на запитання, звертається до дорослих із запитанням «Що це?». Прохання, бажання передаються словами, набирають мовної форми [11, с. 62-71].

Методика розвитку мовлення дітей на другому році життя

На другому році життя робота з розвитку мовлення проводиться у трьох напрямках: а) розвиток розуміння мовлення; б) вправлення дітей у звуконаслідуванні і наслідуванні слів, фраз; в) розвиток активного мовлення.

Програмні завдання з розвитку мовлення здійснюються як на заняттях, так і в повсякденному житті. Дорослий повинен особливу увагу звертати на стимулювання мовленнєвої активності кожної дитини у процесі догляду за нею. Так, під час годування дорослий розмовляє з дитиною: «Марічка хоче молока. Ось молоко. Смачне молоко. Пий, Марічко, молоко. Що ти п'єш, Марічко? Марічка випила молоко. Скажи, дякую».

У процесі одягання потрібно називати словами всі частини тіла дитини, одяг, його колір, дії, що супроводжують одягання. Наприклад: «Що ми Ясі одягнемо? Кофточку. Одягнемо білу кофточку. Гарна в Ясі кофточка, біла, тепла. А тепер одягнемо шапочку. На голівку. Скажи, на голівку. А це що? Це рукавички. Куди ми одягнемо рукавички? Скажи, на ручки» тощо.

Під час умивання: «Що ми спочатку помиемо Юрасику? Помиемо ручки, обличчя. Чим ми миємо? Скажи, водичкою. Водичка тепла. Чим ми витremo ручки? Скажи, рушником».

Дорослий повинен звертатися до дитини поза заняттям впродовж дня з метою:

– Знімати негативний емоційний стан дітей розмовою з ними. Для цього слід промовляти фрази із відповідною інтонацією у найрізноманітніших формах; багаторазово звертатися до дитини, називаючи її на ім'я: «Іро, Ірочко, Іринко». Звертатись із запитаннями: «Вони тебе образили? Хто тебе образив? Не плач, Ірочко, заспокойся».

– Давати словесні вказівки для організації поведінки дитини в певній ситуації: «Олю, сядь на стілець і слухай, я буду читати тобі книжечку. Сиди спокійно, я вам щось покажу. Катрусю, йди грати в куточок. Яринко, потанцюй». Або забороняти якусь неправильну дію дитини, супроводжуючи її словами: «Артемко, не гойдайся, сиди спокійно. Олю, не вози стільчик по кімнаті, постав його. Вадиме, не можна стукати по столу».

– Давати словесні доручення: «Тарасику, принеси стільчик і сядь. Петрику, поклади кульку на вікно і не займай її, вона розіб'ється. Ніно, дай мені цю ляльку, в неї брудна сукня».

– Стимулювати дітей до виконання різних дій з іграшками: «Візьми, Іро, ляльку, заверни її у простирadlo, погойдай. Заспівай пісеньку: «Баю- баю-бай».

– Словесними вказівками привертати увагу дітей до чогось, що відбувається навколо: «Подивіться у вікно, сонечко виглянуло! Подивіться, який красивий будинок побудував Юрасик».

– Розмовляти з приводу окремих вчинків дітей, оцінювати їх: «Олексію, ти сам відкрив коробочку? Молодець, Олексію! Ой, який же ти, Олексію, молодець! Сашко, це ти зірвав іграшку з ялинки? Це дуже погано, недобре ти вчинив. Поганий хлопчик Сашко».

– Запитувати дітей про їхні бажання: «Хто хоче подивитись картинки? Хто буде танцювати? Оленко, ти хочеш грати в м'яча?».

– Стимулювати дітей до звуконаслідування: «Скажи, Мишко, як гавкає собачка? Скажи, собачка гавкав. Галинко, як півник співає? Скажи, півник ку-ка-рі-ку».

– Стимулювати дітей до повторення слів, фраз: «Скажи: іди, іди, собачко. Попроси в Оленки ляльку. Скажи: «Дай, Оленко, ляльку».

– Вчити дітей відповідати на запитання: «Що це?», «Скажи, що Юля робить? Скажи».

Для того, щоб прискорити процес оволодіння дитиною активним мовленням, потрібно пам'ятати про взаємозв'язок появи перших слів і розвитку м'язів пальців руки. Робота з розвитку м'язів пальців руки проводиться індивідуально з кожною дитиною в повсякденному житті. Після 1,5 року потрібно давати дітям більш складні завдання, спрямовані на розвиток пальців руки. Це, наприклад, застібкування гудзиків, зав'язування і розв'язування вузлів, шнурівки. А також потрібно щодня проводити спеціальні ігри з пальчиками («Пальчик-пальчик», «Сорока-білобока» тощо.). Для прикладу подаємо текст болгарської гри в пальчики.

Хто приїхав?	Пальці обох рук складаються кінчиками разом.
Ми, ми, ми!	Швидко плескає кінчиками великих пальців. Кінчики великих пальців притиснуті один до одного, а кінчики інших пальців одночасно швидко плескають.
Мамо, мамо, це ти?	Плескає кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Плескає кінчиками вказівних пальців.
Тато, тато, це ти?	Плескає кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Плескає кінчиками середніх пальців.
Братику, братику, це ти?	Плескає кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Плескає кінчиками безіменних пальців.
Ах, сестричко, сестричко, це ти?	Плескає кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Плескає мізинцями.
Всі ми разом, так, так, так!	Плескає всіма пальцями.

Більш складною є індійська гра. Вона потребує більшої спритності. Гра називається «Драбинка». Грають таким чином: до кінчика великого пальця лівої руки прикладається кінчик вказівного пальця правої руки, потім з'єднуються кінчик вказівного пальця лівої руки з кінчиком великого пальця правої руки; знову кінчик великого пальця лівої руки з'єднується з кінчиком вказівного пальця правої і т. ін. Починаються такі рухи на рівні грудей, а потім руки піднімаються все вище і вище. Таку саму драбинку роблять великим і середнім, великим і безіменним пальцями.

Заняття з розвитку мовлення та ознайомлення з довколишнім у цьому віці згідно програми проводяться з двома віковими підгрупами. З дітьми віком від 1 року до 1 року 5 місяців передбачається п'ять занять на тиждень. Заняття проводяться з невеличкими групами дітей по 5-6 чоловік (за типом класифікації – це індивідуально-групові заняття); тривалість заняття – 8-9 хвилин. Крім індивідуально-групових з дітьми цього віку проводять індивідуальні заняття.

У другому півріччі проводять 4 заняття на тиждень, об'єднують на одному занятті по 6-10 дітей (індивідуально-групові заняття); тривалість заняття – 10 хвилин.

У першій половині року з розвитку мовлення і розширення орієнтування в довкіллі проводять такі види занять: показ предметів із називанням, показ предметів у дії, організовані спостереження за живими об'єктами і транспортом, заняття з картинками, звуконаслідувальні ігри, показ інсценівок, читання забавлянок, віршів.

Після 1 року 6 місяців проводять такі самі види занять, що і в молодшій підгрупі, але мета і завдання їх ускладнюються. Проводять заняття, на яких діти не тільки повинні назвати потрібний предмет чи іграшку, а й відшукати його серед інших. Використовують такий прийом, як бесіди-розповіді, розмови про минулий досвід дитини (наприклад, що вони бачили на прогулянці, що робили).

Розглянемо більш докладно методику проведення кожного з цих занять.

Показ із називанням – це демонстрація дорослим якогось предмета, іграшки чи живого об'єкта. Метою таких занять є розвиток розуміння мовлення, звуконаслідування, збагачення словника, розширення орієнтації в довколишньому. Успіх таких занять залежить від правильно дібраного дидактичного матеріалу.

Наприклад: дві ляльки середнього розміру: одна м'яка, яку легко можна було б посадити, вдягнути, а друга – целулоїдна, для показів, що пов'язані з водою, купанням. Обидві ляльки повинні мати повний набір білизни на гудзиках, щоб вона легко знімалась і надягалась; сукні, які б легко знімались, фартухи, носові хусточки; набір верхнього одягу. Для купання – простирadlo, ванночку, мило, мочалку. Меблі – стіл, стільці, ліжко з постілью за зростом ляльки; ляльковий посуд. У кожної ляльки повинне бути своє постійне ім'я. Ляльки повинні відображати

і належати до певної статі, тобто повинні бути ляльки-дівчата, хлопчики, тьоті, дяді, дідусь, бабуся.

Необхідно придбати набір іграшок, що зображують тварин і птахів: кішка, собака, півник, курочка, корова, кінь, коза, качка, гуска, свиня. Ці іграшки повинні бути двох варіантів: великі (для показу) і дрібні, роздаткові (дітям). Серед дидактичного матеріалу повинні бути також – ляльки-петрушки, заводні іграшки, іграшки-забави; торбинки, кошики, красиві коробочки для ігор, предметні сюжетні картинки.

У дітей ще обмежений словник, недостатньо розвинений мовленнєвий слух і здатність наслідування, ще продовжується розвиток розуміння мовлення дорослих. Ці особливості зумовлюють і специфіку занять. Радимо не давати багато різних предметів на одному занятті та пропонувати дитині виконувати з ними різноманітні дії. Доцільніше один і той самий предмет (чи іграшку) давати на кількох заняттях (2-4) з поступовим ускладненням вимог до дитини. Наприклад, на першому занятті з лялькою дітей учать показувати ніс, очі, руки, ноги, розуміти слово «сядь». На другому занятті ляльці дають ім'я, вчать розуміти слово «добрий день», вимовляти слова «сядь», «лялька Оля» і т. ін. Надалі це може бути заняття, на якому лялька співає, танцює, обідає тощо.

У віковій підгрупі від 1 року 3 місяців до 1 року 6 місяців поступово заняття ускладнюються. Продовжуються заняття на розуміння мовлення дорослих із використанням прийому словесних доручень та стимулювання з допомогою словесних інструкцій різноманітних дій із предметами. Щодо розвитку активного мовлення, то проводять заняття на звуконаслідування та наслідування слів. Завдання вихователя на цьому етапі – вчити дітей поступово замінювати звуконаслідувальні слова легшими (няв-няв, кис-кис – киця), вчити відповідати на запитання словами.

Ускладнюються заняття з лялькою, оскільки це одна з найулюбленіших іграшок дітей цього віку. Вона є стимулом до спілкування для дитини.

Це такі заняття: «Лялька Яринка ходить» (лягає спати, обідає, пригощає і т. ін.), «Катруся показує свій одяг», «Катання ляльок на машині», «Лялька на гойдалці» тощо.

З дітьми віком від 1 року 3 місяців проводять здебільшого заняття з показу предметів із називанням. Основним прийомом таких занять є раптовий показ і ховання предмета. Вихователь показує іграшку і говорить: «До нас на гостини прийшов собачка: гав-гав-гав, собачка. Подивіться на собачку, який він гарний». Гладить рукою собачку і раптово ховає його.

– Де ж собачка? Де гав-гав? Немає собачки (розводить руками, не має гав- гав. Де собачка? (шукає і, викликає пошук собачки у дітей). Раптово показує собачку, дає можливість дітям виявити свою радість, звуконаслідування: «гав- гав», «собачка». «Ось собачка. Ось гав-гав. Скажи, Олю, гав-гав. Скажи, Тарасику, собачка». Дорослий пропонує залежно від індивідуального мовленнєвого розвитку повторити дітям або повністю слово і звуконаслідування, або тільки звуконаслідування. Показ і ховання повторюють 2-3 рази.

Поступово можна збільшувати кількість іграшок і предметів, що показують дітям, до 2-3 (а в кінці року – до 10) на одному занятті. Доцільно з цією метою проводити дидактичну гру «Чарівна торбинка». В яскраву красиво оформлену торбинку добирають знайомі дітям іграшки (але не ті, якими діти грають щодня). На перших заняттях бажано, щоб ці іграшки відрізнялися за своєю зовнішністю. Наприклад: лялька, м'ячик, кішка або собака, машина, півник. Вихователь використовує сюрпризний момент із торбинкою, зацікавлює дітей, що ж там лежить у торбинці. Потім дістає по одній іграшці з торбинки, показує, називає її словом і звуконаслідуванням (або полегшеним словом: лялька – ляля, кішка – киця): «Це машина – бі-бі-бі, а це півник – ку-ка-рі-ку. Ось собачка, гав-гав-гав». Виставляє їх по черзі на столі. Надалі пропонує дітям показати потрібну іграшку, назвати її: «Вовчику, де півник? Покажи пальчиком півника. Візьми в руки півника. Скажи: півник ку-ка-рі-ку! Молодець, Вовчик. А тепер сховай півника в торбинку. Немає півника». Потім викликає іншу дитину: «Ірочко, йди до мене. Покажи пальчиком машину бі-бі-бі. Візьми машину в руки. Скажи: машина бі-бі-бі. Дай мені машину. Молодець, Ірочко. Юрко, що в мене в руках? Скажи: машина бі-бі-бі. На машину. Що в тебе в руках? Сховай машину в торбинку. Немає машини, в торбинці машина».

Ускладненим варіантом таких занять є «Виставки іграшок» або «Принеси і назви». Наприклад, заняття «Виставка іграшок». У різних місцях кімнати на маленьких полицках виставляються знайомі дітям іграшки (або в одному місці кілька іграшок). Діти подорожують із вихователем по кімнаті і підходять до іграшки, вихователь називає її: «Це машина бі-бі-бі». Таким чином вони обходять усю виставку. Надалі вихователь пропонує дітям показати і назвати потрібну іграшку.

На занятті «Принеси і назви» іграшки також розставлені на полицках, столах, але таким чином, щоб дитина змогла їх дістати. Вихователь

передусім звертається до дітей із запитанням: «Де кішка няв-няв? Давай-те пошукаємо кішечку. Принеси її мені. Що ти принесла? Скажи, киця няв-няв».

Аналогічно проводиться заняття «Я сховаю, а ти пошукай». При цьому іграшки ховаються на очах у дітей таким чином, щоб вони їх бачили.

З 1 року 3 місяців до 1 року 6 місяців проводяться заняття «Показ предметів у дії». Це такі, як: «Лялька Катруся на прогулянці», «Ведмедик прийшов у хатинку, а пташки прилетіли», «Як ходить і співає півник», «Як бігає і гавкає собачка» і т. ін. Починають заняття з більш легких, показують, як їде машина: «Машина їде бі-бі-бі. Зупинилась машина. Стій, машина. Знову поїхала машина бі-бі-бі», «Ось зайчик. Зайчик сидить. Сидить зайська, зайчик стрибає: плиг-скок, плиг-скок і упав зайчик, лежить зайчик. Знову піднявся. Стрибає зайчик, плиг-скок, плиг-скок».

Можна використати декорацію. На столі – гірка, ліжко. Вихователь показує ведмедика, говорить: «Ось ведмедик вийшов погуляти. Повільно йде ведмедик на гірку: топ-топ-топ. Ох, стомився ведмедик. Сів ведмедик. Сидить відпочиває. Знову піднявся ведмедик. Йде з гірки. Швидко йде ведмедик з гірки: топ-топ-топ-топ. Стомився ведмедик: топ... топ... топ... «Ой, спати хочу», – говорить ведмедик. Ліг ведмедик спати. Спить ведмедик: баю-бай». У ході показу вихователь стимулює дітей до активних висловлювань.

У цей період можна ускладнювати заняття «Виставка іграшок». На полицях виставляють іграшки, що зображують якісь дії (сидять, лежать, танцюють, п'ють і т. ін.), або прокочують одна одній м'ячик (сидять одна супроти іншої), зайчик і лялька катаються на машинах. Або ж на кількох полицях виставляють: ведмедика – на одній полиці він грає в м'яча, на другій – п'є із кружки, на третій – будує башту з кубиків.

Улюбленими заняттями дітей цього вікового періоду є ігри з лялькою: «Лялька Яся співає і танцює», «Покладемо ляльку спати», «Купання ляльок», «Одягнемо ляльку після сну», «Одягнемо ляльку на прогулянку», «Погодуємо ляльку». Як і в попередній групі, вихователь знайомить дітей з новою дидактичною лялькою, з іншим ім'ям.

Словник дітей другої половини року збільшується швидкими темпами, значно активізується самостійне мовлення дітей. Це дозволяє ускладнювати заняття з розвитку мовлення. Відтепер вихователь

не тільки вимагає від дитини повторити слово, а й речення, відповідати на запитання фразами, реченнями, стимулювати з допомогою запитань на кінець року описове мовлення, вчити дітей вживати слова, фрази і речення із власної ініціативи. До кожного заняття вихователь обов'язково визначає словник в обсязі не більше 7 слів. Наприклад, на заняттях з лялькою доцільно стимулювати у дітей вимову таких слів. На першому занятті: черевички, шапочка, бант, сукня, скидай, лягай, спати; на другому: сорочка, штанці, черевички, вставай, сядь, одягни; на третьому: стіл, стілець, тарілка, сядь (сідай), серветка, їжа, дякую; на четвертому: суп, каша, хліб та інші слова; на п'ятому: чашка, кисіль, пий і багато інших слів.

На заняттях з іграшками можна виділити такі слова. На першому занятті: собака, кішка, очі, вуха, хвіст, великий, маленький; на другому занятті: півник, курочка, курча, їди, їде, прийшов, приніс; на третьому занятті: собака, кішка, козеня, дім, їде, прийшов, мисочка; на четвертому занятті: собака, кішка, козеня, м'яч, колиска, покатай, ні.

З дітьми цього віку проводять заняття з іграшками, з ляльками, показ інсценівок, спостереження, цільові прогулянки, дидактичні ігри, читання забавлянок, віршів, оповідань, заняття з предметними і сюжетними картинками.

Під час організації і показів інсценівок необхідно наперед продумати, які іграшки потрібно взяти, як їх розмістити, які слова і фрази доступні дітям для наслідування. Слід пам'ятати, що ні в якому разі в цьому віці не повинні обмежуватись тільки розважальною метою, основне їх призначення – активізація словника й активного мовлення.

Організовані спостереження. На другому році життя, коли діти вже вільно пересуваються і рухаються, їх можна організовано, методом спостережень знайомити з довкіллям. Досить рано дітей зацікавлює праця дорослих, світ природи, тварини, птахи, транспорт.

Спостереження повинні проходити у природних умовах, у невимушеній обстановці, з невеличкими групами дітей. Тому на другому році життя проводять спостереження у груповій кімнаті: за працею помічника вихователя, за рибками в акваріумі, за живими об'єктами (кошеня, пташка, цуценя і т. ін.); спостереження з вікна: за транспортом, за перехожими на вулиці; за явищами погоди (дощ, сніг, листо-

пад); спостереження на ділянці дошкільного закладу: за рослинами, тваринами, транспортом, працею дорослих, старших дітей, святково прикрашеною прапорами вулицею. Під час спостережень потрібно організувати активні дії дітей (доторкнутися, помахати, полити квіти, погодувати тварин тощо).

Зауважимо, що спостереження за одним і тим самим об'єктом у цьому віці проводять кілька разів (2-4 рази) з поступовим ускладненням. Наприклад, під час спостереження за пташкою дітям дають найелементарніші уявлення: пташка літає, дзьобає зернятка, п'є воду. Під час повторних спостережень знайомлять дітей із частинами тіла пташки: голова, дзьоб, крила, лапки.

У літній період на ділянці дошкільного закладу можна провести спостереження за голубами, горобцями, курками, собакою та іншими тваринами.

Ігри і розваги на звуконаслідування. У роботі з дітьми другого року життя широко використовуються ігри на звуконаслідування «Гуси-гуси», «Хто як кричить?», «Автомобілі», «Потяг», «Півники і курчатка» та інші. Цінність таких ігор полягає в тому, що в них дії супроводжуються словами, і діти охоче вимовляють потрібні слова і звуконаслідування.

Після 1 року 6 місяців дітям доступний такий вид занять, як розповіді із звуконаслідуванням. Вихователь складає сюжетну, доступну для розуміння дітей розповідь, яку супроводжує показом іграшок, а діти звуконаслідують: «Пальчик-пальчик», «Наш хлопчик», «Кицю-кицю», «Я маленький хлопчик», «Печу, печу хлібчик», «Ой ну-ну-ну, котику», «Ой на kota воркота», «Ой ходить сон біля вікон» та ін. Віршики українських поетів: Н. Забіли «Ой чук-чуки», «Ладки, ладоньки, ладусі»; Г. Демченко «Водичка», «Калачі» та ін. Можна читати коротенькі, доступні дітям оповідання-розповіді.

Усі художні твори повинні бути написані доступною мовою, з простими словами, звуконаслідуванням, у яких передається якась дія, певний рух, щоб діти могли наслідувати. Одна й та сама забавлянка чи віршик читається повторно на 2-4 заняттях. Наприклад, читання забавлянки «Кицю-кицю».

Мета заняття: виховувати в дітей бажання та вміння повторювати римуючі слова і звукосполучення тексту.

Словник: киця, тікай, кис-кис, не сідай, упаде.

Матеріал: кішка, лялька, доріжка.

Хід заняття. Діти сидять за столом. Вихователь показує кішку, гладить її і промовляє: кис-кис-кис. Потім показує на ляльку, називає: «Це Ясочка». На столі робить доріжку. На доріжці сидить кішка. Вихователь веде кішку по доріжці і читає потішку:

Кицю, кишенько, тікай!
На доріжку
Не сідай.
Наша Ясочка піде,
через кицю упаде.

Читає другий раз. При повторному читанні викликає до себе дитину і називає її ім'я. Стимулює дітей промовляти окремі слова: «кицю», «тікай», «не сідай». На наступному занятті один раз повторює читання забавлянки з іграшками на столі, а потім влаштовує доріжку на підлозі, садить кішку і пропонує дитині пройтися доріжкою. Коли дитина доходить до кішки, промовляє останні слова: «тікай», «не сідай», «упаде». На наступних заняттях забавлянка сприймається дітьми на слух, при цьому кожного разу повторюють інше ім'я дитини.

Діти цього віку легко запам'ятовують колискові пісні («Баю-бай», «Котику сіренький», «Люлі-люлі» та ін.). Українські народні пісні добре виконувати під музику («Іди, іди дощику», «Ой дощику, поливайчику»). Діти легко запам'ятовують слова пісень.

Доступні дітям цього віку розповідання українських народних казок із показом «Курочка ряба», «Колобок», читання коротеньких доступних оповідань.

Проводять із дітьми другого року життя також заняття з картинками, які значно ускладнюються порівняно з першим роком.

Методика роботи з картинками на другому році життя

На другому році життя заняття з картинками поділяються на три вікові періоди:

- від одного року до одного року трьох-шести місяців;
- від одного року трьох-шести місяців до одного року шести-восьми місяців;
- від одного року шести-восьми місяців до двох років.

У першій віковій підгрупі на заняттях з картинками ставляться такі завдання:

- впізнавати на картинках знайомі предмети незалежно від зовнішнього вигляду;
- формувати слова-узагальнення;
- викликати звуконаслідування;
- викликати впізнавання зображення нових предметів.

Дітям цього віку необхідно поступово вводити зображення предметів на картинках, що вже знайомі дітям за попередніми заняттями, натомість в іншому зовнішньому оформленні. Наприклад: собачка – великий, маленький, білий, чорний, спить, біжить, лежить, гавкає і т. ін. Може бути змінений зовнішній вигляд картинки (колір, розмір, форма).

Вихователь показує вперше предмет на картинці в новому зображенні і робить паузу, очікує, щоб діти самі назвали предмет або його впізнали. Якщо ж діти мовчать, вихователь запитує: «Хто (що) це?». Якщо діти правильно називають зображення, вихователю необхідно підкріпити відповідь дитини, сказати: «Так, це собачка гав-гав-гав». Якщо ж діти не змогли назвати, вихователь запитує: «Де собачка? Покажи», а потім уже називає: «Це собачка. Скажи, собачка гав-гав-гав».

Нові зображення показують на початку заняття. Спочатку дають можливість розглянути зображення, впізнати його, а потім запитують: «Хто це?», «Що це?». Повторює відповідь, ховає картинку, потім знову показує. Поступово збільшують кількість зображень, як за рахунок збільшення числа нових об'єктів, так і за рахунок показу знайомих, але поданих у зміненому вигляді.

Отже, методика занять здебільшого залишається такою самою. Натомість крім пропозиції «дай», «покажи» вихователь стимулює нову реакцію: повторення слів відповідно до змісту картинки, що показують. Наприклад: «Скажи, киця няв-няв» або «Собачка гав-гав», вихователь стимулює наслідування слів, фраз словами: «Скажи, киця спить», «Собачка біжить», або пропонує звуконаслідувати за зразком. Якщо дитина на пропозицію вихователя сказати щось мовчить, тоді дитині дають зразок: «гуска га-га-га», «конячка но-но», повтори. Якщо ж дитина сама називає або повторює слово, фразу за вихователем, її обов'язково потрібно схвалити («Молодець, Олю, скажи ще раз») і ще раз повторити назване слово чи фразу. Кожного разу, коли вихователь

показує картинку, слід насамперед запитувати у дітей «Хто це?», «Що це?». Якщо дитина не відповідає, тоді дорослий сам називає слово і пропонує дитині повторити.

Показ і називання картинок супроводжують різними діями з картинками. Введення дій у процес показу картинок паралельно з тим, що дитина бачить зображений предмет і чує, що говорить дорослий, викликає більш глибоке сприймання і сприяє кращому запам'ятовуванню слів. Крім того у процесі дій із картинками дитина подовгу їх роздивляється, багато говорить, супроводжує свої дії словами, впізнає знайомі зображення.

У кінці заняття кожній дитині потрібно дати зображення на картинках чи на кубиках. При цьому по черзі звертатись до кожної дитини, пропонувати їй виконати різні дії: знайди, візьми, покажи, дай, сховай і т.ін. З цією метою добре давати дітям картинки із зображенням з обох боків (наприклад, з одного боку собачка, а з другого – м'яч).

Дії з картинками вводять після того, коли у дітей уже було викликано певне ставлення до картинки: діти зацікавлено дивляться, слухають, що говорить вихователь, самі промовляють звуки, слова, фрази, показують на слово вихователя (це відбувається орієнтовно з 1 року 2-4 місяців). На одному занятті дітям цього віку можна давати 6-8 картинок. Наприклад, знайомі картинки: м'ячик (бом-бом), лялька (ляля), собачка (гав-гав), автомобіль (бі-бі); нові зображення: дудочка (ду-ду), гуска (га-га), півник (ку-ка-рі-ку), годинник (тік-так).

З дітьми цього віку можна проводити заняття з парними картинками водночас із 3-4 дітьми. Наприклад, бесіда за парними картинками.

Мета: вчити дітей уважно роздивлятися картинки, впізнавати окремі деталі, засвоювати від дорослого нові назви предметів і самим називати предмети повними та скороченими назвами.

Матеріал до заняття: картинки – лялька, ведмедик, хлопчик з дудочкою, хлопчик на конячці, дівчинка з лопаткою, лялька лежить у ліжку.

Хід заняття. Дітям дають однакові картинки, наприклад, парні картинки із зображенням ляльки. На ляльці – сукня з кишенями, гудзиками, коміром, на ногах – шкарпетки, черевики, у волоссі – бант. Двоє дітей отримали однакові картинки. Вихователь, звертаючись до дітей, промовляє: «Красива лялька зображена на картинці, її звати Ніна. Пе-

трику, покажи Ніну. В Оксани також лялька Ніна. Покажи, Оксано, де у ляльки сукенка. Ось вона». Таким чином вихователь пропонує дітям показати кишень, гудзики, комір, шкарпетки, черевики, бант, очі, волосся, руки, ноги, ніс і т. ін. Подекуди дорослий пропонує показати дітям свою сукню, черевики, бант, очі, руки і т. ін.

Аналогічно проводиться заняття з іншими картинками. Знайомі картинки можна використовувати в іграх «Перебіжчики», «Виставка картинок». Наприклад, гра «**Перебіжчики**». Вихователь виставляє знайомі картинки в різних місцях кімнати на рівні зросту дітей і пропонує пограти з нею в гру «Перебіжчики». Діти за вказівкою дорослого перебігають від картинки до картинки. Біля кожної з них затримуються на деякий час. Вихователь пропонує: «Побіжимо до собачки. Де собачка, де гав-гав? Побігли до собачки. Ось собачка. Як гавкає собачка?» Надалі вихователь пропонує знайти іншу картинку. Аналогічно проводять ігри «Виставка картинок», яку діти спокійно відвідують і розглядають, та «Знайди і покажи картинку».

Заняття з дітьми віком від 1 року 3-6 місяців до 1 року 6-8 місяців ускладнюються. Завдання в роботі з картинками для дітей означеного віку:

- навчити розуміти поруч із словами - означеннями предметів слова, що позначають дії (спить, їсть, сидить, біжить, стрибає тощо) та якості (маленький, великий, веселий, сердитий);
- вправляти в наслідуванні не тільки окремих слів, а й двослівних речень;
- вчити переходити від полегшених слів на правильні;
- збагачувати емоційну виразність мовлення дітей.

Для виконання окреслених завдань на заняттях здебільшого відтепер використовують не тільки окремі предмети, а й предмети з багатьма деталями та предмети в дії. Наприклад, набір картинок про дівчинку: дівчинка спить, їсть, сидить на стільці, на санчатах, гуляє, біжить, стрибає, у ванні, грає з м'ячем, упала, плаче і т. ін.; про хлопчика: іде на конячці, грає на барабані, на дудочці, копає лопаткою, несе відерце, стрибає, сидить, танцює; собака лежить, біжить, гавкає, їсть; голуб стоїть, лежить, дзьобає зерна; гуска на траві, гуска плаває, качка плаває; кішка спить, кішка стрибає, кішка грає з м'ячем; коза їсть траву, коза стоїть, коза мекає тощо. До таких картинок ставлять певні вимоги: зображення повинні бути чіткими, реально вираженими, без зайвих подробиць, зафарбовані у правильні основні кольори.

У процесі показу таких картинок вихователь називає дії двох- і трьохслівними фразами. Наприклад, ляля спить, баю-бай. Ляля їсть гам-гам. Ляля їсть кашу. Ляля грає з м'ячем.

Задля формування слів-узагальнень дітям показують картинки одна за одною, на яких зображено різні предмети в одних і тих самих діях. Наприклад: дівчинка спить, кішка спить, хлопчик спить, собачка спить; хлопчик біжить, дівчинка біжить, собачка біжить тощо. Поступово ускладнюються запитання, з якими до дітей звертається вихователь: «Що робить дівчинка? Що робить собачка? Що робить хлопчик?» тощо. Такі заняття проводять спочатку із двома дітьми, надалі об'єднують 3-4 дітей.

У процесі розглядання картинок з деталями вихователь стимулює дітей показувати окремі деталі. Наприклад, при розгляданні хлопчика-ляльки вихователь говорить: «Яка гарна лялька зображена на картинці. Це лялька-хлопчик, його звать Тарасик. Олю, покажи, де Тарасик. Ніно, покажи, де у Тарасика штани, штани у нього зелені, красиві. Вово, покажи, де у Тарасика сорочка. Сорочка жовта, красива. Юро, покажи, де у Тарасика шкарпетки. Шкарпетки теж жовті. Олю, покажи, де у хлопчика черевики. Черевики зелені. Покажи шапочку. Шапочка теж зеленого кольору». Так діти показують всі деталі: очі, руки, ноги, ніс, рот, кишені тощо.

У процесі розглядання картинок у дії вихователь запитує дітей: «Скажи, що робить лялька?» Якщо дитина називає тільки дієвий персонаж, а не дію (наприклад, ляльку), вихователь стверджує: «Так, ляля. Ляля спить, скажи, ляля спить».

На цьому етапі дітей слід учить відповідати правильними, а не полегшеними словами. Тому вихователі (та й інші дорослі) не повинні самі вживати полегшені слова і виправляти дітей, якщо вони розмовляють і відповідають неправильними словами. Так, якщо дитина говорить: «Ляля бай-бай», вихователь дає зразок правильної відповіді: «Так, дівчинка спить. Скажи: дівчинка спить».

У процесі розглядання картинок вихователю слід пам'ятати, що своїй розповіді потрібно надавати емоційну виразність не тільки відповідною модуляцією голосу, а й додатковими емоційними словами, вживанням прямої мови. Наприклад, до картинки із зображенням дівчинки, яка спить, до слів «дівчинка спить» можна додати такі слова:

«тихо», «тихіше» або «скажи спи, спи, дівчинка». До зображення дитини, яка їсть, додати: «Іж, їж», «ой, як смачно, яка смачна каша» і т.ін. Таким емоційно-виразним словам прямої мови діти легко наслідують. Крім розвитку активного мовлення, дітей слід вчити слухати і чути те, про що говорить вихователь. Це може бути пряма пропозиція з боку вихователя: «Послухайте, діти, що я розкажу» або «Марічко, послухай, що я скажу. Тихо, дітки, послухайте, що я вам скажу». Отже, щоб не стримувати бажання дітей самим розмовляти, потрібно поєднувати активні висловлювання дітей із вихованням уміння слухати вихователя. Якщо вихователь систематично проводить заняття з дітьми, то до 1 року 6-7 місяців вони оволодівають уже цілою низкою умінь: спокійно сидять на занятті, не заважають одне одному, слухають, коли говорить вихователь, відповідають на її пропозиції словами і відповідними діями, розглядають і діють з картинками. Це дозволяє об'єднувати на одному занятті до 6 дітей.

Заняття з картинками в означений віковий період потрібно проводити не менше трьох разів на тиждень. Тривалість заняття коливається від 5 до 10 хвилин.

З дітьми третьої вікової підгрупи проводять заняття з предметними і сюжетними картинками. Ускладнюються завдання, що їх повинен вирішити вихователь. На цьому етапі в роботі з картинкою розв'язуються такі завдання:

- вправляти дітей у розгляданні і розумінні знайомих дітям за їхнім особистим досвідом дій та нескладних сюжетів за словесним поясненням дорослого;

- викликати наслідування не тільки нових слів, але й простих трьох-, чотирьохслівних фраз;

- вчити вимовляти слова правильно, не замінювати їх полегшеними, виправляти неправильні закінчення.

Задля цього використовують парні картинки: собачка білий і чорний, великий і маленький; прапорець червоний і синій; червоний прапорець і червоне яблуко тощо. Дітям пропонують показати великий і маленький м'яч, велику і маленьку ляльку, великого і маленького ведмедика тощо. Потім вихователь називає їх сама: «Так, це велика лялька, а це маленька лялька. Скажи, Зою, це велика лялька. Молодець. Іро, скажи: маленька лялька. Це червоний м'яч. А це синій м'яч. Червоний

м'яч великий. Синій м'яч маленький. Юро, де великий червоний м'яч? Скажи, великий червоний м'яч». У цьому віці використовують ті самі парні картинки, що і в попередній підгрупі. Заняття можна проводити в різноманітній формі. Можна почати з показу однієї картинки і розмовляти з дітьми за її змістом. Наприклад, діти розглядають картинку «Хлопчик з дудочкою». Вихователь говорить: «Це хлопчик, хлопчик дудить. Толю, що робить хлопчик?» тощо.

На наступному занятті послідовно показують дві картинки: голуб стоїть і голуб летить. Вихователь звертається до дітей і промовляє: «Це голуб. Голуб стоїть. Тоню, що робить голуб?» Надалі показує наступну картинку і запитує: «А що тут робить голуб?» (летить). Якщо діти мовчать або відповідають неправильно, вихователь називає сама: «Голуб летить».

Після таких занять пропонуються картинки, для опису яких діти повинні скласти речення із 3-4 слів: автобус везе людей, хлопчик біжить за м'ячем, дівчинка грає з лялькою тощо.

Наприкінці другого року життя дітям доступні сюжетні картинки як настінні, так і настільні. Завданнями таких занять є:

- навчити дітей розуміти нескладний сюжет;
- слухати пояснення і коротку розповідь вихователя;
- збагачувати словник дітей;
- вчити розповідати про зображене на картині.

Насамперед розглядають сюжетні настільні картинки за столом з дітьми. При цьому сюжети цих картинок повинні бути добре знайомі дітям («Діти обідають», «Діти грають», «Мама купує дитину», «Хлопчик грає із собачкою», «Свято ялинки в дошкільному закладі» тощо).

Провідними прийомами роботи з настільними картинками є розповідь-пояснення вихователя із залученням дітей. Так, вихователь показує картинку, розповідає, пояснює, пропонує дітям показати щось, назвати, звуконаслідувати. Наприклад, з 1 року 9 місяців проводять заняття за настінними картинами. Для таких занять об'єднують по 10-12 дітей. Діти сидять на стільчиках півколом на певній відстані від картини. Картину вивішують на спеціальну підставку на рівні очей дітей. Основний прийом у процесі розглядання настінних картинок – розповідь-бесіда. Вихователь розповідає і залучає дітей відповідати на запитання.

Заняття з розвитку мовлення на другому році життя від 1 року до 1 року 6 місяців

Лялька Катя ходить

Мета: збагачення словника дітей.

Хід заняття. Вихователь приносить ляльку. Лялька вітається з усіма дітьми: «Добрий день, Сергійку, добрий день, Наталочко». Вихователь спонукає кожну дитину сказати: «Добрий день, Катю», а потім повертається до ляльки: «Катю, покажи, як ти ходиш? Іди, Катю, іди». Іде Катя, іде, туп-туп ніжками, іде... бух – упала. Впала Катя, бух! «Ай-ай», – плаче Катя. Боляче Каті, вона плаче: «Ай-ай». Не плач, Катю, не плач! (Гладить її по голові). Катю, ти добре йди, не падай. Наталочка не падає, коли ходить, Сергійко не падає. (Все це можна повторити на одному занятті 4-5, а то й більше разів, доти, поки в дітей зберігається інтерес до заняття). Полегшені слова вихователь вимовляє з різною інтонацією, то високим, то низьким голосом. У кінці заняття рекомендується роздавати дітям ляльки для гри й спонукати їх повторювати полегшені слова, а також повні слова «іде», «впала». При наступних повтореннях заняття ускладнюється не відразу, а приблизно через 2-4 повторення. Спочатку вихователь у ході заняття може надавати дітям можливість заспокоїти ляльку (просить дітей погладити її по голівці й говорить: «не плач») або в кінці заняття покласти її спати, бо «лялька втомилась і більше ходити не може», і сплячу відносить її в ляльковий куточок, де вкладає в ліжко. Можна придумати й інші варіанти ускладнення цього заняття [2].

Лялька Катя показує дітям своє вбрання

Мета: збагачення словника дітей.

Хід заняття. Дітей садять на стільчики. Вихователь: «Зараз до нас прийде лялька Катя, ми подивимось, яка в неї сукня, шапочка, бант, черевички. Всі разом покличемо Катю: «Катю, йди до нас!» Поклич, Сергійку, Катю. Скажи: «Іди, іди до нас, Катю». Няня приносить гарно вбрану ляльку з другої кімнати й підводить її до вихователя. Та бере ляльку й промовляє: «Дивися, Катю, всі діти сидять на стільчиках. Сядь і ти, Катю, сядь. (Садить ляльку собі на коліна). Дивіться: ось у Каті сукенка, а ось шапочка, а це бант, черевички». Потім підкликає до себе

кожну дитину і просить показати, де в Каті черевички, сукня, шапочка. Після цього вихователь знову називає весь одяг ляльки й просить дітей показати свій одяг. Потім пропонує ляльці встати, підійти по черзі до дітей і подивитись, які в них сукні, сорочки, черевички, спонукає дітей повторювати слова «іди», «Катя» [2].

Після заняття дітям дається кілька ляльок різних розмірів, одягнutih так само, як і лялька Катя, але сукні й банти різні за кольором. Вихователь спонукає дітей до того, щоб вони показали ляльчин одяг і свій, повторювали б за нею назви частин одягу.

При наступних повтореннях заняття лялька розглядає спочатку одяг дітей. Кожна дитина показує їй свою сукню, сорочку, черевички, бант, панчохи. При цьому виявляється, що в усіх дітей (або принаймні в більшості) є фартушки, а в ляльки Каті його немає. Тоді вихователь просить когось із дітей принести фартушок для Каті, а іншій дитині пропонує одягнути його на Катю.

Заняття можна проводити з різними ляльками (можна показати і обов'язково назвати при цьому, який одяг на хлопчикові Вові й ляльці Ніні). На таких заняттях діти вчитимуться розуміти нові слова (наприклад, лялька Ніна вдягнута не так, як Катя, Ніна збирається гуляти на вулицю, тому вона вдягла пальто, боти, шарф, рукавички тощо).

Катання ляльок на машинах

Мета: вчити дітей відповідати на запитання, збагачувати словник дітей.

Хід заняття. Перед початком заняття вихователь ставить на стіл дві машини, пофарбовані в різні кольори (наприклад, у червоний і синій), і накриває їх простиралом, приносить двох ляльок, одягнutih у плаття червоного й синього кольорів: у ляльки в червоному платті на голові червоний бант, а в ляльки в синьому платті – синій: сідає на стілець, садить ляльок собі на коліна й запрошує до себе дітей.

Діти оточують вихователя, вона дає їм потримати ляльок, роздивитись їх плаття, бантики. Вихователь називає частини одягу, ставить дітям запитання й спонукає їх показувати одяг на ляльці і на самих собі, повторювати слідом за нею окремі слова й відповідати на запитання. Після цього разом з дітьми йде до столу, на якому стоять машини, показує на червону машину, потім на синю й говорить: «Подивіться, це – червона

машина, а це – машина синя. Ось у цієї ляльки сукня теж червона, а в цієї ляльки – синя. Посадимо в червону машину ляльку в синій сукні. Сашко, покатай у червоній машині ляльку в червоній сукні, а ти, Наталочко, покатай в синій машині ляльку в синьому платті». Після того, як усі діти покатають ляльок, по кілька разів обмінюючись машинами й ляльками, вихователь приносить ще кілька машин і ляльок (по кількості дітей) і роздає їх для самостійної гри. Окремим дітям можна запропонувати покатати машину не на столі, а на підлозі.

Знайомство з лялькою

Мета: розвиток розмовного мовлення дітей.

Хід заняття. Вихователь приносить ляльку, загорнуту в простирадло, та іграшковий стільчик для неї. Показує загорнуту ляльку й звертаються до дітей: «Діти, хто це? (Повільно розгортає простирадло і показує ляльку). Андрійку, хто це? Оленко, хто це? Це – Катруся, Катруся до нас прийшла». Звертається до ляльки: «Катрусю, подивися на наших діток. Ось Сергійко, Наталка, Андрійко, Оленка. Подивись, як добре вони сидять на стільчиках. Тьотя Таня (вихователь називає своє ім'я) теж сидить на стільчику. А ти, Катю, хочеш сісти на стільчик? Сідай, Катрусю, сідай. Скажемо всі разом: «Сідай, сідай, Катрусю». Звертається до дітей, які мовчать, і говорить: «Сергійку, скажи Катрусі: «Сідай, Катрусю, сідай». Потім вихователь підсовує стільчик, на якому сидить лялька, до кожної дитини й просить показати, де в Катрусі очі, ніс, руки, ноги. Якщо дитина нічого не показує або показує неправильно, то вихователь бере руку малюка й вказівним пальцем показує, де в ляльки ніс, очі, при цьому обов'язково вимовляє слова: «Ось у Катрусі ніс. Ось у Катрусі очі.» Потім звертається до кожної дитини окремо із запитанням: «Сергійку, тобі ляльку дати? Скажи: «Дай, дай». Роздає всім ляльки невеликого розміру для самостійної гри і організовує мовленнєве спілкування з дітьми, ніби продовжуючи заняття. При цьому розмовляє з кожною дитиною по черзі про ляльку, з якою вона грається.

Лялька Катя співає і танцює

Мета: розвивати активне мовлення дітей, збагачувати словник.

Хід заняття. Перед початком заняття вихователь ставить у ляльковий куточок ляльку Катю, потім садовить дітей так, щоб їм добре було

її видно, і звертається до дітей: «Хто ж до нас зараз прийде? До нас прийде Катя. Подивіться, діти, хто в куточку стоїть. Це – Катя. Покличемо її всі разом: «Катю! Катю!» Потім звертається до кожної дитини окремо й спонукає її вимовити слово «Катя». Після цього бере на руки ляльку й запитує: «Катю, ти чула, як тебе діти кликали? Вони гукали: «Катю! Катю!» А тепер привітайся з усіма дітками. Лялька подає кожній дитині руку, «вітається», вихователь спонукає дітей відповідати на привітання ляльки словом або дією.

«Катю, а ти співати вмієш? Заспівай нам пісеньку». Вихователь ставить ляльку прямо і починає співати: «Ля-ля, ля-ля, ля-ля, ля-ля», злегка погойдує ляльку вправо і вліво в такт мелодії. Мелодію треба наспівувати в повільному темпі, протяжно й неголосно. Звукосполучення «ля-ля» повторюється кілька разів. Вихователь запрошує кожну дитину співати. Після цього хвалить спів усіх дітей: «Молодці, діти, гарно співали. Катя теж гарно співала. Катю, а танцювати ти вмієш? Подивіться, Наталко, Андрійко, як танцює Катя. Трам-там-там! Трам-там-там!». Вихователь бере ляльку за ручки, і лялька в такт швидкої, бадьорої, ритмічної мелодії тупоче ніжками по столу, водночас енергійно робить рухи руками: піднімає їх догори, робить колові рухи. Вихователь закликає дітей співати всім разом, хвалить їх: «Молодці, діти, гарно співали. Катя гарно танцювала. Втомилася Катя. Спасибі, Катю, ти гарно співала й танцювала. Приходь до нас ще. До побачення, Катю! Наталочко, Оленко, Сергійко, помахайте Каті ручками й скажіть: «До побачення, Катю!»».

У кінці заняття вихователь дає дітям ляльок, щоб вони могли самостійно погратися ними, і спонукає дітей діяти з лялькою, вимовляючи різні звукосполучення. Якщо ж діти втомилися (не дивляться на вихователя, виявляють нетерпіння, а деякі з них встають з місць і біжать до іграшок), вихователь переключає їх на інший вид діяльності.

На повторних заняттях можна дещо змінити й ускладнити. Наприклад, при першому повторенні, після того, як лялька поспіває і потанцює, її можна посадити на стілець, бо вона стомилася і хоче відпочити. Лялька, сидячи на стільці, «дивиться» й слухає, як співають і танцюють діти, «хвалить їх і плеще в долоні». На наступному повторному занятті діти разом з лялькою співають, а коли вона танцює, то співають і плещуть у долоні. Відразу після заняття (вже у відсутності ляльки)

можна поговорити з дітьми про те, що в них була лялька Катя, вона співала й танцювала. Потім попросити вихованців, щоб вони показали, хто з них уміє співати й танцювати.

Лялька Ярина на гостинах у дітей

Мета: розвиток розмовного мовлення, збагачення словника дітей.

Словник: лялька, очі, ніс, рот, руки, ноги, Яринка.

Хід заняття. Діти сидять на стільчиках, дорослий приносить ляльку, іграшковий стілець для ляльки. Промовляє: «Діти, до нас сьогодні на гостини прийшла лялька Яринка. Подивись, Яринко, на дітей. Це – Вовчик, а це – Олеся. Добрий день, Вовчику». Таким чином лялька по черзі знайомиться з кожною дитиною окремо. Вихователь звертає увагу ляльки, що всі діти сидять на стільчиках, запитує: «Де Яринчин стільчик?». Пропонує дітям посадити Яринку, сказати: «Сідай, Яринко. Яринка сіла. Яринка сидить». Діти розглядають ляльку, показують рот, ніс, очі, руки, ноги, називають їх словами. Після такого знайомства проводять різноманітні ігри з лялькою.

Купання ляльки

Мета: виховувати у дітей бажання виконувати низку дій, пов'язаних з доглядом за лялькою – роздягнути ляльку, скласти одяг, викупати, переодягнути в чисту білизну – супроводжувати словами і фразами.

Словник: водичка, куп-куп, купається, одягається, мило, мити, ванна.

Матеріал: лялька, ванночка, стілець, одяг ляльки.

Хід заняття. Вихователь бере в руки ляльку Катю і говорить дітям: «Ми зараз будемо купати Катю. Ось ванночка. Купати будемо у ванночці. Сідай, Катю, на стілець». Запитує у дітей: «Що ми будемо зараз робити? Роздягнемо ляльку». Вихователь роздягає ляльку. Діти допомагають, називають одяг словами. Одяг вішають на стільчик. Вихователь: «Ось ванночка. Купати будемо у ванночці. Де будемо купати ляльку? Наллємо теплої водички. Іди, Олю, спробуй, чи тепла водичка» (викликає дітей, діти визначають, чи тепла вода, називають словами). Садить ляльку у ванночку, купає. Купання супроводжується словами: «Тепла водичка. Водичко, водичко, умий Каті личко. Щоб щічки горіли, щоб очки блищали». Викликає дітей допомогти вихователю купати ляль-

ку. Діти поливають водичкою ляльку, промовляють слова «куп-куп», «хлюп-хлюп». Вихователь: «Викупали ляльку. Подивіться, яка чиста лялька». Пропонує дітям взяти простирадло і витерти ляльку, при цьому сказати: «Чиста Катя». Діти витирають ляльку і вкладають її спати [2].

Одягання ляльки після сну

Мета: розвивати розмовне мовлення, збагачувати словник.

Хід заняття. Вихователь: «Сьогодні до нас на гостини обіцяв прийти Тарасик, але чогось немає. Немає Тарасика. Давайте всі разом покличемо Тарасика: Тарасику, Тарасику, Тарасику, йди до нас!» Тарасик не відповідає. Вихователь приносить ліжко, а в ньому спить Тарасик. Приносить стілець, на якому лежить одяг хлопчика. «Вставай, Тарасику, вставай, ми тебе одягнемо. Ну, вставай, Тарасику. Сідай, Тарасику. Наталочко, що це? Це сорочка. Одягнемо сорочку Тарасику. Сашко, що це? Це штанці. Надягнемо на Тарасика штанці. Сергійку, що це? Це – черевики. Взуємо черевики Тарасику». Після того, як одягли Тарасика, вихователь приносить різні ляльки та їхній одяг, роздає дітям і пропонує одягнути ляльок, стимулює дітей промовляти слова, що позначають назву одягу, допомагає виконувати дії з різними видами одягу.

Як ходить і співає півник, як бігає і гавкає собачка

Мета: стимулювати звуконаслідування дітей.

Хід заняття: перед початком заняття вихователь кладе собі в кишені іграшкових півника і собачку (невеликих розмірів). Підготувавши дітей до заняття, вона дістає з кишені півника, ставить його на стіл і звертається по черзі до всіх дітей із запитаннями: «Хто це? Це півник? Який гарний півник! Оленко, як співає півник? «Ку-ку-рі-ку!» – співає півник (повторює 2-3 рази співуче, високим голосом). А як ходить півник? Сергійку, подивись, як іде півник (повільно, при кожному кроці нахилиє голову півника вперед). Ось як іде півник. Півник іде і співає: «Ку-ку-рі-ку!» (повторює 2-3 рази).

Рухи півника, що супроводжуються його співом, доцільно виконувати стільки разів, скільки дітей сидить за столом. Кожного разу рух півника починається в напрямку до кого-небудь з дітей. Коли півник підходить до дитини, вона здебільшого доторкується до нього і при цьому виявляє подив, радість, вигукує, вимовляє звуки. Вихователь у цей час звертається

ся до дитини із запитаннями: «Сергійку, як півник співає?» і сама відповідає на нього. Потім спонукає дитину наслідувати. Після того, як півник обійде всіх дітей, вона непомітно ховає його й запитує в деяких дітей: «Оленко, де ж півник? Андрійку, де ж півник? Немає півника».

Через якийсь час вихователь дістає собачку, ставить його біля себе й звертається до дітей із запитаннями: «Андрійку, хто це? Оленко, як собачка гавкає?» «Гав-гав» – гавкає собачка» (промовляє більш низьким голосом, уривчасто 3-4 рази). Потім показує, як собачка бігає (собачка в напрямку від вихователя до кожної дитини біжить швидко, поривчасто, гавкаючи при цьому). Коли собачка обійде всіх дітей, він так само, як і півник, зникає. Вихователь запитує в кожної дитини: «Де собачка?» і сама відповідає: «Немає собачки, побіг собачка» [13, с. 51].

Після того, як діти виявлять подив і при цьому вимовлять які-небудь звуки, слово «немає», вихователь ставить на стіл одночасно півника й собачку і промовляє: «Ось півник. Прийшов півник. Ось собачка. Прийшов собачка». Потім звертається до кожної дитини окремо й просить повторити, як співає півник, як гавкає собачка. Якщо діти зберігають інтерес до заняття, то можна повторити його повністю або частково. Наприкінці заняття треба роздати дітям іграшки для самостійної гри й спонукати вимовляти звуконаслідувальні слова.

Гра «Гуси-гуси»

Мета: викликати звуконаслідування га-га-га, гуси, так, так, так.

Хід гри. Вихователь бере двох іграшкових гусей, показує їх дітям, запитує: «Хто це? Як кричать гуси?» Потім раптово ховає гусей: «Гуси-гуси, гуси-гуси». Знову виставляє гусей на стіл, промовляє: «Гуси-гуси, га-га-га, їсти хочете: так-так-так». Роздає гусей дітям. Діти просять їсти: га-га-га. Вихователь запитує: «Їсти хочете?» Діти відповідають: «Так-так-так!»

Після 1 року 4 місяців гра ускладнюється. Відтепер уже вихователь бере на себе роль «пташниці», а діти – гуси. Вихователь стоїть на одному кінці ділянки, діти – на іншому.

Вихователь: Гуси-гуси!

Діти: Га-га-га!

Вихователь: Їсти хочете?

Діти: Так-так-так!

Вихователь: Ідіть до мене!

Діти біжать, махають ручками, повторюють: га-га-га.

«Курочку й курчатка»

Мета: викликати у дітей звуконаслідування.

Хід гри. Вихователь – курочка, діти – курчатка. Вихователь: «Ко-ко-ко, мої курчатка, ідіть гуляти та не ходіть далеко». Курчата йдуть гуляти, пищать: пії-пії-пії. Вихователь: «Дзьобають зернятка, мої курчатка: дзьоб-дзьоб-дзьоб». Діти звуконаслідують. Вихователь: «Ко-ко-ко, мої курчатка, біжіть додому». Курчатка біжать додому.

Гра «Ми ногами туп-туп»

Мета: викликати повторення дітьми слів.

Хід гри. Діти стоять у колі. Вихователь промовляє слова.

Ми тупаємо ногами: туп-туп-туп.

(Діти тупають ногами і промовляють слова: туп-туп-туп).

Ми плескаємо руками: хлоп-хлоп-хлоп.

(Діти плескають руками і промовляють слова).

Хитаємо головою.

(Діти хитають головою і промовляють: головою, головою).

Ми руки піднімаємо: хлоп-хлоп-хлоп.

(Діти піднімають руки, плескають над головою і промовляють слова: хлоп-хлоп-хлоп).

Ми руки опускаємо: хлоп-хлоп-хлоп.

(Діти виконують рухи і повторюють слова).

Ми руки піднімаємо і бігаємо, бігаємо.

(Діти беруться за руки і біжать по колу).

Розповідь вихователя про Марічку

Мета: викликати в дітей звуконаслідування.

Хід гри.

– Жила-була дівчинка маленька-маленька, ось яка! (Показує). Звали дівчинку Марічка. У Марічки були блакитні очі і косичка, ось яка! (Показує).

Рано вранці Марічка спить, поклала долоні під щічку (показує). Спить і собачка Сірко, спить і киця, спить і півник. Прокинувся півник,

крилами замахав, ось так (показує) і заспівав. Як він співає, діти? (Діти звуконаслідують: ку-ка-рі-ку). Прокинувся собачка Сірко і загавкав. Як гавкає собачка, Діти? (Діти звуконаслідують: гав-гав-гав). А ось і киця Мариця очі розплющила, замурикала. Як киця мурликає, діти? (Діти звуконаслідують: мур, мур, мур). Останньою прокинулась Марічка, злізла з ліжка і побігла вмиватися. Ллється водичка. Як ллється водичка? (Діти: хлюп, хлюп, хлюп). Вмилася Марічка, одяглася і пішла гуляти, а за нею і Сірко побіг. Чує Марічка, десь далеко-далеко гуде потяг. Як гуде потяг? (Діти: ду-ду-ду). Все ближче і ближче під'їжджає потяг, уже чути, як колеса стукають, як вони, діти, стукають? (Діти: тук-тук-тук або чу-чу- чу).

Довго гуляла Марічка, стомилася, прийшла додому, поїла і спати лягла. Спить Марічка. Спить собачка Сірко. Спить киця Мариця. Спить півник. Всі сплять. Заспіваємо їм пісеньку: баю-бай, баю-бай [2].

Заняття з розвитку мовлення з дітьми від 1 року 6 місяців до 2-ох років

Розповідь вихователя «Курочка й Катруся»

Мета: розвиток звуконаслідування та повторення окремих слів.

Хід заняття. Вихователь розставляє на столі меблі, укладає Катруся на ліжко, накриває ковдрою, на стіл ставить глечик і чашку. Розповідає: «Спить Катруся, ковдрою накрилася. Спить. Коли прокинеться, буде пити молочко. Ось у глечику молочко. Наллємо їй у чашку молока – буль-буль-буль. Як молочко ллється? Вставай, Катрусю, молочко пити. Скажіть їй діти: піднімайся, піднімайся, Катрусю, вставай молочко пити. Піднімайся, досить спати. Спить Катруся так міцно і не прокидається. Подивіться, діти, курочка йде: ко-ко-ко – кричить. Як кричить курочка? Прийшла до Катрусі в кімнату, ходить по кімнаті, стрибнула на стілець. На стіл залізла, стала молоко пити з Катрусиної чашки. П'є, п'є, п'є молочко... Та й випустила чашку, ой-ой, ой, впала чашка на підлогу, все молоко вилилось.

Прокинулась Катруся, побачила курочку, зіскочила з ліжка. Ох ти, що ж ти наробила? Все молоко розлила. Киш... киш... киш... іди на двір гуляти, киш... киш... Виганяє Катруся курочку на двір. Що ж їй тепер робити? Потрібно витерти все. Взяла Катруся ганчірку і стала молоко витирати. Ні, не витерла. Давайте скажемо їй, діти: «На підлозі, на

підлозі треба витерти». Ось тепер уже чисто. Давайте ще Катрусі наллємо молока. Сергійку, наливай. Буль-буль-буль. Діти скажіть: «Пий, Катрусю, молоко, пий». Випила.

Розглядання картини «Діти обідають»

Зміст картини. За столом сидять троє дітей. Хлопчик нахилився над тарілкою та їсть другу страву. Дівчинка їсть маленькою ложкою узвар із чашки, що стоїть на блюдці. Інший хлопчик поїв і витирає рот паперовою серветкою. На столі стоїть склянка з паперовими серветками.

Мета: стимулювати активне мовлення, збільшувати словник.

Словник: тарілка, чашка, блюдце, ложка, ложечки, серветка, їсть, витирає, тримає.

Хід заняття. Вихователь показує дітям картинку і розповідає: «На картинці зображені діти. Вони обідають, сидять за столом спокійно. Хлопчик (показує) їсть із тарілки кашу. Васю, покажи тарілку. А це що? (велика ложка). А дівчинка вже з'їла кашу. Дівчинка їсть узвар ложечкою. А це що? (чашка). Так, узвар у чашці. А це що? (блюдце). Що робить дівчинка? Цей хлопчик уже з'їв узвар. Він витирає рот серветкою. Що робить хлопчик? Серветки стоять у склянці. Таню, покажи склянку із серветками. Діти акуратно їдять. Сукні і сорочки у них чисті».

Після такої розповіді-пояснення дітям пропонують показати і назвати, що роблять діти, як вони одягнуті, якого кольору в них одяг і т. ін. У процесі заняття можна використати вірш Г. Демченко «Таня».

Це ж чому завжди у Тані
Щічки свіжі та рум'яні?
А тому, що Таня наша
Їсть і борщ, і хліб, і кашу!

Розглядання картини «Мама купає дитину»

Зміст картини. На ослінчику стоїть ванна. У ній сидить хлопчик. Мати мочалкою мие йому спину. Хлопчик тягнеться за качкою, яка плаває у ванні. Хлопчик веселий, радісний. Поруч стоїть стілець, на якому висить великий рушник.

Мета: стимулювати активне мовлення дітей, збагачувати словник.

Словник: ванна, вода, рушник, ослін, купатися, витиратися, чистий, веселий.

Хід заняття. Діти розглядають картинку, щось промовляють. Вихователь розповідає: «Це мама. Мама купає Івасика. Івасик веселий, радісний. Івасик любить купатися. Куп-хлюп, куп-хлюп, – промовляє Івасик. Як промовляє Івасик? Руслана, покажи, де ванна. У ванні тепла вода. Мама миє мочалкою Івасику спину. А це що в Івасика? (качка). Качка велика, жовта, плаває у ванні. Івасик хоче її піймати. Мама виміє хлопчика, а потім зіллє чистою водою». Читає вірш Г. Демченко «Водичка».

Наберу з криниці
Свіжої водиці.
Буду умивати, буду промовляти:
– Водичко, водичко,
Умий Івасику личко,
Рожеве та біле,
Як яблучко спіле!

Вихователь: «Викупала мама хлопчика. А що ж це висить на стільці? Великий рушник. Якого кольору рушник, Зіно? Мама буде витирати Івасика сухо-сухо. Івасик буде тепер чистий». Після цього вихователь проводить бесіду з дітьми за змістом картини. Діти показують і називають окремі предмети, їх колір, стимулює відповідати фразами, реченнями.

Розглядання картини «Свято ялинки в дошкільному закладі»

Зміст картини. Яскрава велика ялинка прикрашена іграшками, прапорцями. На верхівці – зірка. Вихователь видає дітям пакунки з подарунками. На передньому плані сидять хлопчики. Вони показують один одному нову іграшку – автомобіль.

Мета: розвивати діалогічне мовлення, збагачувати словник.

Словник: *прапорці, ялинка, кулька, іграшки, подарунки.*

Хід заняття. Діти пригадують, яке свято вони святкували, хто до них приходив, які отримали подарунки. Після цього вихователь показує картину і розповідає: «Подивіться, діти, яка гарна, зелена ялинка. Олю, покажи ялинку. На ялинці висять іграшки. Ось кулька. А це прапорець. Ялинка прикрашена кульками і прапорцями. Діти грають навколо ялинки. Вихователь дає дітям іграшки і подарунки: яблука, цукерки, печиво. Що подарували хлопчику? Так, автомобіль. Якого кольору автомобіль? Як гуде автомобіль? Вадим показує Олегу автомобіль. Хлопчики разом будуть грати». Після бесіди вихователь і діти читають вірші про ялинку, співають пісні.

Розглядання картини «Діти годують курку з курчатами»

Зміст картини: дівчинка тримає в руках чашку із зерном і сипле його курчатам. Поруч присів малюк і дивиться, як курчата дзьобають зернята. Курка п'є воду з банки.

Мета: активізувати мовлення дітей, збагачувати словник.

Словник: курка, курчата, дзьобають, пищать, годує, п'є.

Хід заняття. Картину розглядають після спостереження за куркою і курчатами. Діти розглядають картину, впізнають знайоме зображення. Вихователь: «Подивіться, діти, на картині зображені діти, курка і курчата. Курчатка жовті, маленькі, пухнасті. Як пищать курчатка? А курка велика, рябенька, вона любить їх і кличе своїх курчат. Як курка кличе своїх курчат? Діти піклуються про курку з курчатами. Дівчинка сипле зерна і кличе курку. Як дівчинка кличе курку? Так, правильно, цип-цип-цип. А що налили в банку? (воду). Курочка п'є воду з банки. Маленький хлопчик дивиться, як дзьобають курчата».

Діти ще раз на пропозицію вихователя показують, розповідають, звуконаслідують. Завершується заняття читанням віршів вихователем. Наприклад:

«Курочка»

Курочко моя,
Курочко моя,
За водичку, пшоно
Дай яєчко одно,
Курочко моя!
Ой, ходила квочка
Ой ходила квочка
Коло кілочка,
Кво-кво-кво, коло кілочка,
Водила діток-
Одноліток. [2]

Читання вірша М. Пригари «Туп-туп»

Мета: вчити дітей слухати вірш, розуміти його зміст, відтворювати окремі слова та звуконаслідування.

Словник: котик, диб-диб, туп-туп, стриб-стриб, м'ячик, коник.

Матеріал: котик, коник, м'яч, лялька, стілець.

Хід заняття. На столі розставлені іграшки: котик, коник, м'яч, лялька Оксаночка. Вихователь показує дітям іграшки і називає: це котик – диб-диб, це лялька Оксаночка, а це коник – стриб-стриб, а це м'ячик-стрибунець. Ось скільки іграшок у нас! Послухайте, діти, я прочитаю про них віршик.

Котик бігає ніжками

– Диб-диб-диб! (Показує рухи котика).

Коник теж брикає

– Стриб-стриб! (Показує рухи коника).

Ну, а в Оксаночки, бачиш, ніжки (Бере ляльку)

Щось не ходять анітрішки.

Ти ступни отак, як киця!

– А Оксаночка боїться. (Посадила ляльку).

Ти тікай, тікай, коток,

Від Оксаночки в куток! (Відводить котика в куток).

Покотився під стілець,

Швидкий м'ячик-стрибунець! (Прокочує м'ячик під стільцем).

Тут Оксаночка зиркнула,

Ручки витягла й ступнула. (Показує дії ляльки).

З м'ячиком, за котком,

Що вистрибує кругом, – Туп!

Читає повторно (ще двічі), пропонує дітям відтворювати окремі слова, звуконаслідування. На наступних заняттях дітям роздають іграшки, вихователь читає вірш, діти показують рухи, повторюють слова, звуконаслідування, окремі фрази.

Розігрування колискової «Котику сіренький»

Мета: вчити дітей слухати і розуміти текст колискової, повторювати фрази, звуконаслідування.

Словник: *котик, котику сіренький, не ходи, не буди, дитя, а-а-а-а.*

Матеріал: ліжко з лялькою, котик.

Хід заняття. На столі стоїть ліжко, в ліжку спить лялька. Сидить котик. Вихователь звертається до дітей: «Наша ляля стомилася, лягла спати і заснула. Міцно спить ляля. А ось тут і котик, він дивиться на лялю, ходить по хаті, може розбудити лялю. Ми його зараз попросимо цього не робити». Читає колискову.

Котику сіренький,
Котику біленький,
Котку волохатий,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти,
Дитя буде спати,
Котик воркотати.
Ой на kota воркота,
На дитину дрімота,
А-а-а-а, а-а-а-а.

Вихователь читає колискову, стимулює дітей повторювати окремі фрази, заспівати а-а-а-а.

На наступному занятті вихователь разом з дітьми укладають ляльку спати; вихователь читає текст, а діти додають окремі слова, фрази: «котику біленький», «котику сіренький», «не ходи», «не буди».

На третьому занятті читає один раз колискову, пропонує дітям покласти котика спати в інше ліжко і заспівати йому колискову:

А-а-а, а-а-а, коточок,
Спи мій синочок.
Спи сном-дрімотою, добром охотою,
А-а-а.

Тексти повторюються ще на двох заняттях.

Розігрування пісеньки «Іди, іди дощику»

Мета: вчити дітей виконувати рухи на слова пісні, повторювати фрази, речення.

Словник: *іди, дощик.*

Хід заняття. На столі – горщик. Вихователь звертається до дітей: «Ой, так гаряче на дворі, давно не було дощику. Давайте попросимо дощик, щоб він пішов». Діти стають у коло. Тихо грає музика. Вихователь промовляє слова:

Іди, іди, дощику,
(Діти піднімають руки вгору, просять дощику)
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику.

(Показує горщик, діти опускають руки, роблять колові рухи, наче тримають горщик).

Іди, іди, дощику,
(Знову руки вгору).
Цебром, відром, дійницею
Над нашою пашницею.
Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику.

Через два-три заняття пропонується інший варіант української народної пісеньки: «Ой дощику, поливайнику».

Ой дощику, поливайнику,
Поливай, поливай,
Поливай, поливай
Та нас не минай.

Діти поступово запам'ятовують тексти таких пісенок.

Будуємо хатинки для півника, курочки й курчатка

Мета: вчити дітей відповідати на запитання.

Хід заняття. Вихователь будує на столі хатинку з великих кубиків, розміщує в ній півника, курочку й курчатко. Пропонує дітям подивитися, хто там живе. Розбирає хатинку, кубики складає біля себе на краю столу. Звертається до кожної дитини окремо, запитує: «Хто це? Як співає півник? Як кудкудає курочка? Як пищить курча?» Заохочує дітей вимовляти слова: півник, курочка, курчатко. Потім звертає увагу на те, що хатинки немає, її треба побудувати. Це повинен зробити півник. «Півник пішов, узяв кубик, несе його, приніс, поставив, знову пішов за кубиком. Приніс 2 кубики й утомився. Пішла курочка, взяла кубик, принесла, поставила. Курчатко не пішло, воно маленьке. Наталка попросила Сергійка. Сергійко приніс останній кубик. Ось і побудували хатинку». Хатинка із кубиків повинна бути збудована без даху, так, щоб діти бачили, які іграшки розміщені всередині.

У кінці заняття вихователь роздає дітям іграшки для самостійної гри, приносить кубики й пропонує побудувати хатинку для півника, курочки і курчати. Під час гри спонукає дітей вимовляти різні слова.

Будуємо хатинки для кішки, собачки і козеняти

Мета: вчити дітей говорити реченнями.

Хід заняття. На стільці вихователь розставляє іграшки: кішку, собачку й козеня, на стіл кладе 4-5 великих кубиків. Звертається до кож-

ної дитини, зокрема, просить підійти до стільця, взяти яку-небудь одну іграшку, віднести її і поставити на стіл: «Сергійку, піди віднеси її і постав на стіл». Коли всі іграшки будуть поставлені, дітям пропонується самим збудувати хатинку для цих іграшок. При цьому вихователь заохочує їх говорити: «Іди, іди, кішечко, іди, іди в хатку. Прийшла кішечка в хатку. Всі звірята прийшли в хатку й захотіли їсти». Вихователь приносить мисочку, дає її комусь із дітей, просить вивести з дому собачку і погодувати його. Друга дитина годує кішку, третя – козеня. Наприкінці заняття дітям даються іграшки для самостійної гри. Вихователь керує будівництвом хатинки, запитує в дітей, для кого вони будують її, хто в ній житиме, спонукає вимовляти слова: кішка, собачка, козеня, іди, прийшов, дім.

Кішка, собака і козеня граються

Мета: активізувати словник дітей новими словами.

Хід заняття. Вихователь приносить новий будиночок, зроблений із картону, ставить на стіл і запрошує дітей розглянути його. Потім просить кожного з них відчинити двері, взяти якусь іграшку (кішку, собачку або козеня) і вивести її з дому. Коли всі звірі вийдуть, вона пропонує двом-трьом дітям подивитися всередину й сказати, чи є там хто-небудь. Після того, як діти переконалися, що в будиночку нікого немає, вона пропонує дати кішці, собачці й козеняті іграшки, які лежать у ляльковому куточку: «Сергійку, піди візьми м'яч і принеси його сюди». Сергійко приносить м'яч і на прохання вихователя, віддає його кішечці. Друга дитина приносить коляску і віддає козеняті. Вихователь садовить дітей на стільчики й просить подивитись, як кішечка і собачка гратимуться м'ячиком (котитимуть одне одному м'яч). Потім козеня возить у колясці по черзі спочатку кішечку, потім собачку.

Погравшись, кішечка віддає дітям м'яч, козеня – коляску, а самі йдуть у будиночок. Вихователь прибирає його. Дітям пропонує піти в куточок, взяти в ньому іграшки і самим погратися з іграшками. У ході гри спонукає дітей вимовляти слова: собака, кішка, козеня, м'яч, колиска, покатай та ін.

Укладання ляльки Ніни спати

Мета: стимулювати активне мовлення дітей.

Хід заняття. Вихователь запрошує дітей до столу, ставить на стіл ліжко з матрацом, подушкою, ковдрою і маленький стільчик для ляльки й запитує: «Хто буде спати в ліжку? Ніна буде спати. Де ж Ніна?» При-

носить з другої кімнати ляльку Ніну й звертається до неї: «Ніно, ти де була? Гуляла?» – «Гуляла», – «Ти довго гуляла, Ніно?» – «Довго, і втомилася», – «Ти спати хочеш?» – «Так, хочу спати» – «Діти, Ніна хоче спати. Треба скинути черевички, шапочку, бант, плаття й скласти все на стільчику» (стілець ставить поряд з ліжком). Вихователь звертається до всіх дітей по черзі: «Оленко, це що? Це черевички. Скинемо черевички. Наталочко, це що? Це шапочка. Треба зняти її. Що ще потрібно зняти, Сергійку? Треба зняти бант. Оленко, що це? Це плаття. Знімемо плаття». Лялька лягає в ліжко, засинає. Після заняття вихователь роздає дітям ляльок, будує з кубиків ліжка, пропонує дітям покласти ляльок спати, спонукає малят називати частини одягу ляльок. На повторному занятті лялька повинна стояти, сидіти, їй лагідно говорять про те, що зараз її роздягнуть і вона піде в ліжко спати.

При наступних повтореннях заняття треба створити ситуацію, в якій діти вчитимуться вимовляти ті самі слова. У зв'язку із зміною ситуації треба давати для засвоєння й нові слова.

Годування ляльки

Мета: стимулювати активне мовлення дітей, збагачувати словник.

Хід заняття. Вихователь садить дітей на стільчики. Приносить загорнуті в серветку, іграшки (стіл, стілець, тарілку, ложку) й кладе їх на стіл. Виймає кожний предмет по черзі й запитує в дітей: «Що це?», намагаючись дістати словесну відповідь. Кожну відповідь вона намагається підкріпити, кажучи при цьому: «Сергійку, що це? Це стіл. Лялька Надя їстиме за столом. Оленко, що це? Це тарілка. Наталочка, що це? Це ложка. Сергійку, скажи: «Надю, сідай їсти. Сідай за стіл. А де ж у тебе серветка? Ось серветка Наді». Оленко, скажи: «Надю, їж суп ложкою з тарілки». Надя з'їдає суп, дякує і йде гуляти. На наступних заняттях (другому й третьому) наголошується на окремих словах, щоб дитина могла краще засвоїти їх. Після кожного заняття малюкам для самостійної гри даються ті предмети, які стають основними в тому чи тому занятті. Саме на ці предмети й конкретні слова, що означають їх назви, звертається увага дитини.

Друге заняття можна провести з участю ляльки-хлопчика Вови. На третьому занятті можна посадити за стіл двох ляльок – Надю і Вову, дати кожному чашку, в чашки налити киселю й попросити їх випити. На повторному занятті лялькам Наді і Вові можна давати різні вказів-

ки й поради (наприклад, «Надю, тримай як слід ложку, не розливай суп. Вова, треба всю кашу з'їсти. Не відвертайся, їж кашу, вона смачна. Розумниця Надя, всю кашу з'їла. Надю, скажи: дякую. Вово, міцно тримай чашку, а то упустиш чашку, розіб'єш і весь кисіль розіллєш. Молодець, Вово, весь кисіль випив»).

Хто в будиночку живе?

Мета: стимулювати звуконаслідування, збагачувати словник дитини.

Хід заняття. Вихователь за допомогою дітей будує будинок із великих дерев'яних цеглин (діти приносять цеглини, ставлять їх або дають вихователю). Будинок накривають фанерою. Навколо будинку вихователь розставляє дрібні іграшки: качку, кізочку, собачку, кішку, півника.

Вихователь: «Чий це будиночок? Хто в ньому живе? Кря-кря-кря (бере качку і пересуває її до будиночка). Хто це? Це качечка, кря-кря-кря. Качечка йде додому. Скажи, Олю, додому, додому, кря-кря-кря. Пішла качечка додому (заводить качечку в будиночок). Немає качечки. Пішла в будиночок». Бере в руки півника: «Ку-ка-рі-ку! Хто це так кричить, Зіно? Це півник. Як співає півник, Валю? Йде півник додому, ку-ка-рі-ку! Куди йде півник, Юлю? Скажи, додому, додому. Пішов півник додому. Подивилась кізочка і їй захотілось додому. Мемемем, біжить кізочка в будиночок. Хто біжить в будиночок, Зіно? Як кричить кізочка, Тарасику? Куди пішла кізочка, Юро? У будиночок пішла кізочка, додому пішла кізочка. Немає кізочки. За кізочкою і собачка побіг: гав-гав-гав. Хто це, Юро, біжить додому? Як, Олю гавгає собачка? Пішов собачка додому. Немає собачки. Одна кішечка залишилась. Давайте покличемо кішечку: іди, іди, кицю, додому. Пішла киця додому. Усі пішли додому, нікого не залишилось. Подивимось, хто у будиночку живе?» Вихователь знімає дах з будиночка і пропонує дітям дістати іграшки з будинку, назвати їх, звуконаслідувати. «Іди, Ірочко, знайди в будиночку кізочку. Візьми її. Кого ти взяла? Як кричить кізочка? Де живе кізочка? Постав Кізочку на стіл. Так діти дістають усі іграшки і ставлять на стіл.

Спостереження автомобіля (із вікна групової кімнати)

Мета: розвивати стійку увагу, дати загальне уявлення про автомобіль, вчити розуміти слова: машина, машина їде, зупиняється, у машини колеса, в машині сидить водій.

Словник: машина, їде, стоїть.

Хід заняття. Дітей підводять до вікна таким чином, щоб було видно машину. Вихователь: «Діти, подивіться, що там по вулиці їде? Машина їде. Швидко їде машина. Як машина гуде? Бі-бі-бі, їде машина. Зупинилась машина, сигналізує бі-бі-бі. Подивись, Оленко, які колеса у машини. А хто ж сидить у машині? У машині сидить водій. їде машина, бі-бі-бі. Поїхала машина. Немає машини».

Спостереження за курчатами

Мета: розвивати здатність зосереджено розглядати предмети впродовж кількох хвилин; дати уявлення про живе курча (загальний вигляд, як стрибає, пищить, дзьобає); викликати наслідування звуків: піі-піі-піі (пищить), дзьоб- дзьоб-дзьоб (дзьобає), цип-цип-цип (4 заняття).

Хід заняття. На заняття об'єднують 3-4 дітей. Діти сидять на стільчиках. Вихователь вносить ящик з курчатами. Ставить на стіл. «Діти, сьогодні до нас хтось прийшов на гостини. Хто ж це?» Запрошує дітей підійти до столу. «Подивіться, це маленькі жовтенькі курчатка. Хто це, Світлано? Курчатка пищать: піі-піі-піі. Як пищить курчатка, Олю?» Пропонує всім дітям звуконаслідувати писк курчаток: піі-піі-піі. «Покличемо курчаток: цип-цип-цип». Діти кличуть. «І Русланчик кличе курчаток: цип-цип-цип! Ой, курчатка їсти хочуть. Зараз ми їх погодуємо (насіпає їжу). Подивіться, як курчатка дзьобають: дзьоб-дзьоб-дзьоб. Як дзьобають курчатка?» Діти спостерігають, звуконаслідують. «Наїлись курчатка, піі-піі-піі. Вони стомились і хочуть додому». Виносить ящик з курчатами.

Спостереження за котиком

Мета: розвивати здатність зосереджено розглядати предмети впродовж кількох хвилин; дати уявлення про живого котика (загальний вигляд, як вмивається, п'є молочко, нявкає, мурличе); викликати наслідування звуків: няв-няв.

Хід заняття. Вихователь тримає на руках кішку, гладить її. Звертається до дітей: – Подивіться, діти, яка гарна киця прийшла до нас у гості. Давайте погладимо її (діти разом з вихователем гладять її). Киця муркоче, любить як її гладять. Давайте погодуємо кицю (наливає на блюдечко молоко). Кицю, пий молочко. Читає вірш М. Познанської «Коли киця любить, а коли сердиться»:

Киця любить, як по спинці
Гладжу кишеньку свою,
Як дарую їй гостинці,
Кашку, молочко даю.
Киця сердиться на мене,
Як смикнув її за хвіст,
Очі робляться зелені
І не п'є тоді й не їсть.

На прохання вихователя діти показують голову, вушка, лапки, хвіст тварини. Вихователь пояснює: киця хлебче молочко, муркоче, нявкає (няв-няв), вмивається. Діти повторюють ці слова.

Можна запропонувати дітям послухати ще один віршик про котика М.Познанської.

Ой котику-котику
Ой котику-котику,
Почекай!
Грайся в нашому садочку,
Не тікай!
Може, ти відбивсь від дому –
Розкажи,
Молочка тобі дамо ми,
Не біжи!
Молочка дали коточку,
Став він пити,
Котик в нашому садочку,
Буде жити.

Спостереження за горобцями, голубами

Мета: розвивати здатність зосереджено розглядати птахів; дати уявлення про те, що горобчики літають, цвірінькають, стрибають, голуби воркують; викликати звуконаслідування: дзьоб-дзьоб, гулі-гулі.

Хід заняття. Увагу дітей на прогулянці (або під час спостереження з вікна групової кімнати) звертають на поведінку птахів – горобців, голубів.

– Діти, подивіться, як радіють приходу весни горобчики. Вони стрибають, цвірінькають, перелітають з кущика на кущик, з дерева на дерево. Читає вірш М. Пригари:

Прилетіла пташка
Вранці в дитсадок.
Цій маленькій пташці
Дам я крихіток.
Пташечка маленька
Крихітки клює,
Пташечка маленька
Голос подає.

– Ось пташечки дзьобають зернятка. Як вони дзьобають зернятка? (дзьоб-дзьоб). Голуби також радіють яскравому теплому сонечку. Послухайте, як вони воркують. Давайте покличемо голубів: Гулі-гулі-гулі, прилітайте до нас!

Спостереження за працею двірника

Мета: ознайомити дітей із працею двірника, із трудовими діями, які він виконує, предметами необхідними для їх виконання (лопата, відро, лійка, віник).

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям спостерігати за працею двірника. Взимку: двірник згрібає сніг в одне місце, розчищає доріжки. Влітку: двірник підмітає доріжки, поливає їх.

Читає вірш М. Познанської «Двірник»:

Про двірника розкажу вам малята.
Є в нього друзі – мітла і лопата.
Ми на світанку спимо, а двірник
Ще до зорі прокидатися звик.
Першим стрічає він сонце у місті,
Двір наш і вулиця – глянь, які чисті.
Будеш на вулиці, біля будинку –
Знаю: не кинеш, навіть, смітинку!

Спостереження за дощем (із вікна групової кімнати)

Мета: розширювати уявлення дітей про сезонні явища (осінь), звернути увагу на одяг перехожих, його назву. Розвивати звуконаслідування: кап-кап.

Хід заняття. У дощову погоду вихователь звертає увагу дітей на те, що йде дощик.

– Діти, погляньте у вікно, на дворі падає дощик, тому не можна гуляти. Як накрапає дощик? (кап-кап). Читає вірш про дощик К. Перелісної.

Дощик

Іди, дощик, іди
На городи, на сади
На траву, на квіти,
Що садили діти.
Щоб травичка підросла,
Щоб квіточка розцвіла,
Щоб дітки маленькі
Росли здоровенькі.

– Бачите, які калюжі утворив дощик – великі й маленькі. У що одягнулися люди під час дощу? (куртки, плащі, шапки, хусточки). А що це у них на руках? (парасольки). Так, вони сховалися під парасольки.

Спостереження за золотою рибкою

Мета: познайомити дітей із рибкою, називати частини її тіла (голова, очі, рот, хвіст), дії (плаває, їсть, розкрила рот, виляє хвостом).

Хід заняття. На початку заняття вихователь розглядає з дітьми золоту рибку на картинці (можна розглядати заводну іграшку – золоту рибку). Розглядаючи картинку (іграшку), діти показують і називають голову, очі, рот, хвіст. Зазначають, що рибка плаває, а хвіст допомагає їй плавати. Вихователь звертається до дітей:

– Я зараз запрошу вас подивитися, як плаває справжня рибка, виляє хвостиком. А спочатку запам'ятайте: не можна стукати по склу – рибка злякається. Не можна ловити рибку: можна випустити її і навіть задусити.

Вихователь зручно розсаджує дітей навколо столу, на якому стоїть банка з рибкою (або діти стоять навколо акваріума). У ній, як в акваріумі, пісок, камінці, рослини.

– Спостерігайте за рибкою і неголосно розповідайте, що ви бачите. (Рибка плаває, виляє хвостом, розкрила рот, дивиться, заплила за камінь, їсть корм тощо). Рибка жива: вона їсть корм, плаває.

Вихователь пропонує дітям перетворитися на рибку: показати, як рибка відкриває ротик (спочатку трішки, потім ширше), як плаває

(повороти тулубом). Далі під мелодію «Звуки моря» діти рухаються по кімнаті у спокійному темпі. Вихователь промовляє:

Рибки плавають, гуляють,
Хвостиком виляють,
Хвостиком хлюпнув –
Бризь вода!
Намочилась дівтора!

Що робити з іграшкою?

Мета: вчити виконувати дії за словесною інструкцією вихователя.

Хід заняття. Діти сидять на стільчиках. Вихователь показує іграшки і дії з ними, називаючи їх словами. Викликає дитину і дає їй доручення: зробити що-небудь із відповідною іграшкою, предметом: занести (принести кружку, зачинити двері, дати машинку хлопчику; сісти на стільчик тощо). Якщо дитина правильно виконала доручення, хвалити її.

Покажи, як

Мета: ознайомити дітей із характерною поведінкою тварин, вчити звуконаслідувати їх.

Хід заняття. Вихователь показує іграшкову тварину і наближається з нею до дитини, зображаючи, як вона ричить (ведмедик – rrrrr); пищить (мишка – пі-пі-пі); гавкає (собачка – гав-гав-гав). При цьому вихователь показує характерні рухи тварин: ведмідь іде, перевалюючись з боку на бік, мишка легенько біжить і т.ін. Вихователь просить дитину показати, як ричить і ходить ведмідь, як біжить і пищить мишка тощо.

Заняття з парними картинками

Мета: навчити дітей розрізняти і порівнювати предмети; розуміти мовлення дорослого.

Хід заняття. Заняття проводять з невеликими підгрупами (по 3-4) дітей, які сидять за столами. Вихователь виймає з коробки одну картинку (наприклад, із зображенням зайчика), показує дітям і називає її. Потім вона запитує кожну дитину, як називається предмет, зображений на картинці.

Тримаючи в одній руці картинку, так, щоб її бачили всі діти, вихователь непомітно для дітей іншою рукою бере ще одну картинку, відмінну від двох інших. Кладе обидві картинки поруч на стіл, який розміщується неподалік. Звертається до дитини: «Сергійку, ось у мене зайчик. Там на столі також лежить зайчик. Іди принеси його».

Таке саме доручення отримує кожна дитина. Якщо дитина не бере потрібну картинку, вихователь допомагає їй (допомагає відшукати, дає в руки зайчика і промовляє: «Ось, Андрійку, молодець, знайшов зайчика і неси його на стіл».

Розповідь-бесіда «Про кицю»

Мета: навчити розуміти зміст речень, у яких розповідається про події із власного досвіду дитини.

Хід заняття. 2-3 дітей з вихователем розміщуються на дивані. Заняття проводиться після того, як дітям показували живу кішку і годували її молоком.

Вихователь розповідає: «У мене є киця. Маленька киця. Я взяла мисочку, налила молочка і дала киці. Вона занявчала «няв-няв» і стала хлебтати молочко. І все молочко випила. А в тебе, Оленко, є вдома киця? Як вона робить язичком? Ось так». Інші діти також підтримують бесіду.

Колобок

Мета: продовжувати вчити дітей розрізняти частини тіла (очі, ніс, рот), розуміти мовлення дорослого.

Хід заняття. Дорослий звертається до дитини:

– Де в тебе очі? Покажи носик, ротик. Молодець!

Дорослий бере тісто, пропонує торкнутися тіста, поляпати по ньому руками, пом'яти.

– Давай зробимо Колобок.

(Вказівним пальцем робить заглиблення у тісті).

– Це Колобок. Де очі в Колобка, покажи? (Дитина показує).

Робить ще дві ямочки – носик і ротик.

– Де носик у Колобка, покажи? (Дитина показує).

– Покажи ротик у Колобка. (Дитина показує).

Ще раз робить кульку-колобок. Можна запропонувати дитині зробити Колобочку очі, носик, ротик.

Читання забавлянки «Ладки-ладусі»

Мета: вчити дітей наслідувати ігрові дії, розвивати чуття ритму.

Хід заняття. Вихователь промовляє забавлянку, виконуючи відповідні рухи руками:

– Ладки-ладусі
Де були?
– У бабусі.
– Що їли ?
– Кашку.
– Що пили?
– Бражку.
Кашку поїли.
Бражку попили.
Шу-у-у... Полетіли!
На голівку сіли.

Вихователь повторює забавлянку, граючись руками дитини, заохочуючи інших дітей.

Можна використовувати забавлянку Н. Забіли «Ладки-ладоньки-ладусі».

Ладки-ладоньки-ладусі

Ой ладусі, ладки?
Де були ви?
У бабусі.
Що ви їли?
Оладки.
З чим оладки?
Із медом
Та з солодким молочком.
А де брали медок?
Діставали у бджілок.
У садку зеленому,
Під рясними кленами;

Під кленами, під липами,
Де ягоди розсипані.
Хто розсипав?
Гуси.
Хто збере?
Бабуся.
Хто поїсть –
Дівчинка Маринка.

Читання забавлянки «Сорока-ворона»

Мета: вчити дітей прислуховуватись до мовлення дорослого; вчити відтворювати доступні їм звукосполучення, слова тексту.

Хід заняття. Заняття проводять із 3-4 дітьми. Діти сидять на стільчиках перед вихователем. Вона легко водить своїм пальцем по долоні кожної дитини і ритмічно, лагідно, співуче промовляє:

Сорока – ворона
На припічку сиділа
Діткам кашку варила
(Перебирають пальчиками від мізинчика, згинаючи їх у кулачок).
Тому дала, тому дала,
Тому дала, тому дала,
(Беруться за великий палець, трясуть).
А тому не дала,
Бо він ледар: дров не рубав,
Печі не топив, каші не варив,
Діток гулять не водив – іди собі геть!
(Легенько смикають за палець).

Вихователь обіграє забавлянку з кожною дитиною, а інші діти в цей час слухають і стежать за діями вихователя.

«Печу, печу хлібчик»

Мета: вчити дітей відтворювати доступні їм звукосполучення, слова тексту.

Цей (безіменний) буде піч топити,
А цей (мізинчик) буде замітати.

Діти наслідують рухи вихователя.

– А тепер спечемо хлібчик:

Печу-печу хлібчик

Дітям на обидчик.

Меншечкому – менший (показує руками).

Більшичкому – більший (показує руками).

Шусть у піч! (руки витягує вперед)

Сажай-виймай, (руки вперед-назад)

Ріжем, ріжем

І куштуєм –

Гам!

– Смачний хлібчик ми з вами спекли. Можна й потанцювати:

Тільки хліба напекли,

Танцювати почали.

(Діти наслідують танцювальні рухи вихователя під музичний супровід).

Ця робота не легка,

Ми танцюєм гопака.

(Присідають разом із вихователем).

Розігрування забавлянки «Ніжки, ніжки»

Мета: розвивати мовлення і музичний слух.

1-й варіант

Хід заняття. Діти сидять на стільчиках. Вихователь «веде» по столу ляльку Оленку і промовляє: «Топ-топ-топ, Оленка. Біжить Оленка» (рухає швидше ляльку).

– Давайте і ми з вами побіжимо. (Діти встають і разом із вихователем тупають на місці, підстрибують).

Ніжки, ніжки бігли по доріжці.

Полям, лісочком

Стрибали по пеньочкам. (Діти підстрибують).

Прибігли на лужочок –

Загубили чобіток. Ой! (Показують подив мімікою).

– Давайте ще пограємося з ніжками.

Текст гри доповнюється музичним супроводом.

2-й варіант

Забавлянка «Маленькі ніжки»

Вихователь пропонує дітям повторювати за нею рухи під текст забавлянки:

Малесенькі ніжки

Швидко край доріжки –

Топ-топ-топ. (Діти крокують із вихователем).

А великі ноги

Мляво край дороги –

Топ-топ-топ. (Тупають ногами).

Малесенькі ніжки

Бігли вздовж доріжки –

Туп-туп-туп. (Швидка, легка хода).

А великі ноги

Бігли вздовж дороги –

Туп-туп-туп. (Тупають ногами).

Курка і курчата

Мета: збагачувати словниковий запас, вчити звуконаслідувати (ко-ко-ко, пі-пі-пі, дзьоб-дзьоб).

Матеріал: іграшкові курочка, курчатка.

Хід заняття. Діти сидять на стільчиках півколом. Вихователь сидить навпроти і показує на стіл.

– Діти, подивіться, що це в мене на столі? Це курятник (нескладна споруда з будівельного матеріалу). У ньому живуть мама – курка і її дітки – курчатка (показує іграшкову курочку і курчаток).

– Курочка вийшла зі свого будиночка шукати їжу, кличе курчаток: «Ко-ко-ко!» Як кличе курка своїх курчаток? (Діти повторюють).

– А курчатка пищать: пі-пі-пі. Як пищать курчатка? (Діти відповідають).

– Знайшла курочка їжу і дзьобає з курчатками: дзьоб-дзьоб-дзьоб.

– Як дзьобає їжу курочка з курчатками? (Діти відповідають). Наїлися зерна курочка і курчатка! Вихователь читає вірш К. Перелісної «Курка та курчата»:

Ой, ходила курочка по двору

Та водила курочка дівтуру.
А то все курчатка ще й малі,
Отакі завбільшечки від землі!

– А тепер ми будемо маленькими курчатками. Давайте помахасмо крильцями, як курчатка.

Ми жовтенькі курчата,
Всі розправим крильцята.
Вийшли дружно у двір,
Дзьобаєм зернята!

Діти присідають, пальчиками стукають («дзьобають») по килимку, промовляючи «дзьоб-дзьоб-дзьоб».

Катруся і кішка

Мета: стимулювати активне мовлення дітей, збагачувати словник словами: киця, ліжко, ковдра, хлебче.

Метеріал: іграшки: лялька, кішка, ліжко, постіль, стіл, стілець.

Хід заняття. Вихователь розкладає на столі іграшкові меблі: ліжечко, шафу, стіл, стілець, а ляльку і кішку ховає у коробочку, щоб не відволікати увагу дітей. Разом із дітьми називає ці предмети і пропонує послухати розповідь:

– Жила-була дівчинка, маленька Катруся. Ось вона», – показує маленьку ляльку. «Це хто?» – це Катруся. Кілька разів повторює: «Катруся». «Була у Катрусі киця, няу-няу, киця. Спала киця на килимку. Ось тут. А Катруся у ліжечку. Ось тут. Катруся кішечку любила, гладила, молочком напувала.

Вихователь показує іграшкову кішку, гладить її рукою ляльки, робить вигляд, що наливає з іграшкового горщика в іграшкову тарілочку молоко і показує, як кішка хлебче ».

«Пішла Катруся гуляти», – переставляє ляльку, показуючи, як вона гуляє, потім розміщує у кінці столу. «Пішла Катруся далеко, далеко. А киця що робить? Подивіться: залізла киця у ліжко, ковдрою накрилася». Кладає кішку на іграшкове ліжечко і накриває ковдрою. «Киця лежить тихо-тихо. А Катруся додому йде, дивиться – немає киці. Пропала киця. Стала Катруся кицю шукати. Під ліжечко заглянула – немає киці, під стілець заглянула – немає киці. Вилізла на стілець, на шафу

глянула, можливо на шафу киця залізла, а на шафі немає киці. Звечоріло, стало темно. Треба Катрусі спати вкладатися. Підійшла вона до ліжечка, стягає ковдрочку, а під ковдрочкою – хто? Киця! Ням-ням... На ліжко киця залізла. Знайшла Катруся кицю. Налила їй молочка. Хлебчи молочко. А спати лягай на килимок. Ось тут твоє місце. На килимку. На ліжечку Катруся спить. Лягла Катруся у ліжечко, а киця – на килимок. Сплять».

Всі дії, про які розповідає вихователь, одночасно показуються нею на іграшках: переставляє ляльку, показує, як вона йде, як укладається спати, шукає кішку і т. ін. Потрібно постійно звертатися до дітей, привертати їхню увагу, намагатися викликати мовлення.

Катруся і Сірко

Мета: стимулювати активне мовлення дітей.

Матеріал: собачка, лялька, килимок, бинт.

Хід заняття. Заняття розпочинається із розміщення іграшкових меблів і бесіди про неї. Катруся виходить із кімнати і кличе свого Сірка – собачку. Сірко прибігає, Катруся годує його і кладе на килимок спати. Вона забороняє йому йти далеко, а сама йде гуляти. Сірко не слухається, гавкає, бігає, стрибає через паркан і під кінець падає і забиває лапу. Катруся повертається, перев'язує йому лапу бинтом і кладає його на килимок. Через кілька секунд бинт знімають. Сірко вже здоровий, і вони разом ідуть гуляти.

Собачка в гості до нас прийшов

Мета: розширювати словниковий запас дітей.

Матеріал: картинка із зображенням маленького собачки, який іде до мисочки з молоком, іграшковий собачка, мисочка.

Хід заняття. Вихователь показує малюнок.

– Діти, розгляньте малюнок. Хто на ньому зображений? (Діти відповідають).

– Що собачка робить? Як він гавкає? (Діти відповідають).

– До нас на гостини прийшов Дружок, давайте похачуємо його молочком.

Вихователь демонструє іграшкового собачку і пропонує нагодува-

ти його (кладе мисочку). Дружок «п'є молочко» і весело «гавкає».

– Це дружок дякує вам за частування. Ви дуже добрі дітки.

Діти грають із собачкою, звуконаслідують його.

Хто до нас на гостини прийшов?

Мета: розвиток м'язів мовленнєвого апарату, закріплення правильної артикуляції звуків голосних і приголосних.

Хід гри: Вихователь показує правильну артикуляцію звуків і рухи, які супроводжують звуки:

У-у-у – вовк виє у лісі – витягують руки вперед.

І-і-і – посміхається жабеня – витягують руки в боки.

Ш-ш-ш – змія шипить – показують руками, як повзе змія.

Ж-ж-ж – жук летить – витягують руки в боки і качаються.

Ч-ч-ч – лялька міцно спить – вказівний палець підносять до губ, щоб не розбудити ляльку.

Ц-ц-ц – муха (або бабка) летить, стрекоче «ц-ц-ц», повертають кисті рук, як крильця.

На подвір'ї

Мета: розширювати словниковий запас, заохочувати до наслідування слів, речень, звуконаслідування.

Матеріал: іграшки (собачки, коник, курчатко, телятко).

Хід заняття. Вихователь звертається до дітей:

– Діти, подивіться, хто гуляє на подвір'ї? Чи знаєте ви цих тваринок? (Показує кожну іграшку, діти називають).

– Як гавкає собачка? (Відповіді дітей).

– Біжить собачка по подвір'ю: гав-гав-гав! (Діти повторюють).

– Прокинулися курчатка: пі-пі-пі! Як пищать курчатка? (Діти відповідають).

А як ірже лошатко? (Показує іграшку лошати). Так, коник, заіржав: і-го-го! (Діти повторюють).

– А це хто замукав? (Показує іграшкове телятко).

– Так, діти, це маленьке телятко. Як мукає телятко? (Діти відповідають). Му-му-му – каже телятко. Вихователь пропонує дітям погратися з іграшковими тваринами.

Гра «Зайчик-нюхач»

Мета: виховання у дітей правильного короткого вдиху через ніс.

Матеріал: іграшковий зайчик, яблуко, морква, цукерка.

Хід гри. Вихователь: «До нас у гості прийшов зайчик-нюхач. Він усе любить нюхати, він нюхає, коли шукає собі їжу». Показує, як зайчик нюхає яблуко (моркву): короткий шумний вдих носом, рот-напіввідкритий (у посмішці). Після цього вихователь пропонує кожній дитині понюхати квіти, апельсин, мандарин. Слідкує за правильним вдихом.

Граємо у футбол

Мета: виховання повільного тривалого видиху, активізація губних м'язів.

Матеріал: кубики, ватні кульки.

Хід гри. Діти повільно і довго дмуть на ватні кульки.

Листопад

Мета: виховання у дітей плавного, тривалого видиху, активізація губних м'язів.

Матеріал: клаптики жовтого, зеленого і коричневого паперу.

Хід гри. Вихователь розглядає з дітьми клаптики паперу, звертає увагу, що вони схожі на осінні листя, яке падає, лежить на землі і від вітру розлітається в різні боки. Пропонує кожній дитині окремо дмухати на листочки повільно, довго і сильно.

Метелик

Мета: виховання мовленнєвого дихання у дітей у процесі вимови звуків: і, а, о, у; с, ж, т; п, к.

Матеріал: метелик із вати чи паперовий на нитці.

I варіант: Дитині пропонують повільно і довго видихувати повітря, промовляти по черзі спочатку голосні звуки (і, а, у, о), потім приголосні (с, з, ш, п, к та ін.).

II варіант: Зробити метелик із книжкового паперу чи ватки, прив'язати на нитку, дитина дмухає довго і повільно на неї, промовляючи приголосні звуки.

Рухливі ігри з мовленнєвим супроводом

Мета: вчити співвідносити рухи рук зі словами; стимулювати звуконаслідування.

Гра «Кізонька»

Гоп-гоп, козуню (діти стрибають на місці, руки на поясі)
Гоп-гоп, сіренька,
Гоп-гоп, біленька!
У нашої кізоньки
Чотири ніженьки (показує на свої ноги).

Гра «Котик»

Діти сидять навшпиньках або на стільчиках.
Котик прокидається (зводиться на ноги, потягується),
Лапкою вмивається (імітує умивання),
Міє котик ротик (гладять себе по губам),
Спинку і животик
(торкається спини, гладять рукою живіт).

Гра «Пастушок»

Рано вранці на луку
Пастушок: Гу-ру-ду-ду! (імітують гру на сопілці).
А корівки в тон йому
Затягнули: «Му-му-му!»
Йди, Муронько, в зелений гай,
В чистім полі погуляй (ідуть по колу).
Йди травиці попаси,
Молочка нам принеси
(наближають долоні, ніби тримають горщик).

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ

Вікові особливості розвитку мовлення дітей

На третьому році життя мовлення дітей розвивається швидкими темпами в таких напрямках: розуміння мовлення дорослих, оволодіння словником, удосконалення звуковимови, засвоєння граматичної будови мовлення, розвиток діалогічного мовлення.

Розуміння мовлення. На третьому році життя відбувається суттєвий переломний момент у психічному розвитку дитини, в її відносинах з оточуючими, з'являється допитливість та інтерес до діяльності дорослого. Все це сприяє подальшому розвитку форм спілкування і розуміння мовлення, слово стає для неї засобом пізнання довкілля. Дорослий використовує словесні пояснення «влітку спека», «восени туман, ідуть дощі», «лисичка живе в лісі». За допомогою слова стає можливим управління поведінкою дитини: «Там вода, не можна туди йти», «Помий руки», «Не можна кидати іграшку, вона розіб'ється».

Під впливом словесних вказівок дорослих дитина починає сама себе заспокоювати, словесно випереджувати свої дії, «Не буду битися, ляльці боляче», «Воду холодну не можна пити», «Я не буду плакати за мамою, я вже велика». В окремих випадках дитина здійснює попереднє мовленнєве планування своїх дій: «Мамо, дай м'ячик, я буду грати з ним», «Дай олівець, я намалюю дощик», «Дай зернятко, я погодую пташку».

На третьому році життя стає можливим розуміння дитиною того, що було в її минулому досвіді, а також з дитиною можна говорити про майбутні події, («Скоро свято, ти підеш на ялинку»), про те, що безпосередньо не відбувається в її відчуттях і сприйманнях, про те, що пов'язане з дитячими почуттями і переживаннями. Відтепер у дитини можна спитати, де вона була з батьками у вихідний день, кого бачила в зоопарку, куди вони збираються піти з мамою чи татом завтра, у вихідний день, які іграшки у дитини є вдома, хто купив їй нову іграшку, яка вона, що подарував дитині Дід Мороз, хто був у дитини на дні народження, які їй подарували подарунки.

На третьому році життя розуміння мовлення дитиною зростає за обсягом та якісно змінюється. Дитина полюбляє слухати, коли розмов-

ляють дорослі, любить слухати казки, оповіді, вірші. Діти цього віку можуть розуміти не тільки мовлення дорослого, спрямоване на організацію їхніх практичних дій, тобто не тільки інструктивне мовлення, а й мовлення-оповідь, розповідь. Слухання і розуміння мовлення дорослого, в якому міститься повідомлення про явища та предмети, що виходять за межі безпосередньої ситуації, коли спілкування дорослого з дитиною, є важливим надбанням, оскільки надає можливість використовувати мовлення як основний засіб пізнання щодо предметів, які недоступні безпосередньому досвіду дитини.

У другому півріччі дітям уже доступне розуміння художніх текстів, оповідань, казок без супроводу наочності. Діти легко запам'ятовують і повторюють за дорослими цілі фрази, римовки, нескладні забавлянки, віршики, пісеньки. Вони легко впізнають предмети незалежно від ситуації, кольору, форми, величини і правильно їх називають. Якщо на другому році життя дорослі могли дізнатися про те, розуміє дитина чи ні, тобто про рівень розуміння здебільшого за емоційно-жестовим, емоційно-руховим мовленням, то відтепер за характером словесних відповідей, їхніх висловлювань. Діти намагаються самостійно порівнювати знайомі предмети, знаходять їх схожість і відмінність («кулька як м'ячик, тільки не підстрибує», «яблуко схоже на м'ячик»).

На основі розуміння мовлення дитина починає робити перші самостійні висновки й узагальнення. На кінець третього року життя у дітей з'являється другий ступінь узагальнення: слова, що пояснюють родові поняття: меблі (це і стіл, і шафа, і диван), іграшка (це і м'яч, і лялька, і кубик), фрукти (це і яблуко, і слива, і виноград). Назву дій, ознак дитина передає узагальнено у формі іменника: плавання, біг, білизна і т. ін.

У зв'язку з цим на третьому році життя суттєво змінюється виховне значення мовлення дорослих. Відтепер з допомогою слова можна попередити негативні дії дитини, викликати спогади, спонукати дитину до різних видів діяльності, формувати узагальнювальні поняття. Діти починають розуміти мораль оповідань, оцінювати поведінку героїв словами «добрий», «гарний», «поганий». Водночас розуміння мовлення на третьому році є ще недосконалим.

Словник. На третьому році життя швидкими темпами розвивається словник. Саме в цьому віці яскраво виражені індивідуальні відмінності в темпах зростання словника, різниця складає до 500 слів. Тому

існують різні кількісні дані щодо збільшення словника впродовж третього року життя у різних авторів.

На кінець третього року життя словник дітей становить, за різними даними, від 1000 до 1500 слів.

У словнику дитини є майже всі частини мови, активізується вживання дієслів і займенників. Водночас у словнику дітей цього віку ще переважають іменники, вони складають 50% від усіх слів, що їх уживає дитина, серед них – 36% слова, що означають назву побутових предметів, 16,5% – об'єкти живої природи. Водночас у мовленні дітей наявна низка помилок у вживанні іменників. З-поміж них: а) неадекватна заміна одного іменника іншим; б) іменники –узагальнення (за формою, кольором); в) слова, які взагалі нічого не позначають; г) вживання дієслова замість іменника; д) замість предмета називають його частину.

На другому місці за кількістю вживання стоять дієслова (більше 30%), хоча в мовленні дітей цього віку ще багато «універсальних» дієслів. Саме тому вихователь повинна збагачувати словник дітей дієсловами, що позначають різні дії (мити, вимити, витирати, варити, готувати, грати, прасувати, лікувати, ставити і т. ін.).

Прикметники (до 12%), які дитина вживає в мовленні, здебільшого характеризують розмір (величину) предмета(великий – маленький) та його колір. Водночас дитина вже починає помічати і передавати в мовленні приналежність предмета певній особі (мамин, татків, бабусин), може передати стан, який відчуває (голодний, мокрий, сонливий), передавати свої естетичні переживання (чистий, брудний, красивий).

Прикметники, як і прислівники (до 6%), тільки починають формуватись у дітей. Так, діти цього віку засвоюють найпростіші форми, недиференційовані просторові, часові та інші відношення, що виражаються словами: там, тут, туди, сюди, потім, тоді, така і т. ін. Вихователь повинен збагачувати словник дітей прикметниками (великий, маленький, червоний, жовтий, зелений, синій, білий, чорний, холодний, гарячий, солодкий, кислий, смачний, круглий) і прислівниками (вчора, сьогодні, завтра, далеко, низько, високо).

На третьому році життя спостерігається три рівня засвоєння слів дитиною.

Перший рівень – дитина розуміє слово, але не використовує його в мовленні.

Другий рівень – дитина впізнає і називає предмет (якість, дію, властивість, ознаку) тільки у звичних сполученнях і умовах (ножиці потрібні, щоб стригти нігті).

Третій рівень – розуміє і правильно використовує слово-назву в будь-яких доступних для розуміння дитини зв'язках і відношеннях.

Активне мовлення. Третій рік характеризується надзвичайною активізацією мовлення дитини. Розширюється коло її спілкування: дитина багато говорить не тільки з близькими для неї людьми, а й з іншими дорослими та дітьми. Значно підвищується мовленнєва активність в іграх та самостійній діяльності дитини. Зростає інтерес дітей до мовлення дорослих, вони прислуховуються до мовлення, яке безпосередньо до них не звернене. У цей період діти легко запам'ятовують невеличкі віршики й казки, відтворюють їх надзвичайно точно. Запам'ятовування віршів і казок є важливим джерелом розвитку мовлення. Мовлення перетворюється в основний засіб спілкування. Значно розширюється можливість для висловлювань дитини. Не тільки прохання і відповіді на запитання дорослих, але й розповіді про побачене і зроблене, переказування почутого, вимога пояснити, як виконується та чи та дія, стають змістом мовленнєвого спілкування дітей цього віку.

Кінець другого року життя започатковує новий етап у розвитку мовлення. Основним його змістом є засвоєння граматичної структури речень. Значно зростає запас слів – до 1200-1500 слів до кінця третього року життя. У словнику дитини зустрічаються майже всі частини мови; серед речень також зустрічаються усі їх типи, складні безсполучникові та сполучникові речення включно. Все це значно активізує мовлення дитини, вона стає «говорячою істотою», її мовлення наближується за своєю структурою до мовлення дорослих. Так, на пропозицію дорослого «скажи, повтори», дитина відповідає через 0,4-0,6 сек., тобто так само, як і доросло людина. Відповіді – післядії у дітей цього року життя майже не спостерігаються.

Третій рік життя започатковує період словотворення дітей, у якому особливо яскраво виступає мовленнєва активність.

Наводимо ще один приклад з наших спостережень. До Оліної (2 р. 3 м.) мами прийшла подруга. Мати збиралася варити суп із квасолею. На кухонному столі перебирала квасолію і розмовляла з подругою. Улюбленим словом «чужої тьоті» було слово «абсурд». На обід при-

йшов батько, а дівчинка урочисто промовила: «Татку, а в нас сьогодні суп з абсурдом!»

Звідси – педагогічний висновок: у спілкуванні з дитиною цього віку потрібно вживати тільки прості, зрозумілі їй слова.

Мовленнєва активність дитини третього року життя виявляється і в прагненні дітей до римування слів. Діти висловлюють своє бажання і прохання до дорослих пограти з ними у слова.

Основною формою спілкування у дітей третього року життя, як і на другому році, залишається діалог, діалогічне мовлення.

Діти цього віку використовують такі форми діалогу:

- звернення до інших і відповіді на запитання дорослих;
- діалог між кількома дітьми;
- діалог між дорослим і дитиною.

Для діалогу цього віку є характерним:

- намагання щось повідомити один одному в наказовій формі;
- спостерігається пристосування до партнера, співрозмовника; діти вже можуть вислухати один одного, не перебиваючи;
- почерговість звернення один до одного: перший співрозмовник звертається до партнера, він його вислуховує, а потім відповідає, тобто ми бачимо яскраво виражену форму діалогу.

Водночас діалог дітей третього року життя ще нестійкий, його потрібно підтримувати і розвивати.

Переважною формою мовлення у дітей цього віку є ситуативне. Ситуативність виступає у таких формах: а) дитина або зовсім випускає підмет, або замінює його займенником (він як побіг, а він за ним, він упав, потім встав...), при цьому ніде не говориться, кому цей займенник належить; б) в одному й тому самому реченні, один і той самий займенник належить різним суб'єктам чи об'єктам (він сказав, а він не дав); в) у мовленні дітей переважають прислівники: там, тут, потім, зараз; г) переважає слово «такий», що супроводжується жестами, мімікою, рухами. Водночас ситуативність залежить від змісту і характеру спілкування, а також від індивідуальних особливостей дітей. При цьому в наочній ситуації ситуативність підвищується, а без наочності, навіть, у дітей третього року життя з'являються перші початкові форми контекстного мовлення.

Отже, на третьому році життя відбувається вдосконалення мовлення дитини як засобу спілкування; насамперед розвивається спілкуван-

ня дитини з дорослим. Відтепер діти самі привертають увагу дорослих до об'єкта, який їх цікавить, до своєї діяльності, діляться враженнями, запитують, висловлюють судження з приводу того, що вони сприймають. Враховуючи здатність дітей до наслідування мовлення вихователя, педагогу необхідно стежити за своєю мовою. Дорослому не можна уподібнювати свою мову дитячому мовленню, власне, мовлення вихователя повинно бути більш досконалим і за формою, і за змістом висловлювань. Як і на попередньому віковому етапі, дуже шкідливе шаблонне мовлення дорослих, часте повторювання одних і тих самих фраз, пропозицій, одноманітне вживання слів затримує розвиток розуміння мовлення і активного мовлення дитини.

Навичка мовленнєвого спілкування з дорослим, що формується і вдосконалюється на означеному віковому етапі, переноситься на односторонніх. Дорослі повинні створювати умови для підтримки і розвитку мовних контактів між дітьми (спільне розглядання картинок, спостереження за тваринами, спільна гра, спільне прибирання іграшок).

Великий вплив на розвиток активного мовлення дітей третього року життя має спілкування їх зі старшими дошкільниками. Залучення старших дітей до надання допомоги маленьким сприяє виникненню мовленнєвих контактів. На перших етапах встановлення спілкування молодших зі старшими доцільно використати прийом «переадресування» прохання малюка старшій дитині. «Ти попроси Олега допомогти. Скажи: Олег, застібни мені, будь ласка, гудзики». Таким чином вихователь навчає малюка звертатися до старшого, дає зразок звернення, побудови речення-прохання. При цьому, необхідно використати різні зврати мовлення, уникаючи стандартів («Ти не забув сказати дякую?», «Ти подякував?» тощо.)

Висловлювання старших дітей сприяє розвитку розуміння мовлення маленьких, збагаченню їхнього мовлення новими словами, сполуками слів; під впливом мовлення старших у молодших з'являється бажання повторювати сказане, висловлювати свою думку.

Зміст розмови дітей третього року зі старшими залежить від того, в якому режимному моменті вони об'єднані. Так, на прогулянці старші діти не тільки уточнюють уявлення молодших, діляться своїми знаннями про побачене, а й виправляють помилки в називанні об'єктів. «Метелик, метелик», – вигукує малюк. «Ні, це мушка, бачиш, у неї крильця

прозорі», – уточнює старший. «Літак, літак!» – вигукує маленький. «Це не літак, а гвинтокрил, – уточнює старший, – у нього пропелер зверху». Старші діти з великим бажанням розповідають маленьким про предмети, що зацікавили тих. Малі, звичайно, не відразу їх запам'ятовують та все ж поступово під впливом таких розмов збагачуються їхні знання, пасивний і активний словник. У спільних прогулянках створюються умови для розвитку логічного мислення молодших дітей, для розуміння ними деяких причинно-наслідкових зв'язків. Неабиякий вплив на розвиток мовлення маленьких мають спільні зі старшими сюжетно-рольові ігри, ігри з будівельними матеріалами. Тут є можливість молодшим дітям почути більш розвинене, організоване мовлення старших. Сприяють мовленнєвому розвитку молодших і дидактичні ігри, що організовуються старшими дітьми. Для розвитку мовлення молодших дітей доцільно використати також спільні ігри – драматизації, розглядання картинок та ілюстрацій, оповіді старших дітей молодшим.

Отже, систематичне спілкування молодших зі старшими – додатковий чинник розвитку активного мовлення малюків, які в наступному, четвертому році легше вступають у мовленнєві контакти з оточуючими, оволодівають формами ввічливого звертання. Спільна діяльність молодших зі старшими сприяє активізації словника, засвоєнню граматичних форм слів і конструкцій речень, удосконаленню вимови.

Особливості звуковимови дітей. На третьому році життя продовжується вдосконалення звуковимови дітей. Водночас дітям цього віку ще важко вимовляти правильно звуки, вони замінюють їх на інші. Правильна вимова фонем з'являється не відразу, вона зазнає ряд змін – від неповної можливості вимовити звук до правильної вимови через заміну однієї фонемі іншою. Вдосконалення вимови йде таким чином: другий період життя – це період оволодіння складовою структурою слова, але звуки у слові вимовляються надзвичайно недосконало. Звуки-замінники нерідко (в 10-20% випадків) повністю несхожі з основними. На третьому році такі звуки-замінники майже зникають, їх місце займають більш близькі за вимовою.

Артикуляційні рухи в дітей третього року життя ще недостатньо сформовані. Так, артикуляційні рухи, за допомогою яких спрямовується струмінь повітря через щілину рота, недостатньо скоординовані з рухами, що визначають розташування органів для вимови того чи того

звук. Правильна вимова формується повільно, довго спостерігається заміна одного звуку іншими. За наявності багатой мовленнєвої практики – наслідування правильної вимови слів – якість слововимови поліпшується, збільшується кількість більш удосконалених звуків-замінників, схожих, близьких за артикуляцією з відсутніми, що замінюються. Якщо їх не виправляти, якщо не використовуються вправи з вимови важких для дитини слів, звуки-замінники не вдосконалюються, а закріплюються, обертаючись в один із видів недорікуватості.

Друге півріччя третього року життя – період появи первинного закріплення важких для дитини звуків. Ось чому нетривалість вимови слів – відмінна риса мовлення дітей третього року життя. Подекуди спостерігається спотворення вже засвоєних легких звуків. Оволодіння вимовою затримується при спілкуванні з молодшими за віком дітьми. Полегшують оволодіння правильною звуковою постійна увага дорослих до мовлення дітей, показ правильної вимови слів і повторення їх дитиною, проведення з дітьми ігор на звуконаслідування.

До початку третього року життя дитина правильно вимовляє губні звуки (п, п̣, б, б̣, м, м̣), губно-зубні (ф, ф̣, в, в̣), передньоязикові (т, т̣, д, д̣, н, н̣, с̣, л̣), задньоязикові (к, к̣, г, г̣, х, х̣).

До 2 років 6 місяців передні піднебінноязикові звуки часто замінюються більш легким звуком «т», подекуди дитина замінює всі приголосні звуки звуком «т», спостерігається так зване явище «татизму» (Тата – Таня, татина – машина, тута – рука).

Свистячі, шиплячі, сонорні (р, л) звуки дитина третього року життя або пропускає, або замінює більш легкими. За сприятливих умов виховання у 30-50% слів, які вживає дитина на кінець третього року життя, вона правильно вимовляє звуки з, с, ц, ч, в, ф, п, а в 10-30% випадків – шиплячі звуки та р. Для звуковимови дітей цього віку характерна загальна пом'якшеність вимови, недостатня чіткість артикуляції. Вчені відзначають прагнення дітей цього віку до ігор зі звуками, ігор на римування звуків, яке здебільшого не має ніякого смислу (база-мазя-разя, баня-ваня-таня). Це пояснюється тим, що дитина вже оволоділа вимовою звуків рідної мови, проте вони їй ще важко даються. Для того, щоб навчитися керувати ними довільно, вона вимовляє їх знову і знову, при цьому заради економії сил у кожному новому звукосполученні замінює один тільки звук, а всі інші залишає незайманими, завдяки чому і виходить рима.

На третьому році життя швидкими темпами розвивається фонематичний слух. Фонематичний слух у засвоєнні звукового боку мовлення виступає двічі. Один раз на його основі пропонується зразок, другий раз – результат дії. Основною умовою засвоєння звукового боку мовлення є чітке розрізнення звука, який реально вимовляє дитина.

Зазначимо, що діти на третьому році життя виявляють прагнення виправляти мовлення дорослих та інших дітей. При цьому, оцінювання до вимови виступає у дітей яскраво: дитина не тільки вказує на особливості вимови іншої дитини, але й виправляє її, дає правильний зразок. Тут яскраво виступає те, що дитина усвідомлює норму вимови, має «уявлення про правильну вимову і дієво бореться за здійснення цієї норми». Наприклад: Оля Л., яка вперше прийшла в гості говорить «йїба (риба)». Жень Т. суворим голосом виправляє: не йїба, а риба (2 р. 7 м. 10 д.).

З таким самим засудженням ставиться дитина й до відтворення її ранньої вимови дорослими. Наприклад, діти сидять за столами і малюють. Хлопчик розмірковує вголос: «Я намалюю тамвай». Оленка тут же виправляє: «Не тамвай, а тамвай. – Так я і сказав, що намалюю тамвай! – Ні, ти сказав тамвай, а треба тамвай». Отже, дитина вже добре чує, що її одноліток вимовляє неправильно, а свою власну вимову ще не усвідомлює, свої помилки не чує. Досить часто дитина відзначає особливості вимови дорослих, якщо вони виявляються у полі її спостережень. Дитина відокремлює дитячу вимову від «правильної» вимови дорослих. Вже в кінці третього року життя, крім безпосереднього наслідування, з'являється і свідоме прагнення дитини до засвоєння звукового боку мовлення, вона усвідомлює, які в неї є недоліки звуковимови, часом впевнено вправляє у засвоєнні нового звука. Вона помічає, як та чи та вимова відображається на розрізненні слів.

Підсумовуючи результати розвитку фонетичного боку мовлення, зауважимо, що дитині потрібне «розвивальне мовленнєве середовище», щоб навколо неї було лише правильне літературне мовлення. Наявність такого мовлення для дитини, яка не має особливих дефектів, забезпечить без ускладнень повне засвоєння літературної вимови. Навпаки, в разі відсутності такої умови виконання цього завдання потребує складних заходів і великих зусиль. Діти, в сім'ях яких звучить літературне мовлення, знаходяться у сприятливих умовах. Саме тому і в дошкільних закладах, починаючи з другого року життя, повинна

бути створена атмосфера зразкового літературного мовлення всього персоналу, який працює з дітьми, задля того, щоб в одних випадках підтримати вплив сім'ї, в інших – бути зразком літературної вимови всупереч впливам нелітературного мовлення, яке оточує дитину поза дошкільними закладами.

Одним із профілактичних засобів, які полегшують засвоєння вимови і прискорюють вилучення властивих для раннього віку недоліків, є утримання дорослих від наслідування мовлення дітей у розмові з ними, недопустимість різного роду сюсюкання, вживання завжди правильної, чіткої вимови.

Оскільки дитина засвоює вимову оточуючих, то, природно, якщо вона чує діалектне мовлення, у неї складеться фонетична система цього діалекту, а не літературної мови. Тому діалектні особливості мовлення дитини не можна розглядати, як риси, зумовлені віком, вони лише засвідчують належність дитини до певного мовленнєвого середовища. Засвоєння такою дитиною літературної мови може бути забезпечено шляхом створення для неї таких умов у дошкільних установах, де навколо неї буде звучати літературне мовлення. Чим раніше розпочнеться такий перехід на літературне мовлення, тим легше він буде протікати. Навички діалектичного мовлення, які вже склалися, підлягають виправленню дуже важко.

Часом батьки висловлюють своє занепокоєння з приводу недоліків дитячої вимови віком 3-х років. Слід зауважити, що оволодіння фонетичною будовою випадає у різних дітей не на один і той самий вік: є діти, які говорять правильно до 3-х років, інші ж – до 7-8 років не засвоїли ще всі звуки. Ці розходження у віці, на який випадає засвоєння фонетичної системи, значною мірою залежить від того, в якому оточенні перебувала дитина; випадки раннього оволодіння фонетикою спостерігаються у дітей, які в сім'ї чи в дошкільному закладі були оточені атмосферою правильного мовлення, якщо з ними охоче й багато розмовляли. Хоч і діти, які запізнюються, в окремих випадках без особливих заходів оволодівають звуками, що в них були відсутніми (якщо запізнення у них не є результатом органічних недоліків). Натомість це запізнення засвідчує, що дитина знаходиться у несприятливих умовах – вона не має достатньої можливості чути правильне мовлення і приводів, щоб самій розмовляти.

Відповідальність за відставання в розвитку мовлення нормальної дитини лягає на оточуючих її дорослих. А оскільки відставання у мовленні

є величезним гальмом для усього розвитку дитини, то дорослі повинні слідкувати за мовленням дитини і активно сприяти його зростанню.

Задля з'ясування причин наявних недоліків вимови слід звертатися за консультацією до лікаря чи спеціаліста – логопеда. У разі виявлення тих чи тих органічних недоліків (дефекти в побудові органів мовлення, різні види недочування) використовується лікування і спеціальна робота з виправлення мовлення. Якщо ж такі недоліки відсутні, то і дошкільні заклади, і сім'я мають всі можливості для виправлення дитячих огріхів вимови.

В організації систематичного виправлення мовлення особливо велика роль належить дошкільним закладам. Постійне піклування про культуру мовлення загалом, а також засобами спеціальних вправ (передбачених програмою) дошкільні навчальні заклади повинні прагнути до швидкого виправлення недоліків вимови, які є у дітей, щоб забезпечити дітям повне оволодіння фонетичною системою рідної мови.

Формування граматичної правильності мовлення. На третьому році життя продовжується засвоєння граматичної будови рідної мови. Третій рік життя належить до другого періоду засвоєння граматичних норм, зокрема відбувається засвоєння відмінкових закінчень (2 роки 1 міс. – 2 роки 3 міс.) і засвоєння службових слів (2 роки 3 міс. – 3 роки).

На третьому році життя продовжується засвоєння речень. Перші складні речення з'являються у період від 2 років 4 міс. до 2 років 6 міс. Із 2 років 6 місяців дитина активно засвоює сполучники. Так, із 39 сполучників до 3-х років дитина засвоює 15, тобто 40%, це такі сполучники: і, а, то, коли, як, тільки, тому що, де, щоб, зате, який, котрий.

До 3-х років дитина оволодіває майже всіма відмінковими закінченнями. З 47 відмінкових форм до 3-х років дитина засвоює 39.

Із 2 років 4 місяців до 2 років 6 місяців діти використовують у мовленні багато прикметників і прикметників. На початку третього року життя з'являються дієслова в майбутньому часі, розширюються функції прислівників. Найбільш важким для дітей є узгодження в роді прикметників і дієслів минулого часу з іменниками, ці форми діти засвоюють тільки на кінець третього року життя.

Отже, формування граматичної правильності мовлення є досить складним процесом, яким обов'язково слід керувати, виправляти дитяче мовлення, стимулювати дітей до вживання правильних граматичних форм на спеціальних заняттях.

Зміст розвитку мовлення дітей третього року життя

Розуміння мовлення

– Забезпечити подальший розвиток розуміння мовлення дорослих;
вчити розуміти:

– запитання, пояснення, вказівки, зауваження; звернення дорослого до одного, двох, кількох дітей;

– зміст розповіді, оповідань, казок, сюжетних текстів із використанням наочності (до 2 років 6 місяців) і без супроводу наочності; зміст мовлення про події та явища, яких не було в безпосередньому досвіді дитини, окремі елементи яких уже сприймалися дитиною;

– розповіді про події у минулому і майбутньому часі; викликати в дітей спогади, розпитувати їх про спогади, майбутню діяльність (свята, ранки, вистави, вихідні дні);

– узагальнені поняття (меблі, квіти, іграшки);

– назви властивостей, якостей, ознак предметів і явищ (м'який, твердий, солодкий), відношення між ними (просторові, часові, місцезнаходження);

вчити:

– відповідати на запитання за змістом знайомих текстів;

– розрізняти й розуміти назви предметів за зовнішнім виглядом (формою, кольором, розміром): «принеси червоний великий м'яч і маленьку зелену кульку» і т. ін.;

– управляти своєю поведінкою на основі розуміння мовлення дорослого (не можна туди йти, там вода, не можна пити холодну воду);

– запам'ятовувати фрази, римовки, нескладні забавлянки, віршики, пісеньки; розуміти зміст доступних дітям морально-етичних понять (добрий, гарний, поганий, сміливий);

– давати першу узагальнену оцінку позитивним і негативним героям одним словом: «гарний», «красивий», «поганий»;

– співчувати позитивним героям, обурюватися поведінці негативних під час перегляду театралізованих дійств.

Розвиток активного мовлення

Звукова культура

– Продовжувати вдосконалювати звуковимову дітей;

- до 2,5 років вчити правильно вимовляти губні (б, п, м), губно-зубні (ф, в), передньоязикові тверді й м'які (д, т, н), задньоязикові (г, к, х) до двох з половиною років;

- до трьох років навчити правильно вимовляти звуки [з], [с], [ц], [в], [ч], [п], [ф];

- вправляти у чіткій вимові засвоєних звуків; продовжувати вчити розмовляти чітко, зрозуміло, не поспішаючи, виховувати середній темп мовлення, розмовляти достатньо голосно;

- розвивати мовленнєве дихання (змішане, верхньогрудне), фонематичний слух, здатність розрізняти не тільки далекі, а й близькі фонемати на основі їх фонематичних ознак;

- вправляти у промовлянні слів у різному темпі та з різною силою голосу;

- вчити розрізняти правильну і неправильну вимову звуків, «дитячу» вимову від правильної, усвідомлювати «норму» вимови, виправляти неправильну вимову (до двох років 10-12 місяців);

- розвивати інтонаційну виразність мовлення (тембр, темп, інтонація, сила голосу, наголос);

- вчити вимовляти слова виразно, добирати рими до слів дорослих;

- вправляти у вимові шиплячих звуків (ж, ш, ч, щ) та сонорних л, р, чіткій вимові три-чотирьох складових слів, слів із йотованими звуками (м'яч, б'ю, п'ю, м'ясо).

Словник

- Збагачувати, уточнювати та активізувати словник; вводити у словник дієслова, прикметники та інші частини мови (займенники, прислівники, частки і т. ін.), узагальнювальні слова;

- збагачувати словник словами, що позначають назви предметів, дій з ними, властивості, ознаки в найближчому оточенні та словами, що позначають предмети, дії з ними, властивості, ознаки далекого оточення, але зрозумілого дітям; словами – назвами збірних іменників;

- вчити вживати ввічливі слова (прошу, будь ласка, дякую, вибачте), слова вітання і прощання (доброго ранку, доброго дня, до побачення, доброго вечора); замінювати слова – паразити, говірки, жаргонізми словами літературної вимови;

- стимулювати дитяче словотворення.

Граматична будова

- Удосконалювати засвоєння дитиною граматичної будови мовлення;
- вчити будувати прості поширені речення (до 2 років 4 місяців), складати речення (після 2 років 4 місяців) зі сполучниками;
- увести в словник дітей сполучники: і, а, то, коли, як, тільки, де, тому що, який, котрий, зате;
- вчити будувати речення різного типу (розповідні, питальні, окличні), прості, складні зі сполучниками;
- вправляти у правильному вживанні відмінків іменників однини в родовому відмінку жіночого, чоловічого та середнього роду; давальному відмінку жіночого та чоловічого роду; орудному відмінку жіночого роду з прийменником, чоловічого та середнього роду; місцевому відмінку з прийменниками «на», «у» жіночого, чоловічого та середнього роду;
- вправляти в оволодінні дитиною трьох років 39 відмінковими закінченнями із наявних 47; засвоєнні дієслівних форм у наказовому способі (їж, скажи, дай) у теперішньому, минулому часі I, II, III особи однини дійсного способу (мию, мив, миєш, мила);

вчити:

- правильно вживати рід і число іменників та узгоджувати їх з прикметниками та присвійними займенниками (моя книжка, твоя іграшка);
- вживати імена дорослих і дітей у кличному відмінку (Олю, Олено);
- правильно вимовляти слова з чергуванням приголосних в основі слова (картинка – на картинці, косити – кошу);
- утворювати слова за допомогою суфіксів зменшення, пестливо – здрібнілими (палець – пальчик, м'яч – м'ячик, ноги – ніженьки), збільшення (вовк – вовчище).

Зв'язне мовлення (діалогічне, монологічне)

- Стимулювати і підтримувати бажання до спілкування з дорослими і однолітками з приводу спільних дій, ігор з іграшками;
- вчити звертатися до дітей на ім'я, до дорослих – на ім'я по батькові, у процесі спілкування використовувати ввічливі слова, звертання;
- залучати до участі в невимушеній розмові, бесіді; вчити звертатися до дітей і дорослих із запитаннями, відповідати на запитання реченнями;
- вчити відповідати на запитання за змістом сюжетних картин, оповідань, казок;

- розвивати ініціативне мовлення, заохочувати до висловлювання свого ставлення до героїв художніх творів, поведінки однолітків;
- стимулювати діалог між двома дітьми; розвивати вміння почергово вислуховувати один одного, пристосуватися до співрозмовника, своєчасно змінювати ролі мовця і слухача;
- після двох із половиною років розвивати зв'язне контекстове мовлення, стимулювати розповіді про побачене, пережите, за змістом сюжетної картини чи казки за допомогою запитань вихователя.

Показники мовленнєвого розвитку

Перше півріччя

(2 роки – 2 роки 6 місяців)

- Розуміє смисловий зміст мовлення: тексти забавлянок, віршів, інсценівок, казок, оповідань у супроводі наочності;
- розуміє теперішній і майбутній час, якщо те, про що йдеться, було відоме їй раніше;
- зростає роль слова дорослого як засобу виховання;
- розуміє запитання дорослого, відповідає на його запитання окремими словами, діями. Звертається до дорослих із простими запитаннями: «Що це?», «Як?», «Де?», «Чому?»;
- легко повторює фрази, що чує;
- речення стають багатослівними, з'являються складні речення, хоча вони ще аграматичні;
- започатковується вживання сполучників і прийменників;
- мовлення стає головним засобом спілкування не лише з дорослими, а й з дітьми;
- багато розмовляє в різних ситуаціях із власної ініціативи і відповідає на запитання;
- у відповідній ситуації словом може наперед визначити свої дії та наміри.

Друге півріччя

(2 роки 6 місяців – 3 роки)

- Розуміє смисл мовлення дорослого про події та явища, яких не було в її особистому досвіді, за винятком окремих елементів;
- розуміє повідомлення, художні тексти, вірші без супроводу наочності;

- легко запам'ятовує коротенькі вірші й пісні;
- знає напам'ять кілька народних пісень, забавлянок, віршів;
- до складу словника входять усі частини мови, крім дієприслівника та прислівника. Словник дитини налічує 1000-1200 слів;
- з'являються запитання «Для чого?», «Коли?»;
- вимовляє правильно всі звуки, крім шиплячих і р, л. Мовлення емоційне й виразне;
- розмовляє складними фразами, з'являються підрядні речення, хоча й аграматичні;
- розповідає про бачене кількома реченнями;
- за запитаннями розповідає зміст знайомої казки чи оповідання [11, с. 109-114].

Методика розвитку мовлення дітей третього року життя

Для розвитку мовлення і орієнтування в довколишньому з дітьми третього року проводяться різноманітні заняття (2 заняття на тиждень з підгрупами дітей у 10-12 чоловік). Найбільш доцільним є таке об'єднання дітей, за яким в одній підгрупі є діти з різним рівнем розвитку. Тривалість заняття 10-12 хвилин.

У першу половину дня плануються заняття, на яких дається новий матеріал, у другу половину дня – на закріплення здобутих знань.

Специфікою занять у цій групі, як і в попередній, є повторність програмного матеріалу, один і той самий матеріал планується 3-4 рази з невеликими інтервалами і деякими ускладненнями.

На одному занятті можуть вирішуватись кілька завдань з розвитку мовлення, сенсорики, мислення чи ознайомлення з довкіллям. З цією метою використовують комбіновані та інтегровані заняття, тобто заняття, що складаються із 2-3 частин, кожна з яких присвячена вирішенню одного конкретного завдання. Вихователь повинен добре підготуватись до заняття. Наперед продумати, як посадити дітей: за столи, півколом, стрічкою, щоб до них легко можна було підійти та й діти змогли б вільно встати і пересуватись по кімнаті. Не можна садити дітей досить близько один до одного, це буде їх дратувати, відволікати від сприймання мовлення педагога. Особливу увагу потрібно звернути на розташування наочного матеріалу, його зовнішній вигляд; продумати мовленнєві завдання дітям та чим буде в цей час займатись інша

підгрупа. Необхідно максимально використовувати активність дітей як мовленнєву, так і рухову. Діти повинні самостійно витягувати предмети, подавати їх, показувати, називати. Не можна забувати про високу емоційну забарвленість заняття.

Нині чинні програми передбачають проведення з дітьми третього року таких видів занять. Опишемо їх:

- спостереження в довкіллі (діяльність людини, природа);
- цільові прогулянки;
- дидактичні ігри;
- заняття з картинкою;
- бесіди-розповідання;
- ознайомлення з художньою літературою: читання художніх творів;
- показ лялькового і тіньового театрів;
- показ діафільмів;
- настільні дидактичні ігри;
- показ інсценівок;
- спеціальні заняття на свіжому повітрі;
- ігри в оповідання;
- заняття із сенсорного виховання з дидактичним матеріалом.

Провідними методичними прийомами на заняттях з розвитку мовлення на третьому році життя виступають: показ із називанням, показ у дії, багаторазове повторення фраз, слів у їх різноманітних варіантах і комбінаціях, запитання, пояснення, словесні доручення; ігрові сюрпризні моменти, ігри та ігрові вправи; розповідання і бесіди, читання. Ці прийоми використовуються у комплексі на кожному занятті. Успіх і ефективність заняття залежить від вдалого чергування прийомів і методів навчання. З-поміж них: чергування різних прийомів навчання і насамперед пояснень, вказівок і показів (зразок, способи діяльності) з ігровими завданнями: «Гав-гав-гав – гавкає собачка, – говорить вихователь. – Як вона гавкає?». Після того, як діти промовлять звуконаслідування, вона продовжує: «Зараз ми пограємо в заводних собачок. Собачка, якого я заведу ключем (робить імітаційний рух), повен гавкати: гав-гав-гав».

Сполучення хороших (як словесних, так і рухових) відповідей дітей з індивідуальними. Одна хорова відповідь сполучається з 3-4 індивідуальними. Це значно підвищує насиченість заняття, допомагає залучити до роботи всіх дітей, з'ясувати, хто з дітей не засвоїв матеріал.

Використання різноманітного демонстраційного матеріалу (предмети, іграшки, картинки, фігурки з настільного театру тощо), їх розглядання підтримує увагу дітей, підвищує мовленнєву активність, формує здатність до спілкування.

Використання найрізноманітніших завдань, спрямованих на те, щоб дати можливість дітям змінити позу, порухатися (підійти до вихователя, щоб пильніше розглянути щось, зазирнути під стілець – знайти, куди сховалась киця, зобразити козенят, які б'ються тощо).

Плануючи заняття з дітьми третього року життя, вихователь повинна охопити всі напрями розвитку мовлення: розуміння мовлення, словникову роботу, виховання правильної звуковимови, граматичну правильність, розвиток діалогічного і монологічного мовлення.

Розглянемо більш конкретно методику проведення різних видів занять з дітьми третього року життя.

Спостереження та цільові прогулянки. Підґрунтям для збагачення словника дітей та активізації їхнього мовлення є чуттєвий досвід, безпосереднє ознайомлення дітей із довкіллям. Саме тому провідними методами збагачення знань дітей про довкілля та їхнього словника є цільові прогулянки і спостереження. Так, з дітьми другої половини третього року життя в теплу сприятливу погоду проводять прогулянки до найближчого оточення дошкільного закладу: вулицею, до крамниці, до прикрашеної новорічної ялинки, до парку, скверу, озера, річки, лісу тощо. При цьому вихователю слід пам'ятати, що тривалість ходьби не повинна бути більшою, ніж 11-15 хвилин. Під час таких цільових прогулянок дітей супроводжують двоє дорослих.

Знайомство з довкіллям, як відомо, передбачає передання дітям доступних знань, формування чітких уявлень, а отже, і повідомлення відповідних слів – найменувань предметів, їх ознак, дій, розвиток мовлення.

Повсякденне спілкування дитини з довколишнім виявляється ще недостатнім для засвоєння знань: дитина не може самостійно здобувати знання. Завдання вихователя – зробити сприйняття дитини цілеспрямованим, допомогти помітити те головне, того вона сама не помічає. Ось чому організовані спостереження за довколишнім посідають провідне місце в загальній системі занять з розвитку мовлення дитини.

Значне місце, згідно з вимогами програми, відводиться заняттям з ознайомлення дітей з природою. Дітей учать відрізняти і правильно назива-

ти тварин (кішка, собака, кінь, корова, коза, засць, ведмідь тощо.), птахів (курка, півень, гуска, качка, голуб, ворона тощо); знайомлять з їхньою поведінкою (літають, плавають, дзьобають, стрибають тощо.); впізнавати й називати малят тварин і птахів (у курки – курчата, у кішки – кошенята).

Вчать розрізняти і правильно називати рослини (дерево, трава, квіти); відрізняти колір трави (зелена трава), листя на деревах (зелене, жовте), деяких квітів (червона троянда, жовта кульбаба).

Предметом цілеспрямованого сприймання повинен бути транспорт, праця людини. Дітей треба вчити відрізняти за зовнішнім виглядом кілька видів транспорту, який є в найближчому оточенні (легкові автомобіли, вантажні, автобуси, тролейбуси, трамваї, санки, візок), розрізняти і називати деталі (кабіна, кермо, колесо, двері). Знайомити з деякими трудовими діями дорослих у дошкільному закладі, в сім'ї, на вулиці (кухар готує їжу, няня миє посуд, мама шиє, пере білизну, веде машину тощо).

Об'єктом спеціального сприйняття на заняттях повинні бути і предмети домашнього вжитку, незважаючи на те, що діти неодноразово зустрічаються з ними в повсякденній побутовій та ігровій діяльності. Такі заняття дозволяють систематизувати, уточнити і розширити уявлення дітей про меблі, одяг, іграшки, побутові речі, речі особистого користування, про їх ознаки, якості, призначення, а на цій основі уточнювати і відповідний загальнонавчаний словник – назви предметів (лопата, ножиці, серветка, шафа тощо), їх ознак і якостей (великий, гарний, чистий, м'який), дій із предметами, що виконуються дорослими і дітьми. Об'єкти для організованих спостережень знаходяться як у приміщенні дошкільного закладу, так і за його межами, на ділянці і поза нею(прогулянки з метою).

Один і той самий об'єкт (тварина, рослина, транспорт, трудова діяльність, предмети побуту) може й повинен сприйматися дітьми кілька разів, таким заняттям відводиться перше місце серед інших, вони становлять основну частину всіх занять.

При проведенні організованих спостережень у довіллі необхідно пам'ятати про виховання у дітей бережливого ставлення до предметів, результатів праці, до об'єктів природи, бажання підтримати й зберегти життя рослин, тварин.

Організовані спостереження в довіллі з дітьми третього року здійснюються на таких заняттях: а) спостереження за живою та неживою

природою; б) розглядання продуктів людської праці (предметів побуту, транспорту); в) спостереження за працею дорослих.

Особливу роль у розвитку мовлення дітей третього року життя відіграють живі об'єкти, сприймання яких сприяє утворенню найбільш повних, точних уявлень про ознаки предмета. Під час розглядання живого об'єкта дитина не тільки сприймає його, а й хоче погладити, послухати, які звуки він видає.

Можливість дії з певним об'єктом сприяє розвитку стійкості уваги, підтримує тривалий інтерес дітей, сприяє формуванню уявлення про предмети. У процесі ознайомлення дітей з живим об'єктом виникає потреба в пізнанні: живий об'єкт викликає подив дитини, запитання, прагнення дізнатись про щось нове для неї. Діти із задоволенням розглядають, гладять, нюхають, слухають, запитують. Спостереження за живим об'єктом позитивно впливає й на розвиток активного мовлення. Характер мовлення дитини (багатство словника, граматична правильність, емоційна виразність) залежить від змісту матеріалу, що пропонується дитині. Яскраві, емоційні, доступні за змістом враження з довкілля є однією з найбільш ефективних умов виникнення мовленнєвих реакцій дітей, їхніх активних висловлювань.

Спостереження за живою природою проводяться у приміщенні дошкільного закладу (кішка, голуб тощо), коли тварини, рослини можна внести, наблизити до дітей і водночас дотримуватись відповідних гігієнічних правил. На ділянці можна спостерігати за собакою, вороною, гусаком, за явищами неживої природи (снігопад, дощ, вкрите хмарами небо, сонячна погода тощо).

Після спостереження в докільлі, у природі доцільно розповісти дітям невелике оповідання, казку, пов'язати з щойно побаченим. Наприклад, діти побачили пташку, зраділи, дивляться на неї. Вихователь звертається до дітей: «Подивіться, діти, яка гарна пташка. Послухайте, як вона співає. Ой, пташка полетіла. Вона, напевне, полетіла до своїх діточок, зараз я вам розповім про цю пташку. Вихователь розповідає: «Жила-була маленька пташка, вона голосно співала пісні. Прийшли в сад діти, сіли під деревом і слухали, як співає пташка. Раптом вона полетіла до своїх діточок, щоб погодувати їх».

Під час спостережень і цільових прогулянок використовується вже відомий прийом «показ із називанням». Вихователь звертає увагу дітей

на об'єкт, за яким вони спостерігають, називає його, кілька разів повторює, запитує у дітей. Після цього пояснює. Наприклад: «Це акваріум. В акваріумі живуть риби. В акваріумі вода, зелена травичка».

Кожне нове слово, яке почула дитина вперше, необхідно повторити в різноманітних сполученнях з іншими словами. Наприклад: «Курочка дзьобає зернята. Курочка дзьобає. У курочки дзьобик. І в курчаток маленькі дзьобики. І курчатка дзьобають зернята. Курочка швидко дзьобає і курчатка швидко дзьобають. І курочка, і курчатка дзьобають зернята».

У процесі спостережень вихователь стимулює дітей до активних дій: пропонує погодувати тварин чи птахів, налити води, молока, полити рослини, щось потримати, допомогти дорослим тощо.

Екскурсії-огляди. Цей вид заняття проводять з дітьми другої половини третього року життя, це так звані екскурсії, оскільки їх проводять у приміщенні дошкільного закладу. Проводять їх як індивідуально-групові заняття, на яких об'єднують 6-8 дітей. Тематика екскурсій-оглядів для цього віку є досить простою: групова кімната, роздягальня кімната, умивальня кімната, кухня, спальня. Вихователь пропонує дітям «подорож» по груповій кімнаті чи на кухню. У ході заняття розповідає дітям, знайомить їх з обладнанням, предметами, їх призначенням, читає вірші, співає пісні.

Розглядання предметів та бесіда про них. На таких заняттях діти розглядають іграшки (лялька, машина, трамвай, тролейбус), одяг, посуд, меблі, рослини. Дітей знайомлять із будовою предмета, його зовнішнім виглядом, з якостями і особливостями предметів (твердий, м'який, б'ється, рветься, довгий, широкий, вузький, короткий), залучають дітей до активних дій із цими предметами.

Дидактичні ігри з іграшками, предметами, картинками. На третьому році життя проводять різноманітні ігри з предметами: «Чарівна торбинка», «Цікава коробочка», «Чарівний кошик», «Чарівна скринька», «Сюрпризи», «Знайди і принеси», «Що сховано?», «Куди, що покласти?», «Чого не стало?» тощо. У ході гри вихователь повинен забезпечити максимальну активність дітей. Діти самі дістають іграшки, приносять їх, загортають тощо. При цьому всі предмети і дії називають словами. Наприклад, дидактична гра «Що в торбинці?» («Чарівна торбинка»).

У кольорову торбинку (замість торбинки можна взяти кошик, коробку) вміщують іграшки, що зображують знайомі дітям предмети (тварини, транспорт, предмети побуту). Діти зручно сидять на стіль-

цях, розставлених півколом, вихователь звертає увагу дітей на те, що в торбинці щось є, викликає інтерес до заняття. Дитині пропонується взяти одну іграшку з торбинки, показати дітям, назвати її. Так виймаються всі іграшки. Гра може повторюватися кілька разів протягом року. Але зміст її постійно поновлюється: змінюється зовнішній вигляд одних і тих самих іграшок (величина, колір), поновлюються набори іграшок, ускладнюються мовленнєві завдання дітям.

Для закріплення уявлень про довколишні предмети, для активізації словника можна використати аналогічно й дидактичні ігри з картинками, на яких зображено предмети побуту, тварин, овочі, фрукти, квіти тощо. Наприклад, гра «Хто або що це?» проводиться таким чином. Вихователь показує красиву обгортку альбому (або теки), де лежать приготовлені картинки, говорить: «Діти, я вам покажу картинки, а ви впізнайте, що на них намальовано». Потім показує одну картинку за іншою, діти називають зображене (червона вишня, солодка морква, зелена машина). Вихователь слідкує, щоб діти правильно узгоджували іменники з прикметниками.

З метою закріплення уявлень дітей про довкілля, розвитку зорового зосередження, довільної уваги проводять гру з картинками «Хто знайде таку саму?». Вихователь розкладає перед дітьми, які сидять за столом, набори картинок. Показуючи картинку зі свого комплекту, запитує, що або хто це, яка (який), пропонує розглянути картинки, що лежать перед дітьми на столі, і знайти таку саму.

Для закріплення уявлень про тварин та їхніх малят доцільно використати дидактичну гру «Чий це дітки?». Вихователь роздає дітям іграшки, що зображують дорослих тварин: «Діти, подивіться, хто до вас прийшов?» (Із-за столу по черзі з'являються іграшки). Так, це собачка. Якого він кольору? Собачка сів біля Наталки (Так само з'являються, називаються і розташовуються супроти дітей всі іграшки)... Ой, хтось там ще біжить та й плаче, маму загубив (З'являється іграшка – цуценя). Хто це? Так, цуценя, а хто його мама? (Так само з'являються і знаходять своїх мам інші тварини).

Інший варіант гри «Чий дітки?». Вихователь роздає дітям картинки із зображенням тварин: собака, корова, курка, кішка, гуска, кінь тощо.

Картинки, на яких зображено дитинчат, залишаються у вихователя. Вихователь промовляє: Плачуть кошенята, загубили вони свою маму. У кого вона?», Дитина, в якій картинка із зображенням кішки, піднімає її

і бере собі картинки із зображенням кошенят. Гра продовжується, поки всі «дитинчата» не знайдуть своїх «мам».

Закріпленню уявленню про тварин та їх малят, вправлянні у вживанні відповідних іменників в однині і множині сприяє гра «Що в кошику?». Ця гра проводиться аналогічно грі «Що в мішечку?». Ускладнення полягає в тому, що діти вчаться у відповідь на запитання вихователя «Хто був у кошику?» відповідати сполученням слів «Собака з цуценятами», «Кішка з кошенятами» і т.ін., а потім і реченнями «У кошику була курка з курчатами». Гру проводять у кінці третього року життя.

Уточнення знань про тварин (чим живляться) та активізація мовлення здійснюється в дидактичній грі «Хто що їсть?». Вихователь звертає увагу дітей на споруди з будівельного матеріалу (будиночки) і повідомляє, хто житиме в них (ставить іграшки, які зображують тварин).

Вихователь промовляє: «Зараз, діти, ми погодуємо їх». Запитує: «Що їсть кішка?», діти відповідають, вихователь уточнює, при цьому вживає поширені речення: «Хто хоче погодувати кішечку?». Дитина, якій запропонували погодувати, ставить мисочку з молоком.

Подібні запитання ставлять про інших тварин, і виконуються дії – годування. Вихователь стимулює відповіді поширеними реченнями («Півник любить дзьобати зернятко, кізочка їсть травичку» тощо).

З метою закріплення уявлень про діяльність людей, для уточнення і активізації дієслів, що називають дії, доцільно проводити з дітьми ігри з картинками «Хто що робить?». Замість картинок можна використати великі фотографії, на яких зафіксовано процеси діяльності няні, вихователя, лікаря, кухаря, двірника, водія. Вихователь показує картинку й запитує, що робить (мама, хлопчик, дядя тощо). Якщо діти не можуть назвати дії людей, то називає вихователь, а діти повторюють.

З дітьми третього року проводять серію дидактичних ігор на розвиток дрібних м'язів руки, сенсорики, закріплення кольору та збагачення словника. Опишемо їх.

Ігри на диференціацію і називання кольору («Перекладання кольорових кульок», «Прокочування кольорових кульок»); на диференціювання форми («Впізнавання іграшок на дотик», «Доторкніться і відгадайте, що я вам дала»); на диференціювання контрастних розмірів («Велика й маленька лялька»); на розвиток числових уявлень («Багато – мало»); на розвиток слухового сприйняття («Назви, що звучить», «Що я роблю», «Де дзвенить?», «Відгадай, хто це», «Послухай, що чути?»);

на увагу, пам'ять, кмітливість («Зроби, як було», «Чого не вистачає», «Сюрпризи», «Відгадай», «Хто пішов?», «Що змінилось?», «Відгадай, що це?», «Хлоп-хлоп»).

Проілюструємо записом гри з дидактичними ляльками «Подивись і розкажи», завдання якої – розвивати мовленнєву активність дітей, закріпити назви одягу, формувати уявлення про кількість «один», «багато». Збагачувати словник словами: один, багато, одяг, взуття.

Вихователь показує дітям ляльку і пропонує подивитися на неї, дає їм можливість висловитись. Потім запитує, що вона показує, дає ім'я ляльці, розглядає частини тіла і відповідні частини одягу, називає їх (шапка, сукня чи сорочка, штанці, фартушок, черевики та т.ін.). Залучає до цього бажаних дітей. Бере коробку, показує, що там дуже багато маленьких ляльок, роздає кожному по одній, запитує, скільки ляльок у коробці, в кожного з дітей.

Після цього розглядає разом з дітьми їхніх ляльок. Слідкує, щоб усі діти за її вказівкою одночасно знаходили потрібну частину тіла, показували пальчиком, називали, особливо звертає увагу на менш активних дітей.

Вихователь збирає ляльок, знову звертає увагу дітей на їх кількість (усі діти кладуть по одній, а стає багато).

Досить корисні для розумового і мовленнєвого розвитку дітей третього року дидактичні настільні ігри (геометричні вкладки, пірамідки, вкладні мотрівки, кульки, яєчка, складні кубики, розрізні і парні картинки).

Дидактичні ігри з лялькою. Улюбленими іграми дітей цього року є ігри з лялькою. Лялька для дітей цього віку – «жива істота», їхній одноліток. З лялькою відбуваються ті самі події, що із дитиною. Ляльку супроводжують інші іграшки (зайчик, ведмедик), використовуються різні побутові предмети (одяг, продукти, овочі, фрукти, меблі, посуд тощо). Все це сприяє збагаченню й активізації словника дітей.

З дітьми третього року життя проводять такі ігри з лялькою: «У ляльки новосілля», «Лялька робить ранкову гімнастику», «Пошиємо ляльці новий одяг», «Навчимо ляльку мити посуд», «Прання ляльчиного одягу», «Лялька Катруся захворіла», «На гостини до ляльки» тощо.

Можна проводити дидактичні ігри серіями за сюжетом, що поступово розвивається. Наприклад: «Лялька Марічка захворіла», «Проводи ляльки Марічки до лікарні», «Купуємо ліки для хворої ляльки в аптеці», «Відвідаємо хвору ляльку», «Приготуємо ляльці гостинці», «Одужання ляльки, повернення її в дошкільний заклад» тощо.

Виховання правильної звуковимови

Діти третього року життя – це перша молодша група дошкільного навчального закладу. Спеціальні заняття на виховання звукової культури мовлення в цій групі проводять 1-2 рази на місяць. Крім того, 2-3 рази на місяць планують вправи й ігри на закріплення звуковимови, розвиток мовленнєвого апарата, мовленнєвого дихання, фонематичного слуху. Ці вправи входять також до складу інших занять, їх тривалість – 5-6 хвилин.

Робота з виховання звукової культури мовлення проводиться в таких напрямках: формування правильної звуковимови, розвиток слухової уваги і фонематичного слуху, розвиток мовленнєвого дихання, сили та висоти голосу.

Добирати звуконаслідування потрібно в певній послідовності. Спочатку пропонувати дітям прості відкриті склади (му-му- му, ку-ку, ку-ку-рі-ку), надалі закриті склади (бум-бум-бум, топ-топ), а вже потім склади різної структури із різними сполученнями звуків (чик-чирік, трень-брень, дзінь-дзінь).

З метою формування правильної звуковимови можна проводити спеціальні заняття з використанням картинок, іграшок, художніх текстів і розповідей вихователя зі звуконаслідуванням. Для розвитку мовленнєвого дихання проводять такі ігри і вправи, як: «Чия кульбабка далі полетить?», «Пускання човників», «Метелик, лети», «Чия пташка далі полетить?», «Чий пароплав краще гуде?», «Чий папірець далі полетить?» і т. ін. Для розвитку сили і висоти голосу рекомендується проводити такі ігри і вправи: «Ідіть з нами грати», «Хто, як кричить?», «Дме вітер», «Луна», «Тихо і голосно» тощо.

Тіньовий і ляльковий театри. Дітям третього року життя показують театри: тіньовий і ляльковий. Вони закріплюють уявлення про довколишнє, викликають у дитини бажання говорити, створюють емоційно-позитивний настрій, розвивають увагу, пам'ять, спостережливість, стимулюють мовлення. Для лялькового театру використовують спеціальні ляльки-петрушки. Показ спектаклю треба проводити на тлі, що не відвертає уваги дітей від іграшок (для зими – повісити простирадло, для ночі – темну тканину, а для лісу – килимок, картину тощо).

Для тіньового театру ширма ставиться на стіл (вдень навпроти вікна, ввечері – за ширмою ставиться електрична лампочка), для створення декорації з іншого боку приставляються зроблені з картону і пофар-

бовані чорним будиночки, дерева, гірки тощо. Перед показом театру доцільно познайомити дітей із персонажами, щоб під час показу діти стежили за діями.

Сюжети для лялькових театрів слід добирати доступні, цікаві, це можуть бути сцени з життя дітей, тварин і птахів. У тіньовому театрі можна показувати казки: «Курочка ряба», «Колобок» тощо.

Ігри за змістом оповідань. Цей вид заняття можна проводити у двох варіантах. Спочатку вихователь розповідає невеличку розповідь і показує іграшки в дії. Після цього викликає дитину показувати дії з іграшками, а вона промовляє текст. При цьому розповіді поступово ускладнюються. Наприклад, розповідь

«Толя і собачка».

1-й варіант. Був у хлопчика Толі собачка (показує м'яку іграшку собачки, звуконаслідує). Толя дуже любив свого собачку (гладив його), ходив з ним гуляти (водить по столу), годував його (імітує годування). Після цього вихователь викликає дітей, дає собачку, повторює текст. Ім'я дитини кожного разу змінюють.

2-й варіант (наступне заняття). Був у Толі собачка (показує того самого собачку). Толя назвав його Пушком. Як звав собачку хлопчик? Пушок був маленький-маленький, а шерстка в нього була пухнаста (гладить). Толя любив Пушка (гладить), годував його супом і хлібом (підводить до миски і імітує годування), грав з ним (стрибає собачка). На подвір'ї хлопчик зробив Пушку будиночок (підводить собачку до будки з кубиків). Тут Пушок спав (заводить Пушка в будку). При повторній розповіді дії показують діти.

3-й варіант (третє заняття). Був у Толі собачка Пушок (та ж сама іграшка). Шерстка в Пушка була пухнаста, а сам Пушок малесенький. Він жив на подвір'ї у своєму будиночку (заводить собачку в будку). Коли Толя йшов гуляти, він завжди брав із собою Пушка (виводить з будки). Одного разу Толя бігав з Пушком на вулиці (бігає по столу). Біля них пробіг великий злий собака (виводить іншого собаку). Він кинувся на Толю і хотів укусити хлопчика (імітує рухи і звуконаслідує р-р-р-р). Пушок почав гавкати на великого собаку (гав-гав-гав) і хапати його за лапи (показує). Почула мама, що Пушок гавкає, вибігла на вулицю і відігнала геть чужого собаку: «Пішов геть!» А Пушка погладила і сказала: «Молодець, Пушок, що ти врятував Толю від злого

собаки». При повторному показі вихователь залучає дітей показувати дії із собачкою.

У другій половині року рекомендують залучати дітей до групової гри за текстом знайомих інсценівок («Курочка і Катруся», «Катруся і кішка Мурка», «Катруся із собачкою», «Катрусини картинки» і т. ін. У таких іграх беруть участь 5-6 дітей. Вихователь дає їм іграшки і діти грають самостійно. З допомогою запитань, нагадувань, вказівок, доручень, безпосередньої допомоги дорослий здійснює керівництво такими іграми.

З метою вдосконалення розуміння мовлення оточуючих, розвитку вміння слухати і сприймати мову, звернену до всіх дітей, проводять бесіди-оповідання без ілюстрацій і показу про те, що діти сприймали, робили на прогулянці, на занятті. Наприклад, вихователь розповідає: «В одному селі жили Сергійко і Наталка, братик і сестричка. Одного вихідного дня пішли вони з татом і мамою до лісу. Розкажіть, діти, що вони побачили в лісі (діти розповідають). А ще що? Які квіти діти побачили в лісі? Сергійко зірвав красиву ромашку і подарував мамі. А що подарувала мамі Наталка? Так, і Наталочка подарувала мамі квітку – червону маківку.

Своєрідність цих занять полягає в тому, що їх можна проводити варіативно. Вихователь може спочатку розповісти оповідання з показом іграшок, а при повторному показі запитує у дітей, як звали дітей, що вони робили тощо.

Живі картинки – це розповіді вихователя у супроводі картинної наочності. «Живу картинку» вихователь виготовляє самостійно. Бере великий аркуш паперу, наклеєний на картон із зображенням якогось пейзажу (ліс, поле, річка, подвір'я, будинок, вулиця і т. ін.) або місця, де буде відбуватися дія. У різних місцях аркуша зроблені надрізи, куди вставляються дієві особи: фігурки людей, тварин, птахів. Наприклад, відчиняється вікно, дівчинка визирає з віконечка; відчинилися двері – вийшла дівчинка і т. ін.

Розповіді вихователь складає самостійно або може використати тексти з посібників. Розповідь за живою картинкою супроводжується бесідою, звуконаслідуванням, відповідями дітей на запитання. Впродовж місяця вихователь чергує різні види занять.

Методика роботи з картинками в першій молодшій групі

На третьому році життя заняття з картинкою ускладнюються. З дітьми проводять заняття з предметними картинками, сюжетними настільними і настінними, а також використовують книжкові ілюстрації. Ускладнюються і завдання, які ставляться перед дітьми. А саме:

- розвивати розмовне мовлення дітей;
- вчити їх будувати речення різного типу (розповідні, питальні, окличні), за складністю (прості, складні);
- вчити правильно сполучати слова в реченні, вживати різні частини мови – прикметники, прийменники, сполучники.

Заняття з картинками на третьому році життя проводять з підгрупами дітей (8-10 дітей). Це дає можливість залучити всіх дітей до розглядання картинки, проводити бесіди за її сюжетом.

Організація дітей на занятті може бути різною. Так, наприклад, для розглядання сюжетної картинки дітей розсаджують на стільчиках півколом. Відстань між стільчиками і картинкою залежить від її розміру: чим менше картинка, тим ближче до неї садять дітей. Якщо це заняття з предметними картинками, наприклад, дидактичні ігри з предметними картинками, дітей розсаджують за столами.

Заняття з предметними картинками на третьому році ускладнюються. Вони проводяться у вигляді дидактичних ігор і спрямовані на формування у дітей узагальнень, впізнавання і називання властивостей, якостей, ознак предметів. Діти можуть добирати до цілого предмета його частини, до окремих частин знайти предмет або ж до дівчинки з лопаткою дібрати картинки з верхнім зимовим одягом.

Використовуються серії картинок для розповідей із продовженням: лялька роздягається, лялька у ванні, лялька спить, лялька одягається, лялька на прогулянці, лялька обідає тощо.

Предметні картинки вводять у тексти дидактичних ігор. Це такі ігри з картинками, як «Одягаємо ляльку на прогулянку», «Чим нагодуємо ляльку?», «Хто що робить?», «Відгадай і назови», «Подаруємо ляльці іграшку» тощо.

На перших заняттях доцільно використовувати і картинки, і реальні предмети чи іграшку, з якими б діти могли виконувати різноманітні дії, що зображені на картинках. Наприклад, гра «Хто що робить?».

Вихователь добирає картинки із зображенням дій: дівчинка йде з прапорцем, хлопчик кидає вгору м'яч, чоловік умивається, наливає з глечика в миску воду, дівчинка кладе ляльку спати, хлопчик стрибає з лави, хлопчик везе автомобіль, дівчинка поливає квіти з лійки, жінка рушником витирає посуд. Картинки кладуть зображенням униз, щоб діти не бачили малюнків.

Поруч із вихователем на столі предмети: прапорець, миска з водою, ліжка з подушкою і ковдрою, лялька, вантажний автомобіль, вазон і лійка, рушник, іграшковий посуд. Діти сидять півколом (8-10 чоловік).

Вихователь викликає дитину, пропонує взяти картинку, подивитись, назвати її, показати дітям. Наприклад, дитина взяла картинку із зображенням дівчинки, яка кидає м'яч. «Хто це?» – запитує вихователь. «Що робить дівчинка? – Так, дівчинка кидає м'яч високо-високо (показує жестом, як потрібно кидати м'яч). Подивіться, діти, як Сергійко кидає м'яч. Покажи усім. Скажи, Сергійко, «високо-високо». Скажіть, діти, «високо-високо».

Потім підходить друга дитина, бере картинку, наприклад, хлопчик із прапорцем, називає її. Після цього діти знаходять прапорець, йдуть по кімнаті з прапорцем. Заняття продовжується.

Більш складні заняття з предметними картинками проводять як дидактичні ігри на класифікацію і групування предметів. Наприклад, дидактична гра «Кому що потрібно?». У вихователя на дошці предметні картинки великого розміру (кухар, лікар, дівчинка і хлопчик біля пісочниці). На столі – предметні картини: каструля, відро, ніж, ложка; градусник, ваги, мікстура, бинт; іграшки (лопатка, совок, відерце, м'яч).

Вихователь показує картинку із зображенням лікаря, запитує: «Хто це? Що робить лікар? Що потрібно лікарю для роботи?» Пропонує дітям по черзі підійти до столу, знайти потрібну картинку, назвати її і поставити поруч із великою картинкою лікаря. Так розглядаються всі картини.

З метою формування узагальнень можна використовувати серію занять з предметними картинками, наприклад, «Юліні картини» (Ім'я можна замінити на будь-яке інше – Оксанини, Яринчини тощо).

Задля цього виготовляють лінійку з віконцями. На аркуші картону роблять наскрізь два розрізи і через них пропускається стрічка з клейонки з намальованими чи наклеєними на неї картинками (тварини,

одяг, іграшки, меблі і т. ін.). Стрічку тягнуть за один кінець, вона рухається і у віконці з'являються нові картинки. Можна зробити посібник типу «телевізор»: картинки показують від імені дівчинки Марічки, розігрують якийсь сюжет. Тоді на картинці потрібно намалювати велику дівчинку і приготувати кілька тематичних стрічок.

Вихователь розповідає: «Діти, Марічка сьогодні ходила гуляти. Зараз вона вам покаже, що вона там побачила». У віконці з'являється трамвай. «Що це? Як сигналізує трамвай? Так, Марічка бачила трамвай. Він йшов швидко-швидко. У трамваї їхали діти, люди, тьоті. А Марічка йшла пішки, ніжками йшла й маму за руку тримала. А що ще Марічка бачила?» Показує автобус, легковий автомобіль, вантажний автомобіль.

На наступний раз Марічка була в зоопарку, в овочевій крамниці, у крамниці іграшок тощо.

У другій половині року можна проводити заняття з використанням загадок у вигляді гри «Відгадай, хто (чи що) це?». Вихователь перш ніж показувати картинку, загадує описову загадку, а вже потім показує картинку. Наприклад: «Я вам, діти, зараз покажу картинку, а що на ній намальовано, ви відгадаєте. Що це таке? – Великий, круглий, якщо його кинути, він підстрибує, якщо штовхнути, він покотиться». Або: «Хто це такий? – Пухнастий, сірий, на лапках кігтиki, молочко любить».

На третьому році життя проводять ігри в лото за такими темами: «Іграшки», «Тварини», «Овочі», «Фрукти», «Транспорт», «Одяг», «Меблі». На одному занятті присутні від 4 до 8 дітей. Мета означених ігор – уточнення і закріплення знань про довкілля; уточнення, активізація словника, формування граматичної будови мовлення у дітей.

Дитині дають картку спочатку з одним зображенням, надалі поступово можна збільшувати кількість зображень на одній картці до 4-6. Дитині пояснюють правила гри: вихователь показує картинку, дитина дивиться, відшукує у себе потрібну картинку, накриває зображення на картці. Діти називають картинки, звуконаслідують. У першій молодшій групі можна використовувати й інші види лото, які поступають у продаж для молодших дітей.

Добираючи ігри з картинками, треба послідовно ускладнювати ігрове завдання відповідно до засвоєння дітьми програмного матеріалу. Дидактичні завдання у кожній грі з картинками зумовлюються змістом

гри і, звичайно, полягають у розгляді картинок, добиранні їх парами за якоюсь ознакою (кольором, величиною чи призначенням зображуваного). Під час гри важливо, щоб діти розуміли її зміст, правильно виконували ігрові дії.

Заняття з настінними картинами. Цей вид занять проводять з підгрупами дітей. Краще, щоб діти сиділи півколом, вільно. Картина прикріплюється на спеціальній підставці. Для колективного розглядання картину слід розмішувати так, щоб світло падало прямо на неї або збоку. Не можна розглядати картини проти світла. Вихователь дає можливість дітям добре розглянути картину. Спочатку вона сама розповідає за її змістом, а вже потім проводить бесіду. Доцільно використовувати прийом спільної розповіді дитини і дорослого. Вихователь починає, а дитина продовжує.

Важливо заздалегідь правильно визначити запитання, що будуть поставлені дітям під час розглядання картини. Зміст і характер запитань залежить від програмового змісту заняття. Наприклад, якщо програмне завдання полягає в тому, щоб збагачувати уявлення дітей про предмети, формувати в них уміння уважно розглядати картину, називати деталі, ознаки зображеного предмета, збагачувати активний словник, тоді ставлять прості запитання, а саме: Хто (що) це? А це хто (що)? Що тримає в руках? Якого кольору? Для чого він? Що роблять (відром, лопатою)? і т.ін. У процесі розглядання сюжетної картинки треба ставити запитання, які привертають увагу дітей до причинно-наслідкових зв'язків: чому дівчинка плаче? і т.ін. Під час заняття діти виконують різні дії, аналогічні тим, що зображені на картині (будують, грають з ляльками, ходять з прапорцями), читають вірші як вихователі, так і діти.

Дітям цього віку доступні й більш складні картини про свійських тварин. Заняття з картини цієї серії сприяють розвитку зв'язного, описового мовлення. Крім того, це прекрасний матеріал для звуко-наслідування.

Одним із важливих завдань з розвитку мовлення у дітей третього року життя є формування вміння будувати складні речення.

Щоб навчити дітей конструювати складні (складносурядні) речення, рекомендується застосовувати порівняльні запитання. Наприклад, під час розглядання картини «Діти вдома» можна запитати: «Що робить тато, а що робить мама?» або «Що робить сестричка, а що роблять

братики?» Під час розглядання картини «Мама й донька на прогулянці» запитати: «Що робить мама, а що робить донька?»

Порівняльні запитання можна використовувати і при розгляданні двох картин, пов'язаних простим сюжетом. Наприклад, можна порівняти зображення курки і кішки та запитати: «Де сидить курка, а де сидить кішка?»; дівчинки і хлопчика – «На чому їде дівчинка, а на чому хлопчик?» (дівчинка їде на велосипеді, а хлопчик на самокаті) і т.ін. Подібні запитання сприяють зосередженню уваги дітей на зображенні, кращому аналізу змісту картини, а запитання, що вимагають визначення просторових відношень між предметами, сприяють формуванню вміння вживати прийменники, розуміти їх значення (в, на, під, за) та узагальнювати. Порівняльні запитання доступні дітям, починаючи із 2 років 8 місяців. Їх варто ставити на повторних заняттях поруч з простими запитаннями.

До кожної сюжетної картини, яка вноситься на заняття, вихователю слід заздалегідь підготувати пояснювальний текст-розповідь, у якій коротко розкрити смисловий зміст зображення. Пояснювальна розповідь підвищує у дітей інтерес до картини, стимулює до висловлювання, що сприяє розвитку активного мовлення дитини, розширює їхнє уявлення про предмети.

При складанні пояснювальної розповіді слід пам'ятати, що дитина опановує мову насамперед через мовлення дорослих. Тому пояснювальний текст до картини треба будувати так, щоб у ньому були зразки речень різних за типом, а саме: окличні, наказові, розповідні, питальні; за структурою – прості та складні; щоб у них був правильний порядок слів.

Дитині на початку третього року життя під час самостійного конструювання двоскладового речення (речення, що має головні члени – підмет і присудок), важко поєднувати в ньому більше, як два слова. Тому на перших порах у пояснювальний текст до картини треба вводити речення, які складаються із 2-3 слів. Наприклад, під час розглядання картини, на якій зображено хлопчика, що везе маленьку дівчинку, можна сказати: «Це хлопчик Іванко. Це дівчинка Віра. Віра сидить на санках. Іванко катає Віру. До картини «Коза і козеня» можна скласти такі речення: «Це коза. Це козеня. Коза біжить. Козеня стоїть». На

наступному занятті текст можна ускладнити так, щоб двоскладові речення були поширеними, наприклад: «Хлопчик Іванко везе дівчинку Віру. Віра сидить на санках, усміхається»; «У кози є роги, у козеняти є ріжки. У кози великі роги, у козеняти роги маленькі».

На повторних заняттях рекомендується вводити в текст складносурядні і складнопідрядні речення. Наприклад: «Іванко катає Віру, а Віра радіє, сміється. Іванко везе Віру, бо він старший, а Віра ще маленька». До картини «Коза і козеня»: «Коза велика, а козеня маленьке. У кози великі роги, бо коза велика, у козеняти маленькі ріжки, бо козеня маленьке». На наступних заняттях подається більш складний текст-розповідь. Наприклад: «У хлопчика Іванка є сестричка Віра. Іванко любить свою сестричку, ходить з нею гуляти, катає її на санках. Посадив Іванко Віру на санки, біжить швидко-швидко і запитує: «Не боїшся, Віро?» «Не боюся, не боюся», – відповідає Віра. Ох, і смілива в Іванка сестричка Віра!»

Для формування в дітей граматично правильної мови слід вводити в текст різні граматичні форми слів. Наприклад, до картинки «Дівчинка годує кізоньку» можна так побудувати текст: «В Оленки була кізонька. Оленка кізоньку любила, доглядала, годувала травичкою. Нарвала Оленка травички, дає кізоньці й говорить: «Їж, їж, кізонько, травичку, травичка зелена, соковита». Тут для наслідування є слова-іменники з різними відмінковими закінченнями: Оленка – Оленки; кізонька – кізоньку – кізоньці; травичка – травички – травичку. У наведених вище текстах також є слова в різноманітних зв'язках: сестричка – сестричку, санки – санках, Віра – Віру – Віро тощо.

Поряд з навчальними завданнями на заняттях з картиною треба розв'язувати й виховні завдання: продовжувати формувати в дітей правильне ставлення до зображуваних персонажів, їхніх дій, стосунків; виробляти вміння слухати однолітка, який відповідає, і розуміти зміст його мовлення. Для цього треба спонукати дітей до наслідування фраз того, хто відповідає, пропонувати доповнити або виправити його висловлювання (Повтори, Тарасику, що сказала Оленка? Правильно сказав Тарасик? Як правильно сказати? тощо).

Наводимо опис заняття за картиною «Дівчинка годує кізоньку» (за матеріалами Г. Лози [10, с.8]. Діти сидять на стільчиках півколом, вихо-

ватель – біля підставки. Вихователь: діти, сядьте рівно. Зараз я покажу вам картину, а ви подивитесь і скажете, кого на ній намальовано. (Виставляє картину, дає можливість дітям висловитись, прислухається до висловлювань).

Вихователь: Правильно, це коза (показує указкою), а це дівчинка. Валу, хто це? Сашко, а це хто? Що в дівчинки в руці? (Трава). Що дівчинка робить? (Дає траву козі). А коза що робить? (їсть травичку, бере в рот, жує). Що це в кози? (Роги). Які вони? (Довгі, гострі, зігнуті).

Діти відповідають, вихователь прислухається до висловлювань дітей, схвалює правильні відповіді, а неправильні виправляє. Потім вона розповідає текст. У кінці розповіді запитує: Як звати дівчинку? Хто був в Оленки? Кому Оленка давала траву? Як Оленка говорила, коли давала кізоньці траву?

Для розширення уявлень про козу на наступних заняттях вносяться картини: «Оленка жене козу пасти», «Коза і козеня». За таким самим планом можна будувати заняття, що передбачають формування уявлень про інших тварин – корову, коня тощо.

З дітьми третього року життя можна розглядати картинки у книжках- картинках та ілюстрації (яскраві і великі) в дитячих книгах. Вихователь може і сам виготовити книжку-картинку самодіяльну – наклеїти на картон вирізки з журналів та яскраві тематичні листівки. Книжки-саморобки зшивають з цупкого картону, наклеюють картинки тільки на одному правому боці, не більше 6 картинок в одній книжці. Спочатку такі книжки-картинки діти розглядають з дорослим, а потім самостійно.

У процесі розглядання картинок з дітьми раннього віку (як на занятті, так і в самостійній діяльності) слід використовувати художнє слово – народну творчість, вірші, пісні тощо. Це дає можливість збагачувати уявлення дітей про явища, предмети, що розглядаються, виховувати правильне ставлення до них, розвивати мовлення дітей. Наприклад, під час розглядання картинок про тварин – півника, козу, білку тощо доцільно прочитати відповідні вірші: І. Неходи «Півник», Г. Бойка «Козуля», Г. Демченко «Білочка» і т. ін., на занятті з картинкою. – «Дощ іде» уривок з вірша Г. Бойка «Дощик, дощик», М. Познанської «Коза», А. Костецького «Босоноге гусеня», Г. Бойка «Кінь» тощо.

Методика використання художніх творів у роботі з дітьми третього року життя

Робота з художніми текстами

За програмою виховання і навчання дітей третього року життя дітей потрібно знайомити з художніми текстами, доступними їхньому віку. Це казки, оповідання, твори усної народної творчості (малі фольклорні жанри), вірші. Завдання щодо ознайомлення дітей з художньою літературою такі:

- виховувати інтерес, емоційний відгук до героїв художніх творів;
- вчити слухати і розуміти зміст художніх творів, не відволікатись під час слухання;
- відповідати на запитання за змістом художнього твору;
- збагачувати словник дітей лексиною з художніх творів;
- вчити повторювати окремі речення, образні вирази, повтори;
- повторювати за вихователем короткі забавлянки, вірші.

На кінець року діти повинні знати напам'ять забавлянки, вірші, вміти їх розігрувати, брати участь в іграх-драматизаціях за змістом художніх творів.

У першій молодшій групі проводять 2 заняття на тиждень із художньої літератури. З-поміж них: розповідання казок (настільний, іграшковий, тіньовий, ляльковий театри), розігрування забавлянок і українських народних пісеньок, читання оповідань, віршів, ігри-драматизації.

Міцно і надовго входить у життя дітей цього віку казка. Впродовж року дітям потрібно розказати 5-6 казок. Казку потрібно в цій групі обов'язково розповідати, дітям легше слухати розповідь, ніж читання. Нову казку супроводжують наочною. Доцільно поєднувати розповідь казки з її показом через різні види театрів (картонажний, фланелеграф, іграшок, настільний, тіньовий). Нова казка розповідається на занятті двічі. При повторному розповіданні дітей залучають повторювати окремі слова, фрази, пісеньки. У кінці заняття дітям пропонують пограти з фігурками героїв казок. Одна й та сама казка повторюється упродовж року кілька разів у різних видах театрів, через демонстрацію діафілму, показ лялькового театру. Діти з радістю впізнають знайомих персонажів, підказують вихователю хід подій, стають «співрозповідачами» вихователя.

Дітей потрібно вчити слухати і розуміти казки і без наочного супроводу. До таких занять дітей обов'язково готують. Вихователь розглядає з дітьми ілюстрації у книжці, дає характеристику персонажів: «Подивіться, діти, які маленькі козенята, мама-коза пішла за травичкою. А козенята залишилися одні. А ось і вовк, великий вовк, зубами – клац!» На наступний день вихователь розповідає казку, в кінці заняття знову розглядають ілюстрації. Добре знайомі казки в кінці року діти вже можуть розповідати разом із вихователем за допомогою наочності. Наприклад, розповідання казки «Курочка ряба». Вихователь починає: «Жили-були (виставляє фігурки діда і баби). Хто, діти?... І була в них... (виставляє курочку)... Хто? і т. ін. Такі казки, як «Ріпка», «Козенята та вовк» діти вже можуть драматизувати, при цьому бажано використовувати музичний супровід.

Дітям третього року життя читають оповідання без супроводу наочності, на слух. Це невеликі оповідання К. Ушинського (див. додаток).

Вихователь читає оповідання, дає можливість зрозуміти прочитане, потім читає ще один раз, пропонує повторити окремі слова, звуко-наслідування за запитаннями. Наприклад, до оповідання К. Ушинського «Гуси»: «Як господиня кликала гусей: «Тегі-тегі-тегі! Гуси білі, гуси сірі, біжіть додому!» Після цього оповідання читається ще раз.

У методичній літературі описуються різні прийоми роботи з художніми текстами. Так, рекомендують читати дітям одне й те саме оповідання з поступовим ускладненням сюжету новими деталями, тобто оповідання з поступово розвивальним сюжетом, читати оповідання за частинами, із зупинками. Вихователь читає оповідання (частину), потім звертається до дітей 1-2 запитаннями, надалі читає ще одну частину і знову звертається до дітей із 1-2 запитаннями, після чого вже завершує читання оповідання. Після такого читання-бесіди вихователь обов'язково читає все оповідання від початку до кінця. Можливий і такий прийом. При повторному читанні вихователь зупиняється, дає можливість дітям домовляти фрази, слова. Дітям третього року життя доступні розповіді морального змісту, вони вже здатні зрозуміти мораль оповідання, дати елементарну оцінку героям: «поганий», «добрий». Вихователь читає 2-3 рази таке оповідання, проводить бесіду. Діти з'ясовують, хто «добрий», «гарний», а хто «поганий» (див. додаток).

Колисанки в роботі з дітьми раннього віку. Колисанка – це перший поетичний твір, з яким зустрічається дитина вже в перші дні свого життя, вона чує його з вуст найближчої людини – матері. Вони несуть у собі емоційно насичену функцію встановлення контакту між матір'ю та немовлям без сторонніх слухачів. У них відбита глибока материнська любов, оспівується світ добра, краси й справедливості, який кожна матір прагне виплекати у своїй дитини. Тому в них відображаються найглибші почуття людини, вони захоплюють своєю ніжністю, безпосередністю, простотою. Це перші уроки духовності, моральності, чесності, чемності (добре, погано, можна, не можна), шанобливого ставлення до праці. Колисанки допомагають ознайомити дитину з довколишнім світом, це перші поетичні твори, які дитина запам'ятовує, повторює слова, фрази. Це й перші музичні твори.

Головна функція колискових пісень – впливати на стан і настрій дитини в момент засинання. Колисанкам як жанровій різновидності фольклору притаманні специфічні риси та характерні тільки для них особливості.

Коліскові пісні характеризуються оспівуванням дитини й матері. Найпоширеніша група пісень, у центрі яких – дитина й турбота про неї. Задовольнити її потреби допомагають супроводжуючі дієві особи: Котик, гулі, шпаки, Сонко, Дрімота та сама мати. Коліскові пісні композиційно прості. Ось чому їх здавна використовувала народна педагогіка.

Коліскові пісні повинні звучати над колискою з перших днів життя немовляти. Тиха, чарівна мелодія колискової пісні з вуст матері чи бабусі (або магнітофонний запис, платівка) заспокоюють дитину, впливають у її душу любов до рідного слова, до мелодики рідної мови.

Бажано влаштувати для батьків дітей раннього віку вечір колискової пісні із залученням батьків до співу. Це може бути вечір-конкурс серед батьків на краще виконання колискової пісні або «Чарівні мелодії колисанки» – вечір, на якому співають усі: і батьки, і вихователі, і діти.

З дітьми всіх вікових груп слід заучувати й розігрувати тексти колисанок на індивідуально-групових заняттях. Наприклад, розігрування колисанки «Коте білий, коте сірий» з дітьми третього року життя.

На столі у вихователя – іграшкове ліжко, у ліжку – лялька, біля ліжка – котик. П'ятеро-шестеро дітей сидять півколом на стільчиках.

Вихователь тихо співає колискову й супроводжує слова діями – погладжує котика:

Коте сірий, коте білий,
Коте волохатий,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти.
Котик буде воркувати,
А дитина буде спати.

– «Втомилась Оленка маленька, лягла в ліжко й хоче заснути та котик їй заважає, ходить по хаті, нявчить. Давайте, діти, попросимо котика всі разом, щоб він не заважав нашій Оленці спати. Я буду співати, а ви тихесенько-тихесенько мені підспівуйте», – каже вихователь. Вона співає, а діти підспівують (пісня виконується на одному занятті три-чотири рази). На наступному занятті цією самою колисанкою загойдують ведмедика чи зайчика. Одна й та сама пісня повторюється на кількох заняттях, аж поки діти не запам'ятають її текст. Поступово вихователь уводить нові текстові варіанти цієї колисанки. Відтепер уже з'являються два котів, які оберігають ляльчин сон:

Ой ну, котів, котів два,
Сірі, білі обидва.
Сірі, білі, волохаті
Полягали коло хати,
Не збудить малого дитяти:
Воно у нас малесеньке,
Воно спати радесеньке.

Поступово дітям читають складніші за змістом колисанки з цієї самої теми. Спочатку «нарошують» слова, продовжуючи сюжет та змінюючи окремі вирази:

Ой ну, коте, котина!
Засни, мала дитина!
Коте волохатий,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти!
Дитятко маленьке,
Воно спати раденьке.

Ой ну, коту рудку,
Вимети хатку!
А ти, коте сірий,
Вимети сіни!
Та піймай мишку,
Та вкинь у колиску;
Мишка буде грати,
А мала дитина спати.

Далі вихователь пропонує й нові ускладнені текстові варіанти, за змістом яких дії імітують та виконують самі діти – розмовляють з котиком та дитиною (лялькою). Знайомі колисанки діти співають у дидактичних іграх «Укладемо ляльку спати», «На добраніч, мої любі», «Колисанки нашій лялі» та інших, на вечорах співу.

Забавлянки й утішки в розвитку мовлення дітей. Забавлянки, утішки – це коротенькі пісеньки або віршики, поєднані зі своєрідними вправами, покликані зміцнювати дитину фізично, підтримувати радісний, бадьорий настрій. Це своєрідна форма емоційного спілкування дорослих з дитиною, побудована на глибокому знанні психології дитини різного віку. Для найменших, які тільки-но починають сидіти, у народі складено своєрідний тип забавлянок – чукикалок (гуцикалок) з похитуванням, підкиданням дитини на коліні або на одній нозі:

Ой чук, чук, чук,
Наловив дід шук!
А бабуся пліточок
– Годувати діточок,
А бабуся карасиків
– Годувати Тарасиків;
А бабуся окулців
– Годувати молодців.

Для немовлят – утішки-ігри з пальцями. Це різні варіанти «Сороки-ворони», «Сороки-довбухи» та «Варила мамочка кашечку»:

Варила мамочка кашечку, варила.
Одному дала до горнятка,
Другому до мисочки,
Третьому до кайстрика,
Четвертому дала до ложки,

А п'ятому не дала,
Бо не приніс сала.

Для дітей, які опанували рідну мову, пропонуються забавлянки-діалоги (зважаючи на те, що це вік інтенсивного розвитку діалогічного мовлення).

У більшості забавлянок закладена практично-діяльна функція, що передається різноманітними рухами:

Дибки, дибки!
Ходить котик по лавочці,
Водить кішку за лапочки:
Диб, диб, диб!

Ця утішка супроводжує навчання ходіння.

Забавлянки ознайомлюють дітей із трудовими процесами («Гу-гу-гу, варю кашу круту», «Куй-кую чобіток», «Печу, печу хлібчик»), прославляють працю, засуджують нероб.

У змісті забавлянок передаються морально-етичні повчальні мотиви, спрямовані на формування майбутнього світогляду, духовності дитини.

Вік, на який припадають забавлянки, є сензитивним для мовленнєвого розвитку малюків. Саме тому народ створював для них бездоганні поетичні мовленнєві зразки. У них дитина зустрічається з різноманітними звуконаслідуваннями. Тут і скрекит сороки (скро-ко-ко), скигління зайчика (скугу-гу, скугу, скау-скау), цвірінкання горобця, курликання журавлів (трі-рі-рі)), шелестіння листя (шу-шу-шу, ш-ш-ш), звукосполучення на означення руху (гой- да-да, гойда-ша, чуки-чуки, тосі-тосі, а-та-та, хиті-хиті).

Враховано й особливості запам'ятовування дітей, тому кожна утішка має багато повторів. Повторюються початкові слова («Варила мишечка кашку, варила», «Ладки-ладки», «Тосі-тосі»), слова-звернення («Зайчику-зайчику», «Мишко-мишко, де була?»), дієслова («Їхали-їхали», «печу-печу», «товчу-товчу»), повторюються числа, звуконаслідувальні слова.

Забавлянки по-різному використовуються на занятті. Більш складна забавлянка дається тільки одна на занятті з попередньою підготовкою дітей. Наприклад, «Сорока-ворона». Перед тим, як читати забавлянку вихователь показує ілюстрацію сороки, розглядають її, називають

словом «сорока», «сорока-ворона». На занятті вихователь читає забавлянку:

Сорока-ворона
На припічку сиділа (показує ілюстрацію),
Діткам кашку варила.
Цьому дам, цьому дам (загинає свої пальці),
Цьому дам і цьому дам;
А цьому (відгинає великий палець) не дам,
Бо він дров не носив,
Діжі не місив,
Хати не топив,
Діток гулять не водив –
Справжній лежень.
На тобі, на тобі, на тобі!

При повторному читанні викликає до себе дитину, читає забавлянку і загинає пальчики дитині, стимулює дітей повторювати окремі слова і фрази. Забавлянку читають на 3-4 заняттях, поки діти самі будуть виконувати рухи за текстом та повторювати фрази.

Більш легкі і знайомі забавлянки можна давати по 2-3 рази на одному занятті. Наприклад, спочатку вихователь читає добре знайому дітям забавлянку «Сорока-ворона» (гра з пальчиками). Потім читає нову забавлянку «Наш хлопчик» (також гра з пальчиками).

Читає 2-3 рази, при повторному читанні діти показують пальці, повторюють слова.

Можна використати і третю знайому забавлянку «Гу-ту-ту! Гу-ту-ту!». Вихователь показує хлопчика Іванка: «Це наш маленький пальчик, гарний хлопчик-козачок. Ми зараз зваримо йому кашку і погодуємо його». Садить на стільчик ляльку, бере іграшковий горщик, ложку і промовляє забавлянку:

Гу-ту-ту! Гу-ту-ту!
Вари кашу круту,
Підливай молочка,
Погодуй козачка!

Викликає дітей «годувати» ляльку, повторювати окремі слова тексту.

Заняття з розігрування забавлянок на третьому році життя мають свою специфіку. На таких заняттях широко використовуються ігрові

прийоми, максимальна активність дітей, обов'язкове виконання дітьми різних дій з предметами. Ефективність такого заняття багато в чому залежить і від прийомів, які вихователь використовує на початку заняття.

Перед тим, як читати забавлянку, дітям показують предмет, іграшку чи ілюстрацію. Наприклад, показують іграшку kota перед читанням забавлянки «Ой ти, коте сірий». А вже потім читають забавлянку в супроводі тієї самої наочності. Можна використовувати фланелеграф, показати предметні і сюжетні картинки за змістом забавлянки. Наприклад, заклички-забавлянки «Сонечко, сонечко» і «Вийди, вийди, сонечко».

На фланелеграфі вихователь виставляє сонечко, промовляє слова:

Сонечко, сонечко,
Виглянь у віконечко (показує віконце із сонечком)!
Я маленький хлопчик (показує хлопчика),
Виліз з дудочкою на стовпчик,
На дудочку граю,
Всіх вас забавляю.

Читає двічі, прибирає наочність. Потім говорить: «Дітки, всі люблять сонечко, всі його закликають. Ось послухайте і подивіться». Читає закличку і на фланелеграфі виставляє наочність.

Вийди, вийди, сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко,
– На весняні квіточки,
На маленькі діточки,
Там вони граються,
Там дожидаються.

Перед читанням забавлянки можна провести дидактичну гру, пов'язану зі змістом забавлянки. Наприклад, перед читанням забавлянки «Рано-вранці на дуду» вихователь пропонує пограти в гру «Хто це?». На столі ширма, за ширмою – іграшки. Вихователь відтворює звуки, а діти їх відгадують: корова мичить – му-му-му; дудочка – ду-ду-ду; козенятко – ме-ме-ме. Потім читає забавлянку.

Рано-вранці на дуду
Пастушок: «Ту-ру-ду-ду!»
А корівки в тон йому

Затягнули: «Му-му-му!»
Йди, Муренко, в зелен гай,
В чистім полі погуляй,
Йди травиці попаси,
Молочка нам принеси.

Читання забавлянки супроводжується показом наочності (дудочка, корова, пастушок) і діями (грає на дудочці).

Нова забавлянка читається на занятті 3-4 рази. У процесі кожного читання (на наступних заняттях) вносяться певні зміни. Так, наприклад, перший раз читають забавлянку з наочністю, другий раз – без супроводу наочності, у третій раз – знову в супроводі наочності. Можна під час другого і третього разу читання давати нову наочність та залучати дітей до виконання рухів і різноманітних дій. Вихователь пропонує дітям промовляти (додавати) окремі слова, фрази, речення; показувати дії на слова вихователя (ніжками топ-топ, ручками хлоп-хлоп, полетіли, полетіли тощо).

Вихователь може запросити дитину до себе і розповісти про неї забавлянку. При цьому обов'язково, вставити у зміст забавлянки ім'я цієї дитини. Наприклад:

Водичко, водичко,
Помий (Олі, Каті, Вані тощо.)
Личко, рожеве та біле,
Як яблучко спіле!

Можливий і такий варіант, коли після двох разів читання забавлянки вихователь пропонує дітям встати всім у коло і пограти (за текстом забавлянки виконувати дії разом із вихователем). При цьому слід дітям роздати відповідні атрибути за текстом забавлянок (дудочки, дзвіночки, м'ячі, візок, конячку, котика тощо).

Одна й та сама забавлянка читається на 2-4 заняттях з різними варіаціями і ускладненнями. Наприклад, забавлянка «Бім-бом».

На першому занятті вихователь читає перший раз забавлянку, діти слухають. Другий раз читає і показує на фланелеграфі. Після третього разу читання стимулює дітей повторити слова «Бім-бом, дзелень-бом!».

На другому занятті читає забавлянку в супроводі театру іграшок. На столі – іграшковий будиночок, дзвіночок, курочка, півник, котик, відро, помело. Стимулює дітей повторити фрази, речення. Читає 2-3 рази.

На третьому занятті читається забавлянка у супроводі тіньового театру або показується через панно «Живі картинки».

На четвертому занятті діти інсценують забавлянку. Вихователь влаштовує будиночок, роздає дітям шапочки (котик, курочка, півник) і відповідні атрибути (відро, цебро, помело). Читає текст, відтворює звуки дзвіночка. Діти по черзі біжать до будиночка гасити його.

Отже, з дітьми третього року життя проводять різні види занять, спрямованих на розвиток звуковимови, зв'язного мовлення, збагачення словника, формування граматичної правильності мовлення.

Заняття з розвитку мовлення з дітьми третього року життя

Гра «Цап і зайчик»

Мета: стимулювати відтворення простих дієслів; розвивати дрібну моторику рук, навчити координувати рухи пальців рук з мовленням.

Хід гри. Діти сидять півколом. Вихователь промовляє слова вірша, виконуючи рухи пальцями рук. Діти повторюють рух і завершують фрази.

На городі цап-цап,
Капусточку хап-хап
(згинають і виправляють пальці рук).
Ніжками туп-туп (тупають ногами),
Капусточку хруп-хруп.

(Піднімають руки вгору, згинаючи середній та безіменний пальці, притискають їх до долоні великим пальцем).

А тут зайчик скік-скік (встають і стрибають),
Вушками тріп-тріп,
Ніжками туп-туп (встають і підстрибують),

Капусточку хруп-хруп (витягують вгору вказівний і середній пальці, інші стискають у кулак, ворують пальчиками).

Кую-кую чобіток

На столі лялька, взята в чобітки, лежить молоточок. За столом сидять трое-четверо дітей і вихователь. Вона знімає чобіток з ляльки, свої дії супроводжує словами: «Які гарні червоні чобітки у нашої Ганнусі.

Та ось біда, вони трохи зносились, їх треба підкувати. Де мій молоток?
А ось і він».

Читає утішку, тримаючи в одній руці чобіток:

Кую-кую чобіток,
Подай, бабо, молоток.

(Бере сама молоток й імітує підбивання чобітка.)

Не подаси молоток,
– Не підкую чобіток.

Під час повторного читання замість слова «бабо» вихователь називає ім'я дитини: «Подай, Олю, чобіток». Через день-два діти можуть виконувати всі дії на слова і прохання дорослого: зняти з ляльки чобіток, взяти молоток і підбивати чобіток.

Летів горобчик

Діти разом із вихователем сидять за столом. На столі – українська піч (зроблена з картону), іграшковий стіл, на якому лежать калачі. У руках у вихователя пташка-іграшка. Діти розглядають іграшки, називають їх. Потім вихователь пропонує їм послухати українську народну пісеньку.

Летів горобчик
(Імітує рухи горобчика)
Жив, жив, жив!
– А де ж мені сісти?
– (Шукає, розглядає)
– На печі. (Сідає)
– А що ж мені їсти?
(Підлітає до столу.)
– Калачі.
– Гам

(Імітує рухи горобчика, що дзьобає калач).

Вихователь двічі читає, опісля запитує: «Як кричав горобчик?» Пропонує повторити разом: «Жив, жив, жив» – «Де ж сісти горобчику?» Діти відповідають: «На печі». – «Що ж їсти горобчику?» – «Калачі». – «Як їв горобчик?» – «Гам». Повторне розігрування, дії з горобчиком виконують діти.

Поїдемо, синочку, з тобою в село!

На столі сидить лялька-хлопчик. З другого кінця – лоша, корова, теля, вівця, поросся, коза, собака, кішка, курка, півень. Діти розглядають їх, називають. Вихователь читає утішку, показує потрібну іграшку-тварину.

Поїдем, синочку,
З тобою в село.
Багато побачим,
Почуємо там.
Лошатко: «І-го-го!»
Корівонька: «Му-у-у!»
Телятко: «Мі-мі-мі!»
Вівця: «Бе-е-е!»
Поросятко: «Хрю-хрю-хрю!»
Кізенька: «Ме-е-е!»
Собачка: «Гав-гав-гав!»
А киця: «Няв!»
Курочка по сінцях: «Ко-ко-ко!»
А півничок на подвір'ї: «Ку-ку-рі-ку!»

Під час повторного розігрування вихователь роздає тварини дітям (беруть участь 10 дітей), діти показують тварину, називають її і звуко-наслідують.

Я маленький хлопчик, я маленька дівчинка

Троє дітей в українських національних костюмах. У хлопчика – дудочка, у дівчинки – сопілка. На килимку – стовпчик і стільчик. Першим виходить хлопчик з дудочкою і промовляє:

Я маленький хлопчик,
Виліз я на стовпчик,
На дудочку граю,
Всіх вас забавляю.
Ду-ду-ду-ду!
Виходить дівчинка:
Я маленька дівонька,
Як у полі квітонька,
(Сідає на стільчик.)

На сопілку граю,
Пісеньку співаю,
Всіх вас розважаю.
Ля-ля-ля-ля-ля!
Виходить третя дівчинка-україночка:
Українка я маленька,
Українці батько й ненька,
Сестричка й братик милий
(Показує на дітей із сопілкою та дудочкою.)
На Вкраїні ся родили.
Ну-мо, станьмо в хоровод.
Усі діти стають до хороводу і водять хоровод.

Нагодуємо ляльку обідом

Мета: уточнити назву посуду, вчити самостійно виконувати дії з посудом; активізувати словник. Виховувати бажання піклуватися про ляльку.

Словник: *посуд, кухонний, столовий, гаряча, солодка.*

Хід заняття. Вихователь повідомляє: «Скоро лялька Марічка повернеться з прогулянки. Вона довго гуляла, захотіла їсти. Давайте приготуємо їй кашу й узвар. Подивіться, яку каструлю потрібно взяти для каші». Діти обирають невелику каструлю. Вихователь запитує: «Оксано, що ти зробила? Яку каструлю ти взяла? Що потрібно зробити, щоб сварити кашу? Подивіться, що це? Так, це вода. Іди, Валю, налий води в каструлю. Що ти, Валю, зробила? Так, ми налили воду в каструлю. Що будемо далі робити? Куди потрібно поставити каструлю?» Пропонує комусь із дітей поставити каструлю на плитку, посолити, помити і кинути крупу, цукор. Запитує у дітей, що вони зробили. Вихователь помішує ложкою кашу і промовляє: «Лялька Марічка любить солодку кашу. Кипить каша, вариться каша, солодка рисова каша. Смачна буде каша. Так, так, я варю її, не поспішаючи». Куштує кашу ложкою. «Готова каша, зварилась каша, солодка рисова каша. Знімаємо її з плитки». Знімає, ставить на підставку.

«Тепер зваримо узвар. У якій каструлі будемо варити узвар? Так, у великій. Що для цього потрібно зробити?» Пропонує дітям взяти каструлю, налити води, поставити на плитку. Потім діти миють су-

хофрукти, кидають у каструлю. Вихователь мішає ложкою узвар і промовляє: «Кипить узвар. Скоро звариться». Куштує: «Узвар зовсім не солодкий. Що потрібно зробити?» Кидають цукор, мішає. «Зварився узвар. Ось і готовий обід для Марічки. А де ж наша скатерка?» Пропонує дітям взяти скатерку, накрити на стіл, поставити тарілку, чашку, покласти ложки. Потім звертається до дітей: «Підіть, діти, покличете Марічку з прогулянки, обід уже готовий». Діти беруть ляльку за руки, садять за стіл, годують. Вихователь: «Гаряча каша. Солодка смачна каша. Яка каша, діти? Їж, Марічко, не поспішай, їж кашу, їж і узвар випий». Дають ляльці узвар. Ляльці сподобався узвар, вона витирає рот серветкою, дякує дітям.

Поперемо ляльці плаття

Мета заняття: дати дітям уявлення про деякі трудові дії і предмети, потрібні для прання (вода, мило, миска або ночви), виховати інтерес до трудових дій дорослих; вправляти дітей у називанні предметів одягу, білизни. Заняття проводиться з 10-12 дітьми.

Хід заняття. Дітей розсаджують навколо невисокого столу, на якому пратиметься білизна. Вихователь говорить, що в ляльки (бажано, щоб лялька була велика) забруднилися плаття, сорочка, штанці, треба випрати, щоб лялька була чисто вдягнена. Потім вихователь приносить миску з теплою водою. Няня або вихователь пере, примовляючи: «Візьму мило (намилює так, щоб утворилось багато піни) і сорочку виперу. А це що? І штанці виперемо, все буде чисте». Потім наливає в миску чистої теплої води і полоще білизну.

Діти встають, підходять по 2-3 до миски й по черзі полошуть. «Ось тепер усе чисте! Повісимо на мотузку, висушимо. Що це?» Вихователь показує дітям і, якщо діти самі не можуть назвати, називає різні предмети одягу. Разом з дітьми розвішує одяг. Після прання переходять до прасування ляльчиної білизни.

Попрасуємо ляльці плаття

Мета заняття: дати уявлення про деякі трудові дії і предмети (прасувати, праска); виховувати інтерес до трудових дій дорослих; вправляти дітей у називанні предметів одягу.

Хід заняття. Проводиться заняття так само, як і попереднє.

Вихователь звертається до дітей з такими словами: «Пам'ятаєте, діти, ми нашої ляльці (називає ім'я) випрали все: і плаття, і сорочку, і штанці. Все чисте, але не випрасуване, треба попросувати, тоді все буде гарне. А це що? І сорочку випрасуємо». Коли все випрасуване, праску виносять. «Усе попросували. Як ми прасували праскою?» Вихователь робить рукою рухи, що імітують прасування, й пропонує дітям зробити так само.

Через певний час дітям для гри дають клаптики тканини, ночви, вішають мотузку, дають дерев'яні та пластмасові праски. Прання і прасування повторюють багато разів, спонукаючи при цьому дітей називати дії і предмети. Діти самі полощуть і розвішують лялькову білизну й одяг.

Розповідь вихователя «Тарасик, кораблик і зайчик»

Мета: вчити дітей відповідати на запитання.

Хід заняття. Перший раз вихователь розповідає і показує кораблик і зайчика. При повторному показі проводиться бесіда. – Жив-був хлопчик (як його звали?) Тарасик. Купив тато Тарасику в крамниці (що купив тато Тарасику в крамниці?) кораблик. Взяв Тарасик (що взяв Тарасик?) великий таз, налив туди (що налив Тарасик у таз?) води і пустив плавати (що пустив плавати Тарасик?) кораблик. У кораблик посадив (кого посадив Тарасик у кораблик?) зайчика. Кораблик був (який був кораблик?) маленький, а зайчик (який?) великий (що трапилось з корабликом?) і кораблик перекинувся (що трапилось із зайчиком?), зайчик упав у воду. Тарасик (що зробив Тарасик?) витягнув зайчика з води, посадив його на сонечко і сказав (що сказав Тарасик?): «Нехай зайчик сохне».

Поспішили – насмішили

Мета: стимулювати дітей вимовляти звуки за наслідуванням, розвивати мовленнєву активність і мовленнєвий слух.

Хід заняття. Вихователь готує фланеграф, на ньому будинок, із вікна якого визирав ведмідь. А також фігурки: жаби, миші, курки, гуски корови. Вихователь розповідає текст казки «Поспішили- насмішили». Прискакала жаба до ведмежого будинку. Заквакала під вікном: «ква-ква-ква – я до вас на гостини прийшла.» – Як квакала жаба? (Діти відповідають індивідуально і хором). – Прибігла мишка-норушка, запищала:

«Пі-пі-пі - кажуть, у вас смачні пироги.» – Як пищала мишка? – Курочка прийшла. Закудахтала: «Ко-ко-ко, шкуринки, кажуть, розсипчасті!» – Як курочка кудяхтала? – Гуска прийшла, гогоче: «Го-го-го, гороху б з'їсти!» – Як гуска гогоче? – Корова прийшла, мичить – «Му-му-му, – з борошна пійла випити хочу!» – Як корова мичить? Тут ведмідь із вікна визирнув. Заричав: «Р-р-р-р!» Всі повтікали. Як ведмідь ричав? Та даремно вони втекти поспішили. Ведмідь ось що хотів їм сказати: «Р-р-рад гостям, заходьте будь ласка!» Що хотів сказати ведмідь гостям?

Розглядання іграшкового коня

Мета: познайомити дітей із будовою коня (голова, грива, хвіст, ноги, копита).

Словник: *кінь, голова, грива, хвіст, батіжок, тулуб.*

Матеріал: дзвіночок, батіг.

Хід заняття. На підлозі стоїть великий іграшковий кінь. У дітей на столі – маленькі. Діти розглядають великого коня, показують голову, хвіст, тулуб, гриву, ноги, копита, називають їх. Розглядають маленьких конячок, показують і називають частини тіла. Після цього вихователь пропонує бажаним підійти до коня й сісти на нього верхи. При погойдуванні коня на його ший дзвенить дзвіночок. Всі діти сідають на свої стільчики. Кінь стоїть на видному місці. Коли настає тиша, вихователь говорить: «Послухайте віршик про цього коня». Виразно читає текст, показує інтонацією і своєю поведінкою, що кінь їй дуже подобається: вона милується ним, показує його гриву, гладить розкішний хвіст, пропонує послухати дзвіночок. Читання повторюється двічі. Потім вихователь пропонує бажаним сісти на коня, а сама, звертаючись до всіх дітей, знову читає вірш:

Гоп! Гоп!
Справжній кінь,
Є і хвіст, і грива,
І дзвіночок – дзинь-дзинь-дзинь!
Дуже кінь красивий!
Виліз я на коня,
Ухопивсь руками.
Батіжок підганяє
Їду я до мамі.

Дитину, яка сидить на конику, вихователька спонукає промовляти «гоп- гоп», «дзинь-дзинь-дзинь!»

Розглядання автобуса, автоівки, трамвая

Мета: вчити дітей розрізняти за зовнішнім виглядом і називати вантажний і легковий автомобілі, автобус, трамвай та їх основні частини: кабіну, кермо, кузов, колеса, вікна.

Хід заняття. На столі у вихователя легковий і вантажний автомобілі, автобус, трамвай. Вихователь набирає номер по телефону і замовляє таксі: «Вовчику, – говорить вихователь, – ти сьогодні водій. Сідай у таксі – легковий автомобіль і їдь за мною». Якщо хлопчик помиляється і обирає не ту машину, вихователь звертається за допомогою до інших дітей. Потім бере іншу машину, «їде» на машині і запитує, на якій машині він приїхав. Діти називають машини.

Вихователь попереджає, що зараз одна з машин поїде і вони повинні впізнати, якої машини не стало. Пропонує дітям заплющити очі, ховає машину і запитує: «Якої машини не стало?», «Яка машина поїхала?» Показує знову машину, пропонує показати кабіну, кузов, колеса, кермо.

Надалі відправляються «в рейс» автобус, трамвай. Закінчується заняття грою «У подорож на автобусі». Із стільців влаштовують автобус. Дітям вихователь видає квитки. Вихователь – водій. Дає сигнал: «Бі-бі-бі». І діти їдуть. Вихователь виголошує зупинки, діти виходять.

Екскурсія-огляд умивальної кімнати

Мета: дати уявлення про умивальну кімнату та її обладнання.

Словник: *умивальна кімната, раковина, кран, мило, мильниця, рушник, душ, туалет, намити, витерти.*

Хід заняття. Вихователь використовує ігровий прийом. Лялька Катя просить дітей показати умивальну кімнату, розповісти, що там є, як потрібно мити руки. Разом з лялькою діти йдуть до умивальної кімнати. Вихователь запитує дітей: куди ми з вами прийшли, як називається кімната, що ви бачите в умивальній кімнаті? Розглядають умивальник, його частини: раковина, кран.

Руки миють милом. Загадує загадку про мило: «Рожеве, запашне, милке».

– Що треба зробити, щоб помити руки? Закріплюють послідовність дій, уточнюють слова намити, розмити, полити тощо.

Вихователь пропонує одному із дітей показати послідовність дій при вмиванні. Дії дитини супроводжуються віршем:

Я сьогодні вранці рано

Умивалася з-під крана!

Я сама тепер умію

Мити руки, мити шию.

Можна прочитати вірш О. Висотської «Ми умієм чисто мити». Запитання до дітей: «Що треба зробити після того, як помили руки, чим витирають руки, де зберігаються рушники, як дізнатися, чий це рушник?»

Вихователь читає вірш М. Найдьонова «Наші рушнички». У кінці заняття вона пропонує дітям умити ляльку, прочитати забавлянку «Водичка, водичка».

– Діти, лялька теж хоче помити руки і вмитися, але не знає, як це зробити. Допоможіть їй. Викликає кількох дітей, щоб повторити послідовність миття рук та вмивання. Покажіть, як це треба робити. Лялька дякує дітям і запрошує їх до ігрового куточка.

Екскурсія-огляд групової кімнати

Мета: ознайомити дітей із груповою кімнатою: світла, простора, великі вікна, багато квітів.

Словник: *груповою кімната, іграшки, книжкова шафа, акваріум.*

Хід заняття. Діти сидять півколом на стільчиках. Вихователь пояснює, що кімната, в якій вони перебувають, називається груповою кімнатою. У ній діти грають з іграшками, займаються, снідають, обідають, вечеряють. Кімната простора, світла, тепла. Пропонує дітям розглянути кімнату, встати, походити. Підходять до шафи з іграшками: «Ой, скільки іграшок багато у дітей!» Запитує, як називаються знайомі дітям іграшки, пропонує взяти одну іграшку, показати, як з нею можна грати. Потім підходять до книжкової шафи, куточка природи. Діти називають предмети, квіти, акваріум. Огляд завершується читанням знайомих віршів.

Можна згадати легкі загадки. Наприклад, «Його б'ють, він не плаче, а тільки скаче» (м'яч), «Залізний птах у небі літає» (літак). Після цього розглядають умивальну, роздягальну кімнати і їдальню.

Екскурсія – огляд роздягальної кімнати

Мета: дати уявлення про роздягальну кімнату. Це невеличка кімната, в якій діти роздягаються і одягаються на прогулянку. Вздовж стін

стоять шафи для одягу з картинками-позначками. У кожній шафі є дві полицки, верхня – для головних уборів, нижня – для взуття. На гачки вішаємо верхній одяг. Для зручності в роздягальній кімнаті є диванчики, килим.

Словник: *роздягальна кімната, шафа, диванчик, гачки, полицка, одяг, взуття.*

Хід заняття. Вихователь повідомляє, що сьогодні вранці до неї у гості прийшов ведмедик. Вітається з дітьми. Ведмедик хоче щось сказати (підносить до вуха). Він хоче з вами гуляти, але не знає, де в нас роздягаються. Ось ми зараз підемо всі разом і покажемо йому нашу роздягальну кімнату.

Діти заходять у роздягальну кімнату. Ведмедика слід посадити на видному місці. Вихователь запитує дітей: куди ми з вами прийшли, як називається ця кімната, що є в роздягальній кімнаті, скільки шаф, що ви бачите на дверцятах шафи, для чого потрібні картинки?

Діти називають свої картинки, показують ведмедику шафу. Для чого потрібні шафи? Розглядають будову шафи. Що це (показує на дверцята), що ви бачите в середині шафчика, що кладуть на верхню полицку, куди треба вішати пальта, що кладуть на нижню полицку? Зараз Вова покаже ведмедику, як він складає свої речі в шафу. Вова виймає всі речі з шафи на стільчик і складає їх. – Що ти спочатку візьмеш?

Усі дії дитини супроводжуються запитаннями й поясненнями вихователя. Викликає ще одну дитину, щоб вона склала свої речі. Звертає увагу на ослінчики, велику вішалку. Вихователь: «Ведмедик хоче піти на прогулянку, ось його одяг, але він не знає, що спочатку треба одягати, допоможіть йому. Викликає дітей, які під керівництвом вихователя одягають ведмедика».

Екскурсія-огляд їдальні

Мета: ознайомити дітей із їдальною і посудом.

Словник: *їдальня, сніданок, обід, полуденок, вечеря, серветки, тарілка, ложка, хлібниця, чашка.*

Хід заняття. Вихователь починає заняття з бесіди про те, що було на сніданок. Запитує дітей, де діти їдять, що сьогодні вранці вони їли на сніданок, на чому стоять тарілки з їжею, на чому сидять діти, у чому подають їжу (борщ, кашу, компот), чим діти їдять борщ, чим витирають рот, хто подає дітям їжу, що треба зробити, перш ніж сісти за стіл.

У своїй розповіді вихователь підкреслює, що їдальня розміщена в груповій кімнаті. Помічник вихователя, Валентина Петрівна, готує столи, за якими діти снідають, обідають, вечеряють. Кожна дитина має своє місце. Роздає їжу і прибирає зі столів помічник вихователя; їсти слід охайно, правильно тримати ложку (пропонує одній дитині підійти, взяти ложку й показати, як правильно її тримати). Всі діти (групкою) розглядають місце, де миють і зберігають посуд. Розглядають і називають посуд, з'ясовують, для чого він потрібний. Закінчується заняття читанням вірша «Таня» Т. Демченко.

Це ж чому завжди у Тані
Щічки свіжі та рум'яні?
А тому, що Таня наша
Їсть і борщ, і хліб, і кашу!

Спостереження за кульбабами

Мета: збагатити й уточнити уявлення дітей про рослини своєї ділянки (травка, кульбабки), навчити впізнавати і називати їх, розрізняти за кольором (зелений, жовтий), за будовою (квітка і стебло кульбаби), викликати радість від безпосереднього спілкування з природою.

Хід заняття. Діти разом із вихователем підійшли до галявини, на якій ростуть кульбаби. «Яка гарна травичка, погуляймо на ній... Травичка густа, зелена... Подивіться, дітки, як багато жовтеньких квіточок – це кульбабки. Ось кульбабка, і ось також. Подивіться, кульбаби м'якенькі, доторкніться обережно ручкою до них, рвати не треба...» Діти, якого кольору трава? Правильно, зелена. Олю, Вово, Наталочко, яка травичка? Скажіть, зелена. А кульбаба якого кольору? Правильно, жовтенька. Подивіться, кульбаба росте на довгому стебельці (показує стебло). Вихователь присідає, розгортає травичку, показує стебло. «Стебло довге, тонке, гладеньке. Яке стебло?» – запитує вихователь. Пропонує дітям розгорнути травичку, знайти стебло, доторкнутись до нього, запитує, що це і яке воно, активізує мовлення дітей. Після цього вихователь зриває одну квітку, показує і пояснює: «Ось яка красива жовта кульбабка, пухнаста, м'якенька. У кульбабки довге гладеньке стебло і жовта, пухнаста шапочка». Стимулює дітей описувати кульбабку.

Пропонує дітям знайти кульбабки, які вже відцвіли, пухнасті, жовті кульки. Запитує у дітей: «Яка кульбабка?» Діти зривають кульбабки,

дмухають на них, так, щоб злетіли пушинки. Пояснює дітям: «Пушинки – це насіння кульбабки. З них виростуть нові кульбабки», – говорить вихователь.

Спостереження за котиком

Мета: розвивати здібність зосереджено розглядати предмети впродовж кількох хвилин; дати уявлення про живого котика (загальний вигляд, як умивається, хлебче молочко, нявкає, мурличе); викликати наслідування звуків: няв-няв.

Хід заняття. Вихователь тримає на руках кішку, гладить її. Звертається до дітей: – Подивіться, діти, яка гарна киця прийшла до вас у гості. Давайте погладимо її (діти разом із вихователем гладять її). Киця муркоче, любить, як її гладять. Давайте погодуємо кицю (наливає у блюдечко молочко). Кицю, пий молочко: промовляє вірш М. Познанської «Коли киця любить, а коли сердиться»:

Киця любить, як по спинці
Гладжу киценьку свою,
Як дарую їй гостинці,
Кашку, молочко даю.
Киця сердиться на мене,
Як смикну її за хвіст,
Очі робляться зелені
І не п'є тоді, й не їсть.

На прохання вихователя діти показують голову, вушка, лапки, хвіст тварини. Вихователь пояснює: киця хлебче молочко, муркоче, нявкає (няв-няв), вмивається. Діти повторюють ці слова. Можна запропонувати дітям послухати ще один віршик про котика: «Ой котику-котику» М. Познанської

Ой котику-котику
Почекай!
Грайся в нашому садочку,
Не тікай!
Може, ти відбивсь від дому –
Розкажи
Молочка тобі дамо ми.
Не біжи!
Молочка дали коточку,

Став він пити.
Котик в нашому садочку
Буде жити.

Цільова прогулянка приміщенням групи

Мета: вчити дітей розрізняти кімнати за їх призначенням, звернути увагу дітей на чистоту та охайність групової кімнати, розташування іграшок, предметів; виховувати в дітей прагнення підтримувати порядок у групі.

Ускладнення: називати професії працівників дошкільного закладу.

Хід заняття. Діти з вихователем заходять до групової кімнати. Вихователь: Ось ми з вами зайшли до великої і красивої групової кімнати. Сьогодні до нас завітала нова лялька. Звуть її Натуся, давайте з нею привітаємося. Гра «Будьмо знайомі». Діти по черзі підходять до ляльки і називають своє ім'я, відповідаючи на запитання ляльки: «Як тебе звуть?»

— Ось ми і познайомилися. Сьогодні ми покажемо Натусі нашу групову кімнату, спальню та умивальну кімнату. Подивіться, діти, наша групова кімната чисто прибрана, усі речі на місцях (Діти з вихователем оглядають ігрові куточки групи). Це свідчить про те, що ми з вами вміємо гратися іграшками і прибирати їх. Іграшки ми складаємо на полицьки і в шафи (Дітині показують ляльці, де полицьки і шафи). Наша кімната світла, велика, простора. А чому вона світла?

— Покажіть ляльці, де вікна. Хто заглядає до нас у віконечко?

— А де живуть квіти, які прикрашають нашу групу? Покажіть. Як називають цей куточок?

— Ще є в нас столи й стільчики. Сергійку, покажи стільчик.

— Олю, покажи стіл.

— А столи і стільці в нас усі однакові?

— А чому?

— Стілець для вихователя великий чи маленький? Покажіть його.

— А зараз ми проведемо нашу ляльку до спальні. Що ми там робимо? Покажіть кожен своє ліжечко. Давайте пригадаємо колісаночку, під яку ви засинаєте.

Прилинули голуби,
Сіли, впали, загули. —
Ви, голуби, не гудіть,
Настусеньки не збудіть.

– А тепер запросимо Наталочку до нашої умивальної кімнати. Що ми тут робимо?

– Яка водичка біжить із крану? Кожен має свій рушничок. Давайте покажемо ляльці, як треба мити руки акуратно, не розбризкуючи воду, не замочуючи одягу. А ручки потім витирати насухо. Діти мийуть руки, а вихователь імітує миття рук ляльці.

– Ось які ми чисті та гарні, подивіться кожен на себе в дзеркало.

– Повертаємося знову в групу. Наша Наталочка все уважно слухала і тепер буде разом із нами жити в цій групі. Дружити з нею будемо? Ну що ж, запрошуйте її до гри. Вихователь організовує сюжетно-рольові ігри з дітьми на килимку [19, с. 92-93].

Спостереження за збиранням урожаю на городі

Мета: ознайомити із зовнішнім виглядом овочів (помідор, огірок, морква), вчити правильно називати їх; ознайомити з процесом збирання урожаю.

Ускладнення: гра «Чарівний мішечок» (діти по одному дістають овочі змішечка і називають їх).

Хід заняття. Діти з вихователем виходять на ділянку дошкільного закладу, зустрічають там зайчика з кошиком.

– Куди це ти, зайчику, зібрався?

Зайчик. Матуся попросила мене принести морквинки до обіду, а я не знаю, де вони ростуть.

– Ми тобі допоможемо. Сьогодні діти старшої групи збирають урожай. Зараз ми попросимо в них для тебе морквинку. Діти, давайте згадаємо, де ростуть усі овочі.

– Тож вирушаймо на город і візьмемо зайчика із собою. (Діти ідуть на город).

– Різні овочі ростуть по-різному: огірки та помідори ми бачимо на кущах. (Діти розглядають, як ростуть овочі).

– Якого кольору помідори? Якого – огірок? Діти спостерігають, як збирають урожай огірків та помідорів у кошик.

– Діти, а зайчик не їсть ні огірків, ні помідорів. Де ж нам узяти морквинку? Ми ж на городі, а її не видно. Так, діти, морква росте на городі, але вона сидить у землі, а на грядці видно тільки її зелений хвостик. Треба потягнути за нього.

– Ось і морквинка. Вона волика чи маленька? Якого кольору?

– А ще вона тверда. (Діти торкаються морквини, придавлюючи її пальчиками).

– Таку морквинку полюбає наше зайченятко. Давайте ми покладемо її в кошик.

– Але на грядці в нас залишилися ще овочі. Вони, як і морквинка, заховані в землю, а зверху ми бачимо тільки зелені кущики. Як ви вважаєте, хто сховався від нас?

– Картоплю підкопують лопатою, бо в кущі вона не одна і за хвостик її не витягнеш. А бурячок витягають, як і морквинку. Овочі треба класти акуратно, щоб не пошкодити, не вдарити – тоді вони будуть краще зберігатися. Діти разом із зайчиком спостерігають за збиранням урожаю картоплі і буряків.

– Щоби краще запам'ятати назви овочів, пограємо в гру: Чого не стало. Вихователь дістає з кошика різні овочі і розкладає їх на столі. Просить дітей заплющити очі, а сама у цей час прибирає один з овочів. Діти розплющують очі за сигналом і називають, чого не стало. Гру повторюють кілька разів

– Ось ми і відвідали наш город, допомогли зайчику. Тепер можемо повертатися на ігровий майданчик [19, с. 94-95].

Цільова прогулянка до парку навесні

Мета: надати знання про весняні явища в природі: світить сонечко, біжать струмки, з'являється зелена травичка, діти зняли кожушки; збагачувати словник дітей, виховувати любов до природи, дбайливе ставлення до живого.

Обладнання: малюнки із зображенням дерев у різні пори року.

Хід заняття. Вихователь звертає увагу дітей на одяг ляльки Катрусі, яка завжди ходить із ними на прогулянку.

– Діти, Катруся сьогодні зовсім інша. Чи ви впізнаєте її? Молодці, що впізнали, але що ж у неї змінилося? (Одяг. Вона зняла шубку, валянки, теплу шапку, рукавички, шарф).

– Давайте назвемо одяг, у який вона вдягнена. (Курточка, тоненька шапочка, чобітки, легенькі штанці).

– А чому це і Катруся, і ви вже зняли тепле вбрання?

– Так, настала весна. Тож ходімо до неї в гості. А зустрічатися з

весною ми будемо в парку. Діти йдуть до парку на прогулянку, дорогою вони звертають увагу на те, що під ногами багато калюж і струмків.

– Це сонечко розтопило сніжок, і він перетворився на водичку. Діти, а де наше сонечко? (Діти показують угору).

– А сніжок?

Діти знаходять сніг, який не розтанув.

– Сонечко добре пригріває і веде нас далі до парку. Ось ми і зійшли з вами зі стежки. Що ми бачимо під ногами?

– Якого кольору трава?

– А яка вона – висока чи низенька?

– Травичка низенька. А що ми бачимо тут високе?

– Так, це дерева.

Вихователь спонукає дітей говорити слова «високий» та «низенький».

– Нахилимо гілочку з дерева і розглянемо її. На ній ще немає листочків, але бруньки вже набухли і ось-ось з'являться листочки. Вони вже проглядають з-під тоненької стіночки свого будиночку. Давайте пограємо в гру «Як живуть дерева». Вихователь показує малюнки із зображенням засніженого дерева і проводить бесіду з дітьми про те, коли буває таким дерево. Далі розглядають зображення дерева з жовтим листям, діти визначають, якої пори року дерево було таким. Потім вихователь показує дерева з бруньками і пропонує визначити, чи не схоже це дерево на дерева в парку. Вихователь стверджує, що такими дерева бувають весною.

– Ось ми і поспостерігали за змінами в природі, а тепер пограємо в парку, подихаємо свіжим повітрям.

Рухлива гра «Сонечко і дощик». Вихователь за сигналом «Сонечко виглянуло» виводить дітей на прогулянку, діти бігають, танцюють. На сигнал «Дощик» – біжать до вихователя ховатися під парасольку.

Ось і побували ми у весняному парку. Збираємося до групи, розкажемо нашим іграшкам про зміни, які відбулися в природі з приходом весни [19, с. 95-96].

Водичко, водичко, умий моє личко

Мета: активізувати мовлення дітей засобами фольклору.

Хід заняття. Діти сидять півколом. Вихователь приглядається до дітей і промовляє:

– Які мої дітки гарненькі, чистенькі! Добре, що ви причепурилися, бо до нас у гості прийде лялька Оля.

Стукають у двері – заходить замурзана лялька.

– Ой, Олю, що з тобою трапилося? Чому ж ти не вмивалася?

– Не хочу вмиватися, я боюся води. Вона така холодна і неприємна.

– Що ти кажеш, Олю!

Наші дітки-малюки

Миють ручки залюбки.

Загортають рукави.

Руки милом труть завзято,

Під водою добре миють,

Витирати їх уміють.

Люблять воду всі малята,

Як маленькі каченята.

– Дітки, скажіть, чи справді вода холодна, неприємна? (Діти відповідають).

– А яка водичка? Так, чиста, тепла, прозора, приємна. Ходімо, Олю, покажемо тобі, як миють руки, вмиваються. Не бійся водички! (Підводить дітей до миски з водою).

– Добрий день, водичко! Заспівай нам свою пісеньку!

Пісенька води: «с-с-с-с-с-с». Діти миють ляльці Олі личко, промовляючи за вихователем:

Водичко, водичко,

Помий Олі ручки,

Біленькі, маленькі,

Щоб були чистенькі.

Водичко, водичко,

Умий Олі личко!

Рум'яне, біле,

Як яблучко спіле.

– Ось тепер Оля чистенька. Але водичка корисна не тільки діткам, дорослим, але й квітам.

– Чому треба поливати квіти водою? (Щоб вони вирости гарними, щоб не зів'яли...).

Вихователь пропонує дітям полити квіти, витерти листки фікуса. Проводиться гра «Сонечко і дощик»

– Діти, погляньте, налетіла хмарка. Напевно, буде дощик. Давайте покличемо його:

Іди, іди дощику,
Зварю тобі борщику,
Тобі каша – мені борщ,
Щоб ішов густенький дощ.

– Як крапає дощик? («Крап-крап-крап»).

Дощик крап, дощик крап
По вулиці гуляє,
І малютам він гуляти
Дуже заважає.

– Ой, виглянуло сонечко! Тепер можна гуляти. А що залишив дощик на землі?

Давайте «взуємо» чобітки (діти виконують відповідні рухи) і погуляємо по «калюжах».

Діти тупають ногами, промовляючи: «Туп-туп-туп! Шляп-шляп-шляп!» Потім пускають у мисці з водою човники.

Пливе човен, води повен
Хлюп-хлюп, хлюп-хлюп.

– Калюжа – це в нас море, і воно спокійне. А на морі може бути буря. Давайте зробимо бурю у склянці.

Діти дмухають у трубочки, вставлені у склянки з водою.

– Олі дуже сподобалося грати з водичкою, і вона частує вас.

Діти п'ють через трубочки солодку воду (узвар), розлитий у паперові стаканчики.

Дидактична гра «Мотрійка»

Мета: формування уявлення про величину, поняття «великий – маленький» і кількість – «одна-дві».

Діти сидять за столами. Вихователь показує їм свою мотрійку-зразок і пропонує розглянути її. Спостерігає, яке це справляє враження на дітей, дає їм висловитися, потішитися. Запитує, що вона їм показувала. Своїми поясненнями і вказівними жестами організує сприйняття дітей, допомагає виокремити важливі ознаки, звертає увагу на величину, кількість: «Одна велика – велика мотрійка». Трясе іграшкою і пропонує дітям послухати, що в ній щось торохтить, розкриває, дістає

ще одну маленьку матрірку і показує дітям. Дає час дітям відреагувати на появу нової матрірки. Запитує, яка це матрірка. Відзначає, що тепер стало дві матрірки: одна велика – велика, друга – маленька. На прохання дорослого всі діти оглядають своїх матрірок, знаходять і називають голову, дістають другу матрірку. Показують велику, а потім маленьку (відзначають, що їх стало дві). Активізують мовлення дітей.

Дидактична гра «Підбір кульок за кольором»

Мета гри: вчити дітей добирати предмети за ознакою однакового забарвлення, збагачувати зміст дітей назвами кольорів.

Перший варіант. 6-8 кульок однакового розміру, пофарбованих двома кольорами, складають у коробку. Дитині пропонується перекласти всі кульки одного кольору (наприклад, червоного) в іншу коробку. Потім перемішати і перекласти кульки другого кольору. Колір спочатку називає вихователь, а потім пропонує називати його дітям.

Другий варіант. Дітям дають коробку, в якій складено 8-10 кульок двох кольорів, і дві коробки або пластмасові тарілочки такого самого кольору, як і кульки. Вихователь на очах у дітей розкладає кульки за кольором, промовляючи: «У червону коробку покладу червону кульку, іще червону, в синю коробку покладу синю кульку!» тощо, поки всі кульки не будуть розкладені у відповідні коробки. Потім пропонується дітям так само розкласти кульки, пропонують назвати колір кульок. Діти можуть спочатку класти кульки одного, а потім другого кольору або розкладати їх нарізно. Малята віком більше від двох років звичайно добре справляються з цим завданням і навіть можуть помітити і виправити допущені помилки.

Третій варіант. Беруть дві однакові коробки нейтрального кольору (світло-коричневого, сіро-голубого, сірого). У третій коробці лежать кульки двох основних кольорів. Вихователь розкладає в коробки кульки: в одну – одного кольору, в другу – другого. Називає колір: «Сюди покладу зелену кульку, сюди – жовту, сюди – ще зелену» і т.ін. Потім пропонує дітям розкласти кульки й назвати їх кольори. Заняття повторюються. На повторному занятті дітям пропонують вставляти грибки в отвори на квадраті аналогічного забарвлення. Дворічним і старшим дітям грибочки даються змішаними в одній коробці, і кожному пропонують вибрати грибочки одного кольору і вставити у квадрат відповід-

ного кольору. Дитина називає колір, який вона вибрала. Під час занять не варто вживати слово «квадрат», краще казати на «червону дощечку» або «знайди дощечку такого кольору, як твої грибочки». Щоб діти чітко розрізняли межі свого квадрата, можна запропонувати їм обвести його пальцем. Якщо діти помиляються й неправильно вибирають грибочки або заходять за межі свого квадрата, то не слід поспішати з вказівками й поправками, а краще запропонувати малюкові уважно подивитися, перевірити себе: «Який же це грибочок до тебе потрапив? Сюди треба всі зелені, а червоний грибок не на своєму місці. Куди ж його поставимо?». Коли всі справилися з роботою, можна запропонувати подивитися, чи кожний грибочок на своєму місці. Діти більше двох років уже здатні помічати помилки в підборі за кольором грибочків (чи кульок) і виправляти помилки. Окремі з вихованців можуть навіть помітити помилки товаришів. Здатність до само- й взаємоперевірок у дітей цього віку ще слабко виявлена, але її треба поступово виробляти, оскільки це є важливою умовою розвитку самостійності дітей [2].

Розгляданн картини «Кішка з кошенятами»

Мета: вчити дітей розуміти зміст картини, описувати тварин, відповідати на запитання фразами і реченнями, звуконаслідувати, збагачувати словник дітей.

Хід заняття. Вихователь вивішує картину і запитує: «Хто це, діти? Так, на цій картині зображена кішка-мама та її дітки-кошенята. Що робить кішка? Де кішка, покажіть? Яка кішка? Як кішка кличе своїх кошенят? Які кошенята? Вони маленькі і дуже-дуже симпатичні. Кошенята всі різні, вони не схожі одне на одного. Це кошеня ...яке воно? Розкажіть про нього. Правильно, кошеня маленьке, пухнасте, сіреньке. А ще це кошеня дуже веселе. Воно грає з клубком. А де воно взяло клубок? Де лежав клубок? Правильно, клубок лежав ось тут, у кошику. А як ви здогадались, що клубок лежав у кошику? Так, у кошику лежать ще й інші клубки. Покажіть кошик, у якому ще лежать клубки. Кошик перевернувся. Як кошик перевернувся? Ось так. Кошик перевернувся, а сіре пухнасте кошеня відразу кинулося за клубком, що випав з кошика. Лапкою торкає клубок. Покажіть, яке кошеня лапкою торкає клубок. Що воно робить? Як воно торкає клубок, покажіть? Ось так. Тихесенько. Скажи: «Тихесенько». І це кошеня теж дуже симпатичне. Давайте

уважно розглянемо його» Так діти розглядають друге, а потім третє кошеня. Вихователь пропонує дітям відтворити звуконаслідування: як кішка муркоче, як вона кличе своїх кошенят, як ми кличемо кошенят, які звуки відтворює кішка, коли незадоволена поведінкою своїх кошенят. Завершується заняття розповіддю вихователя: «Ось яка цікава картина про кішку і кошенят. Кішка з кошенятами жили в кімнаті, спали на килимку. Велика кішка-мама уважно дивиться за кошенятами. Одне кошеня зголодніло і хлебче молоко, друге – міцно спить, третє – закрило мордочку лапкою. А це веселе кошеня катає по підлозі клубок з нитками».

Розглядання картини «Взимку на прогулянці»

Мета: закріпити уявлення дітей про зимові явища природи (холодно, мороз, сніг) і зимових розвагах; стимулювати дітей розповідати за картиною фразами і реченнями.

Словник: зима, сніг, падає, сніжна гірка, санки, лопатки, катаються, копають, возять, шубка, шарф, рукавиці, валянки.

Хід заняття. Вихователь запитує у дітей, яка погода на вулиці; діти пригадують, як вони гуляли на прогулянці, що робили. Показує картинку і розповідає: «Подивіться, діти, на картині намальована зима. Діти вийшли на прогулянку. Весело їм. Що ж вони роблять? Хлопчик везе свого братика. На чому він везе його? А як звати хлопчика? А це хто? Як звати дівчаток? Що роблять дівчатка? Так, Оленка й Катруся присіли й лопатками набирають сніг, роблять снігову гірку. Для чого їм потрібна снігова гірка? Подивіться, що це? Кого дівчатка будуть катати? Дівчатка будуть катати ведмедика. Вони садять його на маленькі санчата. Олю, покажи, де санчата. Юрко катає свого братика, він у старшій групі, а братик – у молодшій. Діти грають дружно. Наприкінці заняття вихователь і діти читають вірші про зиму.

Ірина і Дружок

Мета: дати уявлення про часові відношення: ранок-вечір, вчора, ляльки, собачка сьогодні, ліжко, одяг, взуття.

Хід заняття. Ведуча: Ранок! Іринка спить. А сонечко вже давно дивиться у віконце. Іринко, вставай! Вставай! (Ведуча «будить» Іринку). Іра не хоче вставати. Вона вчора довго не лягала спати – пустувала.

Дітки, розбудіть Іринку: «Вставай, Іриночко, вставай, ранок уже!» (діти повторюють).

Іра (сідає на ліжко): Чого вставати? Не хочу вставати! Я потім встану (лягає).

Ведуча: Іриночко, вставай, дітки давно вже встали.

Іра: Ну й нехай усі встали, а я не хочу вставати.

Ведуча. Ну й лежи, вередлива дівчинка. Зараз прийде Дружок і забере твоє плаття!

Іра: Ну й нехай забирає!

Дружок (вбігає): Гав, гав, гав! Це чому ж Іра так довго спить? Уже ранок.

Ведуча: Іра вчора ввечері довго спати не лягала – пустувала, а зараз вередує – не встає.

Дружок: Гав, гав, гав! Нехай Іра спить тоді до самого вечора, а я зараз її сукеньку і черевички сховаю. Сукню на стіл покладу, а черевички прив'яжу до себе на спину, і Іра їх ніколи не знайде (прив'язує і вибігає. Входить Оля).

Оля: Іро, Іро, швидше вставай, підемо гуляти, на вулиці так гарно, сонечко світить!

Іра: Не хочу вставати, хочу спати!

Оля: Ну й спи! Дружок, дружок, іди сюди (вбігає Дружок). Давай з тобою танцювати. Іра не хоче вставати, вередує (беруться за руки, крутяться, співають):

Світить сонце у віконці,
Світить у світлицю.
Всі ми плескаєм в долоні
Дуже раді сонечку.

Іра (підняла голову): Хто співає, хто заважає мені спати?

Оля: Давно ранок настав, а ти спиш, вставай швидше, Іро!

Іра (встає з ліжка): А де моя сукня? Я вчора ввечері повісила її на стілець, і черевиків немає. Вони стояли під стільчиком.

Оля: Напевне, сукня й черевички втекли від такої вередливої дівчинки.

Іра: У сукні і черевичок немає ніжок, вони не можуть утекти. Дітки, ви не бачили моєї сукні й черевичок?

Ведуча: А ти пошукай, Ірочко, краще, може, знайдеш свою сукню.

Іра (шукає і знаходить сукню, одягає її): А де ж черевички?

Дружок: Гав, гав, гав! Твої черевички у мене, дожени! Раз і-і два! (Іриночка «доганяє» собачку, він від неї втікає).

Іра: Дружок, стомилась я дуже. Віддай мені черевички! Я вранці довго спати не буду... Як тільки у віконце сонечко засвітить, і я вставам! (Дружок відв'язує черевички і віддає їх Іриночці).

Ведуча: А тепер, Олю, Іра й дружок поснідають, а потім підуть гуляти, а ми поки без них ту саму пісеньку про сонечко співаємо, (ліжко й стілець прибирають зі сцени)/

Ведуча: Поки ми тут з вами, дітки, пісеньку про сонечко співаємо, в долоні плещемо, Оля, Ірочка і Дружок бігають у полі.

Читання вірша «Ой летять сніжинки»

Мета: вчити дітей розповідати вірш разом із вихователем, виконуючи відповідні рухи за текстом; використовувати в мовленні прийменники, розуміти інструкцію дорослого.

Хід заняття. Діти сидять півколом на стільчиках. Вихователь звертає їхню увагу на ляльку в зимовому вбранні.

– Дітки, лялька Катруся зібралася на прогулянку. Вона одягнулася в теплий одяг. Давайте його назвемо. (Шубка, шапка, чобітки, шарф, рукавички).

– Молодці! У цьому одязі вона піде грати в сніжки. Хоча сніг і холодний, але лялька не замерзне. Зараз ми їй прочитаємо вірш про сніг.

Вихователь читає вірш, діти виконують відповідні рухи за текстом.

Ой летять, летять сніжинки

(Діти бігають залюю)/

На будинки, на ялинки,

(Кружляють.)

На дороги, на поля –

Біла-біла вся земля.

(Присідають).

– Діти, давайте ми з вами станемо сніжинками і закружляємо, як у вірші. (Діти, виконують рухи відповідно до слів вірша).

Вихователь знову читає вірш, на слова «на будинки, на ялинки», коли діти кружляють, ховає одну сніжинку-дитину.

– Дітки, подивіться, куди залетіла наша сніжинка?

Вихователь знову повторює вірш, ховає сніжинок-діток у різних місцях. Гру повторюють 5-6 разів [19, с. 98-99].

Повторення знайомих колискових

Мета: нагадати дітям колискові, викликати бажання послухати ту чи ту колискову ще раз; спонукати дітей брати участь у читанні колискових вихователем (говорити слова і деякі нескладні фрази).

Обладнання: ліжко з лялькою, фланелеграф, картинка із зображенням котика з кошиком.

Хід заняття. На столі у вихователя в ліжечку спить лялька. Вихователь тихенько погойдує її і співає колискову.

Ой, ходила журавочка
Та й по комишу,
А я свою дитиноньку
Та й заколишу.
Ой люлі, люлі.

– Дітки, наша лялечка спить. Давайте всі разом ще раз заспіваємо їй колисаночку. (Діти повторюють разом із вихователем).

– Ми з вами вже прокинулися і збираємося гратися. Розбудимо й нашу ляльку: (Вставай, вставай, Катюшо).

– Тепер треба Катюшу вмити. (Діти супроводжують свої дії читанням потішки «Водичко-водичко» (повторюють за вихователем).

Водичко-водичко,
Умий моє личко,
Щоб сміявся роток,
Щоб кусався зубок.

– А зараз ми напоїмо нашу ляльку чаєм, а гостинці для неї приніс котик. Вихователь виставляє на фланелеграфі картинку із зображенням котика з кошиком.

Пішов котик на торжок, Купив котик пиріжок.

– Дякуємо тобі, котику, за гостинці. А за це ми тобі заспіваємо пісеньку, граючись долоньками.

– Ой ладусі, ладки,
– Де були?
– У бабки.
– Що їли?

- Кашку.
- Що пили?
- Бражку.
- На голівку сіли,
- Шу – полетіли!

Діти, запрошуйте котика та ляльку гратися разом з нами на килимочку [19, с. 98-99].

У гості до їжачка

Мета: вчити дітей спостерігати за осінніми змінами в природі, збагачувати словник дітей іменниками, дієсловами.

Матеріал: іграшка-їжачок, костюм Вітерця, кошик, яблучка, декорації лісу, глина та насіння соняшника, парасолька, аркуш паперу, гуашеві фарби, вологі серветки.

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям вирушити до лісу. – Сьогодні, діти, ми вирушимо до лісу. Погляньте, ось стежинка, яка нас до нього приведе.

Крокуємо стежиною, діти,
Кого маємо тут зустріти?
Хтось розсипав яблучка.
Хто б це міг зробити?

Діти висловлюють припущення.

– Давайте зберемо яблучка в кошик. Напевно, хтось дуже поспішав, що і кошик залишив. (Під музичний супровід діти збирають яблучка, називають кольори, форму – кругла, скільки – багато).

– От які ми молодці! Потрудилися залюбки. А де ж господар цього кошика?

Чути шурхіт із-за пенька вигляне – заховається, вигляне – заховається їжачок.

– Хто ж це там такий? Покажись, не бійся.

Ой, та це ж сірий їжачок!
Скільки в нього колючок!
Він сховатись від нас хоче.
Та від нас ти не ховайся,
А з нами ти пограйся.

– Їжачок: Добрий день, діти.

Діти: Добрий день, їжачку. Це ти розсипав яблучка?

— Їжачок: Так, це я.

— Вихователь:

Ми яблучка твої зібрали і у кошик поскладали.

Ось вони, тримай. —

— Їжачок: — Дякую вам щиро.

Вихователь пропонує дітям погуляти по лісу з їжачком і пошукати запаси на зиму для тваринок, малих їжаченят та друзів їжачка (грибочки, жолуді, жучки). Всі знахідки складають у кошик, їжачок висловлює подяку за гостинці. Вихователь пропонує дітям виготовити друзів-їжачків із глини та соняшникового насіння, щоб вони допомогли їжачкові віднести гостинці додому. Ліплення дітьми їжачків. Вихователь хвалить малят за виконану роботу.

Вихователь:

Вітерець ураз примчав

І зробив чимало справ,

Хмари в небі розганяв

І листочки позривав.

Із-за дерев летять листочки. Дитина в костюмі Вітру бігає та дмухає, як справжній вітер. — Давайте, діти, зберемо листочки, зробимо з них на зиму теплу постіль для їжачка, їжачок скрутиться в клубочок, наклеїть за колючки листочки і так буде спати до весни.

Діти вистеляють ямку листочками та прикривають ними їжачка, нехай спокійно спить цілу зиму.

Вихователь: — А ще вітерець нагнав хмаринку і пішов дощик.

Діти виконують танок дощових краплинок. Спочатку вільно рухаються за вихователем дрібним бігом, потім підстрибують, легенько кружляють, потрушують ручками перед собою).

1-а дитина: Дощику, дощику, чому ти нас лякаєш і гуляти не пускаєш?

2-а дитина: Парасолькою новою я накриюсь з головою. Діти присідають, накриваються парасольками.

Вихователь: — Осінній дрібний дощик падає на землю. Спробуйте намалювати дощик пальчиком на аркуші паперу.

Великий аркуш паперу прикріплено до стіни. Діти пальчиками малюють крапельки дощу.

Дощик, дощику
Капає дрібненько.
Не боюся я дошу,
Бо я веселенька.

Вихователь: – А тепер, діти, повертаємося додому, бо дощик як припустить сильніше, то всі ми змокнемо. Діти зграйкою біжать за вихователем [8, с. 9-11].

До білочки на день народження

Мета: вчити дітей виконувати дії за словесною вказівкою вихователя; закріпити поняття «один – багато», «маленький – великий»; вчити відповідати на запитання вихователя.

Матеріал: іграшка ворона; дерев'яна доріжка, «ліс» із дерев і ялинок; хатинка; великий і маленький; горішки (грецькі і ліщина); 4 іграшки – білочки: у фартушках і хустинках різних кольорів (синій, жовтий, червоний, зелений); чайний іграшковий сервіз відповідних кольорів; іграшкові меблі (столік і 4 стільці); тарілочка з печивом для малят; касета із записами «шуму міста» і «шуму лісу»; нагруднички білочок для рухливої гри.

Попередня робота: вивчити з дітьми гру «Білочки-подружки».

Хід заняття. Чути стук у вікно. Вихователь разом з дітьми підходить до вікна бачить ворону з конвертом у дзьобі. Забирає у ворони конверт, розриває і читає.

Сьогодні у білочок, які живуть у лісі, День народження. Вони запрошують всіх малят у гості. Ми підемо вузьенькою довгою доріжкою один за одним, і вона нас приведе у ліс до білочок.

Діти ідуть по доріжці за вихователем під «шум міста». Приходять до «лісу» і вихователь пропонує послухати «шум лісу».

– Діти, подивіться, скільки горішків розсипано під ногами. Скільки їх? Які горішки за величиною? Кожен із вас візьме по одному великому горішку (бере в руку, показує) і пограється ними.

Пальчикові вправи:

- затиснути горішок у правій руці, розкрити долоньку і перекласти горішок в другу руку (3-4 рази);
- горішок покласти на ліву долоню, пальцями правої руки натиснути на горішок; поміняти руки (3-4 рази);

- горішок затиснути між долонями обох рук і зробити кругові рухи:
- те саме, тільки прямими рухами рук.

– Білочки дуже люблять гризти горішки. Ми назбираємо для білочок горішки і подаруємо їм на День народження. Великі горішки будемо збирати у великий кошик, а маленькі – у маленький.

Діти і вихователь ідуть далі і бачать хатинку, стукають і заходять до неї.

– А ось і наші білочки-подружки, гарні господині, вдягнули фартушки і хусточки (розповідає і показує).

Фартушки і хусточки
У білочок-подружок
Сині, як небо,
Жовті, як сонце,
Червоні, як сунички,
І зелені, як травичка.

– Білочки-подружки дуже люблять збиратися і разом пити чай за цим великим столом. Ось чайничок, чашечки і ложечки (називає кольори і показує). Діти, зараз ми посадимо білочок кожна на своє місце, вони питимуть чай із своїх чашечок (діти разом із вихователем виконують завдання). Чай у білочок гарячий, його треба остудити (діти дмухають на чай спочатку тихенько, потім сильніше, потім ще сильніше) А ось, білочки, і наш подарунок для вас: маленькі і великі горішки, їх дуже багато, гризть і здоровими ростить. Вітаємо вас!

Білочки:

Ми веселі білочки,
Любимо стрибати.
Ставайте разом з нами
І будемо всі грати.

Рухлива гра «Білочки-подружки» (діти одягають нагруднички, виконують відповідні рухи).

Лапки в боки, вгору – вушка,
Скачуть білочки-подружки.
Раз, два, три, чотири, п'ять –
По гілках вони летять.

Білочки:

– Ой, як весело ми пограли. Ми вас теж хочемо пригостити (дають печиво) [22, с. 31].

Вийшла Курочка гуляти

Мета: закріплювати уявлення про кольори (жовтий, зелений, синій, червоний). Розвивати дрібну моторику.

Збагачувати словник: курочка, курчатко, голівка, шийка, хвостик, багато, один, великий, малий, пшоно, горох.

Матеріал: курочка та курчатка з матеріалу на підставках; різноманітні тарілочки з горохом та пшоном; паперові квадрати – «столики» жовтого, зеленого, червоного та синього кольорів, імпровізований куточок саду, пеньочки, наголівники курчат для рухливої гри.

Хід заняття. Діти заходять у групову кімнату. Чути: «Ко-ко-ко» і з'являється Курочка. Вихователь і дітки вітаються з нею.

– Діти, ви помітили, що Курочка чомусь так сумно привіталася з нами? Може в неї щось сталося? (Вихователь прикладає курочку до вуха, а потім каже дітям, що вона розповіла, що загубилися її курчата). Діти, курочка – це свійська птиця, яка живе у людей. Хто про неї турбується? (Люди).

Вихователь пропонує дітям допомогти Курочці знайти її діток-курчаток. Малята йдуть до «садочка» і знаходять за пеньком курчаток.

– Де ховалися курчатка?

Всі радіють, що знайшлися курчата.

– Послухаємо, як Курочка кличе своїх курчаток: «Ко-ко-ко». А курчатка пищать «Пі-пі-пі». Давайте й ми поспіваємо, як курочка: «Ко-ко-ко». (Діти повторюють звуконаслідування). А зараз нехай ми будемо курчатками: «пі-пі- пі» (діти наслідують). Здається, Курочка щось хоче сказати мені. Вона шепоче на вушко, що і сама і її дітки голодні, бо ще не снідали сьогодні. Малята, а ми вже снідали? То давайте принесемо Курочці та курчатам їсти. Запитає дітей, чи знають вони, що їдять курчата (дрібні зернятка). Пропонує посадити їх за столики.

– Ми посадили всіх. Сидіть тут і чекайте. Ми зараз принесемо їсти.

Підводить малят до мисочки із зерном, а там пшоно та горох перемішані. Розглядають зерна в мисочці. Доходять висновку, що горох завеликий для маленьких курчаток. Звертають увагу на колір пшона та гороху.

– Як же наші курчатка з Курочкою поснідають, коли все перемішано? Давайте сядемо за столи й розділимо зерно по тарілочках. Горох зберемо в одну велику тарілочку для Курочки, а пшоно нехай залишиться у другій малій – це їжа для курчаток.

Коли зерно вже розібране, вихователь пропонує дітям:

– Ви добре попрацювали. Мабуть, ваші пальчики втомилися. (Малюють рухають пальцями в супроводі примовлянки). А зараз ми віднесемо курчаткам снідати. Діти несуть кольорові тарілочки до кольорових столів (за кольором) і ставлять курчаткам їсти. Курочка дякує їм.

– Доки Курочка з курчатами снідають, ми з вами пограємо у гру «Курочка та курчатка». (Котик ловить курчаток, а вони біжать до курочки). Діти, я чую, що нас покликкала Курочка. Як? (Ко-ко-ко). Давайте тихенько підійдемо до Курочки з курчатами і подивимося, чи вони вже поснідали. Так, Курочка каже, що вже поснідали, і всі дякують нам за турботу.

Вихователь повідомляє, що курчатка вдячні за сніданок, пропонують потанцювати разом з ними. Кожна дитина бере курчатка в руки, і під музичний супровід всі танцюють. Потім ставлять курчат на килимок-доріжку і йдуть гуляти разом. По дорозі зустрічають півника: він приніс дітям у подяку цукерки – різноколірний горошок [5, с. 21-22].

Пригоди Півника

Мета: уточнити знання дітей про свійських тварин та птахів; вчити називати частини тіла півника (голова, тулуб, хвіст). Збагачувати активний та пасивний словник; розвивати дрібну моторику рук, логічне мислення.

Матеріал: іграшкові півник та курочка, пісок, вода у мисці, сачки, «сміття» (пластмасові кришечки від пляшок), зображення свійських тварин і птахів, «хустинка» для баби, бриль для діда, сюрпризні яйця, рушнички.

Методи і прийоми: ігрова ситуація «Зустріч по дорозі на роботу», сюрпризний момент, діалог з іграшкою, проблемна ситуація, розглядання ілюстрацій, похвала, інсценізація казки «Курочка Ряба» з частковим перевдяганням, ліплення з піску, розігрування ситуації «Допоможемо жабці».

Хід заняття. Вихователь звертається до дітей:

– Сьогодні в нас багато гостей. Давайте привітаємося з ними, подаруємо їм наші усмішки, а вони нам. А тепер зручно вмошуйтеся на своїх стільчиках і слухайте, що я хочу вам розповісти. Вранці по дорозі до дитячого садка я зустріла свою стару знайому. Відгадайте загадку

і дізнається, кого саме. Велика чорна птаха скрізь літає і пісню свою: «Кар-кар», – голосно співає. Так, це Ворона-каркарона прилетіла із села і принесла сумну звістку від бабусі. Бабуся бідкається, що в неї з двору пропала птиця. Відгадайте, яка: «Хто це пісеньку таку нам співає: «Ку-ку-рі-ку».

Запитусь, які ще тварини та птахи живуть у бабусі в дворі і чому їх називають свійськими. Діти відповідають, вихователь допомагає їм.

Чути стук – з'являється Півник. Він каже, що вийшов погуляти, але заблукав і не може знайти дорогу до бабусиною двору. Півник запитусь у дітей, куди він потрапив, а діти відповідають йому. Півник каже, що дуже зголоднів, поки шукав свій дім.

– Чим же ми нагодуємо Півника? Давайте зліпимо йому смачних пиріжків. А ліпити ми будемо з піску.

Дітей поділяють на дві групи й ліплять з піску пиріжки, якими частують Півника.

– Поки Півник їсть, розглянемо, який він. А що більше у півника – тулуб чи голова? Ми вже нагодували Півника, а він не повеселішав. Може, нам віршик про нього прочитати? Діти читають вірш І. Находи «Півник».

– Не став веселим наш Півник. Він хоче до бабусі в село. Давайте відвеземо його туди. А на чому будемо їхати, малята? Ми поїдемо потягом. Сідайте швиденько у вагони, займайте місця та будемо рушати.

Діти стають за вихователем одне за одним і «їдуть» до бабусі.

– Малята, наш потяг зупиняється в лісі на березі озера, щоб ми відпочили. Чуєте, хтось просить допомогти йому. Відгадайте, хто це:

У зеленому береті
Галасує в очереті –
І не риба, і не рак.
Так співає: «Квак-квак-квак».

Діти відгадують загадку. Вихователь показує Жабку, яка просить допомоги, її озеро засмітили, і тапер вода брудна. Жабка не може ні плавати, ні пити, рибкам також погано у засміченій воді. Запитусь у дітей, як можна допомогти Жабці. Діти відповідають. Вихователь роздає малятам сачки, щоб очистити озеро від сміття. Діти сачками виловлюють пластмасові кришечки й складають їх у відерця. Жабка дякує за допомогу і стрибає в озеро, а малята стають у потяг і їдуть далі.

Рухлива гра з виконанням пісні «Паровоз гудок дав». Ось і село та дідова і бабина хата. У хаті за столом сидять дід з Бабою, а між ними – Курочка Ряба. Півник радіє, дякує дітям і біжить у двір. Дід з Бабою дякують малятам за те, що врятували Півника й розповідають їм казку «Курочка Ряба» (ролі виконують діти).

Із закінченням казки Курочка Ряба знесла багато яєчок-сюрпризів для дітей.

– Давайте подякуємо за гарні яєчка і запросимо Курочку Рябу до нас у гості разом з Дідом та Бабою. Сідайте у вагони – ми повертаємося до дитячого садка [5, с. 23-24].

Завітали гості до малят

Мета: збагачувати знання дітей про тварин (ведмедик, білочка, зайчик, курочка, кішка); розпізнавати об'єкти довкілля за формою, розмірами, кольором (морквинка, мед, молоко, горішки).

Матеріал: іграшкові звірята (ведмедик, білочка, зайчик, курочка, кішка); книжечки-пазли «Кішка з кошенятами» та «Курочка з курчатами»; мисочки з капустою, морквою, горішками, грибами, шишками; стаканчики з медом, молоком, зернятками).

Хід заняття.

– Дітки, до нас завітали гості:

Прийшли до нас звірята –
Білочки й зайчата.
І ведмедики, й вовки,
Щоб погратись залюбки.
А ще курочка з курчатами,
А ще кішка з кошенятами.
Тільки де ж вони?

Із-за ширми з'являються Ведмедик, Білочка, Зайчик, Курочка, Кішка. Вітаються з малятами й називають себе. Вихователь садить їх на стільчики біля дітей. Бесіда: малята відповідають на запитання, де хто живе, як виглядає і що їсть. На прохання вихователя розповідають знайомі віршики про ведмедика, зайчика, лисичку, котика, курочку.

На столі розкладені книжечки-пазли «Кішка з кошенятами», «Курочка з курчатами». Діти по черзі переглядають їх.

– Малята, наші гості, напевне, зголодніли, треба почастувати їх. (На столиках лежать у мисочках капуста, морква, горішки, гриби, шишки: у

стаканчиках – мед, молоко, зернятка). Кого ми нагодуємо капустою і морквою? А кого почастиємо горішками? Кому дамо поласувати медком? А хто дуже любить молочко? Хто хоче додзьобати зерняток? Діти відповідають і «годують» гостей. Проводять імітаційні вправи за текстом віршів.

Ведмежата

Ведмежата в ліс пішли,
Ведмежата мед знайшли.
Дружно в лапи набирали,
Смачно медом ласували.

Зайчик

Зайчик на городчик пристрибав,
Там собі капусточку шукав.
Капустинкою гарненько ласував,
Сам себе листочками частував.

Киця

Сіра киця милася,
У вікно дивилася.
Хвостикам махала.
Діток виглядала.

– То хто, дітки, прийшов до нас у гості?

Пограйтеся тепер з ними. Ой, Ведмедик ще медку просить. Хто його погодує? А Зайчик чомусь засумував. Може, коли йшов з лісу до нас, трохи застудився? Треба його лікувати. Діти грають зі звірятами [5, с. 25-27].

Колобок (гра-драматизація)

Мета: вчити дітей наслідувати мовлення, інтонації, жести, міміку персонажів.

Збагачувати словник словами: колобок, кругленький, котиться, великий, дужий, клишоногий, хитрий, довірливий.

Матеріал: іграшка Колобок, наголівники Колобка, вовка, ведмедя, лисички; хустинка, фартух, щіточка, совок для бабусі, дві ялинки різної висоти.

Хід гри.

– Діти, давайте з вами пограємо в театр. Ось наш театр: є завіса, килим – це сцена і є стільчики для глядачів. Глядачі теж є. Хто прийшов у театр на виставу? (ведмедик, мавпочка, ляльки).

– Ми з вами будемо артистами. А яку казочку показуватимемо, ви відгадаєте разом з глядачами-іграшками? Про якого героя я кажу: «Він кругленький та рум'яний, співає веселу пісеньку, він від баби втік, він від діда втік». Хто це?

– Так, це Колобок. Погляньте, яка гарна іграшка. Якого вона кольору? Якої форми Колобок? Покажемо пальчиками, який він кругленький. (Діти показують разом із вихователем). Як він котиться? (Діти повертають до себе і від себе зімкнені пальці). Колобок веселий чи сумний? Колобком у нас буде той, хто найкраще заспіває його пісеньку.

Решта ролей розподіляється за бажанням дітей. Під час розподілу ролей вихователь запитує, яким голосом говорить ведмедик, вовк, хто як ходить, і пропонує показати це. Разом характеризують персонажів: Колобок – веселий, довірливий; Ведмедик – дужий, клишоногий; Лисичка – хитра. Кожна дитина самостійно обирає і за допомогою вихователя одягає відповідний наголівник.

– Діти, а де живуть звірі, яких зустрічатиме Колобок. У лісі росте багато дерев. І в нас є дерева. Як вони називаються?

Які це ялинки? Вони однакові за висотою? Вихователь дзвонить у дзвіночок й пропонує дітям сісти на стільці для глядачів. Дзвонить знову:

– Один, два, три! Казка починається! Жили собі дід та баба...

Під час виконання казки дітьми вихователь, за потребою, нагадує дітям характер персонажа – як він ходить, яким голосом говорить. Наприкінці казки, коли Колобок заспівав для Лисички вдруге, тихенько каже дитині, яка його грає, щоб вона заховалася за ялинку.

– Куди подівся Колобок? Бачите, у нас Колобок розумний, не вдалося Лисичці його обхитрити. А пам'ятаєте, я вам читала цю казочку? Чим вона тоді скінчилася? Так, бо той був занадто довірливий і повірив їй, що вона недочуває. Тепер виходьте, артисти, вклоніться глядачам. А ми всі поаплодуємо і скажемо: «Дякуємо!» [5, с. 28-31].

Розповідання української народної казки

«Вовк і семеро козенят»

(з елементами настільного театру)

Мета: розвивати діалогічне мовлення дітей, учити слухати запитання, відповідати на них реченнями; активізувати словник словами: коза, козенята-козенятка, вовк, хатинка.

Матеріал: фігурки з настільного театру до казки «Вовк і семеро козенят».

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям послухати загадку про гостю, яка до них завітає. Рогата і хвостата Гуляє біля хати,

«Ме-ме-ме», – співає, весело стрибає. (Коза)

Вихователь показує дітям козу, просить дітей повторити слово «коза».

– Але коза прийшла не сама, а зі своїми дітками – маленькими козенятками (Показує, діти повторюють за нею слово «козенятка»).

– Коза з козенятками живе у такій хатинці (Показує хатинку).

– Де, діти, живе коза з козенятками? Так, у хатинці. Кожного дня коза йшла у ліс їсти «травичку шовкову, пити воду студену».

– Для чого коза ходила в ліс?

– А в лісі живе вовк – великий і страшний (показує фігурку вовка).

– Хто, діти, ще живе у лісі. Так, у лісі живе великий і страшний вовк.

– А зараз я вам розповім казку про козу, страшного вовка і маленьких, але розумних і слухняних козенят. Казочка так і називається «Вовк і семеро козенят».

Вихователь розповідає казку, супроводжуючи розповідь показом фігурок настільного театру і деяких сценек (коза стукає рогами у двері, вовк підходить до дверей хатинки тощо).

Гостинці для звірят

Мета: вчити дітей упізнавати диких тварин, правильно їх називати, описувати їх зовнішній вигляд.

Передня робота: розглядати ілюстрації диких тварин; читати художні твори про звірів лісу.

Матеріал: іграшки (зайчик, ведмедик, лисичка, білка); волоські горіхи; макети дерев.

Хід заняття. Вихователь. Діти, хто до нас завітав?

– Де живе білочка?

– Де ти, білочко, живеш?
Що ти, білочко, гризеш?
– У зеленому ліску,
У дуплі, у соснячку.
Я гризу горішки,
І гриби, і шишки.

(Г. Демченко)

– Білочка любить горішки. Скільки білочка назбирала горіхів? Їх мало чи багато? Білочка несе горішки своїм друзям. Ходімо з нею в ліс!

Діти підходять до першого столу.

– Хто це? (Зайчик)

Довгі вуха, куций хвіст,
Невеличкий сам на зріст.
На городі побував –
Нам капусту попсував.

(Грицько Бойко)

- Що є у зайчика? (Вушка, лапки, хвостик, оченята)
- ... (ім'я дитини), покажи вушка, лапки, хвостик, оченята.
- Білочка дала зайчику горішків.
- Що білочка скаже? («Візьми, зайчику, горішки!»)
- Повторіть, що каже білочка.
- А чим може зайчик пригостити білочку? Так, морквою.
- Ходімо далі!
- Хто це під ялинкою? Так, це ведмедик.

В лісі тихо, всі поснули,
Шепчуть сосни: люлі-люлі
Вліз ведмедик в теплу хату,
Смокче лапу волохату.
Та не спить малий, зітхає,
Хоче меду, та немає.

(В. Гринько)

Діти розглядають ведмедя, імітують його рухи.

– ... (ім'я дитини), покажи вушка, лапки, хвостик, оченята.

Вихователь запитує у кількох дітей.

– Що ти показуєш?

– Білочка хоче дати горішків ведмедику.

– Що білочка скаже? («Візьми, ведмедю, горішки!»)
– А що ведмедик може дати білочці? (Ведмідь може дати Білочці меду.)

– Хто тут сидить? Це лисичка-сестричка.

Я – лисичка, я – сестричка,
Не сиджу без діла, –
Я гусяток пасла,
Полювать ходила.

– ... (ім'я дитини), покажи вушка, лапки, хвостик, оченята.

Вихователь запитує у дітей.

– Що ти показуєш?

– Білочка хоче дати і лисичці горішки.

– Що скаже білочка? («Візьми, лисичко, горішки!»)

– Білочка роздала свої гостинці, а ось і наші гостинці для лісових звірят. Дидактична гра «Гостинці для звірят». Вихователь пропонує дітям по черзі брати з кошика один плід (натуральний, муляж або ілюстрацію плода) або інший подарунок, називати його та відносити відповідній іграшці – тварині.

Цей грибок – для білочки.

Це яблучко – для їжачка.

Ця морква – для зайчика.

Цей пиріжок – для лисички.

Цей мед – для ведмедя.

Ця грушка – для їжачка.

Ця капуста – для зайчика.

Ця малина – для ведмедя.

– Молодці, діти! Допомогли білочці роздати звірятам горішки і свої гостинці подарували [4, с. 65-66].

Дидактична гра «Зваримо борщик»

Мета: вчити дітей розрізняти овочі та фрукти; вживати узагальнювальні слова «посуд», «овочі», «фрукти».

Матеріал: муляжі овочів та фруктів, предметні картинки із зображенням посуду, фланелеграф.

Хід заняття. Вихователь. Діти, чим так смачно пахне? Це ж до нас у гості прийшла дівчинка Настуся. Вона дуже любить готувати, і тому

посуд – її найкращий друг. Вихователь показує ляльку з каструлею і пропонує дітям здогадатися, що зварила Настуся. (Відповіді дітей.)

– Так, це смачний борщик. Дидактична гра «Зваримо борщ». Діти сидять півколом, перед ними стоїть каструля. Вихователь читає вірш, а діти уважно слухають та по черзі кладуть у каструлю овочі, які потрібні для борщу. Вихователь:

На плиті каструля біла.
В ній водичка закипіла.
– Буль-буль-буль, – вона булькоче.
Що вона сказати хоче?
Мовить мама: – Ач, яка!
Захотіла бурячка. –
Я в окріп буряк поклала,
А вода плюскоче: – Мало! –
Додала тоді квасолю,
Цибулину, бараболю,
І морквицю, й капустину,
Не забула й помідори,
Ось і борщик буде скоро.

Гра «Хто більше назве»

Вихователь пропонує назвати предмети посуду. Дитина підходить до столу і шукає картинку із зображенням цього посуду та розмішує її на фланелеграфі. Хто більше назве, той і виграє. «Овочі і фрукти». Вихователь показує дітям «чарівну торбинку» і пропонує їм по черзі підійти і витягти по одному предмету. Коли всі діти отримують овоч або фрукт, вихователь кладе два обручі: один – для овочів, а інший для фруктів. Вихователь називає: «Помідор» – і дитина повинна піти до обруча з овочами та покласти його туди тощо [19, с. 143-145].

Зимонька-зима

Мета: вчити відповідати на запитання дорослого, підтримувати діалог; збагачувати словниковий запас новими словами-прикметниками.

Попередня робота: спостерігати під час прогулянок за якостями снігу, за зимовими іграми старших дітей; розглядати ілюстрації у книгах.

Матеріал: паперові сніжинки на ниточках; сюжетна картина «Зимові розваги».

Хід заняття. Вихователь. Сьогодні я вас запрошую у мандрівку до красуні зимоньки-зими. Візьміть до рук ці красиві диво-сніжинки. Подмухайте на них, покружляйте і полетіть за ними у засніжену зимоньку-зиму. Психогімнастика «Я – сніжинка»

– Діти, погляньте навколо! Що ви бачите?

– Чому все стало білим, світлим, ніби новим? (Випав сніг).

– Нещодавно ми спостерігали за тим, як ішов сніг. Що ви можете розповісти про сніг? Дидактична гра «Розкажи про сніг».

Вихователь називає по два слова-ознаки, потім – по два слова-дії про зиму. Дитина називає потрібне слово для характеристики якості снігу та його дії.

– Сніг білий чи синій?

– Сніг важкий чи легенький?

– Сніг гладенький чи пухнастий?

– Сніг теплий чи холодний?

– Сніг падає чи піднімається?

– Сніг стрибає чи кружляє?

– Сніг летить чи їде?

– Сніг стоїть чи лежить?

– Отже, сніг який?

– Що робить сніг?

– Де лежить сніг?

– Як гарно навколо! Вам подобається сніг? Як можна ласкаво назвати сніг? Фізкультхвилинка «Ми – сніжинки»

Вихователь читає віршовані рядки. Діти виконують рухи відповідно до змісту вірша (зображують сніжинки).

Ми – сніжинки, ми – пушинки,

Ми спускаємось з хмаринки,

Ми білесенькі, малі,

Летимо аж до землі.

Ми кружляємо у танці,

Сніг іде сьогодні вранці,

Бо прийшла до нас сама

Снігова пора – зима.

Вихователь звертає увагу дітей на сюжетну картину «Зимова розваги», запрошує до бесіди.

– Яка пора року зображена на картинці?

– Чому ви так думаєте?

– Що роблять діти? Розкажіть.

Вихователь пропонує 3-4 дітям розповісти про те, як діти катаються на санчатах, на лижах, на ковзанах, ліплять сніговика.

– А ви любите зиму, діти? Чому?

– Що можна робити взимку на вулиці?

– В які ігри можна грати?

– Молодці, діти! Зараз ми будемо збиратися на вулицю на прогулянку. Щоб не замерзнути, тепло одягнемоя.

– Що ми одягнемо, збираючись узимку на прогулянку? Вихователь читає вірші.

Я морозу не боюсь

Я морозу не боюсь! –

В кожушину одягнуся.

Хай мороз не злиться –

Я у рукавицях.

Хай мороз не коле так –

В мене шапка з кролика.

Хай мороз на хвалиться –

Я у теплих валянцях.

Я морозу не боюсь! –

Під ногами: хрусь, хрусь...

(Грицько Бойко)

Сніг іде

Тихо, тихо сніг іде,

Білий сніг лапатий,

Ми у двір скоріш підем,

Візьмемо лопати.

Ми прокинем зранку

Стежку біля ганку,

Вийде мама з хати

І почне питати:

– Хто ж це так доріжку

Вміє прокидати?

(М. Познанська) [4, с. 67-68].

Котик-Муркотик

Мета: закріплювати знання дітей про свійських тварин: кішку; розрізняти за зовнішніми ознаками, звуками, характером поведінки, способом живлення.

Словник: *котик, молочко, рибка, мишка, хвостик, лапки, кігті, хутро.*

Матеріал: піч, іграшка котик, відерця, вудочка, кольорові рибки, склянки з різними напоями, клубочки ниток, аркуші паперу, гуашеві фарби, вологі серветки, фланелеграф.

Хід заняття. Недалеко від дітей стоїть піч, на якій примостився котик, він спить, муркоче уві сні.

Вихователь (співає колискову).

Ходить кіт по горі,
Носить сон в рукаві,
Всім діточкам продає,
Василькові (Наталочці) не дає.
Мурр-мурр-мурр.

(Поки котик Муркотик спить, йому сняться чарівні сни, діти тишенько підходять до нього, розглядають тваринку: хто це?, що це? Вушка, вуса, лапки, хвостик, хутро).

Вихователь (до діток). Як ми лагідно назвемо нашого котика?

(Мурчик, Муркотик, Мурнявчик).

Вихователь. Якщо котик нас любить, що він робить? (Треться об ніжки, сідає нам на коліна, лашиться). А коли сердиться? (Шипить, випускає кігті, вигинає спинку, настовбурчує хутро). (Діти імітують рухи кішки).

Вихователь. Якщо котик хоче їсти, як він просить? Що котик любить їсти?

(Мишку, молочко, рибку).

Ось про це розповімо віршик. (Дитина читає віршик)

Прийшла киця до діток,
Молочка попросила,
«Няв» говорила,
«Няв-няв-няв».

Наш котик прокинувся, умився язичком, причесався лапкою, зголоднів, наловимо йому рибки? Дидактична гра «Впіймай рибку». Впіймавши вудочкою з магнітом кольорову рибку, покласти у відерце відповідного кольору.

Вихователь. Котик дуже вдячний за таку смачну їжу. А ще можна пригостити Муркотика молочком. (Діти підходять до столика, на якому стоять прозорі скляночки з різними напоями).

Малюки відгадують, що може бути в кожній із кольорових склянок. У червоній – томатний сік; у білій – молоко; в помаранчевій – «Фанта»; в коричневій – кава. Вихователь фантазує разом із дітьми.

Потім діти з-поміж усіх напоїв обирають улюблений для котика, але вихователь застерігає: діти, доторкніться до скляночок з молоком, яке воно? У склянках тепле і холодне молоко, потрібно на дотик визначити, яке молоко можна дати котикові).

Вихователь. Яке можна дати молоко котикові? Як ви вважаєте, чому тепле? (Від холодного буде боліти горлечко).

Котик найвся і хоче погратися з малюками.

Вихователь (читає вірш).

Кіт-воркіт біля воріт
Чеше лапкою живіт.
З'ївши мишку-сіроманку,
Що робити на світанку?
Що робити – кіт не знає,
Тож діти йому допомагають.

Рухлива гра з клубочками ниток

Діти котять по підлозі клубочки ниток, а котик бігає і намагається вхопити за ниточку. Але клубочків виявилось недостатньо, котик просить діток намалювати йому ще клубочки для його друзів.

На аркуші паперу діти пальчиком малюють «забавки» для Муркотика та друзів: великі і маленькі, різнобарвні.

Поки дітки малювали – кошеня десь заховалось.

Вихователь:

Нумо, (ім'я дитини), пошукай.
Тільки знайдеш його в групі,
Потанцюй і покружляй.

За це тваринка дарує дітям маленькі сирні мишки. Діти смакують, дякують.

Вихователь. Котику, тобі сподобалось із дітками гратися? А тепер поспішай додому, бо мама буде хвилюватися. Коли мама дозволить, то приходь ще до нас. (Котик виходить) [7, с. 20-22].

Курочка Ряба

Мета: навчати дітей відтворювати зміст казки за ігровою ситуацією; відповідати на запитання за змістом казки реченням із трьох-чотирьох слів; активізувати в мовленні дітей дієслова минулого часу (був, була, знесла, бив, не розбив, била, бігла, зачепила, розбила) та майбутнього (знесу); вправляти у повторюванні за дорослим фраз із казки, у звуконаслідуванні (ко-ко-ко, ціпу-ціпу, тю-тю-тю).

Матеріал: настільний театр до казки «Курочка Ряба».

Хід заняття. Вихователь звертається до дітей:

- Діти, хто до нас завітав? (Курочка).
- Проходь, курочко, до нас! Ти стомилася з дороги? Попий водички!
- Напоїмо курочку.

Пальчикова гра «Курочка п'є воду»:

Пальці скласти пучкою – це «дзьоб». Не відриваючи лікоть від столу, «дзьобом» торкнутися столу. Імітувати рухи курочки: «дзьобом» узяти «воду», підняти «голову», поклацати «дзьобом» – «проковтнути воду».

Птах дістався до криниці,

Хоче випити водичці.

- Курочка розповість вам казочку «Курочка Ряба».

Вихователь розповідає казку, супроводжуючи показом настільного театру:

Жили собі дід та баба, була у них Курочка Ряба. Знесла Курочка яєчко.

Дід бив, бив – не розбив, баба била, била – не розбила. Мишка бігла, хвостиком зачепила, яєчко покотилося та й розбилася.

Дід плаче, баба плаче, а Курочка кудкудає: «Не плачте, діду! Не плачте, бабо! Знесу вам яйце не просте, а золоте!»

Бесіда за змістом казки.

- Як називається казка?
- Хто жив у бабусі й дідуся?
- Що знесла курочка?
- Яке яєчко знесла курочка?
- Як били яєчко дід та баба?
- Хто розбив яєчко?
- Як заспокоювала курочка дідуся та бабусю?
- Курочка хоче пограти з вами у гру «Курчатка».

Діти виконують рухи під час читання вірша вихователем.

Насадилла бабусенька куряток громадку:

Ціпу-ціпу, ціпу-ціпу: вилізли курчатка.

(Діти присідають, повторюють слова «ціпу-ціпу, ціпу-ціпу», підводяться.)

Їх щодня гарненько бабця доглядала,

Тю-тю-тю, тю-тю-тю, їсти насипала.

(Стукають пальчиком по коліну, нібито дзюбають зерно.)

Ой, радіє бабусенька, що ростуть курчатка:

– Буде ж, буде в мене куряча громадка.

(Діти біжать урозтіч.)

Виросли моторні, біленькі й чорні:

Ко-ко-ко, ко-ко-ко, курочки проворні.

(Діти стають навшпиньки, тягнуть ручки вгору, показуючи, які великі.)

– Курочці сподобалось у нас. Ви дуже гарно відповідали, грали. Курочка чекатиме на вулиці та пограє ще з нами [4, с. 57-58].

Курчата

Мета. Закріпити вміння повторювати за вихователем слова вірша, відповідати на запитання.

Матеріал: іграшкові курочка та курчата; дрібний будівельний матеріал.

Хід заняття. Діти заходять до кімнати, бачать кошик. Вихователь. Діти, що це? Так, це кошик. А що в ньому лежить? Зараз подивимось. (Діти заглядають у кошик і бачать там курочку). Хто це? Погляньте, яка вона гарна! Вихователь читає вірш:

Ой ходила квочка коло кілочка.

«Кво-кво-кво», – коло кілочка.

Ой висиділа квочка курчаток,

Маленьких дитяток.

Коло кілочка квочка ходила,

Діток-однolіток водила.

Вихователь. А де ж це курчата? Ось вони. Сідайте разом з ними та послушайте казочку про курчат. (Читає казку «Курчата В.Сухомлинського»).

Сиділа Квочка на яйцях. Довго сиділа. Невесело їй було. Та ось яйця одне за одним стали лопатися. Зі шкаралупи висунулися малесенькі голівки, вилізли курчатка та й пищать: «Пік... Пік...»

«Кво-кво», – кличе їх за собою Квочка. Повела на подвір'я. Побігли за нею курчатка, мов жовті м'ячики.

Здивовано дивляться курчатка на всі боки й кажуть:

– Ой який великий світ!

– Хіба це весь світ? – каже Квочка. – Он ще й город є, а на городі просо, а за городом лопухи. А за лопухами пшеничне поле.

Вихователь. Пі-пі-пі! Діти, хто це пищить? Так, курчатка, їм дуже сподобалася казочка. А вам? Про кого ця казочка? Скільки було курчаток? Пограймо з ними. Рухлива гра «Курчата».

Малята присідають і заплющують очі. Вихователь у наголовнику. Курочка сидить поряд із ними та промовляє:

В гнізді курчаточка живуть,

Уранці з сонечком встають.

На ці слова діти розплющують очі й голосно співають:

Пі-пі-пик, пі-пі-пик,

Свою пісеньку ведіть!

Потім розбігаються по кімнаті. На слова вихователя: «До мамі-Курочки біжіть!» – повертаються на свої місця.

Вихователь. Діти, де живуть курочка з курчатами? Давайте допоможемо пташиній родині – побудуємо для неї домівку-пташник.

Організується спільна робота дітей разом із дорослим,

Вихователь. Покажіть, діти, вузенький бік цеглинки. Ставимо (показує) цеглинки по колу, щільно приставляючи їх одну до одної. Хто хоче спробувати? У Надійки виходить, молодець! І Дмитрик теж молодець! Розкажіть: що ми побудували? (Розповіді дітей про будівлю та курчат). А зараз ми посадимо Курочку та курчат у пташник. Вони хочуть подякувати нам.

Курчата (вихователь). Дякуємо, діти! Ви збудували гарний та міцний пташник. Тепер нам зручно буде жити в ньому.

Вихователь. Нагодуймо Курочку та курчат на прощання. (Діти насилають насіння у пташник).

Дидактична гра «Лялька Яся хоче спати»

Мета: вчити дітей виконувати ігрові дії під час готування до сну, супроводжуючи їх словами.

Матеріал: лялька, ліжко, постіль, рушник, мисочка.

Хід заняття. На стільчику сидить лялька Яся.

Вихователь. Діти, подивіться на нашу Ясю: вона дуже сумна. Чого це вона невесела? Напевне, стомилася й хоче спати. Так, Ясю? (Підходить і бере ляльку в руки). Промовляє за ляльку: – Так, я хочу спати.

Вихователь. Давайте, діти, покладемо Ясю спати. Але спочатку треба приготувати для неї ліжечко. Яся ще маленька, не вміє сама це робити. Посидь, будь ласка, трішечки (садить її на стільчик біля ліжечка), ми приготуємо твою постіль до сну. А ти, Ясю, і ви, дітки, уважно дивіться (супроводжує розповідь діями). Давайте підкажемо Ясі, що їй слід зробити, перш ніж лягти спати (Треба вмитися і роздягнутися, скласти свої речі).

– Так, діти, Ясі треба вмитися, роздягнутися, скласти свої речі. Подивись, Ясю, які наші діти охайні – вони самі вмиваються, самі знімають одяг і гарненько складають речі на стільчику. А тобі, Ясю, я допоможу.

Діти спостерігають, як вихователь знімає з ляльки сукню, охайно складає її і вішає на стільчик, знімає взуття й ставить під стільчик. Потім вмиває Ясю, наспівуючи:

Водичко-водичко,
Умий Ясі личко,
Рожеве та біле,
Як яблучко спіле.

(Галина Демченко)

Вмивши ляльку, вихователь витирає її рушничком, звертаючи увагу на те, який він чистенький, гарненький, м'якенький.

– А тепер можна і до ліжечка. (Вкладає ляльку, накриває ковдрою). Діти, а що співає вам мама, коли вкладає в ліжечко? (Пісеньку).

– Так, мама співає своїй дитині пісеньку, щоб вона швидше заснула, щоб їй снилися гарні сни. Пісенька заколисує дитину, тому й зветься «Колискова». Ось і я заспіваю нашій Ясі таку пісеньку. (Тихенько наспівує). Заколишу дитиноньку.

Ой ходила журавочка
Та й по комишу,
А я свою дитиноньку
Та й заколишу.

Ой ну, люлі,
Ой ну люлі,
Баю-баю, засинай!
Ой ну, люлі,
Ой ну люлі,
Баю-баю, засинай!

(Слова народні, музика Н. Шевченко).

– Заснула наша Яся. Тихенько вийдемо з її кімнати.

Гра Метелики і бджілка

Мета: вчити дітей рухатись відповідно до словесних вказівок; розвивати мовленнєву активність, звуковимову.

Матеріал: метелики та бджілка, вирізані з картону; аудіозапис веселої музики.

Хід заняття. Вихователь звертає увагу дітей, що хтось літає по кімнаті (під стелею на ниточці висить бджілка та метелики).

Вихователь. Діти, ви впізнали, хто це? (Відповіді дітей.)

Пальчикова гімнастика «На прогулянці». Виставлений середній палець потрібно трохи зігнути між зігнутими безіменним та вказівним пальцями, покрутити ним у різні боки.

Вихователь.

Все літо літаю
У поле, до гаю,
Збираю медок
Із різних квіток.

Вихователь. Діти, послухайте, як розмовляє бджілка.

Чистомовка «Жу-жу-жу»
Бджілка весело літає
«Жу-жу-жу», – для всіх співає.
А оса сердита дуже,
Бо «жу-жу-жу» не чути, друже.

Потім вихователь читає чистомовку вдруге, а діти повторюють. Дидактична гра «З якої квітки метелик». Діти сидять півколом на килимку, вихователь викладає чотири великі квітки різного кольору та роздає дітям метеликів тих самих кольорів, що й квітки.

Вихователь. Діти, допоможіть метеликам відшукати свої квіточки.

Діти викладають на килимку метеликів біля відповідної за кольором квітки. Динамічна хвилинка «Метелик». Вихователь читає вірш і показує рухи, діти повторюють.

Діти бігають, стрибають,
Потім весело гуляють.
Ах, метелик! Подивіться!..
Ось він, ось він метушиться!
Та який же гарний, гожий!
Наче квітка, прехороший! [19, с. 127-128].

Гра «Нагодуємо звірят»

Мета: Учити дітей слухати і розуміти мову дорослого, повторювати слова забавлянок.

Матеріал: іграшкові лисиця, заєць, ведмідь, ворона, горобчик; лялькові меблі (столік, ліжечко, стільчики), іграшковий посуд; грибочки з пап'є-маше, іграшка-Колобок.

Хід заняття. Діти стоять у колі, побравшись за руки.
Вихователь:

Добрий день, мої малята!
Гарні ваші оченята –
Карі, сині та сіренькі.
Ви для мене всі любенькі!

Малята по черзі вітаються з дорослим: «Добрий день!»

Вихователь. Сьогодні я бачила Колобка. Він сидів на пеньочку і плавав. Колобок сказав мені, що його хочуть з'їсти. Дітки, пригадайте, хто ж хотів з'їсти Колобка? (Зайчик-пострибайчик, вовчик-братик, ведмідь-набрідь, лисичка-сестричка). Після кожної відповіді дітей вихователь виставляє відповідну іграшку-звірятко.

Вихователь: Діти, а чому звірі хотіли з'їсти Колобка? Напевне, через те, що він смачненький, пухкенький, але ми зможемо допомогти Колобкові. Нагодуємо звірят смачною їжею, то й вони не їстимуть його.

Чути каркання. Вихователь дістає іграшку-ворону.

Вихователь: Прилетіла допомогти нам Сорока-ворона. Вона вчитиме нас варити кашку. Ми це зробимо разом із нею.

Діти водять пальцем по долоні й примовляють за дорослим:

Сорока-ворона
Діткам кашку варила,

На припічку холодила,
Малих діток годувала.
А потім – фай-фай-фай,
Полетіла за гай.

Змахують ручками, як крильцями, а дорослий ховає ворону.

Вихователь: Ой діти, наша ворона полетіла, а кашки не доварила.
Ми самі її доваримо.

Діти промовляють за вихователем слова, виконуючи певні рухи;
Гу-гу-гу, гу-гу-гу!

(Плескають у долоні).

Вари кашку круту,
Підливай молочка,

(Стискають у кулачки пальці обох рук, нахиляють їх убік).

Щоб смачненька була.

(Погладжують груди то лівою, то правою рукою).

Вихователь: От ми й зварили смачну кашку. (Ставить іграшкову посудину на ляльковий столик). А ще ми нагодуємо звірят грибочками. Їх багато назбирали дід із бабою, але по дорозі розсипали з кошика. Ану, допоможіть зібрати грибочки.

Діти збирають гриби, розкладені в різних місцях, і кладуть на ляльковий столик.

Вихователь: Ми вже й кашки наварили, і грибочків назбирали. Але в нас ще немає хлібчика. Давайте спечемо його.

Діти разом із вихователем промовляють слова й виконують відповідні рухи:

Печу, печу хлібчик
Діткам на обідчик.
Маленькому – менший,
Більшньому – більший.
Шусть у піч! Шусть у піч!

Вихователь ставить на столик хлібець.

– Ось який гарний хлібчик у нас вийшов! А хто це до нашого хлібчика прилетів? (Дістає іграшку-горобчика). Та це ж горобчик! Давайте розкажемо, чому він до нас прилетів.

Діти з вихователем промовляють забавлянку «Летів горобчик»:

Летів горобчик: – Жив, жив, жив!

А де ж мені сісти? – На печі.

– А що ж мені їсти? – Калачі. – Гам!

Вихователь: Горобчик прилетів до нас, тому що їсти захотів. А ми багато їжі наготували: і кашку, і грибочки, і хлібчик спекли. Зараз ми дружно нагодуємо всіх.

Діти беруть іграшкових звірят, садовлять їх на стільчики за столик і «годують».

Вихователь: Ось наші гості й наїлися. Тепер вони хочуть спати. Заспіваймо їм колискову.

Діти беруть на руки іграшки, колисають і наспівують за дорослим колискову:

Колисонько, колисонько,
Колиши нам дитиноньку,
А щоб спала, не плакала,
Здоровенька виростала. А-а-а.

Вихователь: Звірята вже заснули. Повкладаємо їх у ліжко. (Діти кладуть звірят на лялькове ліжко). Поки звірята сплять, ми покличемо до себе в гості Колобка. А щоб він почув нас, заспіваємо йому пісеньку.

Діти наспівують: «Я від діда втік...».

Вихователь (котить Колобка)

Ти котись, наш Колобок,
Швидко-швидко до діток,
Щоб вітаннячко сказати,
Ще й усмішку показати.

Вихователь: Діти, Колобок дуже вдячний вам усім, що ви не дали звірятам його з'їсти. За це він приніс вам подаруночки. (Роздає малечам булочки-колобки). А тепер, Колобочку, поспішай у свою казку. Діти, до побачення! [21, с. 27-28].

Подарунки осені

Мета: збагатити словник дітей назвами плодів дерев.

Матеріал: шишки, каштани, жолуді, кошик, ілюстрації дерев.

Хід заняття. Стукіт у двері. На гостину до дітей завітав дідусь Лісовичок.

Вихователь: Діти, дідусь Лісовичок запрошує нас подорожувати до осіннього лісу, шукати подарунки, що нам приготувала осінь.

– Діти, поїдемо до лісу потягом.

Діти стають одне за одним, утворюючи «потяг» і подорожують групою.

Паровозик наш біжить,
Паровозик наш пихтить,
Вирушає потяг точно,
І везе собі садочком
Всю веселу дітвору.
Ту-ту-ту, у-у-у!..

Перша зупинка біля ялинки

Що лежить під ялинкою? (Шишки)

Де вони росли? (На ялинці, на гілочках)

Угорі багато шишок.

Дідусь Лісовичок каже, що він також із шишки зроблений.

Потримайте шишку в руках. Вона яка?

Так, шишка колюча. Будьте обережними! Зберемо шишки в кошик.

Їхав лис через ліс,
Лисенятм капці віз.
Щоб соснові шишки
Не кололи ніжки.

Дідусь Лісовичок запрошує вирушати далі! Поїхали!

Паровозик наш біжить,
Паровозик наш пихтить,
Вирушає потяг точно,
І везе собі садочком
Всю веселу дітвору.
Ту-ту-ту, у-у-у!..

Друга зупинка під каштаном.

Що є під каштаном? (Каштани)

Візьміть кожний собі каштанч, потримайте його в руці.

Вони які? (Круглі, гладенькі, блискучі).

А ось цей каштанчик у зеленому «кожушку», він колючий.

Ось виглядає каштан із середини свого «кожушка». Каштан падає з дерева на землю, і його «кожушок» відкривається.

Зберемо каштани в кошик.

Тиша на світанні,
Тільки чути стук.
О! Та це каштани
Падають на брук!
Кожушки колючі
Скинути спішать
І бочки лискучі
Світу показать.

(Н. Новікова)

Поїхали далі.

Паровозик наш біжить,
Паровозик наш пихтить,
Вирушає потяг точно,
І везе собі садочком
Всю, веселу дітвору.
Ту-ту-ту, у-у-у!..

Третя зупинка біля дуба.

– Що лежить тут під дубом? (Жолуді)

Ой, дуб, дуба, ой, дуб, дуба,
Жолудець під дубом тупа.
В нього шапочка новенька,
Кожушиночка жовтенька.
Ніжною туп-туп, з мене буде дуб-дуб.

(А. Камінчук)

Де росли жолуді? (На дубі).

Жолуді які? (Жовтенькі, зелененькі, овальні, гладенькі).

Візьміть кожний жолудь, потримайте.

Вони колючі? (Не колючі)

Вони гладенькі? (Гладенькі)

Що ще є у жолудя? (Шапочка)

Шапочка яка? (Кругла).

Зберемо жолуді в кошик.

Діти, як багато ми назбирали плодів!

Що в нас в кошику? (Шишки, каштани, жолуді)

Тепер будемо вирушати назад.

Паровозик наш біжить,
Паровозик наш пихтить,

Вирушає потяг точно,
І везе собі садочком
Всю веселу дітвору.
Ту-ту-ту, у-у-у!

Вихователь: Дідусь Лісовичок дуже задоволений цікавою прогулянкою з вами. Ще пропонує пограти у гру «Склади плоди». Вихователь розсипає лісові плоди на килимі. Діти збирають їх у різні кошики, відповідно до зображення: шишки, каштани, жолуди [4, с. 47-48].

Пригоди Колобка

Мета: учити дітей відповідати на запитання; збагатити словник словами «на», «під», «за», утворювати множину іменників «один – багато» (іграшка – іграшки).

Матеріал: іграшка Колобок, іграшки в ігровому куточку.

Хід заняття. Діти, до нас завітав Колобок. Йому дуже подобається у нас у групі, він хоче залишитись у нас. Де він житиме? Розкажемо йому, де живуть наші іграшки, і знайдемо Колобку місце серед них. Послухайте вірш.

«Як в садочку нашому добре жити»
Як в садочку нашому добре жити!
Між собою вміємо ми дружити.
В нашім садочку, в ріднім гурточку
Між собою вміємо ми дружити.

(Г. Гриненко)

– Покажемо Колобку наш куточок іграшок. Мовленнєва вправа «Один – багато»

Вихователь показує одну машинку, пірамідку, ляльку, кубик тощо. Запитує:

– Що це? (Одна машинка). А на полиці? (Багато машинок). Дидактична вправа «Який Колобок?»

Вихователь: Якого кольору Колобок? Що вміє робити Колобок? Покатаймо Колобка!

Вихователь котить кожній дитині Колобок, дитина котить його назад.

Вихователь: Колобок котиться тому, що він круглий. Ще його можна підкидати вгору і ловити.

– Пограймо з Колобком! Фізкультхвилинка «Колобок»

Діти утворюють коло, взявшись за руки, ідуть по колу, співаючи пісеньку Колобка:

Я по коробу метений,
Я із тіста печений,
Я від баби утік,
І від діда утік.
Я від зайця утік.
І від вовка утік.
Я від ведмедя утік,
І від тебе втечу!

Під аудіозапис української танцювальної мелодії діти виконують танцювальні рухи, веселяться. Вихователь пропонує знайти Колобка місце на полицках. Гра «Такий – не такий».

Вихователь пропонує дітям розглянути іграшки, що знаходяться на полицках. Запитує: які іграшки живуть у нас на верхній полицці? Читає вірш.

В мене лялечка маленька,
Дуже гарна, чепурненька.
«Мама» вміє вимовляти,
Всіх запрошує пограти.
(Ю. Бардакова)

Запитання:

Вони однакові чи різні? Як з ними грають діти? (Одягають, роздягають, гойдають, годують). Колобок такий, як ляльки? Він схожий на ляльку? Чого немає у Колобка? У нього круглий тулуб, голова. Відсутні ручки й ніжки. Що знаходяться на нижній полицці? (Кубики). Як з ними грають? Що з них можна побудувати? (Вежу, дім, гараж). Вони схожі на Колобка? Вони круглі? Колобок круглий чи квадратний? Так, він круглий. Його можна котити.

Аналогічно вихователь запитує про інші іграшки.

– Тут у нас м'ячики.

М'ячик можна катати, підкидати. М'ячик круглий. Він такий, як Колобок? Так, він такий. Колобок житиме на полицці з м'ячиками. Колобок у нас житиме довго, якщо ніхто його не буде ображати. З іграшками потрібно поводитися бережливо, дбайливо. Їх не можна

ламати, бити, бруднити, псувати. Після ігор слід повертати їх на свої місця.

Де місце іграшок? Колобку дуже сподобалось у нас, він радий жити і грати з нами. Покажемо Колобку, як ми вміємо грати. Зараз ми пострибаємо, як м'ячики.

Вихователь пропонує дітям швидко побігти, нібито машинки швидко їздять, похитися, як неваляйки [4, с. 37-38].

Свійські тварини

Мета: вчити дітей розрізняти дорослих тварин та їх дитинчат; вживати слова – назви дитинчат свійських тварин в однині та множині; вправляти у звуконаслідуванні голосів тварин.

Матеріал: іграшкова вантажівка; іграшки – свійські тварини та їх дитинчата.

Хід заняття. Психогімнастика:

Я скажу привіт тобі,
Твій привіт летить мені.
Ми – хороші друзі,
Обіймімося дуже.

Лунає стукіт у двері групової кімнати.

Вихователь: Чуєте, діти? Хтось завітав до нас на гостину.

Виходить за двері, ввозить до групової кімнати велику іграшкову машину-вантажівку, в кузові якої – іграшки: корова, кінь, свиня та ягничка. Запитує:

- Діти, хто до нас завітав на гостину? Тварини чи пташки?
- Чи знайомі вам ці тварини?
- Вони дикі – живуть у лісі, чи свійські – живуть поряд з людьми?
- Правильно, це – свійські тварини, адже вони живуть поряд з людьми.

– Молодці! Зараз ми пригадаємо їх назви в загадках.

Хто загадку відгадає –
Хай тварину називає.
Як вона зветься – нам скаже,
Підійде й покаже.

Дидактична гра «Відгадав загадку – покажи відгадку!» Вихователь читає дітям загадки про свійських тварин, діти відгадують і показують відповідні іграшки-тварини.

Чути зранку: «Му-му-у!»,
Бо залишили саму
На травичці знову
Пастися... (корову).

Хвостик бубличком,
Носик п'ятачком,
На спинці щетинка –
Це товстенька... (свинка).

Кучерява, невеличка,
Вовну дасть на рукавички.
Поспішає Марічка
Пастися... (ягничку).

І весела, й круторога
Ой прудкі у неї ноги,
Любить сіно та лозу –
Знають добре всі... (козу).

Він завзятий, він красивий,
Довгий хвіст та пишна грива,
Мчить галопом, наче вітер...
Чи вгадали, хто це, діти?... (кінь).

– Молодці, діти! А тепер, будь ласка, знову назвіть та покажіть
свійських тварин, які завітали до нас сьогодні на гостину.

– Зранку свійські тварини вітаються до своїх господарів, хто як уміє.
Гра-звуконаслідування:

Ось вітається вівця – бе-е-е, бе-е-е!
Вийшла кізонька з хлівця – ме-е-е, ме-е-е!
Поросятка за свинею – хро-хро-хро, хро-хро-хро!
Кінь гривастий нас вітає – і-го-го, і-го-го!
І корівка слідом за ними – му-у-у, му-у-у!
На подвір'я всіх вітати я біжу!

Фізкультхвилинка «Хто пасеться на луках»

Діти під звуки бубна біжать одне за одним. Бубон замовкає, діти зупиняються і на слова вихователя «Коза», зображують її (нахиляють голову і вперто хитають нею з боку в бік, промовляючи: «Ме-е-е, ме-е-е!»). Наступного разу із зупинкою бубна на слова вихователя «Кінь» зображують коня (стукають однією ногою – «б’ють копитом», промовляють: «І-го-го, і-го-го!»); на слова вихователя «Корова» (прикладають кулачки з відсунутими вбік великими пальцями, показуючи роги та промовляючи: «Му-у-у, му-у-у!»). Вихователь: діти, у кожної свійської тваринки є свої дітки-малятка: у корівки – телятка; у свинки – поросятка, у кізки – козенята, у ягнички – ягнята, а в кобилки – лошата... Дидактична гра «Знайди маля, назви і до мами віднеси!». Вихователь пропонує дітям називати дитинчат свійських тварин у множині та однині, відносити їх до мам-тварин.

- У корови хто? (Телята)
- Що ти взяв, Іванку? (Теля)
- Віднесеш його до кого? (До корівки)
- У свинки хто? (Поросята)
- Що ти взяв... (ім’я дитини)? (Порося)
- Віднесеш його до кого? (До свинки)
- У кобилки хто? (Лошата)
- Що ти взяла... (ім’я дитини)? (Лоша)
- Віднесеш його до кого? (До кобилки)
- У кізоньки хто? (Козенята)
- Що ти взяла,... (ім’я дитини)? (Козеня)
- Віднесеш його до кого? (До кізоньки)
- У ягнички хто? (Ягнята)
- Що ти взяв... (ім’я дитини)? (Ягня)
- Віднесеш його до кого? (До ягнички)
- Молодці, діти! Тваринкам у нас сподобалося гостювати. Вони ще у нас залишаться і пограють з вами [4, с. 61-62].

Ходить гарбуз по городу

Мета: активізувати словник дітей назвами овочів та словами, що позначають якості овочів.

Матеріал: ілюстрації городу, муляжі або картинки овочів.

Хід заняття. Психогімнастика:

Наші розумні голівки
Будуть думати багато, добре.
Вушка слухатимуть,
Ротик чітко говоритиме.
Ручки будуть плескати,
Ніжки будуть топати.
Спинки випрямляємо,
Один одному посміхаємось.

Вихователь: До нас на гостину завітав зайчик. Він приніс нам цікаву книжку про овочі. Послухайте казку-гру. Читає казку-«гру Ходить гарбуз по городу».

Ходить гарбуз по городу,
Питається свого роду:
– Ой, чи живі, чи здорові
– Всі родичі гарбузові?
Обізвалася жовта диня,
Гарбузова господиня:
– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!
Обізувались огірочки,
Гарбузові сини й дочки:
– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!
Обізувався старий біб:
– Я піддержав увесь рід!
– Іще живі, ще здорові
– Всі родичі гарбузові!
Обізувалася морквиця,
Гарбузова сестриця:
– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!
Обізувались буряки,
Гарбузові свояки:
– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові!

Під час читання казки вихователь виставляє на стіл овочі, які зустрів гарбуз. Запитає дітей, кого зустрів гарбуз на городі? Повторне читання казки-гри із розгляданням ілюстрацій та залученням дітей до промовляння фраз, що повторюються.

Дидактична гра «Розкажи про овочі». Вихователь пропонує дітям викладати овочі на блюдо та розповідати про них.

— ... (ім'я дитини), візьми морквину. Розкажи про неї. Яка вона? (Гарна, яскрава, оранжева, смачна, хрустка, довгаста, солодка). У такий спосіб діти викладають усі овочі на тацю, розповідаючи про кожний із них. Пропонує ще раз назвати всі овочі на таці (морква, буряк, капуста, огірок).

Вихователь: Як називати одним словом? (Овочі)

Ось які вони чудові,
Нам вродили на здоров'я.
Овоч кожен, овоч всяк
Має свій хороший смак!

— Зайчик дуже любить овочі. Погодуймо його! Дидактична гра «Що з'їв зайчик?»

— Ось у зайчика капуста, огірок і морквина.

Вихователь ховає морквину.

— Що з'їв зайчик? (Зайчик з'їв морквину.)

— Що залишилося? (Залишилися капуста й огірок.)

— Якого кольору капуста? (Зеленого)

— А огірок який? (Зелений)

Гра повторюється.

— Зайчику дуже сподобалось у нас у гостях, він завітає ще до нас гратися [4, с. 45-46].

Хто в лісі живе?

Мета: вчити впізнавати та називати звірів, які живуть у лісі (білка, заєць, лисиця, ведмідь); називати частини тіла, імітувати рухи, звуко-наслідувати.

Матеріал: іграшкові звірі, атрибути (дерева, куші, галявина), вірші В.Крищенка «Зайченятко», Г. Бойка «Білочка», І.Неходи «Мишко-ведмедик», народна забавлянка «Ой були ми у ліску».

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям «піти до лісу» й погуляти там. У групі облаштована лісова галявина, під деревом чи горбочком заховане іграшкове звірятко.

Подивіться, мої любі, –
Серед поля ліс стоїть.
Ми гуляти в ліс підем
І звіряток там знайдем.

Підходять до горбочка, знаходять там зайця. Запитання до дітей: «Хто це? Які в нього вуха? Який хвостик? Як заєць стрибає? Назвіть його лагідно».

Діти промовляють за дорослим (або це роблять двоє із них):

– Ой, маленьке зайченятко,
Де твоя домівка-хатка?
– В мене хатка за горбочком,
Під ялинкою, дубочком.

(В. Крищенко)

За порадою вихователя діти залишають зайченя на місці. Далі підходять до дерева, за яким ховається ведмідь. Запитання: «Хто це? Що це в нього? Як ведмідь ричить?» Вихователь читає вірш про ведмедика.

Ну а це Мишко – ведмедик,
Він і плаче, і реве.
Він звихнув учора ніжку
І тепер кривенький трішки.
Та нічого – заживе!

(І. Нехода)

– Давайте пожаліємо ведмедика, погладимо його по голівці. Тепер ведмедикові не так болить. Покажіть, як він ходить (діти імітують).

Ідуть далі. Підходять до ялинки, бачать на ній білочку. Запитання до дітей: «Хто це? Де сидить? Як рухається? Що гризе?» Вихователь пропонує запитати в білочки, де вона живе. Діти по черзі промовляють:

– Де ти, білочко, живеш?
– Що ти, білочко, гризеш?
– У зеленому ліску,
– У дуплі, у соснячку,
– Я гризу горішки,
– І гриби, і шишки.

(Г. Бойко)

Діти збирають для білочки шишки в кошик. Підходять до куща й знаходять за ним лиску. Вихователь намагається впіймати її. Упіймавши, каже: «Впіймала лиску!» Разом діти промовляють вірш:

Лисонько руденька,
Ти така гарненька!
Довгий носик,
Пухнастий хвостик. Ось яка!

Запитання: «Хто це? Що це в лиски? (Діти називають частини тіла). У лиски лапки, а в дітей? Покажіть, як лиска ходить. Яка вона хитра?» (Діти імітують лисиччині рухи, мімікою показують її хитрість). Гра «Мандрівка до лісу»

Діти йшли, йшли, йшли,
Та в ліс прийшли. Там побачили...

Після слів «побачили» вихователь показує іграшку, а діти називають, хто це. Останнім показує ведмедя. Гра з ведмедем: ведмідь ховається за деревом, діти підходять. Ведмідь лякає їх риканням, малята тікають до умовного місця. Гра повторюється тричі. Вихователь:

Весело мені й тобі,
Та вже час додому йти.
Зайця, білочку, і лиску,
І ведмедя за дубком
Залишаємо у лісі
На стежині, за горбком [21, с. 26-27].

Робота з розвитку мовлення в повсякденному житті

Розвиток мовлення не обмежується тільки заняттями. З дитиною потрібно розмовляти впродовж цілого дня, у процесі виконання всіх режимних моментів: прогулянка, одягання, роздягання, обід, сніданок, вечір, умивання, укладування спати і т. ін. Важливою умовою розвитку дітей третього року життя є створення розвивального мовленнєвого середовища, яке б спонукало дитину до мовленнєвої практики, стимулювало максимальну мовленнєву активність дитини. Забезпечити означену умову допоможуть постійні мовленнєві контакти дітей із дорослими та старшими дітьми, щоб діти постійно чули зразки правильного мовлення.

Виховання у дітей культурно-гігієнічних навичок, самостійності, розширення орієнтування в довкіллі повинно використовуватись і для цілеспрямованої роботи з розвитку мовлення. Завдання педагога полягає насамперед у тому, щоб постійно називати точною назвою пред-

мети, дії, якості, ознаки, властивості, з якими зустрічається дитина. Наприклад, це ковдра, а це простирadlo, це подушка, а це наволочка; це мило, а це мильничка, рушник і т.ін. Слід поступово привчати дітей вживати слова у відповідності з їх загальноновживаним значенням. Програма орієнтує вихователя на те, щоб на основі різноманітної діяльності формувати правильне уявлення дітей про довкілля, знайомити їх з назвами приміщень своєї групової кімнати (спальня, щоб спати; їдальня, щоб їсти; умивальна кімната, щоб умиватись; роздягальня, де роздягаються та одягаються), обладнання свого майданчика (паркан, квітник, пісочниця, качалка, лава, драбинка тощо).

Діти повинні знати назву всіх побутових предметів, які є у груповій кімнаті. З-поміж них: меблі, посуд, одяг, іграшки, побутові речі, речі особистого користування (шафа, вішалка, ліжко, чашка, шуба, шарф, ножиці, ніж, носова хусточка тощо); якості добре знайомих предметів (великий, чистий, гарний, м'який тощо); дії, що їх виконують діти, трудові дії дорослих (умиватись, обідати, одягатись, ліпити; миє, поливає, витирає); правильно називати явища природи, тварин та їхні дії, рослини тощо.

Вихователь не тільки називає предмети словами, закріплює у свідомості дітей за предметом, дією, ознакою відповідне загальноновживане слово, а й дає зразки правильних граматичних форм слова в мовленні, в поєднанні з різними словами.

У повсякденному житті дітей знайомлять і з призначенням таких речей, з якими діють самі діти або за якими вони часто спостерігають. З цією метою вихователь ускладнює «покази з називанням» повідомлення дітям знань про призначення предмета, елементарні правила поведінки з ним («Це мило. Намилю милом сукенку. Вона буде чистою»). Правильне пояснення доколишнього дорослими, спостереження самих дітей збагачують їхні уявлення, привчають знаходити зв'язки, причини між предметами і явищами, виражати свої думки в мовленні.

Діяльність вихователя в повсякденному житті повинна спрямовуватися не тільки на розвиток розуміння мовлення, а й на вдосконалення активного мовлення самих дітей. Процеси одягання, роздягання, умивання, гра та інші види діяльності дітей повинні стати предметом розмов дитини з дорослими й однолітками. Наприклад, уривок розмови вихователя з дитиною під час одягання:

– Де твої рейтузи?

- Ось рейтузи (показує в шафчику).
- Візьми їх, давай будемо одягати. Ой, які гарні рейтузи! Якого вони кольору?
- Червоні.
- А що ще в тебе червоне?
- Шапка, шарфик... (одягає рейтузи). Ну, ось і одягли рейтузи. А тепер, що будемо одягати?

У повсякденних розмовах вихователь звертається до дітей із різноманітними запитаннями: Що це? Який? Навіщо? Де? Вона стимулює вживання дітьми різних частин мови, домагається відповіді фразою, реченням, дає мовленнєві зразки відповідей, пропонує дітям повторити.

Великі можливості для розвитку орієнтування в довколишньому, збагачення знань дітей і розвитку їхнього мовлення містять прогулянки. Тут вихователь щодня вчить дітей спостерігати за явищами природи, правильно їх називати (світить сонечко, летить сніг, дме вітер), учить розуміти елементарний зв'язок явищ, висловлювати все це в мовленні. (Сьогодні йде дощ, тому гуляти на майданчику не можна. Сьогодні дуже тепло, тому що гріє сонечко. Якщо не буде дощу, підемо на прогулянку). Привчає правильно називати тварин та їхні дії (рибки плавають у воді, кури дзюбають зерно, жуки гудуть, горобець цвірінчить); розрізняти і правильно називати рослини та їх частини (дерево, трава, листок, квітка). У процесі спостережень за природою вихователь учить дітей висловлюватись як фразами (Ось бджола. Вона літає), так і реченнями. Вона сама описує все, що спостерігають діти (Ось повзе жучок. Подивіться, діти, як швидко він повзе, поспішає до своїх діток. Дивіться, які гарні в нього зелененькі крильця, а лапки тоненькі). Запитує: «Хто це, діти? Які в нього крила, лапки?» Дітей привчає спокійно, до кінця вислуховувати свого товариша, не перебивати його.

Розвиток розуміння мовлення, вдосконалення активного мовлення відбувається і в іграх дітей. У сюжетних, а потім і в сюжетно-рольових іграх вихователь уточнює слова – назви предметів, їх ознак, дії з ними. Наприклад: одягни ляльку, нагодуй, роздягни. Як одягнута лялька? Що їй потрібно одягнути? Дітей учать ввічливо звертатися один до одного, до ляльки.

В іграх з будівельним матеріалом вихователь учить називати матеріал, дію з ним, спорудження, обігрувати будову, супроводжує словом

ігрові дії. Наприклад: «Ось і стіл, і стілець. Нехай лялька сидить. Подивіться, лялька сидить... Ляльці сподобався твій стіл і твій стілець». З дітьми третього року життя проводять дидактичні ігри на закріплення основних кольорів: червоний, жовтий, зелений, синій), величини (великий – маленький) і форми предметів (кулька, кубик, цеглинка). У дидактичних іграх діти вправляються в об'єднанні частин у ціле («Розрізні картинки»), у пізнаванні і називанні предметів на дотик, за зовнішнім виглядом, ознакою і якістю предмета. Дидактичні ігри дозволяють розвивати слух дітей, вправляти в розрізненні слів, звуків. Настільно-друковані ігри («Парні картинки», «Кому що треба» та ін.) дозволяють вправляти дітей у правильній назві зображених предметів, систематизувати, групувати предмети за формою, кольором, розміром, за призначенням. Дидактичні ігри проводяться на прогулянці з підгрупами у 3-6-10 дітей. В іграх уточнюють знання дітей про довкілля, збагачують їхній словник. Це ігри з водою, піском та іншим природним матеріалом. Так, в іграх з водою діти на власному досвіді ознайомлюються зі властивостями води. Вихователь бере миску, наливає в неї на очах у дітей воду, дозволяє вмочити туди руки. Потім говорить, що у воді добре плавають рибки й качки. Показує іграшкових рибку й качку, пропонує дітям самим пустити їх на воду. У процесі гри збагачується словник дітей словами: вода, тепла, холодна, гумові, плавають, мокра. Подаємо опис ігор, які вихователь може використати на прогулянці.

Гра «Ловися, рибко»

У невеликий басейн із водою (миску, надувний басейн тощо) вихователь пускає іграшкових рибок (можна качок), розташовує дітей навколо басейна і промовляє: «Подивіться, діти, як рибки у воді плавають». Потім ловить іграшки сачком, примовляючи: «Піймаємо рибку». Пропонує 2-3 дітям взяти сачки й ловити: «Піймай рибку, Колю, Мишко, Валю». Можна примовляти: «Ловися, рибко, велика й маленька!». Ця гра дає дітям змогу застосовувати в нових умовах набуті раніше навички.

Ігри слід повторити кілька разів з деякими паузами. У теплі літні дні діти можуть самостійно гратися з водою. Ці ігри обов'язково проходять під наглядом вихователя. Після гри «Ловися, рибко» можна показати дітям народну дерев'яну іграшку «Рибалка». Показ цієї іграшки

нагадає дітям, як вони самі «ловили» рибок, потішить їх, активізує вимову таких слів, як «рибка», «ловися» і т. ін. [13, с. 133].

Гра «Дістань кульку»

Вихователь підкликає до себе трьох-чотирьох дітей і показує їм високу банку (з товстого скла або з пластмаси) з водою, налитю до половини посудини, кидає у воду кульку, примовляючи: «У банці вода, кулька впала у воду, зараз дістанемо кульку!» – і показує, як треба вилувати кульку, що плаває у воді, за допомогою черпачка. Після показу слід розташувати вихованців навколо невисокого стола, ослінчика або посадити їх на килим; перед кожною дитиною поставити по банці з водою, роздати черпачки і запропонувати їм самим кинути у воду кульку, а потім вилувати їх. Треба стежити, щоб діти гралися спокійно, не розбризкуючи воду.

Доцільно в теплу пору року організовувати для дітей ігри з піском. Подекуди доводиться спостерігати, як діти без мети копаються в піску руками, риють його лопатками. Деякі невміло намагаються заповнити піском формочки, інші з небезпекою для товаришів розкидають сухий пісок навколо себе. Все це свідчить про те, що дітей треба навчити гратися з піском. Вони повинні вміти користуватися совком, формочкою, відерцем, копати пісок совочком, насипати його у відерце або формочку, «пекти пироги» з піску за допомогою формочки тощо. Дітям треба показати сухий і вологий пісок, звернути їхню увагу на те, що сухий пісок сиплеться, а вологий лишається на долоні. Але для гри придатний тільки зволожений пісок. Подаємо опис кількох ігор з піском.

Копання піску совочком

Вихователь збирає кількох дітей біля пісочниці, показує їм совочком і каже: «Будемо копати пісок совочком», показує, як це робиться. Потім роздає всім по совочку й пропонує копати ним пісок. Діти повинні під керівництвом вихователя навчитися насипати вологий пісок на купки, рити ямки, рівчачки, розгладжувати совочком нерівності на піску і т. ін.

Насипання піску совочком у відерце

Вихователь, як і в попередній грі, збирає кількох дітей біля пісочниці, бере в руки відерце, совочок і каже: «Зараз будемо насипати пі-

сок у відерце», показує, як насипати. Після цього роздає дітям совочки і вони починають гратися. Пісок із відерець діти можуть висипати тут-таки, а декому можна запропонувати носити його на стіл-пісочник.

«Будемо пекти пироги для ляльки»

Вихователь роздає дітям совочки, саджає біля себе ляльку, дістає формочку й каже: «Будемо пекти пироги ляльці». Набирає вологого піску, утрамбовує його тильним боком совочка, перевертає формочку на стіл, притримуючи пісок рукою, стукає по дну совочком, знімає формочку й радісно каже: «Ось який пиріжок для ляльки вийшов». Виготовивши ще 3-4 «пироги», вихователь роздає дітям формочки й пропонує спробувати самим. Тим, хто не зможе «спекти пиріг», слід показати ще раз, як треба діяти. Ігри з піском можна проводити влітку під час прогулянок. Взимку можна організовувати ігри зі снігом.

У відлигу під час прогулянки можна роздати дітям дерев'яні лопатки і показати, як копати ними сніг, згрібати його на купки, возити на іграшкових санчатах тощо. Під час таких ігор активізується словник дітей словами: пісок, сухий, мокрий, ліпити, пекти, вода, плавати, пісочниця, совок, розсипчастий і т. ін. Чільне місце в повсякденній роботі з дітьми займають картинки. Важливо правильно дібрати картинки для самостійного користування. Своїм змістом вони мають сприяти засвоєнню програмних знань з розділу «Розвиток мовлення». Для дітей другого року життя добирають переважно предметні картинки із зображенням людей – дітей, дорослих; тварин у різному стані та в різних діях (сидить, стоїть, лежить, спить, біжить, їсть, стрибає, летить, грається, танцює, малює, шие, читає, миє, ремонтує тощо), кількох персонажів в одній і тій самій дії, (наприклад, катаються: дівчинка на ковзанах, лижах; хлопчик на санчатах, самокаті). Можна давати для вільного користування й сюжетні картинки простого змісту (дівчинка танцює; хлопчик годує голубів).

Для дітей 3-го року життя також добирають предметні картинки, що зображають людей, тварин, різні види транспорту (літаки, автомобілі, трактори та ін.), іграшки різного кольору, розміру тощо. Крім того, дітям дають і сюжетні картинки з доступним змістом.

Для вільного користування насамперед добирають ті, які не використовувалися на заняттях і які близькі дітям за своїм змістом, напри-

клад, ті, що зображають ігри, забави дітей. Можна давати і ті, які використовувалися на заняттях. Знайому картинку, подану через певний відрізок часу, діти зустрічають радісно, з інтересом розглядають, часто відтворюють розмову, яка велась на занятті. Картинки можна добирати і з інших джерел – різних книжок, журналів, листівок, настільно-друкованих ігор тощо. Натомість зміст їх має бути доступним для дітей, відповідати вимогам програми, а картинки – чітко надруковані.

Картинки для вільного користування дають дітям у години, вільні від занять. Не можна одночасно давати багато картинок. Це розпорошує увагу дітей, не привчає їх до зосередженого розглядання. Перш ніж дати малюкам картинку для вільного користування, треба навчити їх правильно користуватися нею: не гратись, як іграшкою, не згинати, не рвати, а розглядати її; впізнавати і називати на ній предмети, відповідати на запитання, слухати пояснення вихователя. Щоб навчити дітей бережно поводитися з картинками, слід спочатку давати їх тим дітям, які вже навчилися користуватися ними. Вихователь повинна уважно стежити за поведінкою дитини, яка розглядає картинку. Для підтримання інтересу до картинок їх треба періодично замінювати іншими, а через певний час знову повертатися до них. Пошкоджені картинки слід лагодити у присутності дітей. Це виховує в них дбайливе ставлення до картинок. Вихованню бережливого ставлення до картинок сприяє також і правильне їх збереження: спочатку в недоступному для дітей місці – закритій шафі або на високій полиці, коли ж діти навчаться користуватися картинками, їх кладуть на низькій полиці чи вітрині.

Для розглядання картинок, ілюстрацій треба виділити спеціальний стіл та розмістити його в добре освітленій частині групової кімнати. Під час розглядання картинок вихователь повинна вести розмову з дітьми з приводу зображеного, сприяти створенню у них бадьорого настрою, оптимальних умов для сприймання змісту.

Зазначимо, що позитивний вплив на розвиток активного мовлення дітей третього року життя має спілкування зі старшими дошкільниками. Залучення старших дітей до надання допомоги маленьким сприяє виникненню мовленнєвих контактів. На перших етапах встановлення спілкування молодших зі старшими доцільно використати прийом «переадресування» прохання малюка старшій дитині: «Ти попроси Олега допомогти. Скажи: Олег, застєбни мені, будь ласка, гудзики». Вихова-

тель учить молодшого звертатися до старшого, дає зразок звернення, побудови речення-прохання. При цьому необхідно використати різні звороти мови, уникаючи стандартів: «Ти не забув сказати дякую?», «Ти подякував?» тощо.

Висловлювання старших дітей сприяє розвитку розуміння мовлення маленьких, збагаченню їхнього мовлення новими словами, сполуками слів; під впливом мовлення старших у молодших з'являється бажання повторювати сказане, висловити свою думку. Зміст розмови дітей третього року життя зі старшими залежить від того, в якому режимному моменті вони об'єднані. Так, на прогулянці старші діти не тільки уточнюють уявлення молодших, діляться своїми знаннями про побачене, а й виправляють помилки в називанні об'єктів.

Старші діти з великим бажанням розповідають маленьким про предмети, що їх зацікавили. Малі, звичайно, не відразу їх запам'ятовують, а все ж поступово під впливом таких розмов збагачується їхній світогляд, пасивний і активний словник. У спільних прогулянках створюються умови для розвитку логічного мислення молодших дітей, для розуміння ними деяких причинно-наслідкових зв'язків. Неабиякий вплив на розвиток мовлення маленьких мають спільні зі старшими сюжетно-рольові ігри, ігри з будівельними матеріалами. Тут є можливість молодшим дітям чути більш розвинене, організоване мовлення старших.

У повсякденному житті вихователь використовує доступні загадки, повторює знайомі забавлянки, вірші, пісні. Наприклад, діти на прогулянці побачили метелика, побігли за ним. Вихователь читає знайомий вірш Н. Забіли «Я біжу».

Я біжу, біжу по гаю,
Я метелика впіймаю,
А метелик не схотів,
Геть від мене полетів.

Побачили курку з курчатами, знову пригадали вірш Н. Забіли:
На подвір'ї курочки:

Ціпу-ціпу-ціп.
Ось Маринка й Юрочка
Кришать ціпкам хліб.
Ціпки бачать кришечки,
Дзьобики – тук-тук.

Весь шматок, ой, лишенько,
Вихопили з рук.

Діти розглядають весною горобців на майданчику. Вихователь читає вірш М. Пригари:

Закричали горобці.
Метушливі літунці:
– Цвірі-цвірі, цвірі-рінь,
Починається теплінь.

У похмуру погоду на прогулянці з'явилось із-за хмари сонце. Вихователь пропонує дітям відгадати загадку: «Золота тарілочка виплила із хмари. Що це, діти?» або «Золоте блюдо по небу катається».

Отже, постійне вдосконалення мовлення дітей у процесі всіх режимних моментів, постійне спілкування з дитиною закріплює мовленнєві навички, збагачує і активізує їхній словник, спонукає дітей до активної мовленнєвої діяльності.

Роль сім'ї в розвитку мовлення дітей раннього віку

Дитина росте в сім'ї, в колі найближчих для неї людей. Саме від матері вона вперше чує мовлення, звернене до неї. У ранньому віці закладається фундамент мовленнєвого розвитку дітей. Відбувається це у природному сімейному середовищі. Сім'я дає дитині те, чого не може дати жодний із соціальних інститутів. Ставлення до дитини в сім'ї багато в чому визначає подальший особистісний розвиток дитини, її входження в більш складний і жорстокий порівняно із сім'єю соціальний світ та світ довкілля.

Особливої значущості набуває правильне ставлення батьків до розвитку мовлення малюка. У сім'ї дитину розуміють з півслова чи за її жестами. За межами сім'ї затримки розвитку мовлення та його вади викликають перші дитячі неприємності. Дитину не розуміють, їй дають прізвиська, якщо вона не вимовляє звуки. Звідси – дитячі сльози, небажання малюка спілкуватись зі своїми однолітками та старшими дітьми. Такий дискомфортний емоційний стан дитини призводить до деформації її особистості. Батькам слід пам'ятати, що мовленнєвий розвиток дітей започатковується з перших днів життя дитини. В жоден з наступних вікових періодів життя не розвивається мовлення дитини

такими швидкими темпами, як у перші 3 роки життя. Але це можливо тільки за умови постійного спілкування дорослих з дитиною. Важливо створити для дитини в сім'ї з перших днів її життя сприятливе розвивальне мовленнєве середовище. Дитина в періоди активного неспання повинна весь час чути мовлення дорослих. Історії відомі 38 випадків, коли діти віком від 2 до 5 років потрапили до тварин і перебували поза людським спілкуванням, вони не чули людського мовлення, були позбавлені людського спілкування в найбільш сензитивний період розвитку мовлення, оскільки «виховувались» тваринами. Всі спроби навчити таких дітей людського мовлення та спілкування після повернення в людське середовище виявились невдалими. Ці факти ще раз підтверджують виключно важливу роль правильної організації спілкування дитини з близькими для неї людьми та своєчасного стимулювання і розвитку всіх мовних проявів малюка з перших днів його життя в сім'ї.

Сьогодні діти до 3 років здебільшого виховуються вдома, у своїх сім'ях. З сім'ї діти приходять відразу в молодшу чи, навіть, у середню групу дошкільного навчального закладу. Тому педагоги дошкільних закладів повинні проводити роботу з батьками водночас у двох напрямках: а) з батьками, діти яких відвідують ясельні групи; б) з батьками, діти яких виховуються вдома.

На жаль, молоді батьки, які не мають спеціальної педагогічної освіти, досить часто не знають, як потрібно розмовляти з дитиною, як готувати її мовленнєвий апарат до звуковимови. Батьки вважають, якщо дитина не голодна, суха, лежить і мовчить, то це її природний стан. Мовчать і батьки, мати, яка виконує свою роботу і задоволена, що дитина мовчить.

Часом перші занепокоєння виникають у батьків у кінці другого року життя. Тоді вони звертаються до лікаря із запитанням: «Чому моя дитина мовчить («мовчун»), тоді як інші діти у її віці вже дуже добре розмовляють?»

Педагогічна просвіта батьків і педагогічна пропаганда знань – обов'язковий складник роботи дошкільних навчальних закладів. Батьків потрібно познайомити з особливостями становлення і розвитку мовлення дітей на першому, другому і третьому роках життя, із закономірними типовими помилками, методами і прийомами розвитку мовлення і мовленнєвого спілкування з дітьми в сім'ї на кожному віковому

етапі. Форми роботи вихователів із сім'єю такі: відвідування дітей на дому і бесіда з батьками, консультації, бесіди, групові збори, засоби наочної педагогічної пропаганди, школи молодих батьків, семінари-практикуми, теки-пересувки, вечори запитань і відповідей. Робота з батьками планується обов'язково в плані виховної роботи, визначаються конкретні форми і терміни проведення.

Відвідування дітей на дому за складом списку дошкільного закладу відбувається на початку навчального року у вересні місяці. Вихователь знайомиться з умовами сімейного виховання: склад сім'ї, наявність іграшок; з'ясовує, хто постійно спілкується з дитиною, тобто з'ясовує розвивальний потенціал мовленнєвого середовища в сім'ї. Після відвідування дітей в сім'ї та обстеження рівня мовленнєвого розвитку дітей уже в жовтні місяці можна провести групові батьківські збори з теми: «Розвиток мовлення – підґрунтя розумового розвитку дитини». В доповіді потрібно дати аналіз причин затримки мовленнєвого розвитку окремих дітей цієї вікової групи, познайомити батьків з конкретними методами і прийомами роботи з розвитку мовлення.

У жовтні місяці разом із дитячою поліклінікою необхідно скласти список сімей певного мікрорайону, діти яких не відвідують дошкільні навчальні заклади. Упродовж жовтня місяця вихователі груп дітей раннього віку повинні відвідати ці сім'ї для подальшого планування роботи з педагогічної просвіти батьків.

Один раз на місяць доцільно проводити у спеціально відведених для цього дні і години консультації з розвитку мовлення дітей як тих, хто відвідує дошкільний заклад, так і тих, хто не відвідує.

Наводимо орієнтовну тематику консультацій для батьків:

• Орієнтовні показники розвитку мовлення дітей (першого, другого, третього років життя).

- Розвиток голосових реакцій у першій половині першого року життя.
- Розвиток у дітей розуміння мовлення дорослих.
- Розвиток активного мовлення дітей на першому році життя.
- Ігри і заняття з дітьми другого року життя.
- Ігри з лялькою в ранньому віці.
- Розвиток діалогічного мовлення на третьому році життя.
- Усна народна творчість у розвитку мовлення дітей раннього віку.
- Причини затримки мовленнєвого розвитку дітей до трьох років.

- Корекційні заняття з дітьми, які мають затримки мовленнєвого розвитку.

- Перші картинки і книжки дитини.

Наводимо текст консультації для батьків з теми: «Перші картинки і книжки дитини в сім'ї».

Підготовчий етап. Під час відвідування дітей на дому необхідно з'ясувати, чи є в дитини книги, які це книжки, чи вміє дитина поводитись з книгами, чи показують дитині картинки, як вона поводитьсь з картинками, з якого віку дітям у сім'ї дають книжку.

Орієнтовний текст повідомлення педагога.

– Всім вам добре відомі слова: «Книга – джерело знань». Саме ми повинні разом з вами прищепити дитині любов до книги, навчити її правильно поводитись з книгою. З якого ж віку можна прилучати дітей до книги, показувати і давати в руки дитині книгу? Які ж книги доступні і зрозумілі малюку?

Першими дитячими книжками повинні бути книжки-картинки. Такі книжки видаються у вигляді ширмочки (показує батькам) у двох видах: а) ілюстрація тексту без підпису; б) ілюстрація тексту з підписом (не більше 1-2 рядків у кінці сторінки). Це «Іграшки» І. Неходи, «Ясочка маленька» Н. Забіли, «Курочка ряба», «Козенята і вовк» і т. ін.

Книжки-картинки рекомендують показувати на початку другого року життя, коли дитина вже знайома з предметами та іграшками, що зображені на картинках. Як показувати такі книжки? Чи можна відразу давати дітям в руки книжку? Ні, давати книгу в руки дитині не можна, вона її відразу «візьме» на язик, покуштує, яка вона, переверне зображенням униз і викине, як щось несмачне і непотрібне. Тому хтось із дорослих (мати, батько, бабуся, дідусь) повинні посадити дитину до себе на коліна і привернути увагу до зображеного на картинці, викликати насамперед зосередження уваги на слові дорослого. Наприклад: «Русланочко, ми зараз із тобою подивимось книжечку. Сідай зручно. Яка цікава книжечка, подивись. (Дорослий тримає книжку в руках і звертає увагу дитини на обкладинку).

– Хто це, Русланочко? – Так, це курочки. Скажи: «Курочки». – Давай покличемо курочок: «Ціпу-ціпу-ціп». Скажи, Русланочко, ціпу-ціпу-ціп. Покажи, де курочки. Поклич ще раз курочок: ціпу-ціпу-ціп. А це хто? – Так, це дівчинка. Звуть її Маринка. А це хто? – Так, це

хлопчик. Звуть його Юрочка. Скажи: Юрочка. Що ж роблять Маринка і Юрочка? – Кришать ціпкам хліб. Скажи: кришать хліб. Дорослий показує наступну картинку і читає: «Подивись, Русланочко, ціпки бабачать кришечки, дзьобиками – тук-тук. Скажи: дзьобиками – тук-тук. Що ж сталося з хлібом? Ой, лишенько, весь шматок вихопили з рук». Після цього дитині потрібно прочитати двічі підряд вірш Н.Забіли «Курочки».

– Скажи, Русланочко, «ой, лишенько, вихопили з рук».

Дорослі повинні знати, що на одному занятті можна розглянути тільки одну картинку в книзі і прочитати один вірш. Заняття закінчується хованням книжки. – Погодували Маринка і Юрочка курочок, ціпок і пішли додому. І Русланка піде грати.

На перших заняттях дитині не слід давати книгу в руки для самостійного використання. На наступному занятті розглядання книги починається із знайомої картинки. Дорослий показує картинку і запитує: «Хто це? (курочки). Поклич курочок, Русланочко, (ціпу-ціпу-ціп) А це хто? (Маринка, Юрочка). Що вони роблять?» Читає вірш. Після цього привертає увагу до іншого зображення, наприклад, жабенятка, стимулює повторити це слово. Читає вірш Н.Забіли «Жабенятко».

Жабенятко забруднилось,
Забруднилось – не помилось.
Жабенятко, так негоже.
Ну, на кого це ти схоже?

Так поступово впродовж кількох днів треба розглядати ілюстрації у книзі. Коли всі картинки будуть дитині знайомі, коли вона буде знати їх назву, вимовляти окремі слова і фрази, можна дати їй книжку-картинку на деякий час для самостійного користування. Самостійне розглядання книжки повинне відбуватись тільки у ненав'язливій присутності дорослого. Як тільки ви помітите, що в дитини зник інтерес до книжки, потрібно запропонувати їй покласти книжку на місце: «Ось сюди, нехай тут книжечка полежить».

Так само можна розглядати окремі картинки або ілюстрації із журналів, книг. При цьому слід пам'ятати, що зображення повинні бути дітям добре знайомі.

У кожній віковій групі потрібно оформити стенд для батьків з розвитку мовлення дітей. На стенді повинні бути дані про типові затримки

та помилки мовленнєвого розвитку дітей; орієнтовні показники з розвитку мовлення; конкретні рекомендації батькам з розвитку мовлення дитини; дати перелік іграшок, книг, які можна прочитати дітям. Тематика бесід може бути різноманітна залежно від рівня розвитку мовлення дітей.

Орієнтовна тематика бесід з батьками з розвитку мовлення.

- Скільки слів у словнику вашої дитини?
- Чи правильно розмовляє ваша дитина?
- Про що потрібно розмовляти з дитиною?
- Як ставитися до «дитячих» слів?
- Як виправити мовлення дитини?
- Які іграшки (книги, картинки) потрібні дитині?
- Ігри з лялькою в сім'ї.
- Чи потрібно вивчати з дитиною вірш?

Наприклад, текст бесіди з батьками «Як ставитися до «дитячих» слів?»

«На другому і третьому роках життя у словнику дітей багато полегшених слів. Дитина вимовляє моня (можна), ляля (лялька), коко (яйце), гав-гав (собака), тік-так (годинник), киця (кішка). Це закономірне явище. Як повинні розмовляти з дитиною батьки? Чи потрібно повторювати полегшені слова? Чи потрібно розмовляти тільки правильним мовленням?

На другому році життя батьки можуть назвати полегшене слово, але спочатку потрібно вимовити правильне слово. Наприклад: «Наталочко, дай Юлі собачку гав-гав, собачку». Дитина повинна обов'язково почути правильне слово».

На третьому році життя дорослі повинні вже розмовляти з дитиною правильним дорослим мовленням і вимагати від дитини, щоб вона правильно вимовляла кожне слово.

Окремим батькам, які цікавляться літературою з розвитку мовлення, можна запропонувати теку-пересувку. У теку-пересувку треба покласти методичну літературу (1-2 книги) із вказівкою, які розділи чи параграфи батьки повинні прочитати; дитячі книжки з методичними вказівками (короткими), як їх потрібно читати; тексти 2-3 ігор, 2-3 забавлянки для заучування з дітьми вдома, 2-3 картинки з анотацією, як їх використовувати.

Один-два рази на рік проводять вечори запитань і відповідей для батьків, діти яких відвідують і не відвідують дошкільний заклад. За місяць до цього вивішують оголошення, при вході в дошкільний заклад-скриньку для запитань. В оголошенні зазначається тема, день і час проведення, хто може взяти участь у такому вечорі. Для проведення вечора запрошуються вчені, логопеди, лікарі. Необхідно підготувати виставку літератури, дитячих книжок, наочного матеріалу та іграшок. Можна показати фільм про дітей раннього віку. Ефективною формою роботи з батьками є семінари-практикуми з розвитку мовлення для дітей раннього віку. Такі семінари слід проводити двічі на місяць у зручний для батьків час.

Один раз на місяць проводять теоретичні заняття, другий – практичні. Наводимо орієнтовну тематику семінару-практикуму для батьків, діти яких відвідують дошкільний заклад.

Жовтень

Заняття 1.

1. Характеристика мовлення дітей раннього віку.
2. Орієнтовні показники розвитку мовлення дітей.
3. Завдання і зміст розвитку мовлення дітей раннього віку.

Заняття 2.

Аналіз методичної літератури з розвитку мовлення дітей. Ігри з розвитку мовлення дітей у сім'ї.

Листопад

Заняття 1.

1. Розвиток розуміння мовлення дітей.

Заняття 2.

1. Ігри і заняття на розвиток розуміння мовлення дітей у сім'ї.
2. Ігри і заняття на розвиток активного мовлення дітей у сім'ї.

Грудень

Заняття 1.

1. Вплив спілкування дитини з дорослим на розвиток мовлення.
2. Спілкування дітей з однолітками.

Заняття 2.

1. Як навчити дітей спілкуватись з дорослими і однолітками.

Січень

Заняття 1.

1. Аналіз результатів обстеження звуковимови дітей.
2. Виховання у дітей правильної звуковимови.

Заняття 2.

1. Ігри і вправи на виховання правильної звуковимови.
2. Дитячі іграшки, що стимулюють звуконаслідування.

Лютий

Заняття 1.

1. Роль усної народної творчості в розвитку мовлення дітей раннього віку.
2. Прийоми розповідання казок і читання забавлянок у сім'ї.

Заняття 2.

1. Аналіз творів усної народної творчості
2. Використання усної народної творчості в сім'ї.

Березень

Заняття 1.

1. Дитяча книжка в сім'ї.
2. Як розглядати з дітьми картинки.

Заняття 2.

1. Аналіз нових дитячих книг та ілюстрацій.

Квітень

Заняття 1.

1. Які іграшки потрібні дитині?
2. Ігровий куточок у сім'ї.

Заняття 2.

1. Іграшка і її роль у розвитку мовлення. Ігри з іграшками.
2. Аналіз іграшок.

Травень

Заняття 1.

1. Вихідний день у сім'ї.
2. Робота з розвитку мовлення в літній і відпускний періоди.
3. Батьками мікрорайону, діти яких не відвідують дошкільний заклад, доцільно організувати лекторій чи школу для молодих батьків. У таких лекторіях і школах батьків знайомлять з усіма питаннями з розвитку і виховання дітей від народження до 3 років.

Планування роботи з розвитку мовлення у групах раннього віку

Робота з розвитку мовлення планується на першому році життя в перспективному плані, що складається із двох частин. У констатувальній частині плану дається характеристика рівня розвитку мовлення, коротка оцінка проведеної роботи. Наприклад: «У всіх дітей групи за виключенням Марини М. (11 місяців), розвиток мовлення відбувається успішно: молодші гулять, белькочуть; діти віком після 7-8 місяців розуміють назви 2-3 предметів, імена дорослих, з якими спілкуються і бачать їх. Багато белькочуть, наслідують нові звуки. Діти кінця першого року життя вимовляють прості, полегшені слова. Олена П. (11 місяців) добре розуміє мовлення дорослих, але у неї, як і раніше, відсутні голосові реакції, вона не гулить, не белькоче».

Характеристика мовленнєвого розвитку дітей дається відповідно орієнтовних показників розвитку мовлення на основі запису вихователя, спостережень за дітьми в щоденнику. На основі першої частини складається друга частина плану. У ній визначаються конкретні заходи подальшого розвитку мовлення дітей. Наприклад: Розвивати мовлення дітей: у молодших стимулювати белькіт, звуконаслідування. Заняття з розвитку голосових реакцій і звуконаслідування плануються у планах виховної роботи. Подаємо орієнтовний план роботи з розвитку мовлення з дітьми першого року життя.

Завдання мовленнєвого розвитку і перелік індивідуальних занять	Прізвище, ім'я дитини
Розвивати голосові реакції і мовлення дитини. 1. Ласкаво, з паузами розмовляти з дитиною, викликати у відповідь короткі звуки.	Микола Р. (2,5 місяці) Руслана С. (2, 5 місяці) Іра П. (3 місяці)
2. Гуління. Нахилитися над дитиною, ласкавим голосом промовляти наспівні звуки: агу-гу-гу, а-а-а	Ліда Б (3,5 місяці) Ярослав С. (4 місяці)
3. Белькіт. Розмовляти з дитиною, промовляти склади ба-ба, ма-ма	Тарас С. (6 місяців) Олена М. (6 місяців)
4. Наслідування звуків і складів: а) в розмові з дітьми називати знайомі їм склади, викликати звуконаслідування: ба-ба, ва-ва, на-на;	Катруся П. (8 місяців) Марійка С. (10 місяців)

б) називати нові склади: тя-тя, ва-ва, на-на;	Юрко У. (10 місяців)
в) викликати наслідування нових складів;	Дмитрик О. (10 місяців)
г) під час показу іграшок викликати наслідування нових слів: лялька-ляля, кішка-киця.	Інна С. (7,6 місяців) Оля В. (7,5 місяців) Іра У. (8,8 місяців) Олег П. (9 місяців)
Заняття на розуміння мовлення: а) показ і називання іграшок (собачка, котик, півник, лялька). Вчити дітей знаходити подібну іграшку на запитання «Де?»	Оля С. (7 місяців) Зіна П. (7,5 місяців) Ігор Р. (7,2 місяці)

План складають на один місяць. Якщо вихователь щодня згідно плану і в повсякденному житті розвиває мовлення дітей, стимулює їхні активні мовленнєві прояви, то діти досягають орієнтовних показників розвитку мовлення до одного року.

У групі другого року життя повинно бути три види планів:

- перспективний план роботи на три місяці (квартальний);
- план-розклад занять на один місяць;
- календарний план, що складається на 1-2 тижня.

У перспективному плані (констатувальна частина) відзначають стан фізичного і нервово-психічного розвитку дітей, уміння і навички, якими оволоділи діти. У планувальній частині перспективного плану записують виховні і навчальні заходи в розвитку мовлення дітей відповідних вікових підгруп. На його основі складається місячний план-розклад занять. У процесі складання місячного плану досить важливо правильно дібрати і розподілити види занять між віковими підгрупами і відрізками активного неспання.

У щоденному плані роботи записують зміст занять з розвитку мовлення, а також обліковують проведену роботу. Спочатку записують заняття з молодшою підгрупою в першому періоді неспання, потім – у другому. Далі – зміст занять і прогулянок дітей старшої підгрупи у першій половині дня, потім – у другій. (див. таблицю).

Орієнтовний календарний план виховної роботи з дітьми другого року життя з розвитку мови на один день.

Зміст занять	Щоденник
Молодша група. Заняття перше. Гра «Хто як кричить». Вправляти дітей у звуконаслідуванні (корова – «му-у», качка – «кря-кря», собака – «гав-гав»)	Всі діти, крім Наталочки Ж., наслідували звуки. Наталочка, як і раніше, була мовчазна, не усміхалась, але дивилась зосереджено на іграшки. З нею треба вправлятися окремо.
Старша підгрупа. Заняття перше. Сюжетний показ: «Лялька в гості прийшла». Викликати мовленнєві реакції у дітей, активізувати мовлення (вітатися з лялькою, запитувати, прощатися), правильно називати частини одягу, взуття (плаття, комірць, бантик, кишеньки, шкарпетки, черевички).	Не всі однаково виявляли мовленнєву активність – найактивнішими були Маринка, Таня, Лесик. Вони охоче наслідували звуки. За пропозицією вихователя ззапитували ляльку: «Ти прийшла до нас?», «Як тебе звати?», просили її потанцювати, ще приходити в гості. Малоактивними були Валя С., Таня Т., Василько К., зовсім мовчали новенькі – Ігор Т. та Костя. З ними треба спілкуватися індивідуально під час гри.
Прогулянка на майданчику груп дітей четвертого та п'ятого років життя. Знайомити дітей з оточенням – показати та розповісти, де гуляють старші діти, назвати предмети, що є на їхніх майданчиках (драбинки, будиночки, лави, машини, пароплав). Для гри винести ляльки, коляски, машини.	На зміст прогулянки вплинув непередбачений випадок – бульдозер, що зупинився поблизу дитячого садка, відвернув увагу дітей. Підвела їх до паркана для спостереження. Діти уважно стежили за роботою бульдозера; спостереження супроводила словами: «Бульдозер засипає канаву, щоб діти туди не впали. Тепер дорога буде рівненька».
Прогулянка (у другій половині дня). Спостерігати за працю двірника, пояснити, що тьотя Марина замітає доріжки, щоб було чисто. Прищеплювати дітям правильне уявлення про працю двірника.	Діти уважно спостерігали за працю двірника. Оля К., Оксана Ш., запитали, для чого тьотя Марина замітає. Неуважним був Ігор П., з ним треба працювати індивідуально над розвитком спостережливості.

Роботу з розвитку мовлення дітей третього року життя планують окремо за віковими підгрупами: молодшою і старшою.

Для дітей молодшої підгрупи на перший період неспання планують заняття, які не потребують великої зосередженості і не збуджують дітей; це переважно показ озвученої заводної іграшки, наслідування звуків та слів, читання творів усної народної творчості («Коза рогата», «Сорока-ворона») та ін. На другий період неспання планують заняття, спрямовані на розуміння мовлення, узагальнення значення слів, засвоєння активного мовлення, слухового сприймання. Для дітей старшої підгрупи на перший період неспання планують одне заняття, прогулянку із спостереженням, дидактичні ігри; на другий період неспання – переважно заняття, які не викликають збудження: дидактичні ігри, показ знайомих іграшок і предметів.

Орієнтовний перспективний план роботи з розвитку мовлення подано у додатку.

Діагностувальні методики розвитку мовлення дітей раннього віку

Перший рік життя

Гукання (1-міс.)

Мета: з'ясувати наявність першої позитивної голосової реакції: агу-гу-гу.

Хід виконання: У період активного неспання нахилитися над дитиною, посміхатися, показати яскраву звучачу іграшку.

Очікуваний результат: дитина агукає: агу-гу-гу.

Ку-ку (1 міс.)

Мета: виявити наявність зорового та слухового зосередження на голос дорослого, посмішку у відповідь на дії дорослого.

Хід гри. Дорослий підходить до дитини в період неспання, після годування і промовляє кілька разів «Ку-ку!», «Ку-ку!» з посмішкою. Заспівайте пісеньку, візьміть на руки, або погладжуйте її ручки, ніжки, промовляючи слова «ку-ку!»

Очікуваний результат: зосередження на обличчі дорослого, посмішка у відповідь.

Агу-гу (2 міс.)

Мета: виявити наявність зорової та голосової реакції на слова дорослого «Агу-гу!», «Агу, агу».

Хід гри. Дорослий показує дитині озвучену іграшку і промовляє слова «Агу-гу-гу!» кілька разів.

Очікуваний результат: посмішка, відповідна реакція: «агу-гу-гу».

сДзвіночок (3 міс.)

Мета: з'ясувати наявність голосової реакції гулення у дитини.

Матеріал: дзвіночки (чи інші іграшки, що відтворюють звуки).

Хід гри. Дорослий дзвонить дзвіночком перед очима дитини, збоку (зліва, справа), промовляючи звуконаслідування: «Дінь, дінь!», «Дінь, дінь, дінь».

Очікуваний результат: посмішка, комплекс пожвавлення, гулення (поєднання приголосних звуків: кхх, фрр та ін.)

Гулення (3-4 міс.)

Мета: з'ясувати наявність голосової реакції – гулення, співуче гулення (трелі).

Хід виконання. Уперіод активного неспання спостерігати і записати голосові реакції дитини: під час самостійної гри дитини з іграшками, на голос (звернення) дорослого.

Очікуваний результат: у три-чотири місяці у дитини повинне з'явитися гулення (сполучення приголосних звуків фрих, кхх, пхх, прррр и т.ін.) та співуче гулення, трелі (а-а-а, е-е-е).

Гулення (4-5 міс.)

Мета: з'ясувати наявність співучого гулення у відповідь на голос (співи) дорослого, на звуки іграшок (фуркальце, дудочка, дзвіночок, дитячий годинник та ін.)

Хід гри. Дорослий звертається на ім'я дитини: «Оля, а-а-а», проспівує рядок дитячої пісеньки (мовчить), очікує відповідної голосової реакції. Потім показує іграшку, наприклад дудочку, і промовляє «ду-ду-ду», «ду-у-у-у. Промовляє ланцюжок слів: «ма-ма-ма-ма!», «на-на-на», «ва-ва-ва», «ні-ні-ні», стимулюючи дитину їх відтворити.

Очікуваний результат: співоче гулення, сміх, емоційне пожвавлення (активні рухові дії).

Белькіт (5-6 міс.)

Мета: виявити наявність промовляння дитиною складів: «ма-ма-ма», «ба-ба-ба», «на-на-на», «ду-ду-ду», «та-та-та» та ін.

Хід виконання. Дитина в манежі або на колінах дорослого. Дорослий промовляє ланцюжок складів, нахилившись над дитиною, чітко стулюючи і розтулюючи губи; називає ім'я дитини і сполучення складів, стимулюючи дитину повторити їх; надалі перегукується з дитиною: дорослий промовляє склади, мовчить, очікує, коли промовить дитина. Ігрова дія триває 2-3 хвилини. Записати «склади».

Очікуваний результат: на кожний мовленнєвий стимул – дитина белькоче.

Белькіт (6-7 міс.)

Мета: з'ясувати наявність голосової реакції – булькоти (белькотання).

Хід виконання. Спостереження і запис голосових реакцій під час гри дитини з іграшками, в ліжку, на розмову і появу дорослого, наслідування складів дорослого (ма-ма-ма-ма; ба-ба-ба-ба і т.ін.).

Очікуваний результат: у 5-7 місяців дитина повинна промовляти неусвідомлені склади (багаторазове повторення ні до кого не звернене) з губними приголосними (б, п, м, в) та іншими (т, к, с) в поєднанні з голосними а, е, і.

Розуміння мовлення (6 місяців – 1 рік)

Мета: з'ясувати розуміння дитиною мовлення дорослого.

Хід виконання. Дитина сидить на стільчику (на колінках, на дивані), дорослий звертається до дитини і просить показати всі частини тіла: «Де у Валі очі (носик, лобик, вухка, губи, шийка, руки, ноги, животик, спинка)». Так само перевіряється назва меблів, предметів, побуто, що оточують дитину.

Завдання виконано, якщо дитина показує частини тіла та інші предмети і меблі.

Сховай іграшку

Мета: з'ясувати розуміння дитиною вимоги (доручення) дорослого.

Хід виконання. По кімнаті розставлені: кошик (великий і маленький), миска, відро, ваза; на столі різні предмети, іграшки, картинки; торбинка, коробочка. Дорослий називає дитину по імені і пропонує виконати певні дії: «Візьми маленьку ложечку і поклади на тарілку (в

чашку)»; «Візьми синій м'яч і поклади в кошик»; «Візьми ляльку і ведмедика і посади їх на диван» і т.ін. Відповідно до віку дитини завдання ускладнюються.

Завдання виконано, якщо дитина виконує всі запропоновані дії.

Знайди такий самий

Мета: з'ясувати розуміння дитиною предметів та іграшок, зображених на картинках.

Матеріал: предметні картинки та предмети й іграшки на столі ті, що зображені на картинках.

Хід виконання. Дорослий показує картинку і пропонує знайти те, що зображене на картинці і назвати словом чи реченням.

Завдання виконано, якщо дитина правильно називає предмет, картинку, буде двослівне (3-х) речення.

Перші усвідомлені слова (8-10 місяців)

Мета: з'ясувати наявність у мовленні дитини перших усвідомлених слів.

Хід виконання. Дитина на руках у дорослого (або сидить на дивані, на стільчику і т.ін.), перед нею знайомі дитині предмети і іграшки (ложка, чашка, лялька, кішка, машина). Дорослий показує іграшку і пропонує дитині сказати: «дай, дай ложечку» (кілька разів); «на, мама, кицю», «на, на, лялю»; «дай, дай, лялю» і т. ін.

Завдання виконано, якщо у словнику дитини наявні від 4 до 6-8 усвідомлених слів і 2-х – 3-х слівні речення.

Скажи, що ти хочеш (11-12 місяців)

Мета: з'ясувати наявність в активному словнику дитини перших усвідомлених слів.

Хід виконання. Перед дитиною розкладають різні іграшки (назву, яких вона вже знає).

У новому оформленні (інший колір, розмір, матеріал). Дорослий показує дитині іграшки, називає їх. Якщо дитина протягує ручки і хоче взяти іграшку, дорослий відводить руку з іграшкою і пропонує: «скажи, що ти хочеш», якщо дитина мовчить, треба дати зразок: «скажи, дай м'ячик» (дай лялю), «На кицю». Завдання виконано, якщо дитина буде двохслівні речення самостійно (чи повторює за дорослим).

Другий рік життя Розуміння мовлення

Знайди іграшку

Мета: з'ясувати розуміння дитиною мовлення дорослих.

Хід виконання. На килимку (на столі) лежать знайомі дитині іграшки різного розміру і кольору (зайчики, котики, лисички, курочки, машини). Дорослий запитує: «Де білий зайчик? Дай мені його. Де велика киця? Дай мені...» і т.ін. Що ти мені дала?

Завдання виконано, якщо дитина знає й назває 2-3 іграшки, колір, величину.

Що на картинці?

Мета: з'ясувати розуміння дитиною змісту зображеного на картинках.

Хід виконання. Дитині по черзі показують предметні картинки із зображенням дітей (тварин) у дії: дівчинка обідає, спить, хлопчик їде на велосипеді, мама веде донечку за руку, тато тримає хлопчика на руках, курочка з курчатками, качка з каченятами. Дорослий показує картинку і запитує: Хто це? Що вони роблять?

Завдання виконано, якщо дитина правильно називає зображене в діях на 3х картинках, вживає однослівні і двослівні речення зі сполучниками (і, на).

Покажи де?

Мета: виявити обізнаність дитини з назвами предметів побуту.

Хід виконання. У різних місцях кімнати (на видному місці) розкладено предмети побуту, меблі. Дорослий ходить з дитиною по кімнаті і пропонує показати і назвати (чи повторити за дорослим) потрібну річ.

Матеріал: стіл, стілець, диван, крісло, шафа, дзеркало, годинник, картина, квіти, килим; вікно, ліжко, ложка, чашка, тарілка, віник, лампа.

На прохання дорослого дитина підходить чи показує потрібну річ і називає (повторює).

Завдання виконано, якщо дитина називає 15 предметів побуту.

Доручення

Мета: з'ясувати розуміння дитиною доручень дорослого, наявність узагальнювальних слів та словникового запасу, звуковимови, простих і поширених речень, інтонаційних відтінків у мовленні дитини.

Хід виконання. Виконує словесні доручення дорослого: на одну дію (1 рік), на дві дії (1 рік, 2-3 місяці), та 3 дії (1 рік, 4-6 місяців).

Завдання виконано, якщо у словнику дитини наявні узагальнювальні слова (кішка – велика, маленька, біла, пухнаста, чорна; м'яч – великий, маленький, гумовий, дерев'яний, різних кольорів тощо), іменники, дієслова, прикметники; кількість слів 30-40; тверда вимова приголосних звуків і голосного и; наявні різні речення (однослівні, двослівні, трьохслівні), прості, складносурядні, із сполучниками, без них (з якими сполучниками); розуміє і повторює інтонаційні відтінки мовлення дорослого [17, с. 131-141].

Хто як кричить?

Мета: з'ясувати вимову звуків дитиною у процесі звуконаслідування, назву тварин і птахів.

Звуконаслідування. Дорослий по черзі дістає із торбинки іграшки із зображенням тварин і птахів. Запитує: «Хто це?», «Як кричить?».

Матеріал: кішка, собака, жаба, корова, кінь, свиня, курка (курчатка), півень, качка, гуска.

Завдання виконано, якщо дитина правильно вимовляє всі голосні і приголосні звуки, знає назву 5 тварин і 3 птахів.

Третій рік життя

Давай познайомимось

Мета: з'ясувати рівень розуміння дитиною зверненого до неї висловлювання дорослого.

Матеріал: 15 різних іграшок, торбинка (м'яч, лялька, зайчик, машина, кубики, кошик тощо).

Хід виконання. Хочеш подивитися іграшки? Йди до мене. Яка іграшка тобі сподобалася? Візьми її і принеси мені. Як називається іграшка? Поклади її в кошик (чи торбинку).

Завдання виконано, якщо дитина знає назву 15 іграшок і правильно виконує доручення дорослого.

Вушка слухають, ручки роблять

Мета: виявити розуміння дитиною словесних інструкцій дорослого.

Матеріал: іграшки та предмети (м'яч, лялька, машина, кубик, олівець, папір, коробка та ін.).

Хід виконання. Дитині пропонується зробити те, що просить дорослий: Візьми м'яч. Кинь м'яч на підлогу. Дай мені ляльку. Принеси кубик. Давай малювати. Візьми червоний олівець, папір. Намалюй м'яч. Поклади олівець у коробку. Підійди до столу і візьми машину. Принеси її мені та ін.

Завдання виконано, якщо дитина виконає правильно 12-15 доручень.

Покажи чарівною паличкою картинку

Мета: з'ясувати розуміння дітьми іменників, дієслів, прикметників.

Матеріал:

- чарівна паличка;
- десять предметних картинок (бабуся, ведмедик, мишка, ложка, чашка, кішка, дерево, стілець, помідор, машина);
- десять сюжетних картинок із зображеннями різних дій (малює, читає, стрибає, іде, сидить, пере, лежить, п'є, пише, зачісує);
- два м'яча різного розміру (великий і маленький);
- картинки із зображеннями долонь рук (чисті та брудні);
- кубики різних кольорів (червоний, зелений, синій, жовтий);
- дві іграшкові машинки;
- дві кулі.

Хід виконання: Перед дитиною кладуть по черзі по дві-три картинки із зображеннями предметів; дві-три картинки із зображеннями дій і пропонують показати названу дорослим картинку, чарівною паличкою.

Перед дитиною кладуть два предмети (або картинки) і пропонують показати (чи зробити) те, що просить дорослий. Наприклад: дитині пропонується показати спочатку великий, потім маленький м'яч; чисті та брудні руки; кулю названого кольору. Дві іграшкові машинки розташовують перед дитиною так, щоб одну вона могла легко дістати, а іншу – ні, і пропонують показати, яка з машинок знаходиться близько від неї, а яка – далеко; дві кулі розташовують на різній висоті від дитини й пропонують показати, яка з куль висить низько, а яка – високо [23].

Завдання виконано, якщо дитина правильно показує 20 картинок (предметів, іграшок).

Закрий долонькою картинку

Мета: з'ясувати розуміння дитиною зміст картинок.

Матеріал: сюжетні картинки (Хлопчик іде. Дівчинка з котиком. У дівчинки квіти. Дівчинка малює олівцем. Хлопчик малює пензликом. Дівчинка і хлопчик тримаються за руки. Хлопчик грає із собакою).

Хід виконання. Дитині пропонують роздивитися дві-три картинки й закрити долонькою ту, про яку розповідає дорослий.

Завдання виконано, якщо дитина правильно закриває всі картинки, про які розповідає дорослий.

Переверни картинку

Мета: з'ясувати розуміння дитиною іменників однини і множини.

Матеріал: 20 парних картинок із зображенням предметів, які вимагають дібрати картинку, на якій зображено 1 предмет чи кілька предметів (м'яч – м'ячі, олівець – олівці).

Хід виконання. Дитині пропонують роздивитися дві картинки й перевернути ту, яку називає дорослий: книжка (книжки) тощо.

Завдання виконано, якщо дитина правильно виконала дію з 18 картинками.

Подаруємо картинку великій ляльці й маленькій лялечці

Мета: з'ясувати розуміння дитиною іменників зі зменшувально-пестливими суфіксами.

Матеріал: 20 парних предметних картинок (будинок – будиночок, сумка – сумочка, стілець – стільчик, заяць – зайчик).

Хід виконання. Дитині пропонують роздивитися дві картинки й подарувати великій ляльці – будинок, а маленькій лялечці – будиночок тощо.

Завдання виконано, якщо дитина правильно добирає 18 парних картинок і називає їх.

Покажи картинку мамі (тьоті)

Мета: виявити датність дитини розрізнявати слова, що відрізняються одним звуком (стан фонематичного сприйняття).

Матеріал: 20 предметних картинок (голка – галка, гілка – білка, лак – рак).

Хід виконання. Дитині пропонують роздивитися дві картинки й показати мамі ту, яку називає дорослий, назвати її.

Завдання виконано, якщо дитина правильно показує 18 картинок.

Активне мовлення **Поговоримо з тобою, дитино!**

Веселе спілкування

Мета: виявити вербальні й невербальні можливості спілкування дитини з дорослим.

Матеріал: пірамідка.

Хід виконання. Як тебе звати? З ким ти прийшов? Як звати твоєю маму (тата, бабусю)? Показує на картинці пірамідку, пропонує назвати її, якого кольору складові пірамідки. Пропонує скласти дитині пірамідку й розповісти, як вона це робить.

Завдання виконано, якщо дитина правильно називає кольори, дії з піраміdkою, відповідає на всі запитання дорослого.

Веселі балакунчики

Мета: з'ясувати обсяг та якісний склад активного словникового запасу дитини.

Матеріал: 10 іграшкових тварин і птахів, 10 предметних картинок, 10 сюжетних картинок (зображення дій).

Хід виконання. Дитині показують іграшку (картинку) і просять її назвати та дії, які вона виконує на картинці, та які дії вона може виконувати («Що робить собачка, котик?»).

Завдання виконано, якщо дитина правильно називає всі предмети та дії з ними.

Хто як кричить?

Мета: з'ясувати вимову звуків дитиною під час звуконаслідування.

Матеріал: 20 предметних картинок (чи іграшок)

Хід виконання. Дитину просять знайти відповідну іграшку (картинку) назвати її і відтворити звуконаслідування. Хто це? Як гавкає собака? Як кричить півень? Як нявчить кішка? Як мукає корова? Як рохкає свиня? Як квакає жаба? і т. ін.

Завдання виконано, якщо дитина правильно вимовляє всі приголосні звуки, крім шиплячих і р.

Веселі картинки

Мета: з'ясувати словниковий склад дитини та вимову звуків.

Матеріал: предметні картинки (бабуся, жук, ложка, стіл, собака, риба, м'яч, машина, квіти, яблуко та ін.).

Хід виконання. Дитині пропонують показати і назвати двадцять предметних картинок.

Завдання виконано, якщо дитина правильно назвала 18 картинок, правильно вимовила тверді приголосні звуки (крім шиплячих і р).

Веселі рухи

Мета: з'ясувати вживання дитиною дієслів.

Матеріал: предметні картинки із зображенням предметів і іграшок в дії (дієслова: спить, їсть, летить, падає, їде, плаває, малює, плаче, стрибає, одягає, розглядає, п'є, біжить, наливає, умивається, розбиває, клеїть, розчісується, танцює, сміється).

Хід виконання. Дитині пропонують відповісти на запитання за сюжетними картинками: Що робить хлопчик (дівчинка тощо)?

Завдання виконано, якщо дитина правильно назвала 18 дієслів.

Веселий Незнайко

Мета: з'ясувати вживання дітьми різного типу речень та сполучників у реченні.

Матеріал: різнокольорові м'ячі й кубики, велика й маленька ляльки, парні предметні картинки та сюжетні картинки.

Хід виконання. Дитині пропонують відповісти на запитання за пропонованими предметними картинками, порівнюючи предмети за величиною або іншими параметрами: Якого кольору кубики? Яка лялька (велика чи маленька)? Які руки (чисті чи брудні)? Що роблять хлопчик і дівчинка? Що роблять собачка і котик?

Дорослий відзначає кількість сполучників, речень (двослівник, трислівних тощо).

Веселі іграшки

Мета: з'ясувати вживання дітьми прислівників (близько, далеко, високо, низько)

Матеріал: машина, кульки.

Хід виконання. Спочатку дорослий показує іграшки на певній відстані потім пропонує дитині виконати дії і назвати де знаходиться іграшка.

Піднімає машинку високо і запитує:

Де машина (близько чи далеко)?

Дістань кульку. Де кулька (низько чи високо)?

Завдання виконано, якщо дитина правильно називає всі прислівники.

Подивись і назви

Мета: з'ясувати можливості дитини у використанні фразового мовлення (вивчення обсягу й типів речень).

Матеріал: сюжетні картинки (Хлопчик малює. Зайчик їсть морквину. Дідусь лежить на канапі. Дівчинка грає з кішкою).

Хід виконання. Дитині пропонують назвати, хто намальований на сюжетних картинках і що він робить.

Завдання виконано, якщо дитина буде 2х – 4х слівні речення.

Що купили в магазині?

Мета: з'ясувати вміння дитини утворювати форми знахідного відмінника іменників.

Матеріал: торбинка з 20 іграшками.

Хід виконання. Дитині пропонують дістати іграшку із торбинки та сказати, що купили в магазині (машину, ляльку, морквину, книгу та ін).

Завдання виконано, якщо дитина правильно називає 18 предметів.

Дай ляльці завдання

Мета: з'ясувати вміння дитини утворювати дієслова другої особи наказового способу.

Матеріал: лялька, різні іграшки.

Хід виконання. Дитину знайомлять з лялькою і пропонують дати ляльці завдання (попросити її): «Іди» (до ведмедика), «Принеси» (м'ячик) тощо.

Завдання виконано, якщо дитина правильно побудує речення з дієсловом наказового способу.

Назви, що бачиш навкруги

Мета: з'ясувати можливості дитини відтворювати в мовленні слова різної складової структури.

Матеріал: 20 предметів та іграшок (м'яч, стілець, стіл, вікно, кубики, машина, люстерко, піраміда, ведмедик, лампа, акваріум та ін).

Хід виконання. Дитині пропонують назвати предмети та іграшки, що знаходяться в груповій кімнаті.

Завдання виконано, якщо дитина правильно називає 18 предметів.

Невимушена розмова

Мета: з'ясувати особливості розмовного мовлення дитини (спонтанне, нестимульоване).

Хід розмови. Дорослий розмовляє з дитиною на близьку для дитини тему. Наприклад «Мої іграшки», «Що робив (-ла) у вихідні дні», «Мої мама і тато», «Одяг», «Взуття» та ін.

Завдання виконано, якщо в мовленні дитина вживає два-три речення з 3-4 слів, одне речення – з 5 слів, хоча б одне складнопідрядне речення.

Запитай!

Мета: з'ясувати розвиток у дитини діалогічного мовлення.

Хід розмови. Дорослий створює ситуації, в якій дитина повинна звернутись із запитанням. Веде запис мовлення під час різних режимних моментів впродовж 20-30 хвилин.

Завдання виконано, якщо дитина починає запитання сполучними словами як? що? за цей час хоча б один раз запитала «Чому?», «Коли?».

Розповідь дорослого

Мета: з'ясувати розуміння тексту без наочного супроводу.

Матеріал: Коротка розповідь вихователя про події, добре відомі дитині.

Хід виконання. Дитина може бути в групі з іншими дітьми (2-3), які сидять навколо. Дорослий сидить напроти і розповідає спочатку одну частину розповіді, після чого звертається до дитини із 2 запи-

таннями, потім продовжує розповідь і звертається ще з 2 запитаннями. Наприклад: «Жила була дівчинка Яринка. Пішла Яринка гуляти. Одягнула шапочку, пальто, черевички, зійшла сходинкам, тихенько відчинила двері і вийшла на вулицю (перша частина розповіді)».

Після невеликої паузи вихователь звертається із запитанням «Хто пішов на вулицю гуляти?», «Що Яринка одягнула?». Продовжує розповідати. «На вулиці дітки гуляли. Раптом вискочив собака і загавкав на Яринку: гав-гав». Запитання: «що трапилось з Яринкою на вулиці?».

Завдання виконано, якщо дитина правильно відповідає на всі запитання.

Скажи одним словом

Мета: з'ясувати вживання дитиною узагальнених слів.

Матеріал: іграшки, посуд, квіти, овочі.

Хід виконання. На столі згруповано іграшки: предмети за їх узагальненими назвами: іграшки (лялька, м'яч, машина), посуд (ложечка, чашка, тарілка), овочі (огірок, морква, перець). Дитині пропонується назвати спочатку однорідні предмети, а потім всю групу слів одним словом (посуд, іграшки, овочі, квіти). Завдання виконано, якщо дитина назве три узагальнювальних слова.

Назви картинку

Мета: з'ясувати вимову приголосних звуків.

Матеріал: картинки, у словах яких є потрібні звуки

Хід виконання. Дитині показують 3 картинки із зображенням предметів, у назві яких був би потрібний приголосний: на початку слова, в середині, в кінці, у сполученні з іншим приголосним. Наприклад: звук «к»: кіт, кролик, морковка; звук «т»: стіл, телефон, тумбочка, пістолет та ін. Відзначається вимова звука: пом'якшена, пропуск, заміна [2, с. 131-141].

ДОДАТКИ

Орієнтовний перспективний план з розвитку мовлення для дітей віком від 1 року до 1 року 6 місяців 1 місяць 1 р. – 1 р. 6 міс.

Дні тижня і число	Зміст заняття
1	І півріччя
ВЕРЕСЕНЬ	
Понеділок	1. Показ іграшок: лялька, собачка, машина. Вчити дітей пізнавати іграшки. 2. Ховання і відшукування іграшок: собачки, машини. Вчити розуміти назви іграшок, викликати наслідування простих звуків, слів: «гав-гав», «бі-бі». 3. Гра-доручення: «Знайди іграшку». Познайти дітей із новою іграшкою – кішкою. Вчити виконувати дії за словом вихователя: відшукай, принеси. Закріпити розуміння назв іграшок: машина, киця, ляля. 4. Гра-доручення «Відшукай названу іграшку». Познайти дітей з новою іграшкою – ведмедиком. Вчити відшукати названу іграшку серед інших. Наслідувати рухи ведмедика: «топ-топ».
Вівторок	1. Розглядання картинки «Лялька». Вчити дітей пізнавати на картинці ляльку, відповідати на запитання дорослого «Хто це?», викликати радісні емоції. 2. Розглядання картинки «Машина». Вчити пізнавати машину на картинці, відповідати на запитання «Що це?». Вчити розуміти назву дії: «Машина їде». Викликати наслідування простих слів: «бі-бі». 3. Розглядання картинки «Кішка». Вчити дітей пізнавати на картинці кішку, відповідати на запитання «Хто це?». Викликати наслідування простих слів: «кис-кис», «няв-няв». 4. Знаходження однієї названої картинки із двох відомих. Вчити дітей пізнавати відомі предмети (ляльку, собачку), зображені на картинці. Формувати вміння виконувати на прохання дорослого знайомі дії і прості доручення: «Знайди лялю на картинці», «Дай мені собачку».
Середа	Спостереження за кішкою 1. Познайти дітей із зовнішнім виглядом кішки: в кішки є вуха, лапи, голова, хвіст.

	2. Закріпити зовнішні ознаки кішки, вчити розуміти назви дії: киця ходить, сидить, хлебче молоко. 3. Закріпити зовнішні ознаки кішки, відповідати на запитання: «Хто це?» 4. Наслідувати: «няв-няв». Вчити кликати кішку «кис-кис».
Четвер	1. Дидактична гра «Годування ляльки». Вчити розуміти слова, що означають їжу: хліб, молоко, каша. 2. Дидактична гра «Почастуємо ляльку кашею». Закріпити назву їжі: хліб, молоко, каша. Вчити розуміти слова-назви посуду: ложка, тарілка. 3. Дидактична гра «Ляля обідає». Закріпити слова-назви їжі, посуду. Ознайомити з новими словами: кисіль, чашка. 4. Дидактична гра «Лялька в гості прийшла». Закріпити слова-назви їжі, посуду. Вчити розуміти слова-назви дії: посади, нагодуй.
П'ятниця	Читання забавлянки «Ладі-ладусі» 1. Розвивати вміння слухати, зосереджувати свою увагу на змісті забавлянки. Вчити плескати в долоні. 2. Розвивати вміння слухати, викликати радісні емоції. 3. Вчити на слова «ладі-ладусі» плескати в долоні, а на слова «гай-гай, на бабину хату калачі їсти» – махати руками вгорі. 4. Вчити вимовляти слова «ладі», «їли», поєднувати рухи зі словами.
ЖОВТЕНЬ	
Понеділок	1. Показ ляльки в дії. Вчити розуміти назви дії: лялька йде, сидить, спить. Розвивати активне мовлення. Вчити наслідувати звуки, слова: «а-а-а», «топ-топ». 2. Показ машини в дії. Вчити розуміти назви дії: машина стоїть, машина їде. Вчити наслідувати: «бі-бі». 3. Показ собачки в дії. Вчити розуміти назви дії: собачка сидить, біжить. Вправляти у звуконаслідування: «гав-гав». 4. Показ киці в дії. Вчити розуміти назви дії: сидить, біжить. Вправляти у наслідуванні слів: «мяу-мяу», «кис-кис».
Вівторок	Розглядання ляльки з називанням частин тіла. 1. Вчити дітей за словом вихователя показувати частини тіла ляльки: голова, руки, ноги. 2. Закріпити частини тіла: голова, руки, ноги. Вчити показувати, де в ляльки носик, очі. 3. Розглядання тварин-іграшок: собаки, киці. Ввести у словник слова: лапка, хвостик.

	4. Розглядання іграшок: ляльки, собачки. Закріпити назви частин тіла.
Середа	1. Розглядання картинки «Кішка». Вчити пізнавати кішку на картинці. Наслідувати звукосполучення «мяу-мяу», «кис-кис». Розуміти дії: є киця, немає киці. 2. Розглядання картинки «Півник». Вчити пізнавати півника за зовнішнім виглядом, знати, як він кричить, звуконаслідувати: «ку-ка-рі-ку». 3. Розглядання двох картинок «Кішка», «Півник». Вчити впізнавати на картинці кішку, півника. Активно повторювати звуконаслідування. 4. Розглядання картинок «Кішка», «Півник». Вчити пізнавати знайомі предмети за словом вихователя. Вибирати із двох знайомих картинок одну названу. Розуміти дії: «на», «дай».
Четвер	1. Спостереження за пташкою в клітці. Познайомити дітей із зовнішніми ознаками пташки. 2. Спостереження за паперовою пташкою. Звернути увагу на те, що пташка літає. 3. Спостереження за горобчиками. Вчити пізнавати пташку. Вчити розуміти назви дій: горобчики літають, стрибають, клюють. 4. Спостереження за пташками. Вчити пізнавати пташку. Виконувати рухи, махати руками, як птахи крилами, стукати пальцями по колінах, як птахи дзьобають зернята.
П'ятниця	1. Дидактична гра «Купання ляльки». Познайомити дітей зі словами, пов'язаними з процесом купання: вода, мило, рушник. 2. Дидактична гра «Помиємо ведмедика». Закріпити слова, пов'язані з процесом купання. Вчити розуміти назви дій: митися, витиратися. 3. Дидактична гра «Помиємо ведмедика». Закріпити назви предметів та дій, пов'язаних з купанням. Вчити виконувати окремі доручення: «Подай мило, рушничок». 4. Дидактична гра «Катя прокинулася». Закріпити назви тіла, предметів, пов'язаних з умиванням.
ЛИСТОПАД	
Понеділок	Читання української народної пісеньки-гра «Сорока-ворона». 1. Розвивати вміння слухати та зосереджувати увагу. 2. Вчити під слова тексту діяти пальчиками. 3. Вчити на слова тексту перебирати пальчиками, промовляти слово «дам».

	4. Закріпити назву їжі «кашка». Вчити розуміти гру, викликати радісні емоції.
Вівторок	1. Розглядання іграшок: лялька гумова, лялька целулоїдна. Вчити пізнавати предмети одного змісту, з різного матеріалу, промовляти слово «ляля». 2. Розглядання іграшок: ведмедик плюшовий, ведмедик целулоїдний. Вчити пізнавати предмети одного змісту, з різного матеріалу і різної величини, промовляти слова «топ-топ». 3. Розглядання іграшки ляльки і ляльки на картинці. Вчити пізнавати ляльку-іграшку і ляльку на картинці. Закріплювати вміння виконувати дії за словом дорослого «покажи лялю на картинці», вимовляти слова «ляля». 4. Розглядання іграшки-собачки і собачки на картинці. Вчити знаходити іграшки однакового змісту, але різні за зовнішнім виглядом, повторити звуконаслідування «гав-гав».
Середа	Показ іграшок. 1. Вчити пізнавати іграшки: ведмедик, м'яч. 2. Вчити пізнавати іграшки: ведмедик, м'яч. Познайомити з новою іграшкою – башточкою. Вчити нанизувати кільця. 3. Вчити відшукувати матрешку із двох іграшок. 4. Познайомити з новою іграшкою – рибкою, вчити відшукувати її двох іграшок.
Четвер	Дидактична гра «Хто це кричить?» 1. Вчити дітей пізнавати іграшки тварин (собака, кіця) та наслідувати звуки «гав-гав», «няв-няв». 2. Вчити дітей під час показу іграшок, собаки, кішки відтворювати звуки. Дидактична гра «Хто в будиночку живе?» 3. Вчити дітей пізнавати тварин на картинках (собака, кішка), вправляти у звуконаслідуванні. 4. Вчити впізнавати тварин (собака, кішка) на картинках та в іграшках, вправляти у звуконаслідуванні.
П'ятниця	Спостереження за собакою. 1. Познайомити із зовнішніми ознаками собачки: має голову, хвіст, вуха. Вчити не боятися собачки. 2. Закріпити зовнішні ознаки собачки. Вчити наслідувати звуки: «гав-гав». 3. Вчити впізнавати собачку, не боятися його, підійти до собачки, погладити, вправляти у звуконаслідуванні. 4. Закріпити зовнішні ознаки собачки. Вчити розуміти назви-дії: собачка сидить, біжить. Вчити промовляти слова: «гав-гав», «на».

ГРУДЕНЬ	
Понеділок	Читання забавлянки «Іде коза рогата». 1. Вчити дітей слухати забавлянку, зосереджувати свою увагу, розуміти мову дорослого. 2. Розвивати вміння слухати, емоційно реагувати на гру. 3. Викликати в дітей радісні емоції, формувати вміння наслідувати звукосполучення «туп-туп», «луп-луп». 4. Вчити дітей під текст вірша імітувати рухи, промовляти окремі слова за вихователем.
Вівторок	Цільова прогулянка групою кімнатою. 1. Познакомити дітей, де знаходяться іграшки, закріпити їх назви, спонукати до вимови слів: ляля (лялька), киця (кішка). 2. Познакомити дітей із посудом. Вчити розуміти назви: тарілка, ложка, чашка. 3. Познакомити дітей із меблями. Вчити розуміти назви: стіл, стільчик, шафа. Спонукати дітей до вимови слів: сядь, встань, сідай. 4. Познакомити дітей із гіркою, східцями.
Середа	Дидактична гра «Покладемо ляльку спати». 1. Вчити розуміти назви одягу: плаття, штанці. Спонукати дітей до вимови слів «ляля лягай». 2. Ознайомити дітей із назвою дій, пов'язаних із процесом роздягання і вкладання спати: лягай, заплющ очі, треба спати. 3. Дидактична гра «Лялька прокинулась». Закріпити частини тіла, назви одягу. Спонукати до вимови фраз, слів «ляля, вставай». 4. Дидактична гра «Одягнемо ляльку». Закріпити назву одягу. Познакомити з новими назвами: «сорочка», «панчохи».
Четвер	1. Спостереження за деревами, птахами (через вікно). 2. Дидактична гра «Лялька на прогулянці». 3. Розглядання картини «Взимку на прогулянці». 4. Цільова прогулянка групою кімнатою
П'ятниця	1. Розповідь-показ «Прикрашаємо ялинку». 2. Читання вірша (про Новий рік, ялинку, Діда Мороза). 3. Дидактична гра «Прикрасимо ляльці ялинку».

**Орієнтовний перспективний план роботи з розвитку мовлення
з дітьми віком від 1 року 6 місяців до 2 років
II півріччя (1 р. 6 м. – 2 р.)**

Дні тижня і число	Зміст заняття
1	II півріччя
ЛЮТИЙ	
Понеділок	Українськоа народна колискова пісенька «Котику сіренький». 1. Розвивати вміння слухати і розуміти мову дорослих. Звуко-наслідування: «а-а-а». 2. Розвивати вміння слухати, вимовляти слова: «Котику сіренький, котику біленький». 3. Гра-інсценівка за змістом вірша «Котику сіренький». Вчити дітей слухати, колихати ляльок, наспівувати: «а-а-а». 4. Читання вірша С. Павловича «Зайчик». Вчити дітей слухати вірш, виконувати дії відповідно до слів «мерзнуть вушка, мерзнуть лапки».
Вівторок	Розглядання сюжетних картинок. 1. Закріплювати вміння пізнавати предмети на картинках, називати дії: машина їде, лялька спить, півник ходить. 2. Вчити дітей розуміти дії, будувати речення із двох слів: лялька йде, спить лялька, лялька купається. 3. Вчити дітей відповідати на запитання «Хто це?», «Що робить?» (собачка, машина, лялька). 4. Вчити дітей називати предмети, зображені на картинках, дії, будувати речення із двох слів: киця сидить, собачка біжить, лялька спить.
Середа	Дидактична гра «Відшукай іграшку». 1. Закріпити з дітьми назви іграшок: ляля (Лялька), м'яч, киця (котик) 2. Вчити знаходити іграшки за вказівкою вихователя. Вчити дітей розуміти значення прикметників: «в», «на». Вміти відповідати на запитання дорослого: «Де лежить іграшка?». Дидактична гра «Підніми і постав». 3. Закріпити з дітьми назви іграшок: м'яч, рибка, башточка, відерце. Вчити дітей розуміти значення прислівників «тут», «там», прийменників «в», «на», займенника «цей».

	4. Закріпити назву посуду. Закріпити розуміння прислівників, прийменників, займенників.
Четвер	1. Спостереження за рибками в акваріумі. 2. Гра «рибки плавають». 3. Розглядання картинки «Акваріум».
П'ятниця	1. Спостереження за працею няні. Закріпити слово: тьотя. Вчити називати дії, які виконує дорослий: тьотя Надя миє посуд, підлогу, витирає стіл, поливає квіти. Дати поняття, що після прибирання у групі стало красиво. 2. Спостереження за грою дітей старшої групи. Закріпити з дітьми назву і колір іграшок. Привчати дітей уважно слухати дорослого, виконувати його вказівку про поведінку в групі (можна, не можна, треба), про взаємовідносини з іншими дітьми (не заважай, допоможи, віддай іграшку). 3. Спостереження за явищами та об'єктами природи. Вчити дітей називати: зима, сніг, вітер, санчата, дерева. Вчити відповідати на запитання: «Хто це?», «Що роблять діти?». 4. Вчити встановлювати прості взаємозв'язки: падає сніг, дме вітер – на дворі холодно, гуляти не можна.
БЕРЕЗЕНЬ	
Понеділок	Читання української народної забавлянки «Летів горобчик». 1. Вчити слухати і розуміти мову дорослих, пізнавати горобчика на картині. 2. Вчити дітей промовляти слова: «жив-жив, жив-печі, калачі». Читання української пісеньки-забавлянки «Пташка маленька». 3. Вчити дітей слухати пісеньку, промовляти слова: «Дзюб-дзюб, дзюбанець! Ходи, пташко, у танець». 4. Вчити дітей промовляти слова: «Дзюб-дзюб, дзюбанець! Ходи, пташко, у танець», виконувати рухи відповідно до цих слів.
Вівторок	Розглядання картини «Котимо кулю». 1. Вчити дітей уважно розглядати картину зосереджувати – увагу. Вчити називати предмети на картині (хлопчики, кульки, ворітця). Вчити називати імена дітей. 2. Закріпити назву одягу дітей та назви предметів на картині, уточнити слово «куля». 3. Вчити правильно називати предмети, закріпити основні кольори, відповідати на запитання «Якого кольору кульки, ворітця?».

	4. Вчити дітей відповідати на запитання: «Хто це? Що це? Що роблять діти? Якого кольору кульки?». Ввести слова: граються, котять.
Середа	1. Дидактична гра «Послухай і скажи». Вчити дітей уважно слухати мову дорослих, повторювати за дорослими слова: баба, дід, тьотя, дядя, ляля, киця. Вчити пізнавати і називати предмети на картинках. 2. Дидактична гра «Скажи, що робить?». Вчити називати дії: машина їде, собачка біжить, пташка літає. 3. Дидактична гра «Хто це кричить?». Вчити пізнавати кішку, півника, собачку. 4. Дидактична гра «Іграшки в гостях у дітей». Закріпити назви іграшок. Вчити відповідати на запитання «Хто це?», «Що робить?», «З ким прийшов?», «Куди йде?».
Четвер	1. Спостереження за весняними явищами (через вікно). 2. Цільова прогулянка на майданчик дітей молодшої групи. 3. Читання заклички «Ой сонечко, засвіти».
П'ятниця	1. Спостереження за пташкою у клітці. Ознайомити із зовнішніми виглядом пташки: має голівку, крильця, хвостик. Закріпити дії: сидить, літає, махає крильцями. 2. Спостереження за горобчиками. Закріпити зовнішні ознаки пташки: у пташки є голівка, хвостик, крила, лапки. Дати поняття, що горобчики дзьобають зерна, хліб. Вчити наслідувати рухи-птахів: стрибати, махати руками. 3. Спостереження за рибками в акваріумі. Закріпити поняття: вода, рибка. Вчити розуміти і вимовляти речення, що означають дії: «Рибка плаває», «Рибка махає хвостом». 4. Вчити дітей вимовляти речення: «Рибка плаває», «Рибка махає хвостом». Закріпити поняття: «велика – маленька».
КВІТЕНЬ	
Понеділок	Читання української народної пісеньки «Гоп-гоп, козуню». 1. Вчити слухати, промовляти окремі слова: «Гоп-гоп, козуню», «Сіренька, біленька». 2. Вчити слухати пісеньку, промовляти окремі речення: «Гоп-гоп, козуню, гоп-гоп, сіренька, гоп-гоп, біленька». Читання вірша Н. Забіли «Гойда-да! Гойда-да!» 3. Вчити дітей слухати вірш, пізнавати коника-іграшку. 4. Вчити дітей слухати вірш, пізнавати коника на картинці, промовляти слова «Гойда-да! Гойда-да! Добра в коника хода».

Вівторок	Розглядання картини «Граємо з матрілками». 1. Вчити слухати, промовляти окремі слова: «Гоп-гоп, козу-ню», «Сіренька, біленька». 2. Вчити слухати пісеньку, промовляти окремі речення: «Гоп-гоп, козуню, гоп-гоп, сіренька, гоп-гоп, біленька». 3. Вчити дітей називати предмети на картині. Вчити розрізняти близькі за звучанням слова: «Стіл, стільчик». Закріпити поняття: граються, годують. 4. Вчити відповідати реченням із 3-4 слів: «Хто це? Що роблять діти?». Вправляти у вимові слів «топ-топ».
Середа	1. Розглядання іграшки «Зайчик». Вчити пізнавати і називати зайчика серед інших іграшок, називати частини тіла: голова, хвіст, вуха, лапи. 2. Гра «Погодуємо зайчика морквою». Закріпити назву іграшки зайчика та частин його тіла, вчити розуміти назви-дії: на, сидить, їсть; ввести слово «морквина». 3. Гра «Зайчики танцюють». Закріпити назву і дії зайчика. Вчити промовляти слова: «Скік-скік» і виконувати рухи: «пострибаємо, як зайчики». Викликати радісні емоції. 4. Гра «Зайчик в гостях у дітей». Вчити дітей називати предмети і дії: морква, капуста, погодуй, потанцюємо, підемо гуляти.
Четвер	1. Читання вірша Г. Бойка «Перші крапельки весни». 2. Рухлива гра «Пташки прилетіли». 3. Читання заклички «Ой сонечко, сонечко, засвіти».
П'ятниця	1. Дидактична гра «Хто в будиночку живе?». Вчити пізнавати і називати іграшки: собака, півник, кішка. Вправляти дітей у звуконаслідуванні. 2. Дидактична гра «Хто це?» Вчити пізнавати і називати тварин на картинках: собака, півник, кішка. Вправляти у звуконаслідуванні. 3. Дидактична гра «Чарівний мішечок». Вчити пізнавати іграшки: собака, півник, кішка, ляля, машина, відповідати звуконаслідуванням на запитання: «Хто це, що це?», «Як кричить?», «Як плаче?» і т. ін. 4. Дидактична гра «Цікава коробочка». Закріпити назви іграшок. Спонукаючи давати індивідуальні відповіді, вправляти у звуконаслідуванні..

Фрагмент орієнтовного перспективного плану роботи з розвитку мовлення з дітей третього року життя

Тиждень	Зміст заняття
1	I півріччя
ВЕРЕСЕНЬ	
I Тиждень	1. Читання української народної пісеньки «Печу, печу хлібчик». Розвивати здатність слухати і розуміти мову вихователя. Активізувати словник словами: хлібчик, обідчик. Уточнити поняття: менший, більший. Повторювати слова: «Шусть у піч, шусть у піч». Викликати радісні емоції. 2. Цільова прогулянка по приміщеннях своєї групи. По-знайомити з приміщенням своєї групи та їх призначенням: їдальня, спальня, умивальна кімната, роздягальня та ін. Вчити правильно їх називати. Закріпити слова, що означають різноманітні дії: умиватися, обідати, роздягатися, спати і т.ін. 3. Гра з предметними картинками, що означають назви іграшок. Закріпити з дітьми назви іграшок, їх колір, вміти відшукувати їх на картинках. 4. Дидактична гра «Влаштуємо ляльці кімнату». Закріпити з дітьми назву меблів: стіл, стілець, шафа, ліжко. Закріпити з дітьми назву меблів. Вчити відповідати на запитання реченнями з 3-4 слів: Куди покладемо ляльку? На що посадимо? Куди повісимо одяг ляльки?
II тиждень	1. Читання української народної пісеньки «Два півники». Вчити дітей уважно слухати і розуміти мовлення дорослого. Ввести в активний словник слова: півник, коза, курочки-чубарочки. 2. Цільова прогулянка до саду. Вчити відрізняти і називати: дерево, трава, листя; називати їх колір: зелений. Дати поняття, що на деревах ростуть фрукти (яблука, груші). 3. Дидактична гра «Хто як кричить?». Закріпити з дітьми назви тварин: кішка, собака, півник, курочка. Вправляти дітей у звуконаслідуванні. 4. Цільова прогулянка по груповій кімнаті. Вчити користуватися словами, що означають предмети домашнього вжитку: меблі, одяг, іграшки. Знати призначення речей, які часто трапляються дітям у побуті: шафа для одягу, шафа для іграшок, шафа для посуду, на ліжку сплять, за столом їдять.

III тиждень	1. Читання вірша В. Жуковського «Котик і козлик». Продовжувати розвивати вміння слухати коротенькі вірші. Дати поняття про козлика. Ввести у словник дітей слова: козлик, рогатий, борода, лапка. Викликати радісні емоції. 2. Спостереження за кішкою. Розширити знання дітей про зовнішні ознаки кішки: покрита шерстю, шерсть м'яка, у кішки є вушка, вуса, хвостик. Познайомити дітей з деякими поведками кішки: ходить тихо, мурличе, хлебче молоко, гріється на сонечку. Виховувати любов до тварин. 3. Бесіда-розповідь «Як ми граємося у дошкільному закладі». Вчити дітей відповідати на запитання простими і складними реченнями, правильно узгоджувати слова, вимовляти звуки у словах. Закріпити назви іграшок та правила гри з ними. Виховувати в дітей бережне ставлення до іграшок, дружні взаємовідносини в грі. 4. Дидактична гра «Чарівний мішечок». Закріпити назви іграшок тварин: собака, курочка, кішка, півник, коза. Вміти описувати їхній зовнішній вигляд. Вправляти у звуконаслідуванні індивідуально кожну дитину. Вчити дітей правильно будувати речення, узгоджуючи слова в реченні, вживати сполучники і прийменники, прикметник. («У кішки м'яка шерсть? У півника на голові гребінець?» і т. ін.).
IV тиждень	1. Читання вірша Н.Забіли «Я біжу, біжу по гаю». Продовжувати вчити дітей слухати та розуміти короткі вірші. Ввести у словник слова: гай, біжу, метелик, полетів, піймаю. Вчити дітей повторювати слова за вихователем та запам'ятовувати. 2. Спостереження за збиранням врожаю на городі дітей старшої групи. Познайомити дітей із зовнішнім виглядом овочів: помідор, огірок, морква, картопля, капуста. Вчити їх правильно називати. Ознайомити з процесом збирання овочів. 3. Розглядання картини «Кішка з кошенятами». Закріпити з дітьми зовнішні ознаки кішки. Продовжувати розширювати знання про кішку: в кішки є дитинчата – кошенята. Вчити правильно називати дії: сидить, їсть, лежить, грається; будувати речення з 2-3 слів; вправляти у звуконаслідуванні. 4. Дидактична гра «Покладемо ляльку спати». Закріпити з дітьми назви одягу, постільної білизни; назву дій: роздягати, покласти спати. Вчити дітей послідовно роздягати та акуратно складати одяг. Вправляти у звуконаслідуванні: «а-а-а», «ля-ля-ля».

ЖОВТЕНЬ	
I тиждень	1. Читання вірша Н. Забіли «Жабенятко». Розвивати вміння слухати та розуміти зміст коротких віршів. Вчити дітей повторювати слова за вихователем: жабенятко, ква-ква, забруднилось, не помилось. 2. Гра з предметними картинками. Вчити дітей впізнавати на картинці корову. Закріпити знання дітей про зовнішні ознаки тварин: кішки, собаки, кози. Вчити дітей відповідати на запитання: Хто це? Що в нього є? Як кричить? Будувати речення із 2-3 слів, з правильними відмінковими закінченнями, вправляти у звуконаслідуванні. 3. Цільова прогулянка по майданчику. Вчити дітей орієнтуватися на своєму майданчику. Дати поняття про обладнання майданчика та його призначення: гірка, гойдалка, лавка, драбина, ящик для піску і т. ін. Вчити розуміти та називати дії: гратися, кататися, ходити, сидіти. Ввести у словник слова: доріжка, паркан. 4. Дидактична гра «Що як звучить». Закріпити з дітьми назви музичних інструментів: дзвіночок, барабан, дудочка. Вчити розрізняти інструменти за звучанням. Вправляти дітей у звуконаслідуванні: «трам-там-там», «ду-ду-ду», «дінь-дінь-дінь».
II тиждень	1. Читання вірша Г. Бойко «Дощик, дощик!». Вчити дітей слухати вірш, запам'ятовувати його, повторювати слова за вихователем. Встановлювати та словесно позначати зв'язки: йде дощ – гуляти не можна. 2. Спостереження за працею двірника. Дати поняття дітям про працю двірника: підмітає доріжки, забуває цвяхи, згрібає листя. Вчити встановлювати найпростіші зв'язки: двірник підмів – стало чисто. Виховувати в дітей повагу до праці дорослих, вчити підтримувати чистоту на майданчику. 3. Заняття з настільною картиною «Діти миють руки». Вчити дітей бачити, що зображено на картинці; називати імена дітей, дії персонажів (відкрив кран, миє руки, сухо витирає). Закріпити назви та призначення предметів туалету: рушник, мило, вішалка, дзеркало, мильниця. Закріпити з дітьми навички індивідуального користування рушником. Викликати в дітей позитивне ставлення та потребу до вмивання. 4. Показ-інсценівка «Як лялька побудувала кімнату». Закріпити з дітьми назви та призначення меблів, предметів, які часто трапляються їм у побуті: скатерка, ковдра, подушка.

	Вчити дітей правильно користуватися навичками культурної поведінки: вітатися, дякувати, прощатися.
III тиждень	1. Читання вірша І.Неходи «Півник». Вчити уважно слухати, вірш, виховувати організованість (не спізнюватися в дошкільний заклад), вправляти у звуконаслідуванні: ку-ка-рі-ку. Закріпити з дітьми знання про півника. 2. Цільова прогулянка до парку. Дати дітям поняття про дерева: береза, ялина, каштан. Закріпити поняття: дерево, трава, листя; їх забарвлення: трава зелена, листя – зелене, жовте. Вчити прислухатися до звуків у довколишньому: листя шелестить на деревах, під ногами. Вправляти у звуконаслідуванні: ш-ш-ш. 3. Спостереження за собакою. Закріпити зовнішні ознаки собаки. Познайти дітей з деякими поведками: собака гавкає, стереже дім, собака не любить, коли її дратують. Виховувати любов до тварин, дати поняття про догляд за ними: собаку потрібно годувати, поїти молоком, водою. 4. Дидактична гра «Зроби так, як я». Закріпити з дітьми назви іграшок, розуміння дій, які можна виконувати з ними. Вчити правильно будувати речення, вживати сполучники, прийменники, виховувати увагу.
IV тиждень	1. Розповідання української народної казки «Дід та баба». Вчити дітей зосереджувати увагу при слуханні казки. Вчити дітей відповідати на запитання: Хто був у діда і баби? Що снесла курочка? І хто розбив яєчко? Що сказала курочка діду і бабі? Вчити дітей правильно будувати речення, узгоджувати слова. 2. Розглядання картини «Собака з цуценятами». Закріпити з дітьми зовнішні ознаки собаки. Познайти з дитинчатами собаки – цуценятами. Вчити відповідати на запитання: Хто це?, Що роблять? Розвивати вміння зосереджуватися при розгляданні картини. 3. Спостереження за іграми старших дітей. Закріпити з дітьми назви іграшок, їх колір, дії з ними. Виховувати позитивні стосунки між дітьми під час гри, ділитися іграшками, діяти разом. 4. Дидактична гра «Хто вийшов?». Закріпити імена дітей, вчити описувати одяг, називати його і його колір. Розвивати спостережливість, увагу, вміння за описом і голосом пізнавати своїх товаришів.

ЛИСТОПАД	
I тиждень	1. Читання вірша Є.Гай, Ф.Лев «Дай-дай». Продовжувати вчити уважно слухати зміст вірша, запам'ятовувати слова близько до тексту. Ввести у словник слова: дай-дай, киця, синиця, конячка, собачка. Викликати радісні емоції. 2. Прогулянка по вулиці. Дати дітям поняття про вулицю: на вулиці багато людей, багато будинків, дерева, машини їдуть. Викликати в дітей радісній настрій. 3. Показ інсценівки «Ведмедик іменинник». Закріпити назви іграшок, тварин, вправляти у звуконаслідуванні. Виховувати в дітей уміння ввічливо вітатися, прощатись, дякувати. 4. Гра з предметними картинками. Вчити дітей впізнавати та правильно називати овочі на картинках, описувати їх зовнішній вигляд, колір, форму. Вчити виконувати словесні вказівки вихователя, виховувати бережне ставлення до іграшок.
II тиждень	1. Читання вірша Г. Демченко «Водичка». Вчити дітей слухати вірш, повторювати слова за вихователем: «Водичко, водичко, умий Олі личко», викликати позитивне ставлення до вмивання. Вчити дітей виконувати рухи відповідно до тексту вірша. Ввести в активний словник дітей слова: «Рожеве та біле, як яблучко спіле». 2. Спостереження за годуванням рибок в акваріумі. Закріпити у дітей знання про рибок, їхні дії (рибки плавають у воді, їдять корм). Вчити дітей виконувати словесні вказівки вихователя: погодуй рибок. Дати поняття, що в акваріумі є вода, росте травичка, на дні лежить пісок. Ввести у словник дітей слова: акваріум, корм, дно. Формувати в дітей поняття про те, як доглядати рибок. 3. Дидактична гра «Відгадай, що я дала». Закріпити в дітей знання про овочі. Вчити описувати їх зовнішній вигляд, колір, форму, правильно називати, відрізняти за смаком. Дати поняття про те, що овочі вживаємо в їжу. 4. Розповідання української народної казки «Колобок». Вчити дітей розуміти зміст казки, відповідати на запитання за змістом казки, активізувати словник дітей пісенькою Колобка.
III тиждень	1. Читання вірша М.Познанської «Коли киця любить, а коли сердиться». Вчити зосереджуватись при читанні вірша, формувати позитивне ставлення до тварин, вчити відповідати на запитання: Що любить киця? Як ви ставитесь до своєї киці? Чого не любить киця? Ввести у словник слова: гостинці, гладжу, сердиться.

	2. Спостереження за працею няні. Познайомити з працею няні: мие, прибирає, витирає у групі, допомагає одягатися, дає їсти. Знати ім'я і вчити називати по батькові свою няню. Виховувати у дітей бажання допомагати няні, виконувати доручення, дотримуватись чистоти і порядку в приміщенні. 3. Заняття з настільною картинкою «Діти годують рибок». Вчити дітей зосереджуватись при розгляданні картинки. Вчити відповідати повними реченнями, давати імена дітям. Виховувати бережне ставлення до тварин. 4. Дидактична гра «Викупаємо ляльку». Закріпити з дітьми назву одягу, послідовність у розгляданні, назви предметів туалету, їх призначення. Вчити дітей розповідати про свої дії з лялькою. Виховувати позитивне ставлення до навичок особистої гігієни.
IV тиждень	1. Читання вірша Г.Бойко «Здоровим будь». Вчити дітей уважно слухати і розуміти зміст вірша. Відповідати на запитання: Де і чим ми вмиваємось? Чим ти чешеш голівку? Що треба сказати, коли приходиш у дитячий садок? Закріпити з дітьми правила культурної поведінки. Ввести в активний словник слова: кран, щоки, шию, гребінець, причешу, вітаюсь. 2. Дидактична гра «Послухаємо, що чути». Закріпити назви іграшок: барабан, дудочка, брязкальце, гармошка. Вчити за звуком пізнавати предмети, виховувати увагу, розвивати слух. 3. Настільно-друкована гра «Лото малюкам». Вчити дітей впізнавати зображення предметів на картинках, правильно їх називати, знаходити однакові предмети за кольором, призначенням, формою. Виховувати в дітей бережне ставлення в поводженні з настільними іграми, дотримуватись правил гри. 4. Розглядання картини «Таня і голуби». Вчити уважно розглядати картину. Закріпити з дітьми характерні ознаки осені, правильно відповідати на запитання: Хто це? Що тримає дівчинка в руці? Кого годує дівчинка? А що ми робимо на прогулянці? Вправляти дітей у звуконаслідуванні: голуби гуль-гуль-гуль.

Розвиток дрібної моторики пальців руки

Пальчикова гімнастика

Вже в перші місяці життя потрібно розвивати дрібні м'язи пальців обох рук. Рухи пальців руки здійснюють великий вплив на розвиток усієї нервової системи. Доведено, що в руховій проекції різних частин тіла в передцентральної ділянці кори головного мозку більше, ніж 1/3 частину займає проекція кисті руки, а саме: дрібні м'язи пальців. Постійне тренування дрібних м'язів пальців обох рук прискорює процес дозрівання мозку, особливо відчутно це відбивається на розвитку мовлення дитини. Вченою була встановлена така закономірність: якщо розвиток рухів пальців відповідає вікові, то і мовленнєвий розвиток так само відбувається нормально; якщо ж затримується розвиток дрібних м'язів пальців, то затримується і поява активного мовлення. Зазначимо, що пальчикову гімнастику з дітьми першого і другого року життя проводять здебільшого індивідуально з кожною дитиною, або ж із 2-5 дітьми. На третьому році життя – як індивідуально, так і з групою дітей (4-8).

Звідси педагогічний висновок: необхідно тренувати дрібні м'язи пальців обох рук уже з першого року життя, супроводжуючи рухами доступні дітям забавлянки. Доцільно проводити пальчикову гімнастику в різноманітних іграх і вправах.

У бабусине віконечко

– з'єднують великі пальці обох рук

Ясно світить сонечко,

– розтопирюють пальчики, показують сонечко

Вийшла бабуся на ганок,

– ходьба на місці

Пшонце посипає

– пальчиками обох рук перебирають, ніби «сиплять пшонце»

І до себе малесеньких

– долоні рук повернуті до обличчя,

Курчаток скликає:

перебирають пальчиками, ніби

«Ціп, ціп, цюру-ру!»

«кличуть курчаток»

Швидше поспішайте

– пальчиками рук вдаряють по колінцях

І зернятка біля ганку

Скоріше збирайте.

Біжить квочка і курчата,

Зернятка збирають,

Ну, а півник у дворі

Весело гуляє

Півник чує ласку цю,

Щиру та велику.

І за це усе бабусі

Кричить: «Ку-ку-рі-ку!»

– біг на місці

– пальчиками стукають по підлозі

– ходьба на місці, високо підіймати
ноги, виконувати помаху руками

– нахил вниз, ніби півник дякує
бабусі.

Ладусі-ладусі,

Де були? В бабусі?

Пригощала старенька

Онучат ріднесеньких

Всіх гарнесенько зустріла

І в кімнаті посадила.

Степанко сів на стільчик,

Андрійко – на ослінчик,

Іванчик – на диванчик,

Василько сів у кріслі,

Щоб бути всім укупці.

Трьохрічну Оришку

Бабця посадила на ліжко.

Почали всіх частувати:

Степанку дали пиріжок,

Андрійку – пряничок,

Іванку – бубличок,

– плескають в долоні, ручки розводять

в боки, погладжуючи то одну руку,
то другу

– уклін, руки розвести в боки

– почергово згинають пальчики,
починаючи з великого

– діти почергово загинають пальчики в

кулачок, починаючи з великого
пальця

Васильку – ватрушку,

А Оришці – маленьку пампушку.

Дуже раді внучата

Почали танцювати

Ось рука і ось рука,

На долоні є ріка,

А на річці плавав гусак,

Гусак великий, молодий.

Вказівний його зловив,

А середній обципав,

Безіменний суп зварив,

А мізинчик піч топив,

Полетів гусак у ротик,

А із ротика в животик,

От тобі – на!

А гусака – нема.

– плескають в долоні

– кружляють, стрибають

– розводять ліву руку в бік, потім праву

– вказівним пальцем правої руки виконують кругові рухи на долоні лівої руки

– обидві руки з'єднують у кулак, відставляють великі пальці

– з'єднують великі пальці із вказівним на обох руках

– середні пальці виконують щипальні рухи, доторкуючись до великого пальця

– безіменні пальці погладжують невеликі пальці

– з'єднують великий палець з мізинчиком

– рухи обома руками в напрямку рота

– погладжують обома руками живіт

– руки роблять оплеск

– руками розводять у боки

Бігли, бігли по доріжці

Бігли, бігли по доріжці

І втомились наші ніжки,

Ми присядем і підскочем

Танцювати ніжки хочуть.

– біг по колу

– присідання і підскоки

– виставлення почергово ніг на п'яти то правої, то лівої ноги, кружляння

Бігли, бігли по доріжці

І втомились наші ніжки

– біг по колу

На травичку ми лягли,	– лягають на підлогу
Ніжки, ручки простягли.	
Вже спочили наші ніжки.	– гладять руками ніжки
Пострибаємо ми трішки.	– стрибки на обох ногах
Пострибаєм, пострибаєм	– стрибки
І в долоні поплескаєм.	– плескають у долоні.

Руки в гору підняли	– піднімають руки вгору
І на місці всі пішли,	– ідуть на місці
Руки в кулаки згинаєм,	– руки згинають в кулаки
Руки прямо випрямляєм,	– напрямити руки в прямо
Сіли – встали,	– присісти – встати
Сіли – встали	– присісти – встати
І на місці пострибалти.	– стрибки на обох ногах

Ми тупаєм ногами,	– тупають ногами: Туп, туп, туп.
Ми плескаєм в долоні,	– плескають у долоні
Плесь, плесь, плесь.	
Ми руки підіймаєм,	– підіймають руки і ко лихають ними вліво – вправо
Ми руки опускаєм,	
Так, так, так	– опускають руки
Ще ними поплескаєм,	– плескають долонями по стегнах
Так, так, так.	
За руки ми беремось,	– беруться за руки, йдуть по колу
Так, так, так.	
По колу всі пройдемоь,	
Так, так, так.	
А зараз пострибаємо,	– стрибки на обох ногах

Так, так, так.

Усіх ми звеселяємо

– кружляння в парах

Так, так, так.

Повітряна кулька

Мал. 1

Усі пальчики обох рух складені в «пучку» й дотикаються кінчиками. У цьому положенні дитина дмухає на пальчики, й вони набувають форму кульки. Повітря «виходить» і пальчики займають вихідне положення (мал. 1).

Прапорець

Мал. 2

Чотири пальчики (вказівний, середній, безіменний і мізинчик) – разом, великий – опущений донизу (мал. 2).

Цей ось пальчик

Цей ось пальчик – мій дідусь,
Цей ось пальчик – мій татусь,
Цей ось пальчик – це бабуся,
Цей ось пальчик – це мамуся,
Цей ось пальчик – це є я,
От і вся моя сім'я.

Стиснувши пальці лівої руки в кулачок, діти слухають забавлянку і почергово розгинають пальці, починаючи з великого.

Сорока-ворона

Сорока-ворона
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила.
– Цьому дам, цьому дам,
Цьому дам і цьому дам.
А цьому не дам,
Бо цей товстун
Дров не носив,
Діжі не місив,
Хати не топив,
Діток гулять не водив –
Справжній лежень.

Вказівним пальцем правої руки дитина виконує на долоні лівої обертальні рухи. Потім під слова забавлянки загинає пальці від мізинця до великого.

Іде коза рогатая

Іде коза рогатая,
Іде коза вухатая,
За дітками-малятами.
Ніженьками туп-туп,
Віченьками луп-луп:
Хто лиш сосочку ссе,
Молочка хто не п'є,
Його буцну, прийду,
На ріжки посаджу.

На слова першого стовпчика дитина вказівним і середнім пальцями імітує на столі рухи кози. На слова другого стовпчика – показує пальцями ріжки.

По гриби

Цей ось пальчик в ліс пішов,
Цей ось пальчик гриб знайшов,
Цей ось пальчик раду дав,
Цей ось пальчик зготував,

Цей ось пальчик гарно з'їв
І від цього потовстів.

Почергово згинати пальці, починаючи з мізинця.

Болгарська гра «Пальчики»

Хто приїхав?	Пальці обох рук складають кінчиками разом.
Ми, ми, ми!	Швидко плескати кінчиками великих пальців. Кінчики великих пальців притиснуті один до одного, а кінчики інших пальців одночасно швидко плескають.
Мамо, мамо, це ти?	Плескати кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Плескати кінчиками вказівних пальців.
Тату, тату, це ти?	Плескати кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Плескати кінчиками середніх пальців.
Братику, братику, це ти?	Плескати кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Плескати кінчиками безіменних пальців.
Ах, сестричко, сестричко, це ти?	Плескати кінчиками великих пальців.
Так, так, так!	Плескати мізинцями.
Всі ми разом, так, так, так!	Плескати всіма пальцями.

Наші малі пальчики
Стрибають, як зайчики,
Літають, як горобчики,
Крокують, як хлопчики.

Під слова забавлянок діти виконують відповідні рухи руками і пальцями.

Стискання – розтискання кулачків

Мал 3.

Діти простягають руки вперед, стискають і розтискають кулачки. Повторюють вправу кілька разів (мал. 3).

У кошику маслочки –
Їх так люблять їжачки.
Щоб грибочки рахувати,
Треба пальчики згинати.

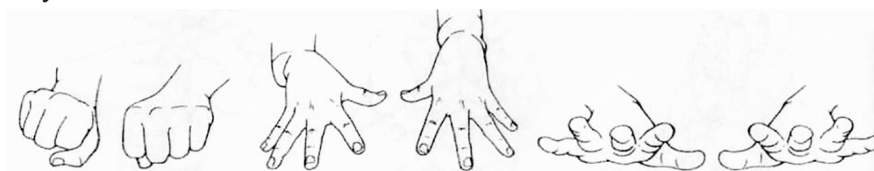
Діти почергово згинають пальці спочатку правої, а потім лівої рук. По закінченні вправи руки повинні бути стиснуті в кулачки. Повторюють 1 вправу кілька разів.

Мал. 4

Малі жабки-скрекотунки
Мають кожна подарунки.
Жабки весело стрибають,
Тільки бризкітки злітають.

Діти стискають ручки в кулачки і кладуть їх на стіл пальцями вниз. Різко розпрямляють пальці (руки, ніби, підстрибують над столом) і кладуть долоні на стіл. Потім одразу різко стискають кулачки і знову кладуть їх на стіл.

Мал. 5

Напруження-розслаблення пальців

Мал. 6

Дружно пальчики згинаєм,
Міцно кулачки стискаєм.
Раз, два, три, чотири, п'ять –
Починаєм розтискать.

Діти простягають руки вперед, міцно-міцно стискають пальці в кулачки, а потім розслаблюють їх і розтискають. Повторюють вправу кілька разів (мал. 6).

Мал. 7

Потомились, малючки?
Розтискайте кулачки.
Пальчики розсунем ширше
І напружимо сильніше.

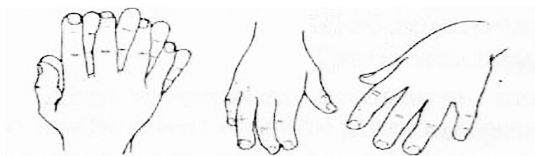
Діти простягають руки вперед, розчепірюють пальці, напружують їх якомога сильніше, а потім розслаблюють, опускають руки і легенько струшують їх. Повторюють віршик кілька разів (мал. 7).

Мал. 8

Нумо пальці сплетемо,
Любі хлопчики й дівчата,
Ну а потім почнемо
Міцно-міцно їх стискати.

Діти сплітають пальці, з'єднують долоні й міцно-міцно стискають їх. Потім опускають руки і легенько струшують їх. Повторюють вправу кілька разів (мал. 8).

Мал. 9

Пальці випрямим спочатку,
Потім зчепим по порядку.
Хто із пальчиків вправніший?
Інших стисне хто сильніший?

Діти зчеплюють випрямлені пальці обох рук (крім великих) і, не згинаючи, сильно притискають їх один до одного, затискаючи кожен палець між двома іншими. Потім опускають руки і легенько струшують їх. Повторюють вправу кілька разів (мал. 9).

Мал. 10

Наші пальці постулялись.
От цікаво, що це сталося?
Змерзли? То погрієм їх,
Вкриєм ковдрою малих.

Діти стискають ліву руку в кулачок, а правою обхоплюють його і міцно стискають. Потім міняють руки і легенько струшують їх. Повторюють вправу кілька разів (мал. 10).

Потягування

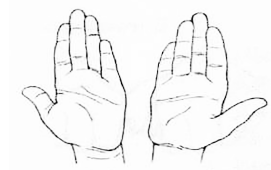
Зчепили пальчики малі
І ручки простягнули.
А потім ними від землі
Хмаринку відштовхнули.
Вправу виконують стоячи.

Діти зчеплюють пальці, простягають руки долонями вперед, а потім піднімають їх угору і тягнуться якомога вище (мал. 11).

Мал. 11

Пальчиків малий загін –
Он як виструнчився він.
Дуже дружні і веселі,
Дістають вони до стелі.

Мал. 12

Вправу виконують стоячи. Діти піднімають руки над головою і тягнуться вгору, витягуючи пальці (мал. 12).

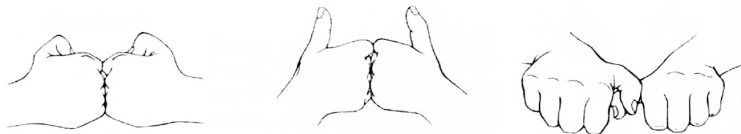
Згинання – розгинання пальців
Дивувався палець мій:
Це ж чому він головний?
Він великий і міцний,
Через те і головний.

Діти стискають праву руку в кулачок, піднімають великий палець угору, згинають його і розгинають. Потім те саме роблять лівою рукою. Повторюють вправу кілька разів (мал. 13).

Мал. 13.

Пальці сваряться завзяті,
Ніби півники пихаті.
Годі, пальчики, сваритись,
Треба швидше помиритись.

Мал. 14

Діти стискають руки в кулачки, притискають їх один до одного і тримають перед грудьми. Потім піднімають угору великі пальці й починають їх згинати і розгинати. Промовляючи останній рядок вірша, діти зчеплюють великі пальці.

Нумо, пальчики-малята,
Хто з вас любить малювати?
Кожен з них за діло брався,
І ніхто не відмовлявся.

Шпаківня

Долоньки вертикально поставлені одна до одної, мізинчики притиснуті (як човник), а великі пальці зігнуті всередину (мал. 15).

Коза

Витягнути вказівний палець і мізинець правої руки, потім – лівої (мал. 16).

Ялинка

Долоньки від себе, пальчики з'єднують між собою і долоні під кутом один від одного. Пальчики виставляють вперед (мал. 17).

Мал. 15

Мал. 16

Мал. 17

Стіл

Праву руку стиснути в кулак, на неї покласти горизонтально ліву долоню (мал. 18).

Дзвіночок

Схрестити пальці обох рук, опукло з'єднавши долоні зовнішнім боком догори; опустити середній палець правої руки вниз і вільно рухати ним (мал. 19).

Грабельки

Долоньки на себе, пальчики переплетені між собою, випрямлені і також спрямовані на себе (мал. 20).

Мал. 18

Мал. 19

Мал. 20

Півник

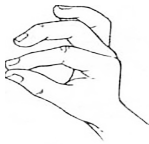
Долонька вгору, вказівний палець спирається на великий. Останні пальці розведені в боки й підняті догори (мал. 21).

Кошик

Долоньки на себе, пальчики переплести, лікті розвести в боки. Долоньки немовби «роз'їджаються» і між пальцями утворюються отвори. Великі пальчики утворюють ручку (мал. 22).

Песик

З'єднати великий, середній та безіменний пальці руки. Вказівний палець і мізинець злегка зігнути і підняти вгору (мал. 23).

Мал. 21

Мал. 22

Мал. 23

Курочка

Долоньку розташовують горизонтально. Великий і вказівний пальці складають «око». Решта пальців накладаються один на одного в зігнутому положенні (мал. 24).

Гусенятко

Передпліччя розташовують вертикально. Долонька під прямим кутом. Вказівний палець спирається на великий. Усі пальці з'єднані один з одним (мал. 25).

Окуляри

Великий палець правої та лівої рук разом з іншими складають «кільце» «Кільця» піднести до очей, подивитися крізь них (мал. 26).

Мал. 24

Мал. 25

Мал. 26

Човник

Обидві долоньки поставлені на ребро, великі пальці притиснуті до долонь (мал. 27).

Великий пароплав

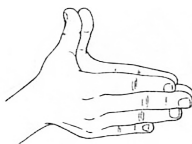
Долоньки поставлені на ребро, мізинчики притиснуті (як ковшик), а великі пальчики відведені вгору (мал. 28).

Деревце

Підняти вгору обидві руки долоньками до себе, широко розвести пальці. Рухати п'ястями та пальцями (мал. 29).

Мал. 27

Мал. 28

Мал. 29

Весела конячка

Праву долоньку на ребрі від себе. Великий пальчик – догори. Зверху на праву долоньку накладають ліву долоньку під кутом, утворюючи пальчиками гриву. Великий пальчик – догори. Два великі пальчики утворюють вуха (мал. 30).

Пташечка

Долоньки повернути до себе, великі пальці випрямлені від себе, переплетені (нібито чіпляються один за одного), великі пальці – це голівка, всі інші пальці зімкнені – це крила. Запропонуйте дитині «потріпотіти крильцями» (мал. 31).

Зайчєня й люстерко

Діва долонька догори, робимо «козу». Зверху на неї накладаємо праву руку, яка теж зображує «козу» Догори й донизу виставлені середні й безіменні пальчики обох рук, якими дитина рухає у протилежні боки (мал. 32).

Мал. 30

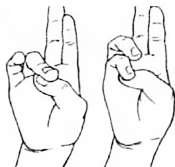
Мал. 31

Мал. 32

Зайчик і барабан

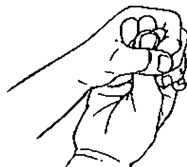
Пальчики в кулачок. Вказівний і середній – угору і притиснуті один до одного. Безіменним і мізинцем дитина стукає по великому пальцю (мал. 33).

Мал. 33

Мал. 34

Мал. 35

Лисичка

Всередину долоньки зігнути вказівні пальчики й мізинчики обох рук. Великі пальці трохи зігнути (мал. 34).

Вовк

З'єднати великий, середній і безіменний пальці правої та лівої рук, вказівний палець злегка зігнути й підняти руки вгору (мал. 35).

Замок

На рахунок «один» – стулити долоньки, на «два» – з'єднати в «замок» (мал. 36).

Краб

Долоньки на себе, пальчики переплетені між собою, випрямлені й також спрямовані на себе (мал. 37).

Зайчикові вушка

Пальчики складають у кулачок. Догори підняті вказівний і середній пальці. Ними треба «ворушити» в боки або вперед (мал. 38).

Мал. 36

Мал. 37

Мал. 38

Сіренька мишка

Середній і безіменний пальці спираються на великий. Вказівний і мізинець зігнуті дугою й притиснуті до середнього й безіменного пальців (мал. 39).

Хатинка

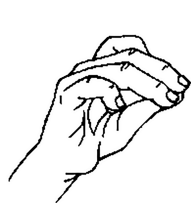
Долоньки складені під кутом: кінчики пальців притиснуті; середній палець правої руки піднятий догори, кінчики мізинців дотикаються один до одного, створюючи пряму лінію (труба, балкон) (мал. 40).

Стілець

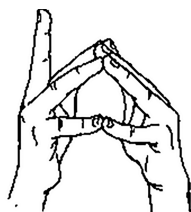
Праву руку стиснути в кулак, а ліву вертикально прикласти до неї (мал. 41).

Пташенята в гніздечку

Обхопити всі пальчики правої руки лівою долонькою й ворушити ними (мал. 42).

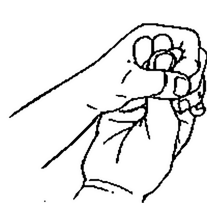
Мал. 39

Мал. 40

Мал. 41

Мал. 42

Зайчєня у нїрї

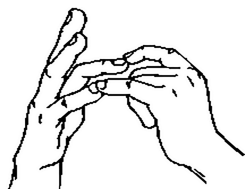
Лїва й права долоньки розташованї горизонтально. Вказівний і мізинець правої руки торкаються вказівного й мізинця лївої. Середній і безіменний пальчики правої руки підведені й розведені в боки (вушка). Великий палець притиснутий (мал. 43).

Жук

Пальці руки стиснуті в кулак. Вказівний і мізинець розвести в боки «жук» тріпочє вусами (мал. 44).

Крокодил

Долонька виставлена вперед горизонтально до підлоги. Великий палець – під долонькою. Вказівний і мізинець – зігнути (оченята) й притиснути відповідно до середнього й безіменного (мал. 45).

Мал. 43

Мал. 44

Мал. 45

Слон

Долонька на себе. Середній палець опущений. З одного боку він затиснутий мізинцем і безіменним, а з другого – вказівним і великим. Ворушити середнім пальцем, хитати всією п'ястю (мал. 46).

Оса

Витягнути вперед середній пальчик, затиснути його між вказівним і безіменним. Робити колові рухи середнім пальчиком (мал. 47).

Пугач

Долоньки складені в кулачки, притиснуті одна до одної. Великі пальчики – догори (вушка), вказівні – разом: вони виставлені, як носик у птаха (мал. 48).

Мал. 46

Мал. 47

Мал. 48

Міцний ланцюжок

Великий і вказівний пальчики лівої руки утворюють кільце. Крізь нього дитина пропускає кільця, зроблені з пальчиків правої руки: великий – вказівний, великий – середній тощо (мал. 49)

Мал. 49

Вправи для кінчиків пальців

Кран у кухні підтікає,
Ніби дощик накрапає.
Як нам бути, що робити,
Що в цім крані замінити?

Діти легенько постукують по столу подушечкою середнього пальця правої руки. Потім те саме роблять другою рукою. Повторюють віршик кілька разів (мал. 50).

Мал. 50

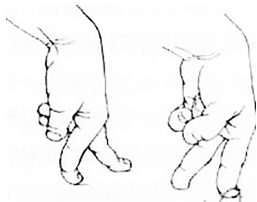
Що за стукіт?
Кожен знає:
Дятел дерево довбає.
Він лікує гілочки,
Щоб не їли їх жучки.

Діти легенько постукують по столу подушечкою вказівного пальця правої руки. Потім те саме роблять іншою рукою. Повторюють віршик кілька разів (мал. 51).

Мал. 51

Різні рухи пальцями
Ідуть по стежці хлопчачи,
Переставляють ніжки.
Як перевернем навпаки,
То що виходить? Ріжки.

Мал. 52

Діти стискають праву руку в кулачок, потім розгинають вказівний і середній пальці й, ніби, йдуть ними по столу, промовляючи два останні рядки вірша, піднімають два розчепіrenих пальці вгору. Потім те саме роблять лівою рукою. Повторюють віршик кілька разів (мал. 52).

Ось за столами малята
Бавляться, мов кошенята:
Стіл пальчиками труть,
Ніби, лапками шкребуть.

Розчепірити пальці обох рук і поставити їх подушечками на стіл. Терти пальцями стіл, підтягуючи їх до долоні (мал. 53).

Мал. 53

Можна запропонувати дітям у вільний час і такі вправи пальчикової гімнастики:

«Долоні на столі» – на рахунок «один, два» розчепірити пальці, потім звести до купи.

«Долоня, кулак, ребро» – на рахунок «один, два, три» послідовно виконувати зазначені рухи.

«Пальчики вітаються» – на рахунок «один, два, три, чотири, п'ять» по черзі з'єднувати пальці обох рук: великий із великим, вказівний із вказівним тощо.

«Чоловічок» – вказівний та середній пальці правої, а потім – лівої руки «бігають» по столу.

«Біг наввипередки» – рухи попередньої вправи виконують обидві руки водночас.

«Замок» – на рахунок «один» стулити долоні, на «два» – з'єднати в замок.

«Лисичка й зайці» – лисичка крадеться: всі пальці повільно «крокують» по столу вперед; заєць тікає: пальці швидко рухаються назад.

«Павук» – зігнуті пальці повільно рухаються по столу.

«Метелик» – з'єднавши долоні зовнішнім боком, швидко ворухити щільно стиснутими пальцями: «метелик тріпоче крильцями».

«Бджола» – вказівним пальцем правої, потім лівої руки робити колові рухи.

«Бджоли» – такі самі рухи, але вже обома руками.

«Човен» – пальці обох рук стиснути, спрямувавши їх уперед.

«Сонячні промінці» – схрестивши пальці, підняти руки вгору й розвести пальці.

«Пасажири в автобусі» – схрестивши пальці обох рук і повернути долоні зовнішнім боком до підлоги, великі пальці рук витягнути вгору.

«Ножиці» – вказівний та середній пальці обох рук «імітують» стрижіння волосся.

«Дзвін» – схрестивши пальці обох рук, опукло з'єднавши долоні зовнішнім боком догори; опустити середній палець правої руки вниз і вільно рухати ним.

«Будинок» – з'єднати похило кінчики пальців правої та лівої рук.

«Діжка з водою» – пальці лівої руки стиснути в кулак, залишивши зверху дірку.

«Пожежник» – вказівний та середній пальці правої руки «біжать» іграшковою драбиною.

«Прапорці» – великий палець витягнути вгору, решту пальців стулити й випростати.

«Пташки» – великий палець по черзі з'єднувати з іншими.

«Гніздечко» – стиснувши пальці обох рук, з'єднати їх у вигляді чашки.

«Корінці рослин» – притиснути долоні одну до одної пальцями до низу.

«Коза» – витягнути вказівний палець та мізинець правої руки, потім – лівої.

«Козенята» – рухи ті самі, але вже обома руками, з'єднуючи їх.

«Зайці» – витягнути вгору вказівний та середній пальці, а великий, безіменний та мізинець стулити.

«Дерева» – підняти вгору обидві руки долонями до себе, широко розвівши пальці.

«Ромашка» – з'єднавши обидві руки низом долонь, розчепирити пальці.

«Тюльпан» – напівзігнути пальці обох рук з'єднати, утворивши голівку квітки. На рахунок «один, два» згинати і розгинати п'ясть.

«Равлик з вусиками» – покласти праву долоню внутрішнім боком на стіл, підняти вгору вказівний та середній пальці й розчепирити їх.

«Їжак» – з'єднати долоні, спрямувати пальці вгору й розчепирити їх.

«Кіт» – зігнути середній та безіменний пальці правої руки й притиснути їх до долоні великим пальцем; вказівний палець та мізинець злегка зігнути й підняти руки вгору.

«Вовк» – з'єднавши великий, середній і безіменний пальці правої руки, вказівний палець та мізинець злегка зігнути й підняти вгору.

«Двоє розмовляють» – стиснути руки в кулаки, великі пальці витягнути вгору й зблизити.

«Стіл» – праву руку стиснути в кулак, на неї покласти горизонтально ліву руку.

«Крісло» – праву руку стиснути в кулак, а ліву вертикально покласти до неї.

«Ворота» – з'єднати кінчики середнього та безіменного пальців обох рук, великі пальці підняти вгору або сховати всередину.

«Лист» – підняти долоні вгору внутрішнім боком одна до одної, зігнути пальці горизонтально й з'єднати кінчики середнього та безіменного пальців обох рук.

«Ліхтарики» – руки зігнуті в ліктях, кисті повернуті долонями вперед зліва і справа від голови. У такому положенні діти по черзі згинають і розгинають кисті, імітуючи мигтіння ліхтариків.

«Мурашник» – кисті рук на рівні грудей, пальці напівзігнуті і доторкуються один до одного, безладні рухи пальцями.

«Моторчик» – пальці рук у замку перед грудьми. Обертальні рухи кистями.

«Схованки» – руки зігнуті в ліктях, кисті стиснуті в кулак на рівні голови. Розігнути кулаки, пальці розчеплені («пальчики з'явились»), зігнути кулаки («пальчики сховались»).

«Риб'ячий хвіст» – руки витягнуті вперед долонями донизу, великі пальці торкаються один одного. Хвилеподібні рухи: права кисть опускається донизу, ліва – піднімається, ліва – опускається, права – піднімається.

«Маленька хвиля» – права рука зігнута в лікті, передпліччя горизонтально, на рівні обличчя. Хвилеподібні рухи кистю з продовженням руки вправо; те саме – лівою рукою.

«Велика хвиля» – кисті рук на рівні обличчя; пальці переплетені. Праве плече піднімається вгору, далі піднімається праве передпліччя, а праве плече опускається, потім піднімається права кисть, водночас опускається праве передпліччя. Надалі піднімається ліва кисть, водночас опускається права рука, хвилеподібні рухи передаються з правої руки на ліву.

Варила матуся кашу, варила
Одному дала до горнятка.
Варила матуся кашу, варила
Другому – до мисочки,
Третьому – до кайстрика,
Четвертому – до ложки

Під слова забавлянки діти виконують відповідні рухи пальцями.

Білка

Їде білка своїм возом.
Каже: – Я підвезти можу
Лисичку-сеетричку,
Горобчика, синичку,
Ведмеда товстоп'ятого,
Ще й зайчика вухатого.

Дорослий і діти пальцями лівої руки згинають по черзі пальці правої руки, починаючи з великого пальця.

Столярики-молодці

Столярики-молодці,
Тешуть столики й стільці,
Пилочками чики-чики,
Молоточками туки-туки.
Чик-туки-туки, чик-туки-туки,
В нас до праці здібні руки.

Під слова забавлянок діти виконують відповідні рухи руками і пальцями.

Апельсин

Ми ділили апельсин,
Апельсин на всіх один.
Оця часточка – котові.
Оця частка – їжакові.
Оця частка – слимакові.
Ще одненька – для зозульки.
А вовчиську буде шкурка.

Почергово згинати пальці, обох рук одночасно, починаючи з мізинця.

Предметні картинки для звуконаслідування в

групах раннього віку

Автомобіль (бі-бі)
Годинник (тік-так)
Брязкальце (день-дзень)
Котик (няв-няв)
Собачка (гав-гав)
Корова (му-му)

Коза (бее-бее)
Гусак (га-га-га)
Дудочка (ду-ду)
Курча (піі-піі)
Півник (ку-ку-рі-ку)
Конячка (і-го-го)
Голуб (гулі-гулі)
Качка (кря-кря)
М'яч (бам-бам)
Віслюк (іа-іа)
Зозуля (ку-ку)
Жук (жу-жу)
Вівця (ме-ме)
Порося (хро-хро)
Соловейко (тьох-тьох)
Жаба (ква-ква)
Горобець (ців-ців)
Їжак (пих-пих)

ХУДОЖНІ ТВОРИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Костянтин Ушинський

Півник із сім'єю

Ходить по подвір'ю півник-молодець: на голові червоний гребінець, під носом червона борідка. Ніс у Петі долітцем, хвіст у Петі колесом, на хвості узор, на ногах шпори. Лапами Петя купу розгрібає, курочок з курчатами скликає: «Курочки-чубарочки! Клопотухи-хазяєчки! Строкаті і рябесенькі! Чорні і білесенькі! Збирайтеся з курчатами, з малими дитятками, – я вам зернятко припас!»

Курочки з курчатками збирались, розкудкудакались; зернятком не поділились – побилися.

Петя-півничок безпорадків не любить – зразу ж сім'ю помирив: ту за чубчик, того за вихор, сам зернятко з'їв, на пліт злетів, крилами замахав, на все горло закричав: «Ку-ку-рі-ку!»

Васька

Коточок-кіт – сірий живіт. Ніжно лащиться: «Няв-няв», гострі кігтики сховав. Чуткі вуха, довгі вуса, шубка з шовку немов.

Лащиться Васька, вигинається, хвостиком виляє, очі закриває, пісеньку співає, а почує мишку – то впіймає, зість! Очі ж превеликі, лапки як із сталі, зубки гострі-гострі, кігті потайні!

Вкупі тісно, а нарізно сумно

Каже братик сестричці: «Не чіпай моєї дзиги». – «Коли так, – відповідає сестричці братикові, – то не займай моїх ляльок!»

Діти посідали в різних кутках, але скоро їм обом стало сумно.

Чому дітям стало сумно?

Козенятка та вовк

Була собі коза; зробила вона в лісі хатинку і привела діток. Щоденно ходила коза в ліс по траву. Сама піде, а дітям велить замкнутися і нікому дверей не відчиняти. Вернеться коза додому, постукає ріжками в двері і заспіває:

«Козенятка, дітоньки
Одімкніть хатиненьку!
Ваша мати прийшла,
Молочка принесла.
Я, коза, у лісі була,
Їла траву шовковую,
Пила воду студену;
Біжить молочко по вим'ячку,
А з вим'ячка по копитечках,
А з копитечок по землі тече».

Козенятка почують матір і одмикають їй двері. Вона нагодує їх і знову йде пасти. Одного разу підслухав вовк, як коза співала, і, коли вона пішла в ліс, підійшов до дверей хатинки і заспівав грубим-грубим голосом:

«Ви, дітки, козенятонька,
Відімкніться, відчиніться!
Ваша мати прийшла,
Молока принесла...
Повні копитця водиці!»

Козенятка послушали і кажуть: «Чуємо, чуємо! Не маминим голосом співаєш: мати співає тонше, вона не так промовляє» – і не відчинили вовкові дверей. Так і пішов вовк ні з чим. Прийшла коза і похвалила

діток за те, що її слухають: «Розумні ви, дітоньки, що не відчинили вовкові; а то він би вас з'їв».

Михайло Коцюбинський

Про двох цапків

З одного берега йде до річки білий цапок, а з другого берега підходить чорний цапок.

І той хоче через річку перебраться, і другий. А через річку кладка. Така вузька, що тільки один може перейти, а двом тісно.

Не схотів білий цапок зачекати, поки перейде через кладку чорний, а чорний і собі не схотів заждати, щоб перейшов білий.

Ступили обидва на кладку, зійшлися посередині та й ну один одного лобами й рогами бити!

Бились, бились, та й обидва попадали у воду.

Дві кізочки

А дві кізочки були то розумнішими. Стрілись вони на вузькій стежці. З одного боку стежечки глибокий рів, а з другого – висока та крута гора. Розминутися ніяк не можна.

Постояли вони, постояли, подумали-подумали, а тоді одна кізочка стала на коліна, перевернулися на бік, лягла на стежці і притиснулася до гори.

Тоді друга обережно переступила через неї, а та, що лежала, встала і пішла собі.

Василь Сухомлинський

Петрик, собака і кошеня

Маленький хлопчик Петрик ішов стежкою в сад. Бачить, біжить назустріч чорний кудлатий собачка.

Петрик злякався, хотів тікати. Та раптом до його ніг притулилося маленьке кошеня. Воно втекло від собаки й просило Петрика: «Захисти мене, хлопчику, від цього страшного звіра».

Стоїть Петрик, дивиться на кошеня, а воно підняло голову до нього і жалібно нявчить. Собака зупинився, злякано подивився на Петрика й сховався в кущах.

Два метелика

Над зеленим лугом літали два метелика. Один білий, а другий червоний.

Зустрілися, сіли на зеленому листочку та й хваляться. Білий метелик говорить:

– Мої крильця найкрасивіші, бо я схожий на білу хмаринку.

А червоний метелик і собі хвалитися:

– Ні, мої красивіші, бо я схожий на сонце.

Зайшло сонце, настала ніч. Обидва метелика посіріли.

Наталя Забіла

Ясоччин садок

За вікном сьогодні вітер, вітер – аж в кімнаті чути, як гуде. У дитсадок давно пішли всі діти, а маленька Ясочка не йде.

Наша Яся нині трохи хвора, все кахика й носик витира. Застудилась, мабуть, Яся вчора, як ліпила бабу дітвора.

На роботу вже поїхав тато, мама вийшла – й ще довго щось не чуť...

Може, Яся буде сумувати? Може, слізки рясно потечуть?

Ні! Ясюня не така вдалася! – в неї досить іграшок, ляльок. У своїй кімнаті наша Яся улаштує власний дитсадок.

Діти будуть – лялька та ведмедик, та конячка сіра без сідла, і собачка Бум, така кумедна, що угору вухо підвела.

Галина Лоза

Катя і курочка

Жила-була дівчинка Катя. У неї була курочка. Катя доглядала курочку – годувала її зерном, напувала водою. Принесла Катя курочці води, налила в корито і сказала: «Пий воду, курочко, пий». Курочка п'є воду, а Катя дивиться на курочку і всміхається.

Оленчина кізенька

У дівчини Оленки є кізенька. Кізенька дає Оленці молоко, а Оленка кізеньку гонить пасти. Жене Оленка кізеньку на лужок, гілочкою махає і говорить: «Іди, іди, кізенько, на лужок, будеш їсти зелену травичку». А кізенька Оленці: «Ме-е-е».

Гарна в Оленки кізенька. Оленка кізеньку дуже любить.

Хлопчики і гуси

Хлопчики Андрійко та Івасик женуть на лужок гусей пасти. Андрійко та Івасик говорять: «Гіля-гіля, гуси, на лужок». А гуси кричать: «Га-га-га. Га-га-га».

Збирання грибів

Миколка і Ганнуся прийшли в ліс збирати гриби. Миколка знайшов великий гриб і показує Ганнусі:

– Дивись, Ганнуся, який у мене великий гриб.

А Ганнуся відповідає:

– І я знайшла гриб, тільки в мене гриб менший.

– Бери великий гриб, а мені буде менший, – сказав Миколка і дав Ганнусі великий гриб.

Ганнуся усміхнулася і сказала:

– Дякую, Миколко, ти хороший хлопчик.

Дощ

Було літо. Діти гуляли на майданчику – гралися в піску, катали ляльку. Разом з дітьми на майданчику був песик Сірко. Раптом на небі з'явилися хмари і пішов дощ.

– Дощ іде, дощ іде, – закричали діти і побігли до павільйону. І песик Сірко побіг.

Василько найшвидше заховався від дощу. Він кричить дітям:

– Швидше, швидше біжіть, а то дощ намочить.

Будемо гратися разом

Дівчинка Одарка і хлопчики Миколка та Юрко гралися на майданчику м'ячами. Одарка підкинула м'яч, він упав і покотився. Юрко схопив його і каже:

– Не віддам, сам гратися буду!

Одарка заплакала. Підійшов до неї Миколка, дає свій м'яч і каже:

– На тобі, Одарко, м'яч, будемо грати разом. З Юрком гратися не будемо.

Купання ляльки

Жила-була собі дівчинка Маринка, а в неї лялька Яринка. Добре гралася Маринка з Яринкою – ходила з нею на прогулянку, вклала її спати. Надумала Маринка викупати ляльку. Посадила на стільчик і роздягає її – черевики зняла, платтячко скидає. Роздягла Маринка ляльку, посадила її в ванну і купає: вимила живіт, спинку, тепер мочалкою ручки миє, теплою водою поливає.

– А тепер, – сказала Маринка, – треба добре витерти Яринку. Взяла вона рушничок і витерла ляльці живіт, спинку, потім ручки, ніжки і про

голівку не забула. А коли лялька стала зовсім сухою, Маринка почала її одягати: наділа сорочку, трусики, панчішки, а потім – плаття. Тепер Маринчина лялька чиста, красива, всі говорять:

– Молодець, дівчинко.

Маринка любить свою ляльку Яринку.

Тарасик і Єгорка ловлять рибу

Хлопчики Тарасик та Єгорка прийшли до річки ловити рибу. Принесли із собою вудочки і відерце. Закинули вони вудочки у воду і впіймали дві рибки. Тарасик показує Єгорці рибу й каже: «Я впіймав велику рибу». А Єгорка подивився на свою і сказав: «А в мене рибка маленька».

Неслухняні курчатка

Вивела квочка курчаток погуляти. Зраділи курчата, бігають, пишать. Злякалася квочка, що курчата розбіжаться, кличе до себе:

– Ко-ко-ко-ко.

Курчата не чують. Вони щось побачили, дивуються: «Що це за диво червоне сидить?» – сказало одне курча. – А це що за чудо крилате летить? – сказало друге курчатко. Ніяк не здогадаються.

Біля телят

Тьотя Надя принесла телятам молоко і промовляє:

– Пийте, телята, молоко, виростете великими.

Біля тьоті Наді стояли діти, почули, що каже тьотя Надя, і сказали:

– І ми п'ємо молоко, ми теж виростемо великими.

Частування

Школярка Настя несла в кошику яблука. Дивиться – граються маленькі дівчатка.

– Зараз я почастую яблуками малят, – сказала Настя. Підійшла вона до дівчаток, дає їм яблука і говорить:

– Це тобі, Катрусю, яблуко; це тобі, Ганнусю; а це тобі, Марусю. Їжте на здоров'я.

– Дякую, – сказала Катруся.

– Дякую, – сказала Ганнуся.

– Дякую, – сказала Маруся.

Мама і донька

Прийшла мама з донькою Оксанкою на галявину погуляти. Постелила мама на траві килимок і сіла відпочивати. А Оксанка нарвала ромашок, дає мамі й говорить:

- На тобі, мамо, ромашки. Подивись, які вони гарні.
- Дякую, Оксано, – сказала мама.

Бабусина помічниця

Жила-була дівчинка Таня. У неї була бабуся. Бабуся вміла шити дітям плаття, сорочечки. Одного разу бабуся сказала:

– Таню, хочу пошити тобі платтячко і фартушок. Будеш мені допомагати?

- Буду, бабуся, – відповіла Таня.

Сіла бабуся за швацьку машину і шиє Тані плаття. А Таня допомагає бабусі, шиє фартушок. Хороша у бабусі помічниця!

Мамине свято

Було в мами двоє дітей: син Михайлик и дочка Оля. Михайлик і Оля дуже любили свою маму, слухали її, допомагали. А коли настало мамине свято, Михайлик і Оля приготували їй подарунки: Оля – квіти, а Михайлик зробив літака.

– Мамо, вітаємо тебе зі святом, – сказали Оля і Михайлик. Мама всміхнулась і відповіла:

- Дякую вам, мої дорогі діти!

Тато-комбайнер

У Катрусі і Петрика тато комбайнер. Він водить комбайн. Пішли Катруся і Петрик подивитися, як тато працює. А тато веде комбайн, поглядає на дітей і всміхається – зрадів, що діти прийшли.

Гості в дитячому садку

У дитячий садок прийшли гості – солдати. Принесли солдати дітям подарунки – великий танк, машину і книжку.

– Грайтеся всі разом, сказали гості-солдати. Діти послухали і стали гратися разом: хлопчики возять танк, дівчатка в машині катають ляльок, а решта дітей розглядає книжку.

Лесин дідусь

У дівчинки Лесі є старенький дідусь. Леся дуже любить і жаліє свого дідуся, допомагає йому – подає тапці, приносить газету. Коли наставало свято – День Перемоги, він надягнув ошатний костюм, пристебнував орден і медалі. Прийшла Леся з хлопчиком Віталіком і сказала:

– Вітаємо тебе, дідусю, зі святом.

– Дякую вам, діти, молодці, що не забули. Адже сьогодні наше свято – День Перемоги.

НАРОДНІ КАЗКИ

Курочка ряба

Жили собі дід та баба, та була в них Курочка Ряба. Знесла курочка яєчко. Дід бив, бив – не розбив, баба била, била – не розбила. Бігла мишка, хвостиком зачепила, яєчко покотилося та й розбилося. Дід плаче, баба плаче, а курочка кудкудаче:

– Не плач, діду, не плач, бабо, знесу вам яєчко не просте, а золоте.

Колобок

Жили собі дід та баба, дожились до того, що й хліба немає. Дід і просить:

– Бабусю! Спекла б ти колобок!

– Та з чого я ж спечу, як борошна нема?

– От, бабусю, піди в хижку та назмітай у засіку борошенця, той буде колобок.

От баба так і зробила: витопила в печі, замісила гарненько борошно, що назмітала, спекла колобок та й поклала на вікно, щоб простигав. А він лежав, лежав на вікні, а тоді з вікна – та на призьбу, а з призьби – та на землю в двір, а з двору за ворота та й побіг – покотився дорогою.

Біжить та й біжить дорогою, коли це назустріч йому зайчик.

– Колобок, колобок, я тебе з'їм!

А він каже:

– Не їж мене, зайчику-побігайчику, я тобі пісеньку заспіваю.

– Ану, заспівай!

Я по засіку метений,

Я на яйцях спечений, –

Я від баби втік,

Я від діда втік,

То й від тебе втечу!

Та й побіг.

Біжить знову та й біжить дорогою... Перестріває його вовк:

– Колобок, колобок, я тебе з'їм!

– Не їж мене, вовчику-братику, я тобі пісеньку заспіваю.

– Ану, заспівай!

Я по засіку метений,

Я на яйцях спечений, –

Я від баби втік,

Я від діда втік,

Я від зайця втік,

То й від тебе втечу!

Та й побіг.

Знову біжить та й біжить дорогою... Перестріває його ведмідь:

– Колобок, колобок, я тебе з'їм!

– Не їж мене, ведмедику-братику, я тобі пісеньку заспіваю.

– Ану, заспівай!

Я по засіку метений,

Я на яйцях спечений, –

Я від баби втік,

Я від діда втік,

Я від зайця втік,

Я від вовка втік,

То й від тебе втечу!

Та й побіг.

Знову біжить та й біжить дорогою... На зустріч йому лисичка.

– Колобок, колобок, я тебе з'їм!

– Не їж мене, лисичко-сестричко, я тобі пісеньку заспіваю.

– Ану, заспівай.

Я по засіку метений,

Я на яйцях спечений, –

Я від баби втік,

Я від діда втік,

Я від зайця втік,

Я від вовка втік,

Від ведмедя

То й від тебе втечу!

– Ну й пісня ж гарна! – каже лисичка. – От тільки я недочую трохи. Заспівай-бо ще раз та сідай до мене на язик, щоб чутише було.

Колобок скочив їй на язик та й почав співати:

Я по засіку метений,

Я на яйцях спечений, –

Я від баби втік...

А лисичка – гам його! Та й з'їла...

Рукавичка

Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку.

От біжить мишка, улізла в ту рукавичку та й каже:

– Тут я буду жити!

Коли це жабка плигає та й питає:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка. А ти хто?

– Жабка-скрекотушка. Пусти й мене!

– Іди!

От уже їх двоє. Коли біжить зайчик, приборіг до рукавички та й питає:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка. А ти хто?

– А я зайчик-побігайчик. Пустіть і мене!

– Та йди!

От уже їх троє. Коли це біжить лисичка та й питає:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик. А ти хто?

– А я лисичка-сестричка. Пустіть і мене!

– Та йди!

Ото вже їх четверо стало. Аж суне вовчик та й собі до рукавички, питає:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик та лисичка-сестричка. А ти хто?

– Та я вовчик-братик. Пустіть мене!

– Та вже йди!

Уліз і той, – уже їх п'ятеро. Де не взявся – біжить кабан:

– Хро-хро-хро! А хто, хто в цій рукавичці?

– Оце лихо! Хто не небреде, та все в рукавичку! Куди ж ти тут

улізеш?

– Та вже влізу, пустіть!

– Та що вже з тобою робити, йди!

Уліз і той. Уже їх шестеро, уже їм тісно, що й нікуди. Коли це тріщать кущі, вилазить ведмідь та й собі до рукавички, реве й питає:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик та лисичка-сестричка, вовчик-братик та кабан-іклан. А ти хто ?

– Гу-гу-гу! Як вас багато! А я відмідь-набрідь. Пустіть мене!

– Куди ми тебе пустимо, коли так тісно?

– Та якось будемо.

– Та вже йди, тільки скраєчку!

Уліз і ведмідь – семеро їх стало. Та так вже тісно стало, що рукавичка ось-ось розірветься.

Коли це дід оглядівся – немає рукавички. Він тоді назад – шукати її, а собачка попереду бігла. Бігла, бігла, бачить – лежить рукавичка і ворухиться. Собачка тоді: «Гав-гав-гав!».

Вони як злякаються, як вирвуться з рукавички, – так усі й порозбігалися лісом.

Прийшов дід та й забрав рукавичку.

Ріпка

(Українська народна казка)

Посадив дід ріпку. Виросла ріпка велика-превелика. Пішов дід ріпку із землі тягнути. Тягне-потягне – витягти не може. Покликав дід на допомогу бабу. Баба за діда, дід за ріпку: тягнуть-потягнуть – витягти не можуть.

Покликала баба онучку. Онучка за бабу, баба за діда, дід за ріпку: тягнуть-потягнуть – витягти не можуть.

Покликала онучка собачку Жучку. Жучка за онучку, онучка за бабу, баба за діда, дід за ріпку: тягнуть-потягнуть – витягти не можуть.

Покликала собачка кішку. Кішка за Жучку, Жучка за онучку, онучка за бабу, баба за діда, дід за ріпку: тягнуть-потягнуть – витягти не можуть.

Покликала кішка мишку. Мишка за кішку, кішка за Жучку, Жучка за онучку, онучка за бабу, баба за діда, дід за ріпку: тягнуть-потягнуть – та й витягли ріпку!

Заклички

Вийди, вийди, сонечко

Вийди, вийди, сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко,
На весняні квітоньки,
На маленькі дітоньки.
Там вони граються,
Тебе дожидаються.

Сонечко, сонечко

Сонечко, сонечко,
Виглянь у віконечко,
Дітки гуляють,
Тебе виглядають,
Ой сонечко, сонечко,
Засвіти!
Буду краще я рости.

Ой вітре, вітроньку

Ой вітре, вітроньку,
Прижени хмароньку,
Полий теплим дощиком,
Встели землю килимком.

Ой дощику, поливайнику

Ой дощику, поливайнику,
Поливай, поливай,
Поливай, поливай
Та і нас не минай.

Іди, іди, дощику!

Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику.
Іди, іди, дощику.
Цебром, відром, дійницею

Над нашою пашницею.
Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику.

Вода, вода холодная
Вода, вода холодная,
Стечи з мене,
Нагрій мене.
А з кого не стече,
Того сонце спече.

Корівко, корівко
Корівко, корівко,
Дай мені сиру,
Дай мені масла,
Я тебе, корівко,
Ціле літо пасла.

Павлико-равлику
Павлику-равлику,
Вистав свої ріжки,
Тобі два, мені два,
Поділимось обидва.

Колисанки
Люлі, люлі, коточок
Люлі, люлі, коточок,
Не йди рано в садочок,
Не полохай галочок.
Нехай зів'ють віночок.
Із руточки, із м'яточки,
З хрещатого барвіночку,
З запашного василечку.
А-а-а-а!

Ой ти, коте чорний
Ой ти, коте чорний,
Та сідай у човен

Та поїдем на лужок,
Та наламєм квіточок,
Та забавим діточок.

Ой, котику, котику
Ой, котику, котику,
Мальований хвостик,
Не ходи кругом хати,
Не збуди нам дитяти.
Дитятко маленьке,
Спати раденьке.
А-а-а.

Кіт-воркіт
Та з віконечка скік,
А з віконця додолу,
У зелену діброву.
А дібровонька шумить,
Наше мале дитя спить.
А-а-а, котки два,
Сірий, білий, обидва
По капусті ходили,
Ляльку в хустці носили.
Котку-братку,
Дай нам ляльку
Для (Оксани)
На забавку.

Ходить сон...
Ходить сон коло вікон,
А дрімота коло плота.
Та й питає сон дрімоту:
– Де ми будемо ночувати?
Чи у лузі при березі,
Чи у полі при тополі,
Чи у прибраному дворі,
Де хатинка чепурненька,
Де дитинка маленька?

– Тут ми будем ночувати,
Дитиноньку колисати.

Доня хоче спати
У моєї доні
Оченята сонні,
Рученьки, мов з вати –
Доня хоче спати.
Ніч прийшла тихенька.
Спи, моя гарненька.
(Платон Воронько)

Колискова
Спіть, діточки, спіть,
Віченька стуліть!
Дрібен дощик стукотить,
Вікнам казку гомонить...
Дрібен дощик пада там,
А тут тихо, тепло нам.
При матусі ріднесенькій,
У світличці чистенькій,
Спіть, діточки, спіть,
Віченька стуліть.
(Марійка Підгірянка)

Спи, сонечко, спи
Сонечко за день находилось,
Стомилось.
Притягнуло хмарку
І заснуло.
Прийшов дід Вечір,
Накинув ковдру на плечі.
– Спи, Сонечко, спи.
(Анатолій Камінчук)

Пора діткам спати
За віконцем сон –дрімота
Зачиня свої ворота.
Тихо-тихо йде до хати,

Бо пора вже діткам спати.
Вже заснула сон-травичка,
У гайочку спить лисичка.
Під кущем дрімає зайчик.
Спи, мій любий чеберяйчик!
(Анатолій Камінчук)

Жабенятко
– Ква-ква-ква, – співає жабка
Колискову жабенятку.
А воно не хоче спати,
Хоче бігати, стрибати.
– Ква, маленький, треба спати, –
Тихо каже жабка-мати, –
Уві сні ти підростаєш,
Сил, здоров'я набираєш.
– Добре, – каже жабенятко, –
Якщо треба – ляжу спатки.
– Ква-ква-ква, – співає жабка, –
– Спи, засни, моє дитятко.

(Олена Ластівка)

Народні пісеньки

Два півника

Українська народна пісенька

Два півника, два півники
Горох молотили,
Дві курочки-чубарочки
До млина носили.
Цап меле, цап меле,
Коза насипає,
А маленьке козенятко
На скрипочку грає.
Танцюй, танцюй, козуленько,
Ніженьками туп-туп,
Татусенько з матусею
Надеруть нам круп, круп.

А вовчок-сірячок
З лісу виглядає,
Та на біле козенятко
Скоса поглядає.

Пішла киця по водицю

Українська народна пісенька

– Ой піди ж ти, кицю,
Піди по водицю,
Та не впади в криницю.
Пішла киця по водицю
Та й упала у криницю.
Біжить котик рятувати,
За вушечко витягати.
Витяг кицю за вухо
Та й посадив, де сухо:
– Лежи, кицю, тута,
А я знайду прута! –
Іще прута не знайшов,
А вже киці не знайшов.

Гоп-гоп, козуню

Українська народна пісенька

Гоп, гоп, козуню,
Гоп-гоп, сіренька,
Гоп-гоп, біленька!
У нашої кізоньки
Чотири ніженьки.

Що ти, козлику, робив?

Естонська народна пісенька

– Що ти, козлику, робив?
– Жито в клуні молотив.
Кожен снопик – ніжками.
Кожен снопик – ріжками.
Зерно хвостиком замів,
У засіки поносив.
Тепер ходжу-походжаю,

Весело співаю:
«Кеки-меки,
Кеки-меки, кеки-меки...»

Рано вранці на лугу
Українська народна пісенька
Рано-вранці на лугу
Пастушок «Ту-ру-ду-ру!»
А корівки в тон йому
Затягнули «Му-му-му!»
Йди, Муренько, в зелений гай,
В чистім полі погуляй,
Йди травиці попаси,
Молочка нам принеси.

Пес і лисиця
Чеська народна пісенька
Біг пес
Через овес,
Лисиця –
Через пшеницю.
Загубив пес
Картуз,
Лисиця –
Спідницю.

Сидить зайчик під липкою
Українська народна пісенька
Сидить зайчик під липкою,
Сіє муку калиткою.
Ведмідь каже:
«На хліб? На хліб?»
Зайчик вушками тріп та тріп.

Біжить зайчик дорогою
Українська народна пісенька
Біжить зайчик дорогою
Та й скаче,

Затуляється лапками
Та й плаче:
«Усі ж бо я та й городи
Обійшов.
Ніде ж бо я капустинки
Не знайшов».

Жабенятко

Чеська народна пісенька

Скаче, плаче жабенятко:
Замерзли в нього ноженятка.
Де б йому в ріці
Та знайти штанці,
Тепленькі,
Зелененькі,
В цяточку?

Пташечка маленька

Українська народна пісня

– Пташко маленька,
Де твоя ненька?
– На маківці сиділа,
Дрібний мачок дзюбала.
– Дзюб-дзюб, дзюбанець!
Ходи, пташко, у танець!
Цок-цок, цоки-цок,
Цоки-цоки, цок-цок-цок!

Летів горобчик

Українська народна казка

Летів горобчик:
Жив-жив, жив!
– А де ж мені сісти?
– На печі.
– А що ж мені їсти?
– Калачі.
– Гам!

Прилетіла зозуленька

Українська народна казка

Прилетіла зозуленька
З темного лісочку,
Сіла, сіла – закувала:
– Ку-ку! Ку-ку! Ку-ку!

Загальні правила мовленнєвої поведінки дорослих (вихователів і батьків)

- Мовлення повинно бути плавним, емоційно виразним, чітким, помірним за темпом.
- Чітке, виразне мовлення допомагає виокремлювати нові слова. Повільне мовлення дає дитині час для оброблення почутих слів.
- Дорослі не повинні включати у мовлення при спілкуванні з дитиною складні лексико-граматичні звороти. Фрази за конструкцією повинні бути простими.
- Не потрібно говорити з дітьми їхньою «дитячою» мовою чи спотворювати звуковимову.
- Говоріть по черзі. Малюки і дорослі спілкуються по черзі. Подекуди вихователь у відповідь на «ма-ма-ма», «ба-ба-ба» відповідає фразами на кшталт: «чую-чую!», «так-так», «правда?», начебто звуки, вимовлені дитиною, мають для нього величезне значення. Інтонація дорослого заохочує подальші спроби дитини виразити себе у звуках.
- Мовлення не має навчати телевізор, комп'ютер. Ніщо не може замінити мовлення дорослого (чітке, правильне, зрозуміле, з урахуванням ситуації, в якій перебуває дитина). Мова телебачення, магнітофона, комп'ютера і мова дорослих, які розмовляють один з одним, не може замінити безпосередню розмову з дитиною. Завжди відповідайте на запитання дитини.
- Навчаючись говорити, малюки часто ходять слідом за дорослим і ставлять запитання типу: «Що це?», «Для чого це?» При цьому вони уважно спостерігають за артикуляцією дорослого. Пам'ятайте, що терплячі й чуйні відповіді дорослого є важливими для мовленнєвого розвитку дітей.
- У спілкуванні з дитиною треба задавати конкретні запитання, не поспішати з відповіддю.
- Використовуйте відкриті запитання і відповіді.
- Дорослі використовують переважно відкриті запитання, які припускають різноманітні відповіді і стимулюють мовленнєвий розвиток. Наприклад, дитина, показуючи на машинку, запитує вихователя: «Що це?» У відповідь вихователь запитує: «А ти що бачиш?», тим самим даючи можливість дитині поговорити про те, з чого складається машина, куди вона їде, хто її водить.

- Використовуйте для розвитку мовлення дитини повсякденні ситуації, процедури (вживання їжі, зміна одягу, прогулянка і т. ін.) – слушні моменти для розвитку мовленнєвих умінь. Використовуйте пояснювальне мовлення.

- Дорослі повинні користуватися мовленням, пояснити дітям, що відбувається зараз і що відбуватиметься далі. Діти починають розуміти і запам'ятовувати, що слід робити в ситуації, яка наближається, особливо, якщо ці вказівки одночасно пояснюють, чому ми це робимо («Якщо ми зберемо всі іграшки, то підемо на прогулянку»). Мовлення супроводжують діяльністю, яку організовують з дітьми. Різні види діяльності, особливо гра, впливають на мовленнєвий розвиток дітей.

- Вдавайтеся до співу і наслідування.

- Спів не лише подобається малюкам, а й прищеплює любов до мовлення. Включайте спів у повсякденні справи: під час одягання, вмивання, ігор, прогулянок і т. ін. Для наспівування зовсім не потрібно запам'ятовувати особливого репертуару – можна наспівувати, наприклад, повідомляючи про прогулянку: «Ідемо, підемо на прогулянку. На прогулянку підемо!»

- Доповнення і розвиток думки. Якщо дитина використовує одне-два слова, дорослі повинні доповнювати сказане. Коли дитина говорить «киця», дорослий перетворює це слово у речення «Ось киця. Ось маленька біла киця».

- Читання – найважливіша діяльність для мовленнєвого розвитку дитини. Необхідно добирати для дітей книжки на одній сторінці яких одне слово (пізніше – речення) й один малюнок. Вибирайте книжку з товстими сторінками, які легко перегортати і важко розірвати. Зрозумілі, прості, чіткі малюнки із зображенням знайомих дітям предметів тренуватимуть їх у називанні тварин, предметів побуту тощо.

- Використовуйте ігри з предметами домашнього вжитку. Розвиток мовлення дітей тісно пов'язаний з розвитком дрібної моторики рук (прищіпки, крупа, намистини, гудзики тощо).

Література

1. Богуш А.М. Українське народознавство в дошкільному закладі / А.М. Богуш, Н.В. Лисенко. – Київ: Вища школа, 2002.
2. Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник для студентів / А.М. Богуш. – Київ: «Слово», 2003.
3. Вихователю найменших (система роботи з дітьми третього року життя) / Л.М. Олійник. – Харків: Вид. група «Основа», 2014. – 46 с.
4. В'юнник В.О. Мій конспект. 3-й рік життя. І півріччя / В.О. В'юнник, О.Г. Ханіна, Л.В. Чернишова. – Харків: Вид. група «Основа», 2015.
5. Інтегровані заняття. Зустріч з персонажами казок / Розробники: Л. Онишук, Г. Сокірченко, В. Сушко // Палітра педагога. – 2008. – №6. – С. 21–31.
6. Енциклопедія діагностичних методик щодо з'ясування стану розвитку дітей раннього віку. Дайджест 1 / Упор. К.Л. Крутій. – Запоріжжя: ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2006.
7. Кльось О.Й. Комплексні заняття: освітня лінія «Дитина в природному довкіллі» (ранній дошкільний вік) / Й.О. Кльось, Н.В. Янчук. – Тернопіль – Харків: Ранок, 2015.
8. Кльось О.Й. Комплексні заняття: освітня лінія «Соціально-моральний розвиток» (молодший дошкільний вік). – Тернопіль – Харків, 2015.
9. Крутій К.Л. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / К.Л. Крутій. – Запоріжжя: ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2005.
10. Лоза Г.Ф. Методичні вказівки для використання картинок для розвитку мови дітей раннього віку / Г.Ф. Лоза. – Київ: Радянська школа, 1975.
11. Оберіг. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років – Тернопіль: Мандрівець, 2014.
12. Піроженко Т.О. Розвивальні ігри та вправи для дітей третього-четвертого років життя / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір та ін. – 2-е вид.: Тернопіль: «Мандрівець», 2014.
13. Планування роботи з дітьми раннього віку / Упоряд. Т. Науменко. – Київ: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003.

14. Пренатальна і перинатальна педагогіка / Упор. О.П. Долинна, Т.В. Панасюк та ін. – Тернопіль: Мандрівець, 2013.
15. Провозюк Г.Г. Дитина – диво світу. Заняття з дітьми до трьох років / Г.Г. Провозюк, Г.Ф. Яцук, Н.П. Бігун. – Тернопіль: Астон, 2010. – 44 с.
16. Рябич І.І. Модель діагностичного обстеження мовленнєвого розвитку дитини трирічного віку // Логопед. – Березень, 2011.
17. Розвиваємо, навчаємо, виховуємо дитину третього року життя: методичний посібник / Кузьмук Л.І. та ін.: за ред. Т.І. Поніманської. – Київ: «Слово», 2013.
18. Розвиток мовлення дітей раннього віку в дошкільних закладах / укл. Т.І. Науменко. – Київ: «Радянська школа», 1990.
19. Тарасова О.С. Ігрові заняття з дітьми раннього віку / О.С. Тарасова. – Харків: Вид. груп. «Основа», 2012.
20. Художнє слово в щоденному житті дитини. Ранній дошкільний вік: посібник-хрестоматія / Авт.-упоряд. В.М. Ніколаєнко. – Харків: «Ранок», 2013.
21. Цікавий світ навколо. Ігри-заняття для дітей третього року життя. Нагодуємо звірят. Розр. О. Качмар // Палітра педагога. – 2008. – №1. – С. 27-28.
22. Шестопал Н. До білочок на день народження / Н. Шестопал // Дитячий садок. – 12 (300). – Березень, 2005.
23. Юриста В.А., Трещук М.О. Перспективне планування роботи з дітьми першої молодшої групи. – Тернопіль: Мальва – ОСО, 2004.

Навчальне видання

Алла Богущ

ВИБРАНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТВОРИ

У ДЕВ'ЯТИ ТОМАХ

Том 2

**МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ
РАННЬОГО ВІКУ**

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ
РАННЬОГО ВІКУ**

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І НАВЧАННЯ
РІДНОЇ МОВИ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ**

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 33,5.

Підписано до друку 29.01.2025.

Наклад 100 прим. Зам. № 80.

Видано ТОВ «Друкарня «Рута»

(свід. Серія ДК № 4060 від 29.04.2011 р.)

м. Кам'янець-Подільський, вул. Руслана Коношенка, 1

тел. (098) 627-00-79, drukruta@ukr.net